

పోతన కృత

శ్రీ మదాంధ్ర

మహాభాగవతానుశీలనము

ఉస్మానియా యూనివర్సిటీవారిచే

డాక్టరేట్ పట్టము పొందిన పరిశోధన గ్రంథము

రచన :

శ్రీ ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి

M. A. (Double) Ph. D.

ఆంధ్రోపన్యాసకులు :

నాగార్జున ప్రభుత్వ కళాశాల

నల్గొండ.

సర్వహక్కులు గ్రంథకర్తవి :

Acc No
6150

294.5
Q

మూల్యము రు 25-00

ముద్రణ :

గ్రామస్వరాజ్య ప్రెస్,

విజయవాడ-2.

సమర్పణము

శ్రీ శ్రీ శ్రీ కంచి కామకోటి పీఠాధిపతులు - జగద్గురువులు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతి స్వాములవారి

శ్రీపాదారవిందము దివ్యసన్నిధానమున

సమర్పితము.

ప్రవేశిక

పదేంద్రక్రి దటిమాట. తెలుగులో డాక్టరేటు పట్టమునకై పరిశోధనము చేయగోరి ఉచ్చానియా యూనివర్సిటీ తెలుగు ప్రొఫెసరు సుగృహీత నామధేయులు శ్రీ శండనలి లక్ష్మీరంజనం M. A. గారిని దస్సించితిని. నా కేమో నన్నయగారి కవితా శిల్పముపై పరిశోధన చేయవలయునని యుండెను. శ్రీ లక్ష్మీరంజనంగా రంకుల కంగీకరింపక పోతనగారి శ్రీ మద్భాగవతముపై చేయుమని యాదేశించిరి. నే నప్పటి కూరకుండి తరువాతఁ జాలదినములకు వేరొకపని మీద శ్రీ విశ్వనాథ పత్యనారాయణగారితోఁగలసి శ్రీ లక్ష్మీరంజనం గారిని జూడబోయి నా కోరికను దిరిగి ప్రస్తావించితిని ఇంతకాలము గడచెనుగదా. శ్రీ లక్ష్మీరంజనముగారు నెనుకటి సంగతిని మరచి పోయి యుందురు. అంతేకాక మాష్టరుగా రున్నారగదా నన్ను సమర్థింతురనుకొంటిని. రెండును జరుగ లేదు. శ్రీ లక్ష్మీరంజనముగారు పోతనగారిపై పరిశోధనము మీరే చేయవలయునని హట్టుబట్టిరి. మాష్టరుగారు వారిమాటనే బలపరచిరి. ఇట్టి పెద్ద లిద్దరును గలిసి నా తలపైన నీ మహాభారమును బెట్టిరి. నాకు నన్నయగారి భారత మంతయుఁ గొటినపిండి. వయస్సు మీరినవాడను. పృథక్ ప్రయత్నము లేకయే త్వరగా వ్రాసి పట్టము పుచ్చుకొన్నచో నీ నేయునుద్యోగమునందు గొంత యార్జికలాభము పొందవచ్చునని యప్పటి నా యాశ. అప్పుడు డాక్టరేటు పట్టముగలవారికి మూడు ఇంక్రి మెంట్లు పొందు విలుకలదు. కాని జరిగిన దిది. ఇంక లాభము లేదనుకొని నేను శ్రీ లక్ష్మీరంజనముగారి ప్రతిపదనము సంగీకరించి యూనివర్సిటీలో పేరు రిజిష్టరు చేయించుకొంటిని. కాని పనిసాగ లేదు. రెండుమూడు సంవత్సరములు కొంత వ్యాసంగము చేసితిని. కాని యొకత్రోవ దొరక లేదు. ఆంధ్రభాగవతమును సంస్కృత భాగవతముతోఁ బోల్చి చూడగా బహుదోష భూయిష్టముగాఁగన్పించును. చాలమంది సంస్కృత పండితులు పోతనగారిపై చేయు విమర్శనములన్నియు సమీచీనములే యనిపించును. కాని యిందుకు న్యతిరేకముగా ననర్థములైన గుణములుకూడ కన్పించును. అనువాద విషయముననేగాక భాషాచ్ఛందో విషయములందుకూడ ఇట్టి గుణ

దోష బాహుళ్యము పోతనగారి భాగవతమునందు కన్పించును. ఇట్టి విరుద్ధగుణ సమాహారమునకు హేతువు నాకు కన్పించలేదు. వీని నన్నింటిని గ్రోడీకరించి యట్టికెట్టితిని, కాని పరిష్కారము నెట్లు సేయవలయునో తోచలేదు. యూనివర్సిటీవారు తొందరపెట్టుచుండిరి. తుద కారుమాసములలో పరిశోధము పూర్తిచేసినమర్రిప కున్నచో అనుమతి యుపసంహరింపబడునని వ్రాసిరి అప్పటికి డాక్టర్ గోటు పట్టమునకు వచ్చు మూ డింక్రిమెంటును గవర్నమెంటు వారు ఆపివేసిరి. అనుమతి నిగాకృతిమైనచో నాకు వచ్చు నార్థిక శక్త్యము లేకున్నను నపప్రథ వచ్చునన్న భీతియొకటి. వ్రాయలేక పోయితినే యన్న బాధయొకటి ననుభవించుకొన్నవి ఎంతయో శ్రమ చేసితినిగాని నా కంఠయు నయోమయముగా నడవిత్రోవగా కన్పించెను. ఇది నా తలకు మించినపని అని పూర్వము భావించితిని. అట్లే అయిన దనుకొంటిని.

ఇట్లుండ నొకనాటి తెల్లవారు జామున నా కొక స్వప్నము వచ్చినది. ఆ స్వప్న మిది. నేను బమ్మెర గ్రామమునకుఁ బోయితిని. వీధివెంట బోవుచుండగా నింటితలచావడి చూచుకొని వీధి యరుగుపై చివరగా నొక డెబ్బదియేండ్ల వృద్ధబ్రాహ్మణు డున్నత విగ్రహము, మెడలో రుద్రదాక్షలతో ముఖమున విభూతిరేఖలతో రుద్రదాక్షయంచుల నుత్తరీయమును గప్పకొని ప్రక్కన తడి యంగ వస్త్రము పొన్నుకర్రయుఁ బెట్టుకొని కూర్చుండి యుండెను. నేనాయనకు నమస్కరించి “అయ్యా! పోతనగారి యిల్లక్కడ” యని యడిగితిని. “రా నాయనా! ఇదే. కూర్చుండుము” అన్నాడాయన. “తమ రేనా సోతనగా” రని యడిగితిని, ఆయన తలయూపెను. “అయ్యా! మీతో కొంచెము మాట్లాడవలసిన పనియుండి వచ్చితి నంటిని. ఆయన కొంచెమాగి మాట్లాడవచ్చును. నాయనా రమ్మ, మాయన్నగా రింటిలో శుభకార్యము జరుగుచున్నది. అక్కడకు పోవలయును అక్కడ మాట్లాడుకొందమనియన్నాడు. ఆయనతో కూడ నేనుప్రక్కయింటిలోనికి పోయితిని. అక్కడ నేదో శుభకార్యము జరుగుచుండెను. అచ్చట నా కార్యకలాపము కొంత జరిగిన తరువాత నాయన నావంకతిగి యేమియో మాట్లాడవలయునంటివిగదా చెప్పు

మన్నాడు. నేను 'అయ్యా! నేను మీ భాగవతముపై పరిశోధన చేయుచుంటిని. దానినిగురించి మీతోమాట్లాడుటకు వచ్చితిని, చాల ప్రశ్నలు నన్ను బాధించుచున్నవి. వానికి మీరు మాత్రమే సమాధానము చెప్పగల'రంటిని. ఆయన 'అదా నాయనా! భాగవతమును గురించి చాల చెప్పవలెను. ఒక ఘడియలో ఒక రోజులో తేలు విషయముకాదు. నెమ్మదిగా చెప్పవలసివెషయ'మన్నాడు. 'అయ్యా నే నాగునెలలలో పని ముగింపవలెను. కాబట్టి నాకు నెమ్మదిగా వినుటకు తీరుబడి లేదు. మీరు దయయుంచి నాకిప్పుడే చెప్పు డని యడిగి నాను. 'ఆయన నీకా బెంగ యెందులకు? ఆరునెలలలో నీవు తలపెట్టిన కార్యము పూర్తియగును. క్రమముగా నీకు విషయమంతయు నే నెరిగింతునుగదా!' యని అన్నాడు. ఈ మాట లన్నాడో లేదో మా యింటి సమీపముననున్న పోలీసు హెడ్ క్వార్టర్సులోనుండి బూరయూదిన ధ్వని విని మేలుకొంటిని. ఇదేమి? ఈ స్వప్న మిట్లు వచ్చినదని నా కాశ్చేర్యము కలిగినది. అది నాకు నిప్పటికిని స్వప్నమనిపింపదు. ఇప్పటికిని దాని యశుభవముద్ర నా మనసుపైనుండి జారిపోలేదు. యదార్థమే యన్నంత దృఢముగా నున్నది. సరిగా నా కది నిద్రలేచు వేళ. స్నానాదికములు ముగించుకొని నా యనుస్థానమును చేసికొనుచుంటిని. ఈ తప్పులన్నియు నెవరివి? ఎట్లు చేరినవి? పోతన్నగారివి కాకున్నచో ప్రతులన్నింట నెట్లు సంపదించుచున్నవను శంక నన్ను బాధించుచుండెను. జపవేళ 'నా తప్పులన్నియు నావి కావు. ఇతరులు చేర్చినవి. ఇప్పటికిని నా గ్రంథమును సవరింపబోయి కుప్పతిప్పలుగా తప్పులు చేర్చుచునేయున్నారు. నా గ్రంథమునకు నే ప్రతియు పుట్టకపూర్వమే దానిలో తప్పులు చేరినవి. తరువాత దానికి ప్రతులు పుట్టినవి ఆదృష్టితో పరిశీలింపుమని' లోపలినుండి చేతితో నెవరో పైకితోసినట్లు సమాధానము తక్కున మెరసినది. అప్పటినుండి నాకు కలిగిన శంకలన్నింటికి నుత్తరములు జపవేళ నాకస్మికముగ ప్రత్యవభాసముగ స్ఫురించుట మొదలయ్యెను. ఈ సమాధానములు నా కెంతయోత్పత్తిని గలిగించినవి. తత్ పూర్వము నేను చేసిన యూహలన్నియు, పడిన యభిప్రాయములన్నియు తారు

మూలై నవి. ఈ స్వప్నముతో సుఖప్రచారయోగ్యమైన రాజనూర్గము నా కన్నులముందు వివృతమైనది.

పలికెడిది భాగవతమట— పలికించెనువాడు రామశత్రుండట యన్న పోతన్నగోమాట యాయన రచనయందేగాక తదనుశీలన గూపమైన నా రచనయందును సస్వయించుట నా భాగ్య విశేషము. నిర్ణీతకాలమునకు ముందే నా వ్యాసంగమును పూర్తిచేసి సమర్పింప గలిగితిని!

ఈ వ్యాసంగమునకుఁ బర్యవేక్షకులైన ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని M. A. Ph. D గారు నా కమూల్యమైన పెక్కు సూచనల నొసంగిరి. వారికిని, దీనిని శ్రమయనక సహృదయత్వముతో నామూలాగ్రముగ జదివి డాక్టరేటు పట్టమున కర్హమనితమ యమూల్యమగు నిర్ణయమొసంగిన పండితోత్తములగు ఆచార్య జోగి వేంకటసోమయాజులు M. A గారికి, ఆచార్య కాకర్ల వేంకటరామ నరసింహం M. A. Ph. D. గారికి నా కృతజ్ఞతాభివందనములు.

ఈ గ్రంథముద్రణమునకు నైదువేలరూప్యములు ధనసహాయ మొసంగి నా కుపకృతిగావించిన ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వమునకు నా కృతజ్ఞతలు. అప్పటి విద్యాశాఖామంత్రి శ్రీ P. V. నరసింహారావు గారు, కార్యదర్శి రామమూర్తిగారును చేసిన సహాయమును నేను మరువలేను. వారికి నా కృతజ్ఞతలు. ఈ గ్రంథమును ప్రచురించుట కనుమతి నొసంగిన ఉస్మానియా విద్యాలయమువారికి నా కృతజ్ఞతలు. దీనిని ముద్రించుటలో కారణాంతరములనల్ల చాల కాలహరణము జరిగినను ఇంత చక్కగాముద్రించిన గ్రామస్వరాజ్య ప్రెస్సువారికి నా కృతజ్ఞతలు. నా యందలి మిత్రభావముచే శ్రమయని భావింపక ప్రూవులు సరిదిద్దిన నా ప్రియమిత్రులు శ్రీ చతుర్వేదుల ఆంజనేయ శాస్త్రిగారికి నా కృతజ్ఞతలు.

న ల గొం డ
పరీచయ ప్రాల్లభ ది3 }

గ్రంథకర్త

1

పోతన

పోతన నివాసము

కాలము

గ్రంథములు

భాగవత గ్రంథ పాతములు

మతము

ఉత్తర జీవితము

పోతన నివాసము

శ్రీమద్భాగవతమునుఁ దెనిగించిన మహాకవియగు పోతనగారి నివాస స్థానమును గుఱించి రెండు వాదములున్నవి. భాగవతములోఁ బోతనగారు “మఱలి కొన్ని దినఁబులకు నేకశిలానగరమునకు వచ్చి” యని వ్రాసికొన్నాఁడు. ఈ యేకశిలానగరమన్న మాట వివాద బీజమైనది. ఏకశిలానగర మన్నది కడపమండలమందలి యొంటిమిట్ట యనియుఁ బోతనగారచ్చటి వాడనియు భాగవతమున క్రి॥శ॥ 1848లో ముద్రించిన పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రీగారు తొలుదొలుతఁ బ్రతిపాదించిరి. తరువాత నీ వాదమును వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు కొనసాగించిరి. రావుబహద్దూరు వీరేశలింగము పంతులుగారు రీ యభిప్రాయమును మొదట నాదరించిననుఁ గవులచరిత్ర ద్వితీయ ముద్రణములో నీ యభిప్రాయమును మార్చుకొని పోతన తెలంగాణమునందలి యోరుగంటి నివాసి యని నిశ్చయించిరి. కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు, జయంతి రామయ్య పంతులుగారు, చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు, పెద్దిభట్ల వీరయ్యగారు, శేషాద్రి రమణకవులు, మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు, అనుముల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు మొదలైన సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులందఱునుఁ బోతన తెలంగాణమునందలి యోరుగంటికి సమీపమున నున్న బమ్మెర గ్రామవాసి యని నిశ్చయించిరి. వీరి వాదమునందలి బలమైన యంశమలీ క్రిందఁ బొందుపఱుపఁ బడుచున్నది.

1. ఒంటిమిట్టకు జనవ్యవహారమునందుఁగాని పొచ్చిన శాసనము తందుఁగాని గ్రంథములందుఁ గాని యేకశిలానగర మని వ్యవహారము లేదు. పోతనగారి సమకాలమునఁ గాని పూర్వమునగాని యీ యూరికా వ్యవహారము లేదు.

2. ఓరుగంటికి మాత్రము కాకతీయ చక్రవర్తుల శాసనములందునుఁ బ్రతాపరుద్ర యశోభూషణమును విద్యానాథ రచితమైన సంస్కృత గ్రంథమందునుఁ గ్రీడాభిరామమునందు నేకశిలానగర మన్న వ్యవహారముఁ గన్పించుచున్నది. పోతరాజుకాలమునఁ దత్పూర్వముగూడ నోరుగంటి కట్టి వ్యవహారము సుప్రసిద్ధముగ నున్నది.

3. పోతనగారి నివాసమును నిరూపించు నాధారము లోరుగంటికిఁ జుట్టుపట్ల నున్నవి.

బమ్మెర గ్రామము

పోతనగారి యింటిపేరి గ్రామము బమ్మెర. ఇది ఒరంగల్లునకు సమీపమున నున్నది. ఆ గ్రామమునందుఁ గౌండిన్య గోత్రులగు నియోగి కుటుంబము కలదు. వారు పోతరాజు వంశము వారమని చెప్పుకొందురు. ఆ యూరియందుఁ 'బోతరాజు గద్దె' యని నాలుగు రాళ్లు పాతిన స్థలమున్నది. దాని కెదురుగా జీర్ణావస్థలో నున్న యొక రామాలయ మున్నది. దాని ముందుగాఁ ద్రోవలో నొక శిల పడి యున్నది. ఆ యూరి జనులు దానినే బమ్మెర పోతరాజుని వ్యవహరింతురు. ఆ కుటుంబమువారు శుభకార్యములలో నా శిలనుఁ బూజింతురు. ఓరుగల్లు ప్రాంతము లందలి కౌండిన్య గోత్రులై బమ్మెర యను నింటి పేరు గల నియోగు లందఱుఁ బోతన తమ పూర్వికుడని చెప్పుకొందురు.

2. భాగవతమునందుఁ గొన్ని స్కంధములు రచించినట్టిగాని, గ్రంథ పాతములను బూరించినట్టిగాని కవులందఱు నోరుగల్లు చుట్టు ప్రక్కల వారే. పోతరాజు శిష్యుడగు వెలిగండల నారయకవి కరీం నగరము మండలములోని వెలిగండల నివాసి. ఈ వెలిగండల యోరు గంటికి నేబది మైళ్ళ దూరములో నున్నది. ఏర్పూరి సింగన యోరు గంటికి సమీపమునందున్న యేర్పూరు నివాసి. ఏకాదశ ద్వాదశ

స్కంధములనుఁ దిరిగి రచించిన హరిభట్టారకుఁడు తెలంగాణము నందలి కంభంపెట్టు నివాసి. దశమ స్కంధ భాగమును వెలిగందల నారయకు ముందు ద్విపదగ్రహాసిన మడికి సింగన యోరుగంటికి నేబది మైళ్ళలోనున్న రామగిరి నివాసి. భోగిని దండకము కృతిఁగొన్న సర్వజ్ఞ సింగమనీడు రాచకొండ నివాసి. ఈ రాచకొండ యోరు గంటికి సఘాపములో నున్నది.

శి. పోతనగారు సోమోపరాగంబున గంగ కేగితినని భాగవతమునఁ జెప్పికొనుట. “శ్రీమన్నారాయణ కథా ప్రపంచవిరచనాకుతూహ లుండనై యొక్కరాకానిశాకాలంబున సోమోపరాగంబురాక గని సజ్జనానుమతంబున నభ్రంకషసముత్తుంగభంగ యగు గంగకుం జని గ్రుంకులిడి వెడలి మహనీయ పులినతల మంటప మధ్యంబున విహేశ్వర ధ్యానంబుఁజేసి-” గోదావరికి గంగయని వ్యవహారము తెలంగాణమునందు రూఢము. ప్రాచీనకవి వ్యవహారముగూడ నట్లే యున్నది, కావ్యాలంకార చూడామణి, భాస్కర రామాయణము, ఆంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము మొదలైన గ్రంథములందు గోదా వరికి మందాకిని యని వ్యవహారము గలదు.

తాడూరికృష్ణకవి గోదావరిని గంగయని వ్యవహరించినాఁడు. గౌతమీ మాహాత్మ్యము - ‘యోజనాయుతమయి షరఁగు గంగ’ - మడికి సింగన పద్మ పురాణమునందు ‘గంగాశబరీ సంగమ స్నాన విశేషంబుఁ జెప్పి మునిగణంబు వీడ్కొని గంగ ననువయించి’, ‘ప్రవహించునే వీటి పశ్చిమ ప్రాకార మొరసి గంగమ్మ సాగరము కొమ్మ’; ‘గౌతమీ గంగ’ తరవారిఁ గడిగినాఁడు అని శ్రీనాథుఁడు వ్రాసినాఁడు. భాగవతమునందేరా ‘పూర్ణచంద్రిక రా గౌతమీగంగ రిమ్ము భగీరథరాజతనయ’ యని ప్రయోగమున్నది.

పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రిగారు పీఠికలో నొంటిపెట్టయే యేకశిలానగరమని వ్రాయుటవల్లన నా వాదము బయలుదేరినది.

క్రీ॥శ॥ 1800లో మొకంజీ దొరవారు నేకరించిన యొంటిమిట్ట శాసనములు కైఫీయత్తులలో నేకశిలానగరమును పేరు గానరాదు. ఆ గ్రామమునకా పేరు-ఒంటండ్రు, మిట్టండ్రునను బోయలవలన వచ్చినదని (కైఫీయత్తులలోను శాసనములందును) జెప్పబడినది. 1430 అయ్యలరాజు రామభద్రుడు మొదలు మొకంజీ వరకు నేకశిలానగరమని వ్యవహరింపలేదు. 1888లో పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రి, 1893 లో మదరాసు మాన్యుయెల్లోను, 1906 లో నేకశిలానగర మాహాత్మ్యమునను మాత్రమే యొంటిమిట్ట నేకశిలానగరమును వ్యవహారము గానవచ్చుచున్నది.

4. దామోయణి పరిణయము వ్రాసి, గురిజాల మల్లనసోమయాజీ కంకితమిచ్చిన కేసన, మల్లన కవులు బమ్మెరపోతరాజు మనుమలమని చెప్పుకొన్నారు-“నీటిగుట్టి గల్లు నన్నయమనీషినిఁ దిక్కన శంభుదాసునిన్ బరువడి మత్పితామహుని బమ్మెర పోతన-భాస్కరాహ్వయున్”. ఈ గురిజాల గుంటూరి మండలములోనిది గాదు. ఒరంగల్లు జిల్లా పరకాల తాలూకాలో నీ గురిజాల గలదు. వీరు - “ఇవటూరు ముక్తి నాగేశ సద్గురు భక్తి నాదిమశైవులై నట్టివార”మని చెప్పుకొనుటవల్ల వీరు తెలంగాణము వారే యనుట స్పష్టము-

5. భాగవతమునందు దొడ్డు, ద్రొబ్బు, రొప్పు, ఉఱుకు మొదలైన పదముల ప్రయోగమునుబట్టికూడఁ బోతన తెలంగాణ నివాసియని స్పష్టపడుచున్నది-

దొడ్డు-స్థూలము; ద్రొబ్బు-త్రోయు; రొప్పు-పశువుల నదలించు లేక తోలు; ఉఱుకు-పునవెత్తు, ఉబ్బు-పొంగు చిక్కు-మిగులు.

ఈ యర్థములలో నీ పదములు తెలంగాణమునం దిప్పటికినిఁ బ్రసిద్ధ జనవ్యవహారమునం దున్నవి, వీనిలో ‘ద్రొబ్బు’ ధాతువునకు

మూర్ఖు గోదావరి మండలమును విడిచి సర్కారు మండలములందు
మరర్థమున్నది. 'ఉటుకు' ధాతువునకుఁ దెలంగాణమునందు మాత్రమే
పరుత్తునను నర్థమున్నది. తక్కిన యాంధ్రదేశమునం దీధాతువునకు
దుముకుటయని యర్థము. 'రోప్పు' ధాతువున కాయాసపడుట యని
యర్థము. తెలంగాణమునందలి జనవ్యవహారమునందు మాత్రమే
దానికిఁ బశునయనార్థ మున్నది. 'దొడ్డు' శబ్దము స్థూలార్థమునఁ
దెలంగాణమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

పోతనగారి ప్రయోగములు-

'దొడ్డు' 'కలకంఠి కొయ్యన గర్భంబు దొడ్డుగా' 10-పూ 75
సన్నము దొడ్డునై యడిగి కారణ కార్యమైన యీ సకలంబు నీ కడుపు
లోనిదిగాదె - 10-పూ-556

'అట్టి విష్ణుమాయ నర్మకులొక్కయే జెఱుంగ కుండిరనుట
యేని దొడ్డు' - 10-పూ-579

'ద్రొబ్బు' 'పడద్రొబ్బె మద్దుల బకునిజీరె' 10-పూ-1328

'రక్కసుల జేడు తన తొడలపై నుండనీక గొబ్బు నదిగ
ద్రొబ్బి 7-184

'తైల తటంబులందు ద్రొబ్బించితి' - 7-201

'ముండటికి ద్రొబ్బి తండ్రికి మొక్క మనుచు' - 7-160

'రోప్పు' 'అదలించి రొప్పుంగ నాలమందలుగావు, గంధ
గజేంద్ర సంఘములుగాని' - 10-పూ-1540

'తమ తమ క్రేపుకడుపులఁ జప్పుడించి రొప్పుకొనుచు'-
10-పూ-453

'ఉటుకు' ఇచ్చెలువఁ జూచి మ్రుచ్చిలి యచ్చుగ నుటికించి
కొనుచు సరిగద నాతో వచ్చెదవా యని - 10-పూ-316

‘ఉబ్బు’ లోపలన్ రుధిర ముబ్బదు -7-192

‘చిక్కు’ ఒక బొట్టు చిక్క-కుండగ సకలసుధారస మమర
సంఘంబునకున్ బ్రకటించి పోసి - 8-324

ఈ ధాతువులన్నియుఁ దెలంగాణ వ్యవహారమునుబట్టియే పోతన గారు ప్రయోగించినట్లు పైయుదాహరణములనుబట్టి స్పష్టమే. దొరకు ధాతువును దెలంగాణమునందు విచిత్రముగా వాడుదురు. ‘అక్కడికి పోయిన పదిరూపాయలు జీతము దొరకును’ ఈ నెల జీతము దొరక లేదు. ‘నాదగ్గర పైకము దొరకదు’ ఇట్లు ప్రచురముగా వాడుదురు. పోతనగారు ‘మృతి దొరకదని’ ప్రయోగించెను.

‘క్షీతిపై నిలిపిన కతమున నతనికి మృతి దొరకనయ్యె’ 31-174

ఈ పది ప్రయోగ లక్షణమువలనగూడ పోతనగారు తెలంగాణా వాసి యని నిర్ణయింపవచ్చును.

ఈ కారణములవలనఁ బోతనగారు తెలంగాణమునందలి యోరుగల్లు మండలమునఁగల బమ్మెర గ్రామ నివాసియని సిద్ధాంతము చేయవచ్చును. ఈ పక్షమే బహు విమర్శకామోదమును బడసినది. ఇప్పుడెవరును నొంటిమిట్టవాదమును జేయువారు లేరు.

పోతన కాలము

పోతనగారి కాలమును గుఱించి విమర్శకులు తలకొకవిధముగ నిర్ణయించిరి. పోతనగారికాల నిర్ణయము చేయుటకు నిక్కచ్చియైన శాసనాద్యాధారములులేవు. పోతనగారు చెప్పియుండలేదు, అందు చేత నీ విషయమున నిర్ధరించుటకుఁ బరోక్ష సాక్ష్యమేకాని ప్రత్యక్ష సాక్ష్యము మృగ్యము.

శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు కవిచరిత్రము ద్వితీయ ముద్రిత ప్రతియందు 1405, 1400 పోతన జన్మకాలమని వ్రాసెను. కాని క్రొత్తమార్పునందు 1475 కుదరువాతి వాడని వ్రాసెను.

ఆంధ్ర కవితరంగిణి కారుడు పోతనగారు క్రీ॥శ॥ 1450-1510 మధ్యకాలమున జీవించి యుండెనని నిర్ణయించెను. శ్రీ వంగూరి సుబ్బారావుగారు 1490-1520 అని యొకచోటను, 1420 - 1500 నడుమనని యొకచోటను వ్రాసిరి.

శ్రీ శేషాద్రి రమణకవులు క్రీ॥శ॥ 1400 ప్రాంతమునఁ బోతన గారుండి యుండునని వ్రాసిరి. 1378 జన్మించి యుండునని వ్రాసిరి. పోతనగారి కాలమును నిర్ణయించుటకు నున్న యాధారములివి.

1. భోగినీ దండకము సర్వజ్ఞ సింగమనీనికిఁ గృతి యీఁబడుట.
2. పోతనగారు శ్రీనాథునికి సమకాలికుడని చెప్పు కథలు.
3. సర్వజ్ఞ సింగమనీడు భాగవతమునుఁ బాఠిపెట్టించెనను ప్రవాదము.
4. కేసన మల్లన కవులు వ్రాసిన దాక్షాయణీ పరిణయము ప్రతినిఁ గృతిపతికి నాల్గవతరమువాడైన పేరమంత్రికి వ్రాసియిచ్చిన పోడూరి పెదరామామాత్యుని పద్యము.

5. మడికి సింగన పోతరాజు భాగవతములో ఖలమైన దశమ స్కంధ కథను ద్విపదగా వ్రాసినాడనుట-పద్య పురాణమునందున్న పోతరాజుగారి పద్యములకు సాదృశ్యములను బట్టి మడికి సింగనకుఁ బోతరాజు పూర్వుడనుట - పోతనగారి భాగవతమునందు నాచన సోమనాథుని యనుకరుణమనుట - పోతన యెఱ్ఱాప్రగడను స్తుతింప కుండుట-అందువలన నాచన సోమనకు, మడికి సింగనకుఁ బోతనగారు మధ్య కాలముననుండి యుండు ననుట - మడికి సింగన 'ఆ కమల మిత్రశిశిరాంశు'వను పద్యభాగముచే క్రీ॥శ॥ 1420 ప్రాంతముననుండె ననుట.

ఇంక నీ కారణములను బరిశీలింప వలసియున్నది.

1) భోగినీదండకము పోతనగారు వ్రాయలేదని యొక వాదము కలదు. ఎవరో రచించి పోతన పేరు పెట్టియుందురట - ఎవరో రచించి ప్రసిద్ధులైన కవుల పేర వెలయించినచో గ్రంథమునకు మిక్కుటమగు ప్రశస్తి ప్రామాణ్యములు గల్గునని యట్లు సేయుట గలదు, గాని యట్టి పని ప్రకృత గ్రంథవిషయమున సరిపడదు.

1) పోతనగారియందుఁ బ్రామాణ్యము, భక్తి, తాత్పర్యములున్న యట్టివాఁడు గదా తాను రచించిన గ్రంథము నాతని పేరఁబెట్టునది. ఆ రచించినది భోగినీని గుఱించి గదా! అట్టి గ్రంథమునుఁ బోతన గారి కంటఁగట్టుటవలన గ్రంథమునకుఁగాని, పోతనకుఁగాని, గల్గు గౌరవాధిక్య మేమియుండును? 2) ఈ గ్రంథ మంకితమైనది సింగమ నీనికి. సింగమనీనికిఁ బోతన సమకాలికుఁ డని చెప్పువారుకూడ నిది పోతన చిన్నతనమున రచించియుండునని చెప్పుచున్నారు. ఆ పద్ధతిలో సింగమనీనికంటెఁ బోతన చిన్నవాఁడై యుండవలయును. భాగవత రచనానంతరము పోతనకు మహాకవి ప్రశస్తి వచ్చియుండునుగాని యంత చిన్నతనమున వచ్చియుండుట కవకాశము లేదు. ఇతివృత్తమునుబట్టి గ్రంథము సింగమనీని రాజ్యకాలమున వ్రాయఁబడి యుండవలయును గాని తరువాతి కాలములో వ్రాయఁబడి యుండదు. ఇట్టి భోగినీ విలాసవర్ణనములకు ధనాగ్రహారాది సంపాదనము తప్ప వేరు ఫలిత ముండదు. ఇది యేమంత పుణ్యకథ యని తరువాతి కాలము వారూహించి వ్రాసియుందురు? గ్రంథగత సాక్ష్యమునుబట్టి సింగమనీని కాలముననే యీ దండకము వ్రాయబడియున్నట్లు స్థిరపడుచున్నది. ఆ సందర్భములో వ్రాసిన కవి గ్రంథమునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన పోతనగారి పేరఁబెట్టి యుండుననుటకుఁగాని, కృతిపొందిన ప్రభువు మఱియొక కవి రచించినట్లుఁబ్బుకొన్నాఁ డనుటకుఁగాని వీలుండదు - కవితరంగిణి కర్తగారు పోతనను సింగమనీని కాలమునకన్న నీవలకు నెట్టిరి. ముందు పుట్టఁబోవు పోతనగారి పేర సింగమనీని కాలములో గ్రంథము పుట్ట

గలదా? ఈ కారిణమువల్లఁ దరువాతి వారెవరో రచించి పోతనపేరఁ జెప్పియుందురను మాట వట్టి నిరాధారమైన యూహగా మాత్రమే విగిలిపోవుచున్నది. పోతనశైలి నంత చక్కగా సనుకరించినట్టి ప్రతిభా వంతుఁడు తనకుఁ బూర్వమెన్నఁదో యొక రాజుంచుకొన్న యుంపుడు కత్తై విలాసమునుఁ గేవలము పోతన నప్రతిష్ఠపాలు చేయవలయునని వర్ణించి యాయనపేర నుంచెననుటకంటె నసందర్భ మింకొకటి యుండదు. అందువల్ల భోగినీ దండకము పోతనగారు యావనమందు రాజాశ్రయము సంపాదించఁగోరి రచియించెననుట సంభావ్యముగా నగ పడుచున్నది.

మఱి కృతిగొన్న యీ సర్వజ్ఞ సింగమనీఁ డెవరు? రసార్ణవ సుధాకర కర్తయు నీతఁడు నొకరే యగునని కొందఱునిరి. రసార్ణవ సుధాకర కర్త తండ్రియన పోతానాయఁడు, తల్లి యన్నమాంబయని రసార్ణవ సుధాకరమునందును, రత్నపాంచాలికా నాటక గద్యము నందును జెప్పబడియున్నది. కాని భోగినీ దండకమునందుఁ గృతి గొన్న సింగమనీఁడు కుమారాన్న పోతావనీనాథ సూనుఁడుగను, బోచ మాంబాల సద్గర్భసంజాతుఁడుగను, రావు సింగ తుమానాథపౌత్రుఁడు గను జేర్పొనఁబడెను. 'వసంతావనీనాథ సంసేవితాంచత్సదాంబోజుండని' చెప్పఁబడినది. ఈ వసంతావనీనాథుఁడు రెండవ సర్వజ్ఞ సింగమనీని సోదరుఁడు. రెడ్డిరాజులకు వసంతరాయఁడని బిరుదున్నను వాడు సింగమ నాయనికి విరోధులుగాని సేవించినవారు గాదు - అందువల్లఁ బ్రకృత గ్రంథమును గృతిగొన్నది రెండవ సింగమనీఁడే, కాని రసార్ణవ సుధాకర కర్త యగు మొదటి సర్వజ్ఞ సింగమనీఁడు గాదు. ఈ రెండవ సర్వజ్ఞ సింగమనీఁడు 1422 మొదలు 1447 వరకుఁ బరిపాలించెను. ఈ రావు సింగభూపాలునికి ముమ్మడి సింగభూపాలుఁడని వ్యవహార మనియు నీతఁడు క్రీ.శ. 1430 నుండి 1475 వరకుఁ పరిపాలించినట్లు శాసనాద్యాధారములు గలవనియు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మ

గారు వ్రాసిరి. ఇతఁడు ప్రాథ దేవరాయలకును గోమటి వేమారెడ్డికిని సమకాలికుఁడు.

ప్రాథ దేవరాయలు - చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండా గారమున దొరకిన శ్రీశైల తులాభార శాసనమునుబట్టి శాలివాహన శకము 1380 కి పూర్వమే రాజ్యమునకు వచ్చినట్లు సువిదితము (క్రీ. శ. 1458 కి పూర్వము).

శాసనపాఠము - స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహనశక వర్షంబులు 1380 అగు నేటి బహుథాన్య సంవత్సర మాఘ బ॥ 30 సోమవారము సూర్యోపరాగ పుణ్యకాలమునందు - ఆత్రేయస గోత్రోద్భవులయిన శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర రాజశ్రీ ప్రాథ దేవరాయలు విద్యానగరమందు వజ్ర సింహాసనారూఢులై పృథివీ రాజ్యమును జేయుచును శ్రీశైలమునకు తులాభారమును తూగను వచ్చి బహుథాన్య సం॥ మాఘ బ॥ 30 సోమవారము సూర్యగ్రహణ పుణ్యకాలమునందు స్వాతీ నక్షత్రమందు సిద్ధాపురము సీమలోనికి చెల్లివచ్చే చిన్న అనంతపుర గ్రామము గార్గేయస గోత్ర ఆపస్తంబ సూత్ర యజ్ఞశ్శాఖాధ్యాయులైన నిడిచెనమెట్ల తిరుమలభట్లు, గంగా వజ్ఞుల, అన్నావజ్ఞులుగారికిన్నీ భారద్వాజసగోత్రులైన బొందలపాటి తిరుమలభట్లవారికి నగ్రహారముగ నిచ్చిరి.

గోమటి వేమారెడ్డి క్రీ. శ. 1395 నుండి 1423 వరకు రాజ్యము చేసెను.

భోగినీ దండకమును బోతనగారు వ్రాసెనని స్థిరపడినచో నతఁడు త్రాటితో దబ్బనముగా శ్రీనాథునికి సమకాలికుఁడనుట స్థిర పడును. 2) మఱి రెండవ కారణము పోతనగారికి శ్రీనాథునకును గల సంబంధమును జెప్పు కథలు - పోతన శ్రీనాథులు సమకాలికులైనంత

మాత్రమున వారికి సంబంధ ముండవలెనన్న నియమము లేదు. శ్రీనాథుడుగాని పోతనగాని పరస్పర సంబంధమును వర్ణించుకొని యుండలేదు. వారు వర్ణించుకొనకపోయినను వారి వంశమువారైనను దరువాత శ్రీనాథ పోతనలకు, గల్గిన ప్రశస్తినిబట్టి వారి సంబంధమును జెప్పియుండవలయుననుట యుక్తియుక్తముగా నుండును. కాని పోతన గారి పాత్రులమని చెప్పికొన్న కేసన మల్లనకవులు శ్రీనాథుడు దమ వంశమునకు బంధువైనట్లు చెప్పికొని యుండలేదు. శ్రీనాథుని శిష్యుడును బావమఱియైనగు దగ్గుపల్లి దుగ్గన పోతనగారిని దలచి యుండలేదు. శ్రీనాథ పోతనలు పరస్పర మెఱిగియుండిరనుటకు నీ కథలు దప్ప యన్య నిదర్శనమేమియు లేదు. ఏమైన నీ కథలు నిజమైన పక్షమునఁగూడ వీనివలన నేర్పడునది పోతనగారు శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడని మాత్రమే. ఆ విషయము భోగినీ దండకమునుబట్టి స్థిరపడుచున్నది. గావున నీ కథలను బరిగణనములోనికి దీసికొన కున్నను బాధలేదు. 3) మూఁడవది సర్వజ్ఞ సింగమనీఁడు భాగవతమును బాతిపెట్టించెనను ప్రవాదము - ఈ ప్రవాదము కూచిమంచి తిమ్మకవి నాటికేగలదు. పోతనగారి భాగవతమునందుఁ జాలచోటుల గ్రంథ పాతములుండుటగూడఁ బై ప్రవాదమునకు బలముగా నున్నది. ఈ కథ నిజమని కొందఱు, నబద్ధమని కొందఱు విమర్శకు లభిప్రాయ పడుచున్నారు. దీని వివేచనము భాగవత గ్రంథపాతములన్న శీర్షికక్రిందఁ జేయుట సమంజసము - ఈ కథతోఁగూడ నిమిత్తములేకుండఁ బోతన గారు సర్వజ్ఞ సింగమనీనికి సమకాలికుఁడనుట యన్యసాక్ష్యమువలన నేర్పడుచున్నది.

4) పోడూరి పెదరామామాత్యుని పద్యము - దీని సందర్భ మిది. కేసన మల్లన కవులు పోతనగారికి పాత్రులమని చెప్పికొన్నను నచ్చముగాఁ బాత్రులుగారు, ప్రపాత్రులు - పితామహ శబ్దమునుబ్రపితామహునియందు లక్షణచేత నన్వయించుకొనవలసి యున్నది.

ఈ కేసన మల్లన కవులు దాతౌయణీ పరిణయమును వ్రాసి గురిజాల చినమల్లన సోమయాజికిఁ గృతినిచ్చిరి. ఈ కృతిపతికి నాల్గవతరము వాఁడు పేరమంత్రి - ఈ పేరమంత్రికిఁ బైని పేర్కొన్న పోడూరి పెదరామామాత్యుఁ డప్పటి కెనుబది సంవత్సరముల క్రిందటనున్న ప్రతిని విమర్శించి నూతన ప్రతిని వ్రాసియిచ్చెను. ఈ ప్రతి వ్రాసి యిచ్చినది ధాతనామ సంవత్సరాశ్వయుజ బహుళ దశమి సోమ వారము. ఇది క్రీ. శ. 1756 వ సంవత్సరమగును. పేరమంత్రికి నాల్గు తరములకుఁ బూర్వముండైన కృతిపతి సమకాలికులు కేసన మల్లనలు. వారికిఁ బ్ర పితామహుఁడు పోతన. అనగాఁ బేరమంత్రినుండి వెనుకకు నారు తరములు లెక్కకట్టుకొనవలయును. తరమున కెన్నిసంవత్సర ములు లెక్కకట్టుకొనవలయునను విషయమున మఱిల భేదాభిప్రాయ ములు గలవు. శతాబ్దమునకు మూఁడు తరములని కొందఱు, రెండు న్నర తరములేయని కొందఱు నభిప్రాయపడుచున్నారు.

ఈ సంగతి యట్లుంచి యొడయనంబి విలాసమును వ్రాసిన అజ్ఞరపు పేరయలింగము తన వంశమును వర్ణించుచు మూలపురుషుఁ డగు నియ్యకొండన (కొండభట్ట) గజపతినుండి యజ్ఞరమును నగ్రహార మును, బడసెనని చెప్పకొన్నాఁడు -

శ్రీ రంజిల్లఁ జెలంగుచున్న గజరాట్సింహాసనాధ్యక్షునిన్
ధారాశంబుగ వేదశాస్త్ర బహువిద్యారూఢి మెప్పించి యా
వీరాక్రేసరుఁ డియ్యకొండన మహావిఖ్యాతిగా గౌతమీ
తీరక్షోణిని నజ్జరంబనగఁదాఁ దెచ్చెన్ మహాగ్రామమున్ -

గజపతులలో గోదావరీ మండలమును మొట్టమొదట జయించినవాఁడు కపిలేంద్ర గజపతి. ఇతఁడు క్రీ.శ. 1433 నుండి 1466 వఱకుఁ గళింగమును బాలించెను. 1440 వఱకు నా ప్రాంతము రాజమహేంద్ర వరపు రెడ్ల పరిపాలనలో నుండెను. తరువాత స్వల్పకాల మన్న

దేవచోడని పరిపాలనములో నున్నది. నేలటూరి వేంకట రమణయ్య గారు కపిలేశ్వర గజపతి కుమారుని చిరువ్రోలి తామశాసనమును విమర్శించుచు బహుశాసన దృష్టాంతములతో క్రీ. శ. 1450 కిఁ బూర్వము కపిలేశ్వరుని శాసన మాంధ్ర దేశమునఁ జెల్ల లేదని నిర్ణయించిరి. అందువల్లఁ గొండుభట్టనకు నజ్జర గ్రామదానము 1450 కి పూర్వము జరిగియుండ లేదనవచ్చును. పేరయలింగము కేసన మల్లన కవుల సోదరినిఁ బెండ్లాడెను. ఈతఁడును, కేసన మల్లనలును సమకాలికులు. ఈతని ప్ర పితామహుఁడు హరిమంత్రి పోతనకు సమకాలికుఁడు గావచ్చును. ఈ హరిమంత్రి కొండుభట్టనకు మనుమఁడు. కొండు భట్టనకు నగ్రహార దానకాలమునాటికి 60 సంవత్సరము లుండవచ్చు ననుకొన్నచో నతని మనుమనికి 10 సంవత్సరము లుండవచ్చును. అతనికి సమకాలికుడైన పోతనకు మఱి పది పదేనుసంవత్సరములవయస్సుండ వచ్చును. సర్వవిధముల 1450 ప్రాంతమునఁ బోతనగారు 25 ఏండ్ల వయసుగలవాఁడై యుండవచ్చును. ఈ లెక్కలో మన యూహ లెక్కువ భాగము. ఈ యూహలందొక్కొక్కప్పుడు 40, 50 సంవత్సరములు తేడా రావచ్చును. అందుచేతఁ బేరయలింగము పద్యముగాని, పోడూరి పెదరామయ్యామాత్యుని పద్యముగాని పోతన గారి కాలనిర్ణయమునందు నిర్ధారకములు కాఁజాలవు -

5) మడికిసింగన - భాగవతమునందు ఖలమైన దశమస్కంధ భాగమును ద్విపదగా వ్రాసినాడనియు, బద్ధపురాణమునందు భాగవతమునందలి పద్యముల కనుకరణములు గలవనియు, నందువలన నతఁడు మడికిసింగనకంటెఁ బూర్వుడని మఱియొక యాధారమును శ్రీ శేషాద్రిరమణ కవులు చెప్పిరి. ఈ విషయమునకు నిర్ధారకమైన యాధారములు గానరావు. ఏమైనను భోగినీదండక కర్తృత్వము నిర్ధారకముగాఁ గొని పోతన పదునేనవ శతాబ్ద పూర్వభాగమున నుండి

యుండెనని నిశ్చయించుట బహువిమర్శకామోదకమైన పద్ధతి యని చెప్పదగును.

పోతనగారి గ్రంథములు

పోతనగారు వ్రాసినట్లు బ్రచారమునందున్న గ్రంథములు నాలుగు. 1) వీరభద్ర విజయము 2) భోగినీదండకము 3) నారాయణ శతకము 4) శ్రీ మహా భాగవతము. వీనిలో శ్రీ మహా భాగవతమును వదలి తక్కిన మూడు గ్రంథముల కర్తృత్వ విషయమువ వివాదము కలదు.

1) వీరభద్ర విజయము - ఈ గ్రంథమును బోతనగారు రచింప లేదనువారు చెప్పు కారణము లివి.

1) వీరభద్ర విజయమునందును, శ్రీ మహా భాగవతము నందును వర్ణించిన వంశ వర్ణనములు పరస్పరము సంబదించుటలేదు -

2) భాగవతమునందున్న పరిణతిగాని, కవితామాధుర్యము గాని, కథాకథన ప్రేమికాని వీరభద్ర విజయమునందుఁ గానరాదు.

3) శ్రీ మహా భాగవతమున గద్యయందు 'సహజ పాండిత్యుడ నని పోతనగారు చెప్పుకొనినాడు. వీరభద్ర విజయమున నిట్లు చెప్పుకొనలేదు. 'జనక శీషీత విహితాక్షరాభ్యాసుండనై' యని చెప్పికొనినాడు.

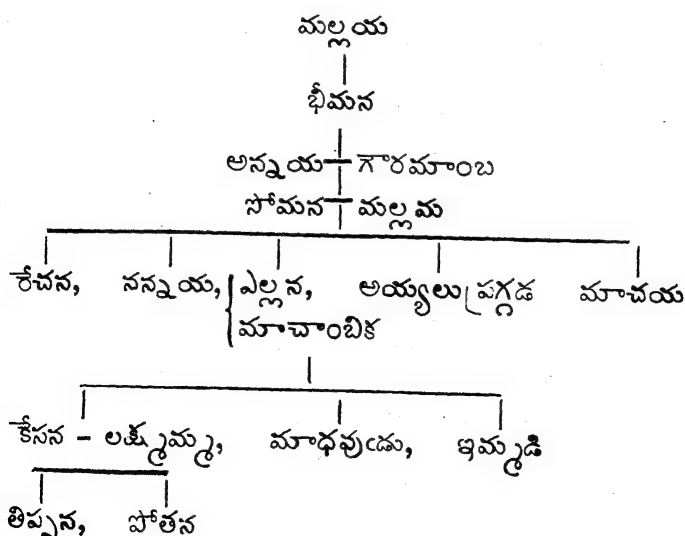
4) భాగవతమున 'శ్రీ పరమేశ్వర కరుణా కలిత కవితా విచిత్రుడ నని చెప్పికొనినాడు. వీరభద్ర విజయమున 'వీరభద్ర పసాదలబ్ధ కవితాశయంబున'నని చెప్పికొనినాడు -

ఈ కారణములను బట్టి వీరభద్ర విజయము పోతనగారు వ్రాసినది కాదని కొందఱి విమర్శకుల భావన.

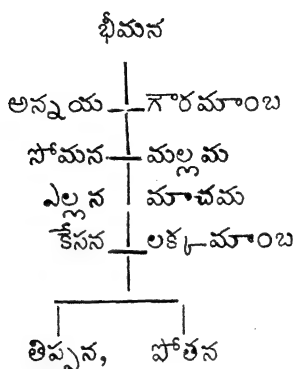
వీరభద్ర విజయము పోతనగారు వ్రాసినదే యని చెప్పవారు పేర్కొను సమాధాన మిట్లున్నది.

పోతనగారు పిన్నతనమున నివటూరి సోమనారాధ్యుని యానతి వలన వీరభద్ర విజయమును రచించెను. అది యతని ప్రథమ గ్రంథము. తాను బిన్నవాడగుటవలనను, నది ప్రథమ రచన మగుటవలనను నందు వంశవర్ణనమును విస్తరించి చేసినాడు. భాగవతము రచించునప్పటికిఁ బ్రౌఢవయస్కుఁడుఁ బరిణత మనస్కుఁడు నగుట వలన వంశ వర్ణనమును సంగ్రహముగాఁ జేసినాడు. పోతనగారు చేసిన వంశ వర్ణనములు రెంటిని లెస్సగాఁ బరిశీలించినచో వీరభద్ర విజయమునందుఁ గొన్ని వివరము లెక్కువగా నిచ్చినట్లు గన్పించును. భాగవతములో నిచ్చిన వివరములతో వానికి విరోధము లేదు.

వీరభద్ర విజయమునందిచ్చిన వంశ వృక్షము

శ్రీ మహాభాగవతమున నిచ్చిన వంశ వృక్షము

రెండు వంశ వృక్షములను బరిశీలించినచో వీరభద్ర విజయమున నిచ్చినదానిలో మూలపురుషుడైన మల్లనను, బెదతాత, పినతాతలగు రేచన, నన్నయ్య, అయ్యలు ప్రగడ; మాచయలను; బినతండ్రులగు, మాధవేమ్మడులను, భాగవతమునందుఁగంటె నధికముగాఁ జెప్పినట్లు గన్పించును. మఱియొక చిన్న భేదము- వీరభద్ర విజయమునందుఁ బోతన తల్లి లక్ష్మమ్మ యని యుండగా; భాగవతమున లక్కమాంబ; లక్కసాని, యని యున్నది. ఈ భేదమును బట్టి, లక్కమాంబ కుమారుడైన పోతనవేటు, లక్ష్మమ్మ కుమారుడైన పోతన వేటని సాధించుటకు వీలులేదు. లక్ష్మీ యనునది సంస్కృత పదము. దానికి గౌరవ వాచకముగు నమ్మక జేర్చిన లక్ష్మమ్మ యని యగును. లక్ష్మమ్మకు లక్కమాంబ యనునది తెనుఁగు పదము. లక్ష్మమ్మకు లక్కమ వికృతి. మఱల నంబ పదము గౌరవార్థకముగాఁ జేర్చబడినది. లక్కమ్మలో మకారము పాక్షికముగా లోపించుట, గౌరవ వాచకముగా సాని పదము చేరుట వలన లక్కసాని యగును. లక్కమాంబ, లక్కసాని పదములు రెండును సమానార్థకము లగుట భాగవతమును బట్టియే తెలియనగును. 'తనకు లక్కమాంబ ధర్మగోపినిగాఁగ'; 'బమ్మెర కేసయ లక్కసానికిన్'- అని

పోతనగారు వ్రాసినాడు. లక్ష్మీ నామధేయరాండ్రగు స్త్రీలను లచ్చమ్మ యని పిలుచుట జన వ్యవహారమునందు మనకు శ్రోత్ర గోచర మగుచునేయున్నది. నామధేయ విషయమున యత్కించిదిన్ని వ్యవహారమునుభవసిద్ధమేగదా !

ఇది యట్లుంచి కవి వీరభద్ర విజయమున లక్కమ యను పదమును లక్ష్మీ యని సంస్కృతీకరించి వ్రాసి యుండునని యనుకొన్నను విప్రతిపత్తి లేదు. వీరభద్ర విజయము నందీ సందర్భము నందలి పద్యము లివి :-

అట్టి ఘనుండు మంచికి, దయాగుణ ధీమణి మాచమాంబకున్
బుట్టిన లక్ష్మీ కన్యయనఁ బొల్పుగు గోపన కూర్మిచెల్లెలిన్
నెట్టనఁ బెండ్లియాడె మహనీయుఁడు కేసన మంత్రి శ్రీపతిన్
దట్టపువేడ్కఁ గేశవుఁడు దాసు వరించిన భంగిఁ బొంగుచున్.

పావన గంగ భోగశచి భాగ్యపుగారి గభీర భూమి సం
భావన కుంతి రూప గుణ భారతి సంపద లక్ష్మీదేవి సం
సేవిత సంజ్ఞ నిశ్చల విశేష యరుంధతియైన లక్ష్మీ దాఁ
గేవల కన్యయే తలఁపఁ గీర్తనసేయఁ దగున్ ధరాసలిన్.

ఈ రెండు పద్యములందును లక్ష్మీ పదము శ్లిష్టముగా వాడఁ బడినది. పోతనగారు తన తల్లికి లక్ష్మీదేవితో సాజాత్యమును దీపింపఁ జేయుటకై యిట్లు వాడియున్నాడు. అందుచేత లక్కమాంబ, లక్కసాని యను పదములకు సంస్కృతీకరణమే లక్ష్మీ యన్నను విప్రతి పత్తి లేదు.

మఱి లక్ష్మీ నామధేయమై వ్యవహారమున నది లక్కమాంబ యైయుండునన్నను విప్రతిపత్తిలేదు. భాగవతమున వ్యవహార ప్రసిద్ధమైన లక్కమాంబ పదమును బోతనగారు వాడి యుండవచ్చును. తక్కిన వంశ వర్ణన మంతయుఁ జక్కగా సరిపోవుచుండగా నీ నామ

విషయమున నున్న యత్కించి ద్భేదమును బై విధముగా సరిపెట్టుకొన దగియున్నది. ఈ చిన్న భేదలేశమును బట్టి యిద్దఱు పోతనలను దెచ్చి పెట్టుకొనవలసిన యవసరముండదు. ఒకవేళ దాని నంగీకరించితెచ్చి పెట్టుకొందమన్నను గేసనమంత్రి కిద్దఱు భార్యలున్నట్లుగాని, వారిద్దఱు కిద్దఱిద్దఱు తిప్పన పోతన నామధేయులు కుమారులున్నట్లుగాని ప్రమాణములేదు. అట్లాకే తండ్రికి నిద్దఱు భార్యలందు నామ సాదృశ్యముగల కుమారులిద్దఱిద్దఱుండుటయు సంభవముగాదు. ఇద్దఱు భార్యల సుతులకు నొకే విధముగాఁ దండ్రి నామకరణము చేసినచో వ్యవహారమునందుఁ గల్గు నిబ్బంది యపరిమితముగా నుండును.

మఱియును గొందఱు విమర్శకులు వీరభద్ర విజయము పోతన కృతము గాదనియు; నెవరో వ్రాసి పోతన పేరఁ బెట్టియుందురనియుఁ దలపోయుచున్నారు. ఆ సందర్భమునందుఁగూడ వీరభద్ర విజయము నందు, భాగవతమునందును వర్ణితమైన వంశవర్ణనములందు సంవాద మంగీకరించ వలసి యుండును. లక్ష్మీ లక్కమాంబ లిద్దఱు నొకరే గాని భిన్న వ్యక్తులు గారని యంగీకరింపవలసి యుండును. కావున రెండు గ్రంథము లందును వర్ణితమైన వంశ వృక్ష మొక్కటే యని నిర్ణయింపవచ్చును.

2) భాగవతమునందుఁ గన్పించు కవితామాధుర్యము, బరిణతియుఁ గథాకథనప్రాధియ, వీరభద్ర విజయమునందుఁ గానరావనుట నిజమే యని యంగీకరింపకదప్పదు. కాని వీరభద్ర విజయమునందలి కవితత్వము పోతన కవితత్వమున కనుకరణమనుటకంటెఁ బూర్వరూపమనుట యుచితము. వీరభద్ర విజయమునందలి కవితత్వము భాగవతమునందలి మహా కవితా వృక్షమున కంకుర ప్రాయమని చెప్పదగినది. భాగవతమునందు వికసించిన కవితా లక్షణములన్నియు, వీరభద్ర విజయమున మన కంకురప్రాయముగాఁ గానవచ్చును. పద్య రచనము, బలుకు, బడి, పద సంయోజనము, సమాస రచనము, నలంకార

సంయోజనము, వ్యాకరణ నియమములు, యతి ప్రాస నియమములు మొదలైన యంశముల నన్నింట వృక్షాంకుర న్యాయమన్వయించును. కావున వీరభద్ర విజయమును బోతన పిన్నతనములో వ్రాసియుండె ననుట యుచితము.

అట్లుకాదు, వీరభద్ర విజయము నందలి పద్యరచన భాగవత రచన కనుకరణమన్నచో, నింత నీ రసానుకరణముచేసి పోతనగారి పేర గ్రంథము నిడువారుందురా ?

3) భాగవతమున 'సహజ పాండిత్య' యనియు వీరభద్ర విజయమున జనక శిష్యుల విహితాక్షరాభ్యాసుడనై యనియుఁ జెప్పకొనుట విరుద్ధమనుట యుక్తముకాదు. ఎంత సహజ పాండిత్యమైనను, నక్షరాభ్యాసము లేకుండగనే సమకూడు ననవచ్చునా? తండ్రి యక్షరాభ్యాసము మాత్రము చేసెను. లేదా యక్షరాభ్యాసమనునది యుపలక్షణముగా స్వీకరించి నేలంటు వదలునందాక తండ్రియే చదువు చెప్పియుండవచ్చునను నర్థము స్వీకరింప వచ్చును. తరువాతఁ బోతన గారు తానే స్వయముగా గ్రంథావలోకనము వలనఁ బాండిత్యము సంపాదించి యుండునన వచ్చును. ఇట్టి విరోధమును బరి హరింప వచ్చును.

4) భాగవతమునఁ 'బరమేశ్వర కరుణాకలిత కవితావిచిత్ర' యన్న మాట. వీరభద్ర విజయము నందలి 'వీరభద్రదేశ్వర ప్రసాదలబ్ధ కవితాతి శయుండనై' యన్న మాటతో సమన్వయింపదనుట కూడ నుచితముకాదు. వీరభద్ర విజయరచనము నాటికి వీరభద్ర మంత్రానుష్ఠానము పోతనగారు చేయుచు నుండియుండవచ్చును. భాగవత రచనము నాటికిఁ బోతనగారు మహేశ్వర భావనమగునట్లే యన్నట్లు భాగవతము చెప్పుచున్నది. అప్పటికి వీరభద్ర ప్రసాదముగూడఁ బరమేశ్వర కరుణగా భాసించుటలో వైరుధ్యము లేదు. 'సర్వ దేవ నమస్కారః కేశవం ప్రతిగచ్ఛతి' యన్న చాడ్చున సర్వమును బర

మేల్వార కరుణగాఁ బోతనగారికి భాసించియుండు ననుకొనుట యుచితము. భాగవతమునందే 'పలికించెడివాఁడు రామభద్రుండట' యని పోతనగారు చెప్పికొనెనుకదా ! ఈ మాట పరమేశ్వర కరుణా కలిత కవితావిచిత్ర యన్న మాటతో సమన్వయపడుచుండగా వీరభద్ర ప్రసాదము సమన్వయింపక పోవునా ? అదిగాక యెంతమంది దేవతల ప్రసాదమైనను నుండవచ్చును ఒక దేవతా ప్రసాదమున్నచో మఱియొక దేవత ప్రసాదముండరాదని, నియమ మేమి యున్నది ? అందు పైరుధ్యముండవలసిన పని యేమున్నది ? మఱి :—

భాగవత ప్రబంధమతి భాసురతఁ రచించి దక్షుడు
ర్యాగ కథా ప్రసంగమున నల్పవచస్కుడనైతి తన్నిమి
త్రాగత వక్త్రదోష పరిహారముకై యజనైక శైవశా
స్త్రాగమ వీరభద్ర విజయంబు రచించెద వేడ్కనామదిఁ.

—అన్న పద్యమునుబట్టి కొంతమంది భాగవత రచనానంతరము పోతనగారి గ్రంథమును వ్రాసియున్నట్లు స్పష్టమగుట గవితా లక్షణములందలి యపరిణ తత్వమునుబట్టి యిది పోతనగారి రచన కాదనియు, నెవరో రచించి యాతని పేరఁబెట్టి యుందురనియుఁ జెప్పుచున్నారు. కాని యీ పద్యార్థము పీఠిక యందలి—

పిన్నవాఁడనియుఁ బెక్కు సంస్కృతులను
వినని వాఁడననుచు వెఱపుమాను
మత్స్రసాద దివ్యమహిమచే నెంతైన
కవితచెప్ప లావు గలదు నీకు

నను పద్యముతో సంబంధించుటలేదు. పెక్కు మాతృక లందీపద్యము కన్పించుటలేదు. అందుచేత నిది ప్రక్షిప్త మనక దీరదు.

వీరభద్ర విజయము పోతన రచన మనుటకు ననుకూల వ్యతిరేకాభిప్రాయముల సారాంశమిది - ఈ యుభయ వాదములనుబట్టి

వీరభద్ర విజయ కర్తృత్వ విదమితమని నిర్ణయించుటకు వీలుకాదనియే చెప్పవలసియున్నది. నిర్ణయించుటకు వీలైన యంశములు రెండు. ఒకటి - వీరభద్ర విజయమునందును, భాగవతము నందును వర్ణితమైన వంశవృక్షమొకడేకాని, భిన్నముకాదు. వీరభద్ర విజయమునఁ గొన్ని వివరము లధికముగా నీయఁబడినవి. లక్ష్మమ్మ లక్కనాను లొకరే యనుట యుక్తమే. రెండు- సహజ పాండిత్యుడనను భాగవతోక్తి, జనన శిక్షిత విహితాక్షరాభ్యాసుండనను వీరభద్ర విజయోక్తితో విరోధింపదనుట యుచితమే. కాని యంత మాత్రము చేత వీరభద్ర విజయము పోతన కర్తృకమని నిర్ధరించుటకు వీలేర్పడదు.

పరమేశ్వర కరుణా కలిత కవితావిచిత్రయన్న భాగవతోక్తితో వీరభద్రదేశ్వర ప్రసాదలబ్ధ కవితాశిష్యుండనను వీరభద్రవిజయోక్తి సంపదించుననుట తృప్తికరముగాలేదు. భాగవత రచనా కాలము నాటికి వీరభద్రదేశ్వర కరుణ పరమేశ్వర కరుణగాఁ బోతనగారికి భాసించియుండుననుట యుక్తి సహజమే. మంత్రము దేవతా స్వరూపమును, దత్త్య స్వరూపమును గూడఁ బ్రతిపాదించున దగుటచేతఁ బిన్ననాట దేవతా స్వరూప భావనమును, బరిణత వయస్సునఁ దత్త్య భావనమును బోతనగారు మంత్రానుష్ఠానమునఁ జేసియుండవచ్చును. కాని తానంత యుపాసించిన వీరభద్రమూర్తిని భాగవతమునందుఁ బేర్కొనియైన యుండఁడనుట యుక్తిసహజము కాదు. మహేశ్వరధ్యానమును బేర్కొనినవాడు వీరభద్రనామమును బేర్కొనక పోవుటయేల ! బోతనగారు చేసిన దేవతా స్తుతులయందు వీరభద్రుని ప్రసక్తిలేదు. పోతనగారు శ్రీకృష్ణుని, శివుని, బ్రహ్మను స్తుతించి యిట్లు వ్రాసెను. 'అని నిఖిల ప్రధాన దేవతా వందనంబు సేసి' యని. తరువాత విఘ్నేశ్వరుని, సరస్వతిని, దుర్గను, లక్ష్మిని స్తుతించి యిట్లు వ్రాసెను. 'అని యిష్ట దేవతల జింతించి దినకర

కుమార ప్రముఖులందలంచి' యని. పోతనగారు స్తుతించిన ప్రధాన దేవతలలోఁగాని యిష్టదేవతలలోఁగాని వీరభద్రుఁడులేడు. కేవల నామగ్రహణముచేఁ దలఁచుకొన్న దినకర కుమార ప్రముఖులలో వీర భద్రుఁడు సంగృహీతుఁడయ్యెనని వాదింపవచ్చునుగాని, యట్లు సంగృహీతులైన యసంఖ్యాకులలో వీరభద్రుఁడొకఁడగుటనదివీరభద్రుని యందు భక్తి నెఱపుటగాదు. ఈ యంశము ప్రధానముగా గమనింప దగినది. సర్వము పరమేశ్వర మయముగాఁజూడఁగల్గిన పోతనగారి ప్రధాన దేవతలను స్తుతించియుండగా వీరభద్రస్తుతి యాయన తత్త్వ దృష్టికి విరుద్ధమగునని చెప్పుట యుక్తముగాదు.

మఱి వీరభద్రునిఁ బేర్కొనుట పోతనగారు మఱచి యుండ వచ్చు ననుటగూడఁజూపఁగదు. ఒక మంత్రము నుపదేశమును బొంది దానినిఁగొంతకాలము నిష్ఠగా ననుష్ఠానము చేసి దానిని వదలి యుండె ననుటయే సమంజసముగాదు. అనుష్ఠానకాలమును దగ్గించినఁ దగ్గిం పవచ్చునుగాని, యసలే మానివేయుట యెవరి విషయము నందైనను యు కముగాదు. పోతనగారి విషయమున నిట్లు మానివేసిననుట యసలే పొసగదు. తుచ్చ మంత్రోపాసన మానివేసిన మానివేయ వచ్చును. కాని మహామంత్ర ముపదేశము పొందినప్పుడు దానిని జన్మాంతము నెంతో కొంత యనుష్ఠింపవలసినదే. గాని మాని వేయుటకు వీలులేదు. మఱి వీరభద్ర మంత్రము మహామంత్రము. దాని నెవరైనను మానుట యెట్లు? పోతనగారు మానుటయెట్లు?

మఱియును వీరభద్ర విజయమునుబట్టి నివ్వటూరి సోమనాథుఁడు పోతనగారికి గురువని పలువురు విమర్శకులు నిర్ధరించినాగు. వీరభద్ర విజయమున నివ్వటూరి సోమనాథుని గుఱించి యొక సీసపద్యమున స్తుతించేయఁబడినది. అతఁడు 'శంభుమూర్తి' యని చెప్పఁబడినది.

భయము సంభ్రమంబు భక్తియుఁ గదురంగ

నతని పాదయుగమునల్ల జేరి

పాణియుగము ఫాలభాగంబు గదియించి

ముదముఱోడ నేను మ్రొక్కియున్న

నని గ్రంథకర్త యీ సోమనాథ గురునియందుఁ దన భక్తినిఁ బ్రకటించెను. ఇంత గురుభక్తిగలవాఁడు తన యితరగ్రంథములందు నట్టి గురుమూర్తినిఁ బేర్కొనకపోవుట యసంభవము. భాగవతమునందీ యివ్వటూరి సోమనాథుఁడు పేర్కొనఁబడలేదు. పోతనగారు 'మొదట వీరశైవుఁడు, తరువాత దనమతమును మార్చుకొని యద్వైతమతము స్వీకరించెను గాన వీరశైవ మతసంబంధి గురుస్తుతి భాగవతమునందాయన చేయకపోవుట యుక్తమే యను వాదము యుక్తియుక్తము గాదు. పోతనగారు తన తండ్రినిగుఱించి 'శైవశాస్త్రమతముగనియె' నని చెప్పుకొనెను. ఈ శైవశాస్త్రమతమన్నపదమునుబట్టి పలువురు విమర్శకులు పోతన వీరశైవమతమునందలి యారాధ్యశాఖకుఁ జెందిన వాఁడని చెప్పుదురు. ఈ యంశమునుగుఱించి పోతన మతమునుగుఱించి వాయనపుడు చర్చింతును. వీరి వాదమునుబట్టి పోతన భాగవత రచనాకాలమునాటికి నారాధ్యుఁడై యుండవలయును. అట్లున్నచో నివ్వటూరి సోమనాథునిఁదలఁచి యుండవలయును. లేదా మతమును మార్చుకొనినచో 'శైవశాస్త్రమతము గనియె' నని పేర్కొని యుండరాదు.

మఱియును బోతనగారు వీరభద్రవిజయమును దానురచియించి యున్నచో భాగవతమునందుఁ బేర్కొనవలసినది. అట్లుపేర్కొనలేదు. ఈసందర్భమునఁ గొండఱు విమర్శకుల తలపిట్లున్నది. పోతనగారు భాగవతరచనాకాలమునాటికిఁ బరిపక్వమనస్కుఁడై నిస్సప్రహుఁడై యుండెను. భాగవత కర్తృత్వవిషయమునందుఁగూడ నతని కహంకారములేదు. కావున నతఁడు తన యితరకృతులను భాగవతమునఁ పేర్కొనకపోవుట యుచితమే. మఱియును భాగవతకవిత్వము మిక్కిలి పరిణతావస్థయందున్నదనుటలో విప్రతిపత్తి లేదుకదా? అట్టి పరిణత

స్థితిని సంపాదించుటకుఁ బూర్వమతఁడు కొన్ని గ్రంథములను రచించి యుండవలయుననుట యర్థాపత్తిసిద్ధము. ఆ గ్రంథములేవియు రచింప కయే భాగవత రచనకుఁగడంగెననుట యుక్తముగాదు. అట్టిగ్రంథములే వీరభద్రవిజయాదులు. ఆయన రచించిన భోగినీదండకమును మాత్రము పోతనగారు పేర్కొనినాఁడా ! రచించిన గ్రంథము లన్నియుఁ బేర్కొన నంత మాత్రమున నా గ్రంథముల నతఁడు రచింపనేలేదనుట యుక్తి సహము గాదని.

పోతనగారు పరిణతమనస్కుఁడు, నిస్పృహుఁడు, నిరహంకారి యనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ఆయనకు గ్రంథరచనయందుఁగర్తృత్వా వేశము లేదనుటగూడ యొప్పికొనఁదగినదే, కాని యంతమాత్రమునఁ బూర్వ రచిత గ్రంథములను బేర్కొనుట కివియేవియు నడ్డురావు. స్వరచిత గ్రంథముల నూరకఁ బేర్కొనుటయే యహంకార లక్షణ మైనచో నట్టి యహంకార లక్షణమును భాగవతమునందు సమృద్ధిగాఁ జూపవచ్చు.

కొందఱికిఁ దెనుఁగు గుణమగుఁ

గొందఱికిని సంస్కృతంబు గుణమగు రెండున్

గొందఱికి గుణములగు నే

నందఱ మెప్పింతుఁ గృతుల నయ్యెయెడలన్॥

ఈ పద్యమునందలి యహంకార లక్షణముకంటె స్వరచిత గ్రంథస్మరణమునం దహంకారలక్షణ మధికముగా భాసించునా? 'సహజ పాండిత్య' యనికూడ చెప్పకొనుటలో నహంకార లక్షణమే కొంచెము భాసించుటలేదా? ఈ దృశ్యమైన రేఖామాత్రమైనయహంకారము లేనిచోఁ బ్రవృత్తివ్యాపారము దుర్లుటము. అందుచేతనే యిట్టి యహంకారముబంధహేతువు గాదని యద్వైతసంప్రదాయము. కాబట్టి పూర్వరచిత గ్రంథస్మరణ మహంకార లక్షణమగుటచేఁ బోతన

మానెననరాదు. మఱి యితరకారణములు చెప్పవలయును. స్వరచిత గ్రంథములలో ననుదాత్తమైన యితివృత్తము గల్గినదేదైన నున్నచో దానినిఁ బేర్కొనకపోవచ్చును. వీరభద్రవిజయ మట్టిదికాదు. పుణ్య కథోపేతమైనది. నారాయణ శతకము పరమేశ్వరాంకితమైనది. ఈ రెండింటినిఁ బేర్కొనకబోవుటలోఁగారణము గన్పించదు. మఱియు వీరభద్రవిజయమునందలి కవితాలక్షణము లన్నియు భాగవతము నందు వికసించిన కవితావృక్షమున కంకురప్రాయములుగా నున్నవని గదా యందురు! అట్టియెడ నా గ్రంథమును బోతనగారు స్వరచిత మైనచోఁ బ్రస్తావించియుండెడివాఁడుగదా! వీరభద్రవిజయ కవిత భాగవత కవిత కంకురప్రాయమా? యనుకరణమా? యన్న విషయ మును గుఱించి జాగరూకముగా విచారింపవలయును.

వీరభద్రవిజయమునందలి భాగవతము తోడి పద్యరచనా సామ్యమును బురస్కరించుకొని యా గ్రంథము పోతన రచితమే యని పలువురు విమర్శకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఈ పద్యరచనాసామ్య మున్నమాట నిజమే కాని యిది యంకురమా? యనుకరణమా? యని నిర్ణయించుటకు విమర్శకులు పూనుకొనలేదు. విమర్శకులు చూపిన సామ్యము లివి -

భాగవతము :

మృగనాభి యలదదు మృగరాజ మధ్యమ

జలముల నాడదు జలజగంధి

ముకురంబు జూడదు ముకుర నన్నిభముఖి

పూవులు దురుమదు పూవుబోడి

వనకేళిఁ గోరదు వనజాతలోచన

హంసంబుఁ బెంపదు హంసగమన

లతలఁ బోషింపదు లలికాలలితదేహ

తొడవులు తొడవదు తొడవు తొడవు

తిలకమిడదు నుడుటఁ తిలకిసీ తిలకంబు
కమల గృహముఁ జొరదు కమలహస్త
గారవించి తన్నుఁ గరుణఁగైకొన వన
మాలిరాఁడు తగవు మాలియనుచు॥

వీర భద్ర విజయము :

శృంగారములుసేయ శృంగారి యొల్లదు
పూవులు దురుమదు పూవుబోడి
పలుకంగనేరదు పలుకనేరని భాతిఁ
జంచలత్వమునొందుఁ జంచలాక్షి
సరసులఁ గ్రీడింప సరసిజాననవోదు
మౌనంబుతోఁ గుందు మానవిభవ
గంధంబు పూయదు గంధవారణయాన
చెలువలఁ బిలువదు చెలుల చెలియ
ముకుర మేప్రొద్దుఁ జూడదు ముకురవదన
తరుణి మణియును నర్వకృత్యములు మఱచి
హరుని తోడిదె కొండాటయై లతాంగి
యుగ్రతాపంబు సైరింపకున్నఁజూచి॥

భాగవతము :

వరుఁజూచున్ వరుఁజూచు నొంప నలరింపన్ రోష రాగోదయా
విరత భ్రూకుటిమందహాసములతో వీరంబు శృంగారమున్
జరగన్ గన్నులఁ గెంపు సొంపుఁ బరగం జండాత్త నందోహమున్
నరసాలోక సమాహమున్ నెఱపుచున్ జంద్రాస్య హేలాగతిన్॥

వీరభద్ర విజయము :

విలుచూచున్ వెలిచూచుజూచు సురలన్ విశ్వేశ్వరుం జూచుఁ గొం
దల మందుందలపోయఁ జొచ్చుఁ గడిమిన్ దర్శి కరాలంకృతో
జ్వల విభ్రాజిత నిత్య నిర్గుణ తపోవరాన్నిధిం జెచ్చెరన్
గలఁపంజూచుఁ గలంపలేక తలకున్ గాముండు నిశ్చేష్టుడై॥

భాగవతము :

అడిగెదనని కడువడిఁజను
నడిగినఁ దనుమగుడ నుడుగఁడని నుడియుడుగున్
వెడవెడఁ జిడిముడి తడఁబడ
నడుగిడు నడుగిడదు జడిమ నడుగిడు నెడలన్॥

వీరభద్ర విజయము :

వడవడ వడఁకుచు నుడుగుచుఁ
జిడిముడి మెయినొంది కలఁగి చింతాకులయై
వెడఁగుఁ దనంబున నిలుచుచుఁ
గడువాడిన పూవు భంగిఁ గాంతి దొఱంగన్॥

ఇట్టి వింకను బహుసామ్యము లుభయ గ్రంథములందును జూప
నగును. కాని యీ సామ్యమును బట్టి వీరభద్ర విజయము పోతన
కృతమే యనుట ప్రమాదము. ఈ సామ్యము సంకురమనుటకంటె నను
కరణ రూప మనుట మేలు. ఈ సామ్య స్వభావమును విచారితము
మొదటి పద్యమునందలి సాగసు శాబ్దికము నార్థికము గూడ. శాబ్దిక
మనువృత్తిరూపము. ఈ శాబ్దికానువృత్త్యనుప్రాణితమైనది యార్థిక
మైన చమత్కారము. అలంకరణ విలాస క్రియాకోటిపతితమైన

శబ్దములు విశేషణ కోటిపతితములై యనువృత్తములగుటఁ దాదృశా లంకరణ క్రియాభావముచే విశేష్యగత సహజసౌందర్య ముద్దీప్తమై భాసించుచున్నదని భావము. ఈ భావ మీపద్యరచనకుఁ బ్రాతి పదిక. అనగా రిమణీయతా నిదానము. ఈ ప్రాతిపదిక లేనిచో నిట్టి పద్యము వ్రాయుట యసంభవము. కనుక వీరభద్రవిజయము పోతన, గారే రచించినదైనచో నా పద్యరచనకు నీ భావము ప్రాతిపదిక కావల యును. అట్టి ప్రాతిపదిక వీరభద్రవిజయ పద్యము నందుఁ గన్పిం పదు. భాగవతమునందే కన్పించుచున్నది. భాగవత పద్యమునందు మృగరాజ మధ్యమ, జలజగంధి, ముకుర సన్నిభముఖి, పువ్వుబోడి, హంసగమన, లలికాలలిత దేహ, తొడవు తొడవు తిలకినీతిలకంబు, కమల హస్త యను పాదార్థపాదాంతగత విశేషణము లన్నియు శారీ రక సౌందర్య లక్షణార్థకములు. కవికిఁ బద్యరచనయందుఁ బూర్వోక్త భావము ప్రాతిపదిక. కావుననే యిట్టి విశేషణములను వాడుటలో శ్రద్ధవహించెను. వీరభద్ర విజయమునందలి శృంగారి, పూవుబోడి, చంచలాక్షి, ముకురవదన మొదలగు విశేషణములు శారీరక సౌందర్య మును జెప్పుచున్నవి. కాని మానవిభవ, చెలుల చెలియ యను విశేషణములు, పలుకనేరని భాతి యను క్రియావిశేషణము నివి కవికిఁ బూర్వోక్తభావము రచనా ప్రాతిపదికగానున్నదనుటకుఁ బ్రతిబంధక ములు. కవికి నిజముగా నా ప్రాతిపదికయే యున్నచో నీ విశేషణ స్థానములందు శారీరక సౌందర్య లక్షణార్థక విశేషణములనేవాడి యుండెడివాడని యర్థాపత్తినిఁబట్టి నిర్ణయింపవచ్చును. కావునఁ గవి కట్టి ప్రాతిపదిక లేదన్నమాట. భాగవత పద్యమునందు వీరభద్ర విజయ పద్యమందును సమానముగా నున్నది శాబ్దికానువృత్తి. ఈ శాబ్దికానువృత్తి యిట్టి పద్యరచనములోఁ బూర్వోక్తమైన ప్రాతిపదిక సద్భావమునందే యుపపన్నమగును. ఈ దృశానుపపన్నత్వమును బురస్కరించుకొని వీరభద్ర విజయ పద్యము భాగవత పద్యమున

కంకురము కాదనియు, ననుకరణ మనియుఁ జెప్పవచ్చును. అనుకర్త యపరిణతుఁడు నప్రభుడు, నభావుఁడు నగుట భాగవత పద్యమునందు వ్యజ్యమానమగు రమణీయ భావస్వరూపము నాకట్టుకొనలేకపోయెను. వట్టి బాహ్యలక్షణములను మాత్రమే యనుకరించెను.

రెండవ పద్యమునందుఁ జూపిన సామ్యమువలన వీరభద్ర విజయ పద్య మంకురప్రాయమని యేర్పడదు. 'పరుఁజూచున్ పరుఁజూచు'నను భాగవత పద్యము నెత్తుఁగడ మాత్రమే వీరభద్ర విజయ పద్యమందుఁ గాననగును. పరుఁజూచున్ పరుఁజూచునన్న పద్య 'మరి జూచున్ హరిజూచు' నన్న నాచన సోమనాథుని పద్యమున కనుకరణమని ప్రసిద్ధమే. వీరభద్ర విజయ పద్యము యెత్తుఁగడలో మాత్రమే సోమనాథుని పద్యమునుఁ బోలియున్నది. సోమనాథుని పద్యము ననుకరింపఁదలఁచుకొన్నచో వీరభద్ర విజయకర్త భాగవత పద్యమునందువలెనే మఱికొన్ని లక్షణములనుగూడ ననుకరించి యుండును. కావున నీ రెండు పద్యములయందు సామ్యదర్శనము భ్రాంతిమూలకము. ఇట్టి ఛాయామాత్రమైన యల్పల్ప సాదృశ్యములు సర్వకవులందును జూపనగును.

మూడవ పద్యమునందలి సామ్యము శబ్దానువృత్తి సంబంధమైనది. డకారము వృత్త్యనుప్రాసముగా భాగవత పద్యము నందంతటను, వీరభద్ర విజయ పద్యమునందుఁ గొంతవఱకు నున్నది. ఈ వృత్త్యనుప్రాసము లఘ్వుక్షర ప్రాచుర్యమును, భాగవతమున లక్ష్మీదేవి మానసిక స్థితికి వ్యంజకములుగా నున్నవి. వీరభద్ర విజయ పద్యమునందలి వృత్త్యనుప్రాస కిట్టి వ్యంజకత లేదు. వట్టి డకారానువృత్తి సామ్యమును బురస్కరించుకొని భాగవత పద్యమానకు వీరభద్ర విజయ పద్య మంకురప్రాయ మనుట కుదరదు. మఱియును డకారాను

వృత్తితో బాటు, ఉడుగు, చిడిముడి, కడు, వెడశబ్దముల యునికి
చేత వీరభద్ర విజయ పద్య మనుకరణమని చెప్పటకు వీలున్నది.

భాగవత పద్యము :

రా ! పూర్ణచంద్రిక ! రా గౌతమిగంగ !

రమ్ము భగీరథ రాజతనయ !

రా ! సుధా జలరాశి ! రా ! మేఘమాలిక !

రమ్ము ! చింతామణి ! రమ్ము సురభి !

రా ! మనోహరిణి ! రా ! నర్వమంగళ !

రా ! భారతీదేవి ! రా ! ధరిత్రి !

రా ! శ్రీ మహాలక్ష్మి ! రా ! మందమారుతి !

రమ్ము ! మందాకిని ! రా ! శుభాంగి !

యనుచు మతీయుగలుగు నాఖ్యలుగల గోవు

లడవిలోన దూర మందుమేయ

ఘన గభీరభాష గడునొప్ప జీరు నా-

భీరజనులు బొగడఁ బెంపునెగడ-

(10-పూ-601)

వీరభద్ర విజయ పద్యము :-

రా ! లోకసుందరి ! రా జగన్నోహిని !

రావమ్మ కైలాస రాజవత్ని !

రా ! కన్యకామణి ! రా ! రాజబింబాస్య !

రావమ్మ ! యౌవన రాజ్యలక్ష్మి !

రావే ! మహాకాశి ! రావే ! నరోజాక్షి !

రావమ్మ ! భారతీ ! రామణి ! వనిత !

రావో ! జగన్నాథ ! రావో ! సదానంద !

రావమ్మ ! మత్తేభ రాజగమన !

యనుచుఁ బెక్కు గతుల నంకించియంకించి
 తగిలి మేనకాఖ్య తన్నుఁబిలువ
 తండ్రి చెయ్యిడిగ్గి తద్దయువేడ్కతోఁ
 గామినీ లలామ గౌరి యపుడు —

ఈ పద్యమునందుఁ గన్పించు సామ్యము వృత్తుంకుర న్యాయ
 రూపము గాదని వీని యతి సామ్యమునుబట్టి తెలియఁదగును. పేర్లు
 పెట్టి యావులను బిలుచుట భాగవత పద్యమునందు రామణీయక నిదా
 నము. ఈ భావము మూలము నందలిది. దానినిఁ బోతనగారు
 వివరించి యా పేరులను గల్పించి భావమునకు రూపకల్పనము చేసి
 నాఁడు. ఒకే వ్యక్తిని సైత మీ విధముగా సంబోధించుట కాదిది.
 కాఁబట్టి యీ పద్యముల యతిసామ్యము శాబ్దికమైనది. భావము
 నందలి సామ్యము, సంబోధనాత్మకమైనది మాత్రమే. వీరభద్ర
 విజయ పద్యము స్వతంత్రముగా వ్రాయఁబడిన దైనచో యావనరాజ్య
 లక్ష్మీ, భారతీ ! రమణ ! వనిత ! మొదలైన పాద పూర
 ణార్థక ప్రయోగములుండవు. భాగవత పద్యమునకిది నీరసానుకరణ
 మని దీని రచనయే చెప్పుచున్నది.

భాగవత పద్యములకుఁ బ్రతిబింబములనందగిన పద్యము లనేక
 ములు వీరభద్ర విజయమునఁ గలవు. ఇవి యన్నియు భాగవత పద్య
 ములకు నీరసానుకరణములుగాఁ గన్పించును. వీని నన్నింటిని భాగ
 వత పద్యరచన కంకురప్రాయములని తలఁచుట యుక్తముగాదు. పోతన
 గారు మహాకవి. మహా ప్రతిభావంతుఁడు. ప్రతిభ యనగా 'నవ
 నవోన్మేషశాలినీ ప్రజ్ఞా' యని యభినవ గుప్తుఁడు చెప్పినాఁడు.
 ఎప్పటికప్పుడు క్రొత్తక్రొత్తగా వికసించు బుద్ధి విశేషము ప్రతిభ
 యనఁబడును. సామూన్య కవియైనను దాను వ్రాసిన పూర్వకావ్యము

లందలి పద్యముల నన్నింటి ననుకరింపఁడు. అట్లునుకరించుట రచనా దారిద్ర్యమును సూచించును. ఏవియో కొన్ని పదములుగాని, యుపమానములుగాని, పలుకుఁ బడులుకాని, యెత్తుఁగడలుకాని, రెండు మూఁడు చోట్ల సంవదించిన సంవదింపవచ్చును. ఈ సంవాద మైనను యూదృచ్ఛికము గాని బుద్ధిపూర్వకముగా సంభవించిన సంభ వించునట్టిదిగాని, కావలయునని ::కవి చేయునట్టిదికాదు. అట్టి స్థితిలోఁ బోతనవంటి మహాకవి తాను చిన్నతనములో వ్రాసిన నీరస కావ్యమునుండి యిన్ని పద్యములు యతికిఁబ్రతిగా ననుకరించి యుండె ననుట యతనికిఁ బ్రతిభా దారిద్ర్య మంటగట్టుటయే యగును. కావున నుభయ గ్రంథములందుఁ గన్పించు పద్య సంవాదమునుబట్టి వీరభద్ర విజయము పోతన రచితమనుట యుక్తముగాదు.

మఱి భాషా లక్షణములు, యతిప్రాసలు, శివకవుల కవితా లక్షణములు నుభయ గ్రంథములందును సంవదించు చున్నవనియు, నిందుచేత వీరభద్ర విజయము పోతన కర్తృకమని నిశ్చయింపఁ దగు ననియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు. భాగవతమునందుఁ గన్పించు భాషా దోషము లన్నియు మాత్రమే గాక, మఱికొన్ని దోషములుకూడ వీరభద్ర విజయమునందుఁ గన్పించుచున్నవి. భాగవతమునందుఁ గన్పించు దోషములన్నియుఁ బోతన కృతములుగావనియు, ద్విత్వ సకార సంధి మొదలై నవి బాల వ్యాకర్తృమతమును బట్టి దోషము లనుకొనఁబడునవి, కొన్నిమాత్రమే పోతన కృతములనియు, “బోతన గారు తనకుఁ బూర్వులైన నన్నయాది మహాకవుల గ్రంథములను శ్రద్ధగా బఠించి, భాషా నియమముల నేర్పరచుకొన్నట్లు భాగ వత గ్రంథ ప్రయోగములను శ్రద్ధగాఁ బఠిశీలించినచో వ్యక్తమగు

ననియు, నా గ్రంథమునందుఁ బోతనగారి కిష్టముకాని ప్రయోగములు గ్రంథపాతములు పూరించు సందర్భమున నితరులచేఁ జేర్పఁబడినవనియుఁ బోతనగారి లాక్షణికతయన్న వ్యాసమునందు నిరూపింతును. కావున వీరభద్ర విజయమునందుఁ గన్పించు దోష సంవాద మా గ్రంథము పోతన కర్తృక మనుటకు సాధకముగాదు సరిగదా, బాధకమును, దదితర కర్తృకమనుటకు సాధకమునగును. యతి దోష సంవాదమునఁగూడ నీ విషయమింతే. ఈ భాషా దోషములు యతిదోషములు, భాగవతమునందుఁ జేరిన తరువాతనే వీరభద్ర విజయము రచితమై యుండునని వీరభద్ర విజయమునందు సమ్మద్ధిగానున్న వీని యునికినిఁ బట్టి నిశ్చయింపవచ్చును.

పోతనయే రచించినాఁడని నిశ్చయింపఁదగిన భోగినీ దండకము నందీ దోషము లేవియుఁ గన్పింపకపోవుట భోగినీ దండకమందలి కవిత ప్రౌఢతరముగను, రసోత్తరముగను నుండుటనుబట్టిగూడ వీరభద్ర విజయము పోతన కర్తృకము కాదనవచ్చును.

భోగినీ దండకము పోతన రచిత మైనచో నతనికిఁ దద్రచనా కాలమునాఁటికిఁ బాతక ముప్పది యేండ్లకంటె నెక్కువ వయసుండి యుండరాదని విమర్శకులందఱు నేక వాక్యముగా నంగీకరించిరి. వీరభద్ర విజయమును బోతన వ్రాసియున్నచో నదియంతకు రెండు మూఁడేండ్లకుఁ బూర్వము వ్రాసి యుండవలెను. ఈ రెండు మూఁడేండ్లలో వీరభద్ర విజయ భాషగాని, కవిత్వముగాని, భోగినీ దండకమునందలి భాష యంతటి ప్రౌఢముగను, కవిత్వ మంతటి రసవత్తరముగను మార్పుఁ జెందియుండదు. భోగినీ దండకమునందుఁ గన్పించని వీరభద్ర విజయ భాషాదోషములు పరిణత వయస్సున

ప్రాసిన భాగవతమునందుఁ బునరుక్తము లగుట పొసఁగదు.

వీరభద్ర విజయము పోతనగారే రచించి యుండుననుటకు విమర్శకులు చెప్పిన హేతువులన్నియు నాభాసములేగాని, సద్దేతువులు కావని నిరూపించుటయే నా యాశయము. విమర్శకులు చెప్పిన కారణములకంటె నించుక బలవత్తరమైన కారణము మఱి యొకటి కలదు. అది వీరభద్ర విజయమునందీయఁబడిన వివృతవంశవృక్షము. పోతనగారే యా గ్రంథమును వ్రాయనిచో నీ వంశవృక్షము వర్ణించుట యసంభవమని. కాని యిదికూడ నిశ్చయకము కాదు. ఇది యనైకాంతికము. పోతనగారి వంశ వృక్ష మింత వివరముగాఁ బోతనగారి కొక్కరికే తెలిసియుండ వలయునన్న నియమములేదు. అన్ని వివరములుఁ దెలిసినవాఁడు మఱియొకఁ డుండి యుండ వచ్చును. అతఁడీ వివరములన్నియుఁజేర్చి వర్ణించి యుండవచ్చును. మఱియును పోతనగారే వీరభద్ర విజయమును వ్రాసినచో వంశవృక్షమును భాగవతమునందు సంవృతముగా వర్ణించి యుండెడివాఁడుగాదు. వర్ణించినచో వీరభద్ర విజయమునందలి వివరములతో వర్ణించి యుండ వలసినది. లేనిచో వర్ణింపకుండ నూరకుండవలసినది. మఱియు వీరభద్ర విజయ పద్యముల నన్ని యనుకరించినవాఁడు వంశవర్ణనము నందలి పద్యముల నొక్కదానినైనను భాగవతము నందేల యనుకరింపలేదు ? ఇట్టి ప్రశ్నల కన్నింటికి సమాధానము దొరకదు. మఱియును నిన్ని వివరములతో వంశవృక్షము నిచ్చియున్నచో గ్రంథము పోతన కృతమని పాఠకులను సులభముగా విశ్వసింపఁ జేయవచ్చునను భావముతో గ్రంథకర్త యిట్లు జేసి యుండవచ్చునని యీ హేతువును విరుద్ధమునుగాఁగూడ నిరూపింపవచ్చును.

మఱియు వీరభద్ర విజయమునందలి కథా కథనము, పాత్ర

చిత్రణము మొదలై న లక్షణములను బరిశీలించినచో నట్టి గ్రంథమును బోతన బాల్యములోఁగూడ వ్రాసియుండఁడని తోచును. కథా కథ నమందుఁ బ్రాథమిక కాని, సంభాషణాచిత్రముగాని, యనుస్యూతిగాని లేవు. పాత్ర చిత్రణమునందుఁ గవికి దృష్టియున్నట్లే కన్పించదు. పద్య రచనయందుఁగాని, యలంకార సంయోజనమునఁగాని, చాతుర్యము కన్పింపదు. మఱి భాషా దోషములు కుప్పలు తిప్పలుగా నున్నవి. రాజహంసికయాన, మృగనిభాషీ, ఈ రెండు సమాసము లొకే పద్యములోనివి. ఈ రెండును దుష్టములే. ఇట్టి దుష్ట సమాస కల్పనము పోతనలో మచ్చున కైనను గానరాదు. పద గుంఫన చాతుర్య మీ గ్రంథము నందల్పముగ నైనను గానరాదు. రచన మిక్కిలి పేలవముగను బలుచగను నుండును. కాని మాధుర్య గుణమున మాత్రము భాగవత కవితతో సంపదించుచున్నది. ఈ మాధుర్య గుణ సంవాదమును, పద్య రచన యందలి పోలికలను జూచియే యిది పోతనగారి చిన్ననాటి కృతియై యుండునని విమర్శకులు భావించుట కవకాశము కల్గినది. కాని విమర్శకు లీ కృతి పోతనగారిదే యని చెప్పటకుఁ జూపిన కారణములేవియు విచారణ మీద నిల్చునవి కావని పైన నిరూపించితిని.

పోతనగారు వ్రాయనిచో మఱి యీ కావ్యము నెవరు వ్రాసి యుండురను ప్రశ్న పుట్టును. పోతనగారి వంశమును విస్తరించి వర్ణించుట వలనఁ బోతనగారి కతి సమీపమున నున్న పోతన వంశీయుఁడు గాని, బంధువుగాని, వ్రాసియుండవచ్చు ననుటకు వీలున్నదిం గ్రంథము పోతనామాత్యుని తరువాత వ్రాయఁ బడియుండునని యనుకొన్నచోఁ బోతన యిచ్చిన మూలపురుషుని కంటె మఱియొక మెట్టు

పైకిపోయి యా మూల పురుషుని తండ్రినిఁ గూడఁ బేర్కొను ను
 తటి వంశ వృక్ష జ్ఞానము యితరులకుండుట దుర్ఘటము. ఆంధ్ర కవి
 తరంగిణీ కర్త శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు వీరభద్ర విజయ
 మును కేసన మల్లనలు రచించి పోతనపేరు పెట్టియుందురనియుఁ
 దాని శైలి దాక్షిణ్యణి పరిణయ శైలితో సంపదించు చున్నదనియుఁ
 జెప్పినట్లు వ్రాసెను. కేసన, మల్లనలు పోతనగారికి మునిమను
 మలు. కావున శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారి యభిప్రాయము
 కొంత నిజమైనఁ గావచ్చును. ఈ కేసన, మల్లన కవులు తమకు
 గురువుగా నివటూరి పర్వతాలును జెప్పికొని యుండుటచే వీరు వీర
 శైవ మతాభిమానులని తెలియుచున్నది. శైవ మతాభిమానముచే
 వీరభద్ర విజయమును వీరు రచించి దానికిఁ బ్రశస్తి తెచ్చుటకై తమ
 వంశమునందుఁ బ్రసిద్ధుడైన పోతనగారిపేరఁ బెట్టియుందురనుట కొంత
 సంభవము గావచ్చును. ఇవటూరి పర్వతాలునుండి పైకి మూడవ
 తరము వాఁడవటూరి సోమనాథుఁడు. కావున నతఁడు పోతనకు
 గురువై యుండునని కేసన, మల్లన కవులు భావించి యా కల్పన
 మంతయుఁ జేసియుందురనుట గూడ నసంభవముగాదు. కాని యిది
 యంతయు వట్టి యూహ మాత్రమే. ఈ యూహయందుఁ గొంత
 సామంజస్య మున్న నుండవచ్చు ననుటకే పేర్కొంటినిగాని, యిది
 యథార్థమని నిశ్చయించుటకుఁగాదు. పై చర్చ కంతయు సారాంశ
 మేమన వీరభద్ర విజయ గ్రంథ కర్తృత్వ మిదమిత్థమని నిశ్చయించు
 టకు వీలు లేదనియే. అది బహుశః పోతన కృతము గాక పోవచ్చు
 ననియే.

వీరభద్ర విజయము :-

ఇది నాల్గవ యాశ్వాసముల ప్రబంధము. ఇందలి నాల్గవ యాశ్వాసము పోతనా మాత్యుండు వ్రాసినది కాదనియుఁ బ్రక్షిప్తమై యుండుననియు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రభిప్రాయ పడినారు.

“నాల్గవ యాశ్వాసములోని పద్యములు కొంచెము సీరసములుగా నున్నవి. ఇది యేమని యాలోచించుచుండ వీరభద్ర జవయము తాటియాకుల ప్రతి యొకటి లభించె. దానిఁ బరికించిచూడ నాల్గవ యాశ్వాసము ముద్రిత పాఠముకంటె సర్వథా భిన్నమయి శివపార్వతీ కైలాస విహార వర్ణనమును, గుమార జననమును, దార కాసుర సంహారమును దెలుపు కథా భాగము విస్తరించునదిగా నున్నది. నూతనముగా లభించిన యీ భాగమునను బూర్వాశ్వాసములో వలెనే మహర్షులకు వాయుదేవుడే కథ చెప్పినట్లున్నది. ఆశ్వాసాంతమునఁ గొన్ని పద్యములు లేనందున సీభాగముపోతన కృతమగునా? కాదా? యను సంశయమును స్పష్టముగఁ జెప్పటకు వీలులేకపోయినను గవిత్వ ధోరణి ననుసరించియుఁ, గథానుసూత్రత్వమును జూచియు నిది పై మూఁ డాశ్వాసములకు సంబంధించి యేక కవిత్వమని తోచుచున్నది ముద్రితమగు భాగము పరకవి పూరితమగుటచేఁ గాబోలు నుత్పల మాలతోఁ బ్రారంభింపఁబడియె”

భారతి - రక్తాక్షి - ఆషాఢము (పుష్యాంజలి)

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు చెప్పినట్లు ముద్రిత ప్రతి

యందలి కవిత్వము కొంత నీరసముగానున్న మాట నిజమే. దానికిఁ గారణము కథా లక్షణము గావచ్చును. అదియునుగాక చతుర్థా శ్వాసము (ముద్రితప్రతి) నందలి కథ కానిచో నీ గ్రంథమునకు వీర భద్ర విజయమను నామ మెట్లు కుదురును. మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగా రుదహరించిన తాళపత్ర ప్రతి యందలి కథయే చతుర్థాశ్వాస ముగా నుండినచో నప్పుడు దానికిఁ గుమార విజయమనియో, కుమార సంభవమనియో నామకరణము చేయవలసి యున్నది. ఆ సంగతి యట్లుంచి శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగా రుదహరించిన కథా భాగము లేనిచోఁ గథ యందనుస్యూతి యుండదు. ద్వితీయా శ్వాసము నందుఁ దారకుని దుండగములు వర్ణించుట, బ్రహ్మ దేవ తలకు శివపార్వతుల కుదయించిన తేజము తారకుని నిర్జింపఁ గల్గునని చెప్పట, ఇంద్రుఁడు మన్మథుని శివుని నిర్జించుటకై పంపుట, కామ దహనము, రతీవిలాపము నీ యంగము లన్నియుఁ గుమార సంభవ ముతో సంబంధించియున్నవి. కుమార జననము, తారకాసుర సంహారము వర్ణింపనిచో వీనికిఁ జారితార్థ్యములేదు. అందుచేత శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగా రుదహరించిన కథాభాగముగూడ నిందుఁ జేరియున్నదే యగును. ఏ కారణముననో ముద్రిత ప్రతియందుఁజేరి యుండలేదు. దానిని నాల్గవ యాశ్వాసముగను, బ్రకృత ముద్రిత ప్రతియందలి నాల్గవ యాశ్వాసము నై దవయాశ్వాసముగను, గ్రంథకర్త గారు వ్రాసియుండునని మన మూహించుటకవకాశమున్నది. మఱితక్కిన యాశ్వాసముల నన్నిటినిఁ గండ పద్యములలో మొదలు పెట్టినంత మాత్రమున నీ పంచమా (చతుర్థ) శ్వాసమునుగూడ నట్లే మొదలు పెట్టవలయునన్న నియమము లేదు. అంత మాత్రమున నేక కర్తృత్వ మును సాధించుటకు వీలులేదు.

గ్రంథ నామమునుబట్టి యిందలి ప్రధాన కథ దక్ష యజ్ఞ ధ్వంసము. ప్రథమాశ్వాసమునందు దాక్షాయణి శివనింద, వినఁ జాలక దేహంబు యోగమార్గంబుననుజ్జగించుటయైనతరువాతవర్ణితమైన కథా వృత్తాంతమును ద్వితీయ తృతీయాశ్వాసములందలి కథావృత్తాంతమును బ్రధాన కథతో సంబంధించిలేవు. దాక్షాయణి దేహ త్యాగానంతరము హిమవంతునింటఁ బార్వతియై జనించుట, తార కాసుర సంగ్రామము, దేవతల పరాజయము, దేవేంద్ర బ్రహ్మ సంవాదము, అమరుల యమరావతీ ప్రవేశము, మన్మథుఁడు సురనగరమునకుఁ బ్రయాణంబు సేయుట, మన్మథ పురందర సంవాదము, రతీ మన్మథ సంవాదము, మన్మథుఁడు పరమేశ్వరునిపై దండెత్తి పోవుట, కామ దహనము, రతీ విలాపము, కపట దైవజ్ఞ వృత్తాంతము, గౌరీదేవి తపంబు సేయుచుండ శివుఁడు బ్రహ్మచారి వేషంబున వచ్చుట, పార్వతీదేవి తపఃప్రయాసంబునకు మెచ్చి యీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్ష మగుట, ఇది యాదిగాఁగల ద్వితీయాశ్వాస కథ.

మహాదేవుని పంపున మునులువోయి ముద్రారోపము చేసి వచ్చుట, హరి విరించ్యాది బృందారక సేవితుండై యీశ్వరుండు వివాహంబునకుం జనుట, హిమ నగేంద్రుని మహోత్సవంబున భూమి క్రుంగిన, శంభు పంపునఁ గుంభజుండరిగిన నత్యంత సమ తలమై యుండుట, గౌరీ వివాహము, భవానీ శంకర సంవాదము దేవదానవోద్యోగము, కాలకూట సంభవము, దానిఁ బరమేశ్వరుండు పరహితార్థమై యుపసంహరించి నీలకంఠుండనై తినిని యాన తిచ్చుట, యిదియాదిగాఁగల తృతీయాశ్వాస కథ.

ప్రధాన కథతో సంబంధించిలేదు. ఈ యంశము లేవియు

వర్ణితములు కాకపోయినను బ్రధాన కథ కేమియు త్పతిలేదు. కథా సూత్రమునందు వీనియొక్క యుపయోగమేమియు లేదు.

ప్రధానముగా నీ గ్రంథమున కీపేరు వచ్చుటకు నాల్గవయాశ్వాసము నందలి కథ కారణము. ఇందు దక్షుడశ్వమేధ యాగంబుఁ జేయుట, దధీచి వివాదము, దధీచి దక్షుని శివద్రోహమును బరమేశ్వరుని కెఱిగించుట, పరమేశ్వరుఁడు వీరభద్రుని సృష్టించి దక్ష యాగధ్వంసమునకై పంపుట, వీరభద్రునికి దేవతలోడి పోవుట, బ్రహ్మదులు మహేశ్వరుని స్తుతించుట, వారలను మహేశ్వరుండు కరుణించుట- మొదలుగాఁ గల కథావృత్తాంతము చతుర్థాశ్వాసమున వర్ణితము.

యజ్ఞద్వయ కథ :-

ప్రథమాశ్వాసమున దక్షుఁ డొక యాగము జేసినట్లును, జతుర్థాశ్వాసమున నశ్వమేధ యాగమును జేసినట్లును, వర్ణింపబడినది. ప్రథమాశ్వాసమున దక్ష యజ్ఞమును వర్ణించి, చతుర్థాశ్వాసమున మఱల దక్ష యజ్ఞమును వర్ణించుటచే నీ యాశ్వాసము పోతన విరచితముగాదని శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రభిప్రాయపడిరి. యజ్ఞద్వయము వర్ణితమైనందులకుఁ గథ యందేమైన వ్యత్యాసము గల్గినచో నిట్లు భావించుటకు వీలున్నది. కాని యిట్టి వ్యత్యాసమేమియు లేదు. చతుర్థాశ్వాసమునందలి కథ ప్రథమాశ్వాసమునందలి కథాంశములకు సంబంధించి యున్నదిగాని విరుద్ధముగా లేదు. దక్షుండు రెండు మారులు యజ్ఞము చేసినట్లు బ్రహ్మపురాణములోఁ గూడ వర్ణితమైయున్నది. కవి యీ పురాణము ననుసరించి యుండనోపును.

మొదటి యజ్ఞమున దాక్షయణి గౌరి యజ్ఞవాటిక యందు యోగాగ్ని యందు దేహత్యాగముచేసి సిమ్మట హిమాలయ పర్వత

రాజు నింటఁ బార్వతిగా జన్మించినది. శివుఁడా యజ్ఞమును ధ్వంసము చేయుటకు వీరభద్రునిఁ బుట్టింపలేదు. దక్షునికి శాపమిచ్చి తన కోపమును శాంతింపఁ జేసికొన్నాడంతయే.

పుడమిన్ రాజ్యముఁ గోలుపోయి తగ నేడ్పుం బొంది శోకించు న
జ్జడ దీశాత్మజుఁ (శాంతకుఁ) దై న యింద్రుని కిలన్ జన్మించి రోషాంబుధిం
బడ వై వన్వత మన్వనాఁడు ముదమొప్పన్ రాజ్యమున్ జేయగా
గడలేర్తున్నని పాప దక్షునకు వేగన్ శాప మిచ్చెన్ వడిన్॥

శాపానుసారము దక్షుఁడు వై వస్వత మన్వంతరమున జన్మించి నాఁడు.

మఱి వై వన్వత మన్వం
తరమున నొక కాలమందు దక్షుఁడ దక్షం
దురుతర పాప విదక్షుఁడు
పరగన్ జన్మించె హెర పాపాత్మకుఁడై॥

ప్రథమ యజ్ఞ పుత్రాంతమును దాటొయణికి నారదుఁడు తెల్పినాఁడు. ద్వితీయ యజ్ఞ పుత్రాంతమును దధీచి శివునకుఁ దెల్పినాఁడు. ద్వితీయ యజ్ఞ ధ్వంసమునకై శివుఁడు వీరభద్రుని సృష్టించినాఁడు. వీరభద్రుఁడుయజ్ఞమును ధ్వంసము గావించినాఁడు. ఈ యజ్ఞమునందు బార్వతీదేవి ప్రసక్తి లేదు. వీరభద్రునికంటెఁ గుమారస్వామి పెద్దవాఁడనియు, మొదటి యజ్ఞములోనే వీరభద్రుఁడు జన్మించియున్నచోఁ గుమారస్వామి పార్వతీనందనుఁడు గావున నతనికంటె వీరభద్రుఁడు పెద్దవాఁడు గావలసి వచ్చును. గాన నా వ్యత్యాసమును దొలగించుటకై యజ్ఞద్వయ కథ కల్పితమై యుండునని కవి తరంగిణీకారుని భావన.

కథా కథనమందుఁ బ్రౌఢిలేదు. ఒక యంశమునకు మఱి యొక యంశమునకు ననుసూయి లేదు. కథ యంతయు విశ్లేషముగా

క థా క థ న ము :-

జెప్పఁ బడినది. నారదుఁడు వచ్చి దాతౌయణితో దక్షుని యజ్ఞ వృత్తాంతమును జెప్పినంత నామె శివునితో నా సంగతి చెప్పగా శివుఁడు దాతౌయణినిఁ దండ్ర యజ్ఞమునకుఁ బొమ్మనును. గ్రంథ మందుఁ బిలువ కుండగ నే శివుఁడు దాతౌయణిని యజ్ఞమునకుఁ బొమ్మని చెప్పవలసిన యగత్యములేదు. తగినంత కార్యము లేనిది శివుఁడట్లు దాతౌయణికాజ్ఞాపించునా ? దాతౌయణి తండ్రయజ్ఞము చూడఁబోదు నన్నట్లును, శివుఁడు నివారించి తుదకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞాపించె నన్నట్లును వర్ణితమై యున్నచోఁ గథ యందనుస్యూతి కుదిరి యుండెడిది.

హిమవంతుఁడు పార్వతినిఁ బరమేశ్వరుని శుశ్రూషించుటకై నియోగించిన ప్రకారముగూడ సుందరముగాలేదు. చాల పేలవ ముగా నున్నది.

పార్వతి శివునిపైఁ గోరికవల్ల విరహవేదన ననుభవించు చుండగాఁ జెలికత్తెలు హిమవంతునితోఁ జెప్పిరి. అతఁడు తన భార్యయైన మేనకకుఁజెప్పి కూతుం దోడ్కొని శివునొద్దకుఁ బోయెను. శివుఁడు సమాధి చాలించి పార్వతి సౌందర్యమును జూచి వెఱఁగు వడును. పార్వతి శివునిఁ జూచి మరులుగొనుట హిమవంతుఁడు పార్వతి నుద్బోధించి శివునకు మ్రొక్కించి, శివునితో నామె వలపును నివేదించి యామెను శుశ్రూషించుటకై శివున కప్పగించెను.

హిమవత్పర్వత రాజిట్లు శివునకుఁ బార్వతి నప్పగించుట యదాత్తముగాలేదు. చెలికత్తెలుపోయి పార్వతివలపును దల్లితో నివేదించుట యోగ్యము నుచితముగా నుండును. కాని హిమాలయునితో నివేదించుట పరమానాచిత్యము. అట్లే పార్వతి తండ్రయెదుట శివునిఁజూచి మరులు గొనినట్లు వర్ణించుట, శివుఁడు పార్వతి సౌందర్య

మునుజూచి వెఱుగు వడినట్లు వర్ణించుట యనుచితముగా నున్నది. ఇంక హిమవంతుడు పరమేశ్వరునకుఁ గూతు వలకాక వర్ణించిచెప్పుట మిక్కిలి యుద్వేజకముగను, బరమానుచితముగను నున్నదని చెప్పక తప్పదు.

పార్వతీ కపటబ్రహ్మచారి సంవాదముకూడ మొద్దుగా సాగినది. బ్రహ్మచారిచేసిన శివదూషణమునకుఁ బార్వతీ సమాధానము చెప్పుటకాదు. బ్రహ్మచారినిఁ బట్టికొని శిష్యింపుడని తన చెలికత్తెలకుఁ బార్వతీ యానతిడును. చెలికత్తెలు పట్టబోవగా దండము త్రిప్పుచుఁ దప్పించుకొనును. వారందఱుఁ గలిసి జుట్టుపట్టుకొని తల వంచగాఁ బెనగులాడి మాయమై ప్రత్యక్ష మగును.

ఈ వర్ణన మంతయు మిక్కిలి హాస్యాస్పదముగను, ననాగ రకముగ నున్నది. కాళిదాసుని కుమారసంభవము నందలి కథా కథనము నందలి ప్రౌఢి లాలిత్యము జమత్కారము నిందు మచ్చున కైనను గానరావు.

భో గి నీ దం డ క ము :-

భోగిని దండక కర్తృత్వ విషయమునఁగూడ వివాదము కలదు దీనిని గుఱించి పోతన కాలమన్న వ్యాసమునందుఁ గొంత చర్చించి తిని. భోగిని దండక గ్రంథాంతమునందీ పద్యము గలదు.

పండిత కీర్త నీయుఁడగు బమ్మెర పోతన యానుధాంశు మా
ర్తాండ కులాచలాంబునిధితారకమై విలసిల్ల భోగిని
దండకమున్ రచించె జహదానవిహర్తకు రావు సింగ భూ
మండలభర్తకున్ విమత మానవనాథ మదాపహర్తకున్॥

ఈ పద్యమునుబట్టి యీ దండకము పోతన కర్తృకమని తేలుచున్నది. ఈ పద్య మెవరోరచించి పోతనకీదండక కర్తృత్వ మారోపించుటకై గ్రంథమందుఁ జేర్చియుందురనువాదము యుక్తియుక్తము

గాఁ గన్పింపదు. దండకమునందుఁ బోతనపేరులేదుగాన నీ పద్యము ప్రక్షిప్తమనుట పొసఁగదు. దండకమునందే గ్రంథకర్త తన పేరు చెప్పుకొనవలయునని నియమమేమున్నది ? విశేషించి పద్యము నందుఁ గర్తృనామ ముండుటయే యుచితము. ఇది దండకము గావున నిందు గ్రంథాంతమాన గద్యముకంటెఁ బద్యము వ్రాయుటయే రమణీయము కనుక నీ పద్యము ప్రక్షిప్తమనరాదు. ఈ ప్రక్షిప్త వాదులు దండకములోఁ బోతనపేరులేదను కారణమువల్లఁ బద్యమును బ్రక్షిప్తమందురు. మఱి దండకములో నున్నంత మాత్రమునఁ బ్రక్షిప్త మేలకారాదో తెలియదు. ప్రక్షేపకుఁడు తాను చేసినది ప్రక్షిప్తమని పరులు గ్రహించునట్లు చేసి యుండఁడుగదా ! పద్యములోఁ గర్తృత్వమును బేర్కొనుట ప్రక్షిప్తతా నిర్ణాయక హేతువైనచోఁ బ్రక్షేపకుఁడు దండకమునందే పోతనపేరు దూర్చి యుండెడివాఁడు. మఱియు నీ పద్యము నందలి పదములకూర్పు, సమాస రచనము, అంత్యానుప్రాసము, యతిప్రాసల విన్యాసము యెత్తుగడ మొదలైన పద్యరచనా శిల్పమంతయుఁ బోతన రచనతో నత్యంతముసంపదించుచున్నది. కావుననిది ప్రక్షిప్తమనుటకు వీలులేదు.

ఈ యంశమిట్లుంచి వేఱు విధముగాఁగూడ నిది పోతన కృతమనియే నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ గ్రంథమునందలి యితివృత్తమును బట్టి యిది సింగమసీని యనుగ్రహము పొందుటకై యాతని రాజ్య కాలమున రచియింపఁ బడియుండ వలయుననుటలో సందేహములేదు. సింగమసీని యనంతర కాలమున నాతని యుంపుడుకత్తెపై నిట్టి ప్రతిభా వంతమైన కవిత్వమును నిర్భక్తముగ వ్రాయువారుండుట యసంభవము. ఒకవేళ నెవరైన వ్రాసియున్నచో నట్లు వ్రాయుటకు సంభవమని చెప్పఁదగిన కారణములు రెండు. ఒకటి :- పోతన సప్రతిష్ఠపాలు చేయుట, రెండు :- సింగమసీనికిఁ బోతనామాత్యునితో సంబంధమును గల్పించుట. ఈ రెండు కారణములు సత్యమైనప్పటికినిఁ బోతన

గారు సింగమ నీనికి సమకాలికుఁడనియే తేలును. పోతన సింగమనీని
 సమకాలికుఁడని భావించినప్పుడే యిట్టి యారోపము చేయఁగలఁడు.
 మఱియుఁ భోతన యందసూయా ద్వేషాదులు లేనిచో నిట్టి భోగినీ
 వృత్తాంత రచన మతని కంటఁగట్టుట పొసఁగదు. అట్టి యసూ
 యాదులు కాలముచేత మిక్కిలి వ్యవహితుఁడైన వానికుండవు.
 కావున నట్టి యారోపకుఁడు పోతనగారికి సమీప కాలమునందే
 జీవించి యున్నవాఁడు కావలయును. వానికి సింగమనీని చరిత్రము,
 పోతన చరిత్రము బాగుగాఁ దెలిసి యుండవలయును. లేనిచో నీ గ్రం
 థము నిట్లు వ్రాసి పోతన కారోపించుట కుదరదు. మఱియు నీ గ్రంథ
 మునందలి రచన భాగవతరచనతోఁ దుల్యదేహి సంవాదమును బొంది
 యున్నది. బింబ ప్రతిబింబ సంవాదము, నాలేఖ్యాకార సంవాదము
 నిందుఁ గానరావు. తుల్యదేహి సంవాదము గ్రంథ కర్తృమహాప్రతిభా
 సూచకము. బింబ ప్రతిబింబ సంవాదము తుచ్ఛము గావునఁ గవి ప్ర
 తిభా దారిద్ర్య సూచకము. బింబ ప్రతిబింబ సంవాదము వీరభద్ర విజ
 యమందుఁ గలదు. తుల్యదేహి సంవాద మనుకార్యుని యాత్మ లక్ష
 ణములను స్వాయత్తముఁ జేసికొన్న వానికిఁగాని కుదురదు. ఆ కవి
 వ్రాసిన గ్రంథమునందలి పద్యరచనమును గాని, భావ సంపుటినిఁగాని
 యనుకరింపక గ్రంథమంతయుఁ దద్రచనీయకా దీపింపఁ జేయుట తుల్య
 దేహివత్సంవాదము. ఇది మహా ప్రతిభావంతుఁడైనవాఁడుగాని చేయ
 లేడు. అంతటి ప్రతిభావంతుఁడీ దుష్ట కార్యమునకుఁ బూనుకొనఁడు.
 ఒకవేళ నట్టివాఁడున్నచో నతఁడురచించిన మఱికొన్ని గ్రంథములుండి
 యుండవలెను. అవి యేవియు నుపలభ్యమాన మగుటలేదు. అట్టివాఁ
 డొకఁడన్నట్లుగాని, అతఁడీ గ్రంథమును రచించి పోతనపేరఁ బెట్టినట్లు
 గాని పారంపరికమైన ప్రవాదములేదు. ఇది వట్టి విమర్శకుల యాహ
 మాత్రమే. పారంపరికమైన ప్రవాదములు పోతన గ్రంథకర్తయని స్థాపిం
 చుచున్నది. పోతన భోగినీ దండకమును యావనమున రచించి యుండె

ననియు సింగమనీడు భాగవతమును బాతి పెట్టిం చెననియుఁజూతన శ్రీనాథునికీ సమకాలీనుఁడనియుఁబరంపరాగతములై న ప్రవాదములన్నియు సంవదించు చున్నవి. వీని నన్నింటినిఁ గల్పితము లనుటకుఁ దగిన కారణముండవలయును. వట్టి యూహలుచేసి వీనిని నిరాకరించుట యుక్తముగాదు. కొందఱు విమర్శకులు సింగమనీని నపకీర్తినుండి యుద్ధరించుటకై పోతన కీ గ్రంథకర్తృత్వమును నిరాకరించుచున్నారు. ఈ గ్రంథమందలి భావప్రాధి, రచనాప్రాధి, శైలీ సంవాదము, పోతన గారియొక్క కవితాత్మను బట్టి యిచ్చుచున్నవి. పోతనేతరుఁడు రచియించెననుటతో విమర్శకుల బాధ్యత తీరిపోదు. ఆ యెవఁడో యెందుకు రచించెనో వారు నిరూపింప వలసియుండును. అంత వఱకునిది పోతనగారే రచించిరనుకొనుట యుక్తము.

మఱి పోతనగారు దీనిని భాగవతమునందుఁ బేర్కొనలేదు. కారణము సువ్యక్తమే. ఒకఁటి-ఇది యుదాత్తమైన యితీవృత్తము గలదికాదు. రెండవది- సరాంకితము చేయఁబడినది. భాగవతము వ్రాయునప్పటి పరిపక్వ మనస్థితిలో యావన కాలము నాటి రాజాశ్రయ సంపాదనమునకై చేసిన యవివేక కార్యమును స్మరించుట పరమానుచితమని పోతన తలఁచి యుండుట సంభవము.

భోగినీ దండకమునందలి రాజనింద భాగవతము నందలి రాజనిందతో సంవదించుచున్నది.

భోగినీ దండకము :-

‘రాజుల్ బహు వ్యాజులే భోజులే చంచలచ్చిత్తులే మత్తులే వ్రేతకాయత్తులే దోష సంసిక్త సంపాదులే వీతమర్యాదులే’.

భాగవతము :

ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్

సొమ్ములు కొన్ని పుచ్చుకొని చొక్క శరీరము బాసి కాలు చే

సమ్మెట వ్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరికిచ్చి చెప్పె నీ

బమ్మెర పోతరాజొకడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్॥

మఱియును భాగవతమునందలి రాజునింద యశావనమునఁ బోతన గారు రాజాశ్రయమునకై పడిన పాటులకు నాతని ప్రయత్న వైఫల్యమునకు నిదర్శకము. లేనిచో నాతఁడు 'ఇమ్మను జేశ్వరాధముల' కని ప్రత్యక్షగతపరామర్శ చేయనక్కరలేదు. ఇదం శబ్దము చేతఁబోతన సమకాలికులైన రాజులను నిందించినట్లు స్పష్టమే. ఈసమకాలికులైన రాజు లెవరు ?

“కాటుకకంటిసీరు చనుగట్టు పయింబడ” - నన్న పద్యము పోతనరచితమనివిశ్వసించినచో నీ రాజులు కర్ణాటకీరాటకీచకులగుదురు. కర్ణాటకనగా విజయనగరరాజు, (ప్రౌఢ దేవరాయలు) కిరాటక నఁగాఁ గోమటి వేమారెడ్డి, కీచకుడనగాఁ బరిశేషన్యాయముచేత సింగమనీడని (రెండవ) యూహింపవచ్చును. కీచక మనగా 'గీ చేతి కాయతి శబ్దాయత ఇతి కీచకః' కీచమని ధ్వని చేయునట్టిది. అనగా వెదురుబాంగు. లక్షణచేత వదరుబోతను నర్థములభించును. ఈ కీచక శబ్దము సింగమనీనిఁ గుఱించి ప్రయుక్తమై యున్నచో సింగమనీడు భోగినీ దండకమును గృతిఁగొని పోతరాజున కెట్టి యాదరము చేసెనో దీనినిఁబట్టి మనమూహింపవచ్చును. ఏ మైనను భాగవత పద్యమును బట్టి పోతనకుఁగల సమకాలిక రాజవైరస్యము నిశ్చిత మగుచున్నది. భోగినీ దండక రచనా కాలము నాటి కీ వైరస్య మింత ముదురు పాకములో లేదని పూర్వోదాహృత భోగినీ దండక గ్రంథ సందర్భమునుబట్టి చెలియవగును. భోగినీ దండక భాగవత గ్రంథము లందలి రాజునిందా విషయకమైన యీ లేత ముదురుపాకము లనుకరణవాద నిరాకరణ ముఖమున నేకకర్తృత్వమును స్థాపించుచున్నవి. భోగినీ దండక రచనా కాలమునాటికి సామాన్యకారముగానున్న రాజు

ద్వేషము, కాలాంతరమున స్వానుభవముచేఁ బరిణతమై భాగవత పద్యము నందలి విశేషాకారముగా రూపొందినది.

ఇంతియేగాక భోగినీ దండకమునందలి -

“సింగ భూపాలుపై వ్రాలి నా చిత్త మున్నుత్తమైసోలి కామా నలాయత్తమై రాదు తేరాదు నే నా ముసుండైన గోరివసుండైన లక్ష్మీశ్వరుండైన వాణీ ధరుండైన దేవోత్తముండైన నన్నున్ మదిం గోరగా నొల్లనే యుల్లసత్పుల్ల మందార రాజన్మరందంబు నందంబు నంగ్రోలు మత్తాళి దుత్తూరమున్ గ్రోలునే, హేమ రాజీవరాజీరజో రాజితాకాశ గంగానదీలోల కల్లోల షోణా నటద్రాజ హంసంబు శైవాల జంబాల గంఢూపదీ భేకి ధేకి ధులీ సంకులాసార కాసార ముం జేరునే, మండితాఖండలాసీబజీమూత నిర్యత్ప్రయోధారలన్ ద్రావు సారంగి కుంభాంతరాళాంబుపూరంబులం ద్రావునే మాధవో జ్ఞాతమాతాంకురస్వాదులీలాలసతోక్తిలేంద్రంబుయుల్లీరవక్రూరభల్లా తకీ శాఖకుంభోవునే సింగభూపాలు బాహాపరీరంభసంరంభసంభోగముం గోరుయోషాశిరోరత్నముం గోరునే నీచ సంభోగమంబా” -

యీ పంక్తుల యందలి దృష్టాంతాలంకారము భాగవతము నందలి -

మందార మకరంద మాధుర్యమునఁదేలు

మధువంబు వోవునే మదనములకు

నిర్మల మందాకినీ వీచికఁదూగు

రాయంచ ననునె తరంగిణులకు

లలితరసాల పల్లవ ఖాదియైచొక్కు

కోయిల సేరునే కుటజములకుఁ

బూర్జేందు చంద్రికా స్ఫురిత చకోరకం

దరుగునే సాంద్ర నీహారములకు

నంబుజోదర దివ్యపాదారవింద
చింతనామృతపాన విశేషమత్త
చిత్త మేరీతి నితరఁబుఁ జేరనేర్పు
వినుత గుణశీల ! మాటలు వేయునేల ?

యీ పద్యమునందలి ప్రతి వస్తుప మాలంకారముగాఁ బరిణమించినది. ఇది పరిణామాత్మకమైన యలంకార సంయోజన సంవాదము. అనుకరణాత్మకమైనచో నిందలి ప్రతి వస్తుపమ భోగినీ దండకమునం దనువృత్తమై యుండెడిది. అచ్చట దృష్టాంతముగా నిచ్చటఁ బ్రతి వస్తుపముగా నుండెడిదిగాదు. మఱియును భోగినీ దండకమునందలి మూఁడు దృష్టాంత వాక్యములు భాగవతపద్యముతో సంవదించుచుండగా నొక వాక్యము భేదించుచున్నది. కావున నిది భాగవతపద్యమున కనుకరణమనరాదు, భోగినీ దండకమునందలి యీ భావము భాగవతపద్యమునం దధికరమణీయమై సుసంయోజితమై సుపరిష్కృతమై యభివ్యక్తమైనదని చెప్పవచ్చును. వీరభద్ర విజయమునందువలె భోగినీదండకము నందలి యీ రచన నీరసానుకరణ మనరాదు. భోగినీ దండకమందలి రచన ప్రౌఢమై, స్వతంత్రమై, రమణీయమై చెలువారుచున్నది. 'ఉల్లసత్పుల్ల మందారరాజన్మరందంబు - హేమరాజీవ రాజీరజోరాజితాకాశగంగానదీలోల కల్లోలఙ్గోలానట ద్రావహంసంబు మొదలైన సమాసములు, ననుప్రాసాదులు కవిదృష్టి శబ్ద సౌందర్యమునందు నిమగ్నమై యున్నదనియు, నర్థ సంయోజనమాత్ర పరమై లేదనియుఁ దెలుపుచున్నవి. కవి కిచ్చట వివక్ష యర్థసౌందర్యాధీనము కాదు. కావున నిది యనుకృతి యనరాదు, ఇందలి భావ మనుకరణ మన్నచో నా యనుకరణము :-

క్షీరాబ్ధి లోపలఁ గ్రీడించు హంస
కోడునే పడియల నీరుఁ ద్రావంగఁ
జాతఫలంబులఁ జూదించు చిలుక

బ్రాతి బూరుగుమాని పండ్లుఁ గన్గొనునె
రాకామలజ్యోతస్సెఁ ద్రావు చకోర
మాకాంక్ష సేయునే చీకటిద్రావ॥

నను బసవపురాణతృతీయాశ్వాస గ్రంథమున కనుకరణ మన వలయును. ఉదాహృత బసవపురాణ పంక్తులయందు దృష్టాంతాలంకారమగుట గమనింపఁ దగినది. పోతన యీ యర్థ మును భోగినీ దండకము నందు దృష్టాంతముగనే నిబంధించినాఁడు. భాగవతము నందిది ప్రతివస్తువమగా నిబంధిత మగుట భాగవత పద్యమునకు భోగినీదండక పంక్తు లనుకరణము లనరాదు.

ఈ పైనఁ జూపిన కారణములవలన భోగినీ దండకము పోతన గారు రచించినదనియే నిశ్చయించుట సమంజసము.

నారాయణ శతకము :-

పోతన నారాయణ శతకమును రచించెనని ప్రతీతి కలదు. “నారాయణా !” యను మకుటముతో నూటమూఁడు పద్యములు గల శతకమిది. ఈ శతకమునందుఁ గవిపేరులేదు. ఈ శతకాంతమున నొక గద్యకలదు. గ్రంథమును ముద్రించిన శ్రీ వంగూరి సుబ్బారావు గారు పోతనయే యీ గద్యమును వ్రాసియుండెనని నిర్ణయించిరి. కాని వ్రాతప్రతులలోఁ, దాశపత్ర గ్రంథములందీ గద్యలేదు. రెండు కాగితపుఁ బ్రతులలో నీ గద్య గలదు. కాని గ్రంథమంతయు వ్రాసిన సిరా వేటుగను, గద్య వ్రాసిన సిరా వేటుగను గన్నించుటచే నీ గద్య యీ కాగితపుఁ బ్రతులలోఁ దరువాత నెవరోచేర్చి యుందురని యూహింపఁ దగును. ఈ విషయమును శ్రీ నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు పీఠికలో వ్రాసినారు. కావున నీ గ్రంథమును బోతన రచించి యుండుననుట సంశయాస్పదమైనది.

శతకకవులు సాధారణముగాఁ బద్యమునందే తమ నామమును బేర్కొనుచుందురు. శతకము లోకుల రసనలే యాకులుగా నిలువ వలసిన గ్రంథము. కావున శతకకవి పద్యమునందే నామసంగ్రహము చేయుట యుక్తము. భాగవతాదిగ్రంథములు, చంపువులు, బృహద్గ్రంథములు నగుటచే వానియందుఁ గవి తన నామముగద్యయందు బేర్కొనుట యుక్తము. ఆ గ్రంథములు ప్రతులు వ్రాసి చూచి చదువుకొనవలసినవి. పతన పాఠసములచేతఁ బ్రచారమగు నట్టివి. అందుచే వానియందలి గద్య లుపేక్షితములుగాకఁ బ్రచారము నొందును. శతకములకట్టి స్థితిలేదు. శతకములకు జనబాహుళ్యమునందు ముఖముఖ కర్తాకర్ణి ప్రచారము. కావున వానియందలి గద్య యుపేక్షిత మగుచుండును. శతకకవులు కర్తృనామమును బద్య గతమును జేయుటకిది హేతువు. నారాయణ శతక కవికూడఁ దన నామమును బద్యములలో బేర్కొని యుండవచ్చును. గ్రంథమునందుఁగన్నించునవి నూటమూడు పద్యములే. సాధారణముగా శతకమునందప్తోత్తర శతసంఖ్యను గవులు పాటించురు. తక్కిన యెదు పద్యములు లుప్తములై యుండవచ్చును. నూటయెనిమిది పద్యములుండి, యందుఁ గవి నామాంకిత పద్యము లేకఁ జివర నీ గద్య ముండియున్నచో నపుడీ గద్యము గవి రచితమేయని నిశ్చయించుట కవకాశముండెడిది. కావున నీ గద్యము సర్వ విధములఁ బ్రక్షీప్తమేయని చెప్పనగును.

శతకమందలి తొంబది యెనిమిదవ పద్యమలోఁ గవి —

అపరాధంబులు నిన్నునమ్మి విను మే నాజన్మపర్యంతమున్

విపరీతంబుగఁ జేసినాఁడ నిక నీవేదిక్కు నాలోనికిన్

గపటంబింతయులేక దండధరుకున్ గట్టిక రక్షింపుమి

కృపకుం బాశ్రుడనయ్య ధర్మపురి లక్ష్మీనాథ నారాయణ॥

అని ధర్మపురి లక్ష్మీనారాయణస్వామినిఁ బేర్కొనినాఁడు. కావున కవి - ధర్మపురి ప్రాంతమువాడై యుండవచ్చును. ఈ ధర్మ

పురి తెలంగాణము నందలి కరీం నగరము మండలమున గోదావరి యొడ్డునఁగలదు. ఓరుగంటి కిది సుదూరమున నున్నది. పోతన యీ గ్రామమున కేఁగియుండి యీ స్వామిని దర్శించి యీ శతకమును జెప్పియుండెననుట కవకాశముగలదు. కాని యింత మాత్రముచే గర్వత్వ నిర్ణయము చేయరాదు,

కొందఱు విమర్శకులు భాగవత పద్య సాదృశ్యమునుజూపి యీ శతకమును బోతనయే వ్రాసియుండుననియు, భాగవతమునందలి ద్విత్వ నకారసంధి, క్త్వార్థక సంధి, వైరి సమాసములు మొదలైనవికూడ నిందుఁగన్పించుటచే నీ విషయము నిశ్చితమగుచున్నదనియు నభిప్రాయ పడుచున్నారు. శ్రీ నిడదవోలు వెంకటరావుగారధికముగా సర్వేశ్వర శతకముతోడి సాదృశ్యమును జూపుచు నా కారణమువలనఁగూడ నిది పోతన రచితమని చెప్పవచ్చుననుచున్నారు. కాని యివి యన్నియు గ్రంథ కర్తృత్వ నిర్ణాయకములు గాఁజాలవు, భాగవత పద్యములకుఁ బోలిక లీ శతకమునందు జాల తక్కువయని చెప్పవచ్చును. పోతన గారి కత్యంత ప్రియమైన ననుప్రసాదంకారము లీ శతకమునందులేవు, పోతనగారి పద్యరచనా సౌందర్యము గాని, భావనాపటిమ గాని యీ శతకమునందుఁ గన్పింపదు. పోతనగారి భక్తి పారవశ్యము గూడ నీ శతకమునందుఁ గన్పింపదు. ఈ శతకమును బోతనగారు వ్రాసినచో నిందలి భాషనుబట్టి యిది భోగినీ దండకమునకుఁ బూర్వము వ్రాసిన దనవలెను. భోగినీ దండకమునందలి భాష యింతకంటెఁ బ్రాథమికము కాని యప్పటికేఁ బోతనగారు లాకిక ప్రవృత్తినుండి విరక్తుడైనట్లుఁ గన్పింపదు, మఱి సర్వేశ్వర శతకమునందలి పోలికలవలనఁ బోతనగారి కర్తృత్వము స్థాపింపఁబడదు. ద్విత్వనకారసంధులు, వైరిసమాసములు, మొదలైనవి యితరకవులలోఁగూడ నున్నవి. అట్టి సందర్భములోనారా యణ శతకమునందలి వీని యస్తిత్వము పోతనగారి కర్తృత్వమును స్థాపించుననుటకు వీలులేదు. కావున నీ గ్రంథమును దగిన యాధార

ములు చిక్కునంతవఱకుఁ బోతరాజుగారు వ్రాసియుండరనుకొనుటయే యుక్తముగాఁ గన్పించుచున్నది.

భాగవత గ్రంథ పాతములు :-

భాగవతమునందు గ్రంథపాతము లధికముగానున్నవి. భోగినీ దండకమును గృతించొన్న సర్వజ్ఞ సింగమనీఁడు పోతన కృత భాగవత మును బాతిపెట్టించెననియు, నది కొంతకాలము తరువాతఁ బై కిరీయగా శిథిలస్థితిలో నుండెననియు, శిథిలభాగములలో వెలిగందల నారపరాజు మొదలగువారు కొన్ని భాగములను బూరించుటయుఁ గొన్ని భాగములను దిరిగివ్రాయుటయుఁ జేసెనని యొక ప్రవాదముగలదు. ఈ ప్రవాదమును గూచిమంచి తిమ్మకవి సర్వలక్షణ సార సంగ్రహమునందు నిట్లు పేర్కొనెను :

ఘనుఁడు పోతనమంత్రి మును భాగవతము ర
చించి చక్రికి సమర్పించునెడల
సర్వజ్ఞ సింగయశ్చావరుం డది తన
కిమ్మనివేడగా నీయకున్న,
నలిగి యా పుస్తకం బవనిఁ బాతించినఁ
జివికి యందొకకొంత జీర్ణమయ్యెఁ
గ్రమ్మటనది వెలిగందల వారప
రాజును మఱి బొప్పరాజు గంగ
రాజు మొదలగు కవివరుల్ తేజమెనఁగఁ
జెప్పి రా గ్రంథములయందెఁ దప్పలొదవెఁ
గాని పోతన కవీంద్రుని కవితయందు
లక్షణంబెందుఁ దప్పనా ? దక్షహరణ !

ఈ ప్రవాదమునందలి సత్యమును గుఱించి విమర్శకులయందు భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. పలువురు విమర్శకులు దీనిని విశ్వసించ

లేదు. కూచిమంచి తిమ్మకవికిఁ బూర్వఁడైన కాకునూరి యప్పకవి నాటికిఁ ప్రవాదముండియున్నచో నాతఁడు పేర్కొనియుండెడివాఁడనియు, నతఁడు పేర్కొనలేదుగావున నప్పటికిఁ ప్రవాదము లేదనియు గూచిమంచి తిమ్మకవియే దీనినిఁగల్పించి యుండుననియు, స్వయముగ మహాపండితుఁడును, రసార్థ వ సుధాకర గ్రంథకర్తయు, సర్వజ్ఞత్వాది బిరుదాంకితుఁడును, గవి పండిత పోషకుఁడును నగు సింగమభూపాలుఁడు భాగవతమంతటి పుణ్యగ్రంథమును బాతిపెట్టించి యుండుట విశ్వసనీయము గాఁజాలదనియు, నొకవేళఁ బాతిపెట్టించియున్నను బంచమ షష్ఠస్కంధములు, నేకాదశ ద్వాదశ స్కంధములు పూర్తిగను, ద్వితీయ స్కంధము, దశమ స్కంధోత్తరభాగము నందందును నష్టమగుట యసంభవమనియు శ్రీ నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు వ్రాసి యుండిరి. వారి యభిప్రాయమునఁ బోతనగారే పంచమ షష్ఠ స్కంధములను గంగన సింగనలకు, నేకాదశ ద్వాదశములను నారయకును నిచ్చియుండెను. ద్వితీయ దశమోత్తర భాగములందలి విశిష్టాద్వైత భావములు పోతనగారివే. అవియన్నియు నతని సర్వమతసమానత్వముఁ దెలుపునట్టివి.

మఱియొక ప్రవాద మీ క్రింది విధముగానున్నది -

పోతనగారు భాగవతమును వ్రాసి, నిస్పృహుఁడుగావున నెవ్వరికిని విన్నింపక, దానిని దై వసన్నిధానముననుంచి యర్పించు చుండెడివాఁడనియు, నతని యనంతరము కుమారులు దానిని విప్పిచూడగా నందుఁ గొంతభాగము భ్రష్టమై యుండెననియు, నా భాగములను నారపరాజులు చేతఁ బూరింపించిరనియు, నని.

ఈ ప్రవాదమునందు బలమావంతయులేదు. పోతనగారెంత నిస్పృహుఁడైనను, దాను రచించిన గ్రంథమును మఱిల విప్పియైన చూచి యుండడనియు, నది జీర్ణించిపోవుచుండగా గ్రహించియుండి యుండడనియు భావించుట యసంభవముగానున్నది. మొదటి ప్రవా

దమే దీనికంటె బలవత్తరము. దానిని విశ్వసింపకపోవుటకుఁ గారణము-
 ఒకటి :- కాకునూఁకె యప్పకవి చెప్పకపోవుట, రెండు :- సింగమ
 నేని గొప్పతనము నభ్యంతరములని నిడుదవోలువారి వాదమునందలి
 సారాంశము. కూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన విశ్వసించినారా ? అప్ప
 కవి చెప్పిన విశ్వసించుటకు ! అప్పకవి చెప్పియున్నచో నప్పడీ ప్రవా
 దము నతఁడే కల్పించియుండు ననవచ్చునుగదా ! అప్పకవి చెప్పక
 పోవుట యానాటి కీ ప్రవాదము లేదనుట కాధారము కాజాలదు.
 ఒక ప్రవాదమును గుఱించి చెప్పవలయునన్న నియమము గ్రంథకర్త
 కుండనక్కఱలేదు. రెండవది సింగమనీఁడు రసార్ణవ సుధాకరకర్త
 యగు సింగమనీఁడు గాదనియు, రెండవ సింగమనీఁడనియుఁ గాలనిర్ణ
 యమున నిరూపించితిని. సింగమనీఁడు మహాపండితుఁడు కావచ్చును.
 కవిపండితపోషకుఁడును గావచ్చును. గ్రంథకర్తగూడ గావచ్చును.
 మహాదానుఁడైనను గావచ్చును. ఈ కారణములేమియు నతఁడు
 భాగవతమును బాతిపెట్టించెననుట కభ్యంతరములు కాజాలవు. తన
 యంతటి పండితుఁడైన సాటిరాజు కోమటివేమారెడ్డి బొమ్మను దమ్మ
 పడిగెములోఁ బెట్టించి దానిపై నిరతమును నుమియుచుండెడివాడని
 విశ్వసించుటకుఁ బై కారణము లభ్యంతరము లగుచున్నవా ? గ్రంథ
 మును బాతిపెట్టించుట కనంతమైన యహంకారము, క్రోధమాత్సర్యము
 లున్నప్పడౌ దార్యాదులడ్డమురావు. సింగమనేని యహంకార మతని
 సర్వజ్ఞ బిరుదమే చెప్పుచున్నది. సింగమనేనియెడ గౌరవములేక నేనీ
 మాటను వ్రాయుటలేదు. ఆ నాటి రాజుల స్వభావమది. వారిమాట
 నిరాఘాటముగాఁ జెల్లవలయును. తిరస్కారమును వారేమాత్రమును
 సహింపలేరు. తిరస్కారమును సహించుట వారిదృష్టిలో నౌదార్య
 లక్షణముగాదు. పిఱికివానిలక్షణము. ఇట్లు వ్రాయుటలో నీ ప్రవా
 దము విశ్వాస్యమని నిర్ధరించుట నా యభిప్రాయముకాదు. అవిశ్వాస్య
 మని నిర్ధరించుటకు వీలుకాదని మాత్రమే. మఱియును బోతనయే

యాయా భాగములనాయాకవులకునప్పగించియుండునన్న యూహతో నేకీభవింపలేదు. ద్వితీయ దశమోత్తర భాగములలోని విశిష్టాద్వైత లక్షణములు పోతనగారి స్వహస్తకృతములే యనుటఁగూడ నంగీకరింప లేను.

పోతనయే వారి కా భాగములనప్పజెప్పియున్నచో నంతటిమహా ప్రసాదమును వారు గ్రంథస్థముఁజేసికొని యుందురుకదా ! ద్వితీయ దశమోత్తర భాగములందలి విశిష్టాద్వైత లక్షణములను బరిశీలించి నచో నవి తప్పకఁ బరహస్తకృతములనియు, స్వహస్తకృతములు కావ నియు స్పష్టమగును. పోతనకు విశిష్టాద్వైతమునందుసమానాదరమున్న దని యంగీకరించినను, నతఁడొకే యానుభూర్విలోఁ బైవాక్యమునుఁ గ్రిందివాక్యము నద్వైతానుసారముగను, మధ్యవాక్యమును విశిష్టాద్వైతానుసారముగను వ్రాసి పూర్వాపరాన్వయమును, నానుభూర్వినిఁజెఱచి గ్రంథము నయోమయముఁ గావించుకొనునంతటియవివేకియని భావింప లేము. ద్వితీయ దశమోత్తర స్కంధములందున్న విశిష్టాద్వైత రచన యంతయు నిస్సంశయముగా నారయకృతమే. పోతనగారు శ్రీధరీయము కంటె నుచితతరముగానున్న సందర్భములందుఁగూడఁ జంద్రికా వీర రాఘవీయములను స్వీకరింపలేదు. అద్వైతమతానుసారముగా నసిధారా వ్రతముతో నతఁడు గ్రంథరచనమును గావించెననుట కెట్టి సందేహము లేదు. ఉభయ మతసాధారణముగా గ్రంథమును వ్రాయఁదలంచు కొన్నచో నతఁ డుభయమతములకన్వయించురీతిగా మూలభావము లను మలంచుకొని యవిరుద్ధముగ వ్రాసియుండెడివాఁడు. అట్లుగాకఁ గొంత శ్రీధరీయముననుసరించియు, కొంత చంద్రిక ననుసరించియు వ్రాసియుండడు. అట్లువ్రాయుట యుభయమతసాధారణముకాకపోగా నుభయమత విరుద్ధమగునుగదా !

మఱియును బోతనగారు సీసములను, గీతములను, నాటవెలఁడులను యతులతోనే వ్రాయవలయునన్న కఠోరనియమము గలవాఁడు. ఈ నియమము ప్రథమ సప్తమాష్టమ నవమ స్కంధములందు, దశమ స్కంధ పూర్వభాగమునను గొలది స్థలములందుఁడప్ప నిర్బాధముగాఁ బ్రవర్తించుచున్నది. ద్వితీయస్కంధమునందు నూటముప్పదిమూఁడు పద్యములవఱకు, దశమోత్తరమునందు రెండువందల ముప్పదినాల్గవ పద్యమువఱ కీనియమము నిర్బాధముగానున్నది. తక్కిన భాగములందును, ద్వితీయ చతుర్థ స్కంధములందును నీ నియమము బాధితమై కన్పట్టుచున్నది. నారపరాజు చేసిన సవరణల స్వభావము నీ క్రింద వివరింతును -

నారపరాజు పోతనగారికిఁ బ్రియశిష్యుడనని చెప్పుకొని యున్నాఁడు. అతనికి గురుభక్తి మిక్కుటము. అతఁడువిశిష్టాద్వైతి. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమునందు నతనికి మిక్కిలి భక్తికలదు. ఈ రెండు లక్షణములు నతని పూరణ లక్షణములను దీర్చినట్టివి. పోతన గారి వాక్యములనతఁడు ముట్టుకొనఁడు. వాక్యములో నేక దేశము శిథిలమైనను మిగిలినభాగము ముట్టుకొనఁడు. ఆ శిథిలభాగమును మాత్రమే పూరించుచు. ఆ పూరించుట పోతనగారి యుద్దేశము ననుసరించి యుండవలయునని నియమములేదు. తాను వ్రాసినదొక వాక్యమైనను వాక్యభాగమైనను నది విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతానుసారముగనే యతఁడు వ్రాయును. అన్వయము, నానుపూర్వ, సంగతిమొదలైనవి యతఁడు పట్టించుకొనఁడు. అవి చెడిపోవుచున్నవే యన్నబెంగ యాతనికిలేదు. తత్త్వవిషయమాంధ్రభాగవతమందయోమయావస్థలో, బడుటకు నీ నారపరాజు పూరణములు చాలవఱకుఁ గారణములు.

ఉ దా హ ర ñ ము లు :-

1. ఇట్టి శ్రోత్రాదులగు దశేంద్రియంబులతోఁ గూడిన భూతేంద్రియ మనోగుణంబులు వెవ్వేఱుగ బ్రహ్మాండ శరీర నిర్మాణమునం

దసమర్థంబులగునపుడు భగవచ్చక్తి ప్రేరితంబులగుచు నేకీభవించి
సమష్టి వ్యష్ట్యాత్మకత్వంబు నంగీకరించి చేతనాచేతనంబులంగల్పించె-

(2-86)

దీనికి మూలము -

శ్రోత్రత్వ గ్ఘాః దృగ్వివృత్తి వాగ్దోర్మేత్రాంఘ్రిపాయవః॥

యదైతే సంగతా భావాః భూతేంద్రియ మనోగుణాః॥

యదాయతన నిర్మాణే నశేకుర్భూహ్మ స త్తమాః॥

తదానంహత్య చాన్యోన్యం భగవచ్చక్తి చోదితాః॥

సదసత్త్వ ముపాదాయచోభయంసస్పృహర్హృథః॥

(2-5-32 నుండి 34)

ఈ శ్లోకములకు - యదైతేసంగతాభావాః భూతేంద్రియమనో
గుణాః - యదా-ఏతే-అసంగతాః-ఆసన్-యదాయతననిర్మాణే -అత
ఏవయదాయతనస్య-బ్రహ్మాండాఖ్య శరీరస్య నిర్మాణే నశేకుః - తదా-
సదసత్త్వముపాదాయ-ప్రధానగుణభావం స్వీకృత్య-ఉభయం - సమష్టి
వ్యష్ట్యాత్మకం శరీరమ్-
(శ్రీధరీయము)

యదైతే సంగతాః-దశేంద్రియ సహితాశ్చభూతేంద్రియమనో
గుణాః-యేభావా భూతగుణాఃగంధాదయఃఇంద్రియగుణాః ద్రష్టృత్వా
దయః-ఏతద్రూపాశ్చయేభావాః- ఏతేసర్వేఽప్రిప్రత్యేకశః - ఆయతన
నిర్మాణే-శరీర రూపాయతననిర్మాణే నశేకుః-యద్-యస్మాత్-ప్రత్యేక
శో నశేకుఃసమర్థాబభూవుఃసదసత్త్వముపాదాయ-చైతన్యమచైతన్యం
చస్వీకృత్య-అథానంతరముభయం చేతనమచేతనంచ సస్పృహః

(చంద్రిక)

శ్రీధరీయము - ఏతేసంగతాః-అన్నదానిని-ఏతే - అసంగతాః
అనియు, చంద్రిక యే తే-సంగతాః-అనియు విశ్లేషించినవి. ఆయతన

శబ్దమునకు శ్రీధరీయము-బ్రహ్మాండాఖ్య శరీరమనియుఁ జంద్రక - శరీర రూపాయతనమనియు నర్థముచెప్పినవి. సదస త్వముపాదాయ - అన్న మాటకు శ్రీధరీయము-ప్రధానగుణభావమును స్వీకరించి యనియుఁ, జంద్రక-చైతన్యచైతన్యములను స్వీకరించి యనియు నర్థముచెప్పినవి. ఉభయ శబ్దమునకు సమప్తివ్యప్తాత్మక శరీరమనిశ్రీధరీయమును, జేతనా చేతనములని చంద్రకయు నర్థముచెప్పినవి. ఈ రెండు వ్యాఖ్యానము లొకదానికొకటి విరుద్ధములు. తెనుఁగు సేతయందు -

ఇట్టి శ్రోత్రాదులగు'దశేంద్రియంబులతో' (1) (గూడిన) భూతేంద్రియ మనోగుణములు 2) (వెవ్వేలుగ) బ్రహ్మాండశరీర నిర్మాణంబునందసమర్థంబులగునప్పుడు భగవచ్చక్తి ప్రేరితంబులగుచు నేకీభవించి సమప్తి వ్యప్తాత్మక - త్వంబు 3) (నంగీకరించి చేతనా చేతనంబులం) గల్పించె.

కుండలీకరణమునందలి మాటలు చంద్రకానుసారములు. తక్కిన వాక్యభాగమంతయు శ్రీధరీయానుసారము. కుండలీకరణమునందు 1. కూడని, 2. (అనావశ్యకము), 3. ములగు శరీరంబులం-శ్రీధరీయానుసారముగా వాక్యభాగము లిట్లుండవలెను. ఆ భాగములు శిథిలములుకాఁగాఁ జంద్రకాను సారముగాఁ బై విధముగాఁ బూరణము జరిగినది.

2. నిరోధోఽస్యానుశయన మాత్మనః సహశక్తిభిః-

(మూలము 2-10-6)

నిరోధమాహ-నిరోధఐతి. అస్యాత్మనః-జీవస్య హారేః యోగ నిద్రాం అను - పశ్చాత్ శక్తిభిః - స్వోపాధిభిః - సహశయనం-లయః నిరోధః

(శ్రీధరీయము)

అస్యాత్మనః పరమాత్మనః శక్తిభిఃసహ-అనుశయనం-ప్రళయ పయోనిధౌ శయనం - నిరోధః నిరోధ శబ్దేనోచ్యతే. (చంద్రక)

మూలమునందలి-అస్యాత్మనః - అనుదానికి శ్రీధరీయము జీవ
పరముగను, జంధిక యీశ్వరపరముగను నర్థముచేసినవి. సహశక్తిభిః
అన్నదానికి శ్రీధరీయము-జీవోపాధిపరముగను, జంధిక యీశ్వరశక్తి
పరముగను నర్థముచేసినవి. అనుశయనం-అనుశబ్దమునకు జీవలయ మని
శ్రీధరీయమును, బ్రళయ పయోనిధియందు శయనమని చంద్రికయు
వ్యాఖ్యానించినవి. ఈ రెండు వ్యాఖ్యానములకు బహ్వంతరమున్నది.
తెనుఁగు సేతయందలి పద్యమిది.

వసుమతీనాథ ! నర్వస్వామియైన గో

విందుండు చిదచిదానందమూర్తి

నలలిత పోషాధిశక్తి నమేతుఁడై

తనరారు నాత్మీయధామమందు

ఫణిరాజ మృదుల తల్పంబుపై సుఖలీల

యోగనిద్రారతి నున్నవేళ

నఖిలజీవులు నిజవ్యాపార శూన్యులై

యున్నత తేజంబు బురలుకొనఁగ

జరుగు నయ్యవస్థావిశేషంబులెల్ల

విదితమగునట్లు వలుకుట యదినిరోధ

మన నిది యవాంతరప్రళయంబనంగఁ

బరఁగు నిక ముక్తిగతి విను బార్థివేంద్ర !

పరమేశ్వరుఁడు యోగనిద్రఁబొందినంత జీవుఁడుపాధిసహితుఁడై
లీనుఁడగుట నిరోధమని శ్రీధరీయాభిప్రాయము. పరమేశ్వరుఁడు ప్రళయ
పయోనిధియందు స్వశక్తులతోఁ గూడఁ బవళించుటనిరోధమని చంద్రిక
యాభిప్రాయము. తెనుఁగు పద్యము శ్రీధరీయముననుసరించి రచిత
మైనట్లు గన్పించును. పద్యము జీవపరముగనే యన్వయించుచున్నది.

కాని శ్రీధరీయాభిప్రాయము స్పష్టముగాఁ బద్యమునందు వ్యక్తమగుటలేదు. శ్రీధరీయమునందలి 'హరేశోగనిద్రాంతను' అన్నమాటకు మూఁడు చరణములు వ్రాయఁబడినవి. అఖిలజీవులు నిజవ్యాపారశూన్యులై-యిత్యాదికమునందలి యభిప్రాయము స్పష్టమగుటలేదు, 'చిదానందమూర్తి' యన్నమాట విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతానుసారి. 'స్వోపాధి' శబ్దము శ్రీధరీయానుసారి. 'శక్తి సమేతుఁడై' యన్నది చంద్రికానుసారి. 'స్వోపాధి శక్తి సమేతుఁడై' యన్నది విశిష్టాద్వైతమునకు విరుద్ధము. పరమేశ్వరుని శక్తులాయన కుపాధులు కానేరవు. 'స్వోపాధి శక్తి సమేతులై' యని యున్నచో నద్వైతమున కనుకూలము అప్పుడు మూఁడవ చరణము రెండవచరణముగను, రెండవపాదము మూఁడవపాదముగనుండియుండవలయును. పోతనగారు వ్రాసినపద్యము గ్రంథపాతమైన తదుపరి యిట్లుండి యుండవచ్చును.

వసుమతీనాథ ! నర్వస్వామియైన గో -

విందుండు (చిదచిదానందమూర్తి)

ఫణిరాజ మృదుల తల్పంబుపై సుఖలీల

యోగనిద్రారతి నున్నవేళ

నలలిత స్వోపాధి శక్తి సమేతులై

తనరారు నాత్మీయ ధామమందు

నఖిల జీవుల (నిజవ్యాపారశూన్యులై

యున్నతతేజంబు లురలు కొనఁగ

జరగునయ్యవస్థా విశేషంబులెల్ల

విదిత మగునట్లు వలుకుట యది) నిరోధ

మన నిది యవాంతర ప్రళయంబనంగఁ

బరఁగు నిక ముక్తిగతి విను బాధివేంద్ర !

కుండలీకరణమందలి భాగములు నారయపూరణములు. మూఁడవ చరణమునందలి 'లై' యను నక్షరము కుండలీకరణమునందుండ

వలసిన పద్యభాగములతోఁబాటు క్రిమి దప్తముకాఁగా నారయదానిని 'డై' యని చంద్రికానుసారముగాఁబూరించి తదనుకూలముగా మూఁడవ చరణమును రెండవచరణముగా మార్చినాఁడు. ఇందుచేత జీవులకు విశేషణమైన యీ పద్యచరణము నారయ మార్పుచేత గోవిందునితో నన్వయింపవలసి వచ్చినది. ఈ మార్పుచేసియు 'స్వోపాధి, శబ్దము విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున కననుకూలమని నారయ గుర్తింపలేదు. నారయకిట్లు పూర్వాపర సందర్భ సమాలోచనములోఁబనిలేదు ప్రథమ చరణ ద్వితీయార్థమునఁ బ్రాసయతి. యెత్తుగీతియందలి ద్వితీయ చరణమునఁ బ్రాసయతి పోతన నియమమునకు విరుద్ధములగుట నీ భాగములు నారయ పూరణములనుట స్పష్టము.

వి. “ముక్తిర్నిత్యాన్యథా రూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితః”

(2-10-6)

అన్యథారూపం-అవిద్యయా అధ్యస్తం కర్తృత్వాది హిత్యా స్వస్వరూపేణ బ్రహ్మతయా వ్యవస్థితీ రుక్తా.

(శ్రీధరీయం)

అన్యథారూపం హిత్యా స్వరూపేణ వ్యవస్థితీర్ముక్తిః నిత్యస్య జ్ఞానానందామలాత్మనః జీవస్యాన్యథారూపం కర్మకల్పితం దేవమనుష్యాదిరూపం హిత్యా పునః స్వస్వరూపేణ జ్ఞానానందామలత్వాది రూపేణావస్థానం ముక్తిశబ్దార్థ ఇతి భావః (చంద్రిక)

(సీ॥) జీవుండు భగవత్కృపావశంబునఁ

జేసి దేహధర్మంబులై ధృతి ననేక

జన్మానుచరితదృశ్యములై న య జ్జరా

మరణంబులాత్మధర్మంబులై న

ఘనపుణ్యపాపనికాయనిర్మలన

సీతినొప్పి పూర్వసంచితములై న

యపహతపాపమత్వాద్యష్టతద్గుణ

వంతుడై తగు భగవద్భరీర

భూతుడై పారతంత్ర్యాత్మ బుద్ధినొప్పి

దివ్యమాల్యానులేపన భవ్యగంధ

కలితమంగళదివ్యవిగ్రహవిశిష్టః

దగుచుహరిరూపమొందుచేయనఘ! ము క్తి॥

ఈ పద్యమంతయు నారయ రచనయే. విశిష్టాద్వైత మతానుసారియైన యాంధ్రీకరణమిది. ఈ రచనము మూలమునకు, శ్రీధరీయమునకుఁగూడ విరుద్ధమగుట స్పష్టము.

4. ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవచ |

యదనుగ్రహత స్సంతి న సంతి యదుపేక్షయా

(2-10-12)

తస్యప్రభావమాహ—ద్రవ్యమితి. ద్రవ్యముపాదానం కర్మాదీని నిమిత్తాని. జీవః భోక్తా. యస్యానుగ్రహాత్సంతి కార్యక్షమాః భవంతీ త్యర్థః
(శ్రీధరీయము)

ద్రవ్యం పృథివ్యాది, కర్మచ పుణ్యపాప రూపం, కాలశ్చ కలా కాష్టాదిరూపః, సంవత్సరయుగకల్పాదిరూపశ్చ, స్వభావస్సత్త్వాదిః, జీవస్వభావో జ్ఞానాదిర్వా. జీవ ఏవ చ యదనుగ్రహతః(సంతి)యస్వభగవతోఽనుగ్రహతః సంతి ఇత్యాది.
(చంద్రిక)

అతని ప్రభావంబు వర్ణింప దుర్లభంబు. ఉపాదాన భూతంబైన ద్రవ్యంబును. (ద్వివిధంబైన కర్మంబును, గళాకాష్టాది భిన్నంబైన కాలంబును, జ్ఞానాదికంబగు జీవస్వభావంబును,) భోక్తయగు జీవుండును నెవ్వని యనుగ్రహంబునంజేసి వర్తించుచుండు, నెవ్వని యుపేక్షంజేసి వర్తింపకుండు, నట్టి ప్రభావంబుగల సర్వేశ్వరుండు.

శ్రీధరీయమునుబట్టి యుపాదానమగు ద్రవ్యము, నిమిత్తము లగుఁ గర్మకాల స్వభావములు, భోక్తయగు జీవుండును నెవ్వని యను గ్రహమున సృష్టి కార్యమునందు సమర్థులగుదురో యట్టి పరమేశ్వరుండని యర్థము. తెనుఁగు సేత యందలి వాక్య రచన శ్రీధరీయమతానుసారి.

కుండలీకరణమునందలి వాక్యభాగము చంద్రికానుసారియైన నారయ పూరణము. ఈ పూరణ “ముపాదానభూతంబైన ద్రవ్యంబును” నను బూర్వగ్రంథముతోఁగాని, ‘భోక్తయగు జీవుండు’ నిత్యాద్యుత్తర గ్రంథముతోఁగాని సమన్వయించదు. చంద్రికాభిప్రాయమునఁ బృథివీకర్మకాలస్వభావజీవులకుఁ గార్యక్షమత్వ ముక్తముగాదు. స్థితి మాత్రమే యుక్తము. “సర్వస్యాపి భగవత్సంకల్పాయ త స్థితి కత్వాత్” - అని చంద్రిక పేర్కొనుచున్నది. తెనుఁగువాక్యమున “నెవ్వని యనుగ్రహంబునంజేసి వర్తింపుచుండు, నెవ్వని యుపేక్షంజేసి వర్తింపకుండు”నని యున్నది. ఈ మాటలు శ్రీధర వ్యాఖ్యాను సారు లగుట గమనీయము.

ఆంధ్రీకరణమునందు - “నుపాదానభూతంబైన ద్రవ్యంబును”;; ‘భోక్తయగు జీవుండును’ - నీ రెండును శ్రీధరీయమునుండి గ్రహింపఁ బడినవి. ద్రవ్యజీవశబ్దార్థములు శ్రీధరీయమునుండి గ్రహించి, కర్మకాలస్వభావ శబ్దార్థములను బోతనగారు చంద్రికనుండి గ్రహించియుండుననుట యుక్తముగాదు. శ్రీధరీయ మతమున నీ శ్లోకము కార్యశరీరారంభపరము. శరీరారంభమున కుపాదానకారణము ద్రవ్యము, నిమిత్తకారణములు కాలకర్మస్వభావములు, భోక్తజీవుడు. ఇందుచేతనే సంతియనగా శరీరారంభరూపకార్యక్షమము లగునని శ్రీధరీయము వివరించినది. చంద్రిక కభిప్రేతమైనయర్థము వేఱు. చంద్రిక దృష్టిలో ద్రవ్యాదులకుఁ గారణత్వముద్విష్టముగాదు. ‘సంతి’ - పదము స్థిత్యర్థకము మాత్రమే. తెనుఁగువాక్యమునందలి ద్రవ్యమున కుపాదానభూతంబైన యను విశేషణమును, జీవునకు

భోక్తయను విశేషణమును శ్రీధరీయ దృష్టి ననుసరించినవి. తక్కినమాటలు చంద్రిక దృష్టి ననుసరించయుండుట యత్యంత విరుద్ధము. కావున నివి నారయ పూరణములు. నారయ పూరణము నందలి ద్వివిధంబైన కర్మంబునన్నచోటఁ ద్రివిధంబైన కర్మంబునని ముదితమగుట పరిష్కర్త ప్రమాదము.

5. సమధిక జ్ఞానార్థ నత్వాది గుణముల కాశ్రయభూతమైనట్టి పురుషుఁ

డగ్ర పదార్థ భేద గ్రాహకములైన చక్షురింద్రియముల సరణిజూడఁ గలడె నీ రూపంబు గడఁగి మాయామయం బగు ననద్య్వ్యతిరి క్తమగుచు మణియు నిరుపమాకారంబు నీకు విలక్షణమై యుండు ననుచు నేనాత్మదలఁతు నిర్వికార ! నిరంజన ! నిష్కళంక ! నిరతిశయ ! నిష్క్రియారంభ ! నిర్మలాత్మ ! విశ్వసంబోధ్య ! నిరవద్య ! వేదవేద్య ! ప్రవిమలానంద ! సంసార భయవిదూర !

(4-179)

ఈ పద్యమునకు సంస్కృతమూల మిట్లున్నది -

నైతత్స్వరూపంభవతోఽసౌ పదార్థ - భేదగ్రహైః పురుషో యావదీతే ।

జ్ఞానస్య చార్థస్య గుణస్య చాశ్రయో - మాయామయాద్య్వ్యతిరిక్తో సత స్త్వమ్ ॥

ఈ శ్లోకమునకు శ్రీధరీయ వ్యాఖ్య లేదు. కాని యుత్తరశ్లోక ప్రతీక యీ శ్లోకార్థమును బరామర్శించుచున్నది. ఆ ప్రతీక యిట్లున్నది - 'ఇంద్రస్తు - ఇంద్రియవిషయ స్సర్వోపి మిశ్యేతి బ్రహ్మణోక్తమసహమాన - ఆహ -' దీనినిఁబట్టి శ్లోకార్థము శ్రీధరీయ మతమున నిట్లుండును - పదార్థ భేద గ్రాహులగు నింద్రియము లచేఁ బురుషుండు చూచునట్టి యీ రూపము నీ యథార్థ స్వరూపము గాదు. నీవు జ్ఞాన జ్ఞేయగుణముల కాశ్రయభూతుడవు. మాయామయమైన కార్యరూపముకంటె వ్యతిరేకుడవు.

విశిష్టాద్వైత మతమున నీ శ్లోకమునకు పీఠరాఘవీయ మిట్లు వ్యాఖ్యానించినది -

నైత దితి. భవత - ఏతత్ - వాఙ్మనసాగోచరం-స్వరూపం - పురుషో జీవః - పదార్థానాం - భేదం - స్వసాధారణం - ధర్మం - గృహ్ణంతీతి - పదార్థభేదగ్రహః - పదార్థభేదో గృహ్యత ఏభిరితి పదార్థభేదగ్రహైః రూపస్వరూపిగ్రాహకై శ్చక్షురాదిభి రింద్రియై రిత్యర్థః - నేషేత్ న సాక్షాత్కుర్యాత్ - కుతః? యావత్ యావతా యత ఇత్యర్థః అసౌ పురుషః జ్ఞానస్య - జ్ఞాయతేనేనేతి జ్ఞానం కరణే ల్యుట్. తస్య ఇంద్రియవర్గస్య అర్థస్య శబ్దాదేర్విషయస్య గుణస్య చ జ్ఞానార్థయోః కారణస్య సత్త్వాది గుణస్య చ ఆశ్రయం త్వం తు మాయామయాన్మాయా పరిణామరూపాత్ అసతో దేహాదేః తత్సంస్పృష్టాచ్చ జీవాత్. వ్యతిరిక్తః - అత్యంతవిలక్షణః. ప్రాకృతం హి చక్షురాదీంద్రియం ప్రాకృతమేవ గృహ్ణీయా న్నత్వప్రాకృతం తత్స్వరూప మితిభావః శ్రీ బ్రహ్మదయోఽపి నవిదంతీతి భృగుణోక్తే తదనహమానో బ్రహ్మ తత్త్వజ్ఞానమావిష్కర్యన్నాహ - నేతి. పదార్థభేదగ్రాహకై రింద్రియైః గుణస్య ఇంద్రియస్య యద్వా జ్ఞానార్థయోః కారణస్య సత్త్వాదేః

వీరరాఘవీయమునుబట్టి 'జ్ఞానస్య చార్థస్య గుణస్య చాశ్రయః-' అను దశము పురుషశబ్దముతో నన్వయించవలయును. జ్ఞాన మనగా నింద్రియవర్గము. అర్థమనగా శబ్దస్వరూపిరూపమైన విషయజాతము, గుణమనగా సత్త్వరజస్తమో గుణములు. వీని కాశ్రయభూతుఁడు జీవుఁడు. త్వం పదార్థము పరమేశ్వరుఁడు. ఆయన మాయాపరిణామ రూపమైన దేహాదులకంటెను, జీవునికంటెను విలక్షణుఁడు. కావునఁ బ్రాకృతపదార్థగ్రాహకములైన ఇంద్రియములచే దర్శింపరాని వాఁడు.

అద్వైతమతమున 'జ్ఞానస్యే'త్యాది పూర్వోక్తదశము శ్లోకము నందలి త్వంపదార్థమైన పరమేశ్వరునితో నన్వయించును.

ఇంద్రియములు దృశ్యగతమైన పదార్థభేదమును గ్రహించు నట్టివి మాత్రమే. అందుచేత దృశ్యమానమగుచున్న యీ రూపము

నీ యథార్థస్వరూపముగాదు. దృశ్యము, జ్ఞానము, జ్ఞేయము, గుణము నని త్రివిధముగా నుండును. జ్ఞానము విషయగుణ సంబంధి. విషయము గుణానుబంధి. గుణమనగా శబ్దస్పర్శాదికము. గుణానుబంధి విషయ జ్ఞానమును జక్షురాదికము గ్రహించును. ఇంతకుమించి యింద్రియము లకు వ్యాప్తుతిలేదు. ఇందలి యంశత్రయము (అనగా జ్ఞానము, విషయము, గుణము) నసత్తు, అనగా స్థిరమైనదికాదు. వినశ్యమానమగు నట్టిది. కావున మిథ్యాభూతము. మిథ్యాభూతమనగా మొదట లేక యనంతరముండక మధ్య భాసించునట్టిది. ప్రతీతిపూర్వోత్తరకాలా భావవంతము. నీ యథార్థస్వరూప మీయంశత్రయమున కాధారభూత మైనట్టిది. కావునఁ బూర్వోక్తమగు మిథ్యాభూతమైన యసత్స్వరూపముకంటె వ్యతిరిక్తమైనట్టిది. అనగా సద్రూపమైనది. పరమార్థ భూతమైనట్టిది -

తెనుఁగు పద్యము వీరరాఘవీయము ననుసరించి వ్రాయఁబడి యున్నట్లు గన్పించును. కాని పద్యమునందు స్పష్టార్థ ప్రతిపత్తిలేదు. పోతనగారి పద్యము క్రిమిదప్తమైన యవస్థలో నిట్లుండియుండును.

సమధిక జ్ఞానార్థ (1....) ది గుణముల కాశ్రయభూతమై (2...)
(3) పదార్థభేద గ్రాహకములై న చక్షు (4....)ంద్రియ (5...)జూడ
(6....) రూపం (7....) (8....) మాయామ (9....) సద్వ్యతిరిక్త (10....)
నిర్వికార ! నిరంజన ! నిష్కళంక !

నిరతిశయ ! నిష్క్రియారంభ ! నిర్మలాత్మ !

విశ్వ (11...) నిరవద్య ! వేదవేద్య !

ప్రవిమలా (12....) సంసారభయవిదూర !

1) సత్త్వా, 2) అట్టి పురుషుఁడు, 3) అగ్ర, 4) రి,
5) ములసరణి మొదటి రెండు చరణములందలి క్రిమిదప్తభాగములకు
నారయ పూరణములివి. మూడవచరణమంతయుఁ గ్రిమిదప్తము

కాగా నారయ నాల్గవ చరణమును మూడవ చరణముగా భ్రమించి - 8) కలఁడే నీ రూపంబుగడఁగి, 9) యంబగున, 10) మగుచు మఱియు నని పూరించి, నాల్గవ చరణమును 'నిరుపమాకారంబు నీకు విలక్షణమై యుండుననుచు నే నాత్మఁ దలఁతు' నని స్వయముగా వ్రాసెను. ఎత్తుగీతియందలి క్రిమిదష్టభాగములను 11) సంబోధ్య, 12) నంద, యని పూరించెను.

ఈ పూరణములు విశిష్టాద్వైతానుసారులు. రెండవచరణము నందుఁ బ్రాసయతి, మూడవచరణమునందలి విశేషణమునకు నేక దేశాన్వయము, నెత్తుగీతియందలి నాలుగవచరణమునందలి యంత్యాను ప్రాసభంగమును బోతన నియమమునకు విరుద్ధము. పోతన నియమములను, శ్రీధరీయానుసరణమునందు, నద్వైతమతమునందు నాతనికిఁ గల శ్రద్ధాభక్తులను దృష్టియందుంచుకొనినచోఁ బోతన వ్రాసినపద్య మిట్లుండునని యూహించుకొనవచ్చును —

సమధిక జ్ఞానార్థ (శబ్దా)ది గుణముల కాశ్రయభూతమై (యలరుదీపు)
(తలఁచఁ) బిదార్థభేదగ్రాహకములై న చక్షు (రాదీ)ంద్రియ (సరణి)జూడఁ
(బడెడు) రూపం (బిది పరఁగ నీ యదికాదు పరమార్థభూతమై పరఁగుచుండు)
(సరవి) మాయామ(యా) సద్వ్యతిరిక్తమై (నీ స్వరూపంబది నిత్యమగుచు)
నిర్వికార ! నిరంజన ! నిష్కళంక ! నిరతిశయ ! నిష్క్రియారంభ ! నిర్మలాత్మ !
విశ్వ(జనవంద్య) నిరవద్య ! వేదవేద్య ! ప్రవిమలా(కార!) సంసారభయవిదూర !

6) శ్రుతిగీతలందు నారయపూరణము లధికముగా నున్నవి. ఈ భాగమున గ్రంథపాత మధికముగా జరిగియుండును. ఐనను నారయ పూరణములనుండి పోతనగారి నియమములనుబట్టి శిథిలగ్రంథ స్వరూపమును నిర్ణయించుకొనవచ్చును. శ్రుతిగీతలలో మొదటి పద్య మంతయు నించు టుంచు ధ్వంసమైనది. రెండవ పద్యమునందుఁ బోతనగారి నియమములను బాటించి చూచినచోఁ బద్య స్వరూప మిట్లుండును -

పరమ విజ్ఞాన సంపన్నులై నటి యో
 గీంద్రులు మహిత (1 నిస్తంద్రలీల) (2 మైయింద్రుడాది)
 పరిదృశ్యమానమై బాసిల్లు నిమ్మహా.
 పర్యతముఖర ప్రపంచమెల్లఁ
 (1 బ్రకట) బ్రహ్మస్వరూపముగాఁ (1 గడెలియును)
 (2 బరమ (2 దెలియుదురు)
 (1 రెలమి నీవును) జగద్విలయవేశ
 (2 వెలయుచుండువు)

నవశిష్టఁడవుగాన ననఘ నీయందు నీ
 విపుల విశోదయ విలయములగు
 ఘట శరావాదులగు మృద్వికారములు మృ
 దాత్మకంబై న యెట్లు పద్మయతాక్ష!
 తవిలి కారణరూపంబుఁదాల్చి లీలఁ
 గడఁగి నీయందు బుద్ధివాక్కర్మములను.

(1) నారయ పూరణములు.

(2) పోతనగారి నియమములనుబట్టి యుండఁదగినవి.

ఈ భాగమునం దనేక పద్యములు పోతన రచనతో సంపదించు
 చున్నవి. కాని యివి యుభయ మత సాధారణములు. విశిష్టాద్వైత
 లక్షణములు పలుచోట్లఁ గన్పించుచున్నవి. ఆ యా తావులను బోతన
 గారి నియమములనుబట్టి సవరించినచో గ్రంథమునంతటిని నద్వైత
 పరముగాఁ ద్రిప్పవచ్చును. నారయపూరణములతోడి ముద్రితగ్రంథము
 చాలవఱకు విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున కనుకూలముగ నుండుటచే
 దీనినిఁ బలువురు నారయ రచన యని భ్రమించిరి. కాని విశిష్టాద్వైత
 మువకు వ్యతిరేకమైన లక్షణములు, శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యానమందలి
 మాటలీభాగమునందుఁ గన్పించుచుండుటచే నిదియంతయు నారయ
 రచనము కాదనియు, బోతన రచనయందు నధికభాగము శిథిలము

కాఁగా నారయ విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమునుబట్టి పూరించినాఁడనియు, నీ భాగమున నుభయమత సాధారణమైన యంశము లధికముగాఁ గలపు గావున నారయ పూరణముచేత గ్రంథమంతయు విశిష్టాద్వైత భావమున కనుకూలముగాఁ దిరిగినదనియు గ్రహింపవచ్చును. కొన్ని యెడల నద్వైతానుకూలములై నట్టియు శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యానగతము లై నట్టియు వాక్యములతో నారయ పూరణములు కలగాపులగముగాఁ గ్రుచ్చి యెత్తఁబడి సంగతి చెడిపోయి గ్రంథము దుర్బోధమై కనిపించు చున్నది - ఉదాహరణము - (10-పూ 1226) వచనము - ఇందు శ్లోకార్థగాని, వ్యాఖ్యా గతాంశములుగాని సరిగా ననూదితములు గాలేదు. అంతయు నపార్థీకరణము, కలగా పులగము. మొదట నద్వైత మత ప్రతిపాదకలక్షణములతో నడచి, తరువాత విశిష్టాద్వైత లక్షణములు, మఱల నద్వైతము, కొసకు మఱల విశిష్టాద్వైతముతో నంతమగుచున్నది! సమర్థమైనయనుగతితోడి ఖండనమండనలక్షణము లిందు గానరావు -

ఈ విచారణల్లఁ దేలిన సారాంశ మిది. ఏ కారణముచేతనైనఁ గానిండు, పోతన కృత భాగవతమున బహుగ్రంథపాతములు సంభవించినవి. ఆ గ్రంథపాతములన్నియుఁ బోతనగారి స్వహస్త లిఖిత గ్రంథముననే సంభవించినవి. అప్పటికి వానికిఁ బ్రతులేమియుఁ బుట్టి యుండవు. ఆ దశయందే నారపరాజులు వానినిఁ బూరించిరి.

పోతన మతము

పోతనగారు భాగవతమునుబట్టి మహాభాగవతోత్తముఁడుగను, మహాభక్తాగ్రగణ్యుఁడుగను లోకమునందుఁ బ్రశస్తి నొందినాఁడు, కొండఱు విమర్శకులు పోతనగారు తొలుత వీరశైవ మతశాఖయగు నారాధ్య బ్రాహ్మణశాఖయుఁడనియు, భాగవత రచనాకాలమునాటికి నద్వైతిగా మారియుండుననియు నూహించుచున్నారు. వీరిట్లు భావించుటకు హేతువు వీరభద్ర విజయమును బోతనగారే రచించి యుండిరని భావించుట. బహుకారణములచేతఁ బోతనగారియందుఁ డద్వంధక ర్వుత్వము నిర్ణయించుటకు సాధ్యముగాదని పూర్వము నిరూపించితిని. కావునఁ బోతనగారి మతమును నిర్ణయించుటలో వీరభద్రవిజయము నాధారముగాఁగొనుట యుచితిముగాదు, భాగవత మునుబట్టి మాత్రమే పోతనగారి మతమును నిరూపించవలయును. వీరభద్రవిజయము నాధారముగాఁ దీసికొనియున్నను బోతనా మాత్యుఁడు వీరశైవుఁడని నిరూపించుటకు వీలులేదు. ఈ విషయము తరువాతఁ జర్చింతును.

పోతనగారు భాగవతమునందుఁ దన తండ్రిని గుఱించి 'తనకు లక్కమాంబ ధర్మగేహినిగాఁగ మనియె శైవశాస్త్ర మతముఁ గనియె-' అని వ్రాసెను. తల్లిని గుఱించి 'సదాశివపాద, యగార్చ నానుకంపానయవాగ్భవానికిని-'నని వ్రాసెను. అగ్రజాతుఁ డీశ్వర సేవాకాముఁడు తిప్పన- యని యన్నగారిని గుఱించి వ్రాసెను. తన్నుఁ గుఱించి - 'మహాసీమమంజులపులిసతలంబున మహేశ్వర ధ్యానంబు సేయుచుఁగిందిదుస్మీలితలోచనుఁడనై యున్నయెడ ననియు, స్కంధాంతగద్యలందు-' నిది శ్రీ షరమేశ్వర కరుణాకలితకవితా విచిత్ర యనియు వ్రాసికొనియున్నాడు. ఈ మాటలన్నియుఁ బోతన

గారి యొక్కయు, నాయన వంశముయొక్కయు శివాభిమానమును నిరూపించుచున్నవనుట సత్యము. వీనిలో శైవశాస్త్రమతము గనియె నను మాటకుఁ గేసన వీరశైవ మతమును బుచ్చుకొనె నను నర్థమును గొందఱు చెప్పుచున్నారు. వీరశైవమతము బసవదండనాథుఁడు ప్రవర్తింపఁజేసిన దనై దిక్మగుట నశాస్త్రీయ మనియు, మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు దానిని వేదసమ్మతముగా దిద్ది శాస్త్రీయముగాఁ జేసెననియు, శైవశాస్త్ర మతమనగా నట్టి యారాధ్య మతమనియుఁ గొందఱు విమర్శకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇందున్న దొసఁగులు రెండు. శాస్త్రమత మనగా నారాధ్యమత మని చెప్పట యొకటి. కనియెననగా స్వీకరించెనను నర్థమును జెప్పట యొకటి. ఈ రెండ ర్థములును జెప్పట యుచితముగాదు. శైవశాస్త్రములనగా శైవగమములని యర్థము: ఆగమములను శాస్త్రములని నిర్దేశించుట గలదు. ఈ విమర్శకుల యభిప్రాయములోఁ బోతనయే రచించిన వీరభద్ర విజయములో - 'న జనై కశైవశాస్త్రాగమవీరభద్రవిజయంబు రచించెదవేడ్క' - ననియున్నది. ఈ పద్యమును బ్రక్షిప్తమని త్రోసి వేసినను శైవశాస్త్రమనగా శైవగమములనుట కీ ప్రయోగము నిరూపక మనుటకు సం దేహములేదు. మతమనగా నభిప్రాయ మని యర్థము. కనియెననగా దర్శించెనని యర్థము. ఫలితముగా శివసంబంధ మైన యాగమశాస్త్రముల యభిప్రాయమును గేసన నిర్ణయించెనని యర్థము వచ్చును. కేసన శైవగమములందు నిష్కృష్టమైన పాండిత్యముగలవాడని తాత్పర్యము. అంతియేగాని యారాధ్య మతమును స్వీకరించినవాడని యర్థముగాదు. భాగవత రచనాకాలము నాటికిఁ బోతన - 'తథాపి భక్తిస్తరుజేందుశేఖరే' - యన్న రీతిని శివాభిమానముగల యద్వైతి యని యొప్పుకొనకఁ దప్పదు. అతఁడు నిజముగాఁ జిన్నతనమున నారాధ్యమతమునకుఁ జెంది తరువాత మతమును మార్చుకొనియున్నచో నా మార్పుకొన్న మతము తన

తండ్రి స్వీకరించెననుటలోఁ దన తండ్రికిఁగాని, దనకుఁగాని గలుగు నుత్కర్ష యేముండును? 'శైవశాస్త్రమతము గనియె' నను వాక్యము దండ్రి కుత్కర్షా హేతువనుకొనియే పోతన యట్లు వ్రాసియుండునుగదా! తాను మార్పుకొన్న మతము తండ్రి కుత్కర్షా హేతువన్నఁ గుదురదు గదా! కావున శైవశాస్త్ర మతమన్నమాటకు నారాధ్య మతమని యర్థము చెప్పఁదగియున్నను నట్టి యర్థము వ్యావర్తితమై, యుత్కర్ష తా హేతువైన శైవగమపాండిత్యరూపార్థమం దనువర్తించును. నిజముగాఁ బోతన కట్టి యారాధ్యమతమును జెప్పటయం దభిప్రాయమైనచో వీరశైవమతము గనియెననియో, శైవారాధ్య మతము గనియెననియో, చెప్పియుండెడివాఁడు. శైవశాస్త్ర మత మన్న మాటకు శైవశాస్త్రముల యొక్క యభిప్రాయమన్నది ముఖ్యార్థము. ఈ యర్థము విశేషతాపాదకమై నిర్బాధముగాఁ జెల్లుచుండగా నన్యార్థమును జెప్పటకుఁ బ్రయాసపడనేల? ఆ యర్థము బలవంతముగా లాగనేల? శైవశాస్త్రమత మనగా నారాధ్యమతమని యర్థము చెప్పట కుదురదు. ఆరాధ్యమతము శాస్త్రీయమతమైన, గావచ్చును. శైవశబ్దమునకు, మతశబ్దమునకు మధ్య శాస్త్ర శబ్దమును వాడుటచే నట్టి యర్థము చెప్పటకు వీలులేదు. సమాస మెట్లు చేయవలయును? శైవశాస్త్ర పదములకు సమాసము చేసిన తరువాత మత శబ్దములతో సమాసము చేయవలయునా? శాస్త్రమత శబ్దములకుఁ జేసిన తరువాత శైవశబ్దముతో సమాసము చేయవలయునా? మొదటి పక్షమున శైవశాస్త్రములయొక్క మతమని యేర్పడును. రెండవ పక్షమున 'శైవంచ తచ్చాస్త్రమతంచ'- శైవమైనట్టి శాస్త్రమతము (శాస్త్రముయొక్క మతము) అని యేర్పడును. ఈ యర్థమునందు మఱియొకరీతిగా శాస్త్రశబ్దమున కణ్ ప్రత్యయ విధానముచే శాస్త్రీయ మతమని యర్థము చెప్పి దానికి శైవశబ్దమును విశేషణము చేయవచ్చును. శైవమైన శాస్త్రీయమతమని యేర్పడును. ఈ రెండు విధ

ముల నేర్పడక యర్థము శాస్త్రీయమైన శైవమతమని చెప్పవచ్చును. కాని యింతమాత్రమున నారాధ్య మతమని యర్థము సిద్ధింపదు. ఆరాధ్యమతమును శాస్త్రీయమని పోతన భావించియున్నచో దాని నతఁడు మార్చుకొననేల? యద్వైతమును స్వీకరింపనేల? మఱియును శాస్త్రీయమత మన్నమాటకుఁ నట్టి యర్థమును దాత్పర్యముగాఁ జెప్పవలయునుగాని వాచ్యార్థమని చెప్పటకు వీలులేదు. తాత్పర్యార్థము చెప్పటకుఁ బోతన కట్టి తాత్పర్యమున్నదని సునిరూపితము గావలయును. పోతన యద్వైతాభిమాన మిట్టి తాత్పర్యమతనికిఁ గలదనుటకు భంజకము. కావున నీ మాటనుబట్టి పోతన జన్మచేత నారాధ్యమతమునకుఁ జెందినవాడని చెప్పటకు వలనుపడదు.

పోతన వీరభద్ర విజయమును వ్రాసినాడని యంగీకరించినను, భాగవతమునందు వీరభద్ర స్తుతిగాని, యివటూరి సోమనాథ గురుప్రశంసగాని చేసియుండనివాఁడు తండ్రి యారాధ్యమతస్వీకరణమును బేర్కొనెననుట విచిత్రముగదా! కావున నెట్లాలోచించినను బోతనకుఁ శైవశాస్త్ర మతము గనియె ననుటలోఁ దన తండ్రిమతస్వీకారమును జెప్పట తాత్పర్యముగాదని తేలుచున్నది. వాచ్యార్థమైన శైవాగమ రహస్య విజ్ఞాతృత్వమును జెప్పటయే తాత్పర్యమని తేలుచున్నది.

వీరభద్ర విజయమునుబట్టికూడఁ బోతన మతమును వీరశైవమతమని నిర్ణయించుటకు వలనుపడదు. వీరభద్రవిజయపీఠికలోని సోమనాథ గురుప్రశంసగాని, వంశాభివర్ణనములందలి విశేషణములు గాని తద్గ్రంథకర్తను వీరశైవుడని నిరూపింపవు.

వీరభద్ర విజయకర్త సోమనాథుని గుఱించి వ్రాసిన సందర్భమిది -

పరమభద్రాసన ప్రముఖ మార్గంబుల
 యోగీంద్రు లితఁడాదియోగి యనగ
 వీరవ్రతంబున వీరమాహేశులు
 వీరమాహేశ్వరుఁడనంగవిభు
 సంతతానుష్ఠానసత్కర్మనిరతిమై
 బ్రాహ్మణులు త్రమబ్రాహ్మణుఁడన
 వేదాంతసిద్ధాంతవిమలుఁడై చెలఁగుచో
 జనులెల్ల ధర్మశాసనుడనంగ
 వెలయు శంభుమూర్తి వీరమాహేశ్వరా
 చారవిభుఁడు భక్తిసాగరుండు
 యనఘుఁడివ్వటూరి యారాధ్యవంతుండు
 సోమనాథసముండు సోమగురుండు

ఒక్కనాఁడసమానమానసుండై యగమ్యరత్నాంచితమగు
 వేదికాతలంబున సమున్నతకనకాసనంబున సుఖంబుండి శైవపురాణ
 ప్రసంగాంతరంగుండై నన్ను రావించిన -

భయమునంభ్రమంబు భక్తియుఁ గుదురంగ
 నతని పాదయుగము నల్లఁ జేరి
 పాణియుగము ఫాలభాగంబు గదియించి
 మదముతోడ నేను మ్రొక్కియున్న -
 పిన్నవాఁడవనియుఁ బెక్కుసంస్కృతులను
 విననివాఁడవనియు వెఱపుమాను
 మత్స్యసాది దివ్యమహిమచే నెంతైన
 కవితచెప్ప లావుగలదు నీకు.

అదియునుంగాక నీకు వీరభద్రేశ్వర ప్రసాదంబు గలదు -

ఈ సందర్భమునుబట్టి యివ్వటూరి సోమనాథుండు గ్రంథ
 కర్తకు గురువని తెలియుచున్నది. ఇవ్వటూరి సోమనాథుండు

శై వారాధ్యుడనుట తెల్లమే. అందువల్ల గ్రంథకర్తగూడ నతనిశిష్యుఁ డగుట వీరశైవుఁ డగునేమో విచారింపవలసియున్నది. ఈ యంశ మొక్కటియేగాక గ్రంథకర్త చేసికొన్న స్వీయవంశాభివర్ణనమునందలి 'సర్వశైవలోకాతురహారుఁడెల్లన'యు, 'శివతత్త్వకౌతుకోన్నతుఁ గేతనమంత్రి', 'శంకరపాద యుగాంభోజభక్తిపారీణులకున్' - ఇత్యాది విశేషణములు గ్రంథకర్త పూర్వీకులుగూడ శివభక్తులు, శివతత్త్వ కోవిదులునుగాఁ గీర్తింపఁబడుటనుబట్టి వారుగూడ వీరశైవులే యని నిర్ణయించుటకు వీలున్నదేమో విచారింపవలయును.

పలువురు విమర్శకలీ సందర్భమునుబట్టి గ్రంథకర్త వీరశైవుఁడని నిర్ణయించినారు. గురువన్నమాటకు మతము నొసంగిన గురువే యని వీరి యభిప్రాయమా. కాని యట్టి యర్థమునే యేలఁ జెప్పవలయును ? వీరిలో నెవరును గారణముల నొసంగియుండలేదు. గురువన్నమాటకు మంత్రోపదేవు యని యర్థముఁ జెప్పికొనుట యీ సందర్భమున యుక్తముగా నుండును.

వీరభద్ర విజయకర్త వీరశైవ కవులవలె భవనిందఁ జేయలేదు. వీరశైవాచారమునుబట్టి యిష్టదేవతాది స్తుతులను వ్రాయలేదు.

భవిఁ జూడక భవిదాయక

భవు పదములు గొల్చి హారభవభంజనులై

భవదూరులైన పుణ్యుల

భవునర్చనఁజేసి వరమువడసినవారిన్

సిరియాలు గరికాలుఁ జేరమునుద్భటు - నిత్యాది గ్రంథ సందర్భమునుబట్టి గ్రంథకర్త భవనిందఁజేసినని చెప్పట కవకాశము లేదు. ఆ యద్యము సిరియాలాది భక్తుల వీరమాహేశ్వరాచారపరత్వము నభివర్ణించుటకుఁ జెప్పినది. తాను భవులను జూడననిగాని, డాయనని గాని వీరశైవకవులైన పాల్కురికి సోమనాథాదులవలె గ్రంథకర్త

చెప్పికొనియుండలేదు. గ్రంథమునందు శివవిష్ణువులకు భేదము ప్రతిపాదించలేదు. విష్ణువు వీరభద్రునకోడి పారినట్లు వర్ణించినను నది కథావిషయికముగాని, గ్రంథకర్తభిప్రాయము గాదు. గ్రంథాది యుండలి యిష్ట దేవతా స్తుతియందు -

సిరియును వాణి గౌరియనఁ జెన్నగు కన్యకు నేను వాక్కుఁ బె
న్నరమును నుంకువిచ్చి ముదమెప్ప వరించి జగమ్ములన్నియున్
దిరములు సేయఁబ్రోవఁ దుదిఁదేర్చఁగఁ ద్ర్యష్టయుగేక్షణుండునై
హరివిధిశంభుమూర్తియగు నాథుడు మాకుఁ బ్రసన్నుడయ్యెడిన్.

అని వ్రాయుటనుబట్టి గ్రంథకర్త త్రిమూర్తుల నొకే పరమేశ్వరుని విభిన్నాకారములనుగా భావించుచున్నట్లు వ్యక్తమగుటలేదా? మఱియు నీ పద్యము నన్నయతిక్కనల యిష్టదేవతాస్తుతుల కనుకృతిగాని, శైవకవిస్తుతుల కనుకృతి గాదు నన్నయగారి -

శ్రీ వాణి గిరిజాశ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాంగేషు యే-
లోకానాం స్థితిమావహన్త్యవిహితాం శ్రీపుంసయోగోద్భవామ్ ।
తే వేదత్రయమూర్తయః త్రిపురుషాః సంపూజితావ స్ఫురై -
ర్భూయానుః పురుషోత్తమాంబుజభవశ్రీకంధరాః శ్రేయసే ॥

అను శ్లోకములోని భావమును దీసికొని, తిక్కనగారి

శ్రీ యన గౌరి నాదరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ ।
ద్రాయిత మూర్తి హరిహరంబగురూపము దాల్చి విష్ణు రూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్త జనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్వముఁ గొల్పెద నిష్టసిద్ధికిన్ ॥

అను పద్యమునందలి హరిహర విషయకమైన యద్వైతమును స్వీకరించి హరిహరబ్రహ్మలకు నన్వయించి గ్రంథకర్త యీ పద్యమును వ్రాసెను. పద్యభావము నన్నయగారి శ్లోకభావమునందుఁ దిక్కనగారి యద్వైతభావమును మేళవించుటవలన నేర్పడినది.

‘సిరియును వాణి గౌరియనఁజెన్నగుకన్యకు’ మొదలైన యెత్తుగడయుఁ, బద్ధరచనయుఁ దిక్కనగారి కనుకరణము. మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడిన్-ఇది యనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడిన్, వాసుకి మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడిన్ - అను నన్నయగారి ప్రసిద్ధమైన పద్యసమాప్తుల కనుకరణము. ఈ పద్యమునుబట్టి గ్రంథకర్త శివకేశవాభేదమును బాటించువాఁడని తేలుచున్నది. వీరశైవ దీక్షుఁగొన్న కవులెవ్వరును నిట్టి స్తుతిచేసియుండలేదు. వీరశైవులకు శివుఁడు పరదేవత. వైష్ణవులకు విష్ణువు పరదేవత. వీరశైవులకు విష్ణుద్వేషముండవచ్చును, లేక పోవచ్చును. వైష్ణవులకుఁగూడ నట్లే శివద్వేషముండవచ్చును లేకపోవచ్చును. కాని వీరు శివునితో విష్ణువుతుల్యుఁడనిగాని, వారు విష్ణువుతో శివుఁడు తుల్యుఁడనిగాని యంగీకరింపరు, సరికదా! యట్లంగీకరించుటగాని యట్లు గణించుటకాని మహాపాతక హేతువని భావింతురు. స్మార్తమతావలంబకులైన యద్వైతమతావలంబకులు మాత్రమే శివకేశవాభేదమును బాటించురు కావున నీపద్యము గ్రంథకర్త వీరశైవుఁడు కాదనియు, స్మార్తుఁడనియు స్థాపించుచున్నది. దీనినిబట్టి పూర్వోక్తమైన గురుశబ్దమును వ్యావర్తింపవలయును. గ్రంథకర్త స్మార్తుఁడే. ఇవటూరి సోమనాథుఁడతనికి గురువౌటఁ బొసఁగింపవలయును. గురు శబ్దమునకు మతదీక్షనిచ్చిన గురువని యర్థము చెప్పినచో నీ పొసఁగుఁడల యుండదు. కావున మంత్రోపదేశ్యుని యర్థము చెప్పికొనుట యుక్తము.

ఇవ్వటూరి సోమనాథుఁడు గ్రంథకర్తకు వీరభద్రమంత్రముపదేశించి యుండవచ్చును. ‘అదియునుఁగాక నీకు వీరభద్రదేశ్వరప్రసాదము’ గలదని యివ్వటూరి సోమనాథుఁడన్న మాటలనుబట్టియు ‘వీరభద్రప్రసాదలబ్ధ కవితాతిశయంబున నని గ్రంథకర్త చెప్పికొనుటను బట్టియు నీ యభిప్రాయము దృఢపడుచున్నది. గద్యయందు ‘నిది

శ్రీమన్నహామహేశ్వర యివ్వటూరి సోమనారాధ్య దివ్యశ్రీపాద పద్మారాధక' యని తనకొక విశేషణమును గ్రంథకర్త వాడుకొనుట గూడ నిందువల్లనే గావచ్చును. ఈవిధముగ వీరభద్రవిజయపీఠికా సందర్భమునుబట్టి గ్రంథకర్త స్మార్తుడనియే తేలినది. వీరభద్రవిజయమునందువలెనే భాగవతమునందుగూడఁ బోతన పూర్వీకులు శివభక్తులైనట్లు, శైవులైనట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. పోతనగారు దీనినిఁ బట్టి శైవుఁడే యని నిశ్చయింపఁజెల్లును. కాని యాయన వీరశైవుఁడుగాదు, స్మార్తశైవుఁడు.

స్మార్తులలో శైవులును వైష్ణవులును గూడఁగలరు. జగద్గురువులైన శ్రీ కంచి కామకోటి పీఠాధీశ్వరులు శ్రీచంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతీ స్వామివారీవిషయమును మదరాసునందు వారి దర్శనమునకై వచ్చిన నొక జపాను ప్రాఫెసరుతో మాటలాడుచుఁ జెప్పిరి. స్మార్తులలో శివార్చనచేయుచు శివకేశవభేదమునుబాటించువారు కొందఱు, విష్ణ్వర్చనమును జేయుచు శివకేశవభేదమును బాటించువారు కొందఱు. వారికి శివభక్తి, వీరికి విష్ణుభక్తి, ఇరువురు నద్వైతులే. ఇరువురును శ్రుతిస్మృత్యుక్తరీతి ననుసరించువారే. ఇరువురును శాంకరాద్వైతమును బ్రమాణముగా నంగీకరించువారే. తరువాత వీరిలోని స్మార్తవైష్ణవులు శ్రీ వైష్ణవమును స్వీకరించుటచే నొక్క శైవులే స్మార్తమతమునందు మిగిలిపోయిరని. పోతనగారు, నతని పూర్వీకులు నిట్టి స్మార్తశైవులు. వారెవరును నారాధ్యమతమును స్వీకరించిన వారుకాదు. ఆకాలమున వీరశైవమతమునకున్న రాజాదరణమును బట్టి యా రాజగురువులగు నారాధ్య శైవులతో సంబంధముపెట్టుకొని యుందురు. శైవాగమ శాస్త్రములయందుఁ బాండిత్యము సంపాదించి వారి యాదరణము వడసి యుందురు. వారివలన మంత్రస్వీకారముచేసి యుందురు. ఈనాటికిని స్మార్తశైవులకును, నారాధ్య శైవులకును, నిట్టి స్నేహసంబంధముగలదు. లింగధారణాదిదీక్షఁ

గైకొనని వారు భవులనియు, నట్టివారితో దర్శనస్పర్శనాది సంబంధము పెట్టుకొనకపోవుటయు వీరి శైవుల లక్షణము. కాలక్రమమున నారాధ్య బ్రాహ్మణులయందు నీలక్షణము సన్నగిల్లినది. ఇవ్వటూరి సోమనాథుడు భవిదర్శనస్పర్శనాదులఁ బరిహరించినట్లు వీరభద్ర విజయమునందు వర్ణితుఁడుగాకపోవుట నీ యభిప్రాయమునకు ప్రోద్బలకముగా నున్నది. 'సంతతానుష్ఠాన సత్కర్మనిరతిమై బ్రాహ్మణులు తమ బ్రాహ్మణుడన'నని సోమనాథుడు ప్రశంసితుఁడైనాఁడు. ఇచ్చట బ్రాహ్మణుల నస్కర్త బ్రాహ్మణులనియే యర్థము చెప్పవలయును. కానిచో 'వీరవ్రతంబున వీరమాహేశులు వీరమాహేశ్వర విభుడనంగ'నని కూడఁజెప్పఁబడుటచే బునరుక్తిదోషము సంభవించును. వీరమాహేశులనుటచే నారాధ్య బ్రాహ్మణులుగూడ సంగృహీతులగుదురుగదా! అందుచేత బ్రాహ్మణులనగా స్కర్త బ్రాహ్మణులనియే చెప్పవలయును. బ్రాహ్మణశబ్దము, బ్రాహ్మణజాతి వాచకమన్నను బహుంతరమున నారాధ్యులతోఁబాటు స్మార్తులుగూడఁజెప్పఁబడుదురు. కావున నెట్లయినను స్కర్త బ్రాహ్మణులతోడ సంగతిసల్లాపములు సోమనాథ గురుఁడు పరిహరించినవాఁడుగాదని తేలును. ఇట్లు గ్రంథకర్త స్మార్తుఁ డగుటయు, సోమనాథగుని శిష్యుఁడగుటయు సుసంభవమగుచున్నది. గ్రంథకర్త మతమునెన్నుటలో 'సిరియునువాణి గౌరియనఁ జెన్నగు కన్యకు'నన్న పద్యమునేవిని గమకముగా గ్రహించి తక్కిన సందర్భములను దానికనుకూలముగా వ్యావర్తించుకొనవలయును. లేనిచో విరోధము సమన్వయముగాదు. త్రిమూర్తులకభిన్నత్వము ప్రతిపాదించుటయు, నారాధ్య వీరశైవుఁడగుటయు ననుపన్నములై శిష్యతాస్వభావమును నర్థాపత్తిసిద్ధమును చేయుచున్నవి.

ఇట్లు వీరభద్ర విజయగ్రంథకర్తృత్వాపాదనముచేఁ గూడఁ బోతనగారు వీరశైవుఁడనిధ్రువ పడదు. స్మార్తుఁడని యేధ్రువపడును.

పోతనగారి యుత్తర జీవితము

పోతనగారు భాగవతమును జేపట్టుటవఱకుఁ బూర్వజీవితము గను, భాగవతమును జేపట్టినప్పటినుండి యుత్తర జీవితముగను మనము విభాగించుకొనఁ దగును.

పూర్వజీవితమునఁ బోతనగారు రాజాశ్రయమునకై ప్రయత్నించి పూర్ణసాఫల్యము చెందజాలక పోయెనని పూర్వము చెప్పఁ బడినది. రాజాశ్రయమును రోసి పోతనగారు హాళికవృత్తి నవలంబించి భాగవత రచనమునకు ప్రక్రమించినాఁడు.

పోతనగారు తన జీవితశేషమును బమ్మెరయందే వెళ్ళించెనని చెప్పనగును. బమ్మెరలోఁ బోతరాజుగద్దె యిప్పటికిని గలదు. ఆస్థలమునకుఁ జుట్టు నిప్పుడు నాగరాళ్ళు పాతి యున్నవి. దాని కెదురుగా శ్రీరామాలయమొందు గలదు. త్రోవకడ్డముగా నొకరాయి పడియున్నది. దానినే స్థానికులగు ప్రజలు పోతరాజుని చెప్పుదురు. పోతరాజు వంశము వారిప్పటికినిఁ దమ యిండ్లలోనేవైన శుభకార్యములు జరుగు సందర్భములయందారాయినిఁ బూజింతురు. పోతరాజు గారు సాయు వేళలయందా గద్దెపై శ్రీరామచంద్రుని యాలయము నకు నెదురుగాఁ గూర్చుండి భాగవతమును వ్రాసినంతవఱకుఁ బ్రతి దినము స్వామికి వినిపించుచుఁ బురాణకాలక్షేపముచేసి యుండియుండ వచ్చునని తోచుచున్నది. ఆయూరియందే కొన్ని పొలములు పోతరాజు గారు దున్నియున్నవని యచ్చటి ప్రజలు చూపుదురు. పోతరాజు గారు శ్రీరక్తిణీకల్యాణము వ్రాయుచు, 'దేవకీ సుతుకోర్కీతీఁగెలు వీడంగ' ననుపద్యమును నాల్గు చరణములు సీసమువ్రాసి యెత్తుగీతి తోచక పొలమునకుఁబోయి యచ్చట 'హరికిఁ బ్రేమబంధమధికంబుగాఁ

గేశబంధ మధికమగుచు బాలకమరె'నని వ్రాయగా నిచ్చట నింటి యొద్ద నాయన కుమార్తెయో, మనుమరాలో ప్రమాదవశమునఁ గుంపటిలోఁ బడిపోయెననియు, నామె యొడలు కొంతభాగము కమలె ననియు, నా సంగతి పోతనగారికిఁ జెప్పబంపగా నాయన 'పద్మనయను వలనఁ బ్రమదంబు నిండారనెలఁత యావనంబునిండి యుండె'నని యనగా నిట నింటియొద్ద నా ప్రమాదము నివర్తించెననియు నొక కథ చెప్పుదురు. కథయందున్న మాహాత్యమెట్లున్నను నిది పోతనగారు భాగవత రచనకాలమునందు హాళిక వృత్తియై జీవించు చుండెడువాఁ డని చెప్పుచున్నది.

పోతనగారు భాగవతరచనకాలమునాటికిఁ దెలంగాణమునం దంతటను గడుప్రసిద్ధివహించియుండెను. ఓకొగంటి కారేడామడల దూరముననున్న వెలిగందెలనుండి వెలిగందెల నారయ వచ్చి పోతన గారియొద్ద శుశ్రూషచేసినాడు. శ్రీ పోతనగారు భాగవతధర్మము నవలంబించి పదచలనముచేయక బమ్మెరయందే నివాసముండి గార్హస్థ్యము నవలంబించి భగవదారాధనచేయుచుఁ బరమేశ్వర ప్రేరణముచే భాగవతరచనముఁగావించుచు జీవిత శేషమును వెళ్ళించినట్లు నిశ్చయింపవచ్చును. భాగవతమునందలి పీఠికనుబట్టి విచారించినచో నీ విషయము తెల్లముగాఁగలదు.

పలికెడిది భాగవతమట

పలికించెడివాడు రామభద్రుండట నేఁ

బలికిన భవహరమగునట

పలికెద వేటొండుగాథ పలుకగనేలా !

పోతనగారి చిత్తపరిపాకమిట్టిది. భాగవతము నిజమునకుఁ దాను న్రాయుటలేదట, శ్రీరామచంద్రుడు వ్రాయించుచున్నాడు. తానూరక నిమిత్తమాత్రుడట. తాదృశ్చిమిత్తత్వమునల్లనే భవబంధములు

తెగునట. ఇది పోతనగారి చిత్తపరిపాకము. ఇదియే గాయత్రీ మంత్రార్థము. గాయత్రీ మంత్రార్థము చక్కగా నీ పద్యమునందు వ్యక్తము చేసినాడు పోతనగారు. ఆ మంత్రార్థము పోతనగాకి నిత్యజీవితమునందనుభవమునకు వచ్చినది. గాయత్రీ మంత్రార్థ ప్రతిపాదకమైన భాగవత మహాగ్రంథరచనమున కుపక్రమించినాడు. పరమేశ్వరప్రసాదమునుబట్టి యుత్తరజీవితమును వెళ్ళించినాడు పోతనగారు.

ఈ సందర్భమున బోతన శ్రీనాథులను గుఱించి బహుళ ప్రచారములోనున్న కథలను దడపుట యప్రస్తుతముగాదు. పోతనగారు శ్రీనాథునకు బావయనియు, శ్రీనాథుడు పల్లకియెక్కి పోతనగారింటికివచ్చుచుఁ దన వైభవమంతయు నాయనకుఁ జూపింపవలెనని పోతనగారు కుమారునితోఁగూడఁ బనిసేసికొనుచుండు పొలమువెంటఁ ద్రోవలోఁ జనుదెంచుచు నొకప్రక్క బోయలనుదప్పించి పల్లకి నడపించెననియు, నదిచూచి పోతనగారి కుమారుడు తండ్రితో నాసంగతిఁజెప్పగాఁ బోతనగారు నాగలికిఁగట్టిన నొకయెద్దునూడఁ దీయించి నాగలిని యథాప్రకారము నడపించెననియు, నదిగాంచి శ్రీనాథుడు రెండవప్రక్క బోయలనుగూడఁదప్పించి పల్లకి నడపింపగాఁ బోతనగారు రెండవయెద్దును దప్పించి దున్నించెననియు దానిపై శ్రీనాథుడు.

కమ్మని కావ్యంబొక్కటి

యిమ్ముగ నేనృపతికై నఁ గృతియిచ్చినచోఁ

గొమ్మని యాయరె వెయ్యొ

ర్లిమ్మహి దున్నంగనేల నిట్టిమహాత్ముల్.

అని చెప్పెననియుఁ, దరువాతఁ బోతన శ్రీనాథునకుఁదగినట్లు భోజనము పెట్టుటకై యింటఁ బాకసామగ్రి లేనందువల్లఁ గుమారుడగు

మల్లన నప్పుకొంటకై పంచెననియు, నప్పుపుట్టమి నతడు తిరిగి తిరిగి
 వేసరివచ్చి యాసంగతిఁ దండ్రకెఱిగించుటయు, నాతడు శ్రీనాథుని
 పరివారమును స్నానముసేసిరాఁబనిచి సరస్వతీదేవినిఁ బ్రార్థించెననియు,
 సరస్వతీదేవి ప్రత్యక్షమై వంటయింటనొక తెరకట్టింప నాజ్ఞాపించె
 ననియు, బోతనగారు తెరకట్టింపగాఁ దెరవెనుకనుండి సరస్వతీదేవి
 దివ్యాన్నంబులందింపఁ బోతనభార్య యందికొని వడ్డింపగా,
 శ్రీనాథులుదృష్టిదీర భుజించిరనియుఁ జెప్పుదురు. మఱియు శ్రీనాథుని
 ప్రోద్బలముచేఁ బోతనగారు తన కావ్యమును నరాంకితముచేయుదు
 ననుకొనుచుండగా సరస్వతి యాతనియెదుటఁ బొడకట్టి కన్నీరు
 వరదలై పార నేడువగాఁ బోతనగారు,

కాటుక కంటినీరు చనుకట్టుపయింబడనేల యేడ్చెదో
 కైటభదై త్యమర్దనుని గాదిలికోడల! యో మదంబ! యో
 హాటకగర్భరాణి! నిను నాకటికై గొనిపోయి యల్ల క
 డ్దాట కిరాడుకీచకులకమ్మఁ ద్రిశుద్ధిగనమ్ము భారతీ!

యను పద్యమునుజెప్పి సరస్వతి నూరడించెనట, ఈ సందర్భము
 నందే పోతనగారు.

బాలరసాలసాల నవపల్లవ కోమలకావ్యకన్యకన్
 గూళలకిచ్చి యప్పడుపుగూడు భుజించుటకంటె నత్కవుల్
 హాళికులై ననేమి గహనాంతరసీమలఁ గందమూలకొ
 డ్దాలికులై ననేమి నిజదారనుతోదర పోషణార్థమై.

యను పద్యముఁగూడఁజెప్పిన ట్లుదాహరింతురు. ఈ పద్యము
 కేయూర బాహుచరిత్రమందుఁగూడఁ గన్పించుచున్నది. కేయూర
 బాహుచరిత్రము వ్రాసినది 'మంచన'. ఇతఁడు పోతనగారికిఁజాల
 పూర్వుడు.

ఈ కథలు స్థాపించునంశములు, పోతన మహిమనువిడచి మూఁడు విషయములు.

- 1) పోతన శ్రీనాథునికి సమకాలికుఁడు బంధువు.
- 2) పోతన తన కావ్యమును నరాంకితముచేయుటకు విముఖుఁడు.
- 3) పోతన కర్షకవృత్తిచే జీవించెను.

ఈ కథలను గొందఱు విమర్శకులు నిజమని నమ్ముచున్నారు. మఱికొందఱు కల్పితమనుచున్నారు. కల్పితమని చెప్పవారు చెప్పు కారణములివి.

1) శ్రీనాథుఁడు కృష్ణానదీతీరమువాఁడు. నేటి గుంటూరు మండలమువాఁడు. పోతనగారోరుఁగంటికి సమీపమునందలి బమ్మెర గ్రామవాసి, ఈ కాలమునందే నైజామువారికి, నాంద్రప్రాంతము వారికి సంబంధబాంధవ్యములు తఱచు. ఆకాలమునందుఁ బ్రయాణ సౌకర్యములులేనినాళ్ళలో, రాజకీయసంక్షోభములు జరుగుచున్న నాళ్ళలో సంతదూరమునఁ బిల్లలనిచ్చిపుచ్చుకొనుచుండుట సంభవ మనటకు వీలులేదు.

2) శ్రీనాథుఁడుగాని, పోతనగారుకాని యీ సంబంధము గుఱించి చెప్పుకొనలేదు. శ్రీనాథుని బావమఱఁదియైన దగ్గుపల్లిదుగ్గన చేసిన కవిస్తుతులలోఁ బోతనగారిపేరులేదు. పోతనగారు శ్రీనాథున కంతదగ్గరబంధువైనచో నాతఁడు శ్రీనాథుని స్తుతించినపుడు పోతన గారినిఁగూడఁ జెప్పియుండెడివాఁడనుట న్యాయము.

3) పోతనగారి ప్రపౌత్రులైన కేసన మల్లనకవులు శ్రీనాథునిఁ బూర్వకవిగా స్తుతించినారేకాని తమ బంధువుగాఁ బేర్కొనలేదు.

4) శ్రీనాథుని బావమఱఁది, దగ్గుపల్లి దుగ్గన కన్నగారునగు పోతన వేటొకఁడున్నాడు, ఆయనయే భాగవతమువ్రాసిన పోతన

గారని భ్రమించి బుద్ధిమంతులీకథను గల్పించియుందురు. శ్రీనాథ పోతనలకు సంబంధమేయున్నచో శ్రీనాథుడు రేచర్ల సంస్థానమునకు నెప్పుడోపోయియుండుట సంభవించెడిది. అప్పుడు దీనారటంకాలేత్యాది పద్యసందర్భము కుదరదు. మఱియును బోతనగారు గుంటూరు పాఠములకు వచ్చుట రెడ్డిరాజులనుజూచుట తటస్థించెడిది. పోతనగారికి బాల్యమునుండియుఁ గవితచెప్పు నభ్యాసమున్నదిగదా! యశావన కాలమునఁ బోతనగారికి రాజాశ్రయ సంపాదనయందుఁ గుతూహల ముండియుండెడిదని భోగినీదండకమునుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. అందుచేత నీ కథ నమ్మదగినదిగాలేదు.

ఈ కథ నమ్మదగినదిగాలేదని చెప్పటకు జెప్పిన కారణసామాగ్రి బలవత్తరమైనదే, కాని పోతనగారు చెప్పిన ట్లుదాహృతములగుచున్న పద్యములు పోతనగారి పద్యరచనాశైలితోఁ బ్రత్యక్షమును సంపదించుచున్నవి. భాగవతమునందలి 'యిమ్మనుజేశ్వరాధముల' నను పద్యములతోను భోగినీదండకమునందలి రాజనిందతో నుగూడ నీ కథ యందు వ్యక్తమగుచున్న పోతనగారి రాజవైముఖ్యము సంపదించుచున్నది. పోతనగారు హాలికుడై కాలక్షేపముచేసెడివాడని యీ కథయందుఁ బ్రతిపాదితమగు విషయముగూడ నితరసాక్ష్యముచే దృఢపడుచున్నది. పోతనగారు దైవప్రసాదముకలవాడన్న విషయముగూడ నితరసాక్ష్యముచే దృఢపడుచున్నది. పోతన శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడన్న విషయముగూడ నీ కథలతో నిమిత్తమాలేకుండగ నే స్థాపించుటకు భోగినీదండకము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.

కాఁగా నీ కథలసాధారణముగా స్థాపించు విషయమొక్కటే యొకటి. అది పోతన శ్రీనాథులసంబంధము. ఆ సంబంధముండి యుండెననుటకు నితరసాక్ష్యములేకపోవుట యట్లుంచి యట్టిసంబంధ ముండుటకూడ పోతన శ్రీనాథుల నివాసస్థలమునుబట్టి యేమాత్రమును

సంభవముకాదని యొప్పికొనితీరవలయును. దగ్గుపల్లి పోతనను బట్టికూడ నీ కథలు కల్పితములై యుండియుండుననుటకూడ యుక్తి సహముగనే కనిపించుచున్నది.

ఈ కథలసత్యములే యన్నను నివి పోతనగారి వ్యక్తి విశేషమును జక్కగాఁ బ్రతిపాదించుచున్నవనుటమాత్రము నిక్కువము. పోతనగారి పవిత్రజీవనమును, దైవానుగ్రహపాత్రత్వమును నీ కథలు ప్రతిపాదించుచున్నవి. పోతనగారు హాలికుడై రాజాశ్రయమును రోసివిరక్తి మార్గమున సంసారయాత్ర గావించియుండెనని జనశ్రుతియొక్కటే గాక బమ్మెరయందు నేటికిని నివాసమున్న పోతనవంశీయులు చెప్పుచున్నారు. పోతనగారు సహజపండితుడు. గురుశుశ్రూషలేక జన్మాంతర సంస్కారముచేఁ బండితుడై చిన్నతనముననే కవిత్వము చెప్పనేర్చి దైవానుగ్రహబలముగలవాడై యశావనకాలమువఱకు ధనకీర్తులు సంపాదించుచుగలవాడై రాజాలంబనముకై ప్రయత్నించి తత్ప్రయత్నమునందు సంపూర్ణసిద్ధి సాధింపజాలక రోసి పశ్చాత్తాప తప్తుడై కృతినరాంకితముచేయనని నిశ్చయించుకొని జీవితశేషము హాలికవృత్తితోడను, మహేశ్వరధ్యానముతోడను, భాగవతరచనముతోడను వెళ్ళించెనని నిశ్చయింపవచ్చును.

వ్యాసో వేత్తి శుకో వేత్తి రాజా వేత్తి న వేత్తి వా

శ్రీధరః సకలం వేత్తి శ్రీనృసింహప్రసాదతః

2

భాగవతము

పోతనగారి యనువాద ప్రణాళిక

శ్రీధరీయానుసరణములు

అపార్థ కల్పనలు (సాహిత్యవి)

అపార్థీ కరణములు (అధ్యాత్మికవి)

తెనుగుసేయకవదలిన శ్లోకభాగములు

స్వతంత్రముగాఁ బెంచివ్రాసిన భాగములు

పోతన గారి యనువాద ప్రణాళిక

శ్రీమద్భాగవత మహాపురాణమును భోతనగారాంధ్రీకరింప, బూనుకొనుటయది యొక మహాప్రారంభము. ఈ మహాప్రారంభమును నిర్వహించుటకతఁడు దప్పకుండ నొక ప్రణాళికనేర్పాటుచేసికొని యుండుననుట నిర్వివాదము. ఎచ్చట నెట్లుతోచినట్లు వ్రాసికొనిపోయి యుండుననుటకుదరదు. ఆ ప్రణాళికా స్వరూపమేమైయుండునని మనము విచారింపవలయును.

పోతనగారికిఁ బూర్వము నన్నయాదులు మహాభారతమును దెనిగించిరి. నాచన సోమనాథుడు హరివంశమును దెనిగించినాఁడు. వారివారి పద్ధతులు విశిష్టమైనవి. సతంత్రములైనవి. పోతనగారు వారి పద్ధతుల ననుసరింపలేదు.

నన్నయాదుల యనువాదపద్ధతి సంగ్రహోత్కృతమైనది. వారు మూలమునుండి కథను బ్రధానముగను దక్కినయంశముల నప్రధానము గను గ్రహించి కొన్నిమార్పులు చేర్పులుగావించి భారతమును రచించిరి. వారి యనువాదమునందు మూలగ్రంథపరిమాణము సగానికి సగము తగ్గినది.

నాచనసోముని యుత్తర హరివంశమే మిగిలినది. దానినిఁబట్టి చూచినచో నతనిది యనువాదమని గట్టిగాననుటకు వీలులేదు. మూలమునుండి అతఁడు కథలన్నియుఁగూడ స్వీకరింపలేదు. యే నాల్గయిదు కథలతో స్థూలముగాగ్రహించి స్వకీయ సంవిధానముతో నవీనకల్పనములతో మేళవించి స్వతంత్రముగా రచించినాఁడు.

పోతనగా రీరెండుపద్ధతుల ననుసరించినవాఁడుగాదు. ఆయన యనువాదమునందు మూలగ్రంథపరిమాణము రెట్టింపయినది.

అందుచేత నది వివరణాత్మకమైనది. సోమునివలెఁ గథలకుఁ గథలనే యాయన వదలిపెట్టలేదు. సరికదా పెంచివాసినాఁడు.

మఱి శ్రీనాథుఁడు పోతన కించుక పూర్వ్యుడని కొందఱు, సమకాలికుఁడని కొందఱు చెప్పుదురు. ఏమైనను బోతనగారు శ్రీనాథునిఁ బేర్కొనలేదు. అతడు శ్రీనాథు నెఱిగియుండెననుటకు జనబాహుళ్యమునందుఁ బ్రచారమునందున్న కథలుదప్ప వేఱుసాక్ష్యము లేదు. ఈ కథలైనను బోతనగారి యాధిక్యమును స్థాపించునవేగాని యతనికి శ్రీనాథునియెడ గౌరవమునుగాని ప్రామాణ్యబుద్ధినిఁగాని నిర్ధరించునవిగావు. పోతనగారిపద్ధతి శ్రీనాథునిపద్ధతితోఁ గొన్ని యంశములలోమాత్రమే పోలికగలది. ఈ పోలిక యాదృచ్ఛికముగాని బుద్ధిపూర్వకానుసరణమువల్ల సంభవించినదిగాదు. పోతనగారిపద్ధతి సంపూర్ణమైనది. జాగరూకతతోఁ గూడినది. విశిష్టమైనది. నిష్కృష్టమైనది.

పోతనకును, శ్రీనాథునకును బోలికయెక్కడ? కథలోనేగాక మూలమును భావములోఁగూడ ననుసరించుటలోననిగదా చెప్పుదురు. ఇది స్థూలముగాఁ జెప్పనట్టిమాట. శ్రీనాథుఁడు భావానువాదముచేసిన దెచ్చట? కావ్యములననువదించినపుడుమాత్రమేకదా! కావ్యములందు భావము పరిష్కృతమైయుండునుగాఁబట్టి యాలక్షణముఁ గొంత ననువదింపకదప్పదు. తక్కినపురాణములందువలెఁగాక యీ కావ్య లక్షణము శ్రీమద్భాగవతమునందుఁ బరమోత్తమస్థితిలోనుండుట వలన భావములనువదలి యనువదించుటయన్నది పొసఁగదు. మూల గ్రంథముల కావ్యత్వమునుబట్టి యీ మాత్రము స్థూలమైనపోలిక యుభయములందును యాదృచ్ఛికముగాఁగలిగినది. కానియీవిషయము నందును నుభయులకు సాదృశ్యముకంటె భేదమే యెక్కుడుగా దీపించును. మూలభావమును శ్రీనాథుఁడు స్వీకరించుట యతని యిచ్ఛాధీనము. భావమునందేకాంశమును స్వీకరించుట, యేకాంశమును వదలివేయుట

యతనిస్వభావము. అతని యనువాదమునందు శ్రద్ధానిష్ఠలు కన్వింపవు. పోతనగారు మూలభావమును నర్థగాంభీర్యమును దెనుఁగులోనికిఁ దెచ్చుటలో నిష్ఠగలవాఁడు, శ్రద్ధగలవాఁడు. భాగవతమునందలి సర్వార్థములను దెనుఁగులోనికిఁ దెచ్చుటయే యీయన ధ్యేయముగాని స్వప్రతిభా ప్రదర్శనముగాదు. ఇట్టి ధ్యేయముగలవాఁ డగుటచేత నతఁడొరుల పద్ధతుల నవలంబింపక స్వతంత్రముగా నాలోచించి తన పద్ధతి నేర్పాటుచేసికొనెను. మూలగ్రంథముతోఁబోల్చి చూచినప్పుడు గాని పోతనగారుపడిన శ్రమ, యీయన శ్రద్ధానిష్ఠలు మనకు బోధపడవు.

శ్రీ మద్భాగవతము పురాణమేయయ్యును, దక్కినపురాణముల వలెఁగాక పరమప్రౌఢమైన గ్రంథము. పురాణములు సాధారణముగా విషయ విచారణమునందు వివరణాత్మకములు, రచనయందు సరళములు సులభమైన లీయతములునై యుండును. శ్రీమద్భాగవతమట్లుగాక, గంభీరవిషయవిచారణమును, గూఢార్థపదగుంభిత మైన లీవిరాజితమును, గాఢబంధసమ్మితమునునై యుండును. ఈ మహాగ్రంథమునకు మోక్ష శాస్త్రమనియు, సాత్త్వీకసంహితయనియుఁ బేర్కొను. విచారిత విషయ లక్షణమునుబట్టిమాత్రమేకాక విషయ విచారణలక్షణమునుబట్టికూడ నిది శాస్త్రగ్రంథమనఁజెల్లును. బహ్వర్థము నతిసంగ్రహముగా నన్యూనాతిరిక్తముగాఁ బ్రదర్శించుటలో భాగవతమునకు సాటియైనగ్రంథము మఱియొకటిలేదు. ఈ గ్రంథరచనమునందుఁ బదప్రయోగచాతుర్య మొక మహావ్యూహనిర్మాణమువంటిది. ఈ రచనలోఁ బదములన్నియు సన్నద్ధమైన చతుర్దంతదంతావళములు వరుసలుదీర్చినిలఁబడినట్లుండును. పదముల యానుపూర్వనిఁబట్టి యర్థగాంభీర్యము విషయవివేకముసంగతి సామీచీన్యము సందేహవిచ్ఛేదము సిద్ధాంతమైనైశ్వర్యము మొదలగు బహ్వంశములు ప్రదీపితములగుచుండును. పదప్రయోగము, వాక్య రచన మొదలు సర్వగ్రంథనిర్మాణమంతయు సర్వాంశములు మూల భావమును, మూలసిద్ధాంతమును ప్రదీపితముచేయుచుండును. ఇంత

తీర్పుగా వ్రాసిన గ్రంథమును దెనుఁగులోని కనువదించుటయెట్లున్నది పెద్దప్రశ్న. అనువదించుటయట్లుంచి గ్రంథము సర్థముచేసుకొన్నచోఁ జాలును. భాగవతమర్థముచేసికొనుట, యన్వయించుకొనుట, పాండితీ ప్రకర్షకు నిదర్శకము

వ్యాఖ్యాన సాహాయ్యములేనిదీ గ్రంథమర్థమగుట దుర్లభము. అప్పుడైనను గ్రంథగతసర్వార్థముకరతలామలక మగునా యన్న సందేహమే. పోతనగారివిషయమును దాచలేదు. ఈ క్రిందిపద్యము నందుఁ గంతోక్తిగాఁ జెప్పినాఁడు.

భాగవతము దెలిసి పలుకుట చిత్రంబు

శూలికై నఁ దమ్మిచూలికై న

విబుధవరులవలన విన్నంత కన్నంత

తెలియవచ్చినంత తేటపఱుతు.

భాగవత వ్యాఖ్యాతృశిరోమణియగు శ్రీధర యతీంద్రుఁ డిట్ల నెను—

ఈక్షంతా మిచ్ఛయా సంతః క్షమంతాం మమ సాహసమ్ ।

మయాపి స్వీయబోధాయ కృతమేత న్న గర్వతః ॥

ఆ గ్రంథ గౌరవమట్టిది గాన దానిని సమీపించిన వారందఱు వినయముతోనే ప్రవర్తించిరి. ఏమాత్రము జాగరూకత లేకపోయినను బ్రమాదము సంభవించును. అర్థము చేసికొనుటయే యింతకష్టము. మఱి తెనుఁగుసేయుటయన్న నెట్టి కష్టమో? ఈ కష్టమంతయు నది ప్రధానముగాఁ దత్త్వవివేచన గ్రంథమగుటలో, దాని రచన శాస్త్ర మర్యాదలతోఁ గూడికొనియుండుటలో నున్నది. ఇట్టి గ్రంథమును దెనిఁగించుటకు నన్నయాదుల కథానువాదపద్ధతి నిర్వాహకమగునా? భారతమందు మాత్రము తత్త్వవివేచన సందర్భము లేదా? యన్నచో

నున్నమాట సత్యమే. కాని తిక్కనాదులట్టి ఘట్టములను ముట్టుకొనక
దాటుకొనిపోయినారు. భాగవతమంతయు నట్టిదే గావున నట్లుదాటుకొని
పోవుట కుదురదు. తత్త్వవివేచనము భారతమునందానుషంగికము
కాగా భాగవతమున నది ప్రధానము. ఇందువల్ల సంగ్రహాత్మకమైన
నన్నయాదుల పద్ధతి నిర్వాహకము గాదని పోతనగారు భావించినాడు.
దానికి వ్యతిరేకమైన వివరణాత్మక పద్ధతి నేర్పాటు చేసి
కొన్నాడు. ఈ నిర్ణయ మాయన యాలోచనకును, జాగరూకతకును
నిదర్శనము. శృంగగ్రాహికాన్యాయమునఁ బూర్వోక్త పద్ధతమునుబట్టి
పోతనగారి యనువాదప్రణాళికను మనము నిర్ధరింపవచ్చును.

విబుధవరులవలన విన్నంత కన్నంత

తెలియవచ్చినంత తేటపడుతు.

1) తేటపడుచుట యాయన కాంక్షించిన ప్రయోజనము -
ప్రయోజనమునుబట్టిగదా రచనా ప్రణాళిక నేర్పాటుచేసికొనుట.
అందుచేత నాయన పద్ధతి వివరణాత్మకము. రచన సరళము.

2) విబుధవరులవలన విన్నంత-వ్యాఖ్యానుసారముగాఁ దెనుఁగు
సేయుటయన్నమాట. ఇచ్చట విబుధవరులన్న శబ్దము శ్రీధరునిఁ
జెప్పును. పోతనగా రనుసరించినది శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యానమునే. మఱి
యే యితర వ్యాఖ్యానము నాయన యనుసరింపలేదు. చంద్రికా
వ్యాఖ్యానము నాయన యనుసరించినట్లు కొందఱు పండితులు చూపిన
యుదాహరణములు నిర్ధారకములుగావు. వారు చూపిన యీ యుదా
హరణములు గెండు మూఁడింటికంటె నెక్కుడులేవు. నా పరిశీలనము
నందుఁ బోతనకృత భాగవత భాగములందుఁ జాల కనిపించినవి. కాని
యివి నారయ చొప్పించినవి. తక్కినవి యాదృచ్ఛికములు. ఈ
విషయము తఱువాత నిర్ధరింపఁబడును. పోతనగారి శ్రీధరీయానుసరణ-
నిష్ఠయెట్టిదనగా శ్రీధరీయముకంటె భాగవత చంద్రిక సరసముగ నున్న

పట్టులఁగూడ శ్రీధరీయమునే యనుసరించునట్టిది. ఈ విషయమున నీ క్రింది యుదాహరణము నిర్ధారకముగా గ్రహింపఁదగును.

ఉద్దామభావపిశునామలవల్గుహాస

ప్రీడావలోకనిహతో మదనోఽపి యాసామ్.

సమ్మహ్య చాప మజహా త్రప్తమదో త్తమాస్తాః

యస్యేంద్రియం విమథితం కహక్తై ర్న శేకుః॥

ఇచ్చట ‘అమదనః’ అని పదవిభాగముచేసి “మహాదేవః” అని, ‘చాప’ మన్నపదమునకుఁ ‘బినాక’మని శ్రీధరుఁడు వాఖ్యానించెను. చంద్రికాకారుఁడు ‘మదనః’ అని విభాగించి ‘చాప’ మనగాఁ బుష్పేషు కాండమని వాఖ్యానించెను.

సమ్మోహకుఁడగు మదనుని సమ్మోహింపఁజేయుట హాసాదికమునకు విశేషాధాయకమనుట యుచితతరమా? అమదనుఁడైన శివునిసమ్మోహింపఁజేయుట విశేషాధాయకమనుట యుచితతరమా? సాహిత్యసమయమునుబట్టి మొదటియర్థమే యుచితతరమనవచ్చును గదా! మఱియు నమదనుఁడని విశేషణమును విశేష్యపరమును జేయుటలోఁ గ్లిప్తకల్పనమున్నది. కావున నిచ్చటఁజంద్రికయేసరసముగా నున్నదనఁదగును. అయినను బోతనగారు శ్రీధరునే యనుసరించి “పంచబాణుని నీటుఁజేసిన భర్గునిం దన విల్లువర్జించి మూర్ఛిలఁజేయఁ జాలు” నిత్యాదిగాఁ దెనిఁగించినాఁడు-మఱియు నిట్టియుదాహరణములు పెక్కులుగలవు. అందుచేత విబుధవరులన్నమాటకు శ్రీధరుఁడనియే యర్థముచెప్పుట యుక్తము. బహువచనము గౌరవవాచకము. శ్రీధరీయ విశేషములఁ బోతనగారెంత జాగరూకతతో, నెంతనేర్పుతో నాంధ్రీకరణమునందుఁ జేర్చినాఁడో మరియొకచోట వివరింతును.

3) కన్నంత :- ఈ మాటలోఁ బోతనగారు దన యనువాద శిల్పనైపుణ్యమును ధ్వనింపఁజేసినాఁడు, ఆయాకథలను, ఘట్టములను

భావములను సర్థములను నొకటేమిటి? సర్వాంశములను దాను జింతన చేసి, భావనచేసి గ్రహించినంత వాయుదునని ధ్వని. ధ్వనింపజేయుట యెందులకు? కంఠోక్తిగాఁ జెప్పటగర్వమగును. పోతనగారు నిగర్విచూడామణిగదా! కన్నంతయనుటలో వినయము స్ఫురించును. తనకుఁ దెలియని యంశములు పెక్కులుండవచ్చును. భావనకందినంత వఱకుఁ జెప్పుదునని వినయముద్రితమైన తాత్పర్యము. అందువల్ల నీ మాటలోఁ బూర్వోక్తాభిప్రాయము ధ్వని. అనువాదసరణియందుఁ బోతనగారుచూపిన శిల్పనైపుణ్యము తరువాత వివరింతును.

ఇట్లుగాక వినంతయనుటకుఁ బెద్దలవలన వినంతయనియు, గన్నంతయనగా వ్యాఖ్యానమునుబట్టి తెలిసికొన్నంతయనియుఁ జెప్పవగును.

4) తెలియవచ్చినంత:- ఈమాటలో స్వసంవేదానాత్మకమైన యనుభూతిని ధ్వనింపజేసి తన రచనయందలి వ్యంజకత్వమును బోతనగారు సూచించినాఁడు. పోతనగారు గొప్ప జీవవేదనగలవాఁడు. భాగవత మాయన చేపట్టుటకిదియే ప్రధానకారణము. ఆయన రచనయందు విషయవివరణముకంటె, శిల్పనైపుణ్యముకంటె, రసపారవశ్యమే సర్వాతిశాయిగానుండును. ఆయన రచనయందు సర్వత్రదీపించు విశిష్టమైన స్వకీయతాముద్రకుఁగారణ మాయనయొక్క యీ స్వసంవేదనా శీలిత్వమే, ఇప్పటికి స్థూలముగాఁ బోతనగారి యనువాదప్రణాళిక నిట్లు నిశ్చయింపవచ్చును.

1) మూలమునందలి సర్వార్థములను దేట తెల్లముగాఁ జెప్పవలయును.

2) మూలమును మక్కికి మక్కిగాఁ దెనిగించుటగాదు.

3) విషయవివరణముసేయుచు, వ్యాఖ్యాగత విశేషములను సాధ్యమైనంతవఱకు సంయోజింపవలెను.

4) సర్వార్థమును (భావములను, గథలను) భావించి వాని సౌందర్యమును దీపింపఁజేయవలయును.

5) రచనయందంతట దివ్యమైన యనుభూతి నిండ్చరవలయును.

ఇట్టి యభిప్రాయమంతయుఁ బూర్వోక్త పద్యములలోఁ బ్రతీయమానమగుచున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయము పోతనగారు దన రచనలోఁజూపిన యాచరణలక్షణములనుబట్టి ప్రత్యాయితమగుచున్న దన్నచో సందర్భవిచారముచేతనే ధ్వననవ్యాపారముత్థితమగునుగాఁబట్టి ధ్వని విదగ్ధశ్రోతృజనవిషయకముగాఁబట్టి యిట్లు ప్రత్యాయితమైనంత మాత్రమున నీ ధ్వని కవి హృదయము గాదనుటగాని, యట్టి యర్థము నా పద్యములలో స్వీకరింపరాదనుటగాని తర్కసహముగాదు.

ఇట్టియభిప్రాయమునకువచ్చుట కాయన మూలము నెంతశ్రద్ధతో, నెట్టి నిష్ఠతో, నధ్యయనము చేసియుండవలయును?

మూలమునందలి విషయవిచారము గంభీరము, భావచిత్రణము, కథాకథనాదికముల సౌందర్య మాలోచనా గమ్యము. అనుభూతి సర్వాతిశాయియని పోతనగారుగ్రహించి, వానిని వ్యాఖ్యాసాహ్యము వలన వ్యాసంగముచేసి, భావనచేసి, యనుభవించి, యీ సర్వ పదార్థమును బహుపరిశ్రమ లభ్యమైన పెన్నిధిని నంతటిని లలితప్రసన్న మధురమైన శైలిలోఁ జెప్పవలయునని నిర్ణయించుకొనెననుటలో విప్రతిపత్తి యేమి యుండఁగలదు ?

ఇట్టి మహాదీక్షతోఁ బాపమాయన భాగవతమును దెనుఁగు చేసినాఁడు. ఈ కారణమువల్ల గ్రంథము రెట్టింపుపెరిగినది. తత్త్వ విషయ వివరణమునకై యాయనచూపిన శ్రద్ధ, జాగరూకత యంతింత యనరాదు. సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁదగియున్న తావులందుఁగూడ, వ్యాఖ్యాకారుఁడు పరిక్షేపించిన తావులందుఁగూడ నితరస్థలములందలి

యంశములనుదెచ్చి, జోడించి, వివరించినాడు. పద్యములలోఁ దత్త్వము వివరించినచో ఛందోనిర్బంధమువల్ల నర్థవ్యక్తి దెబ్బ తినునేమోయన్నభీతిచే నెక్కువగానట్టి వివరణమునకై వచనమునే స్వీకరించినాడు. తన యనువాదమొక భాగవతసర్వస్వమునుజేయు బృహదాశయముతో నీ మహాప్రారంభమును జేపట్టినాడు.

కాని యిట్టి ప్రారంభము నెంతవఱకాయన నిర్వహింపఁగలిగినాడన్నది ప్రశ్న.

ఈ ప్రశ్నకు సమాధానముచెప్పటకు నెంతయోయాలోచనము, జాగరూకతయు నవసరము. కనిపించినది కనిపించినట్లుగా స్వీకరించి సమాధానముచెప్పరాదు. ఎందుచేతననగాఁ దెనుఁగుజాతిదౌర్భాగ్యము వలన జరుగరానిపని జరిగినది. తెనుఁగు భాగవతము పాల్పడ్డ దురవస్థ యేకాలమునను, నే దేశమునను, నే గ్రంథమునకును సంభవించి యుండదు. ఏ కారణముచేతఁగాని, యందనేక గ్రంథపాతములు, పరపూరణములు, పాఠభేదములు సవరణలు సంభవించినవి. ఒకనాటి యుద్యానవనము పాడువడి యరణ్యమైనట్లు నేటి తెనుఁగు భాగవతము స్థితియున్నది. అనేక స్థానిత్యములు, దోషములు, పరస్పరవైరుధ్యములు అయోమయత్వములు, అపార్థికరణములు, కుప్పతిప్పలుగాఁ జేరినవి. ఈ దోషములన్నియుఁ బోతనగారివని చెప్పరాదు. ఈ దోషముల తీరెట్లున్నదనగా నసలు కొన్నికొన్నిచోట్ల నాంధ్రీక ర్తకు మూల శ్లోకములర్థమైనట్లు, సమన్వయమయినట్లు గన్పింపదు. తక్కినవారు భాగవతమునందుఁ జేయిడి చేసిన యపకారమెంతఘోరముగానున్నదో యనుటకుఁ బోతనగారికిఁ బ్రియశిష్యుడనని చెప్పికొన్న నారయచేసిన యపకారమే మహాఘోరముగానున్నదనిచెప్పినఁ జాలును. ఈమహానుభావునికి విశిష్టాద్వైతముమీదనున్న భక్తిలో సహస్రాంశము సాహితీ సంప్రదాయముపైని యున్నచోఁ దెనుఁగు భాగవతమున కింత

యపకారముజరిగెడిదిగాదు. అసలింతయజాగరూకుఁడు, నింతయలసుఁడుఁ బోతనగారికి శిష్యుఁడెట్లాయెనో యన్నది వింత! పూర్వవాక్యము పరవాక్యము నద్వైతసంప్రదాయము ననుసరించుచుండగా నా మధ్య నీ మహానుభావుఁడొకవాక్యమును విశిష్టాద్వైతమతమునుబట్టి తెనిగించి దూర్చుచుండును. ఈయనచేసిన యపకారమేమనగాఁ బోతనగారి వాక్యములనుమాత్ర మున్నదివున్నట్లే యుంచినాఁడు. అదికీడులోమేలు. ఇంతకంటె నద్వైతమతానుసారముగాఁ బూరించిన పూరణములు మఱియు నయోమయముగా నున్నవి. నారయ పూరణమేదియో తెలిసికొనుట కది విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయముననుసరించుట కొండగుర్తు. కాని తక్కినవారిపూరణలేవియో, పోతనరచనయేదియో తెలిసికొనుట దుస్సాధము. ఏమైనను దెనుఁగుభాగవతమున బహుదోషములు చేరినవి. తెనుఁగుభాగవతమును సవరింపబోయి యిప్పటికినిఁ గొంతమంది యీ యపకారమును గొనసాగించుచునే యున్నారు.

తెనుఁగుభాగవతము గుణమహితము, దోషబహుళము గూడ నైనది. గుణములన్నియుఁబోతనగారివేయని నిస్సం దేహముగాఁజెప్ప వచ్చును. వక్ష్యమాణ విచారము నందుఁ గొన్నియుదాహరణములను మాత్రమే యిచ్చితిని. దోషములను గుఱించి చర్చించినను, నవి పోతన గారి కంటఁగట్టుటనాయభిప్రాయముగాదు. ఈ దృశ్యవ్యాసంగమునందు గుణదోష విచారము తప్పనిసరిగదా !

పోతనగారి శ్రీధరీయానుసరణము

పోతన కృత భాగవతమునందు శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యానుసరణ లక్షణము లీవ్యాసమునందు వివరింపబడును. శ్రీధరీయానుసరణములో గుణబాహుళ్యముతోఁబాటు దోషబాహుళ్యము గూడ భాగవతము నందుఁ గన్పించును. వ్యాఖ్యాగతవిశేషములను నేర్పుగా సంగ్రహించుటలో నెంత జాగరూకత కనిపించునో, కొన్ని యెడల యంత యశ్రద్ధ గన్పించును. కొన్ని యెడల నాధ్యాత్మిక విషయముల నర్థము చేసికొనుటలో నెంత ప్రతిభ గన్పించునో, కొన్ని యెడల నంత యనవబోధము గన్పించును. ఇట్లు పరస్పర భిన్నలక్షణములు సువ్యక్తముగా నీవ్యాసమునం దుదాహృతములై నిరూపితములగును. తొలుత గుణవిచారమును, దరువాత దోషవిచారమును గావింపబడును. గుణములు నిస్సం దేహముగాఁ బోతనగారివే. దోషములలోఁ బెక్కు పరకృతములని నా బుద్ధికి భాసించుచున్నది. “ప్రమాదో ధీమతా మపి” యను నార్యోక్తిచే నిందుఁ గొన్ని దోషములు పోతనగారివి కూడ నుండవచ్చునని భావింపఁదగును. కాని పెక్కు దోషముల తీరెట్లున్నదనగా మూలశ్లోకమునుగాని, వ్యాఖ్యానమునుగాని యేమాత్రము నన్వయము చేసికొనలేని లక్షణమును దీపింపఁజేయుచున్నది. అందుచేత నివి సంస్కృతభాషాజ్ఞాన మంతగాలేని యితరులు పోతనగ్రంథముతో జోక్యము కల్పించుకొనుటవలన సంభవించినవని తోచుచున్నది. ఇక వివరింతును.

శ్రీధరీయానుసరణములు :

సాధారణాంశములు - పోతన శ్రీధరీయముననుసరించి వివరించిన యీ సాధారణాంశములను నాలుగు విధములుగా విభజింప

వచ్చును. 1. కథాపరామర్శలు. 2. గూఢార్థపదభావవివరణము. 3. పదప్రయోగస్వారస్యవివరణము. 4. శబ్దార్థము.

1. కథా పరామర్శలు -

1. రుద్రభయాద్యధాకః - అర్జునునకు భయపడి యశ్వత్థామ పాటిపోవు సందర్భములోనిది. కః=బ్రహ్మ మృగో భూత్వా సుతాం యబ్ధ ముద్యతస్సన్ రుద్రస్య భయాద్యథా పలాయతేస్మ యని శ్రీధరీయము. (1-7-18)

“మున్నాబ్రహ్మ మృగాకృతిం దనయకు న్మోహించి క్షీడింప నా-సన్నుండౌ హరుఁజూచి పాటుపగిదిన్. (1-144)

2. నిర్జిత్య సంఖ్యే త్రిదశాం స్తదాశిషో హరంతి వజ్రాయుధ-వల్లభోచితాః. (1 14-39)

తదాశిషః - దేవభోగ్యాన్నాపి జాతాదీన్ (శ్రీధరీయము).

ఈ వ్యాఖ్య ననుసరించి పోతన యీ భావమునకు జిలుగులు చెక్కినాఁడు.

వజ్రంబు జగిపించి వ్రాలు వాని

ప్రాణ వల్లభకెంగెల పాదుచేసి

యమృత జలములఁ బోషింప నలరు పారి

జాత మెవ్వఁడు గొనివచ్చి సత్యభామ-కిచ్చె (1-347)

3. ఖట్వాంగో నామ రాజ్విజ్ఞా త్వేయత్తామిహో యుషః ।

ముహూర్త తస్యైవ తస్యైవ గతవానభయం హరిమ్॥ (2-1-13)

ఖట్వాంగోఽపి దేవపక్షే స్థిత్యా దైత్యా నజయత్ తైః ప్రసన్నైర్దే వైర్వరం పృణీష్వేత్యుక్తే తేనోక్తం మమాయుః కథ్యతా

మితి. తతో దేవైరుక్తం ముహూర్త మాత్రమస్తీతి. తతోఽతి
శీఘ్రం భువన మా గత్య హరిం శరణం గతః (శ్రీధరీయము).

ఈ వ్యాఖ్యానమునుబట్టి పోతన యా వృత్తాంతమును
రమ్యముగాఁ బెంచి వ్రాసినాడు.

కౌరవేశ్వర తొల్లి ఖట్వాంగుడను విభుం
డిల నేడు దీపుల నేలుచుండె,

శక్రాది దివిజులు సంగ్రామ భూముల
నుగ్రదానవులకు నోడి వచ్చి

తమకుఁ దో డడగిన ధరనుండి దివికేగి
దానవవిభుల నందఱ వధింప

వరమిత్తుమనుచు దేవతలు సంభాషింప
జీవితకాలంబు సెప్పఁడిదియ

వరము నాకు నొండు వరమొల్ల ననవుడు
నాయు వొక ముహూర్త మంత తడవు
గల దటంచుఁ బలుక గగనయానమున న
మ్మానవేశ్వరుండు మహికి వచ్చి.

గిరులం బోలెడి కరులను
హరులం దన ప్రాణదయితలై మనియెడి నుం
దరులను హితవరులను బుధ
వరులను వర్జించి గాఢ వైరాగ్యమునన్
గోవింద నామ కీర్తన
గావించి భయంబు దక్కి ఖట్వాంగ ధరి
త్రీ విభుఁడు సూటగొనియెను
గై వల్యము తొల్లి రెండు గడియలలోనన్ (2-9-10,11)

2. గూఢార్థ వదభావ వివరణములు :

1. పశుం రశనయా యథా - (1-7-33) అర్జునుఁ డశ్వత్థామను బంధించిన సందర్భము - యథా యాజ్ఞాకః పశుమివ; రశనయా=రజ్జ్వ- (శ్రీధరీయము.)

యాజ్ఞకుండు రజ్జవునం బశువుం గట్టిన చందంబున బంధించి- (1-152)

2. చలద్దుః - 1-9-37 (భీష్మస్తుతి) ఉదరస్థ సర్వభువన భారేణ ప్రతిపదం బహుశ శ్చలంతీ గౌః పృథ్వీ యస్మాత్ - (శ్రీధరీయము.)

ఉటికిన నోర్వక యుదరంబులో నున్న
జగముల వ్రేగున జగతి కదల (1-221)

3. నహ్యేష సత్త్వం పరిమాష్ట మర్హతి - [శ్రీకృష్ణుఁడు హస్తిన నుండి ద్వారకకుఁబోవు సందర్భము] - హేసఖి ఏష ఏవ, నః సత్త్వం=జ్ఞాతం పరిమాష్టం = నాశయితుం దూరగమనేనాప్రత్యక్షీ భవितుం నార్హతి - కింతు అనేన సహగంతవ్యం (1-10-23) (శ్రీధరీయము)

ఏష కృష్ణః సత్త్వ గుణం కదాచిదపి న త్యజతి హి (చంద్రిక)

ఇచ్చటఁ జంద్రికా వ్యాఖ్యానమే యుక్తతరముగా నున్నది. అయినను బోతన శ్రీధరీయమునే యనుసరించినాఁడు

రమణీ దూరమువోయె కృష్ణ రథమున్ రాదింక వీక్షింప నీ
కమలాక్షం బొడగానలేని దినముల్ కల్పంబులై దోచు గే
హములందుండగ నేల పోయి పరిచర్యల్ సేయుచున్ నెమ్మి నుం
దము రమ్మా యనె నొక్క చంద్రముఖి కందర్పాశుగళాంతయై (1-235)

అథో రేఖాంకితమును వ్రాసి పోతన శ్రీధరీయముకంటె నొక మెట్టు పై కెఱబోయినాఁడు.

4. ఊధితస్య యథాపరే - కింతే కామాః సురస్పృహః
ముకుంద మనసోద్విజః | అధిజహృర్ముదం రాజ్ఞః ఊధితస్యయథాపరే
(1-12-6)

ఊధితస్య = అన్నైక మనసః యథా ఇతరే స్రక్చంద
నాదయః ప్రీతిం నకుర్వంతి తద్వత్. (శ్రీధరీయము)

“వందనాదుల నాకట స్రగ్ధవాఁడు
దనివినాందని కైవడి” (1-276)

5. సారంగ ఇవ సారభుక్ -

నానుద్వేషిం కవిం సామ్రాట్ సారంగ ఇవ సారభుక్ ।
కుశలాన్యాశు సిద్ధ్యంతి నేతరాణి కృతానియత్ ॥ (1-18-7)

సారంగో భ్రమర ఇవ-సారభుక్ సారగ్రాహీ-సారమాహ-యత్
యస్మిన్ కుశలాని పుణ్యాని, ఆశు=సంకల్పమాత్రేణ ఫలంతి. ఇత
రాణి పాపాని ఆశు న సిద్ధ్యంతి. యతస్తాని కృతాన్యేవ సిద్ధ్యంతి, నతు
సంకల్ప మాత్రాణీతి. (శ్రీధరీయము)

చేసినగాని పాపములు చెందవు చేయఁదలంచినంతటన్
జేసెదనన్న మాత్రమునఁ జెందుగదా కలివేళ పుణ్యముల్
మోసము లేదటంచు నృపముఖ్యుఁడుగాఁచె గలిన్ మరందము
ల్లాసముతోడఁ గ్రోలి విరులందెగఁ జూడని తేటికై వడిన్, (1-439)

‘విరులందెగఁ జూడని’ యన్న విశేషణ ముపమాన గత
రామణీయకమును వ్యాఖ్యానించునున్నది.

6. స్వరబ్రహ్మ విభూషితాం - దేవదత్తామిమాం వీణాం
స్వరబ్రహ్మ విభూషితామ్ || (1-6-33)

స్వరాస్సప్త. త ఏవ బ్రహ్మ బ్రహ్మభివ్యంజకత్వాత్. తేన
విభూషితాం స్వతస్సిద్ధసప్తస్వరామ్ - (శ్రీధరీయము)

ఈశ్వరదత్తయై బ్రహ్మభివ్యంజకములైన సప్తస్వరంబులు
దనయంత మ్రోయుచున్న యీ వీణాలాపరతింజేసి - 1-123

3. పదప్రయోగ స్వారస్య వివరణము :

1. చతుర్భుజః-నిశమ్య భీమగదితం ద్రౌపద్యాశ్చ చతుర్భుజః।
ఆలోక్య పదనం సఖ్యు రిదమాహ హసన్నివ ||

(అశ్వత్థామ పరాభవము 1-7-52)

చతుర్భుజ ఇత్యుక్తేరయంభావః- భీమే తం హంతుం ప్రవృత్తే,
ద్రౌపద్యాంచ అనిచ్ఛంత్యాం సహసా తన్నివారణే ప్రవృత్తాయాం
ఉభయోస్సన్నివారణాయా విష్కృతచతుర్భుజ ఇతిసందిహనస్య సఖ్యు
రర్జునస్య. (శ్రీధరీయము)

అని (భీముడు) పలికిన నశ్వత్థామకు ద్రౌపది యడ్డంబువచ్చె.
భీముని సంరంభంబు జూచి హరి చతుర్భుజుండై రెండుచేతుల భీముని
వారించి కడమరెంటను ద్రుపదపుత్రికను దలగించి నగుచు- (1-168)

2. శ్యామం తటిద్వాసస మచ్యుతం - క్షతజాక్షం. (1-12-9)

(ఉత్తరాగర్భరక్ష)

తటిద్వాససం శ్యామ మితి పదాభ్యాం విద్యుద్భూషిత
మేఘోపమా సూచితా-క్షతజాక్షం-అహా! మద్భక్తస్యాపి గర్భే
అస్త్రాదిపీడేతి సంరంభాదత్యారక్తనేత్రం. (శ్రీధరీయము)

మేఘంబు మీది క్రొమ్మెలుగు కైవడి మేని

పైనున్న పచ్చని పటమువాడు

శరవహ్ని నడగించు సంరంభమునఁ జేసి

కన్నుల నునుగెంపు గలుగువాడు (1-283)

4. శబ్దార్థము :

1. ప్రియస్య - కేచిదాహు రజం జాతం పుణ్యశ్లోకస్య కీర్తయే!

యదోః ప్రియస్యాన్వవాయే మలయస్యేవ చందనమ్ ||

(కుంతీస్తుతి - 1-8-31)

పుణ్యశ్లోకస్య ప్రియస్య యుధిష్ఠిరస్య కీర్తయే, యదోరేవ కీర్తయ ఇతివా. (శ్రీధరీయము)

చంద్రిక యిచ్చట ప్రియస్య యను పదమును యదోః యను పదమునకు విశేషణముగ మాత్రమే వ్యాఖ్యానించినది. పోతనగారు శ్రీధరీయమునుబట్టి - 'ధర్మజుని కీర్తి వెలయించుటకై' యని వ్రాసెను. పోతనగారికి శ్రీధరీయమునందున్న గౌరవమునకిది చక్కని యుదాహరణము. ఇచ్చట శ్రీధరుడు వికల్పించిన యర్థమే యుక్త తరము. కాని శ్రీధరుడు ప్రధానముగా వ్రాసిన యర్థమునే పోతన స్వీకరించుట గమనింపఁదగినది. (1-192)

2. నిరవద్యస్య (1-9-21) రాగాది శూన్యస్య (శ్రీధరీయము) తత్కృత (అహంకారకృత) దోషరహితస్య - (చంద్రిక) రాగాది శూన్యండు పోతన. (2-212)

౩. సహస్రణీః - యుద్ధే సమీపస్థాన్ సహస్రం రథిణః నయతి పాలయతీతి సహస్రణీః భీష్మః - (శ్రీధరీయము) సహస్రణీ రానీ.

(చంద్రిక - 1-9-30)

‘అంత రథిక నహస్రంబులకు గమికాడైన భీష్ముండు’ (పోతన-1-214)

శ్రీధరీయమునందుఁ బోతనగారికున్న ప్రామాణ్య బుద్ధినిఁ జెప్ప మఱియొక చక్కని యుదాహరణమిది -

4) దహ్యమానోఽగ్నిభిర్దేహే - (1-13-62) యోగాగ్నినా సహగ్నా పత్యాదిభిః (శ్రీధరీయము) (ధృతరాష్ట్ర)ని దేహత్యాగమును గుఱించి నారద వచనము)

ఇజ్యాగ్నియోగాగ్నిఁ దత్పటు దేహంబు దహింపఁజూచి- ఈ యుదాహరణమునుబట్టి పోతన యెంత జాగరూకముగా శ్రీధరీయము ననుసరించెనో తెలియుచున్నది. (1-327)

5) త్రిపుష్టే - (1-19-23) త్రయాణాం లోకానాం పృష్ఠే ఉపరి సత్యలోకే. (శ్రీధరీయము)

మూఁడు లోకములకవ్వలిదైన సత్యలోకమున. (1-509)

6) అస్కండిత వ్రతః - (1-6-32) అఖండితబ్రహ్మచర్యవ్రతః. అఖండిత బ్రహ్మచర్యుండనై. (1-128 - శ్రీధరీయము)

7) సత్రవర్ధనః - (1-7-2) సత్రం కర్మ వర్ధయతీతి తథా (శ్రీధరీయము)

సత్ర కర్మవర్ధనంబై - పోతన. ఇచ్చట మూలమునుబట్టి సత్రవర్ధనంబై యున్నను సరిపోవును. కాని వాఖ్యానమునందలి ప్రేమచే నందలి కర్మశబ్దమును స్పష్ట ప్రతిపత్తికొఱకు వాడినాఁడు.

8) నిష్కలేః - (1-9-45) నిరుపాధౌ (శ్రీధరీయము) కర్మసంబంధరహితే యని చంద్రిక - నిరుపాధికంబైన వాసుదేవ పరబ్రహ్మంబునందని - పోతన. (1-226)

2. తత్త్వనిరూపణము :-

ఆధ్యాత్మికత త్వమును విశదముగా నిరూపించుటకై పోతనగారు మిక్కిలి జాగరూకతతో శ్రీ ధ రీ య ము ననుసరించినాడు. తత్త్వనిరూపణ విషయమున మూలము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనట్టియు దుర్గాహ్యమైనట్టియు, నిగూఢార్థ పదబంధవిలసితమైనట్టియు శైలి గల్గియున్నది. వ్యాఖ్యాసాహ్యమునగాని నీ పట్టులనర్థముచేసికొనుట కుదురదు. మూలభావమునకు వ్యాఖ్యాగత విశేషములను జోడించుట లోనే యనువాదకుని ప్రతిభా నైపుణ్యములుండును. పోతనగారు శ్రీధరీయవ్యాఖ్యయందలివిశేషములన్నియు విసువులేకమిక్కిలినేర్పుతో స్వీకరించినాడు. మఱియు నీ పట్టులందుఁ బద్యముకంటె వచనమునే యతడుపయోగించుట గమనార్హమైనది. పద్యమునుపయోగించినచో దానికున్న నియమ బాహుళ్యమువలన విషయ నిరూపణమునందస్పష్టత యేర్పడును. పోతనగా రీవిషయమును జక్కగా గమనించి చాల భాగము వచనమునే వాడినాడు. ఆయన పద్యమునువాడిన సందర్భము లున్నను నవి చాల తక్కువ. మఱియు నట్టి సందర్భములలో నెక్కుడు సీసపద్యములు.

కాని యిట్లు వచనమును వాడుటయే యాంధ్రభాగవతమునందుఁ దత్త్వవివేచన సందర్భములో బహుదోషములుచేరుటకుఁ గారణమైనది. తత్త్వవివేచనములో నందు నాంధ్రభాగవతములో నసంగతములు, నపార్థములు, నస్పష్టరచనలు, విరుద్ధాంశములుచేరుటకు ముఖ్యకారణము పోతనగారు వచనముపయోగించుటయేయని ఊహించుచున్నది. ఈ దోషములు దొరలుటకుఁ గారణము చాలవఱకు గ్రంథపాఠముల నితరులుపూరించుటలో, లేఖకులు ప్రతులుప్రాసికొనుటలో జరిగిన యవకతవకలేయని చెప్పవచ్చును. ఫలితముగాఁ దత్త్వవివేచనమునందుఁ బోతనగారి యాశయమునకు వ్యతిరేకముగా నాంధ్రభాగవత మయోమయస్థితిలోఁ బడిపోయినది - పోతనగారెంతశ్రద్ధతో నెంత

నిష్ఠతోఁ దత్త్వనిరూపణకుఁ గడంగెనో నిరూపించుటకుఁ గొన్ని యుదాహరణము లిత్తును.

1. అధ్యాత్మదీపమ్ :- 1-2-3 ఆత్మానం కార్యకారణసంఘాత మధికృత్య వర్తమానమధ్యాత్మమాత్మతత్త్వం తస్యదీపం సాక్షాత్ప్రకాశకమ్. (శ్రీధరీయము)

కార్యవర్గంబును గారణసంఘంబును నధికరించి చరించు నాత్మ తత్త్వ మనఁబడునట్టి యధ్యాత్మము దెలియసేయఁగఁజాలు దీపము-
(పోతన - 1-514)

2. తతో జయముదీరయేత్ - జయత్యనేన సంసారమితి జయో గ్రంథః తముదీరయేత్. (శ్రీధరీయము - 1-2-4)

వచింతునుదార గ్రంథంబు దళిత తను బంధంబున్ (1-55)

3. భక్త్యా శ్రుత గృహీతయా, పశ్యం త్యాత్మని చాత్మానం (1-2-12)

తచ్చ తత్త్వ మాత్మని తేత్రజ్ఞే పశ్యంతి. కింతత్ ఆత్మానం పరమాత్మానం శ్రుతేన వేదాంత శ్రవణేన గృహీతయా ప్రాప్తయేతి భక్తేర్దార్ధ్య ముక్తం. (శ్రీధరీయము)

వేదాంత శ్రవణంబు సంగ్రహింపంబడి జ్ఞాన వైరాగ్యంబులం గూడిన భక్తి చేతఁ దత్పరులైన పెద్దలు తేత్రజ్ఞుడైన యాత్మయందుఁ బరమాత్మం జూడగందురు. (పోతన - 1-56)

4. యదనుభ్యాసినా యుక్తాః కర్మగ్రంథి నిబంధనంఽభిందంతి. యస్యానుభ్యాస - అనుభ్యాసం పై వలసిః ఖడ్గం తేనయుక్తాః అప్రమత్తాః వివేకినః గ్రంథి మహంకారం నిబధ్నాతి యత్కర్మ తచ్చిందంతి.
(1-2-15 - శ్రీధరీయము)

చక్రాయుధ ధ్యానమను ఖడ్గంబున వివేకవంతు లహంకార నిబద్ధంబైన కర్మంబు ద్రుంచివైతురు. (పోతన - 1-56)

5. 'తంత్రం సాత్వత మాచప్త నైష్కర్మ్యం కర్మణాం యతః' సాత్వతం వైష్ణవం నైష్కర్మ్యం కర్మణాం మోచకం (1-3-8 - శ్రీధరీయము) కర్మ నిర్మోచకమైన వైష్ణవతంత్రంబు నెప్పె (1-61 - పోతన)

6. నయత్ర భూయః పరివర్తఉగ్రః (1-3-39) యత్ర - యస్మిన్ భావే సతి భూయః ఉగ్రః గర్భవాసాది దుఃఖస్వరూపః పరివర్తో జన్మమరణాద్యావర్తో న భవతి. (శ్రీధరీయము)

హరిచింతన్ మిము జెంద వెన్నడును జన్మాంతవృథా యోగముల్. (రమణీయమైన సంగ్రహము) (పోతన - 1-70)

7. ఉన్నిద్రః (1-4-4) (శుకలక్షణము) మాయా శయానా దుద్బుధః (పోతన - 1-74)

మాయా శయనంబువలనం దెలిసినవాడు.

8. విరరామ తన్మహద్భూతం నభో లింగమలింగ మీశ్వరమ్॥

తత్త్వసిద్ధం మహద్భూతం "ఏతస్య వా అక్షరస్య మహతో భూతస్య నిశ్చలమేత దృగ్వేద" మిత్యాదిశ్రుతేః కీదృశం ఈశ్వరం సర్వనియంతృ నభసి లింగం మూర్తిర్యస్య తత్ నభోలింగం "ఆకాశ శ్రరీరం బహ్మోతి శ్రుతేః సన్నిహిత మపి న లింగ్యత ఇత్యలింగం. (శ్రీధరీయము)

'అని యిట్లాకాశంబు మూర్తియు ఋగ్వేదాదికంబు నిశ్వాసంబునుగా నొప్పి సర్వనియామకంబైన మహాభూతంబు వలికి యూరకున్న' (పోతన) ఇచ్చట మఱియొక కవియైనచో సామాన్యంబుగా 'నదృష్టుండై యీశ్వరుండిట్లని యూరకున్న' యని వ్రాసెడివాడు. అట్లు వ్రాసినను నుత్తరగ్రంథమునకు సమన్వయించును. కాని పోతనకు

వ్యాఖ్యాగతములగు విశేషములను జోడింపనిచే తృప్తియుండదు. ఈ విషయమున నాయనకున్న నిష్ఠ యెట్టిదో చూపుటకిది చక్కని యుదాహరణము.

9. ఏతదీశన మిశస్య ప్రకృతిస్థోపి తద్గుణైః ।

న యజ్యతే సదాత్మ సైర్యథా బుద్ధిస్తదాశ్రయః ॥ (1-11-39)

ప్రకృతిస్థోపి తస్య గుణైః సుఖదుఃఖాదిభిః సదా న యజ్యతే
యథా ఆత్మస్థైరానందాదిభిరాత్మాశ్రయోఽపి బుద్ధిర్నయజ్యతే.

(శ్రీధరీయము)

ఆత్మాశ్రయయైన బుద్ధి యాత్మయందున్న యానందాదులతోఁ
గూడని తెఱంగున నీశ్వరుండు ప్రకృతితోడంగూడియు నా ప్రకృతి
గుణంబులైన సుఖదుఃఖాదులఁజెందక యుండు. (పోతన - 1-270)

10. విజ్ఞానాత్మని సంయోజ్య తేత్రజ్ఞే ప్రవిలాప్య తం ।

బ్రహ్మజ్ఞాత్మాన మాధారే ఘటాంబర మివాంబరే ॥

ధ్వస్తమాయాగుణోదర్కో నిరుద్ధకరణశయః । (1-13-57,58)

అహంకారాస్పదాత్ స్థూలదేహోద్వియోజ్య విజ్ఞానాత్మని బుద్ధౌ
సంయోజ్య ఏకీకృత్య తం విజ్ఞానాత్మానం దృశ్యాంశాద్వియోజ్య
తేత్రజ్ఞే ద్రవ్యరి విలాప్య తం చ తేత్రజ్ఞం ద్రవ్యం శాద్వియోజ్య ఆధారే
ఆశ్రయ సంజ్ఞే బ్రహ్మణి విలాప్య ఘటాంబరం ఘటోపాధేర్వి యోజ్య
యథా మహాకాశే ప్రవిలాప్య తే తద్వత్-వృత్తానాభావమాహ-తద్ధి
అంతర్గుణతోభా ద్బహిర్గుణతోభాద్వా - తదుభయం నాస్తి యతో
ధ్వస్తోమాయాగుణానాముదర్క ఉత్తరఫలంవాసనా - నిరుద్ధాని
కరణాని చక్షురాదీని ఆశయో మనశ్చ యస్య. (శ్రీధరీయము)

మనంబునహంకారాస్పదంబైన స్థూలదేహంబు వలనఁబడి
బుద్ధియందు నేకీకరణంబునెసి యట్టి విజ్ఞానాత్మను దృశ్యాంశంబువలన

వియోగించి తేత్రజనియందుఁ బొందించి ద్రష్ట)ంశంబువలన
తేత్రజ్జనింబాపి మహాకాశంబుతోడ ఘటాకాశంబుగలుపుకై వడి
నాధారభూతంబైన బ్రహ్మమందుఁగలిపి లోపలి గుణతోభంబును
వెలుపలియింద్రియతోభంబును లేక నిర్మూలిత మాయాగుణవాస
నుండగుచు నిరుద్ధంబులగు మనశ్చక్షురాదీంద్రియంబులు గలిగి.”

(పోతన - 1-326)

ఆను పూర్విని చక్కగా నదికికొనుచుఁ దెనుఁగుసేయుట
కుదాహరణములు.

1. భిద్యతే హృదయగ్రంథి భిద్యంతే సర్వసంశయాః :

క్షీయంతే వాన్యకార్మాణి దృష్టవీ వాత్మనీశ్వరే ॥ (1-2-22)

హృదయగ్రంథిః చిజ్జడగ్రథన రూపోఽహంకారః. అతవవ
సర్వేసంశయాః అసంభావనాదిరూపాః - కర్మాణ్యనారబ్ధఫలాని.

(శ్రీధరీయము)

ఈశ్వరుండు గానంబడినఁ జిజ్జడగ్రథనరూపంబైన యహం
కారంబు ఛిన్నంబగు, నహంకారంబు ఛిన్నంబైన నసంభావనాది
రూపంబులు విచ్ఛిన్నంబులగు సంశయవిచ్ఛేదంబయిన ననారబ్ధ
ఫలంబులగు కర్మంబులు నశించుఁ గావున. (1-56)

ఈ యుదాహరణమునందు శ్రీధరీయ గతవిశేషాను
సంధానముతోఁబాటు మూలశ్లోకమునందలి యానుపూర్వినివివరించుట
కూడగానగును. ఇది పోతనగారిశ్రద్ధను విషయవివరణమునందలి
నిష్ఠను నప్రమత్తతను దెల్పునుదాహరణము.

2. భక్తియోగేన మనసిసమ్యక్ప్రణిహితేఽమతే ।

అవశ్యత్పురుషంపూర్ణం మాయాంచ తదుపాశ్రయమ్॥

యయాసమ్మోహితోజీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకం ।

పరోఽపిమనుతేనర్థం తత్కృతంచాభిపద్యతే॥

అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తియోగమధోక్షజే|

లోకస్యాజ్ఞానతో విద్వాంశ్చక్రే సాత్త్వతసంహితామ్||

పూర్ణమీశ్వరమపశ్యత్ - తదుపాశ్రయాం-ఈశ్వరాశ్రయాం,
(1-7-4,5,6) తదధీనాం మాయాంచాపశ్యత్ - ఈశమాయాకృతాం
జీవానాం సుస్థితిమపశ్యదిత్యాహ - యయా సమ్మోహితః స్వరూపా
వరణేనవిష్టిప్తః పరోఽపి గుణత్రయాద్వ్యతిరిక్తోఽపి తత్కృతం త్రిగుణ
త్వాభిమానకృతం అనర్థంచ కర్తృత్వాదికం ప్రాప్నోతి. (శ్రీధరీయము)

వ్యాసుండు దనమదిం దిరంబుసేసికొని భక్తియుక్తంబైన
చిత్తంబునఁ బరిపూర్ణుండైన యీశ్వరుం గాంచి యీ శ్వరాధీన
మాయాకృతంబైన జీవుని సంసారంబుగని జీవుండు మాయ చేత
మోహితుండై గుణవ్యతిరిక్తుండయ్యు మాయాసంగతిం దాను
ద్రిగుణాత్మకుండని యభిమానించుచుం ద్రిగుణత్వాభిమానంబునం
గర్తయు భోక్తయునను ననర్థంబు నొందు నయ్యనర్థంబునకునారాయణ
భక్తియోగంబుగాని యుపశమనంబులేదనియు నిశ్చయించి. (1-134)

మూలమునం దాను పూర్వమిక్కిలి గూఢముగానున్నది. అది
వ్యాఖ్యానమునందు సూచితమైనది. దానిని మననముజేసికొని
స్పష్టముగా నిబంధించినాఁడు పోతన. అనుపూర్వయందలి సామంజస్యము
చక్కగా నిందు వివృతమైనది. ఇందు జీవస్వరూపము - అనర్థము -
తత్కారణము - తత్ప్రశమనోపాయము చక్కగా నిబంధితములైనవి.

3. విశోకో బ్రహ్మసంపత్త్యా సంభిన్నద్వైత సంశయః

లీనప్రకృతి నైర్గుణ్యాదలింగ త్వా దనంభః|| (1-15-31)

జ్ఞానఫలమాహ - శోకస్యాపిహేతుః ద్వైతభ్రమః తస్య దేహః
తస్య లింగం తస్య గుణాః తేషామవిద్యా - తతశ్చబ్రహ్మసంపత్త్యా
బ్రహ్మహమితి జ్ఞానేన లీనాప్రకృతి రవిద్యా యస్మిన్ తన్నైర్గుణ్యం

భవతి-తస్మాన్నైర్గుణ్యాద్గుణకార్యలింగనాశః అలింగత్వాచ్ఛాసంభవః
సమ్యగ్భోగాయ భవతి. (శ్రీధరీయం)

శోక హేతువహంకారమమకారాత్మకంబైన ద్వైతభ్రమం
బనియు, ద్వైతభ్రమంబునకుఁగారణంబు దేహంబనియును, దేహంబునకు
బీజంబు లింగంబనియు లింగంబునకు మూలంబు గుణంబులనియు
గుణంబులకు నిదానంబు ప్రకృతియనియు బ్రహ్మహమనియెడు
జ్ఞానంబున లీనయై ప్రకృతిలేకుండుననియుఁ బ్రకృతియడంగుట నైర్గుణ్యం
బనియును నైర్గుణ్యంబువలనఁ గార్యలింగనాశంబనియుఁ గార్యలింగ
నాశంబున నసంభవంబగుననిఁ బ్రకృతింబౌసి క్రమ్మఱ స్థూలశరీర
ప్రాప్తండుగాక పురుషుండు సమ్యగ్భోగంబున నుండుననియు
నిశ్చయించి. (1-378)

మూలశ్లోకమునందున్న యానుపూర్వీ గంభీరార్థసంయుత
మైనది. వ్యాఖ్యానమందా గంభీరార్థమంతయు వివృతమైనది. పోతన
దానినంతయు మిక్కిలి జాగరూకముగా స్వీకరించుటయేగాక స్పష్ట
ప్రతిపత్తికొఱకు వ్యాఖ్యానమునందలి ద్వైతభ్రమకు స్వరూప
నిరూపకమగు 'నహంకార మమకారాత్మకంబైన' నను నొక
విశేషణమును జోడించినాఁడు. ఇది వ్యాఖ్యానమునకు వ్యాఖ్యానము.
విషయమును 'దేటపఱచుట'లోఁ బోతనగారికికున్న నిష్ఠ యిట్టిది -

4. ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ ।

వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మన్ న త్వన్యోథ్థోస్తి తత్త్వతః ॥ (2-5-14)

ద్రవ్యం మహాభూతాన్యపాదానరూపాణి కర్మజన్మ నిమిత్తం
కాలః తత్తోభకః స్వభావః, తత్పరిణామ హేతుర్జీవో భోక్తా.

(శ్రీధరీయము)

దేహంబునకు ద్రవ్యంబులైన మహాభూతంబులును జన్మ-
నిమిత్తంబులైన కర్మంబులును గర్మభోగకంబైన కాలంబును గాల -
పరిణామహేతువైన స్వభావంబును భోక్తయైన జీవుండును
వాసుదేవుండుగా నెఱుంగుము. (2-84)

5. ఏత ద్రూపం భగవతో హ్యరూపస్య చిదాత్మనః ।

మాయాగుణైర్విరచితం మహదాదిభిరాత్మని ॥

యథా నభసి మేఘాఘో రేణుర్వా పార్థివోఽనిలే !

ఏవం ద్రష్టరి దృశ్యత్వ మారోపిత మబుద్ధిభిః ॥

అతః పర మవ్యక్త మవ్యూఢగుణబంధహితం ।

అదృష్టాశ్రుతవస్తుత్వా త్పజీవో యత్పునరభవః ॥

యత్రేమే సదసద్రూపే ప్రతిషిద్ధే స్వసంవిదా ।

అవిద్యయాత్మని కృతే ఇతి తద్బ్రహ్మ గర్భనమ్ ॥

యద్యేషోపరతాదేవీ మాయావై కారదీ మతిః ।

సంపన్న ఏవేతి విదు ర్మహిమ్ని స్వే మహీయతే ॥

(మూలము - 30-34)

ఈ యైదు శ్లోకములలో జీవునికిఁ గల దేహద్వయ సంబంధ
స్వరూపము తన్నివృత్త్యుపాయము గంభీరముగాఁ జెప్పఁబడినది.
ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమును జూచినచోఁ బోతనగారెంత జాగరూకతతో
వ్యాఖ్యానమును దన యనువాదమునందు సంగ్రహించెనో తెలియ
గలదు.

అరూపస్య చిదేకరసాత్మనః జీవస్య-ఏతత్ స్థూలం రూపం
శరీరం భగవతో మాయా తస్యాః గుణైః మహదాదిరూపైః విరచితం
కృతం క్వ ఆత్మని ఆత్మస్థానే శరీరకృతమిత్యర్థః-కథమిత్యపేక్షాయాం
స్వరూపావరణేన తదధ్యాస ఇతి సదృష్టాంత మాహ యథేతి యథా
వాయ్వాశ్రితో మేఘాఘో నభసి ఆకాశే యథావా పార్థివో రేణుః

తద్గతం ధూసరత్వాది అనితే, ఏవంద్రప్రతి దృశ్యత్వం దృశ్యత్వాది
ధర్మకం శరీరం ఆరోపిత మిత్యర్థః - కిం చ అతః స్థూలద్రూపాత్పరం
అన్యదపి రూపమారోపిత మిత్యనుషంగః కథం భూతం తత్?
యదన్యక్తం సూక్ష్మం తత్ర హేతుః పూర్వః కరచరణాదిపరిణామః
అపూర్వః అపరిణతః గుణః కరచరణాదయః తైర్గుణైర్బృహితం-
రచితం ఆకారవిశేషరహితత్వా దన్యక్తమిత్యర్థః - ఏతదేవ కుతః
తత్రాహ అదృష్టేతి - అదృష్టాశ్రుతవస్తుత్వాత్ - యచ్ఛాకార విశేష
వద్యస్తు తదస్మదాదివద్దృశ్యతే శ్రూయతే నా ఇంద్రాదివత్. ఇదంత
న తథా తస్మాత్తస్య సత్త్వే కిం ప్రమాణం తత్రాహ స జీవః జీవోపాధిః
లింగశరీరం జీవోపాధౌ లింగశరీరే జీవశబ్దప్రయోగః ఉపచారా
జీవోపాధితయాఽఽవృత ఇత్యర్థః - నను స్థూలమేవ భోగాయతన
సత్త్వా జీవోపాధిరస్తు కి మన్యకల్పనయే త్యత ఆహ - యద్య
స్మాత్సూక్ష్మాత్ పునర్భవః పునర్జన్మ భవతీతి-జీవస్య ఉక్త్యాంతి-
గత్యాగతీనాం తేనవినా అసంభవాది తి భావః తదేవ ముపాధిద్యయ
ముక్త్యా తదపవాదేన జీవస్య బ్రహ్మతామాహ-యత్రేతి. య
త్ర యదా ఇమే సదసతీ కార్యకారణరూపే స్థూల సూక్ష్మరూపే
స్వసంవిదా శ్రవణమననాదిభక్త్యా స్వరూపసమ్యజ్ఞానేన ప్రతిషిద్ధే
భవతః-జ్ఞానేన ప్రతిషేధార్హత్వే తమేవ హేతు మాహ-అవిద్యయా
ఆత్మని కృతే కల్పితే ఇతిహేతోః సద్భిహ్మా సదా జీవోబ్రహ్మైవ
భవతీ త్యర్థః కథంభూతం దర్శనం జ్ఞానైకస్వరూపం తథాపి
భాగవత్సూక్త్యా సంసృతికారణభూతాయావిద్యమానత్వా
త్కథం బ్రహ్మతా తత్రాహ-యదీత్యసందేహే సందేహావచనం-
వైశారదీ-విశారద స్వర్వజ్ఞః ఈశ్వరః తదీయా దేవీ సంసార చక్రేవా
క్రీడంతీ ఏషా మాయా యద్యుపరతా భవతి-కిమిత్సుపరతా
భవే త్తత్రాహ మతిర్విద్యా-అయం భావః యావదేషాఽవిద్యాత్మనా
ఆవరణవిక్షేపే కరోతి తావన్నోపరమతి యదాతు సైవ విద్యారూపేణ

పరిణతా తదా సదసద్రూపం జీవోపాధిం దధ్వా నిరింధనాగ్నివ తస్యయ
మేవోపరమేదితి. తదా సంపన్నః బ్రహ్మస్వరూపం ప్రాప్తః ఏవేతి
విదుస్తత్వజ్ఞాః కిమతః పరం యద్యేవం స్వేమహిమ్ని పరమానంద-
రూపే మహీయతే పూజ్యతే విరాజతే ఇత్యర్థః (శ్రీధరీయము)

అరూపుండై చిదాత్మకుండై పరగు జీవునికి బరమేశ్వరు
మాయాగుణంబులైన మహదాదిరూపంబులచేత నాత్మసానంబుగా
విరచితంబైన స్థూలశరీరంబు గగనంబునందుఁ బవనాశ్రిత మేఘు
సమూహంబును గాలియందుఁ బార్థివధూళిధూసరత్వంబును నేరీతి
నారీతి ద్రవప్రయగు నాత్మయందు దృశ్యత్వంబై బుద్ధిమంతులు
గానివారలచేత నారోపింపఁబడు స్థూలరూపంబుకంటె నదృష్టం
(గుణం)బై యశ్రుతంబైన వస్తువగుటంజేసి వ్యక్తంబుగాక సూక్ష్మంబై
కరచరణాదులు లేక జీవునికి నొండొక రూపంబు విరచితంబై యుండు
(సూక్ష్మంబైన జీవుని) వలన నుత్కాంతిగమనాగమనంబులం
బునర్జనంబుదోచు నెపుడీ స్థూలసూక్ష్మరూపంబులు రెండు స్వరూప
సమ్యజ్ఞానంబునం బ్రతిషేధింపఁబడుననియు నవిద్యంజేసి యాత్మను
గల్పింపఁబడుననియుం దెలియునప్పుడు జీవుండు బ్రహ్మదర్శనంబున
కథికారియగు. (ఎపుడీ స్థూలసూక్ష్మరూపంబులు) రెండు విద్యంజేసి
(అవిద్యంజేసి)యాత్మకుఁగల్పింపఁబడియెననెడి హేతువువలన స్వరూప-
సమ్యజ్ఞానంబునం బ్రతిషేధింపఁబడునపుడు జీవుండు (బ్రహ్మయగు)
(అకాడమీప్రచురణ) దర్శనంబన జ్ఞానైకస్వరూపంబు విశారదుండైన
యీశ్వరునిదై క్రీడించుచు నవిద్యయనంబడుచున్నమాయ యుపరతయై
యెప్పుడు దాన విద్యారూపంబునంబరిణతయగు నప్పుడు జీవోపాధియైన
స్థూలసూక్ష్మరూపంబులుదహించి కాష్ఠములులేక తేజరిల్లు వహిం

చందంబునం దాన యుపరతయగు అప్పుడు జీవుండు బ్రహ్మస్వరూపుండై
పరమానందంబున విరాజమానుండగు నిట్లు తత్త్వజ్ఞులు సెప్పదురు.

(పోతన 1-65)

అథో రేఖాంకితములగు భాగములు వ్యాఖ్యానమునుండి
సంగృహీతములు - కుండలీకృతభాగమున భావమునకు స్పష్టప్రతిపత్తి
లేదు. సూక్ష్మజ్ఞుడైన జీవునివలన నుత్క్రాంతిగమనాగమనంబులు
దోచుననుటలో స్పష్టతలేదు. జీవోపాధియైన సూక్ష్మశరీరంబువలన
నుత్క్రాంతిగమనాగమనంబులం బునర్జన్మంబుగలుగుననుట సరిగా
నుండును.

6. సప్తావరణసంయుతే - (2-1-25) పృథివ్యావరణం తతః
అప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్తత్త్వాదీని సప్త. (శ్రీధరీయము)

ధరణీసలిలతేజస్సమీరగగనాహంకార మహత్త్వంబు
లనియెడి సప్తావరణంబులచేత నావృతంబును. (2-16)

ఇచ్చట మూలమునుబట్టి 'సప్తావరణసంయుతంబైన' నన్నచో
సరిపోవును. కాని పోతనగారు విషయమును వివరించి తేటతెల్లము
జేయుటయే ప్రధానాశయముగలవాఁడు. ఇంత చిన్నచిన్న
సందర్భములలోఁగూడ మూలగత పదార్థమును వివరించుచువ్రాయుట
చూడఁగా నాయన జాగరూకతయెట్టిదో మనకు బోధపడును.

7. విజ్ఞానశక్తిం మహిమామనంతి - జ్ఞానరూపాణాం
భగవచ్ఛక్తిం చిత్తం-మహిం మహత్త్వం. (శ్రీధరీయము 2-1-35)

చిత్తంబు మహత్త్వంబు. (పోతన-216)

8. అంతఃకరణం గిరిత్రం-అంతఃకరణ మహంకారః.

(2-1-35 - శ్రీధరీయము

అహంకారంబు రుద్రుండు (పోతన - 2-16)

ఇవికొన్ని యుదాహరణములుమాత్రమే. ఇట్టి వెన్నియైనను నుద్ధరించి చూపించవచ్చును. భాగవతము ననువదించుటలోఁ బోతన యెట్టి జాగరూకతఁ జూపెనో, యెంతశ్రమపడెనో, యీ యుదాహరణములు నిరూపింపఁగలవు.

అపార్థ కల్పనములు - అ పా స్వ య ము లు - (సా హిత్య విషయకములు).

1. యద్భవ ప్రవాహః - “ఇతి మతిరుప కల్పితా విత్పష్టా భగవతి సాత్త్వతపుంగవే విభూమ్ని స్వసుఖ ముపగతే క్వచి ద్విహర్తుం ప్రకృతి ముపేయుషి యద్భవప్రవాహః (1-9-32)

క్వచిత్-దాచిత్ విహర్తుం క్రీడితుం ప్రకృతి ముపేయుషి స్వీకృతవతి విహర్తు మిత్యుక్తం ప్రపంచయతి. యతః ప్రకృతేః భవ ప్రవాహః సృష్టిపరంపరా-(శ్రీధరీయము)-సృష్టిపరంపరకుఁ గారణమైన ప్రకృతిని లీలార్థ మొకప్పుడు పరమేశ్వరుఁడు స్వీకరించునని యర్థము.

పరమేశ్వరుఁడు ప్రకృతి నంగీకరించుట లీలకొఱకు. ఈ లీల ప్రకృతినుండి సృష్టిపరంపరలు గలుగుటవలన సమకూడుచున్నది- విశేషణదళము నందున్న యర్థగాంభీర్యమును శ్రీధరీయము ‘విహర్తు మిత్యుక్తం ప్రపంచయతి’ యని చెప్పిపట్టి యిచ్చుచున్నది.

ఆంధ్రభాగవతములోఁ ‘బ్రకృతివలననైన సృష్టిపరంపరలఁ బరిహరించుతలంపున మందాకినీనందనుఁ డిట్లునియె నని యున్నది. ఇది మూలమునకు వ్యాఖ్యానమునకుఁగూడ విరుద్ధమగుటయేగాక యసంగతముగూడ.

2. సంపరేతస్య - ‘తస్య నిర్హరణాదీని సంపరేతస్య భార్గవ! యుధిష్ఠిరః కారయిత్వా ముహూర్తం దుఃఖతోఽభవత్. (1-9-47)

సంపరేతస్య = సమ్యక్పరమాత్మాన మితస్య ప్రాప్తస్య
ముక్తస్యాపి (శ్రీధరీయము) “మృతుండైన భీష్ముని” కని తెనుఁగు.
ముక్తుండైన భీష్ముని కనియుండఁదగును.

3. నయత్ర కాలః ప్రభవేత్ (1-11-6) కాలో యత్ర ప్రభుర్న
భవేత్ (శ్రీధరీయము) “కాలంబు నిర్వాప్యపారంబు గదయ్య” యని
తెనుఁగు-అర్థవ్యక్తిలేదు.

4) తీర్థీకుర్వంతి తీర్థాని - ‘తీర్థసంఘంబులు ధిక్కరింతురుగదా’
యని తెనుఁగు - తీర్థమిత్తురుగదాయని పాఠాంతరము యుక్తము.

5) భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య శ్రేయస్కృత్ - (1-13-14) శ్రేయస్కృత్
తత్త్వముపదిశన్ - నను శూద్రోసా కథం తత్త్వము పదిశేత్ -
నవ్యాసా శూద్రః కింతు యమ స్తద్రూపేణాసీత్ - (శ్రీధరీయము)
“అంతమీద శూద్రుడైనకతంబున శిష్టమరణమతఁడు చెప్పఁడయ్యె”
నని ఆంధ్రభాగవతము (1-304)

ధర్మరాజు యాదవులక్షేమమును బ్రక్షింపగా విదురుఁడు
యాదవుల నాశమునుగుఱించి చెప్పలేదు. కారణము విదురుఁడు
ధర్మజుని దుఃఖమునుజూడలేకపోవుట - తరువాత నతఁడు ధృతరాష్ట్ర
నకు దత్త్యోపదేశముసేయుచుఁ గౌంతకాలము హస్తినయందుండెనని
మూలము - విదురుఁడు శూద్రుఁడుగదా తత్త్యోపదేశమెట్లుసేయునని
శంకించుకొని యుత్తరగ్రంథమునకుఁ బ్రతీకగానతఁడు శూద్రుఁడు
గాదనియు, యముఁడు శాపవశమున శూద్రరూపమున నుండెననియు
శ్రీధరుఁడు సమాధానము చెప్పినాఁడు. ఆంధ్రమున నతఁడు
శూద్రుఁడగుట శిష్టమరణము చెప్పఁడయ్యెననివ్రాయుట మూలమునకును
వ్యాఖ్యానమునకును విరుద్ధము, నసంగతము, నపార్థమును.

6) అభ్యధికం - యావై లసచ్ఛీతులసీ విమిశ్రకృష్ణాంఘ్రి-
రేణ్వభ్యధికాంబునేత్రీ - తైరభ్యధికం యదంబు. (శ్రీధరీయము)

“తు ల నీ స ం యు త దై త్యజిత్విదరజస్తోమంబుకంఁటెన్
మహోజ్వలమై”యని తెనుగు-ఇచ్చట ‘కంఁటెన్’ పంచమిప్రామాదికము-
‘చేతన్’ తృతీయయుండవలెను. అట్లు దిద్దుకొనవచ్చును గాని యన్ని
ప్రతులయందీపాఠమే యున్నది. పాఠాంతరము గానరాదు.

7) తీర్థం - సరస్వతీం ప్రత్యగియాయ తూష్టిం తస్యాం
త్రితస్యోశనసోమనోశ్చ పృథోరథాగే రసితస్య వాయోః ॥ తీర్థం
సుదాసస్య గవాం గుహస్య యచ్ఛాన్తదేవస్య ఆసిషేవే ॥ (3-1-22)

తస్యాం సరస్వత్యాం త్రితాదీన్యే కాదశతీర్థాని త త్తన్నామ్నా
ప్రసిద్ధాని - (శ్రీధరీయము)

“సరస్వతీనదీతో యములం దుఁగుంకి మునితుల్యుఁడు వే చనియెం
దనూన పాత్తోయరు హాప్త భార్గవపుథు త్రిత సోమసు దాసగోగ్ని -
భూవాయుయమాభి ధానయుతవాహినులం దనురక్తిఁ గుంకుచున్”

ఉశనసోమనోశ్చ - ఈ మాటలను, ‘ఉశనసః, మనోః’ - అని
విడదీయుటకు బదులు, ‘ఉశన - సోమ’ యని తప్పగా విభాగించుట
వలన సోమపదమును, మూలమునందలి ‘యసిత’ పదమునకు బదులుగా,
సోమయనుభావమున కనుకూలముగాఁ దోయరుహాప్త పదమునుఁ
బ్రయోగించుట, తీర్థశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదముగా వాహినీశబ్దము
ప్రయోగించుట, - ఈతీర్థములు సరస్వతీనదికంటె భిన్నములనుకొనుట-
ఆంధ్రీకరణమునందలి ప్రమాదములు.

8) యోఽంబికయాధృతోఽగ్రే - “కచ్చిద్ధరే స్సౌమ్యసుత
స్సదృశ ఆస్తేగ్రణీ రథినాం సాధు సాంబః అసూత యం జాంబవతీ
వ్రతాఢ్యా దేవం గుహం యోఽంబికయాధృతోఽగ్రే.” (3-1-10)

హరేస్సుతస్తేన సదృశః సాధుయథాస్యాత్తథా సుఖమాస్తే -
గుహం కార్తికేయం-అగ్రేపూర్వజన్మవి యో భవాన్యాధృతః, తం-
(శ్రీధరీయము)

లలితపతివ్రతామణి విలాసవతీ తిలకంబు పార్వతీ-
 లలన గుమారుగన్నటు సులక్షణజొంబవతీలలామ ని-
 ర్మలగతిగన్నపట్టి సుకుమారతనుండు విరోధిభంజనో-
 త్కలిక సుఖించునే గుణకదంబుఁడు సాంబుఁడు వృష్టిపుంగవా!”

మూలమునందును వ్యాఖ్యానమునందును సాంబుఁడు పూర్వజన్మమునఁ బార్వతీగర్భసంజాతుఁడగు కుమారస్వామియని స్పష్టమే - ఆంధ్రీకరణమునఁ గుమారుఁడుపమానముగా మాఱినాఁడు - సదృశ శబ్దమునపాన్వయము చేసికొనుట ‘అగ్రే’ యను శబ్దమును వర్ధమా చేసికొనకుండుటవలన నీ ప్రమాదము సుభవించినది.

9) సరస్వత్యాం కృతకేతమ్ - (3-4-6) ద్వారకాపుర సమాశ్రయము-ప్రమాదపతితము కావచ్చును.

10) ముగ్ధవదప్రమత్తః - మంత్రేషు మాం వా ఉపహూయ యత్త్వ మకుంతితాఖండసదాత్మభోధః పుచ్చేరహా ముగ్ధవదప్రమత్తస్తనోన్ మనో మోహయతీవ దేవ.

దేవా! నీవఖండిత విజ్ఞానరూపాంతః కరణం ఉపయ్య ముగ్ధభావంబునం బ్రమత్తునిచందంబున విమోహితైవడిం బ్రవర్తింపుచు నౌదేనియు నొదిగి యుండుటందలంచి నాడెందంబు గుందుచుండు. (3-156)

శ్లోకభావముస్పష్టమే. దేవా! నీవు నిరంతరితాత్మభోధుఁడవయ్య నప్రమత్తుఁడవయ్య నజ్ఞునిచందంబున నేకాంతమునకుఁ బిలిచి యాలోచనమడుగుట చూడ మామనంబులు విమోహితంబులగునని యర్థము-శ్లోకార్థమునకును, దెనుఁగు సేతకును నేమాత్రము పోలికలేదు.

ఈ యుదాహరణమునుబట్టి తెనుఁగు భాగవత మెట్టివారి చేతులలోఁబడి యెన్ని యపపాతములకు నపార్థములకు దురవస్థలకు లోనయినదో యూహింపఁదగును.

11) మర్త్యలోకం జిహాసతా-“నను తే తత్త్వ సంరాధ్యఋషిః
కౌమారవోఽంతిమే! సాక్షౌ ద్భగవతాదిప్టో మర్త్యలోకం జిహాసతా॥

కౌమారవో మైత్రేయః ఋషిః-తే త్వయా తత్త్వ సంరాధ్యః
తత్త్వాయ తత్త్వోపదేశాయ సంరాధ్య ఇతి స యద్యుపదేశ్యతి వా
నవేతి శంకా న కార్యా స తు మర్త్యలోకం జిహాసతా భగవతా
అంతిమే - మత్సమక్షమేవ త్వదుపదేశార్థం సాక్షౌదాదిప్టో నిర్దిష్టః
(శ్రీధరీయము - 3-4-25)

‘అనవుడు సుధవుఁ డవ్విదురునకిట్లను ననఘ మునివరుఁడు
సాక్షౌద్విష్టునిభుండగు మైత్రేయుఁడు దనమనమున మనుజగతి వదలఁ
దలఁచి తగన్-హరి మురభేదిఁ బరాపరుఁ గరుణాకరుఁ దలఁచునట్టిఘనుఁ
డమ్మునికుంజరుకడ కేగిన నాతఁడు గరమర్థిం దెలుపు సాత్త్వికజ్ఞానంబున్.’

మర్త్యలోకంజిహాసతా యను విశేషణదశమును ‘భగవతా’
యను పదముతో నన్వయించవలసినది ‘మైత్రేయః అన్నప్రథమాంత
ముతో నన్వయించుట, ‘భగవతా-ఆదిష్టః’ అన్నపదములువదలి
వేయుట తెనుఁగు సేతలోని తబ్బిబ్బుకు కారణములు. తెనుఁగు సేతలో
శ్లోకమర్థముగానితనము, అపార్థీకరణము స్పష్టముగాఁ గన్పించు
చున్నది.

12) అసక్తసాంఖ్యమాస్థితః-భగవానపి విశ్వాత్మాలోకవేద-
పథానుగః! కామాన్ సిషేవే ద్వార్యత్యా మసక్త సాంఖ్య మాస్థితః-
(3-4-19) “వలనొప్పలాకిక వైదిక మార్గములనడపుచు ద్వారకా
నగరమందు నవిదితాత్మీయమాయాప్రభావమున నిస్సంగుఁడై యుండి
సంసారిపగిదిఁ జెంది కామంబులచే విమోహితుఁడై సుఖంపుచు -
సాంఖ్యం - ప్రకృతి పురుష వివేకం- (శ్రీధరీయము)

అవిదితాత్మీయమాయాప్రభావమున నని తెనుఁగు సరిగాదు.
విమోహితుఁడై - ఉపసర్గకు వ్యతిరేకార్థమిచ్చుటఁ జెప్పుటకు

వ్యాకరణమొప్పుదు. విశేషరూపార్థము ప్రకరణవిరుద్ధము. అమోహితుఁడై యని యుండుట యుక్తము - 'సంసారిపగిదిఁజెంది' యన్న దశముసాగసైనచేర్పు.

13) క్షణదయాదత్తక్షణస్త్రీ క్షణసౌహృదః (3-4-21)

క్షణదయా-రాత్ర్యాదత్తః క్షణః అవసరః ఉత్సవోవాయాసాం
స్త్రీణాం తాసు క్షణం సౌహృదం యస్యసః (శ్రీధరీయము)

“సతత-యావనసుందరీ యుతవిహారుడగుచు సతులెందఱందఱ
కన్నిరూపములను గ్రీడించె బెక్కబ్బములు సెలఁగి నందనందనుడభి
నవానందలీల -

తెనుగు సేతయందు మూలశ్లోకభావమువదలివేయుట యట్లుంచి
దానికి మిక్కిలి వ్యతిరేకమైన భావము నిబంధితమైనది. ఈ యర్థము
ప్రకరణోచితముగాదు.

14) క్షీణోతి దేవోఽనిమిషస్తు తేషా మాయుర్వృథా వాదగతి
స్మృతీనామ్॥ తాన్ శోచ్యశోచ్యానవిదోఽనుశోచే హరేః కథాయాం
విముఖా నరా యే॥ (పూర్వార్థము - 3-5-14)

యే నరా అవిదః భాగవతతాత్పర్యానభిజ్ఞాః, తాన్ శోచ్యాన్,
యే తు తాత్పర్యం జ్ఞాత్వాపి శ్రీహరేః కథాయాం విముఖాః తాన్
శోచ్యానామపి శోచ్యానితి శోచ్య శోచ్యానితి పదస్య విభజ్య
యోజనా, తాననుశోచే. తత్ర హేతుః ఆర్తేషు సంసారనిర్ధ-
వాదాదిమతాం, తేషా మాయుర్వృథాయాత్ తదాహ-యత్పదార్థస్తు
శబ్దః-అనిమిషః కాలః వృథైవ వాదగతి స్మృతయో వాగ్దేహమనో
వ్యాపారా యేషాం తేషా మాయుః క్షీణోతి క్షపయతీతి యత్-
అతోఽనుశోచ ఇతి - వాచోవచనం వాగ్వాప్తపారః గతిర్లమనం
దేహవ్యాపారః స్మృతిః స్మరణం మనోవ్యాపారః (శ్రీధరీయము)

“ఏనరుఁడే నొక నిమిషంబైన వృథావాదగతిని హరిపదకమల
ధ్యానానందుఁడుగాడే నానరునకు నాయువల్పమగు మునినాథా!

తెనుఁగుసేతలో మూలశ్లోకార్థము చాయగానైన రాలేదు
సరిగదా! వి ప రీ తార్థ ము భాసించుచున్నది. ‘అనిమిషః’ యని
పదచ్ఛేదముసేయక నిమిషః యని చేయుట, దానికి సపార్థముచేయుట.
‘వృథావాదగతిస్మృతీనా’ మను సమాసము నర్థముచేసికొనమి
యపార్థీకరణమునకుఁ గారణము.

15) సందర్భములను దప్పగా నన్వయించుట -

శౌనకఉవాచ - “ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభః॥

కిమన్యత్పృష్టవాన్ భూయో వై యాసికి మృషిం కవిమ్॥

ఏతచ్ఛ్రూషతాం విద్వాన్ సూత నోర్హసి భాషితం॥

కథా హరికథోదర్గా స్సతాం స్యుస్సంసది ధ్రువమ్॥

స వై భాగవతో రాజా పాండవేయో మహారథః॥

బాలక్రీడనకైఃక్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదరే॥

వై యాసికిశ్చ భగవాన్ వాసుదేవపరాయణః॥

ఉరుగాయగుణోదారాః కథాః స్యు స్సత్సమాగమే॥

ఇత్యాదిగా నధ్యాయాంతము శౌనకవచనమే (2-3)

“అనిన విని శౌనకం డిట్లనియె -

వర తాత్పర్యముతో నిటు భరతాన్వయ విభుఁడు శుకుని పలుకులువిని న

త్వరతాయుతుడై శ్రేయస్కరతామతినేమియడిగె? గణుతింపగదే!

ఒప్పెడి హరికథలెయ్యవి చెప్పెడినో యనుచు మాకుఁ జిత్తోత్కంఠ

గుప్పలుగొనుచున్నవి రుచులుప్పతిలన్నను మనోహరోక్తులు వినగన్

అనిన విని సూతుం డిట్లనియె -

తూలెడి కూకటితోడను బాలురతో నాడుచుండి బాల్యమున
మహీ-పాలుఁడు హరి చరణార్చన హేలలతోడుతను నుండెనెంతయు

నియతిన్-అట్టి పరమభాగవతుండైన పాండవేయునకు వాసుదేవ పరాయణుండైన శుకుం డిట్లనియె -

ఇత్యాదిగా నధ్యాయాంతము శుకవచనముగా నున్నది. 'అనిన విని సూతుండిట్లనియె' అమూలకము మూలవిరుద్ధము. 'అట్టి పరమ భాగవతుండైన పాండవేయునకు వాసుదేవ పరాయణుండైన శుకుం డిట్లనియె' ననునది 'స వైభాగవతో రాజే' త్యాది శ్లోకమునక పార్థీకరణము. ఈ యపార్థీకరణమే యమూలకమైన 'యనిన విని సూతుండిట్లనియె' నను వాక్యమును జొప్పించుటకు హేతువయినది. ఇది యపార్థీకరణము గాదు. తెలిసి చేసిన మార్పందమా యన్న నిట్టి మార్పువల్లఁ గలిగిన యుత్కర్ష లేకపోగా మూలమునంసలి సాగసు భంగింపఁబడినది.

1) సవైభాగవతో రాజా - 2) వైయాసికిశ్చ భగవాన్ - ఈ రెండు శ్లోకములును "గథా హరికథోదర్గా స్సతాం స్యు స్సంసదిధ్రువ"మన్న యుప్రకమమును వ్యాకరించుచు రెండవ శ్లోకము యొక్క యుత్తరార్థమును నుపసంహారమునం దన్వయించుచున్నవి. శ్రీధరీయమున నీ సందర్భమును వ్యాకరించుచు 'ఏతత్ప్రపంచయతి ద్వాభ్యా' మని ప్రతీక వ్రాయఁబడియున్నది - ఇట్టి రమ్యమైన సందర్భమును మార్చుటవలనఁ గలిగిన ప్రయోజనముమాట యట్లుంచి యీ మాటలను సూతునినోటఁ బలికించుటవల్ల సందర్భములోని బిగి చెడినది. తరువాతి పద్యములన్నియుఁగూడ శుకుండు రాజును సంబోధించి చెప్పుటగా నిబంధితములైనవి. దీనికంతకుఁ జతుర్థాధ్యాయ ప్రథమశ్లోకమును దప్పుగా నన్వయించుకొనుట కారణము -

వైయాసకేరితి వచస్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మనః ।

ఉపధార్య మతిం కృష్ట బైత్తరేయ స్సతీం వ్యధాత్ ॥ (2-4-1)

వైయాసకే రితివచః - ఇతి శబ్దము శౌనక వచనమునకుఁ బూర్వముండున్న శుకవచనమును బరామర్శించుచుండగా నది తృతీయాధ్యాయాంత గ్రంథమును బరామర్శించుచున్నట్లు భ్రమించుట జరిగినది. దీని ననుసరించి 'తత్త్వ నిశ్చయ మాత్మనః' అను విశేషణ దళమును వదలిపెట్టుట జరిగినది.

16. ఏవ మేతత్పురా పృష్టో మైత్రేయో భగవాన్ కిల ।

క్షత్త్రావనం ప్రవిష్టేన త్యక్త్వా స్వగృహ మృద్ధిమత్ ॥

యద్వా అయం మంత్రకృద్వో భగవానఖిలేశ్వరః ।

పారవేంద్రగృహం హిత్వా ప్రవివేశాత్మసాత్కృతమ్ ॥ (3-1-1,2)

ఈ రెండు శ్లోకములు తృతీయ స్కంధ ప్రారంభమునందలివి. ప్రథమ శ్లోకమునందలి 'ఏవమే తత్పురాపృష్టే' ఇత్యాది గ్రంథము ద్వితీయ స్కంధాంతస్థిత శుకవచనమును బరామర్శించుచున్నది.

“ద్వితీయ స్కంధాంతే” పరిమాణం చ కాలస్య కల్పలక్షణ విగ్రహం । యథాపురస్తా ద్వాభ్యాసే పాద్యం కల్ప మథో శృణ్వీ” తి ప్రతిజ్ఞాత మర్థం విస్తరేణ నిరూపయితు మితి హాసం ప్రస్తాతి ద్వాభ్యాం - ఏవమితి - బుద్ధిమత్ సర్వసంపద్భిః పూర్ణం, కించ అతిశ్లాఘ్యం త్యాగానల్ల మిత్యాహయదితి. యద్వై ప్రసిద్ధం గృహం వః పాండవానాం మంత్రకృద్వ్యాతకర్తా, అయం శ్రీకృష్ణః శ్రీకృష్ణస్య బుద్ధిసన్నిధానా దయమితి నిర్దేశః. పారవేంద్రో దుర్యోధనః తస్య గృహం హిత్వా అనాహూత ఏవ ప్రవివేశ. అత్ర హేతుః - ఆత్మ సాత్కృతం ఆత్మీయత్వేన కృతం గృహీతం” (శ్రీధరీయము)

ఈ రెండు శ్లోకములకు నర్థమిది -

(ఈ యర్థమును (గాలపరిమాణము కల్పలక్షణ తద్విభాగము మొదలైనది) బూర్వము మైత్రేయుని విదురుఁడడిగెను.) మీకు

(పాండవులకు) దూత్యము నెఱపుటకై పోయినపు డఖిలేశ్వరుండును భగవంతుఁడునగు శ్రీకృష్ణుఁడు దుర్యోధనుని గృహము చొరనొల్లక యాత్మీయముగాభావించి యనాహూతుఁడయ్యుఁ బ్రవేశించినట్టిదియు, సర్వసంపత్సంపూర్ణమునగు గృహమునువీడి విదురుఁడు వనప్రవిష్టుఁడై యచ్చట భగవంతుఁడగు మైత్రేయుని దర్శించి యీ యర్థమును గుఱించి యడిగినాఁడు' ఈ సందర్భమంతయుఁ దెనుఁగుభాగవతమున నపార్థముగావింపఁబడినది.

“అట్లు ప్రాయోపవిష్టుండైన పరీక్షిన్నరేంద్రునకు శుకయోగీంద్రుఁడిట్లనియె -”

“పాండు నృపాలనందులు బాహుబలంబున ధార్తరాష్ట్రులన్
భండన భూమిలోగెలిచి పాండురశారద చంద్రచంద్రికా
ఖండయశః ప్రసూనకలికావళిఁ గౌరవరాజ్యలక్ష్మీనాం
దొండ యలంకరింపుచు జయొన్నతి రాజ్యము సేయుచుండగన్.”

“మనుజేంద్ర విదురుఁడంతకు మునువనమునకేగి యచట మునిజనగేయున్
వినుత తపోధారేయున్ ఘను ననుపమగుణవిధేయుఁ గనెమైత్రేయున్”
కనుగొని తత్పాదంబులు దనఫాలముసోక మ్రొక్కితగ నిట్లనియెన్
మునివర సకలజగత్పావనచరితుఁడు గృష్ణుఁడఖిలవంద్యుండెలమిన్
మండిత తేజోనిధియై పాండవహితమతిని దూత భావంబున వే
దండపురికేగి కురుకులమండనుఁడగు ధార్తరాష్ట్ర మందిరమునకున్
చనఁగనొల్లక మద్భుహంబునకు భక్తవత్సలుండగు కృష్ణుండు వచ్చుటేమి
కతము? నాకది యెఱిగింపుకరుణతోడననుచు విదురుండు మైత్రేయునడిగెననిన.”

ఈ పద్యములందు విదురప్రశ్నమును దస్పగా నిబంధించుట జరిగినది. విదురుఁడు మైత్రేయునడిగినది - కాలపరిణామము, కల్పలక్షణములునివి. దుర్యోధనుని గృహమువదలి మాయొంటికిఁ గృష్ణుఁడేల వచ్చెననిగాదు-ఈప్రశ్న యెంత పేలవము?-ఇంతపేలవమైన ప్రశ్నము విదురుఁడు మైత్రేయునడుగుటలో నర్థమేముండును?

మఱియు నుత్తర గ్రంథమునందు మైత్రేయుఁ డీప్రశ్నమున కుత్తరమొసంగలేదు - ఈ ప్రమాదమునకంతయుఁగారణము మూల శ్లోకమునందలి 'ఏవమ్' అను శబ్దము నుత్తరగ్రంథమున కన్వయించుకొనుట. దాని ననుసరించి 'యాత్మసాత్కృత' మన్నవిశేషణము నపార్థముచేసికొనుట.

17) మన్యే సురాన్భాగవతాన్ - "మన్యేసురాన్భాగవతాన్ శ్రుయధీశే సంరంభమాగ్గాభినివిప్తచిత్తాన్। యే సంయుగే చక్షత త్త్వీపుత్ర మంసే సునాభాయుధ మాపతంతమ్॥. (3-2-34)

'నను భాగవతానేవ భగవాననుగృహ్ణతీతి' పసిద్ధం. సత్యం. అసురానపి అహం భాగవతానేవ మన్యే, యతో భాగవతా ఇవ తేఽపి భగవద్ధ్యానాభినివేశేన భగవంత మపరోక్షం పశ్యంతీత్యాహ. (శ్రీధరీయము)

పై శ్లోకమునకు సందర్భాచిత్యమును వ్యాకరించు శ్రీధరీయ ప్రతీక తెనుఁగున సరిగా నిబంధితముగాకపోవుటవలన సందర్భశుద్ధి దెబ్బతిన్నది. ఈ సందర్భమునఁ దెనుఁగు భాగవతములో నిట్లున్నది.

"అనిన నుద్ధవునకు విదురుండిట్లనియె - భక్తవత్సలుండును గారుణ్యజలనిధియునై భాగవతజనుల ననుగ్రహించు పుండరీకాంక్షుడు నిజదాస లోకంబునకొసంగు పరమపదంబు లుగ్రకర్ములైన రాక్షసుల కెట్లాసంగె నతైఱంగెఱింగిపు మనిన విదురున కుద్ధవుండిట్లనియె.

దనుజానీక మనేకవారములు దోర్దర్పంబు సంధిల్లగా
వినతాసూను భుజావరోహుఁడగు నవ్వీష్ణున్ సునభాస్త్రుఁ దా
రనితో మార్కొని పోకుపోకు హరిదైత్యరాతి యంచుం దదా
ననముంజూచుచుఁ గూలి మోక్షపదమున్ బ్రాపింతురత్యున్నతుల్.

ప్రశ్నకుఁ గారణంబగు పూతనామోక్షణమునకు సమాధాన రూపమగు పద్యమునకు నంతరములేదు - సమాధానమున విశేషము

లేదు. “అసురాన్ భాగవతాన్మనో”యన్న ప్రతిజ్ఞావాక్యమును వదలి
 హేతువాక్యమునుమాత్రమే తెనుఁగుచేయుటవల్ల నేర్పడ్డ చిక్కిరి-
 సందర్భముచేఁ బ్రతీతమగు శంకను వాచ్యము చేయకుండనుండిన
 బాగుండెడిది. పై పెచ్చీశంకను విదురునిచే నడిగించుట సందర్భము
 నందలిబిగిని, రామణీయకమును జెఱచినది. సందర్భముచే సహజముగా
 నుద్యాతమగు శంకను మనమునందిడికొని యుద్ధ వుండేసమాధానించుట
 యుక్తముగదా.

18) గతవిస్మయః - సామ్యానుశోచే తమధః పతంతం భ్రాతే
 పరేతాయ చ దుద్రుహే యః| నిర్యాపితో యేన సుహృత్స్వపుర్యా
 అహం స్వపుత్రాన్సమనువ్రతే న||-సోహం హరేగర్త్యవిడంబనేన దృశో
 నృణాం చాలయతో విధాతుః| నాన్యోపలక్ష్యః పదవీం ప్రసాదా
 చ్చరామి పశ్యన్ గత విస్మయోత్ర||. (3-2-42)

రెండవశ్లోకమునకు సందర్భశుద్ధిని వ్యాఖ్యానించుటకై ప్రతీకగా
 “జానతోపి తస్యైవం దుశ్చేష్టితం యత స్త్వం చ సాధురపి దుఃఖం
 ప్రాప్తో సీత్యత ఆహ”-యని శ్రీధరీయవచనము-ఈ ప్రతీక నపార్థము
 గావించుటవలన నీ సందర్భమునఁ దెనుఁగుభాగవతమున నిట్లు
 వ్రాయఁబడి యున్నది.

“అనుసంభూతుఁడు పాండుభూవిభుఁడు నిర్యాణంబునంబొంద నా
 తని పుత్రుల్ దను జేరవచ్చినను మధ్యస్థంబువోఁ దట్టియె
 గ్గొనరించెన్ ధృతరాష్ట్రభూమివిభుఁడట్లుహింపగా నెగ్గ సే
 నినవాడే యగుగాక మేలుగలదే చింతింపఁగా నుద్ధవా!

అనుజుడనియనక తగ నిజతనయులు ననువెడల నడవఁదానూరక
 యుండిన ధృతరాష్ట్రుండు నరకంబునఁబడు నా దైనదుఃఖమున
 ననఘాత్మా! అదియునుంగాక పరమశాంతుడవైన నీ మనంబున
 దుఃఖంబు కర్తవ్యంబు గాదంటేని.

నరలోకవిదంబనమున హరిపరమపరుండు మానవాకృతితో ని
 ధ్రరఁబుట్టి యాత్మమాయాస్ఫురణన్ మోహింపఁజేయు భూజనకోటిన్
 కావున నమ్మహాత్ముని వికారవిదూరుని నర్వమోహ మా
 యావిలమానసుండనగునప్పుడు సంస్కృతి దుఃఖినొడు న
 దేవుని సత్కృపామహిమఁదేలినవేళ సుఖింతునేనకా
 దావిధి శంకరప్రభృతు అవ్వెభుమాయఁ దరింపనేర్తురే?

విదురుఁడు దుఃఖించినది యన్నయగు ధృతరాష్ట్రుని
 యకార్యమునకు - మఱి యెఱుకగలవాఁడయ్యు ధృతరాష్ట్రుఁ డెట్టి
 దుశ్చేష్టగావించినాఁడు - దీనివల్ల విదురుఁడుగూడ కష్టపడవలసి
 వచ్చినదన్నచో నది శ్రీహరిలీల. మనుష్యానుకరణముచే జనుల
 చిత్తవత్తి నతఁడు భ్రమింపఁజేయును. కాని యతని కరుణవల్ల విదురునికిఁ
 బరమేశ్వర లీలామాహాత్మ్యము దృగ్గోచరమగుటఁ జిత్తవిభ్రాంతిలేక
 యతఁడు గూఢవృత్తి సుఖముగాఁ జరించును.

తెనుఁగున విదురుఁడు 'దనకై దుఃఖించుచున్నట్లును నట్టి
 దుఃఖము దాను బొందుటకుఁ గారణము పరమేశ్వరుని మాయయనియు,
 మాయక్రమ్మినవేళఁదాను దుఃఖింతుననియుఁ బరమేశ్వరుని దయక్కు
 వేళ సుఖింతుననియుఁ జెప్పినట్లు నిబంధితమైనది. ఇది యంతయు
 శ్రీధరీయ ప్రతీకను దప్పగా నర్థముచేసికొనుటచేతఁ గల్గినచిక్కు.
 ఈ యపార్థికరణమున కనుకూలముగాఁ బూర్వోత్తరసందర్భము
 మార్చబడినది. ఈ మార్పు ప్రకరణోచితముగాదు. మూలమునందలి
 సొంపును జెఱచునట్టిది.

ఈ యుదాహరణములనుబట్టి, యీదోషములలోఁ జాలభాగ
 మప్రతిభులు, నపండితులునగువారి జోక్యమువలనఁ దటస్థించినవని
 నిర్ధరింపఁదగును. కొలది మార్పులతో నీ దోషములు సవరింపఁదగి
 యుండుట నీ భావమునకు ప్రోద్బలకము. ఆధ్యాత్మిక విషయకముల
 మాట యెట్లున్నను సాహిత్య విషయకములైన యపాన్వయములు

నపార్థీకరణములును భోతన కృతములు గాఙ్జాలవన్నచో వివదించు వారుండరు.

ఆధ్యాత్మిక విషయకములు - అపార్థీకరణములు.

1. “ధర్మస్య హ్యపవర్గస్య నార్థోర్థాయోపకల్పతే।

నర్థస్య ధర్మైకాంతస్య కామో లాభాయ హి స్మృతః॥

కామస్య నేంద్రియప్రీతిర్లాభోజీవేతయావతా।

జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థో యశ్చేహ కర్మభిః” (1-2-10-11)

ఆపవర్గస్య = ఉక్తన్యాయేన = అపవర్గపర్యంతం - తస్యధర్మస్య అర్థాయ ఫలత్వాయ-అర్థో నోపకల్పతే యోగ్యో న భవతీత్యర్థః తథా ధర్మైకాంతస్య - ఏవంభూత ధర్మావ్యభిచారిణః - అర్థస్య కామో లాభాయ - ఫలత్వాయ నహి స్మృతో మునిభిః - కామస్య చ విషయభోగస్య - ఇంద్రియప్రీతిః - లాభః - ఫలం న భవతి. కింతు యావతా జీవేత తావానేన కామస్య లాభః ఫలం న తు-ఇంద్రియప్రీతిః జీవనపర్యాప్త ఏవ కామః సేవ్య ఇత్యర్థః - జీవస్య జీవనస్య చ పునః కర్మానుష్ఠానద్వారా కర్మభిర్య ఇహ ప్రసిద్ధః - సః అర్థో న భవతి, కింతు తత్త్వజిజ్ఞాసైవ-

“అపవర్గపర్యంతంబైన ధర్మంబున కర్థంబు ఫలంబుగాదు. ధర్మంబు నందవ్యభిచారియైన యర్థంబునకుఁ గామంబు ఫలంబుగాదు. విషయభోగంబైన కామంబున కింద్రియప్రీతి ఫలంబుగాదు. ఎంత దడవు జీవించునంతయ కామంబునకు ఫలంబు. తత్త్వజిజ్ఞాసగల జీవునకుఁ గర్మములచేత నెయ్యది సుప్రసిద్ధంబదియు నర్థంబుగాదు.

అథోరేఖాంకితమగు వాక్యములు మూలవ్యాఖ్యానముల కపార్థకల్పనము - ‘ఎంతచేత జీవించు నంతయ కామంబునకు ఫలంబు’ జీవనమునకుఁ గర్మానుష్ఠానద్వారమునఁ గర్మసంపాద్యములైన యిహ-

ముత్యార్థములుగాక తత్త్వజిజ్ఞాసయే ఫలమనియుండుటసరి. ఆంధ్రీకరణమునందు - 'ఎంతదడవు' అనియు 'తత్త్వజిజ్ఞాసగల జీవున' కనియునుండుటచే నర్థముచెడినది. జీవ శబ్దమునకు జీవనమనియర్థము. జీవుడనుకొనుట ప్రమాదము. తత్త్వజిజ్ఞాస జీవమునకు ఫలమనియర్థము - దీనిని జీవునకు విశేషణముచేయుట దోషము - ఇందువల్ల సంగతి చెడినది. ఆనుపూర్వి లోపించినది.

2. ననుచ తత్త్వజిజ్ఞాసానామ ధర్మజిజ్ఞాసైవ

ధర్మ ఏవహి తత్త్వమితి కేచిత్. (శ్రీధరీయము - ప్రతిక - 1-2-12)

తత్త్వజిజ్ఞాస యనునది ధర్మజిజ్ఞాస. కొందఱు ధర్మంబె తత్త్వమని పలుకుదురు. (1-56) ఇది యపార్థము వ్యాఖ్యయందనూదితమైన పూర్వపక్షమును సిద్ధాంతముగా భ్రమించుట యిది. కొండఱు పదము మొదటివాక్యమునకుఁ దొలుతగాని, రెండవ వాక్యమునందలి క్రియకుఁబూర్వముగానియున్నచో నిట్టియపార్థమునకుఁ దావుండి యుండకుండెడిది.

3. "జగృహే పౌరుషం రూపం భగవాన్మహదాదిభిః।

సంభూతం షోడశకల మాదౌ లోకసిన్ధుక్షయా॥" (1-3-1)

మహదాదిభిః మహదహంకార పంచతన్మాత్రైః సంభూతం - సునిష్పన్నం - ఏకాదశేంద్రియాణి పంచమహాభూతా నీతి షోడశకలా అంశా యస్మిన్ తత్. (శ్రీధరీయము)

"మహదహంకార తన్మాత్రసంయుక్తుఁడై చారుషోడశ కలాసహితుఁడగుచు - పంచమహాభూత భాసితుండై శుద్ధసత్త్వండై సర్వాతిశాయి యగుచు" - షోడశ కలాసహితుఁడగుచు నని మఱల పంచమహాభూతభాసితుండై యనుట దోషము. పంచభూతములు షోడశసంఖ్యాంతఃపతితములు.

4. ఏక ఆత్మాత్మనాం స్వదృక్ ।

అంతరోనంతరో భాతి వశ్య త్వం మాయయోదధా॥ (1-13-50,51)

ఆత్మనాం భోక్తృణామాత్మా స్వరూపం అతో న సజాతీయ-
భేదః-అంతర్బహి ర్భోక్తృభోగ్యరూపశ్చ భాతి-అతో న విజాతీయ
భేదోఽపి. నన్వేకః కథం తథా ప్రతీయతే - మాయయా బహుధా
భాంతం పశ్యేతి. (శ్రీధరీయము)

“జాతిభేద రహితుండైన యీశ్వరుండు బహు ప్రకారంబుల
భోగిభోగ్యరూపంబుల నంతరంగబహిరంగంబుల దీపించు”

1) జాతిభేదరహితుండనుటలో న పార్థ స్ఫురణయున్నది.
సజాతీయవిజాతీయభేదరహితుండన్న యర్థమురాదు.

2) భోగి యనుటకంటె ‘భోక్తృ’ యనుట యుక్తము.

5. న వయం క్లేశబీజాని యతః స్యుః పురుషర్షభ ।

పురుషం తం న విజానీమో వాక్యభేదవిమోహితాః॥ (1-17-17,18)

నరేంద్రా! నేము ప్రాణులకు దుఃఖహేతువులము గాము. మా
వలన దుఃఖంబునొందెడు పురుషుండులేడు. వాది వాక్యభేదముల
యోగీశ్వరులు విమోహితులై - యిత్వాది. (1-424)

పురుషం తం న విజానీమః యతః వాక్యభేదైర్విమోహితాః
వాక్యభేదానాహ - యిత్వాది. (శ్రీధరీయము)

నరేంద్రా! మనము ప్రాణులకు క్లేశబీజములముగాము. వాక్య
భేద విమోహితులమగుటఁ బ్రాణులకు క్లేశహేతు సంపాదకుండగు
పురుషుం డిట్టి వాడని యెఱుంగలేమని శ్లోకభావము.

తెనుఁగులోన పార్థీకరణమునకుఁ గారణము వ్యాఖ్యానమును
సరిగా నర్థము నేసికొనకుండుట. దీనినిబట్టి యుత్తరగ్రంథమునఁ
బ్రమాదములు గలిగినవి-

6. మనో నిర్విషయం యుక్త్యా తతః కించన న స్మరేత్ ।

పదం తత్పరమం విష్ణోర్మనో యత్ర ప్రసీదతి ॥ (2-1-19,20)

నిర్విషయంబైన మనంబున భగవత్పాదా ద్యవయవంబులు
శ్రమంబున ధ్యానంబు సేయుచు (రజస్తమోగుణంబులచేత
నాక్షిప్తంబు విమూఢంబగు చిత్తంబునఁ దద్గుణంబులవలన నయ్యెడి
మలంబులధారణావశంబునఁ బోనడచి)నిర్మల చిత్తంబునం బరమంబైన
విష్ణుపదంబునకుం జను.

ఆత్మ విశేషే సామాన్యతః చిత్తస్థిరీకరణం-ధారణా-అవయవ-
విభావనయా తద్దార్ధ్యం ధ్యానమితి భేదః. తత్ర చమనో వృత్తైర్విలయః
సమాధిరితి వివేకః - సమాధిమాహ మన ఇతి. నిర్విషయం
మనోయుక్త్యా సమాధాయ, స్థిరీభూతే మనసి స్ఫురత్పరమానంద
మాత్రాకారం కృత్వా-ఇత్యర్థః (శ్రీధరీయము)

అధోరేఖాంకితమగు వాక్యభాగము తరువాత నుండఁదగినది.
మనసు నిర్విషయమగుట సమాధి. అది ధ్యానఫలము - ధ్యానము
సమాధిఫలముగాదు. మనస్సు నిర్విషయమైన తరువాత స్మరింపవలసినది
లేదు. నిర్విషయత్వము, స్మరణము పరస్పర విరుద్ధములు.
'తతః కించన నస్మరేత్' అను దశము తెనుఁగుసేతలో విస్మృతమైనది.

7. సిద్ధే న్యథార్థే న యతేత తత్ర పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః

(2-2-3)

ఒండు మార్గంబున సిద్ధిగలదని చూచి. (2-20)

విద్వాంసుఁడు నామమాత్రసారములైన భోగ్యంబులందు
దేహ నిర్వాహకంబగునంతమాత్రంబ గైకొనందగు-అదియు నొండు
మార్గంబున సిద్ధించుచుండ దానికై ప్రయత్నించుట శ్రమయని
యూరకుండునదని తాత్పర్యము. తెనుఁగుసేతయం దీ తాత్పర్యము

స్పష్టమగుటలేదు. “దేహ నిర్వహణం బొండు మార్గంబున సిద్ధించునని చూచి” యని యుండెదగును.

8. ఏవం స్వచి త్తే స్వతఏవ సిద్ధ అత్మాప్రియోర్థో భగవానసంతః:-

ఇట్లు స్వతః సిద్ధుండు నాత్మయుఁ బ్రయండును నిత్యుండును
సత్యుండును.

అథో రేఖాంకితములు శ్రీధరీయమునుండి సంగృహీతములు.
‘స్వచి త్తే’ యను మూలమునకుఁ దెనుఁగు లేకపోవుట దోషము.

9. ‘కావునఁ బరమాత్మ వ్యతిరీక్తంబులేదు. (2-28)

ఇది చాల పెద్దదోషము - వ్యాఖ్యానమును సరిగా నర్థముచేసి
కొననందువలన సంభవించినది.

“పరంపదం వైష్ణవమామనంతి తద్యన్నేతి నేతీత్యతదుత్పన్నక్షవః॥

విస్ఫుజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసాహృదా హృదో పగుహ్యార్థపదంపదేపదే॥

ఈ శ్లోకము బ్రహ్మముయొక్క నిరుపాధికత్వమును
వ్యాఖ్యానించునట్టిది. బ్రహ్మమునందుఁ గాలాదులకుఁ బ్రభుత్వంబు
లేదు. కారణము బ్రహ్మ నిరుపాధికమగుట - నిరుపాధికమెట్లన-

నిరుపాధికత్వం కుత ఇత్యత ఆహ - పరమితి - యత్ - యస్మాత్
అతత్ - ఆత్మవ్యతిరీక్తం నేతి నేతీత్యేవముత్సృప్త మిచ్ఛవో దౌరాత్మ్యం
దేహాద్యాత్మత్వం విస్ఫుజ్య, అర్హస్య పూజ్యస్య శ్రీవిష్ణోః పదం పదే
పదే క్షణేక్షణే హృదా ఉపగూహ్య ఆశ్లిష్య నాన్యస్మిన్ సాహృదం
యేషాం తథా భూతాస్సంతః తద్వైష్ణవం పదం తఏవ పరం సర్వతః
శ్రేష్ఠమామనంతీత్యన్వయః. (శ్రీధరీయము)

అనాత్మద్రవ్యమును నేతినేతియని విసర్జించు నిచ్ఛతో దేహాదు
లందాత్మబుద్ధిని నిరసించి పూజ్యమైన విష్ణుపదమును నిరంతరము

హృదయమున నిల్చి యనితరసాహృదులై యట్టి విష్ణు పద మే
సర్వశ్రేష్ఠమని యోగులు చెప్పుచుండిరి కాబట్టి - యనియర్థము.
'నేతినేతిత్యత దుత్సిస్పృక్షవః' యను సమాసమును వ్యాఖ్యానించు
శ్రీధరీయమునందలి - అతత్ - ఆత్మవ్యతిరిక్తం నేతినేత్యేవమిత్యాది
గ్రంథమునందలి యేకదేశమును దప్పగా ఖండించి యపార్థముచేసికొని
తెనుఁగు చేయఁబడినది. ఈ యపార్థకవాక్యము సందర్భమున నదుకుట
లేదు.

10. భగవాన్సర్వభూతేషు లక్షితః స్వాత్మనాహరిః॥

దృశ్యైర్దృద్ధ్యాది భిర్దృష్టాలక్షణైరను మాపకైః॥ (2-2-35)

భగవాన్ లక్షితః - దృష్టః-కథం-స్వాత్మనా తేత్రజ్ఞాంతర్యా
మితయా - కైః - దృశ్యైర్భుద్ధ్యాదిభిః - తదేవ ద్వేధా దర్శయతి-
దృశ్యానాం జడానాం దర్శనం స్వప్రకాశం ద్రష్టారం వినా న ఘటతే
ఇత్యనుపపత్తిముఖేన లక్షణైః స్వప్రకాశాంతర్యామి లక్షకైః - తథా
బుద్ధ్యాదీని కర్తృప్రయోజ్యాని కరణత్వాత్ వాగాది వద్వాప్తి-
ముఖేనానుమాపకై స్స్వతంత్రశ్చ కర్తేత్యేవమీశ్వరసిద్ధిః.

బుద్ధ్యాదులు లక్షకములు ననుమాపకములు (ఈశ్వర సిద్ధిని
గుఱించి) గూడ - దృశ్యములగుటచేత కరణములగుటచేత - ద్రష్టయుఁ
గర్తయునగు నీశ్వరుఁడు సిద్ధించునని శ్రీధరీయ-తాత్పర్యము - దీనికి-

'బుద్ధ్యాది లక్షణములఁ గానఁబడునని తెనుఁగుసేత.
మూలభావమునుబట్టి యిచ్చుటలేదు. భావప్రకటనమందసమర్థమై
దుర్బోధముగానున్నది. (2-35)

11. కాలం కర్మస్వభావం చ మాయేకో మాయయా స్వయా॥

యదృచ్ఛయాత్మని ప్రాప్తం విబుభూషు దుపాదదౌ॥ (2-5-21)

కర్మ జీవాదృష్టం విబుభూషుః వివిధం భవతు మిచ్చుస్సన్.

(శ్రీధరీయము)

మాయా విభుండైన యీశ్వరుండు దన మాయంజేసి దైవ యోగంబునఁ బ్రాప్తంబులైన కాల జీవాదృష్ట స్వభావంబులు వివిధంబులు సేయ నిశ్చయించి గైకొనియె. (2-86)

‘యదృచ్ఛయా’ యను పదమునకు దైవయోగంబున ననియు, ‘విబుభూషః’ యన్న పదమునకు వివిధంబులు సేయ నిశ్చయించి యనియుఁ దెనుఁగు సేయుట చే నర్థము తారుమారగుటయేగాక యసంగతముగూడ నైనది.

12. కాలాద్గుణ వ్యతికరః పరిణామః స్వభావతః ।

కర్మణోజన్మ మహతః కాలాధిష్ఠితాదభూత్ ॥ (2-5-22)

పురుషః ఈశ్వరః తేనాధిష్ఠితత్వం త్రయాణాం విశేషణమ్.

(శ్రీధరీయము)

ఈశ్వరాధిష్ఠితంబైన మహత్తత్త్వంబువలన నగు కాలంబున గుణవ్యతికరంబును స్వభావంబునఁ బరిణామంబును జీవాదృష్ట భూతంబైన కర్మంబున జన్మంబునయ్యె. (2-86)

(సందర్భము-సృష్టిప్రకారము) ఇచ్చట ప్రస్తుతమైనవి. మహత్తత్త్వము జన్మ-త్రిగుణసామ్యావస్థ ప్రకృతి కాలమువలనఁ బ్రకృతి యందు గుణతోభము స్వభావమువలనఁ బరిణామము గలిగి కర్మము వలన మహత్తత్త్వమునకు జన్మ కలిగినది. కాల స్వభావ కర్మములు జడములగుటఁ గార్యకరణ సామర్థ్యమునకై యవి యీశ్వరాధిష్ఠితము లైనవి. ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వము కాలస్వభావ కర్మలకు విశేషణము సేయవలసినది. అట్లు సేయక మహత్తత్త్వమునకుఁ జేయుటవలన నర్థము చెడినది. సందర్భము సంగతి చెడినది.

13) చతుర్లోకి - “అహమేవాసమేకోఽగ్రే నాన్యద్యత్పదసత్పురం ।

పశ్చాదహం యదేతచ్చ యోఽవశిష్యేత సోన్యహమ్ ॥

ఋతేంద్రం యత్రప్రతీయేత నప్రతీయేత చాత్మని।
 తద్విద్యాదాత్మనో మాయాయథా భాసో యథా తమః॥
 యథా మహాంతి భూతాని భూతేషాచ్ఛావచేష్వను।
 ప్రవిష్టాన్యప్ర విష్టాని తథాతేషు నతేష్వహమ్॥
 ఏతావదేవజ్ఞాన్యం తత్త్వజ్ఞానునాత్మనః।
 అన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం యత్స్వతస్సర్వత్ర సర్వదా॥”

(2-9-33 నుండి 36)

“అహమేక ఏవాగ్రే సృష్టేః పూర్వం ఆసంస్థితః నాన్యత్కంచి
 ద్యత్సత్ స్థూలం అసత్ సూక్ష్మం పరం తయోః కారణంప్రధానం,
 తస్యాప్యంతర్మఖతయా తదా మయ్యేవ లీనత్వాత్, అహంచ తదా
 ఆసమేవకేవలం, నచాన్యదకరవం పశ్చాత్సృష్టేః అనంతరమపి -
 అహమేవాస్మి - యదేతద్విశ్వం, తదప్యహమస్మి - ప్రళయే
 యోవశిష్యేత సోప్యహమేవ-అనేనానాద్యంతత్వా దద్వితీయ త్వా చ్చ
 పరిపూర్ణోఽహమిత్సు క్తంభవతి-మాయాం నిరూపయతి - ఋతఇతి-
 ఋతేంద్రం-వినాపి వాస్తవమర్థంయత్ యతఃకిమస్య నిరుక్తం ఆత్మని
 అధిష్ఠానే ప్రతీయతే సదపి న ప్రతీయేత్ తత్ ఆత్మనో మమ మాయాం
 విద్యాత్ యథాభాసో ద్విచంద్రాదిరిత్యర్థం వినా ప్రతీతో దృష్టాంతః-
 యథా తమః ఇతి సతోఽప్రతీతో తమః రాహుః యథాగ్రహమండలే
 స్థితోఽపి న దృశ్యతే - యథాభాస ఇత్యేతత్సప్తయతి - యథేతి -
 యథా మహా భూతాని భౌతికేషు-అను సృష్టే రనంతరం ప్రవిష్టానీవ.
 తేషూపలభ్యమానత్వాత్ - అప్రవిష్టాని ప్రాగేవకారణతయా తేషు
 విద్యమానత్వాత్ - తథా తేషు భూతభౌతికేష్వహం-ఏవంభూతా
 మమసత్తా - సాధన మాహ ఏతావదితి - ఆత్మనః తత్త్వ జ్ఞానునా
 ఏతావదేవ జ్ఞాన్యం విచార్యం-తదేవాహ - అన్వయః - కార్యేషు
 కారణత్వే నానువృత్తిః కారణావస్థాయాం చ తేభ్యోవ్యతిరేకః-తథా
 జాగ్రదాద్యవస్థాసు తత్సాక్షితయా అన్వయఃవ్యతిరేకశ్చసమాధ్యాదా.

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్యాత్యత్సర్వత్ర సర్వదాచత దేవాత్మనః
స్వరూపం. అన్వయవ్యతిరేక సాధనేనాత్మా జిజ్ఞాస్య ఇత్యర్థః.

“సృష్టి పూర్వమునఁ జర్చింప వే నొకరుండగలిగి యుండుదు వీత
కర్మినిగుచు. సమధిక స్థూల సూక్ష్మ స్వరూపములు తత్కారణ
ప్రకృతియుఁ దగ మదంశమందు లీనమైన నద్వితీయుండనై యుండు
నాకు నన్యమొకటిలేదు. సృష్టికాలమందు సృష్టినాశంబున జగము
మత్స్వరూపమగును వత్స అరయగఁ గల్పప్రళయాంతరమున
నాద్యంతవిరహితక్రియతోడన్ బ రి పూ ర్ణ ని త్య మ హి మం
బరమాత్ముడనగు సరోజ భవయేమందున్.

అదియునుంగాక నీవు నన్నడిగిన యీ జగన్నిర్మాణ మాయా
ప్రకారంబెఱిగింతు. లేనియర్థంబు శుక్తిరజత భాంతియుంబోలె
నేమిటి మహిమందోచి క్రమ్మటందో చకమాను నిదియె నామాయా-
వి శేషంబని యెఱుంగుము. ఇదియునుంగాక లేనియర్థంబు
దృశ్యంబగుటకుంగల యర్థంబు దర్శన గోచరంబు గాకుండుటకును
ద్విచంద్రాదికంబును తమః ప్రభాసంబును దృష్టాంతములుగాఁ
దెలియుము. ఏ ప్రకారంబున మహాభూతంబులు భౌతికంబులైన
ఘటపటాదులయందుం బ్రవేశించి యుండు నా ప్రకారంబున నేను
నీ భూత భౌతికంబులైన సర్వకార్యములందు సత్త్వాదిరూపంబులం
బ్రవేశించియుండుదు. భౌతికంబులు భూతంబులయందుఁ గారణావస్థం
బొందుచందంబున భూత భౌతికంబులు కారణావస్థంబొందిన
నాయందు నభివ్యక్తంబులై యుండవు. సర్వదేశములయందు సర్వ
కాలంబులయందు నేది బోధితంబై యుండు నట్టిదే
పరబ్రహ్మస్వరూపంబు”.

1) సృష్టి నాశంబున - తప్పుపాతము ‘సృజ్యమానంబగు’ నను
పాఠాంతరము సరియైనది.

2) 'ఋతేంద్రం యత్ప్రతీయేత నప్రతీయేత చాత్మని' యనుదానికి 'లేని యర్థ' మి త్యాది తెనుఁగునేత సరిగాదు. లేని యర్థము దోచి క్రమృజుఁ దోచకుండుట మాయగాదు - లేని యర్థముదోచుట, నున్నయర్థము దోచకుండుటమాయ - శుక్తిరజత భ్రాంతి దీనికి దృష్టాంతము - క్రమృజుఁదోచక మానుననుట ప్రామాదికము.

3) తమః ప్రభాసము - ప్రభాసశబ్దము వాడుటసరిగాదు. తమోగ్రహమనుట యుక్తము. ఉన్నయర్థము దోచుకుండుటకిది దృష్టాంతము - ప్రభాసమనగాఁ దోచుటయనియర్థము. అందుచేత నీ ప్రయోగము విరుద్ధము.

4) సత్త్వాదిరూపంబుల-ననుట ప్రామాదికము సత్తారూపంబున ననుటయుక్తము - సత్త్వాదిరూపంబులననుట పొసగదు. కారణ సత్తైవకార్యసత్తాయని సిద్ధాంతము-

5) భౌతికంబులు భూతంబులందుఁ గారణావస్థం బొందు- చందంబుననుట ప్రామాదికము ద్వార్ధాంతికముతో నన్వయించదు. కారణావస్థంబొందిన భూతంబులందు భౌతికంబులభివ్యక్తంబులుగాని చందంబున' నని యుండుట సరి.

6) సర్వదేశంబుల నిత్వాదివాక్యమునకు ముందు నన్వయ వ్యతిరేకముల నను క్రియావిశేషణమున్నగాని సంగతి కుదురదు.

7) భౌతికేత్యాదిగ్రంథమునం దీ దిద్దు బాటులు చేసినను మూలమునందలి యభిప్రాయమంతయుఁ బ్రకటితముగాదు.

'తథా తేషు నతేష్వహ'మను మూలగ్రంథముపూర్వశ్లోకము నందలి యధ్యాసను నుత్తరశ్లోకమునందలి యన్వయ వ్యతిరేక స్వరూపమునుగూడ వివరించుచున్నది. ఈయర్థము మహాగంభీరముగా

నిబంధితమైనది. వాక్యముయొక్క రచనలో నీ మహర్థమంతయు మూలకారుఁడిమిడ్చినాఁడు. తెనుఁగుసేతలోనీసాగసుపోవుటయేగాదు, అభిప్రాయముగూడ సరిగా వివృతముగాలేదు - పలువురు విమర్శకులు ద్వితీయస్కంధమునందు 9వ పద్యముల తరువాతి గ్రంథము పోతనరచన గాదనియు, దానిని వెలిగందల నారయ పూరించినాఁడనియు నభిప్రాయములు వెలిబుచ్చిరి. ప్రస్తుత చతుశ్లోకి 9వ పద్యములకుఁ దరువాతిగ్రంథములోనిదే. కాని యిది నారయ రచనముగాదు. నిశ్చయముగాఁ బోతనగారిదే. నారయవ్రాసియున్నచోఁ దప్పకుండ విశిష్టాద్వైతపరముగా వ్రాసియుండెడివాఁడు. విశిష్టాద్వైతగంధమేని ప్రకృత చర్చనీయగ్రంథమునందులేదు. ఇది నిశ్చయకమైన హేతువు. పూర్వోత్తరసందర్భమంతయు నద్వైతపరముగానున్నను మధ్యనొక చిన్నయవాంతరవాక్యమును బూరింపవలసివచ్చినను విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయము నిముడ్చు స్వభావముగలవాఁడు నారయ, అందుచేత నీ ఘట్టమున నారయ రచనచోటుచేసికొనలేదు. మఱి యితరులెవరైన పూరించిరేమోయనుటకుఁ దావులేదు. ద్వితీయస్కంధ మితరులు పూరించినారన్న ప్రథలేదు. పూరింపవలసియున్నచో నారయయే పూరించియుండెడివాఁడు. ద్వితీయస్కంధమున నారయ రచనము పలుతావులలోనున్నది - ఇచ్చటమాత్రము లేదు - అందుచేత నిది పోతనగారి రచనయేయనక తీరదు. పోతనగారి శ్రీధరీయ ప్రీతి యిందు మిక్కుటముగాఁ గానవచ్చుటకూడ నానిశ్చయమునకుఁ బ్రబోధ్యలకము.

14. భగవానేక ఆసేదమగ్ర ఆత్మాత్మనాం విభుః॥

ఆత్మేచ్ఛానుగతావాత్మా నానామత్య పరిక్షితః॥

సవా ఏష తథా ద్రష్టా నాపశ్యద్దృశ్యమేకరాట్.

మేనే సంతమి వాత్మానం సుప్తశక్తిరసుప్తదృక్॥

సావా ఏతస్య సద్దృష్టుశ్శక్తి స్స దనవాత్మికా।

మాయానామ మహాభాగ యయేదం నిర్మమే విభుః॥

కాలవృత్త్యాతు మాయాయాం గుణమయ్యామధోక్షజః॥

పురుషే జాతృభూతేన వీర్యమాధత్త వీర్యవాన్॥

తతో భవన్మ హత్తత్త్వ మవ్యక్తాత్కలచోదితాత్.

విజ్ఞానాత్మాత్మదేహన్దం విశ్వం వ్యంజంస్తమోనుదః॥

సోవ్యంశగుణకాలాత్మాభగవద్దృష్టి గోచరః॥

ఆత్మానం వ్యాకరోదాత్మా విశ్వస్యాస్యసిన్సృక్షయా॥”

(3-5-23 నుండి 28)

1) ఆత్మనాం జీవానా మాత్మాస్వరూపం విభుః స్వామీ చ ఆత్మా పరమాత్మా భగవానేక ఏవేతి-అన్యద్విష్టృద్భృత్యాత్మకం నకించిదాసీత్ - ఆత్మేచ్ఛా మాయా, అస్యా అనుగతో లయేసతి - యద్వా ఆత్మనః ఏకాకిత్వే నాపస్థానేచ్ఛాయా మనువృత్తాయామ్.

2) తత్రప్రథమం మాయోద్భవప్రకార మాహ - సజ్జతి - సవావీమః ద్రష్టానన్ తదానీం దృశ్యం నాపశ్యత్ కుతః ఏకరాట్ ఏకఏవ తదాప్రకాశతే, ఆత్మాన మసంతమివ మేనే సుప్తా మాయాద్యాశ్చక్తయో యస్య సః నత్వసంతం మేనే. యతః అసుప్తాదృక్ శక్తిర్యస్య -

3) సతోద్రష్టుః సాదృశ్యాను సంధానరూపా సదసదాత్మికా కార్యకారణరూపా.

4) కాలవృత్త్యా కాలశక్త్యా గుణమయ్యాం క్షుభిత గుణాయాం అధోక్షజః పరమాత్మా ఆత్మాంశభూతేన పురుషేణ ప్రకృత్యధిష్ఠాత్మరూపేణ వీర్యం చిదాభాసం ఆధత్త వీర్యవాన్ చిచ్ఛక్తి యుక్తః-

5) కాలచోదితాత్కల ప్రేరితాత్ తతస్తస్మాదవ్యక్తా న్నాయాతః మహత్తత్త్వమ భవత్. తత్త్వపదం పరిత్యజ్య మహతో లక్షణం అతః పులింగనిర్దేశః విజ్ఞానాత్మేతి.

6) అంగశ్చిదాభాసః నిమిత్తం - గుణా ఉపాదానం కాలః
క్షోభకరః తదాత్మా తదధీనః ఏవం రూపస్సన్.

నకల జీవులకెల్లఁ బ్రకటదేహము నాత్మనాథుండు వరుఁడు నానావిధైక
మత్యవలక్షణముహితుండు నగు భగవంతుడు సృష్టి పూర్వంబునందు
నాత్మీయ మాయాలయంబునొందిన విశ్వగర్భుడై తానయొక్కటి వెలుంగుఁ
బరమాత్మఁ డభవుండుపద్రష్టయయ్యు వ స్త్వంతర పరిశూన్యుఁడగుటజేసి
ద్రష్టగాకుండు మాయాప్రధాన-శక్తి నతుల చిచ్ఛక్తిగలవాఁడు నగుచుఁ దన్ను
లేనివానిగఁ జిత్తంబుతోనఁ దలచి ద్రష్టయగుఁ దనభవన సిర్మాణవాంఛ
బుద్ధిదోచిన నమ్మమహాపురుషవరుఁడు గార్యకారణరూపమై ఘనతకెక్కి
భూరిమాయాభిధానవిస్ఫురితశక్తి వినుతికెక్కిన యట్టి యవిద్యయందు
ధృతి బూని కాలదోదితమున వ్యక్తంబు ప్రకృతియునను పేళ్ళఁబరగుమాయ
వలన మహత్తత్వ మెలమిఁ బుట్టించె మాయాంశ కాలాదిగుణాత్మకంబు
నైన ముహత్తత్వ మచ్యుతదృగ్గోరమగుచు విశ్వనిర్మాణవాంఛ
నందుటజేసి రూపాంతరంబునఁ బొందె నట్టి మహత్తత్వమందు నోలి
గార్యకారణకర్తాత్మకత్వమైన మహిత-భూతేంద్రియమనోమయమనంగఁ
దగు సహంకారతత్వ ముత్పన్నమయ్యె.

అథోరేఖాంకితములైన భాగములు ప్రామాదికములు-

1) మూలమున-'అసంతమివమేనే' (లేనివానివలెఁడలఁచినాఁడు)
'నత్వసంతం మేనే'. (లేనివానిగఁడలఁచలేదు) ఇందులకు హేతువు -
సుప్తశక్తిరసుప్తదృక్-మాయాదిశక్తులు సుప్తములగుట చిచ్ఛక్తి
(దృక్) యసుప్తమగుట. ఆంధ్రమున ద్రష్టగాకుండు నిత్యాది
గ్రంథమునం దీయర్థములేదు. ఇవ శబ్దార్థము గృహీతముగాలేదు.

2) మాయయు నవిద్యయు భిన్నములు అభేదము చేయుట
దోషము.

3) మాయాంశ కాలాదిగుణాత్మకంబు ('సోప్యంశ-
గుణకాలాత్మా' యని మూలము - 'అంశః చిదాభాసః గుణాః

ఉపాదానం కాలః క్షోభకరః తదాత్మా తదధీనః ఏవం రూపః సోపి
పునర్విజ్ఞానాత్మా'యని శ్రీధరీయము) ఇచ్చట మాయాశబ్దము
ప్రయోగించుట దోషము.

15. పానేన తే దేవ కథానుధాయాః ప్రవృద్ధభక్త్యా విశదాశయాయే ।

వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధం యథాంజసాన్వీయు రకుంతధిష్ఠ్యం॥

అథాపరే చాత్మసమాధి యోగబలేన జిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠాం ।

త్వామేవ ధీరాః పురుషం విశంతి తేషాం శ్రమ స్వాస్యన్నతు సేవయా తే॥

(3-5-44,45)

1) వేదాంత శుద్ధాంత సిద్ధాంతమై యొప్పు మీ సత్కథాసార్-
చంచత్సుధాసారపూరంబులంగ్రోలి సాఖ్యోన్నతిన్ సోలి ధీయుక్తులై
వ్రాలి తాపంబులందోలి మోదంబులందేలి సంపన్నులై యున్న నిత్య
ప్రపన్నుల్ మహోత్కంఠతంబేర్చి వైకుంఠధామంబు నల్పక్రియా
లోలురై కాంతు రద్దివ్యవాసైకసంప్రాప్తికిం గోరుచున్నారమో
దేవ !

2) వైరాగ్య విజ్ఞాన బోధాత్మ యోగక్రియారూఢి నంతర్భ
హిర్య్వాప్తిచాలించి శుద్ధాంతరంగంబుగావించి హృత్పద్మవాసుండవై
చిన్మయాకారమైయున్న నీయున్నతానంత తేజోవిలాసోల్లసన్మూర్తిఁ
జిత్రంబులంజేర్చి యానందలోలాత్మంబొల్చు యోగీశ్వరశ్రేణికిం
దావకీనానుకంపానులబ్ధస్ఫుటజ్ఞానముం గల్గుటంజేసి యాయాసముం
జెందదో దేవతా చక్రవర్తీ,

మూలమునందు రెండవశ్లోకమున నథ శబ్దము మార్గాంతరమును
సూచించును. మొదటి శ్లోకమున భక్తిమార్గము రెండవ శ్లోకమున
యోగమార్గము చెప్పబడి యోగమార్గమునందుఁగూడ సిద్ధి సమాన
మైనను శ్రమకల్గుననియు, భక్తిమార్గమున శ్రమకలుగనందువల్ల
భక్తిమార్గ ముత్కృష్టమైనదనియు ధ్వనింపఁబడినది - తేషాం

శ్రమస్సాన్నతు సేవయా తే.”తేనుగుసేతలో నీ భేదము గృహీతము గాకపోవుట యట్లుంచి ‘జిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠాః’యన్న వాక్యదశము విడువఁబడుటవల్ల యోగమార్గ లక్షణము నూదితముగాలేదు. శబ్దాలంకార సాధనకై యీ సందర్భమున వాడిన యధికపదము లర్థవ్యక్తి భంజకములు.

16. 1) బ్రహ్మన్ కథం భగవత శ్చిన్మాత్రస్యావికారిణః।
లీలయా వా పి యజ్యేరన్ నిర్గుణస్య గుణాః క్రియాః॥
 - 2) క్రీడాయాముద్యమోర్చస్య కామశ్చిక్రీడిషాన్యతః।
స్వతస్తప్తప్తస్య చ కథం నివృత్తస్య సదాన్యతః॥
 - 3) అస్రాక్షీద్భగవాన్ విశ్వం గుణమయ్యాత్మమాయయా।
తయా సంస్థాపయత్యేతద్భూయః ప్రత్యభిధాన్యతి॥
 - 4) దేశతః కాలతో యోసావ వస్థాతః స్వతోఽన్యతః।
అవిలుప్తావబోధాత్మా స యజ్యేతాజయా కథం॥
 - 5) భగవానేక ఏవైష సర్వత్రేత్రే వ్యవస్థితః।
అముష్య దుర్భగత్వం వా క్లేశోవా కర్మభిః కృతః॥
 - 6) ఏతస్మిన్నేమనోవిద్వాన్ భిద్యతే జ్ఞానసంకటే।
తస్మై పరాణుద విభో కశ్మలం మానసం మహత్॥
- (విదురవాక్యము 3-7-2 నుండి 7.)

1) నిర్వికారస్యక్రియాః-నిర్గుణస్య గుణాః కథం లీలయేత్సుక్తిః
ప్రయోజనసద్భావం పరిహరతి-న తు వస్తువిరోధ మితిభావః-

2) అర్భకవ స్త్రీలాపి స యుజ్యతే వైషమ్యాదిత్యాహ -
అర్భకస్య క్రీడాయాం ప్రవృత్తిహేతుః కామోఽస్తి. అన్యతశ్చ
వస్త్యంతరేణ బాలాంతరేణ వా తస్య క్రీడేచ్ఛా భవతి-ఈశ్వరస్య తు
స్వతస్తప్తప్తస్య కథం కామః - అన్యతశ్చసదా నివృత్తస్య - అసంగా
ద్వితీయస్య కథ మన్యతశ్చిక్రీడిషేత్యర్థః-

3) యదు క్తమవిద్యోపాధేర్జీవస్య భోగార్థమీశ్వరః సృష్ట్యాదికం కరోతీతి తదప్యాయీ ప్రమనువదతి -

4) ఏతచ్చ జీవస్యావిద్యాశ్రయత్వే ఘటతే - తత్తు న సంభవ తీత్యతః - యోసాదే శాదిభి రవిలుప్తావబోధాత్మా జీవః బ్రహ్మ స్వరూపత్వా త్సకథ మజయా అవిద్యయా యుజ్యేత? - తత్ర దేశతో దీప్రభాయా ఇవ లోపో నా స్తి సర్వగతత్వాత్ న కాలతః విద్యుత ఇవ నిత్యత్వాత్ - నావస్థాతః - స్మృతే రివావిక్రియత్వాత్ - న స్వతః స్వప్నవ త్సత్యత్వాత్ - నాన్యతః ఘటాదివత్ అద్వితీయత్వాత్ ఏవమేవతైర్యస్య బోధోనలుప్యతే స కథమజయా యుజ్యేత - అజా చాత్రావిద్యైవ న మాయా తస్యా అవబోధేన తిరోధానా భావాత్ -

5) కించ బ్రహ్మస్వరూపత్వా దేవ జీవస్య సంసారోఽపి నయుజ్యత ఇత్యాక్షిపతి - సర్వక్షేత్రేష్వవస్థితో భోక్తాపివస్తుతో భగవానేవ చిద్రూపత్వేన తద్వ్యతిరేకాభావాత్ ఏవం స త్యముష్య జీవస్య దుర్భగత్వ మానందాదిభ్రంశః కర్మభిర్హేతు భూతైః క్లేశో వా కుతః కర్మసంబంధాభావాత్ -

6) అజ్ఞాన మేవ సంకటం దుర్గం, తస్మిన్ మానసం కశ్మలం మోహం పరాణుద - అపాకుర్విత్యర్థః. (శ్రీధరీయము)

1. అగుణుండగు సీశ్వరనకు జ గ ద వ నో ద్భ వ వి నా శ- సత్కర్మములుం దగు లీల లెట్లు లాతఁడు సగుణుండై యుంట యెట్లు సాజన్యనిధీ!

2. అన 'సర్భకునిగతి' నవపుండు, మైత్రేయమునిఁజూచి విదురుఁ డిట్లనియె మఱల -

బాలుఁడు గ్రీడావిలోలమాననమున దీపించు లీలానురూపుఁడగుచుఁ

గానిచోఁ గామానుగతుడై రమించును నర్భకుఁడర్థి వ స్తవంతరమున

నర్మకాంతరముననై నను బాలకేసేనంగుడగుచు నోలినిఁజరించు

హరియు నెపుడు నివృత్తుఁ డత్యంత తృప్తుఁడగుట వర్తించుటెట్లు గ్రీడాదులందు.

3. మఱియుఁ ద్రిగుణాత్మకంబైన మాయఁగూడి యఖిలజగముల గల్పించెననుటయెట్లు
అమాయచేత నీ యఖిలంబు సృజించి పాలించి పాలించి పరమపురుషుఁ

4. డనఘాత్మ! దేశకాలావస్థలందును నితరులయందు నహీనమైన
జ్ఞానస్వభావంబుఁ బూని యాప్రకృతితోఁ నెబ్బంగిఁ గలసె? దా నేకమయ్యు

5. గోరి నమ స్త శరీరంబులందును జీవరూపమున వసించియున్న
జీవునకు దుర్బుగక్లేశసిద్ధి యెట్టి కర్మమున సంభవించెను? గడఁగి నాడు

6. చి త్త మజ్ఞానదుర్గమస్థితిఁ గలంగి యధికభేదంబునొందెడు ననఘచరిత!

విదురుని ప్రశ్న రెండు భాగములు -

1. పరమేశ్వరుఁడు నిర్వికారుఁడు నిర్గుణుఁడనిగదా చెప్పుదురు
మఱి యాయన సృష్టి చేయుట యెందులకు? లీల యన్నచో నెట్లు
కుదురును? సృష్టిగుణమయము క్రియాత్మకముగదా! నిర్గుణునకు
గుణములు, నిర్వికారునకుఁ గ్రియ యెట్లు పొసగును? - బాలునికివలెనే
భగవంతునకుఁగూడ లీలయనుట కుదురదు. కామమో యన్య
ప్రచోదనమో బాలునికిఁ గ్రీడాప్రవృత్తి హేతువులున్నవి. ఈశ్వరుఁడు
స్వతస్త్వత్తుఁడుగాన కామము నివృత్తుఁడుగాన నన్యసంగమునుండఁ
జాలవుగదా! - ఇంతవఱకు మొదటి ప్రశ్నము-

(ఎ) ఈశ్వరుఁ డీ విశ్వమును గుణమయమైన యాత్మ మాయ
(జీవునకుఁ గర్మత్వ భోక్తృత్వ రూపమగు మోహమును గలిగించునది
యని శ్రీధరియ వ్యాఖ్య-ఆత్మనః-జీవస్య మోహోత్పాదికా) చేత
సృజించి, పోషించి, సంహరించుచున్నాడని చెప్పుదురుగదా! ఇక
రెండవ ప్రశ్న-

2) జీవుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుఁడగుట దేశకాలాదులచేత
విలుప్తముఁ జెందని బోధము గలవాఁడగును. అట్టి జీవున

కవిద్యాయోగ మెట్లు? బ్రహ్మస్వరూపుడైనచో జీవునకు నానంద భంశము కర్మకృతశ్లేశము నెట్లు? (ఎ) గుర్తుగల వాక్యము (శి వ శ్లోకము) రెండు భాగములకు సమముగా నన్వయించును. ప్రశ్నను సంగ్రహించినచో విశ్వసృష్టి స్థితిసంహారము లీశ్వరకర్తృకము లనుట యెట్లు? జీవుడు బ్రహ్మస్వరూపుడైనచో నతనికి సంసారమెట్లు? (సృష్టి స్థితిసంహారములు గన్పించుచున్నవి గాఁబట్టి యీశ్వర కర్తృత్వము, జీవసంసరణము నొప్పక తప్పదు. ఒప్పినచో నీశ్వరునికిఁ గర్తృత్వము, జీవునకు సంసరణము కుదురుటలేదు. ఇది ప్రశ్నబీజము. ఈ బీజము శి వ శ్లోకమునందుఁబెట్టి పై కిఁ గ్రిందికి సమన్వయించునట్లు వ్రాయుట మహాప్రౌఢి).

అంధ్రీకరణమునం దీ ప్రౌఢి రాలేదు, సరిగదా ప్రశ్నయే సరిగా నుద్భావితము గాలేదు.

1) పద్యమునందు 'అవికారిణః' యన్న పదమునకుఁ దెనుగు లేదు.

2) అన "నర్భకునిగతి" యని మైత్రేయ సమాధానముగా నుల్లేఖించుట సరిగాదు-ఇది సిద్ధాంతాంతః ఫలితముగాదు.

3,4) భాగములు మూలమునకు వ్యాఖ్యానమునకు నపార్థకములు.

త్రిగుణాత్మకంబైన మాయఁగూడి-'గుణమయ్యాత్మమాయయా' యని మూలము - 'జీవస్య కర్తృత్వ భోక్తృత్వాదిమోహోత్పాదికా' యని వ్యాఖ్యానము - ఈ యర్థమురాలేదు - పరమపురుషుఁ డాప్రకృతితో నెబ్బంగి కలసెను - జీవుఁ డవిద్యతో నెట్లుకలిసెనని వ్యాఖ్యానము. మూలమునందలి 'యోఽసౌ' యను పదముయొక్క స్వారస్యము తెనుఁగునరాలేదు. 'యోఽసౌ' యను పదము జీవేశ్వరుల కభేదముచేసివాడఁబడినది. ఫలితముగా బ్రహ్మభిన్నుడైన జీవుఁడని

యర్థము సిద్ధించును. పరమపురుషుడనుటలో నీశ్వరుడని యర్థము వచ్చును - ఈ భాగము జీవపరముగా వ్యాఖ్యాతముకాగా నీశ్వర పరముగా నర్థ చేసి తెనిగింపబడినది.

5. జీవునకు దుర్భగక్లేశసిద్ధి యెట్టి కర్మమున సంభవించెననుట సరిగాదు. జీవునకు దుర్భగత్వముగాని, కర్మకృతమైన క్లేశముగాని యెట్లుకుదురునని మూలభావము - ఇవి ప్రశ్ననుద్భావించుటలోని ప్రమాదములు - ఇందువల్లఁ బ్రశ్న స్పష్టపడలేదు.

మఱి సమాధానము - మూలము (3-7-9 నుండి 12)

17. 1) “సేయం భగవతో మాయా యన్నయేన విరుధ్యతే।
ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్య మత బంధనమ్॥

2) యథార్థేన వినా పుంసో మృషైవాత్మవిపర్యయః।
ప్రతీయత ఉపద్రష్టుః స్వశిరశ్చేదనాదినా॥

3) యథా జలే చంద్రమసః కంపాది స్తత్కృతో గుణః।
దృశ్యతే సన్నపి ద్రష్టురాత్మనో నాత్మనో గుణః॥

4) స వై నివృత్తిధర్మేణ వాసుదేవానుకమ్పయా।
భగవద్భక్తియోగేన తిరోధత్తే శనై రిహ॥”

1. భగవతోఽచింత్యశక్తే రీశ్వరస్య సేయం మాయా నయేన తర్హేణ విరుధ్యత ఇతియత్ - యా సా మాయేతి తర్హవిరోధమేవానువదతి ముక్తస్యా విద్యయా బంధనం కార్పణ్యంచేతి

2) అత్రోదాహరణమహ - యథార్థేన సత్యేన స్వశిర-
శ్చేదనాదినా వినా పుష్పద్రష్టుః స్వప్నసాక్షిణః పుంసః మమేదం
శిరశ్చిన్న మితి యద్వ ద్యథా ఆత్మ విపర్యయః కేవలం మృషైవ
ప్రతీయతే తద్వత్.

3) తర్హి ఈశ్వరస్యాపి కిం స ప్రతీయతే? తత్రాహ - జలే
ప్రతిబింబగతస్యైవ చంద్రమసః తత్కృతః జలోపాధికృతః కంపాది

గుణః ధర్మః యథా యథా దృశ్యతే, నత్వాకాశ స్థితస్య తథా. అనాత్మనో దేహోదేర్ధర్మః అసన్నపి తదభిమానినో ద్రుష్టురాత్మనో జీవన్యైవ-నత్యీశ్వరస్య త్యర్థః.

4) సనై అనాత్మనోగుణః నివృత్త ధర్మాదిత్రికేన శనై స్తిరోధత్తే అదృశ్యో భవతి-శనై రిత్యనేన సాధనానుసారేణ.

ప్రశ్నలోని రెండు భాగములకును గలిపి సమాధానము.

‘ఇదేమాయ’ యని అనగా నీశ్వరుఁడు సృష్ట్యాదికము చేయుట జీవుఁడు సంసారియగుట మాయా కృతములే యని-మాయ యననేమి ? తర్కవిరుద్ధమగుటయే ఈశ్వరుఁడు సృష్ట్యాదిక మొనరించుట, జీవుఁడు సంసారియగుట తర్కవిరుద్ధమనిగదా ప్రశ్న? తర్క వైరుధ్యమే మాయా లక్షణము. (ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్యముత బంధనం) కాబట్టి సృష్ట్యాదికముగాని, సంసరణముగాని తర్క విరుద్ధములగుట యథార్థముగాదు. విపర్యయముగాని వస్తుస్థితి గాదు. మృషాప్రతీతి యెట్లు? స్వప్నమునందు స్వశిరశ్చేదాదిక మయథార్థమై ననుభాసించి నట్లు-మఱి యీ మృషా ప్రతీతి యెవనికి? ఎవనికిఁ గల్గుచున్నదో వానికే! జీవునికేగదా యీ భానము! అందుచేత జీవునకే యీ భ్రాంతి! ఈశ్వరునకు లేదా? లేదు! ఇందుకు దృష్టాంతమిది. జలము నందుఁ బ్రతిబింబించిన చంద్రునకు (ప్రతిబింబమునకు) జలధర్మమైన కంపాదులు దృశ్యమానమైనట్లు దేహాది ధర్మములు, తదభిమానియైన జీవునకుఁ గల్గుచున్నవి. బింబభూతుఁడైన యాకాశస్థితచంద్రునికి జలధర్మమైన కంపాదిగుణములు దోచనట్లు దేహోద్యుపాధి ధర్మములు, తదభిమాన రహితుఁడైన యీశ్వరుని కంటవు. వాస్తవముగా బింబ ప్రతిబింబములకు భేదము లేకపోయినను జలోపాధికమైన భిన్నత్వము భాసించినట్లు జీవేశ్వరులభిన్నులైనను దేహోపాధికృతమగు భిన్నత్వము భాసించుచున్నది. వాస్తవమునకు

జీవుఁడు ముక్తుఁడేగాని యుపాధ్యభిమానము వలన సంసరణము నొందుచున్నాఁడు. ఆత్మకు (జీవునికి) ననాత్మగుణ (దేహధర్మమగు సంసరణము) మిట్టిది. ఇది యెట్లు దొలఁగును. నివృత్తి ధర్మముచేత. అది యెట్లు కలుగును? ఈశ్వరానుగ్రహముచేత. అది యెట్లు లభ్యమగును? భక్తియోగముచేత-ఈ యర్థమంతయుఁ బరమ ప్రాథమ్యముగా నాలుగు వాక్యములలోఁ జక్కని యానుభూతితో సుగ్రధితమైనది. 'ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్యముత బంధనమ్' - తర్క విరోధము యొక్క స్వరూపము - ఈశ్వరస్య కార్పణ్యమ్ (సృష్ట్యాది కర్తృత్వ-రూపమ్) విముక్తస్య (బహ్మభిన్నస్య జీవస్య) బంధనమ్. వాక్య రచనవల్ల జీవేశ్వర భేదము నైక్యముగూడ స్ఫురించుట - 'సేయం భగవతో మాయా యన్నయేన విరుధ్యతే' తర్క విరోధి భానము గాదు. తర్క వైరుధ్యభానము. ఆంధ్రీకరణమునం దీ యర్థము సుస్పష్టముగా లేదు, సరిగదా సంగతి సందర్భముల యోజనము చెడిపోయినవి.

1. "వినుము వితర్కవాదములు విష్ణుని పుల్లనరోజవత్రనే
త్రుని ఘనమాయనెప్పుడు విరోధముసేయుఁ బరేశునిత్య శో
భనయుతుబంధనాధిక విపద్ధశలున్ గృహణత్వమెప్పుడే
ననయముఁబొందలేక విఘ్నఁడొక్కఁడనంతఁడు నిత్యఁడౌటచేన్

2. మఱియు -

పురుషుఁడు నిద్రవోఁ గలలఁబొందు సమస్తసుఖంబులాత్మ సం
సంహరణ శిరోవిఖండనములాదిగ జీవునికిఁ బ్రబోధమం
దరయగఁ దోచుచున్న గతినాదిఁబరేశుఁడు బంధనాదులన్
బొరయక తక్కుఁబెట్లనుచు బుద్ధిని సంశయమందె దేనియున్
అవ్వీధమతనికిం గలుగనేరదది యెట్లంటే.

3. లలితవిలోల నిర్మల జలప్రతిబింబిత పూర్ణచంద్రమం
దలము దదంబుచాలనవిదంబనహేతువునొందియున్ వియ
త్తలమునఁ గంపమొందనివిధంబున సర్వశరీరధర్మముల్
గలిగి రమించు నీకునకుఁ గల్గఁగనేరవు కర్మబంధముల్

కావున జీవున కవిద్యామహిమంజేసి కర్మబంధనాదికంబు సంప్రాప్తంబగుంగాని సర్వభూతాంతర్యామియైన యీశ్వరునకుఁ బ్రాప్తంబుగానేరదని - వెండియు.

4) నరునకు నాత్మదేహజ గుణబులఁ బాపగ నోపుఁబంకజోదర చరణారవిందమహితస్ఫుటభక్తియ-

పద్యమునఁ దర్కమునకందకపోవుటయే మాయాస్వరూపమని భావము. (మూ-నయేన విరుద్ధత ఇతియత్) తర్కమువల్ల మాయా స్వరూపమవగతముకాదని భావము - వితర్కవాదములు మాయతో విరోధించుటవలననీ యర్థము వచ్చుచున్నది. తర్కవిరుద్ధమగుటయే మాయ, అనగా నయథార్థప్రతీతి, విపర్యయప్రతీతి యన్న మూలభావము పద్యమునందురాలేదు. అందుచేత నపార్థముచేయఁబడినది. తర్కవైరుధ్యానువాదమగు “నీశ్వరస్యవిముక్తస్య కార్పణ్య ముత బంధన” మ్మన్న వాక్యమును హేతు వాక్యముగా నపార్థముచేసికొని యనువదించుట జరిగినది.

2. దృష్టాంత దార్ఢాంతికయోజనము తప్పు - మూలమున స్వాప్నిక శిరశ్చేదానుభవము దృష్టాంతము - దార్ఢాంతిక మాత్మ-విపర్యయము. సాధర్మ్యము మృషాప్రతీతి. తెనుఁగున నీ యర్థము చాయగానైనలేదు. తెనుఁగున దార్ఢాంతికము మారినది. (ఆత్మ విపర్యయము (మూలమున) స్థానమునఁ బరేశుఁడు బంధనాదులన్ బొరయుట) సాధర్మ్యము లుత్పన్నమైనది. మఱియు నిదియంతయుఁ బూర్వపక్షకోటి సతితముగా నిబంధితమైనది.

3) సర్వశరీర ధర్మముల్ గలిగి రమించునీశునకు - ఈ యర్థము తప్పు, ఈ శ్వరున కుపాధ్యభిమానములేదు.

4) పద్యభావమున - నివృత్తి ధర్మాదిత్రయము నిబంధితముగా లేదు. భక్తియొక్కటియే సాధనముగాఁ జెప్పఁబడినది.

మూలముననున్న 'నివృత్తి ధర్మేణ హసుదేవానుకంపయా, భగవద్భక్తియోగేన' - ఈ త్రితయమునందుఁ బూర్వపూర్వమున కుత్తరోత్తరము హేతువు, ఈయర్థముతోఁ బాటీసాగసు విసృష్టమైనది. మఱియు నివృత్తిధర్మమే మాయాతిరోధానమునందుఁ బ్రధాన హేతువు, బంధ మవిద్యాకృతమగుట జ్ఞాననివర్త్యమని సిద్ధాంతము - కాఁబట్టి దానినిఁ జెప్పకుండుట ప్రామాదికము.

18. కపిలదేవహూతి సువాదఘట్టము. (3-26-2 నుండి 9)

1. జ్ఞానం నిశ్శేయసార్థాయ పురుషస్యాత్మదర్శనం।
యదా హుర్వర్ణయే త త్తే హృదయగ్రంథిభేదనమ్॥
2. అనాదిరాత్మా పురుషో నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః।
ప్రత్యగ్భామా స్వయంజ్యోతి ర్విశ్వం యేన సమన్వితమ్॥
3. నజాయతే న మ్రియతే సహదేహద్యుపాదిభిః।
నిమిత్తైరాత్ర తద్ధర్మా యథా స్వప్నేతదీక్షితా॥
4. సఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం దైవీం గుణమయీం విభుః।
యదృచ్ఛయై వోపగతా మభ్యపద్యత లీలయా॥
5. గుణై ర్వి చిత్రాన్సృజతీం సరూపాః పకృతిం ప్రజాః।
విలోక్య ముముహే సద్యః స ఇవజ్ఞాన గూహయా॥
6. ఏవం పరాభి ధ్యానేన కర్తృత్వం ప్రకృతేః పుమాన్।
కర్మసుక్రియమాణేషు గుణై రాత్మని మన్యతే॥
7. తదస్య సంస్కర్తృంధః పారతంత్ర్యం చ తత్కృతం।
భవత్యకర్తు రీశస్య సాక్షిణో నిర్వృతాత్మనః॥
8. కార్యకారణ కర్తృత్వే కారణం పకృతిం విదుః।
భోక్తృత్వే సుఖదుఃఖానాం పురుషం ప్రకృతేః పరమ్॥

1. తత్రపురుషం లక్షయతి-ఆత్మేవ పురుషః - కోసావాత్మా? ప్రత్యక్షప్రతిలోమతయా స్ఫూర్తిర్యస్య - అనాదిః జన్మాదిరహితః ప్రకృతేః - పరః - అన్యః - అసంగః - నిర్గుణః - స్వయంజ్యోతి స్వే హేతుః విశ్వం యేనసమన్వితమ్.

5) తత్ర ప్రకృత్యవివేకేన జీవస్య సంసారప్రకారమాహ - సూక్ష్మామవ్యక్తాం దైవీం దేవస్య విష్ణోః శక్తిం లీలయా ఉపగతాం యదృచ్ఛయై వాఘ్నిప పద్యత ఇత్యన్వయః.

6) జ్ఞానం గూహతి - ఆవృణోతీతి జ్ఞానంగూహో తయా.

1. 'ఏ తత్త్వగుణంబులెఱింగి నరులు ప్రకృతిగుణంబులవలన విముక్తులగుదురో, హృదయగ్రంథివిచ్ఛేదకంబు నాత్మదర్శన రూపంబునగు నాజ్ఞానంబాత్మ నిశ్చేయస కారణంబుగావున దాని నెఱింగింతు.

2. అందునాత్మస్వరూపంబెట్టిదనిన ననాదియు, బురుషుండును సత్త్వాది గుణశూన్యుండును, బ్రకృతి గుణవిక్షణుండును, బ్రత్యక్ స్వరూపుండును. స్వయం ప్రకాశుండు నెవ్వండు, నెవ్వనితోడ నీవిశ్యంబు సమన్వితంబగు.

3. నతండు గుణత్ర యాత్మకంబు, నవ్యక్తంబు, భగవత్సం బంధియునగు ప్రకృతియందు యదృచ్ఛచే లీలావళంబునం బ్రవేశించిన.

4. నా ప్రకృతి గుణత్రయమయంబై స రూ పం బై న ప్రజాసర్గంబుఁజేయం గనుంగొని యప్పుడు మోహితుండై .

5. విజ్ఞాన తిరోధానంబునంజేసి గుణత్ర యాత్మకంబైన ప్రకృత్యధ్యాసంబున నన్యోన్య మేళనంబగుటయు నంతం బ్రకృతి గుణంబుఁ దనయందారోపించుకొని క్రియమాణంబులగు కార్యంబుల వలనం గర్భత్వంబుగలిగి.

7) సంసార బద్ధుండై, పారతంత్ర్యంబు గలిగియుండు కర్తృత్వ శూన్యుండగు నీశ్వరుండు సాక్షియగుటంజేసి.

8) యాత్మకుం గార్యకారణ కర్తృత్వంబులు ప్రకృత్యధీనంబులనియు, సుఖదుఃఖ భోక్తృత్వంబులు ప్రకృతివిలక్షణుండైన పురుషునివనియు నెఱుంగుదురు.

1. 2వ శ్లోకమున లక్షితుడైనది సంసారియగు పురుషుడు. కావున పురుషుని విశేష్యముచేసి వ్యాకరచస సేయవలయును. ఆంధ్రీకరణమునందు నాత్మవిశేష్యము సేయఁబడినది. లక్ష్యకోటిలోని పురుషుని లక్షణకోటిలోఁ జేర్చుట ప్రామాదికము. సత్త్వాది గుణశూన్యుండును బకృతి గుణవిలక్షణుండును రెండు నేకార్థములే, నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః - యన్నదానికే దెనుఁగు. ఈ తెనుఁగుసేత చంద్రికావాఖ్యానమునుబట్టి చేసినది. తక్కినదంతయు నద్వైతమతమే, శ్రీధరీయానుసారియే - ఈ రెండు మాటలు విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయానుసారులు - “నిర్గుణః - ప్రాకృత సత్త్వాదిగుణరహితః - ప్రకృతేః పరః - ప్రకృతి పరిణామ రూపాచ్ఛరీరేంద్రియమనః ప్రాణాదేః పరః స్వభావతః శ్చాత్యంతవిలక్షణః” యని - చంద్రిక - ఈచంద్రికావాఖ్యానముయొక్క సంగ్రహస్వరూపములే పైనఁజెప్పిన మాటలు - అద్వైతమునుబట్టి రెండు నేకార్థములే - ‘ప్రకృతేః పరః’ - అనగాఁ బకృతికంటె యన్యుండని యర్థము - అందువల్లఁబైనఁ జేర్కొన్న రెండుమాట లద్వైత సంప్రదాయ విరుద్ధములగుటఁ బోతనగారు దక్కిన వచనమంతయు నద్వైత మతమునుబట్టి వ్రాసి, యీ రెండుమాటలు విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనమునకై చంద్రిక నుండి గ్రహించి యుండుననుట పొసగదు. మఱి సంభావ్యమేమనగా నిచ్చట గ్రంథపాఠముకాఁగా విశిష్టాద్వైతయైన నారయ పూరించి యుండుననుట యొక్కటియే. పోతనగారి భాగవతమునందుఁ బలుతావుల నిట్టి

పూర్వోత్తర సందర్భవిరుద్ధముగా విశిష్టాద్వైత మతానుసారులైన వాక్యములు, వాక్యదళములు గన్పించుచు రచనయందలి యాను పూర్వని సంగతినెఱచెచి యర్థావగతికిఁ బ్రబల విఘ్నకారులై గ్రంథము నయోమస్థితికిఁ బాలుసేసినవి.

2. మూడవ శ్లోకమునకుఁ దెనుఁగు కన్పించదు. ఈశ్లోకమునకు దెనుఁగు లేకపోవుట లోపము.

3. 'యదృచ్ఛచేఁ బకృతియందు లీల వశంబునం బ్రవేశించిన' అపార్థకము - 'లీలయా ఉపగతాం యదృచ్ఛయైవాభ్యపద్యత-' యని శ్రీధరీ యాన్వయక్రమము, చంద్రికఁగూడ నీ పదమును ఫల హేతుత్వే నోపగతాం అన్న పదముతోనే యన్వయించినది.

ఈ దోషములలోఁ జాలభాగము గ్రంథమునందలి వచన భాగములలో సంభవించినట్లు ప్రదర్శితమైన యుదాహరణములఁబట్టి దెలియనగును. కావున వీనిలోఁ జాలభాగము లేఖక పరిష్కర్తృకృతము లనుట యొప్పు. తెనుఁగు భాగవతమునకుఁ బ్రతులుప్రాసికొన్నవారు సంస్కృతమునందుఁ బండితులై యుండి యందురనుటకు వీలులేదు. సంస్కృత పండితుల కీనాఁటికిఁ దెనుఁగునందుఁ జిన్నచూపే. కావున నపండితులైన లేఖకులు ప్రతులుప్రాసికొనుటలోఁ గొన్ని వాక్యభాగములు జారిపోవుటయు, గొన్ని మార్పులు జరుగుటయు సంభవించియుండును. పద్యమైనచో ఛందోబంధమువల్లఁ బెద్ద మార్పులకు గురికాకుండ నుండియుండెడిది. కాని, వచనమగుటచే లేఖక ప్రమాదముల కధికముగాఁ దావలమగుట దట్టింపచినది. అలలియలతి మార్పులతో నీ భాగములన్నియు సవరింపదగియుండుట గమనార్హము.

తెనుఁగు సేయక వదలిన శ్లోకములు - శ్లోకభాగములు

1. అశ్వత్థామ పరాభవ ఘట్టము-

“బ్రహ్మ బంధుర్నహంతవ్య ఆతతాయా వధార్హణః ।

(మయైవో భయ మామూతం పరిపాహ్యనుశాసనమ్ ॥

అర్జున స్పహసాజ్ఞాయ హరేర్హర్ష) మథాసినా ।

మణింజహార మూర్ధన్యం ద్విజన్య సహమూర్ధజమ్ ॥”

అధోరేఖాంకితమగు శ్లోకభాగములను బోతన పదలినాడు. ప్రథమ శ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థమునందు నశ్వత్థామ శిరోజములను దఱిగి మణినిఁ బుచ్చుకొమ్మని ధ్వని - ద్వితీయశ్లోకభాగము దాని ననువదించుచున్నది. ఈ భాగమును నిబంధించకపోవుటచేతను ‘నవ్యుడు గాఁడిత్యాది పద్యముయొక్క యుత్తరార్థమును స్వతంత్రముగాఁ బూరించుటచేతను బద్యము సందర్భమున కతుకక నన్వయించుటలేదు - అశ్వత్థామ యాతతాయయగుట హంతవ్యుడైనను బ్రాహ్మణుడగుట వానినిఁగాపాడుట ధర్మమని పద్యభావము. ఈ పద్యమునందు మూలశ్లోకమునందలి ధ్వనిలేదు - ఇది దోషమనక దీరదు.

2. కుంతీస్తుతి - “విపదస్సంతు తాశ్శశ్వత్తత్ర తత్ర జగద్గురో! ।

భవతో దర్శనం యత్స్యా దపునర్భవదర్శనమ్ ॥”

దీనికిఁ దెనుఁగులేదు. సాత్వతమతమునకిది పట్టుఁగొమ్మవంటిది. సాగసై నభావము - దీనిని వదలుట సరికాదు.

3. భీరపి యద్విభేతి - “గోప్యాదదే త్వయికృతాగసి రామ తావత్ ।

యాతే దశాశ్రు కలితాంజనసంభ్రమాశ్చమ్ ॥

వక్త్రం నిసీయ భయభావనయా స్థితస్య ।

సా మాం విమోహయతి భీరపియద్విభేతి ॥”

“కోపముతోడ నీవు దధికుంభము భిన్నము సేయుచున్నచో
గోపికద్రాటఁ గట్టిన వికుంచిత సాంజన బాష్పతోయ ధా
రా పరిపూర్ణ వక్త్రముఁ గరంబులఁ బ్రాముచు వెచ్చనూర్పుచుం
బాపఁడవై నటించుట గృహపర నామదిఁ జోద్యమయ్యెడిన్”

మూలమునందు వాచ్యమైన భయనటనము దెనుఁగున వ్యంగ్య
మగుట రమణీయమే కాని యిందువలన భీరపి యద్భిభేతి యను
విశేషణదళము వదలివేయవలసి వచ్చినది. దీనిని వదలుట వలన
భావమునందలి తళుకు పోయినది. ఈ తళుకు మెఱిపించుటకై
మూలకారుఁడు భయనటనమును వాచ్య మొనరించినాడు. అదియే
యుక్తతరము.

4. “స్వనిగమ మపహాయ మత్రప్రతిజ్ఞా-
మృత మధికర్తు మవప్నతో రథస్థః ॥” (1-9-3)

భీష్మస్తుతి-ఈ శ్లోకార్థ భావమును వదలి పోతనగారు “నేఁడు
భీష్మునిఁ జంపుదు నిన్నుగాతు విడువు మర్జున” యంచునని ‘మద్వ
ధార్థమ్మను మూలమును దెనిగించినాఁడు. వ్యాఖ్యానమునందు “ఏవం
లోక ప్రతీత్యా అర్జున పక్షపాతీవలక్షితః - వస్తుతస్తు మయ్యేవాను
గ్రహం కృతవాన్ మద్భక్తేన యద్వచ ఉక్తం, తత్తథాస్త్వితి”
అని స్వారస్యము చెప్పఁబడినది. పోతనగారు లోక ప్రతీతిని మాత్రము
చెప్పి స్వారస్యము వదలినాఁడు. సాత్వతమతమును వ్యాకరించు
చక్కని యుదాహరణమిది - దీనిని వదలుట లోపము.

5. “క్షితి భరమచరోపితుం కురూణాం శ్వసన ఇవాన్యజ దక్షవంశవహ్నిమ్ ।
తమిమమహమనువ్రతార్తిహంఘ్రిం హృదిపరిరభ్య జహామి మ ర్త్యనీడమ్ ॥
(1-9-42)

సర్వ మీశ్వరాధీనమని భాగవతమతము. ఈ శ్లోకభావమున
నిండియున్న యంతరార్థమిది. అక్షవహ్నియే గాదు మాసలవహ్ని.

గూడ నీశ్వరశక్తికల్పితమేయని భాగవతము. దీనికే దెనుఁగు లేకుండుట లోపము.

“ప్రాయేజ్ఞైత ద్భగవత ఈశ్వరస్య విచేష్టితం ।
మిథో నిఘ్నంతి భూతాని భావయంతి చ యన్మితః ॥

ఏవం బలీష్ఠైర్యదుభిర్మహద్భి రపరాన్విభుః ।
యదూన్యదుభిరన్యోన్యం భూభారాన్ సంజహరహ ॥” (1-15-24-26)

6. “ఏకాంతలాభం వచసోనువుంసాం సుశ్లోకమాశేర్బుజవాదమాహుః ।
శ్రుతేశ్వ విద్వద్భిరుపాకృతాయాం కథా సుథాయాముప సంప్రయోగమ్ ॥”
(3-6-37)

“అజ్ఞాత్వాప్రీయధామతి కీర్తనే శ్రవణే చావశ్యం కైవల్య మిత్యాహ”-(శ్రీధరీయప్రతీక) కీర్తన శ్రవణములవల్ల కైవల్యము గల్గునని చెప్పు శ్లోకమిది. తెనుఁగున నీ భావము నిబంధితము గాకపోవుట లోపమనక దీరదు.

7. ఉద్ధవ విదుర సంవాదము:-

ఉద్ధవుఁడు విదురుని వీడ్కొని బదరికాశ్రమమునకుఁ బోయెను.
ఆ సందర్భమున మూలమున నీ క్రింది శ్లోకములున్నవి.

విదురోఽప్యర్థ వాచ్ఛుత్వా కృష్ణస్య పరమాత్మనః ।
క్రీడయోపాత్తదేహస్య కర్మాణి శ్లాఘితాని చ ॥
దేహం న్యా సంచ తస్యైవ దీరాణాం ధైర్యవర్ధనం ।
అన్యేషాం దుష్కరతరం పశూనాం విక్లవాత్మనామ్ ॥
ఆత్మానాం చ కురుశ్రేష్ఠ కృష్ణేన మనసేషీతం ।
ధ్యాయన్ శ్లోకతే భాగవతే రురోద ప్రేమవిహ్వలః ॥

ఈ మూడు శ్లోకములకుఁ దెనుఁగులేదు. మొదటి రెండు శ్లోకములు పూర్వ వృత్తానువాదము - గావునఁ దెనుఁగుచేయకున్నను

లోపము లేదను వచ్చును. కాని యీ యంశములన్నియు విదురునిచే ధ్యాతములై యతని రోదనమునందుఁ గారణములై నవి. తెనుఁగులో విదురుని ప్రేమ విహ్వలాత్మక రోదనము పై తము నిబంధితముగాలేదు. ఇది పెద్దలోపము.

8) గజేంద్ర మోక్షణమున -

“జీవీషే నా హమిహాముయా కిమంతర్పహిశ్చావృతయే భయోన్యా ।

ఇచ్ఛామి కాలేన నయన్య విప్లవస్తస్యాత్మలోకావరణన్య మోక్షణమ్ ॥”

ఈ శ్లోకమున కాంక్షీకరణము గాన్పింపదు - ఈ శ్లోకమునందు జీవునివేదన వ్యక్తమగుచున్నది. గజేంద్రునికి మకరముతోడి సహస్ర వర్షముల పోరుచేత జీవిత సంశయస్థితి యేర్పడినది. అప్పుడు తన్నెవరు రక్షింపఁగలరనియే యతని భావము. శరీరత్రాణమునందే యతని దృష్టి కాని మన స్సమాధి కుదిరినంతనే యతనికిఁ బ్రాగ్జన్మానుశీతమగు సంస్కార ముద్బుద్ధమైనది. శరీరాత్మభ్రాంతి తొలగిపోయినది. ప్రాగ్జన్మవాసన నుద్బుద్ధముచేయుటలోనే మకరిపోరు పర్యవసించినది. తరువాత స్తుతి యందెచ్చటను గజేంద్రుఁడు ప్రాణరక్షణమునకై మొఱిడినట్లు లేదు - నాకు జీవింపవలెనని లేదు. లోపల బైట నావరించియున్న యీగజజన్మతో నేమి? ఈ శరీరమోక్షణముగాదు నేను గోరినది! కాలమువచ్చిన నిదిపోవును. కాలమువల్ల నాశము పొందనట్టి (జ్ఞానముచేత నీశ్వరానుగ్రహముచేత నాశముపొందునట్టి) యాత్మజ్ఞానావరకమైన యజ్ఞానమునుండి మోక్షముకోరుదునన్నాఁడు. ఈ భావము గజేంద్రుని మహానుభావతను జాటునట్టిది. ఆయన యాత్మైన్నత్యమును బ్రకటించునట్టిది. ఈ శ్లోకమును భోతనగారు పదలి లావొక్కింతయులేదు మొదలై న పద్యమునువ్రాయుటలో గజేంద్రుని పాత్ర దెబ్బతిన్నది. లావొక్కింతయు లేదన్న పద్యమునం

దుపాధి రక్షణము ప్రధానమగుట జీవునివేదన పూర్వోక్త శ్లోకము నందువలెఁ బ్రతీతమగుటలేదు.

ఇట్లు తెనుఁగుసేయక వదలిన శ్లోకభాగములు, శ్లోకములు నచ్చటచ్చటఁ గలవు. కాని యివి పోతనగారు బుద్ధిపూర్వకముగా వదలియుండెననరాదు. ప్రమాదవశమున వదలియుండెననుకొనుటయే యుక్తము. ఇవిగాక యశాచిత్త్యదృష్టితోఁ బోతనగారు వదలిన శ్లోకములుకొన్ని గలవు. వానిలోఁ బ్రధానమైనది - అదితి కస్యపసం వాదములోఁ బయోభక్షణవ్రతము. ఈ వ్రతమును గుఱించి కశ్యపుఁడదితికి విపులముగా నుపన్యసించును. పోతన దీనిని సంగ్రహించుటచేఁ గథలో బిగువును దెచ్చెను.

పోతన స్వతంత్రముగాఁ బెంచిన భాగములు -

పోతనగారు రసపారవశ్యముచేతను, వర్ణనాప్రియత్వముచేతను బలుతావుల మూలకథను బెంచివ్రాసెను. ఇట్లు పెంపుచేసి వ్రాసిన భాగములనుగుఱించి పలువురు విమర్శకులు వివరించిరి. కాన వానినిచ్చట సంగ్రహించివ్రాయుటయే యుక్తమనుకొందును. పోతనగారిట్లు స్వతంత్రముగాఁ బెంచివ్రాసినది సప్తమాష్టమ దశమ స్కంధములందు ముఖ్యముగాఁ గాననగును. సప్తమస్కంధమందలి ప్రహ్లాద చరిత్రమునందు - పోతన మూలాతిరిక్తముగా సుమారిరువది పద్యములు వ్రాసెను. మూలమునందు సంగ్రహముగా జెప్పబడిన పట్టలను బోతన పెంచి వ్రాసెను. ప్రహ్లాద హిరణ్యకశిపులసంవాదము-చోద్యంబయ్యెడి నింతకాలమరిగెన్. (7-163)

నిన్ను నెచ్చెరు నీతిపాత మహిమన్	7-164
అనినం గన్నతండ్రికిఁ బ్రయనందనుండయిన	
పహ్లాదుఁ డిట్లనియె	7-165
చదివించిరి ననుగురువులు	7-166
తనుహృద్భావలసఖ్యమున్	7-167
అంధేం దూదయముల్	7-168
కమలాక్షునర్పించు కరములు కరములు	7-169
కంజాక్షునకుఁ గాని కాయంబు కాయమే	7-170
సంసారజీ మూత సంఘంబుచిచ్చునే	7-171
మోదముతోడ దైత్యకుల ముఖ్యుడు	7-187
ఉత్సాహ ప్రభుమంత్ర శక్తియుతమే	7-189

అనుదిన సంతోషణములు	7-140
ఎట్టాడిన నట్టాడుదురు	7-144
నాకుంజూడగఁ జోద్యమయ్యెడిగదా	7-145
సురలన్ ద్రోలుటయో సురాధిపతులన్	7-146
నాతోడం బ్రతిభాషలాడెదు	7-271
కలఁడంబోధిఁగలండు	7-274
హరి సర్వాకృతులం గలండు	7-277

ప్రహోదుని బాధానహనము -

పలువురుదానవుల్ బాడువ	7-192
తన్ను నిశాచరుల్ వొడువ	7-193
పాఱఁడు లేచి దిక్కులకు	7-194
శ్రీ నృసింహ విరాభవఘట్టమునఁ బెద్ద వచనము	7-285

2) అష్టమ స్కంధమున గజేంద్రమోక్షణమునఁ బోతన మూలాతిరిక్తముగాఁ బెంచివ్రాసిన భాగములు చాలగలవు. గజయూధవిహారము, గజేంద్రుని జలక్రీడ, కరిమకరములపోరు, విష్ణువు కరిని రక్షించుటకై వచ్చుట. ఈయన్నియుఁ బోతన స్వతంత్రముగాఁ బెంచివ్రాసెను.

గజయూధ విహారము -

భిల్లీ భల్లలులాయక	8-25
అన్యాయోకన భీకరంబులు	8-26
అంధకారమెల్ల	8-27
తలఁగవు కొండలకై న	8-28
పులుల మొత్తంబులు	8-29

మదగజ దానామోదము	8-30
తేటి యొకటి	8-31
లంగీ కృతరంగన్	8-32
వల్ల భలువారి	8-33
కలభంబుల్ చెరలాడు	8-35
తొండంబుల	8-36
ఎక్కడఁ జూచిన	8-37

గజేంద్రుని వర్ణనము -

పల్వలంబుల తేతపచ్చిక	8-39
తన కుంభము లపూర్ణతకు	8-40

గజేంద్రుని జలక్రీడ -

అటఁగాంచెన్ గరిణీ విభుండు	8-42
తోయజ గంధంబు దోఁగిన	8-44
ఇభ లోకేంద్రుఁడు	8-47
కరిణీ కరోజ్ఞిత	8-49
మఱియు నాసరోవరలక్ష్మి (వచనము)	8-50

కరిమకరముల పోరు -

భుగ భుగాయిత	8-51
వడిదప్పించి కరీంద్రుఁడు	8-52
పదములఁ బట్టినన్	8-53
కరిదిగుచు మకరిసరసికి	8-54
ఇట్లు కరి మకరంబులు (వచనము)	8-55
జవమును జలములు	8-56

ఆటోపమ్మనఁ జిమ్ము	8-57
మకరితోడఁ బోరు	8-59
జీవనమ్ము దనకు జీవనమ్మైయుంట	8-61
ఉఱుకున్ గుంభయుగంబుపై	8-62
పొడగానంబడకుండ డాగు	8-63
ఇట్లు విస్మిత నక్రచ్చక్రంబై	8-64
పాదద్వంద్వము నేలమోపి	8-65
వనగజంబు నెగుచు	8-66
ఊహకలంగి	8-67

గజేంద్రుని స్తుతి -

ఏ రూపంబున దీనిగెల్తు	8-71
నానానేకపయూధముల్	8-72
కలఁడందురు దీనుల	8-86
కలుగఁడే నాపాలి	8-87
లావోక్కింతయులేదు	8-90
వినుదట జీవులమాటలు	8-91
ఓ కమలాత్మ! యో వరద!	8-92

శ్రీ విష్ణుమూర్తి గజేంద్రుని రక్షించుట -

ఇచ్చట మూలమునందుఁ 'దత్రాఖిలామరమయో హరి రావిరాసీత్'-తం వీక్ష్య పీడిత మజః సహసావతీర్య సగ్రాహమాశు సరసః కృపయోజ్జహార" -యని మాత్రమే యున్నది. పోతనగారు దీనిని మార్చి వైకుంఠపురంబునుండి శ్రీమహావిష్ణువు సత్వరుడై వచ్చుటయు, నతనివెంట లక్ష్మోద్రులు సనుదెంచుటయు శ్రీవిష్ణువు

చక్రమునుబంపి మకరమును సంహరించుటయు, ముప్పది పద్యములలో
మిక్కిలి రసవత్తరముగా వర్ణించినాడు.

అలవై కుంతపురంబులో	8-95
సిరికిం జెప్పడు	8-96
ఇట్లు భక్తజన (వచనము)	8-97
తనవెంటన్ సిరి	8-98
తదనంతరంబ (వచనము)	8-99
తన వేంచేయుపదంబు	8-100
తాటంకాచలనంబుతో	8-102
అడిగెదనని కడువడిజను	8-103
నిటలాలకములంటి	8-104
వినువీధిం జను దేర	8-105
చనుదెంచెన్ ఘనుడల్లవాడె	8-107
అయ్యవసరంబునఁ గుంజ (వచనము)	8-108
కరుణా సింధుఁడు శౌరి	8-109
అంభోజాకరమధ్య	8-111
భీమంబై తలఁద్రుంచి	8-112
మకర మొకటి	8-114
తమముంటాసిన రోహిణీవిభుక్తియన్	8-115
పూరించెన్ హరి పాంచజన్యము	8-116
మొఱుసెన్ నిర్జరదుందుభుల్	8-117
నిడుదయగు కేలగజమును	8-118
శ్రీహరి కరసంస్పర్శను	8-119
కరమున మెల్లననిమురుచు	8-120

మఱియు నీ సందర్భమున మూలాతిరిక్తముగా లక్ష్మీనారాయణుల
సంవాదము నైదు పద్యములలోఁ గథాంతమునఁ బోతనవాసి తన

స్వకల్పనమునకు నుపసంహారమును జెప్పెను. కథ నీ సంభాషణముతో సమాప్తము గావించుట రమణీయమైన శిల్పము.

వామనావతారఘట్టమునఁ బోతన యిట్లే బహుభాగములఁ బెంచివ్రాసెను. బలిచక్రవర్తి స్వర్గముపై దాడివెడలిన సందర్భమునఁ బోతన స్వర్గమును మూలాతిరిక్తముగాఁబెంచి, యొకపెద్ద వచనమున వర్ణించెను. ఈవర్ణనమంతయుఁ బోతనభావనాపటిమకుఁ దార్జాణముగా నున్నది. అదితి కశ్యప సంవాదములో నింద్రదాదుల కష్టముల నదితిచెప్పు సందర్భమున.

అక్కఱచెల్లెండయ్యను 8-470

ఎండ కన్నెఱుంగని యింద్రుని యిల్లాలు 8-471

అసుర వరులు 8-474

ఈ మూడు పద్యములను బోతన స్వతంత్రముగా వ్రాసెను. ఇందలి భావములు సందర్భోచితములు, రమణీయములు.

అదితి గర్భవర్ణనము ఈసందర్భమునఁ బోతన యేడు పద్యములను స్వతంత్రముగా వ్రాసెను. ఈ వర్ణనమంతయు సందర్భోచితము, రమణీయము.

చలచలనై పిదపిదనై 8-493

నెలఁతకు జూలై 8-494

మహితతర మేఘమాల 8-495

తన కడుపుననొక యిరవున 8-496

నిలిపెన్ రెప్పల బృందిమన్ 8-498

పెట్టుదురు నుదుటభూతిని 8-499

విశ్వగర్భుడు 8-501

వామనమూర్తి బలిచక్రవర్తికడకుఁబోవు సందర్భము -

వత్తురె విప్రులు	8-521
కలరుం దాతలు	8-523
ప్రక్షీణదివిజవల్లభ	8-525
హరిహరి సిరియురమున	8-526
సర్వప్రపంచ	8-527
చండస్ఫూర్తి వటుండుగాంచె	8-531
శంభుండో, హరియో	8-533
గుజగుజలు వోవువారును	8-534
చవులుగాఁ జెవులకు	8-536
వెఱచుచు వంగుచు వ్రాలుచు	8-538
కొందఱితోఁ జర్చించును	8-539
వెడవెడ నడకలు నడుచుచు	8-541

ఈ పద్యములన్నింట మాయామాణవకుఁడు యజ్ఞవాటమున కరుగుట, సభలో నతనిప్రవర్తనము పోతన సరసముగా స్వతంత్రముగాఁ బెంచి వర్ణించుట గాన నగును,

ఇట్లే బలిమాణవకుల సంవాదముకూడఁ బోతన రమణీయముగాఁ బెంచి వ్రాసినాఁడు.

ఇతఁడే దానవచక్రవర్తి	8-543
స్వస్తిజగత్ప్రియీ భువనశాసనకర్తకు	8-545
అని దీవించి (వచనము)	8-546
రాజ్యంబుగలిగెనేనియు	8-454
మున్నెన్నుదురువదాన్యుల	8-565

ఈ పద్యములన్నియు నీ సందర్భమున నమూలకములయ్యు
సందర్భోచితములు, రమణీయములునై కథాగతికి నుత్కర్షణా
పాదించుచున్నవి. ఇట్లే త్రివిక్రమస్ఫురణమున -

ఇంతింతై వటుడింతయై	8-620
రవిబింబంబుపమింప	8-621
ఒక పదంబుక్రిందనుర్వి	8-624
జగములెల్ల దాటిచనిన	8-626

ఈ పద్యముల మూలకములయ్యుఁ బరమోచితములై పోతనగారి
మహాప్రతిభాలక్షణములను విశదీకరించుచున్నవి. ఇంతియేగాక
వామనమూర్తి వ్యంగభాషణములను బోతన తెనుఁగుభాషకు
సహజమైన జాతీయములతో, నుడికారపు సొంపులతో మూలాను
సారముగా నలంకృతముగావించి, రసవత్తరముగా నడిపెను.
ఈ విషయమును గథా శీల్పవివరణమందు వివరింతును.

దశమస్కంధమునఁ బోతన బలరామకృష్ణుల బాలక్రీడలు,
చాణూరకృష్ణులసంవాదము, గోపికావిరహము, రుక్మిణీకల్యాణము
మొదలైన భాగములందు రసావేశవైశద్యముతో బహు పద్యములను
స్వతంత్రముగా వ్రాసెను.

బలరామకృష్ణ బాల క్రీడలలో

జాను భాగమున హస్తమ్ములువీడ్వడ	పూ-288
తలలెత్తిమెల్లన	పూ-290
తనువుననంటిన ధరణీపరాగంబు	పూ-296
చప్పడుచేయకుండుమని జంకెయొనర్చిన	పూ-301
గోవల్లభుడనేను	పూ-304

ఈమొదలైన పద్యములన్నియు నధికరమణీయములు. ఈసందర్భమున గోపికలు శ్రీకృష్ణునిదుడుకుఁ జేతలు యశోదాదేవికిఁ దెల్పుటను బోతన యిరువదిరెండు పద్యములలో రమణీయముగా వర్ణించెను. ఈ భావములన్నియు స్వతంత్రములు. ఇందొకటి రెండు కొంచెమనొచిత్యదోషమునకుఁ బాల్పడ్డవనిచెప్పకఁ దప్పదు.

గోపికలు శ్రీకృష్ణుని వెదకుసందర్భమునందు దివ్యావేశముతో బోతనవ్రాసిన పద్యములు సాహిత్యసర్వస్వమునకు మేలుబంతులు. ఈ పద్యములన్నియు విప్రలంభశృంగారమును బొంగించి చూపించు చున్నవి.

పున్నాగ కానవే	పూ-1008
నల్లనివాడు	పూ-1010
అంగజునైనజూడ	పూ-1011
మానిసీమన్మథు	పూ-1012
అదెనందనందనుండు	పూ-1013
పూతనయైయొక్క పాలతి	పూ-1019
కొమ్మకుఁ బువ్వులు	పూ-1026
ఒక యెలనాగచెయ్యూడినాడిక్కడ	పూ-1028
ఈ చరణంబులె యిందునిభానన!	పూ-1029
పతులదై న్యంబును	పూ-1030
ఈ పొదరింటిలో నిందాక	పూ-1032

ఈ మొదలైన పద్యములలోఁ గొన్ని పోతన స్వతంత్రముగా వ్రాసినవి. కొన్ని మూలభావములకు మార్పులు, చేర్పులుచేసి మెఱుఁగులుచెక్కి వ్రాసినవి.

ఇట్లే శ్రీకృష్ణుడు గోపికలను దిరిగి యిండ్లకుఁ బొమ్మన్న సందర్భమున వారి ప్రతివచనములను బోతన మూలాతిరిక్తముగా వర్ణించి, గోపికాప్రేమయందలి దివ్యత్వమును విశదముగావించెను.

విరహాగ్ని శిఖలతో పూ-983

నీ పాదకమలంబు పూ-988

నీ యధరామృత నిర్వరగబులు పూ-994

ఈ పంచబాణాగ్ని పూ-998

ఈ యన్నియును సీసపద్యములే, స్వతంత్రములే.

రుక్మిణీ కల్యాణసందర్భమునఁ బోతన రుక్మిణీవర్ణనము, రుక్మిణీ విరహవర్ణనము, స్వతంత్రముగాఁ జేసినాఁడు.

బాలేందురేఖతోచిన పూ-1687

పేరేఘ్రబామ్మల పెండిండ్లు సేయుచు పూ-1689

దేవకీసుతుకోర్కెదీఁ గెలువీడంగ పూ-1691

ఈ పద్యములు మూఁడును బోతన స్వతంత్రముగా వ్రాసి పోతన తన కథాకథనశిల్పవైభవమును జూపెను. ఇదియచిత్రస్థలమున వివరింతును.

ఇట్లే రుక్మిణీ సందేశమునందు -

ఏ నీ గుణములు కర్ణేంద్రియము పూ-1702

ప్రాణేశ నీ మంజుభావలువినలేని పూ-1710

ఈ రెండు పద్యములను మూలాతిరిక్తముగాఁ బోతన వ్రాసి మూలభావములకుఁ బుష్టినిఁ జేగూర్చినాఁడు. ఈ రెండు పద్యములలోఁ బ్రేమలక్షణముతోఁబాటు భక్తిలక్షణమునుగూడఁ బోతన దీపింపఁ జేసినాఁడు.

బ్రాహ్మణుఁడు సందేశములను నివేదించినతరువాత రుక్మిణీ సౌందర్యమును వర్ణించుటకూడఁ బోతన స్వతంత్రకల్పనమే.

పల్లవ వైభవాస్పదములు పూ-1710

ఆ యెలనాగ నీకుఁదగు పూ-1711

ఈ రెండు పద్యములును గథాశిల్పదృష్టిచేత బాత్రనిర్మాణ దృష్టిచేతను మణి దీపములవంటివి, ఈ పద్యముల నిచట వ్రాయుట పోతనగారి మహాశ్చర్యకరమైన ప్రతిభకు నిదర్శనము. రుక్మిణీ విరహావర్ణనము నైదు పద్యములలోఁ బోతనవర్ణించి, యయోగ శృంగారమును దీపింపఁజేసెను.

పోడను బ్రాహ్మణుండు పూ-1726

చెప్పదు తల్లికిన్ దలఁపు పూ-1727

తుడువదు కన్నులన్ పూ-1728

మృగనాభ యలఁదదు పూ-1729

మలఁగున్ మెల్లనిగాలికిన్ పూ-1731

ఈ పద్యములందలి రసభావలక్షణములను మఱియొకచోట వ్యాఖ్యానింతును. పోతనగారి రసావేశవైశద్యమునకేగాక, రచనా కౌశలమునకుఁగూడ నివి యుదాహర్యములు.

ఇట్లే పోతనగారు నరకాసుర కథా సందర్భమున సత్యభామ కృష్ణునితో యుద్ధమునకుఁబోవుట, నరకాసురునితో యుద్ధముచేయుట మొదలైనవి యమూలకముగాఁబెంచి వ్రాసెను. 10-ఉ-151 నుండి 156 పద్యములవఱకు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామను దనతోఁ గొనిపోవుట వర్ణితమైనది.

దేవా! నీవు నిశాటసంఘముల ఉ-151

సమర పుష్పంధయ ఉ-153

దానవులై ననేమి

ఉ-155

ఇట్లు తనకు మ్రొక్కిన

ఉ-156

సత్యభామ నరకాసురునితో యుద్ధముచేయుట పందొమ్మిది
పద్యములలో విస్తృతముగా వర్ణించెను.

వేణిజొలైమువెట్టి

ఉ-170

ఆవిల్లంది

ఉ-175

నారిమొరయించె

ఉ-176

సావర్ణకంకణ

ఉ-177

పరుఁజూచున్ వరుఁజూచు

ఉ-178

అళిసీలాలక

ఉ-179

బొమ్మపెండ్లిండ్లకు

ఉ-180

వీణెఁజక్కఁగఁబట్ట

ఉ-181

జ్యోవల్లిధ్వని గర్జనంబుగ

ఉ-182

రాకేందుబింబమై రవిబింబమై

ఉ-183

ఇత్యాదిపద్యములు రమణీయతానిదానములు. ఈ సత్యభామ
వృత్తాంతము మూలమునందులేదు. నాచనసోముని కనుకరణముగాఁ
బోతనగారు దీనినిందుఁజేర్చియుండును. ఏమైనను నీఘట్టము పోతనగారి
రసావేశవైశద్యమునకు, వర్ణనాశక్తికి, బద్ధ్యరచనా కౌశల్యమునకు
నికషోపముగానున్నవి. ఇంతియేగాకఁ గుచేలోపాఖ్యానము,
బాణాసుర వృత్తాంతము మొదలైన కథలయందును, గంగానదీ
వర్ణనము, ఋతువర్ణనములు, యుద్ధవర్ణనములు మొదలైన వర్ణనా
సందర్భములందును, నితర సందర్భములందును జేసిన స్వతంత్ర
రచనమును, మూలభావములకు వివరణము, మార్పు చేర్పు, పెంపుదల
మొదలగునవిచేసి వ్రాయుటయు ననంతముగాఁ దత్కృతభాగవతము

నందంతటను నిండియున్నది. దానినంతను బర్యాప్తముగా నిచ్చట
గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ బ్రదర్శించుటలేదు. ఈ పెంపుదలయంతయుఁ
బో త న గా రు రసావేశవై శద్యముచేతను, వర్ణనాప్రీతిచేతను
జేసియున్నాఁడని ముందుముందు వివరింతును.

యదున్మీలన శక్త్యైవ విశ్వమున్మీలితం క్షణాత్।

స్వాత్మాయతనవిశ్రాంతాం తాం వందే ప్రతిధాం శివామ్॥

3

పోతనార్యుని కవితా వైభవము

అనువాద శిల్పము

కథాకథన శిల్పము

భావకత

వర్ణనములు

శబ్దాలంకారములు

దేశిలక్షణములు

పాత్ర చిత్రణము

రసపోషణము

పూర్వ కవ్యనుసరణములు

అనువాదశిల్పము -

పోతనగారి యనువాదపద్ధతియందు ముఖ్యముగా మూడు లక్షణములున్నవని వెనుకఁ జెప్పితిని. 1. విషయమును వివరించి చెప్పట, 2. భావరామణీయకమును గఢాసౌందర్యమును బ్రసన్నము జేయుట, 3. రసపారవశ్యము-ఇందు విషయవివరణమునకై యాయన శ్రీధరీయము నాశ్రయించి యందలి విశేషముల నెట్లు తన యనువాదమునందు సంయోజించుకొనెనో వివరించితిని - ఇప్పుడిట మూలభావములను బ్రసన్నముచేయుటకై యాయన చూపిన శిల్పప్రతిభ వివరింతును - ఆయనచేతిలో ననువాదమొక విద్యగా శిల్పముగాఁబరిణమించినది - మూలభావము నున్నదియున్నట్లు ప్రదర్శించుటయాయనకు సమర్థముగాదు - శ్రీనాథునివలె యథేచ్ఛముగా మూలభావము నంశముస్వీకరించి, యంశము త్యాగముచేసి యనువదించుట యాయనకు రుచింపదు. మూలభావమును సంపూర్ణముగఁ దెనిగించుటయనగాఁ దద్గత సౌందర్యమంతయుఁ బ్రసన్నమగునట్లు తెనిగించుట యాయనధ్యేయము - మూలభావమును దనకన్నులయెదుటనిల్పికొనిదానిని బరిశీలించి, దాని రామణీయకమును జక్కగాభావించి, యనుభవించి దాని కుచితరీతిని సంస్కారములుచేసి తద్గత సౌందర్యమును దీపింపఁజేయుటకై యాయన ప్రయత్నించును. ఇట్లు భావమును బ్రసన్నము చేయుట కాయన చూపిన పనితనము బహువిధములుగానున్నది కొన్నిపద్ధతులనిటఁ బేర్కొందును.

1. మూలమునందు వాచ్యమైన యర్థమును వ్యంగ్యము సేయుట, 2. వ్యంగ్యమైన యర్థమును వాచ్యముసేయుట, 3. ఒక్కొక్కప్పుడర్థమందలి వాచ్యాంశమును వ్యంగ్యము, వ్యంగ్యాంశమును వాచ్యము

సేయుట, 4. భావముయొక్క ముఖమునుమార్చుట, 5. ఒకపదమునో, విశేషణమునో, యలంకారిమునో మార్చుటయో, చేర్చుటయో, తొలగించుటయో సేయుట, 6. సర్వనామములను, నన్వయములను, వ్యంజకములుగావాడుట, 7. అర్థమును వికల్పించుట, 8. ప్రకారమును వివరించుట. మొదలైన బహుమార్గముల నతఁడు భావమునకు తగ్గినాపాదించి యనువదించినాఁడు క్రమముగా నుదాహరించి చర్చింతును.

వాచ్యమైన భావమును వ్యంగము సేయుట-

1. కింతే కృతం నఖి తపో చితకేశవాంఘ్రి
స్పర్శోత్సవోత్పలకితాంగరుహైర్విభాసి।
అవ్యంఘ్రి సంభవ ఉరుక్రమవిక్రమాద్వా
అహో వరాహవపుషః పరిరంభణేన॥

(కృష్ణవిచయనమునందు భూమినిగుఱించి గోపికావచనము)

“కటియై కౌఁగిఁజేరెను వటుఁడై వర్ణిల్లి కొలిచె వడిఁ గృష్ణుండై -
యిటపదచిహ్నములిడెఁ గ్రిందటిబాముననేమి నోచితమ్మ? ధరిత్రీ!”

మూలమునందు స్పర్శోత్సవము, దత్కార్యమగు నుత్పలకితత్వము వాచ్యములైనవి - భూమియొక్క యుత్పలకితత్వమునకుఁ గేశవాంఘ్రి స్పర్శకారణముగాఁజెప్పుచుఁ దిరిగి శ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థమునందుఁ గారణమును వికల్పించుట-విరుద్ధము, మఱియు వికల్పక్రమమునఁగారణములు పూర్వపూర్వకాలీనములగుటయు క్తము గాదు. స్పర్శోత్సవమునకు సన్నిహితమైన కేశవాంఘ్రి స్పర్శ యుపలభ్యమానమగు చుండగా నట్టి యుత్సవమున కసన్నిహితమైనట్టి కారణములను వికల్పించుట యరమణీయము-అందువల్ల వికల్పనమే యసంగతమగును ఇదియంతయు విచారించి పోతనగారు భావమునందు రమణీయతా నిదానమైన స్పర్శోత్సవమును, దజ్జన్య సుఖాధిక

పారవశ్యమును వ్యంగ్యము గావించి భాగవతసౌందర్యమును బ్రసన్నము చేసినాడు.

2. దృష్టాంతపే వ్రజవశూన్ సహరామగోపైః।

సంచారయంతమను వేణు ముదీరయంతమ్॥

ప్రేమప్రవృద్ధ ఉదితః కుసుమావళిభిః।

సఖ్య రవ్యధాత్వ వపుషాంబుద ఆతపత్రమ్॥

“వనిత నేడు కృష్ణువంశనినాదంబు విను పయోధరంబు విరులుగురిసి
తన శరీరమెల్ల ధవళాతపత్రంబుఁజేసి మింట నీడఁజేసెఁ గంటె”

భావమునందు రమణీయమైన యంశము మూలమున హేతు-
ముఖమున నితీప్తమైనది. హేతువుఁజెప్పకున్నను గార్యమునుజెప్పట
వల్ల హేతువు గమ్యమానమగును. రమణీయమైనయంశము హేతువగుట
దానిని గమ్యమానముఁ జేయుటయే సాగసు. ఈ యంశమును
జక్కగాభావించి పోతనగారు నిపుణముగా హేతువును ధ్వనింపఁ
జేసినాడు. ‘ఎల్ల’ ‘నీడఁజేసె’ యను రెండుశబ్దములుపయోగించి
చమత్కారమును సాధించినాడు. ఈ రెండు మాటలలో నాతపత్ర-
పరమేశ్వరపరిచార్యాతత్పరసర్వజీవనధన్యత్వభావనము ధ్వనించు
చున్నది.

2) వ్యంగ్యమును వాచ్యముసేయుట -

2, “ప్రాయో బతాంబ మనయో విహగా వనేఽన్తిన్.

కృష్టేక్షితం తదుదితం కలవేణు గీతమ్॥

ఆరుహ్య యే ద్రుమభుజాన్ రుచిర ప్రవాహన్.

శృణ్వంతి మిలితదృశో విగతాన్యవాహః”

“జగతీజంబులశాఖలెక్కి మురళీశబ్దామృతస్యందముల్
మిగులన్ వీనులద్రావి వ్రేగువడి నేమ్మిన్ గృష్టరూపంబు చి
త్తగమైయుండగ నడ్డపెట్టుక్రియ నేత్రంబుల్ దగన్ మూసి యీ
ఖగముల్ సొక్కెడిఁ జూచితే మునిజనాకారంబులన్ మానినీ!”

మూలమునందుఁ గృష్ణక్షీతం (యథాభవతి తథా) శృణ్వంతి
 మీలితదృశః' యనుటలో నంతర్గత కృష్ణరూప నిర్గమన భీతి గూఢమైన
 వ్యంగ్యము-పక్షులు చెట్లనుండి శ్రీ కృష్ణ దర్శనము సేయుచు
 వేణుగానమును వినుచున్నవి. దర్శనశ్రవణములు రెండు నేకకాలీన
 ములుగాజరుగుచున్నవిగదా! మఱి కృష్ణరూపాదర్శనమున్నచోఁగదా
 భీతి! దర్శనము నడ్డపెట్టుటకుఁ గన్నులుమూసికొన్నవా? అందుచేత
 'మీలితదృశః' అనుట విరుద్ధము-అట్లుకాదు. కన్నులుమూసికొనలేదు.
 'మీలితదృశః' వానియంత నవి గానశ్రవణజన్యపారవశ్యాధిక్యమువలన
 మూసికొనిపోయినవి. ఆ గానముతోఁబాటు కృష్ణదర్శనము లోపల
 ననువర్తమానమగుచునే యున్నది. ఇప్పుడు కన్నులను దెఱచినచో
 నాలోపలనున్నకృష్ణుఁడు పైకిబోవునేమోయనిభీతి - ఇందు చేత నే
 తాదృశమైన భీతి గూఢవ్యంగ్యమంటిని కాని యీభీతివానికి నిజముగా
 నున్నదనుట కుదురదు. వానికిఁ గన్నులు మూసికొంటిమన్నసంగతి
 దెలిసినగదా యీదృశభీతి యుదయించుటకు! అందుచేత నీ గూఢ
 వ్యంగ్యము వస్తుధ్వనిగాదు. అలంకారధ్వని వక్త్రప్రాధోక్తి సిద్ధమైనది.
 ని గూఢమగుటవలన దీనికి స్ఫూర్తిలేదు. అందుచేతఁ జమత్కార
 జనకముగాదు. అందుచేత దీనిని వాచ్యము చేయుట యధిక
 శోభాధాయకము. పారవశ్యమున కత్యంత స్ఫూర్తియుండుటచే వాచ్య
 ప్రాయము, అందువల్ల రెండింటినిఁ బోతనగారు వాచ్యముచేసినాఁడు.
 'విగతాన్యవాచః' యన్నవిశేషణము 'మునయః' యనుటవలన గతార్థ
 మైనది గావున దానిని వదలినాఁడు.

2) "బృందావనం సఖి భువోవితనోతిక్తిర్తిం

యద్దేవకీసుతపదాంబుజలబ్ధిలక్ష్మీః॥

"గిరివరమిథునములోనన్ బరికింపగఁ గృష్ణపాదపద్మాంకితమై
 నురరాజునగరికంటెను దరుణి! బృందావనంబు దద్దయునాపెన్"

మూలమునందు వ్యతిరేకాలంకారము వ్యంగ్యమయ్యు
వాచ్యసిద్ధియందంగమై గుణీభూతమైనది. రమణీయమైనదిచ్చట
సలంకారమగుట దానికిఁ బ్రాధాన్యముండుట దగవు. పోతనగారి
కారణమున సలంకారమును వాచ్యము గావించినాఁడు, వక్త్రప్రతిపాది
తాంశమునకు గిరిచరమిథునవీక్షణము హేతువుగా నుపాత్తమై
యనుమిత్యలంకారమును ధ్వనించుచున్నది.

3) వాంచ్యాంశమును వ్యంగ్యము-వ్యంగ్యాంశమును వాచ్యము
సేయుట-

కృష్ణంనిరీక్ష్య వనితోత్సవరూపశీలం

శ్రుత్వాచ తత్కృణోతవేణువిచిత్ర గీతమ్॥

దేవ్యో విమానగతయః స్మరసున్నసారాః॥

భ్రశ్యత్రసూనకబరా ముముహు ర్విసీవ్యః॥”

“అమరేంద్రాంగన లాకసంబున విమానాదూధలై పోవుచున్
గమలాక్షన్ శుభమూర్తిఁగాంచి మురళీగానంబులందఁడ క
ర్ణములన్ నిల్పుచు మేఖలల్ వదలఁగా నాథాంకమధ్యంబులన్
బ్రమదా! వ్రాలిరి చూచితే వివశలై పంపాశుగళాంతలై”

మూలమున దేవాంగనా మోహనమైన శ్రీకృష్ణసంబంధ
వనితోత్సవరూపశీలత్వము వాచ్యమైనది. శ్లోకమునందుఁ బ్రతి
పద్యమానమగునంశము శ్రీకృష్ణసంబంధి సౌందర్యము విశేషణ
కోటిపతితమై ప్రాధాన్యమును గోల్పోయినది. ‘విమానగతయః’ అన్న
దేవకాంతావిశేషణము నాథాంకమధ్యగతత్వమును ధ్వనించు
చున్నదని శ్రీధరీయము - ఈ దృశ్యధ్వని విశేషణకోటిపతితమైన
శ్రీకృష్ణ సౌందర్యమునందు దేవపురుషాధిక్యలక్షణమును బ్రతి
పాదించుచు నప్రధానమైనది. భావమునందు రమణీయమైనయంశమేది?
శ్రీకృష్ణసంబంధి దేవపురుషాధికసౌందర్యము - దీనినిఁ బ్రధానముగా
ధ్వనింపఁజేయుట నప్రధానమైన నాథాంకమధ్యగతత్వమును, దాదృశ

సౌందర్యమునకు వ్యంజకము చేయుటవలన భావమునకు దీప్తివచ్చును. మూలమునందలి వాచ్యాంశమును వ్యంగముచేయుట-వ్యంగ్యాంశమును వాచ్యమునుజేసి వానివాని కుచితమైనస్థితి పద్యమునందుఁగల్పించి భావమును మిలమిలలాడించినాఁడు పోతనగారు. 'కమలాక్షున్ శుభమూర్తి' యనుటలో వాచ్యాంగము వ్యంగ్యమైనది. 'నాథాంకమధ్యంబులన్' అనుటలో వ్యంగ్యాంశమును వాచ్యముఁజేయుట పోతనగారి భావనాపై భావమునకు నికపోలములు-మఱియును 'విసివ్యః' యన్న తరువాత 'భ్రష్టత్రసూనకబరాః' యనుటయేల? - అందుచేతఁ బోతన దీనిని వదలుట యుక్తమే.

4) భావముఖమును మార్చిచెప్పట. అలంకారమునుమార్చుట

అపేక్షపత్నుపగతః ప్రియయేహ గాత్రైః

తన్వన్ దృశాం నభి సునిర్వృతి మమ్యతో వః॥

కాంతాంగనంగకువకుంకుమరంజితాయః

కుందస్రజః కులపతేరివ వాతి గంధః॥''

''తరుణీకువకుంకుమయుతహరికంధరదామగంధమడరెడుఁ జూడ్కుల్

హరిఁగనిన పగిదిఁ దనరెడి హరిణీ హరిజాడఁ బుణ్యమయ్యెడిఁజెప్పమా!''

మూలమునందు నయన నిర్వృతికరణము శ్రీకృష్ణనియందు విశేషముగాఁ బ్రతిపాదితమైనది. అందుచేత శ్రీకృష్ణ సామీప్యమును వ్యంజింపఁ జేయుటలో దాని కుపయోగములేదు. పోతనగారు హరిదర్శన నిర్వృతినిఁ జూడ్కులకు నాక్షేపించి 'యనురణన' న్యాయముచే శ్రీకృష్ణసామీప్యమును వ్యంజింపఁజేసినాఁడు. మూలశ్లోకమున ఉత్తరార్థమున ననుమానాలంకారము - తెనుఁగు సేతయందనుమానాలంకారము.

5. విశేషణమును మార్పుట-

“అటతి యద్భవా నహ్ని కాననం తృటి యుగాయతే త్వామపశ్యతామ్।
కుటిలకుంతలం శ్రీముఖం చ తే జడ ఉదీక్షతాం పక్ష్యకృద్భృశామ్॥”

నీవడవిం బవల్ దిరుగ నీకుటిలాలకలాలితాన్య మి
బాహువిధిజూడకున్న నిమిషంబులు మాకు యుగంబులై చనుం
గావున రాత్రులందు నినుఁ గన్నులనెప్పుడుఁ జూడకుండ ల
క్షీవర తెప్పలడ్డముగఁ జేసె నిదేల విధాత క్రూరుడై

మూలశ్లోకమందలి విధాతృ విశేషణమగు జడశబ్దమును దీసి
వైచి : యాస్థానమునఁ గ్రూరశబ్దమునువాడి భావమునకు దీప్తి
దెచ్చినాఁడు పోతనగారు. దర్శన వ్యాపార నైరంతర్యమునందు విఘ్న
కరణము జడలక్షణమనుటకంటెఁగ్రూరత్వద్యోతకమనుట నిర్వివాదము.

2. తథా హృతం పశువత్పాశబద్ధ మవాఙ్ముఖం కర్మజగుప్సితేన॥

నిరీక్ష్య కృష్టాపకృతం గురోస్సుతం వామన్వభావా కృపయా ననామ చ

“ఇట్లర్జునుండు దెచ్చిచూపిన బాలవధజనితలజ్జాపరాఙ్ముఖుడైన
కృపి కొడుకుంజూచి మ్రొక్కి సుస్వభావయగు ద్రౌపది యిట్లనియె.”

‘గురోస్సుతః’ యను మూలశ్లోకపదమును గృపి కొడుకని
మార్పు - ద్రౌపదికినశ్వస్థామలోఁ గన్పించినది కృపియని పోతనగారి
తీర్పు. ఈ మార్పువల్ల నా ఘట్టమునకంతటికిఁ ద ళు కు వ చ్చి న ది.
అశ్వస్థామ^{శ్లో} పరాధవఘట్టమున రమణీయతా నిదానమగు సంశయము
ద్రౌపదియొక్క మాతృహృదయము. ఆమె యశ్వస్థామను
విడిపించుటకుఁ బ్రధానకారణ మామె మాతృహృదయము. తనవలెనే
కృపి దుఃఖించునని జాలి. అందుచేత నీ కథా ఘట్టమునంతయు
వెలిగించుచున్న మణిదీపమువంటి దీ విశేషణము.

3. విశేషణముఁ జేర్చుటకు -

“నానుద్వేష్టి కలిం సామ్రాట్ సారంగ ఇవ సారభుక్”

కుశలాన్యాశు సిద్ధ్యంతి నేతరాణి కృతాని యత్॥”

“చేసినగాని పాపములు సెందవు చేయఁదలంచినంతటన్
జేసెదనన్నమాత్రమునఁజెందుఁగదా కలివేళఁబుణ్యముల్!
మోసములేదటంచు నృపముఖ్యుఁడు గాచెఁ గలిం మరందము-
ల్లాసముతోఁదఁగ్రోలి విరులం దెగఁజూడనిశేఁటి కైవడిన్”

మూలమునందు సారగ్రాహిత్యము సమానధర్మము -
ఉపమానమునకంతవఱకే వ్యాప్తి, పోతనగారు ‘విరులందెగఁజూడని’
యను విశేషణమును జేర్చి యుపమానమునకు ద్వేషగ్రాహిత్యమునందుఁ
గూడ వ్యాప్తి దెచ్చినాఁడు. కావ్యలింగాలంకారముభయత్ర సమానమే.
అలంకారము.

ఉపమానము మార్పుట - ఉపమానముఁ జేర్చుట -

1. వృషం మృణాలధవలం మేహంతమివ బిభృతం।

వేపమానం పదై కేన సీదంతం శూద్రతాడితమ్॥”

“కైలాసాచలసన్నిభంబగుమహా గంభీరగోరాజమున్
గాలక్రోధుఁడు దండహస్తుఁడు నృపాకారుండు క్రూరుండుజం
ఘాలుం డొక్కఁడు శూద్రుఁడా సురగతిన్ గారుణ్య నిర్ముక్తుడై
నేలంగూలఁగఁ దన్నెఁబంచితిలగా నిర్భాత పాదాహతిన్”

గోవున కుపమానమగు మృణాళమును కైలాసాచలముగా
మార్పుట మిక్కిలి యుచితమైనది. ఇది గో-రూపధారియైన ధర్మము
యొక్క యశాన్నత్యమును బావిత్ర్యమునుగూడఁ జెప్పును. మృణా
లోపమయొక్క వర్ణమునే చెప్పును. మూలమున నీ సందర్భమునఁ
గలికి దండహస్తాది విశేషణములు వాడఁబడినవి. తెనుఁగునఁ

‘గాలక్రోధుడని’ కాలాపమ్యము చెప్పట భావమునకు దీప్తినిచ్చినది. కలిస్వరూపతః కాలమగుట నీ యుపమానమునకు మఱికొంత సాగసు నిచ్చినది.

2. తస్యపుత్రోఽతిశేజస్వీ విహరన్బాలకోర్భకై :

రాజ్ఞాఘం ప్రాపితం తాతం శ్రుత్వా తత్రేద మబ్రవీత్ ||”

“అని పలికిన సమానవయోరూపమునికుమారలీలాసంగియైన శృంగి శృంగంబులతోడి మూర్తిధరయించినట్లు విజృంభించి రోష సంరంభమున నదరిపడి.”

ఉత్పేక్షాలంకారముఁ జేర్చుటవలన నీ ఘట్టమునకంతయు దీప్తి కల్గినది. రాజాపరాధము విన్నంతనే యాలోచనము లేకుండ శాపమిడుటకు శృంగి బాలుడగుటతోఁబాలు శీఘ్రకోపియగుట హేతువు. ఈ యుత్పేక్షఁజేర్చి పోతనగారతని చండకోపస్వభావమును జిత్రించి కథనుఁ బ్రసన్న మొనరించినాఁడు. మఱియు నిచ్చటఁ బోతనగారి హృదయమున నన్నయగారి శృంగి చిత్రణము మెదలి యుండవచ్చును. నన్నయ ‘శృంగియన్వాఁడు శృంగిసముండవంధ్యకోపి’ యని యీ సందర్భమున వ్రాసెను. అచ్చటి యుపమాలంకారము నుత్పేక్షగా మార్చుట నీ ఘట్టమున కధికోత్కర్షాపాదకము. నామాచిత్యముచేత నుపముకంటె నుత్పేక్షయే రమణీయతరము.

3. “కో నిర్వృతో హరికథాసు రతిం న కుర్యాత్” -

“త-త్కమలాదీశకథాసుధారసనదీకల్లోలమాలా పరి

భ్రమ మెవ్వారికినై నఁ గర్ణయుగళీపర్వంబుగాకుండునే!”

పరిణామాలంకారము జేర్చుటయొకటి. ‘నిర్వృతః’ యను విశేషణమును దొలగించుటయొకటి. భావమునకు నుత్కర్ష సంపాదించినవి. విశేషణము దొలగించుటవల్లఁ గథారతికి వ్యాప్తి

పెరిగినది. పరిణామాలంకారము కథాగతమైన రమణీయతాలక్షణమును ద్యోతకము చేయుచున్నది.

4. ఉపమానము దొలగించుటకు -

“భీమాపవర్జితం పిండ మాద తే గృహపాలవత్”

“బిడ్డలకు బుద్ధిసెప్పని గ్రుడ్డికిఁ బిండంబువండికొనిపొండిదెప్పైఁ బడ్డాడని భీముం డొకగొడ్డెములాడంగఁగూడుఁ గుడిచెదవధిపా!”

గృహపాలవత్తును నీ చోపమ ప్రకరణోచితముగాదు. విదురుఁడు వక్త, సందర్భము ధృతరాష్ట్రుని కృపణత్వమును జెప్పునట్టిది. ఉపమ కృపణత్వప్రతిపాదకమయ్యు వక్తృవైఖ్యమును జెప్పునట్టిది. వక్తయగు విదురుఁడుచితజ్ఞుఁడు. అతనినోట నిట్టి యుపమ శోభాభాయ కముగాదనుట నిర్వివాదము. పోతనగారు దీనినిఁ దొలగించి భీమభాషిత మును వివరించుట సందర్భోచితము.

ఉపమానముఁ జేర్చుటకు -

అర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణనిర్యాణము ధర్మరాజు న కెఱిగించు సందర్భము -

“కృత్రేణ సంస్తభ్య శుచః పాణినా మృజ్య నేత్రయోః॥

పరోక్షేణ సమున్నద్ధప్రణయోత్కంఠ్యకాతరః॥”

“అని పలికినం గన్నీరు కరతలంబునందుడుచుకొనుచు గద్దదస్వరంబున మహానిధిం గోల్పోయిన పేదచందంబున నిట్టూర్పులు నిగిడింపుచు నర్జునుండన్న కిట్లనియె -”

‘మహానిధింగోలుపోయిన పేదచందంబున’నన్న యుపమానము మిక్కిలి ప్రకరణోచితము - అర్జునుని దైన్యమును వ్యక్తముచేయుటకు మూలశ్లోకమునందు వాడఁబడిన విశేషణములను వదలి యీ యుపమానమునుజేర్చి కరుణారసమునకు దీప్తిదెచ్చినాఁడు పోతనగారు.

6. సర్వనామములు, నవ్యయములు సంబోధనములు వ్యంజకములుగా నుపయోగించుట.

“కా వా నహేతవ విరహం పురుషోత్తమస్య।
ప్రేమాదలోక దుచిరస్మిత వల్ల జల్లెప్పె॥
స్థైర్యం నమాన మహార న్మధు మానిసీనాం॥—”

“ఆ మధురోక్తులానయములా దరహాసము లాదయారసం
బామురిపెంబు లాతగవు లాగమనక్రియలామనోహర-
ప్రేమకరావలోకములు ప్రీతిఁ గనుంగొనవేమి మాధవున్
గామినులేల నిర్దళితకర్ములు యోగులు బాయనేర్తురే!”

మూలమున శ్రీ సంబంధి విరహాసహత్వము ప్రేమావ
లోకనాదికమునందు విశేషణము, పోతనగారు దానికి యోగిసంబంధిగా
మార్చి భావమునందు నుత్కర్ష సంపాదించినాడు. యోగిజన
మోహనత్వము ప్రేమావలోకనాదికమునందుఁ బ్రతిపాద్యమగు
విశేషము. ‘ఆ’యను విశేషణమిటుఁ బ్రేమావలోకనాదికమునందు
లోకోత్తరత్వమును వ్యంజింపఁజేయుటవలనఁ దాదృశయోగి
జనసమ్మోహనత్వమును బ్రతిపాదించుచున్నది.

2. యత్ర ధర్మసుతో రాజా గదాపాణి ర్వృకోదరః॥

కృష్ణో శ్రీ గాంధీవశ్చాపః సుహృత్కృష్ణస్తతో విపత్॥”

“రాజుట ధర్మజుండు సురరాజసుతుండట ధన్వి శాత్రవో
దేజ్వికమైన గాంధీవము విల్లట సారథి సర్వభద్ర సం
యోజకుడైన చక్రియట యుగ్రగదాధరుడైన భీముడ
య్యాజికిఁ దోడు వచ్చునట యాపదగల్గుటయేమి చోద్యమో”

పద్యమునందుఁ బ్రతిపాద్యమగు నంశము దైవగతియొక్క
యనుల్లంఘనీయత. దానినిఁ బ్రతిపాదించునది పద్యమునందు వ్యంగ్య
మగుచున్న విపదసంభావ్యత అసంభావ్యమగు విపత్తు సంభవమై

దైవగత్యవిహతత్వమును బ్రతిపాదించుచున్నది. ఈ దృశ్యమైనవిపద సంభావ్యతకు 'నట' యన్నయవ్యయము పద్యమునందు వ్యంజకముగా వాడఁబడుట సాగను. 'అట' యను నవ్యయములేకున్నను బూర్వోక్త సంభావ్యతవ్యంగ్యమగుచున్నదిగదా! యన్నచో నప్పుడు వాచ్యార్థము మాత్రమే వ్యంజకముగా నుండును. శ్లోకమునందు వాచ్యార్థమే వ్యంజకముగానున్నది. ఇప్పుడుశబ్దమే సాక్షాత్తు వ్యంజకముగానుండుట విశేషము.

అయ్యా! (కుంతీ స్తుతి)

“అథ విశ్వేశ విశ్వాత్మాన్ విశ్వమూర్తే స్వకేషు మే।
 స్నేహపాశ మిమం చింది దృఢం పాండుషు వృష్టిషు॥
 త్వయి మేఽనన్య విషయా మతి ర్మధువతేఽ సకృత్।
 రతి ముద్వహతా దధా గంగేవౌఘ ముదన్వతి॥”

“యాదవులందుఁ బాండవులయందు నధీశ్వర! నాకు మోహవి
 చేదము సేయుమయ్య! ఘనసింధువు చేరెడిగంగభంగి నీ
 పాదసరోజచింతనముపై ననిశంబు మదీయచిత్తమ
 త్యాదరవృత్తితోఁ గదియునట్లుగఁజేయఁ గదయ్య! యీశ్వరా”

మూలమునందు విశ్వేశాది సంబోధనము స్నేహపాశచేదన సామర్థ్యప్రతిపాదకము - తెనుఁగునఁదాదృశసామర్థ్య మధీశ్వరశబ్దము ప్రతిపాదించుచున్నది. వి శే షి ం చి 'యయ్య!' యన్నసంబుద్ధి ద్వీరావృత్తమై జీవునివేదనకు వ్యంజకముగానున్నది. పూర్వమువలెనే యర్థముచే వ్యజ్యమానమగు జీవునివేదనకు సంబుద్ధి సాక్షాత్తుగానిట వ్యంజకముగానున్నది.

కట్టా! (ధృతరాష్ట్రునికి విదురుని వైరాగ్యబోధ)

“పితృప్రాతృసుహృత్పుత్రా హతా స్తే విగతం వయః॥
 ఆత్మా చ జరయాగ్రస్తః పరగేహ ముపానసే॥

అంధఃపురై వ బధిరో మందప్రజ్ఞశ్చసాంప్రతమ్।

విశీర్ణదంతో మందాగ్నిన్ స్రోరోగః కఫముద్వహన్॥”

పుట్టంధుండపు పెద్దవాడవు మహాభోగంబులా లేవు నీ
పట్టెల్లం జెడిపోయె దుస్సహజరాభారంబు పై గప్పెనీ
చుట్టాలెల్లను బోయి రాలుమగలున్ శోకంబునన్నున్నలై
కట్ట! దాయల పంచనుండదగవే! కౌరవ్య వఃశాగ్రణీ!

అర్థముచేఁ బ్రతీయమానమగు ధృతరాష్ట్రుని కృపణత్వమునకుఁ
'గట్టా!' యను నవ్యయము సాక్షాత్తు వ్యంజకముగా నున్నది. ఈ
శబ్దము ప్రాసఘటితమై చతుర్థచరణమందుఁ బ్రయుక్తమగుటఁ బద్య
రచనమునందు విచ్ఛిత్తి తెచ్చి రచనయందు వ్యంజకతను బెంచుట
విశేషము. పద్యమునందు నిరవధికమైన రచనా శిల్పము శబ్దప్రయోగ
నైపుణ్యము, నర్థసంగ్రహచాతుర్యము నున్నవి. “బధిరో, మంద
ప్రజ్ఞశ్చ సాంప్రతం విశీర్ణదంతో మందాగ్నిః స్రోరోగః కఫముద్వహన్”
ఈ సర్వము ‘నీ పట్టెల్లంజెడిపోయె ననుటలో సంగృహీతమైనది. ఇంత
చక్కని తెనుఁగు జాతీయము ప్రాసఘటితమును జేయుట శిల్పము-
పితృభ్రాతృసుహృత్పుత్రాః హతాః=నీచుట్టాలెల్లను బోయిరి. ఆత్మాచ
జరయాగ్రస్తః=దుస్సహజరాభారంబుపై గప్పె-పరగేహముపాసనే=
దాయలపంచనుండఁ దగునే. ఆలుమగలు శోకంబునన్ మగున్నలై-
యధికముగానానీయమానమై వ్యంజకమగు హేతు విశేషమును
ప్రతిపాదించుచున్నది.

అనూదిత భావమునకు సాక్షాద్వ్యక్తిత్వ కల్పనము -

1. “సఖ్యం మైత్రీం సుహృత్తత్వం సారథ్యాదిషు సంస్మరన్।
నృపమగ్ర జమిత్వాహ బాష్పగద్గదయా గిరా॥”

“మనసారథి మనసనిపుడు మనబాంధవుడున్

మనవిభుడు గురువుదేవర మనలను విడనాడి చనియె మనుజాధీశా!

మూలమున సూతుఁడు వక్తయగుట భావమును వాదముఖమున బ్రతిపాదితమైనది. పోతనగా రర్జునుని వక్తనుజేసి భావమునకు సాక్షాత్ప్రతీతిఁ గలిగించుటవలనఁ గరుణారసమునకు స్ఫుటవ్యక్తి చేకూర్చినాఁడు. ఇచ్చట 'మన' యన్న సర్వనామ వ్యక్తిరూపమును వాడుట పోతనగారి భావనాశక్తికి గీటురాయి. వియుక్త వస్తువునందలి మమకారము శోకభావమునకు నిదానమగుట యిచ్చట 'మన' శబ్దము కరుణారసమునకు వ్యంజకముగా నిల్పుటలోని సాగసు. తక్కిన యర్జున విలాపమంతయు నీ 'మన' లక్షణమును వ్యాకరించుటయే.

2. "తత్రాహమర్షితో భీమస్తస్యశ్రేయాన్ వధ స్మృతః॥

న భర్తు రాత్మనశ్చార్థే యోఽహన్ సుప్తాన్ శిశూన్స్వపః॥"

కొడుకులఁబట్టి చంపెనని కోపము నందందు బాలఘాతకున్
విడుపుఁడటంచఁజెప్పెడిని వెట్టిది ద్రౌపది వీఁడువిప్రుఁడే?
విడువఁగనేల? చంపుఁడిటు వీనిని మీరలు చంపకున్న నా
పిడికిటి పోటునన్ శిరము భిన్నము సేసెద చూడుఁడిందఱున్

మూలమున భీమవాక్యములం దమర్ష యస్ఫుటప్రతీతిమై స్వశబ్దముచే ననూదితమైనది. అమర్షయస్ఫుట మగుటకుఁ గారణము వధ స్వహస్తకరణీయముగా బ్రతిపాదితము గాకుండుట. సామాన్యముగాఁ బ్రతిపాదితమైన వధ యమర్షద్యోతకత్వమునందు బలీయము గాదు. అందుచేత నమర్షకు స్పష్టాభివ్యక్తి లేదంటిని. తెనుఁగుసేత యందు వధ స్వహస్తకరణీయముగాఁ బ్రతిపాదితమై యమర్షనుత్కటముగాఁ బ్రతీయమానము గావించుచున్నది. ప్రతీతమగుచున్న యమర్ష స్వశబ్ద వాచ్యము గాకుండుట గుణమే.

7. వికల్పనమువల్ల భావవ్యక్తి -

కస్త్యం మచ్చరణే లోకే బిలాద్ధంస్య బిలాన్ బలీ॥

నరదేవోఽసి వేషేణ నటవత్కర్మణా ద్విజః॥

నిన్నుం గొమ్ములఁ జిమ్మెనో కదిసెనో నిర్భీతివై గోవులం
దన్నం గారణమేమి మద్భుజననాథఁజి నేవేళయం
దున్నేరమ్మలు సేయరాదెటుఁగవా ధూర్తత్వమున్ భూమిభృ
తన్నాహంబు నొనర్చెదెవ్వఁడవు నిన్ శాసించెదన్ దుర్మతి!”

మూలశ్లోకమునందలి ‘యబల’ శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడు సాధు
లక్షణమును దెనుఁగునఁ బ్రశ్నవికల్పనముచేఁ బ్రతీయమానమగుచుఁ
గలిపురుషుని దౌష్ట్యాతిశయమును దీ ట్లు దం డ నా ర్త త్వ ము ను
ప్రతిపాదించుచున్నది. మూలమునం దబలత్వము వాచ్యమై కలిదౌష్ట్య
మునకు వ్యంజకముగానున్నది. తెనుగుసేతయందుఁ బ్రశ్నవికల్పనఁ
మున ప్రతీతమై వ్యంజకముగానుండుట విశేషము,

మూలమున ‘నరదేవోఽసివేషేణ’ య ను ట తో నటోప
మానము గతార్థమైనది. అందువల్లఁ దెనుఁగున దానిని వదలుట
యుచితమే ‘భూమిభృతన్నాహంబు నొనర్చెదు’ ననుటలో-సన్నాహ
శబ్దముమొక్కవేషమునేగాక విడంబనమునుగూడఁ జెప్పుచున్నది
ద్విత్వనకారప్రాసము ప ద్య ర చన యం దు విచ్ఛిత్తివిశేషమును
గల్పించినది - యతిప్రాసలదుకుటలోని నేర్పుచేతఁ బద్యరచన నిగనిగ
లాడుచున్నది.

2. వికల్పత్యాగమువల్ల భావవ్యక్తి - (పరీక్షిత్తుశమీకు
నవమానించుట)

“ఏష కిం నిభృతాశేషకరణో మిలితేక్షణః॥

మృషా సమాధిరాహోస్విత్ కింను స్యాత్తత్ర బంధుభిః॥”

“కన్నులుమూసి బ్రాహ్మణుఁడు గర్వముతోడు తనున్నవాఁడు చే
సన్నలనైన రమ్మనఁడు సారజలంబులుదెచ్చి పోయఁదే
మన్ననలైనఁజేయఁడు నమగ్రహఫలంబులువెట్లఁ దింతనం
పన్నత నొందెనే? తన తపశ్చరణాప్రతిమప్రభావముల్”

మూలమునందుఁ గన్నులు మూసికొనుటలోఁ గారణము ప్రత్యాహృత సర్వేంద్రియత్వమా! కాక యీక్షత్రబంధువు వచ్చెనేమి పోయెనేమి యను నవజ్జవల్ల నేర్పడ్డ మృషాసమాధియా యన్న వికల్పముఖమున మున్యవజ్జాకారము ప్రతిపాదితమైనది. వికల్పము నిశ్చయము గాదు. స్వావజ్జయందు నిశ్చయము లేకుండ రాజు శమీకు నవమానించుట యుచితముగాదు. అందుచేత మూలమునందు వికల్పనాంతరము రాజునకు స్వావజ్జయందు నిశ్చయము గల్గినదని కల్పించుకొనవలెను. దీనినంతయు నాలోచించి పోతనగారు వికల్పమును విడనాడి మున్యవజ్జయందు సాక్షాత్కారణమగు స్వావజ్జాభావనము రాజునకు వర్ణించుట పరమాచిత్యము. “ఇంత సంపన్నతనొందెనే? తన తపశ్చరణా ప్రతిమ ప్రభావముల్” ఆక్షేపము (నింద) కాక్వాక్షిప్త మగుట నిచ్చట గుణమే. పద్యము రాజాభిప్రాయ ప్రతిపాదకముగాని రాజోక్తి ప్రతిపాదకము గాదు. మఱియు నిచ్చట సంపన్న శబ్దమును వాడుట పోతనగారి పాండితీప్రతిభలకుఁ దార్కాణము. సంపన్నతా శబ్దమును బ్రహ్మసంపత్తి పరము గా నిచ్చటఁ బ్రయుక్తమైనది. బ్రహ్మసంపత్తియనగా బ్రహ్మైక్యము - బ్రహ్మభేదము - ఈ మాట మూలమునందలి ‘నిభృతాశేషకరణః’ యన్నసమాసమునందలియర్థము నంతటిని సంగ్రహించునట్టిది. “సతా సౌమ్య తదా సంపన్నో భవతి” యని ఛాందోగ్యము.

3. స్థలము మార్పువల్ల భావవ్యక్తి -

“సత్యం విధాతుం నిజభృత్య భాషితం వ్యాప్తిం చ భూతే
ష్యఖిలేషు చాత్మనః। అదృశ్య తాత్మద్భుతరూప ముద్వహంస్తంభే
సభాయాం న మృగం న మానుషమ్॥ స సత్త్వ మేవం పరితో విపశ్యం
స్తంభస్త్వ మధ్యాదనునిర్జిహానం। నాయం నరో నాపి మృగో
విచిత్రమహో కిమే తన్ను మృగేంద్ర రూపమ్॥ మీమాంస మానస్య
సముత్థితోఽగ్రతో నృసింహరూపం తదలం భయానకమ్॥”

మూలమునం దీ రెండు శ్లోకములు నృసింహమూర్తి స్తంభమునం దావిర్భవించిన సందర్భములోనివి. వీని తఱువాత నృసింహమూర్తి వర్ణనము మూడు శ్లోకములు - పోతనగారు తెనుఁగుసేతయందు వీని స్థలమును మార్చినాడు. మొదటి శ్లోకమునకుఁ దెనుగుసేత యిది-

“హరి సర్వాకృతులం గలండనుఁడు బ్రహ్మాదుండు భాషింప న
త్యరుఁడై యెందును లేడులేడని సుతున్ దైత్యుండుఁ దర్జింప శ్రీ
నరసింహ కృతినుండె నచ్యుతుఁడు నానాజంగమస్థావరో-
త్కరగర్భంబుల నన్నిదేశముల నుద్దండ ప్రభావంబునన్”

ఈ పద్యమును నృసింహావిర్భావమునకుఁ బూర్వము నిల్పుట యుచితతరము. మూలమునందు నృసింహావిర్భావముగలిగిన తఱువాత స్తంభమునుండి యావిర్భవించుటలోని యశాచిత్త్యమును నిర్ధరించుట కీ శ్లోకము రచింపఁబడుట యుచితమే యయ్యు శ్రోతృజనోత్కంఠ నపకర్షించుటవలనఁ గథాగతికి యల్కించి దవరోధమైనది. అదియునుఁగాక నృసింహావిర్భావమును సుదీర్ఘమైన వచనమునందు వర్ణింపఁదలచినవాఁడగుటఁ బోతనగారి యర్థము నిచ్చటనుండి తొలఁగించి యావిర్భావము నకుఁ బూర్వము వ్రాయవలసినవాఁడయ్యెను. స్థలముమాటుటచే భావముయొక్క ముఖముకూడ మార్చి భావమునకుఁ దళుకుఁదెచ్చుట పోతనగారి విశేషము. మూలమునందు వాచ్యమైన ప్రయోజనము (భృత్యభాషితమునకు సత్యత్వవిధానము - సర్వభూతములందాత్మ వ్యాప్తినిర్ధరణము) తెనుఁగుసేతలో వ్యంగ్యమైనది. మూలమునందు స్తంభగతావిర్భూతిరూపవిశేషముచే సర్వగతత్వ రూప సామాన్యము నిర్ధారితమైనది. తెనుఁగుసేతయందు సర్వగతత్వ సామాన్యము నిబంధితమై స్తంభ గతావిర్భావోచిత్యము నిర్ధారితమైనది. అవిర్భావమునకుఁ బూర్వము చెప్పటవల్ల నీ భావము కథలోఁ జక్కగాఁగలిసి పోయినది. అంతయు నొక్కయెత్తు - నరసింహాకృతికి శ్రీయను

విశేషణము చేగ్గుటయొక్కటి యొకయెత్తు, ఈ శ్రీ శబ్దము నరసింహో కృతియొక్క భయనివారకలక్షణమును భద్రంకరలక్షణమును వంగ్యము చేయుచున్నది. ఇట్లు మొదటిశ్లోకముయొక్క భావమును స్థలాంతరమున నిబంధించి రెండవశ్లోకముయొక్క భావమును నృసింహమూర్తి వర్ణనరూపమైన పెద్ద వచనము తఱువాత నిబంధించినాఁడు పోతనగారు- ఆపద్యమిది-

“నరమూర్తి గాదు కేవల హరిమూర్తియుఁ గాదు మానవాకారము కే
సరియాకారమునున్నది హరి మాయారచితమగు యథార్థము చూడన్”

అంత పెద్ద వచనమైనతరువాత నీ చిన్నపద్యము - నృసింహో విర్భావమునంతపెద్ద వచనములో, సుదీర్ఘసమాసములతో వర్ణించుట యెందులకు? స్వామి యా విరూఢియందతిలోకత్వము, మహాశ్చర్య లక్షణము దీపింపఁజేయుటకు. ఈ మహాద్భుతముముందు మనో వ్యాపార ముపహతమై హిరణ్యకశిపుడెట్లే దిగ్రాభాంతుడై చూచుచు నిలబడినాఁడు. అతనికి మనసాడుట మొదలైన యంతనే మొదటగా మనసునకుఁ దగులు నంశమేమైయుండును? అదిపొందిన దిగ్రాభాంతి లక్షణముగదా! అనగా దిగ్రాభాంతి దిగజాఁచోవుచున్నను దాని యా గుబ్బుమనసుపై బరువుగానే యున్నదన్నమాట. ఆ బరువు క్రింద నుండి మనసాడుచున్న లక్షణ మీ పద్యమునందు ద్యోతకమగును. నృసింహో విర్భావమునందలి యుత్తాలత్వము హిరణ్యకశిపునియొక్క యల్పత్వము. ఆ మహోత్తాల భావమును దాళుకొనలేని, యన్వయించుకొనలేని తనము, పద్యమునందు వ్యంగ్యమై యద్భుత రసమును వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ‘కాదు’ శబ్దము, ‘ఆకార’ శబ్దము ద్విరుపాత్తము చేయుటలోఁ బైని వ్యాకరించినయర్థమును వ్యంజింపఁ జేసినాఁడు పోతనగారు. మూలమున నీ యర్థమాలోచనచేగాని భాసింపదు. అనగా రసమచ్చట సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యముకాగాఁనిచ్చట, నసంలక్ష్యక్రమమైన దన్నమాట - ఇట్లు స్థల పరివృత్తిచే భావమునకు దీప్తిదెచ్చుట పోతనగారి యనువాదశిల్పమునకు మకుటాయమానము.

8) ప్రకార వర్ణనముచే భావవ్యక్తి - (శృంగిశాపమిడుట)

“నృపం లంఘితమర్యాదం”

“ఓడక వింటి కోపున మృతోరగముంగొనివచ్చి మాటు మా
ఊడకయున్న మజ్జనకు నంసతలంబునఁ బెట్టి దుద్ముద
క్రీడఁ జరించు రాజు-..”

మర్యాదాలంఘన ప్రకారమిటు వర్ణితము - మూలమునందు
మర్యాదాలంఘన స్వరూపము నాక్షేపించుకొన్నఁగాని శాపమునందలి
యాచిత్యము బోధపడదు. పోతనగారందుచేత శాపాచిత్యమును
వ్యాకరించుటకుఁ బ్రకారమును వర్ణించుట - అనగా శృంగి యట్టి
శాపమిడుట, పరీక్షిత్తు మర్యాదాలంఘనము చేయుట చేతనేగాదు;
ఆ విధముగా మర్యాదాలంఘనముచేసినాఁడు గావున నట్టి శాపమిడుట,
మర్యాదాలంఘన ప్రకారమునబట్టి శాపప్రకారమున్నదన్నమాట -
అందుచేతఁ బ్రకారవర్ణనమునకుఁ బ్రాధాన్యము-

2) “పితరం వీక్ష్య దుఃఖార్తో ముక్తకంఠో రురోదహ”

ప్రారంభంబున వేటవచ్చి ధరణీపాలుండు మా తండ్రీపై
నేరంబేమియులేక సర్పశవమున్ నేడుగ్రుఁడై వై చినఁ
దీ రీతిన్ ఫణి క్రమ్మలన్ బ్రదుకునో హింసించునో కోటలన్
రారే! తాపసులార! దీనిఁ దివరే! రక్షింపరే! మ్రొక్కెదన్”

పద్యమునందు రోదన ప్రకారమును వివరించుటవలన శృంగి
యొక్క బాల స్వభావము వ్యక్తమగుచున్నది. శాపమిడుటలో
శృంగియొక్క బాలస్వభావము ముఖ్యకారణము, శృంగియొక్క
యసమీక్ష్య కారిత్యము శీఘ్రోపిత్వము లోకజ్ఞానరాహిత్యము కథా
గతియందుఁ బ్రాధాన్యమువహించు లక్షణములు - ఈ యన్నియు
నతని బాలస్వభావముపై నాధారపడియున్నవిగావున నట్టి స్వభావ
ప్రతిపాదకమగు వివరణముచే భావమునకు దీప్తివచ్చినదంటిని.

విశేషాధానమువలన భావదీప్తి -

“గోప్యః కిమాదరదయం కుశలంస్మ వేణు, ర్దామోద రాధరసుధా
మపి గోపిభోగ్యాం భుక్త్యై స్వయం మదవశిష్టరసం”

ఒనరన్ వ్రేతలకించుకేనియునులేకుండంగ గోపాలకృ
ష్ణునికెమ్మోవి సుధారసంబు గొనుచున్ జోద్యంబుగా మ్రోయుచున్,
దనపర్వంబులు నేత్రపర్వములుగాఁదర్పించె బూర్వంబునన్
వనితా యెట్టి తపంబు చేసెనొకొ యీ వంశంబు వంశంబుతోన్

మూలమునందు వర్ణితమైన శ్రీకృష్ణాధర సుధా పానఫలమును,
దజ్జన్యకృణానదృప్తి (తృప్తి) రూపకార్యలాభముతో విశేషించి
పోతన గారు భావమునకు దీప్తిదెచ్చినాడు. ‘తన పర్వంబులు
నేత్రపర్వములుగాఁదర్పించె - నేత్రపారణము వేణుపక్షమునఁగూడ
నన్వయించును. ఆ పక్షమునఁ బర్వశబ్దము రుచివిశేషద్యోతకము,
తర్పించె, దర్పించెనని యుభయత్ర పదచ్ఛేదము. వంశంబువశంబులోన్
అను ప్రాసాలంకారము - ‘గోపాలకృష్ణునికెమ్మోవి సుధా’
దామోదర శబ్దమునుదొలఁగించి గోపాలకృష్ణశబ్దము ప్రయోగించుట.
మురళీ గానమునకు, గోపాలకృష్ణునికి నవినాభావసంబంధము-
దామోదరశబ్దము పర్యాయవాచకము. అందుచేత మార్పు పరమో-
చితము.

మూలమునందు రేఖా మాత్రములుగానున్న భావములకు
మూర్తికల్పనము. పూర్వోక్త శ్లోకమునందవశిష్ట భాగము -

“ప్రాదిన్యో - హృష్యత్వై చోఽశ్రుముముచ స్తవో యథార్యాః॥
‘ప్రాదిన్యో - హృష్యత్వై చః’

“ముదితా యేతటినిపయఃకణములన్ మున్వేణు వింతయ్యెనా
నది సత్పుత్రు నిఁగన్న తల్లి పగిదిన్ నందంబుతో నేడు న
మ్మద హంసధ్వనిపాట గా వికచపద్మశ్రేణి రోమాంచమై
యొదవన్ దుంగతరంగ హస్తనటనో ద్యోగంబు కావింపదే!

“అశ్రు ముము చుస్తరవో యథార్థాః”

“నలినోదర భక్తునిగని కులజులు నందాశ్రుజలము గురియు పగిదివ్రా
కులు పూఁదేనియలొలికెడు నలినాక్షని చేతివంశ నాశము మ్రోతన్”

ప్రహదినోఽహృష్యత్వ త్త చః - నదులు పులకించినవి-ఎందుచేత-
వాని నీరముద్రదావి వేణువు వృద్ధిపొంది శ్రీకృష్ణాధర సుధాపానంబుచేఁ
దమకుఁగూడ ధన్యత్వము సంపాదించినదని. ‘అశ్రుముముచుస్తరవో
యథార్థాః’-ఆర్యులవలె తరువులు ముద్రాశ్రువులు విడచినవి-ఎందుకని-
తమ వంశములోఁ బుట్టిన వేణువు కలమునకంతకు ధన్యత్వము సంపా
దించినదని మూలమునందలి యీ భావముల నాలోచనముమీద
మూర్తి కట్టించుకొనవచ్చును. పోతనగారు వానికిఁ జక్కని రూప
కల్పనము-రూపకల్పనముచేసి, చేసినాఁడు. ‘సమ్మదహంసధ్వనిపాట’
‘వికచపద్మశ్రేణిరోమాంచము’, ‘తరంగములు హస్తనటనము’-
ప్రమాకులు పూఁదేనియ లొలికెడి మకరంద వ్యాజమున సశ్రువులు
గురియునని యర్థము. అపహ్నవధ్వని-

దృష్టో వః కశ్చిదశ్వత్థప్లక్షన్యగ్రోధ నో మనః॥
నందనూసుర్గతో హృత్వా ప్రేమహాసావలోకనైః॥
కచ్చిత్కురవకాశోకనాగపున్నాగచంపకాః॥
రామానుజో మానినీనాం గతో దర్పహరస్మితః॥
మాలత్యదర్శి నః కచ్చిన్మల్లికే జాతియూధికే॥
ప్రీతిం వో జనయన్యాతః కరస్పర్శేన మాధవః॥
చూత ప్రియాకు పనసాసన కోవిదార॥
జంబీర బిల్వ వకులామ్ర కదంబనీపాః॥
యేఽన్యే పరార్థభవికా యమునోపకూలాః॥
శంసంతు కృష్ణ పదవీం రహితాత్మనాం నః॥

గోపికల కృష్ణమార్గణమునందలి శ్లోకరాజములు-ఉన్నాద రూప మగు శృంగారావస్థా విశేషము. గోపికా విప్రలంభమును బొంగులార్చి చూపించు శ్లోకరాజములు. ఈ శ్లోకములందేమి యున్నది, వట్టి వృక్షముల పేళ్ళ పట్టికదప్ప? ఈ వట్టిపేళ్ళపట్టికయే పరమమైన విప్రలంభమును ధ్వనించుచున్నవి. ఈ పేళ్ళకు వ్యంజకత ప్రసాదించిన శక్తియేది? అదియే గోపికల ప్రకృతి కృపణత్వము. చేతనా చేతనజ్ఞాన విగళితత్వము. ఇది శ్లోకగత రామణీయక నిదానము. అందుచేత నిచ్చట నవస్థాముఖమున విప్రలంభము ధ్వనించుచున్న దనవలెను. అవస్థా ప్రతిపాదకత్వముచే శ్లోకగత వృక్షనామములకు వ్యంజకత సంక్రమించినదని చెప్పవలెను. దీనిని బోతనగారెంత నేర్పుగా మార్చినాఁడో వ్యాకరింతును-

“పున్నాగ కానవే పున్నాగ వందితుఁ దిలకంబ కానవే తిలకనిటలు
ఘనసార కానవే ఘనసారశోభితు బంధూక కానవే బంధుమిత్రు
మన్మథ కానవే మన్మథాకారుని వంశంబ కానవే వంశధరునిఁ
జందన కానవే చందనశీతలుఁ గుందంబ కానవే కుందరదను
నింద్రభూజమ కానవే యింద్రవిభునిఁగువలవృక్షమ కానవే కువలయేశుఁ
బ్రియకపాదప కానవే ప్రియవిహారు ననుదుఁ గృష్ణనివేదకి రయ్యబ్జముఖులు

వృక్షనామములు నాయక గుణములకు జ్ఞాపకములగుటచేతను దీక్షన విభావములుగాఁ బ్రతిపాదితములగుట పద్యమునందు విశేషము. అవస్థా ప్రతిపాదకత్వము సమానము. ఇందువల్లఁ బద్యమునందు రస వ్యంజకత ద్విగుణితమైనది. రసవ్యక్తి మూలశ్లోకమున సంలక్ష్య క్రమము. తెనుఁగు సేతయందు రసవ్యక్తి యసంలక్ష్యక్రమము. ఇచ్చట బోతనగారి హృదయమునందు నన్నయ రచితమైన ‘సహకార మత్ప్రియ సహకారు’ నన్న సీసపద్యము మెదలియుండును.

ఉదాహృత మూలశ్లోకములందు రెండవ శ్లోకముయొక్క-
యుత్తరార్థమను శ్లోకమునుండి విశ్లేషించి మూడవ శ్లోకమునందలి
మల్లికాశబ్దమును లతల కన్నింటికి నుపలక్షకముగా స్వీకరించి వ్యతిరేక
మర్యాదచే నాయక గుణజ్ఞాపకముగా భావించి, భావమునకు మూర్తి
కల్పనముచేసి పరమ విరహార్తిమయముగాఁ బోతనగారు చేసిన
యద్వితీయ సృష్టి యీ క్రింది పద్యము-

“నల్లనివాడు పద్మనయనంబులవాడు కృపారసంబుపైఁ
జల్లెడు వాడు మోహిపరినర్పితపింఛము వాడు నవ్వురా
జిల్లెడుమోమువాఁడొకఁడు చెల్వలమాన ధనంబు దెచ్చెనో
మల్లియలార! మీపొదల మాటున లేడు గదమ్మ చెప్పరే!”

“రామానుజో మానినీనాం గతో దర్ప హరస్మితః”

“నవ్వురా-జిల్లెడు మోమువాడు-చెల్వల మానధనంబుదెచ్చెః”

¹ మాలత్య ² దర్శి నః కచ్చిన్మల్లికే! జాతి యూఢికే!

1) మాలతి మల్లికే-మల్లియలార! 2) అదర్శి - మీ పొదల
మాటునలేడు గదమ్మ మల్లియలు తెల్లనివి. వ్యతిరేక మర్యాదచే
నల్లనిదేహకాంతికి జ్ఞాపకములై నవి. మానధనమని రూపకము -
నాయకుని చోరలక్షణమును వ్యంగముచేయును. నీల దేహ త్వాది
లక్షణములు చోరలక్షణమును సామ్యముచేఁ బ్రతిపాదించును. మీ
పొదలమాటునలేడు గదమ్మ! దొంగకాబట్టి పొదలమాటుననుండి
తీరును. చెప్పరే-మీరు తెల్లనివారు. ఆ దొంగను దాచనేల!
బైటపెట్టండి ఒకఁడు - బైటఁబెట్టిన మేము పట్టుకొందుము - మఱి
యతనికిఁ దోడెవ్వరైన నున్నగదా మీరు భయపడవలయును! ఒకఁడే
భయములేదు. ఒకఁడే - అద్వితీయుఁడు, ఆత్మస్వరూపుఁడు-మాయా
గుణముచే ఛన్నుండై మాటువడియుండును-మాయచేసి మఱుఁగువడు
లక్షణముగలవాఁడు ‘ద్వితీయాద్వై భయంభవతి’ ఆ యొక్కనిని
బైటపెట్టితిరో భయమేముండును? ఈ విధమైన రమణీయార్థముల

నన్నింటిని వ్యంజనావృత్తిచేతఁ బ్రసాదించు పారిజాత తరు ప్రసూనమువంటి పద్యమిది. మూలమునందలి రేఖామాత్రమైన భావములకు రూపకల్పనముచేయుట యనగా నిట్టిది.

వ్యంజకసామగ్రి మార్పుట - భావసంయోజనముచే రసవ్యక్తి.

మూలమునందు దశమ స్కంధమునందలి ముప్పదియైదవ యధ్యాయము శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్త గోపీ విలాపమును బోతనగారు దెనిగించినవైఖరి యాయన యనువాదశిల్పనై పుణ్యమునకుఁబరమావధి. ఈదశమైన రసబంధుర రచన దెనుఁగుభాషలో మఱిలేదన్నను సాహసముగాదు.

గోపీ విలాపమునందుఁ బ్రతీయమానమగు రసము విప్రలంభ శృంగారము. మూలభాగవతమునందు విభావ ముఖమున విప్రలంభము ప్రతీయమానమగుచుండగాఁ బోతనగారు వ్యభిచారభావముఖమునఁ గూడ రసప్రతీతిని గల్గించుటచే ననువాదశిల్పమును బరాకాష్ఠనందింప గల్గినాడు.

మూలమునందలి మొదటి నాల్గు శ్లోకములను మూఁడు పద్యములలోఁ దెనిగించి విభావమును (ఆలంబనోద్దీపనములను) బ్రతిపాదించి తక్కిన శ్లోకముల నిరువది రెండింటిని వదలి వ్యభిచార భావ ప్రతీతిని గల్పించుటకై స్వతంత్రముగా మఱి మూఁడుపద్యములు వ్రాసినాఁడు. అవి మూఁడు నివి మూఁడు. విభావ వ్యభిచారులలో దేనికై నను నధిక ప్రతిపత్తి లేదన్నమాట.

ఇందుచేతనే రెండు భావములందును ననుభావ సంపుటి వ్యజ్య మానమగును. దేనికై న నధిక ప్రతిపత్తి యున్నచో ననుభావ ప్రతితి బలహీనమగును. ఇట్లాఱుపద్యములు వ్రాసి తరువాత నొక చిన్న వచనములో వైవిధ్యమును సూచించి యటుపైని పద్యములో విప్రలంభమునకు నుపసంహారము చెప్పి సంభోగ శృంగారమును సూచించి యీ ఘట్టమును బరమ రమణీయముగా నిర్వహించి భావ సంయోజనా శిల్పదక్షతను జూపినాఁడు.

కథాకథన శిల్పము

1. అశ్వత్థామ పరాభవము :

ఈకథా ఘట్టమునకు నాయువుపట్టు ద్రౌపది మాతృ హృదయము. ఈ కథ యిట్లు జరిగుటకుఁ బ్రధాన కారణమేమి ? యని యాలోచించిన పోతనగారి కథాకథన దక్షత మన కవగతము గాఁగలదు.

అర్జునుఁడు ద్రౌపదికిఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞయేమి ? పుత్రఘాతీయగు నశ్వత్థామ శిరము నాహరించి తెత్తును. దానినిఁ ద్రొక్కి స్నాన మాడెదవుగాక యనిగదా! కాని యర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణుని యానతికి వ్యతిరేకముగా నశ్వత్థామతలఁ దఱుగక కట్టి తెచ్చినాఁడు. దీనికేమి కారణము ?

ద్రౌపది యశ్వత్థామనుజూచి బంధనమూడ్పించినది. భీముడు చంపుదుననగా నడ్డము వచ్చినది. పుత్రహంతపైన గోపపడవలసినది-యడ్డమురానేల ?

అర్జునుఁడు చివరకు శ్రీకృష్ణుని తీర్పు ప్రకార మశ్వత్థామ శిరోజములఁ దఱిగి చూడారత్నము తీసికొన్నాఁడు. అవమానితుఁడైన యశ్వత్థామ పాండవవంశమును నాశనము చేయుటకై బ్రహ్మశిరో నామకాస్త్రమును బ్రయోగించినాఁడు. అది యుత్తరాగర్భ దాహమునకై రాగా దానిని శ్రీకృష్ణుఁడు నివారించుట మొదలైన యుత్తర కథాంశములలోని కశ్వత్థామను వదలిపెట్టుట కారణమగు చున్నది.

అర్జునుఁ డశ్వత్థామను బంధింపక చంపియున్నను భీమునికి ద్రౌపది యడ్డుపడకున్నను నీకథ యిట్లు జరిగియుండెడిదికాదు. మఱి యీ రెండంశములను సమర్థింపవలసి యున్నది. మూలమునం దీ రెండంశములను సమర్థించిన తీరు వేఱు. పోతనగారి తీరు వేఱు.

అర్జునుఁ డశ్వత్థామను జంపక కట్టితెచ్చుటకు సమర్థనముగా మూలము-‘నై చ్చద్గురుసుతం హంతుం యద్యచ్ఛాత్మహనం మహాన్’ మొదట ద్రౌపది దుఃఖావేగమునుజూచి పుత్రహనన కోపమువలన నర్జునుఁడు పరోక్షమందు ఘోరప్రతిజ్ఞ పట్టినాఁడు. కాని యశ్వత్థామను జూచినంతనే యతనికిఁ జంపబుద్ధికాలేదు. శ్రీకృష్ణుఁడు చంపమన్నను జంపబుద్ధికాలేదు. కారణ మతఁడు గురుసుతుఁడు. అనగా నశ్వత్థామ మొగముచూడగనే యర్జునునకు గురువైన ద్రోణాచార్యునిమూర్తి గన్పించినదన్నమాట. అందుకని యతఁడు చంపలేదు.

మఱి ద్రౌపదికిఁగూడ నశ్వత్థామను జూచినంతనే యతనియందు గురువైన ద్రోణుని మూర్తియే గన్పించినది.

తథాహృతం పశువత్పాశ బద్ధ, మవాఙ్ముఖం కర్మజుగుప్సితేన।
నిరీక్ష్య కృష్ణాపకృతం గురోస్సుతం వామ స్వభావా కృపయాననమద ।

‘స ఏష భగవాన్ ద్రోణః పుత్రరూపేణ వర్తతే’॥ యన్నదే యశ్వత్థామను విడిచిపుచ్చుమని యామె చెప్పటలో బలమైన కారణము.

“ముచ్యతాం ముచ్యతా మేష బ్రాహ్మణో నితరాం గురుః।

సరహస్యో ధనుర్వేదః సవినర్గోపనయమః॥

అత్ర గ్రా మశ్చ భవతా శిషితో యదనుగ్రహాత్।

స ఏష భగవాన్ ద్రోణః ప్రజా రూపేణ వర్తతే॥

తస్యాత్మ నోఽర్థం పత్యాస్తే నా న్వ గాద్విరనూః కృపే।

తద్ధర్మజ్ఞ మహాభాగ భవద్విరౌరవం కులమ్॥

వృజినం నార్హతి ప్రాప్తం పూజ్యం వంద్య మభీష్టశః।

మారోదీ తస్యజననీ గౌతమీ పతిదేవతా॥

యథాహం మృతవత్సార్తా రోది మ్యశ్రుమఖీ ముహుః॥

యైః కోపితం బ్రహ్మకులం రాజన్యైరజితాత్మభిః॥

తక్కులం ప్రదహత్యాశు సానుబంధం శుచార్పితం।

ద్రౌపది చూపినవి మూడుకారణములు - 1. అశ్వత్థామ ద్రోణుని కుమారుడగుట. 2. అతనితల్లి దుఃఖంపకుండుట. 3. అశ్వత్థామ బ్రాహ్మణుడగుట - ద్రౌపది చెప్పిన పద్ధతినిఁబట్టి యీ మూడింట మొదటిది ప్రధానము. తక్కినవి యుపప్రసంగములని స్పష్టపడుచున్నవి.

కాబట్టి యర్జునుఁ డేకారణముచేత చంపకుండ కట్టి తెచ్చినాడో, యాకారణముచేతనే ద్రౌపది విడిచిపుచ్చుమన్నది, అమర్షితుడైన భీముని కే తర్కము నచ్చలేదు. వీనిని జంపుట వీనికే మంచిది. తనకుఁగాని తన స్వామి కేఁగాని కొఱగామి చేసినాడని సంరంభముతో లేచినాడు. కృష్ణుడు చూచినతీరు వేఱు. అతడు ద్రౌపది చెప్పిన ప్రధానకారణమును వదలి సామాన్యకారణమైన యశ్వత్థామ బ్రాహ్మణత్వమును దీసికొన్నాడు. భీముడు చెప్పిన కారణమును దీసికొన్నాడు. రెండును దాను జెప్పినవే - “బ్రహ్మ బంధుర్న హంతవ్యః ఆతతాయీవధార్హణః” రెండింట నొక్కొకటి ద్రౌపదీ భీములచేఁ బ్రతిపాదితములైనవి. రెండును దుల్యబలములే - “మయైవోభయమామాతం” - పరస్పర విరుద్ధములైన యనుశాసనములు. అందువల్లఁ గృష్ణుఁడేమనెను? “పరి పాహ్యనుశాసనమ్” అనెను. రెండును బ్రవర్తించునట్లు సేయుమన్నాడు. అనగాఁ జంపరాదు, చంపవలెను. అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని యభిప్రాయమును గ్రహించి యుచితశిక్ష చేసినాడు. ఇట్టి పరిష్కారము గలుగుటకుఁ

గథాపాత్రల శీలము కారణమైనది. అర్జునునికి, ద్రౌపదికి, గురుభక్తి, భీమునికి నమర్న శ్రీకృష్ణుని కివియేమియునుండవు. ఆయనది ధర్మదృష్టి.

కథాగతమైన చమత్కారమేమనగా మానవలక్షణము, నీశ్వర లక్షణము రెండును భాసించుట. మానవహృదయమునకుఁ దొలుతగా భాసించునది యనుబంధము - ఇది ప్రధానము. తఱువాత ధర్మము - ఈశ్వరునకో ధర్మమే ప్రధానము. ఈ కథ యందతర్గతముగానున్న మనుష్యేశ్వర లక్షణములను రెండింటినిఁ బోతనగారు స్పష్టతరముగా నిబంధించుట కాయన చేసినపని యేమియో కొంచెము విచారితము.

కథయందు భాసించునది మానవలక్షణముగదా! మూల కథ యందు ద్రౌపద్యర్జునల కిద్దఱికిని నశ్వత్థామయందు ద్రోణాచార్యుడే దర్శనమిచ్చినాఁడనుట పోతనగారికి నచ్చలేదు. ద్రౌపది స్త్రీ-బిడ్డలను గన్నతల్లి. బిడ్డలందరు చచ్చి యేడ్చుచున్నది. పుత్రశోకమూనం దుల్బణమగు స్త్రీలక్షణమేమి! మాతృహృదయముగదా. ద్రౌపదియం దట్టి సమయమునఁ బ్రతీకారవాంఛ లేదు. ఆమె మాతృహృదయము యొక్క యాశ్రోశమే యుల్బణముగా నున్నది. అందుచేత నట్టి మాతృహృదయముతోనే యామె చూచును. అర్జునునిసంగతి వేఱు. అతనిది పురుష హృదయము. ప్రతీకారవాంఛతోఁ గూడినది. కాని గురుభక్తితో నిండినట్టిది. అందుచేత నశ్వత్థామను జూడగనే యతనికి గురుమూర్తి దర్శనము కలిగినది. కాని ప్రతీకారవాంఛచేతఁ గట్టి తెచ్చినాఁడు. ఇంతవట్టు పోతన మూలము ననుసరించుటయేగాక దీని కుపప్రసంగముగా బ్రాహ్మణుండు గృతాపరాధుండైన నను వధ్యుండు గాఁడను ధర్మ విచారమును గూడ నధికముగా నర్జునునిచేతఁ జేయించి నాఁడు. ద్రౌపదికి మూలములోవలెఁ గన్పించినది గురుసుతుఁడుకాడు. మఱి కృపికొడుకు. కాని పోతనగారి మార్పు ద్రౌపది మాతృ హృదయమును గదా వ్యాఖ్యానింపవలసినది. ఆమెకుఁ గన్పించినది

గురుసుతుడైనచో నందు విశేషమేమున్నది? అశ్వత్థామయందు గురుఁ డందఱికినిఁ గన్పించును. గాన నది సామాన్యమే యగుట ద్రౌపది మాతృహృదయమును వ్యాకరింపఁజాలదు. ఈ మార్పువల్ల నట్టి ఘోరమైన యపరాధ మొనర్చిన వానియందుఁగూడ ద్రౌపది దర్శించినది యొక తల్లియొక్క హృదయమునే. వాఁడెంత యపరాధి యైనను వాని తల్లి నిరపరాధయేగదా! ఆమె పుత్రదుఃఖము వొంద రాదు. ఆ పుత్రదుఃఖముయొక్క యసహ్యత యెట్టిదో ద్రౌపదికిఁ దెలియును. అందుచేత నీమార్పుచేత ద్రౌపదియొక్క మాతృ హృదయలక్షణ మెంత దివ్యమైనదో పోతనగారు వ్యాకరింపఁ గలిగినాఁడు. ఇట్టి మాతృహృదయముయొక్క పొంగు యెట్లుండును? మూలమునందు ద్రౌపదియొక్క దుఃఖావేగము గంభీరముగా వ్యక్త మైనది. పోతనగారిచ్చట ద్రౌపదీ వాక్యముల యనుసంవిధానమునుమార్చి కరుణారసమును జక్కగా సూటిగా వ్యక్తముచేసినాఁడు. మూలమున ద్రౌపది యర్జునునితో నశ్వత్థామను విడువుమని చెప్పినట్లున్నది. పోతనగారు దానినిమార్చి ద్రౌపది యశ్వత్థామనుజూడఁగనే యతనితో సంభాషించినట్లు వ్రాసినాఁడు. అశ్వత్థామతోడి ద్రౌపదియొక్క సాంభాషణము మూఁడు నాలుగు పద్యములు కరుణారసపూర్ణములు. తఱువాత నామె కృష్ణార్జునులను జూచి యన్న మొదటిమాటగూడఁ గృపిని గుఱించియే. “అక్షీణతనూజశోకవివశీకృతనై విలపించు భంగి నీద్రాణిఁ దెరల్చి తెచ్చుటకుఁ దాపమునొందుచు నెంత పొక్కునో”. తఱువాత ధర్మమీమాంస - “ప్రాణవియుక్తుడైన నతి పాపము బ్రాహ్మణహింస మానరే” - అర్జునునకు గురుపుత్రుడగుట ననుబంధము-ద్రౌపదికి మాతృదుఃఖము చూడలేమి ప్రధానకారణము. ఇరువురికి సమానమైనది బ్రాహ్మణుండగుట-ఇది పోతనగారు చేసిన మార్పు - (మూలమున నర్జునునికి గురుపుత్రుడని మాత్రమే, బ్రాహ్మణుడనిగాదు-పోతనగా రిది చేర్చుట సాగను) కాని యిద్దఱి

యభిప్రాయ మశ్వత్థామను వదలుటయే. అందుచేత సంఘటనయేది ? భీముని యమర్ష కిందువల్లఁ గథాగమనమందుఁ బ్రవేశార్హత గల్గినది. మూలమునందీ యమర్ష యనూదితమగుట నాలోచనము మీదగాని కథాగతియందలి తార్కిక బంధురత్వము గోచరింపదు. అందుచేతఁ బోతనగారు దానిని విస్తరించి చూపించినాఁడు. మూలమునందలి 'చతుర్భుజః' యను పదమును (శ్రీ)కృష్ణ విశేషణమును) వ్యాఖ్యానానుసారిగా, బోతనగారు తెనిగించుటగూడఁ గథాసౌందర్యమును దీపింపఁజేయుటకే. అందుచేతఁ బోతనగారుచేసిన మార్పు కథాగత రామణీయకమును బ్రసన్నము చేయుచు నతని కథనదక్షతను వ్యాకరించుచున్నది.

2. పరీక్షిత్తు శాపము :

“పరీక్షిత్తు వేటాడి దగఁగొని శమీకముని యాశ్రమమునకుఁ బోయి సమాధిగతుఁడైన యా మునిని జలమర్ధించెను. ముని మాటు మాటాడకునికి మృతోరగమును సంసమునవైచి వెడలిపోయెను. అది మునిబాలకులుచూచి శృంగితోఁ జెప్పిరి. శృంగి కోపించి తక్షక విషాగ్నిచే రాజేడవనాఁడు చచ్చునని శాప మిడెను. తరువాత తండ్రి దగ్గఱ నేడ్వగా శమీకుఁడు సమాధి చాలించి కుమారునివలన విషయ మెఱిగి రాజనకు శాప వృత్తాంతము కబురు పెట్టినాఁడు”

కథలోఁ బ్రధానాంశము శృంగి శాపమిడుట. బాలురు చెప్పినంతనే శృంగి కోపించి కౌశికీనదికిఁ బోయి శాపము పెట్టినాఁడు. రాజు తండ్రిపై సురగమును వైచినాఁడని విన్నంతనే మఱియొకఁడైనచో నేమి చేయును? త్వరితగాఁ దండ్రి కడకువచ్చి చూచునుగదా! శృంగి యట్లు చేయక నదికిఁ బోయినాఁడు. అతని కోప స్వభావమట్టిది. అతనిస్వభావ మతనిపేరే సూచించుచున్నది. మూలగ్రంథమునం దీ పేరు

లేదు వ్యాఖ్యానమునం దున్నది. ఈతని యీ స్వభావమునకుదోడతఁడు బాలుఁడగుట. తేజస్వియగుట - కాఁబట్టి యీ వృత్తాంత మిట్లు నడచుటకుఁ గీలకము శృంగి స్వభావము. పోతనగా రీతనికొక్క యుపమానమువేసి కథనంతయు దీపింపఁ జేసినాఁడు - మూలమున “తస్య పుత్రోఽతి తేజస్వీ విహరన్బాలకోఽర్భకైః” యని గలదు. కథను దీపింపఁజేయుటకిది చాలును. రాజు వచ్చినప్పు డచ్చట శృంగి లేడనుటకు “విహరన్నర్భకైః” యన్నది చాలును. శాపమిడుటకు “అతి తేజస్వీ” యన్నది చాలును. ఈ రెండు విశేషణములకు “బాలకః” యను విశేష్యము సమానము. మూలము, శాపము ఋషి కుమారునియొక్క తేజస్వితాప్రయుక్తమని నిర్ధరించినది. అందువల్లనే “కృష్ణే గతే భగవతి శాస్త్రర్యుత్పథగామినాం తద్ధిన్న సేతూ నద్యాహం శాస్త్రిశశ్యతమే బలమ్॥” అని యతఁడనును. (దుర్మార్గులకు శాసకుఁడైన, భగవంతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు పరమపదమునకుఁ జనగా వీరాగడము చేయుచున్నారు. ఇప్పుడు వీరిని నేను శిక్షింతును. నాబలము చూడుఁడు.) శ్రీకృష్ణుఁడు లేనిలోటును దాను బూరించునట. ఇది వాని లక్షణము. పోతనగారు శృంగియం దీలక్షణములను దీసివేసినాఁడు. అతఁడెంత తేజస్వియైనను ఋషి బాలకుఁడు. స్వభావముచే సాధులక్షణములుగలవాఁడు. తన్ను బరమేశ్వరునితో సమానముచేసి కొనుట పోతనగారికి నచ్చలేదు సరిగదా మచ్చగాఁ గన్నించినది. ఈ శాపకార్యము నిర్వహించుటకు వానియం దింత యహంకారము వెట్టనక్కఱలేదు. వాని బాల స్వభావమునకుదోడు వాని పేరును వ్యాఖ్యానించినఁ జాలుననుకొన్నాఁడు. శాపమిచ్చుటకుఁ దగిన శక్తి వానికున్నదని వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు, అతఁడు శమీకుని పుత్రుఁడగుటయే చాలును - అందుచేతఁ బోతనగారు మూలమునందలి యతి తేజస్వితను జెప్పక పూర్వోక్త శ్లోకమునందలి వాని నామధేయమును వ్యాకరించుటకొక్క యుత్పేక్ష వాడినాఁడు - “అని

పలికిన సమానపయోరూపమునికుమారలీలాసంగి యైన శృంగి శృంగంబులతోడి మూర్తి ధరియించినట్లు విజృంభించి-యన్నాడు - పూర్వోక్త శ్లోకమునకు “బాలకులార! ధరిత్రీపాలకు శపియింతుననుచు బలువిడిని విలోలాలకుండగు మునికుంజర బాలకుడడిగెం ద్రిలోక పాలకులదరన్-అని వ్రాసినాడు. విలోలాలకుడనుటచేత వాని కోప తీవ్రత త్రిలోకపాలకు లదరన్ అనుటచే వారి తేజస్విత ధ్వనించు చున్నవి. ఇట్లు వాని స్వభావమునుదీర్చి దీని నాధారముచేసి యీ కథాకథనములో సొగసులు తెచ్చినాడు. రాజువచ్చి దాహమడిగిన సందర్భమున మూలమున నిట్లున్నది - “విశుష్యత్తాలు రుదకం తథా భూత మయాచత”- ఇచ్చట నొక చిన్నప్రశ్న-శృంగి రోదనమునువిని శమీకముని సమాధి చాలించెను గదా! పరీక్షిత్తుమాట లతనికెందుకు వినింపలేదు. దీనికి సమాధానము మూలమున వాచ్యముగా లేదు. పోతనగారు “ఎండి తడిలేక కుత్తుక యెలుగుడింద మందభావల నిట్లను మనుజవిభుడు.” అని తెలుగుచేసినాడు. ఎలుగుడింద మందభావల నిట్లను మనుజవిభుడన్నది పోతనగారు సందర్భమునకుఁ జేసిన వ్యాఖ్యానము - ‘విశుష్యత్తాలుః’ అన్న మూలమునందలి విశేషణములలోని గంభీరభావమిదియే - రాజు మందముగా మాట్లాడి నాడుగావున సమాధిభంగము కాలేదు. శృంగి ‘యెలుగెత్తి యేడ్చుట’ వలన సమాధి భంగమైనది.

మఱి శృంగి యట్టి శాపమును బెట్టనేల! యని మఱియొక ప్రశ్న-మూలమున - “ఇతోలంఘిత మర్యాదం తక్షక స్సప్త మేఽహని”- ఇత్యాదిగా శాప ప్రకారము చెప్పబడినది. అట్టి శాప మిడుటకు రాజుయొక్క మర్యాదాలంఘనము హేతువు. కాని శృంగి శాపమిడినది మర్యాదాలంఘన దోషమునకైనచో శాప ప్రకారమట్లుండనేల! పోతనగారు మర్యాదాలంఘనమును హేతువును జేయక లంఘన ప్రకారమును హేతువును జేసినాడు. “ఓడకవింటి కోపున మృతో

రగముం గొనివచ్చి మాటుమాటాడకయున్న మజ్జనకు సంసతలంబునఁ బెట్టి దుర్మదక్రీడఁ జరించురాజు”-అని ప్రకారము వివరించినాఁడు.

పోతనగారు చేసిన మఱియొక మార్పు - శమీకుఁడు సమాధి చాలించిన తరువాత-“పుత్రం ప్రప్రచ్ఛ వత్స కస్మాద్ధి రోదిషి? కేనవా తే విప్రకృత మిత్యక్తస్య న్యవేదయత్”-నాయనా ఎందులకేడ్తువు? నిన్నెవరేమి చేసిరని ప్రశ్నించెనని మూలమునందున్నది. ఇది చాల సహజమైన ప్రశ్న. పిల్లవాడేడ్చుచు రాగా నేతండ్రియైన నడుగు ప్రశ్న యింతియే. కాని పోతనగారు దీనిని మార్చి-

“ఏ కీడు నాచరింపము లోకులకున్ మనము సర్వలోక సములమున్
శోకింపనేల పుత్రక కాకోదర మేలవచ్చె కంఠంబునకున్”

మూలమునందలి ప్రశ్నకిది తలక్రిందు-పుత్రుని రోదనమునకుఁ గారణమెవరో యేమో చేసియుందురనుకొనుట శమీకుని ప్రశ్న వెనుకనున్న మనస్థితి-తెనుఁగుసేతయందు నెవరు నేమి చేసియుండ కూడదు. మనకెవరు నపకారులు లేరన్నది ప్రశ్నమూలమైన మన స్థితి. శమీకుఁడు సమాధ్యవస్థ నుండి లేచినాఁడు. ‘సమే బ్రహ్మణి ఆధీయతే మనః ఇతి సమాధిః’-ఈ సమ భావమునుండి పుట్టు ప్రశ్న రూపము మెట్లుండును. సామాన్య గృహస్థుల ప్రశ్నవలె నుండునా? ఇట్టి మనస్థితి యీ సమలక్షణము శమీకుని మహర్షి లక్షణము ముందు కథ నడుపును. ఈ ప్రశ్నలోనే కుమారుని తప్పిద మెఱుగక యెరిగిన లక్షణము వానిని మందలించు లక్షణము ధ్వనించుచు శమీక మహర్షి యొక్క సాధు స్వభావమును ద్వంద్వ సహిష్ణుతాగుణమును ధ్వనించుచున్నది. ‘సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే’ ఆ జరిగిన దాని కనుగుణమై ప్రశ్న ‘వాచమర్థోనుధావతి’కి నిచ్చుటఁ బ్రసక్తి లేదు. ఒక జరుగరాని కీడు లోకమునకు జరుగఁబోవుచుండగా నాసంగతి నెఱుగకయే హృదయము పరితాప పడుట సాధులక్షణము. ఉత్తమ ప్రకృతిలక్షణము. పరమేశ్వ

రాస్తిత్వ స్థాపకమైన లక్షణము. ఉత్తర కథయందలి శమీకుని యుదార ప్రవర్తనమున కిది చూళిక పట్టుట-ఈ పద్యమిట్లు వ్రాయుట పోతనగారి కథన శిల్పమందలి యనర్హ రత్నము. ఆయన మహానుభావ త్వమునకు నిదర్శనము.

కథకుఁ బోతనగారుచేసిన మఱియొక రమణీయాలంకారము బాలురువచ్చి శృంగికి రాజాపరాధము చెప్పట మూలమున.

“అర్భకైః రాజ్ఞాఘం ప్రాపితం తాతం శ్రుత్వా” - యని యున్నది. పోతనగారు.

“నరగంధగజన్యందన తురగంబులనేలు రాజు తోయాకురుడై
పరగున్ నీజనకుని మెడ కురగముఁ దగిలించిపోయె నోడకతండ్రి!”

యని చెప్పిరని” వ్రాసినాఁడు రాజనగా బాలుర దృష్టి యెట్లుండునో యీ పద్యమందు మనకుఁ దెలియగలదు. ఈ పద్యమిట్లు వ్రాయుట పోతనగారి మానవస్వభావ పరిజ్ఞాతృత్వమునకు నిదర్శనము.

ఇంతకు నిట్టి యపరాధియైన రాజెవ్వరో బాలురకుఁగాని, శృంగికిఁ గాని తెలియదు. మఱి శమీకుఁడు పరీక్షిత్తునకుఁ గబురంపనేల! మూలమునందు దీనికి సమాధానమును నాలోచనమిఁదఁ గుదుర్చు కొనవలెను. పోతనగారు-శపించుటయును వినిపించిన నమ్ముని తన దివ్య జ్ఞానంబున నమ్మానవేంద్రుండు పరీక్షిన్నరేంద్రుండని యెఱింగి” యని వ్రాసినాఁడు. ఈ సమాధానము మూలమున ననుమేయము-ఒక మహా గ్రంథమును దెనుఁగుసేయుట యనగా నందలి సర్వ విషయములను జక్కగా భావించి శంకాస్థానములనన్నింటిని నుత్తరించుచు వ్రాయుట గాని తోచినట్లు వ్రాయుటకాదు. పోతనగారు చక్కగా భావించి యుపపత్తిమంతముగాఁ గథ వ్రాయుననుట కింతకంటె నిదర్శనమేమి వలయును.

3. గజేంద్ర మోక్షణము :

అష్ట మస్కంధమున వర్ణితమైన దీశాను చరితము. అవతారముల ననువర్తించు భగవద్భక్తుల సత్కథల నీశాను చారితము లందురు. ఈ గజేంద్ర మోక్షణము తురీయమన్వంతరము నందలిది. శ్రీమహావిష్ణువు హరిమేధునకు హరిణియందు జన్మించి గ్రాహమునుండి గజేంద్రుని విడిపించిన కథయిది.

ఇంద్రద్యుమ్న మహారాజు మలయాచలమునందాశ్రమము నిర్మించుకొని హరిపూజనము సేయుచు నచ్చటికి నభ్యాగతుడై వచ్చిన యగస్త్య మహర్షికిఁ బ్రత్యుత్థానాదికము సేయకునికి నవమా నితుడై ఋషి కౌంజరయోనిఁ బుట్టుమని శాపమిచ్చెను.

హూహూనామ గంధర్వుడు దేవలుడు స్నానార్థమై యరుగుదేర సరసిలో జలక్రీడా సక్తుడై యుండి యాతనిపాదములు మకరివలెఁ బట్టుకొని యతనిచే గ్రాహముకమ్మని శాపమునొందెను. అతఁడు గ్రాహమై త్రికూటాచలమందలి సరస్సుననుండి తృపార్దితుడై వచ్చిన గజరాజును బట్టుకొనెను. కరిమకరములకు సహస్ర వర్షములు పోరు సాగినది. కరిరాజునకు బలముతగ్గి జన్మాంతరీయకమైన పుణ్యవిశేషమున స్మృతి లభమై పరమేశ్వర స్తుతిసేయ హరి గరుడవాహారాధుడై వచ్చి సగ్రాహముగా గజేంద్రుని సరస్సునుండి పైకిలాగి యుభయులకు శాపమోక్షణమిచ్చి రక్షించెను.

మూలమున మూడధ్యాయములలో 93 శ్లోకములలో వర్ణితమైన కథయిది. అందులో 29 శ్లోకములు గజేంద్రుని స్తుతి - 4 శ్లోకములు గజేంద్ర రక్షణము-ఈ 33 శ్లోకములు, రెండవ అధ్యాయము, మూడవ అధ్యాయము 29 శ్లోకములు గజేంద్రుని పూర్వకథమొదలైనవి. కాగా ప్రథమాధ్యాయము 34 శ్లోకములే యసలు కథయని చెప్పవచ్చును. ఈ కథను బోతనగారు 134 పద్యములలో బాగుగాఁ బెంచి

వ్రాసినాడు. ఆయనకు మిక్కిలి ప్రియమైన కథలలో నిది యొక్కటి. ఈ కథారచనమును గుఱించి శ్రీనాథునికి నీయనకు సంబంధమును జెప్పు కథ యొక్కటి మిక్కిలి ప్రసిద్ధమే గాన దానినిటఁదడవనక్కఱలేదు— తెనుఁగు దేశమున విశేష ప్రచారము నందున్న భాగవతకథలలో దీని కగ్రస్థానము. దీనికిఁ గారణమేమి? పోతనగారి 'జీవవేదన'మీ కథయందుఁ దక్కిన కథలయందుఁగంటె నెక్కుఁడుగా బ్రతిబింబించుటయే. పోతనగారిని కథలను వ్రాసిన తీరువేఱు. దీనిని వ్రాసిన తీరువేఱు. పోతనగారికి కథ యందింత యాప్యాయత యుండుటకుఁ, దెనుఁగు దేశమునందిది విశేష ప్రచారము నందుటకు నీ కథ సామాన్య సాంసారికుఁడైన జీవుని పరిస్థితికిఁ జేరువుగానుండి వారికిఁదెలిసిగాని, తెలియకగాని వారి జీవ సంఘటి యుండున్న మోక్షేచ్ఛ నుత్కటముగాఁ బ్రతిపాదించుటయే కారణము - అవిద్యా పాశములందుఁ జిక్కుకొని సంసారగర్తమందుఁ బుక్కిలిబంటిగా మునిగి యుక్కిరిబిక్కిరగుచు దరిజేరుటకై జీవుఁడు సేయు యాశ్రోశమునకు గజేంద్రుని పాటు ప్రతీక. గజేంద్రుని మొఱ సర్వజీవకోటి నిరంతరము సేయుచున్న మొఱ. గజేంద్రుఁడు జీవకోటికిఁ బ్రతినిధి. పోతనగారు గజేంద్రుని కథయందుఁ జూచిన పరమార్థమిది. ఇచ్చటనుండి యీ కథా రచనము నాయన తీర్చినాడు. ఈ పరమార్థమును గథామధ్యమున నిక్షేపించుటచేతఁ బోతనగారి నిర్మాణ చతురత తెలియఁదగును. ఈ కథయంతయు 134 పద్యములని చెప్పితిని గదా! సరిగా 67 పద్యమున నీ పరమార్థమును బోతనగారు నిక్షేపించినాడు—

ఊహకలంగి జీవనపు బోలమునంది పోరుచున్ మహా

మోహలతానిదద్ధ పదమున్ విడిపించుకొనంగలేక సం

దేహము పొందు దేహిక్రియ దీనదశన్ గజముండె భీషణ

గ్రాహదురంతదంతపరిఘట్టితపాదఖరాగ్రశల్యమై -

ఈ య పమాలంకారము కేవల మీ పద్యమునకే పరిమితము కాదు. ఈ సాదృశ్యము కథయందంతర్వాహిని చెప్పటకిట నీయుపమను బ్రకటించి నాడు పోతనగారు. ఇది మహా ప్రతిభావంతమైన కథా రచనాశిల్పము - ఈ సాదృశ్యమును బట్టి జీవ లక్షణము వివృతమగును.

ప్రవృత్తి లక్షణములుగల జీవుడు స్వభావముచే జైతన్య స్వరూపుడు. కాబట్టి వాని ప్రవృత్తి బలమెట్టిదైనను వానియందు మోక్షేచ్ఛ సహజముగా నుండును. అధికారి భేదమునుబట్టి యిది మందమధ్య తీవ్రస్థాయులలో నుండవచ్చును. కాని యసలు మోక్షేచ్ఛలేని జీవుడుండడు. కాబట్టి యవిద్యాంధకార నిరాసమునకై జీవి జీవసంపుటియందు మృనువుగనో, తీవ్రముగనో ప్రయత్నము సాగుచునే యుండును. రజస్తమః ప్రకృతులయందీ ప్రయత్న మభివ్యక్తముగాదు. అంతమాత్రమున నదిలేకపోలేదు. ఉన్నది. కాని యనభివ్యక్తస్థితిలో నున్నది. వారియందవిద్యాబల మెక్కువ, దాని కధికారమెక్కువ. జీవితము సుఖమయముగా సాగినన్నినాళ్ళు దీని యునికియే గ్రాహ్యమానముకాదు. ఎపుడో ఏదోయొక విపరీత సంఘటనము జరిగి యొక యాఘాతము కలిగినప్పుడొక్కసారిగా హఠాత్తుగా నీ ప్రయత్నము జన్మాంతరీయకమైన పుణ్యవిశేషముగలవానికి బరమేశ్వరానుగ్రహముగల జీవునికి దళుక్కున మెఱయును. ఈ మెఱపు మెఱసి యేమిచేయును? తానున్న దన దశను దాను జిక్కుకొన్న మోహపుటురుల బలమును దెలియజేయును. ఇపుడీ ప్రయత్నము తీవ్రతరమగును. ఆమోహపాశములు క్రిందికి దానుపైకి గుంజకొనుటలో సంఘర్షణవ్యక్తమై దీపించును - అసలు జీవితమంతట నీసంఘర్షణమున్నది. కాని యిప్పుడది వ్యక్తమై తీవ్రమైనది. పూర్వ మనభివ్యక్తమై మందమైయున్నది. దీనికి గారణమీ యాఘాతము. ఇదియే జీవనపుటోలము, జీవన మందొక

గోయి, ఒక విపరీతసంఘటన-ఇది కన్నువిప్పినతరువాత వ్యక్తమగునది జీవనమంతయు నోలమేఁ గోయియేయని. జీవనపుటోల మనుటలో నీద్వివిధార్థము లున్నవి. ఒక యర్థము మఱియొక యర్థమునఁ బర్యవసించుట యీ సమాసముయొక్క సాగసు, ఒక యర్థమున వస్త్రీ సమాసము. రెండవయర్థమున రూపక సమాసము.

ఈ పోరు వ్యక్తమగుట మాత్ర మిట్లైనదిగాని బయటఁపడు సూత్రమేది? అది యీ మోహపాశములను దాను విడిపించుకొన లేనని సం దేహము పొందుట. సం దేహము పొందుట యనగాఁ దన బలమందుఁ దనకు నమ్మకము పోవుట-సందర్భమునుబట్టి పదములెంత చమత్కారమైన యర్థ విశేషముల నొసంగునో చెప్పటకిది చక్కని యుదాహరణము. శబ్దములనిట్టి విశేషార్థ స్ఫోరకములుగా వాడుటకు ననంతమైన లోకజ్ఞత కవికుండవలెను. ఇట్లు తన యహంపూర్వక దేహభిమానత్యాగ లక్షణమైన సం దేహము కలుగుటతో నతనిలో నింతవఱకు నిద్రాణమైన పరమేశ్వర విషయకమైన యార్తి విజృంభిత మగును. ఈ యార్తి యభివ్యక్తమగుట యిది పూర్వపుణ్యఫలము- ఇది జీవుని జీవయాత్రయందలి పట్టు. ఇది గజేంద్రుని కథలో ఘట్టము. సంవిధానకము - దీనికిఁ బోతనగారు సాద శ్యముఖమునఁ జేసిన వ్యాఖ్యానము. దీనికిఁ బూర్వము జీవజీవన లక్షణమెట్లుండునో, తరువాత జీవన లక్షణమెట్లుండునో యదియే సాదృశ్య ముఖమున దీపింపఁ జేసినాడు పోతనగారు.

ప్రవృత్తిమయముగా నడచు జీవుని జీవనలక్షణమును బఱచి చూపించుటకు గజేంద్రుని విహారము వర్ణించిన తరువాత పోతనగారు కాసారమునుగుఱించి యొక పద్యమును వ్రాసెను. ఈ పద్యము లోపలికి దిగనంతవఱకు మకరము పట్టనంతవరకు సంపాద సుఖలక్షణ మెట్లుండునో ధ్వనించును-

“తోయజగంధంబు దోగిన చల్లని మెల్లని గాడ్పుల మేనులలరఁ
గమల నాణాహార విమలవాక్కలహంసరవములు సెవుల పండువులు సేయ
పుల్ల దిందీవరాంభోరుహామోదంబు పూఱరంధ్రంబుల గారవింప
నిర్మల కల్లోల నిర్గతాసారంబు వదన గహ్వరముల వాడుదీర్పఁ
ద్రుజగ దభినవసౌభాగ్య దీప్తమైన విభవమీక్షణములకును విందుసేయ
నరిగి పంచేద్రీయ వ్యవహారములనుమఱచి మత్తేభ యూధంబు మడుగుసొచ్చె.

మదపుటేన్గులకుఁ గాసారా కర్షణము పంచేద్రీయ ప్రీతికరము,
ప్రవృత్తిమార్గ పతితులకు సంసారము పంచేద్రీయప్రీతిమాత్రజనకము.
వానికాజ్ఞానము, వీరికిజ్ఞానములేదు, అవి కాసారమందు నింద్రియా
కృష్టములై పడినవి. వీరునట్లే సంసారమందుఁబడిరి.

ఈ సంసార సుఖమున కుపలక్షణ మౌపస్థ్యసుఖము, దీనియందలి
జుగుప్సనాలోచనాగమ్యముజేయుచుఁ బ్రాథమైన సమాసరచనలో
శ్లేషానుప్రాణితో పమాలంకారమును బోతన వాడినాఁడు. ఆసరో
వరలక్ష్మీ మదగజేంద్ర వివిధ విహారవ్యాకులీత నూతనలక్ష్మీవిభవయై
యనంగ విద్యానిరూఢ పల్లవప్రబంధ పరికంపిత శరీరాలంకారయగు
సుమకోమలియుఁబోలె వ్యాకీర్ణ చికుర మత్త మధుకర నికరయు
విగత రసవదన కమలయు నిజస్థాన చలిత కుచరథాంగయుగలయు
లంపటితజఘన పులినతలయునై యుండెనట” - ఈయుపమానము
పోతనగారి కథాకథన శిల్పమునందలి యొక యనర్హరత్నము.

తఱువాత మకరము గజేంద్రునిఁ బట్టుకొన్నది. ఈసందర్భమున
గూడఁ బోతనగారుపమనే వాడినాఁడు.

“భానుఁ గబళించి పట్టు స్వర్భానుపగిది నొక్కమకరేంద్రుండిభ
రాజునొడిసి పట్టెనట”

ఇచ్చట నీ యుపమానమేమి చేయుచున్నది? ఈ యుపమానము
వేదాంత శాస్త్రమునందలిది. “రాహుగ్రస్త దివాకరేందు సదృశో

మాయాసమాచ్ఛాదనాత్ - సన్మాతః కరణోపసంహరణతో
యోఽభూత్సుషుప్తః పుమాన్ - అని శంకరభగవత్పాదులు-
ఈ యుపమానము మాయా సమాక్రాంత జీవలక్షణమును జెప్పనట్టిది.
ఈ మకరమవిద్యకుఁ బ్రతియనుటకు మఱియొకచోట.

“ఇట్లు విస్మిత న క్ర చ క్రం బ యి నిర్వక్ర విక్రమంబున
నల్పహృదయజ్ఞానదీపంబు నతిక్రమించు మహా మాయాంధకారంబునం
బోలెనంతకంతకు నుత్సాహకలహసన్నాహ బహువిధ జలవగాహం
బయిన గ్రాహంబు మహా సాహసంబున”నని మఱల నుపమానమునే
పోతనగారు స్వీకరించినాఁడు.

ఈ రెండుపమానముల నిట్లుపయోగించి యంతటనూరకొన్నచోఁ
బో త న గా రు సామాన్య కవియే యగును. కాని యా య న
యట్లూరకుండు వాఁడుగాదు. ఈ రెంటికి గజేంద్రుని మోక్షణమైన
తరువాత నుపసంహార మెట్లు చెప్పినాఁడో చిత్తగింపుఁడు.

తమముంబాసిన రోహిణీ విభుక్రియన్ దర్పించి సంసారదుః
ఖము వీడ్కొన్న విరక్త చిత్తునిగతిన్ గ్రాహంబు వట్టాడ్చి పా
దములల్లార్చి కరణుకావిభుఁడు సౌందర్యంబుతో నొప్పెనట”

మఱల నవియే యారెండే యుపమలు. ఇట్లు పమలువాడి
సాన్యశ్యముఖమున జీవుని యార్తిస్వరూపమును బంధమోక్షణములను
విచిత్రముగా ధ్వనింపఁజేయుచు నీకథను రమణీయ శిల్పాభిరామముగాఁ
బోతనగారు రచించినాఁడు,

ఇది రెండుమొక్కలకంటు కట్టుటవంటిది. నేలమీదిమొక్కకుఁ
జెట్టుకొమ్మయంటు కట్టితిమి. ఆ నేలమీదిమొక్క యేపుగానున్నంత
వఱకు నీయంటుకట్టిన కొమ్మయాకులు మొక్క-యాకులలో
నణగిమణగి యచ్చటనొకటి, యిచ్చట నొకటి గన్పించు

నల్లంతర్గతమైన జీవునివేదన యుపమానబలమువల్ల బైకిఁదేలి
యటనట వ్యక్తమగుచున్నది. కొమ్మయంటుకొన్న తరువాత మొక్క
తలఁద్రుంచివేయుదుము. అపు డంటు బాగుగాఁ బైకివచ్చును. అట్లే
కథయంతయుఁ జదివిన తరువాత గజేంద్రుని బాధ, యతని మొఱయు
నతనివియగుట మాని జీవుని వేదనయందు లయించును.

“లావొక్కింతయు లేదు రై ర్యము వితోలంబయ్యె బ్రాణంబులున్
తావుల్ దప్పెను మూర్ఖవచ్చెఁ దనువున్దస్సెన్ శ్రమంబయ్యెడిన్
సీవేతప్ప నితః పరంబెఱుగ మన్నింపందగుం దీనునిన్
రావే యీశ్వర కావవేవరద సంరక్షించు భద్రాత్మకా
ఓ కమలా ప్ర యోవరద యోప్రతిపక్ష విపక్షదూరకు
య్యో కవియోగివంద్య సుగుణోత్తమ యో శరణాగతామరా
నోకహ యో ముసీశ్వర మనోహర యో విమలప్రభావ రా
వే కరుణింపవే తలఁచవే శరణార్థిని నన్ను గావవే.

ఈ యాశ్రోశము గజేంద్రునిదా? పోతనగారిదా? మనదా? కథ
చదువునప్పుడు గజేంద్రునిది. పోతనగారి పద్య మనుకొన్నప్పుడు
పోతనగారిది. మననకాలమందు మనది. న్యాయమున కిది యెవరిదియు
కాదు. సాధారణీ కృతిపొందిన యచ్చమైన జీవునివేదన యిది.
గజేంద్రుఁడు వట్టి యాలంబనము. గజేంద్రుఁడు విభావము. అతని
నాలంబంచి భావనా మహిమవలనఁ బోతనగా రనుభవించి వ్యంజకతా
మహిమవలన సహృదయులకుఁ బ్రతీతి గోచరము చేసినట్టిది. ఇది
యచ్చమైన జీవునివేదన.

తరువాతి పద్యములన్నియు ‘నల వైకుంఠపురంబులో నగరిలో’
మొదలైనవి పూర్వోక్త సాదృశ్య బలముచే నాక్షిప్తమైన
భక్త్యావేశముచేత దివ్యభావనావేశముచేత, గజేంద్రుని రక్షణమును
స్వరక్షణ లక్షణలక్షితముగా భావించుటచేత వ్రాయఁబడినవి. అనగా
సీ జీవుని మొఱ యంత తీవ్రమైదిగా నుండవలెను. కుయ్యో కవియోగి

వంద్యలోని కూయియంత్రదూరము-‘అలవై కుంతపురంబులో నగరులో నా మూల సౌధంబు దాపల నా పూలతోటలోఁ గొలనియొడ్డునఁ జంద్రకాంతపు టరుఁగుమిది రమావినోదికి’ విన్పింపవలెను. విన్పించిన నతఁడు రమావినోదికాఁడింక-మఱి యాపన్నప్రసన్నుం డగునట. అది యాయన బిరుదు. అసలది యేపేరుక్రింద విశేష్యముగా వాడినాఁడు పోతనగారు. ఆయన కూయినాలించెనా నిలువలేడు. సంరంభించి యొక్క యుటుకున వచ్చును! సిరికింజెప్పటలేదు! మఱియేమిలేదు! సరాసరి నీ యొద్దకు వచ్చిపడుట యొకటే! ఈ మహాసంరంభము నీ భక్తపాలన పరాయణత్వమును స్వవిషయకముగా భావింపకున్నచో నిట్లు వ్రాయుటయుండునా? ఈ కథ వ్రాయుటలోఁ బోతనగారి యనుభూతికిఁగూడ నిందుచేత సాక్షాత్ప్రవేశము గల్గినది.

4. వామన చరిత్రము :

పోతనగా రొక్కొక్క కథయం దొక్కొక్క శిల్పపద్ధతిఁ జూపించినాఁడు. అన్ని కథలం దొకే పద్ధతి నవలంబించినవాఁడుగాదు. గజేంద్రమోక్షణమునం దుపమాలంకారము నాశ్రయించి సాదృశ్య ముఖమునఁ గథా వ్యాఖ్యానము చేయఁబడగా, నీ వామన చరిత్రమున శబ్దశక్తి మూలకమైన ధ్వని నాశ్రయించి కథా సౌందర్యమును వ్యాకరించినాఁడు.

వామన చరిత్రమునందలి కిటుకేమి! బలియొద్దకు శ్రీమన్నారాయణుఁడు వామనుడై రానేల! మఱి యెచ్చటఁగాని పరమేశ్వరుఁడు తన్నుదాను గొంచెపఱచుకొనెనా? అది బలియొక్క పరమధార్మికత. బలియందున్న యీ ధార్మికతవల్ల నతని నెదిరించి జయించుటకు వీలులేదు. మఱి వచ్చించి జయింపవలసినదే. ఈ వంచన సేయుట యెట్లు? దీని కొక్కటే యుపాయము. బలి మహావదాన్యుఁడు. సత్యనిష్ఠు గలవాఁడు. అతని మహాగుణములను వీలుచేసికొని ఛల ముపయోగించి

సాధింపవలయును. మఱి వేఱుగతిలేదు. ఇందువల్ల ఛలముపైన నీ కథ నిర్మితమైనది. ‘బలిం ఛలయతే’. ఈ ఛల ప్రయోగములో మొదటి లక్షణము శ్రీమన్నారాయణుడు వామనుడగుట. బలిని మూడడుగుల నేల యాచించుట. త్రివిక్రమస్ఫూర్తిచే బ్రహ్మాండ మావరించుట. ఇవి మూడుమెట్లు. మూలమున నీ కథ యతి సంగ్రహముగఁ బరమ గంభీరముగాఁ జెప్పఁబడినది-

‘తస్మా త్తత్తే మహీమిషద్వృణేఽహం పరదర్శభాత్ |
పదాని త్రీణైదైత్యేంద్ర సమ్మితాని పదామమ॥’

ఈ శ్లోకమునందలి ‘సమ్మితాని పదామమ’ యనుటలో ఛల మంతయు నున్నది. బలి ప్రలోభనముగాఁ బలికిన పిమ్మట-

తస్మా త్త్రీణి పదాన్యేవ వృణే త్వాంపరదర్శభ |
ఏతావతైవ సిద్ధోఽహం విత్తం యావత్ప్ర యోజనమ్॥

అని వామనుడ నును. ఇందలి “ఏతావతైవ సిద్ధోహ” మ్మనుటలోఁగూడ ఛల మున్నది. మాటలలోని ఛల మింతియే. తక్కినది క్రియాలక్షణమైనది. కాని యీ ఛలముయొక్క స్ఫూర్తి లేకుండ మూలకారుడు ‘మహీమిషద్వృణే’ యనుటచే సంవృతము చేసి పటుమూర్తియొక్క మహాప్రౌఢి గంభీరముగఁ జిత్రించినాడు. మూలమునందలి వాక్యము యావత్ప్రయోజన పరిమితి గలది. మించి యొక యక్షరము కాదు.

పోతనగా రీవాక్యలమును మఱియొక రీతిలోఁ గథయందు వలసినంతకంటె నెక్కుడుగాఁ బ్రయోగించెను. మూలకారునికి ఛలము కథా ప్రయోజనము నెఱవేర్చుటవఱకే. పోతనగా రింతమాత్రమే ప్రయోగించినచోఁ గథకుఁ గ్రొత్తగా సంక్రమించు సొగసులేదు. అందుచేత నాయన ఛలమును జమత్కార ప్రయోజనమునకై గూడ

నుపయోగించెను. ఈ దృష్టితోనే పోతనగారు వటువును గొప్ప మాటకాడుగా జిత్రించినాడు. ఇచ్చట జోటుచేసి తెనుగుభాష యందలి పలుకుబడి సొగసును, నుడికారపు హోయలును విరజిమ్మి చూపించినాడు. ఇట్లధిక ప్రయోజన సాధకముగా వాక్కులమును వాడినను గథా విషయకమైన శిల్పమును భంగించుటగాని, కథాంశ నిరూపణమునందు నిర్లక్ష్యముగాని యతఁడు చేయలేదు.

వామన చరిత్రమును బ్రస్తావింపఁబోవుచు బలిరాజ్య వైభవమును వర్ణించినాడాయన-

అర్థుల్ వేదరు దాతలుం జెడరు నర్వారంభముల్ పండుఁ బ్ర
త్యర్థుల్ లేరు మహోత్సవంబులను దేవగారముల్ వొల్పుఁ బూ
ర్ణార్థుల్ విప్రులు వర్షముల్ గురియుఁ గాలార్హంబులై ధాత్రికిన్
సార్థంబయ్యె వసుంధరాత్వ మనురేంద్రాధీశురాజ్యంబునన్

ఈ పద్య మమూలకము. ఈ పద్యమునందు బలిచక్రవర్తి యొక్క పరమ ధార్మికత్వము మహాప్రభులక్షణము ధ్వనించుచున్నది. మఱియును సంక్రాంతి పండుగ దినములలో భూమి స్వస్థాభ్యయై యుండుటకుఁ గారణ మాదినములలో బలిచక్రవర్తి సుతలమునుండి భూలోకముఁ జూడవచ్చుటయే యనిగదా! చెప్పదురు. 'సార్థంబయ్యె వసుంధరాత్వ'మని పోతనగారు వ్రాయుటలోని యాంతర్య మిదియే యనుటలో విప్రతిపత్తి యేమియుండును.

పోతనగా రీపద్యమును వ్రాయుటకు మూలము ద్వితీయస్కంధ మందలి సప్తమాధ్యాయమున సంక్రహవతార కథనమునందలి శ్లోకము నందలి యొక వాక్యము-

జ్యాయాన్ గుణై రవరజోఽవ్యదితే స్మృతానాం।

లోకాన్ విదక్రమ ఇమాన్యదథాది యజ్ఞః॥

ఔం వామనేన జగృహే త్రివదవృతేన।

యాచ్ఛామృతే పథి చరన్ ప్రభుభిర్నచాల్యః॥

పథిచరన్ సన్నార్ధేచరన్ పురుషః ప్రభుభిస్సమర్థైరపి న చాల్యః
చాలయితుం న శక్యః. (శ్రీధరీయము)

బలియొక్క యాయ చాల్యత్వమును దెచ్చి యిచ్చట నతికినాడు పోతనగారు. ఎందుకు? వామనచ్చలమును నిరూపించుటకు కథాగతియందు విచ్ఛేద మొదవకుండుటకై కశ్యపుఁ డదితి కుపదేశించిన పయోవ్రతమును మూలమునం దేకాధ్యాయ పరిమితమైన దాని నొక్క మాటలోఁ 'బయోభక్షణం బనువ్రత ముపదేశించి' యని సంగ్రహపఱచినాడు.

వ్రతాంతమున నదితికి శ్రీమన్నారాయణుడు ప్రత్యక్షమై 'బలిమిన్ దైత్యులఁ జంపరాదు వినయోపాయంబునంగాని' యని రహస్య ముట్టంకించును. 'భవదీయ గర్భమునఁ దేజోమూర్తి జన్మించెదన్' 'నాకున్ వేడుకపుట్టు నీ సుతుఁడనై నర్తించి వర్తించగ' ననును. దీని కనుకూలముగ నింతకుఁబూర్వము ప్రత్యక్షమైన శ్రీమహావిష్ణువునుజూచి, యదితి "చూపుల శ్రీపతి రూపమునా పోవక త్రావిత్రావి హ్వోద్ధతయై" నదని యామె కుత్సన్నమైన పుత్ర దృష్టిని ధ్వనింపజేసినాడు పోతన. వామనావతారము నెత్తుటకుముందే పరమేశ్వరునియందు వామనలక్షణములు పొడసూపినట్లు ధ్వనింపజేసినాడు. అదితితో విష్ణుమూర్తి 'నలినీ గర్భాగారంబువచ్చి చొచ్చెద గారామునఁ బెంపవమ్మ కరుణన్ నన్నున్'. మాటకాని తన మపుడే మొదలై నది. ఈ మాటకానితనమే యంత మహాసభలో నంత మహావిద్వాంసులమధ్యమున రాజదృష్టి నాకర్షించుట కారణమైనది. సభలో వామనుని విహారము మెఱుపులు మెఱసినట్లు వర్ణించుటకుఁ బోతనగారుపయోగించిన ఛందోరీతి బహువిచిత్రమైనది. వటుకపటనటనమునందలి మహాప్రాణికి ఛందోరీతి వ్యంజకము.

ఈ కథారచనలో వామనుని వాక్చలమును నిర్వహించుటయే పోతనగారి నైపుణ్యము-ఇచ్చట నాయన యుపయోగించిన సాధనము శబ్దశక్తి మూలకధ్వననవ్యాపారము - “వ డు గా యె వ్వరి వాఁడ నెవ్వఁడవని” బలియడిగిన ప్రశ్నకు వామనుఁడు

“ఇది నాకు నెలవని యేరితిఁబలుకుదు నొకచోటనక యెందునుండనేర్తు
నెవ్వరివాఁడనం చేమనిఁబలుకుదు నాయంతవాఁడనై నడవనేర్తు
నీ నడవడియని యెట్లు వక్కాణింతుఁబూని ముప్పోకలఁ బోవనేర్తు
నదినేర్తు నిదినేర్తు నని యేలచెప్పంగ నేరుపులన్నియు నేననేర్తు
నొరులుగాదు నాకు నొరులకు నేనాదు నొంటివాఁడఁజుట్ట మొకఁడులేఁడు
సిరియుఁదొల్లిఁగలదు సెప్పెద నాటెంకి సుజనులందుఁదఱచుఁజొచ్చియుండు”

ననును. ప్రకరణబలమున నభిధాశక్తి నియంత్రితమై ప్రకృతార్థము నిచ్చి శాంతమగును. నిరుద్ధమైన యభిధాశక్తి కిటఁ బ్రత్యుజ్జీవకా భావమువలనఁబునః ప్రసక్తి లేదుగాన శ్లేషాలంకారముచెప్పటపొసగదు. అందుచేత వక్త్రనిష్ఠ గూఢాభిప్రాయ ముర్ధశక్తిమూలకమైన ధ్వనన వ్యాపారముచేతఁ బ్రతీతమగును. ఈ ధ్వనన వ్యాపారము వక్త్ర విషయిక యథార్థస్వరూపజ్ఞానము నాడేపించి ప్రవృత్తమగునట్టిది గానఁ బాఠకవిషయముగాని వక్త్రద్విష్ట శోత్రవిషయముగాదు. వాక్చల ప్రయోగమిచ్చటనుండి పుట్టుచున్నది. చమత్కార మిచ్చటనుండి పుట్టుచున్నది. విశేషణములు స మ మ గా నన్వయింపఁజేయుట నీ పద్యమునందలి విశేషము.

మూఁడడుగులనేల వామనుఁ డడుగుటలో మూలమునందలి ఛలమును బోతనగారెట్లు చిత్రీకరించెనో చిత్తగింపుడు. మూలమునందు:

“పదానిత్రీణి దైత్యేంద్ర సమ్మితాని పదామమ”

నాయడుగుతో మూఁడడుగులిమ్మనినాఁడు వామనుఁడు. దీనినిఁ బోతనగారు:

“ఒంటివాడ నాకు నొకటి రెండడుగులమేరయిమ్ము సొమ్ముమేరయొల్లఁ గోర్కెదీర బ్రహ్మకూఁకటి ముట్టెద దానకుతుకసాంద్ర! దానవేంద్ర!”

యని రచించెను. ఒకటిరెండుననగా మూఁడని యర్థము - ఒకటి రెండనుటచేఁ దక్కువలో దక్కువచేసి చెప్పటం. మఱియుఁ బూర్వము వర్ణించిన నటన మిటనను సంధించుకొని యర్థముచేసికొన్నచో నీమాటల చమత్కారము గోచరించును. ఈ యడుగుటలో వటుఁడు లెక్కపెట్టి యొకటి రెండనుచు రెండడుగులు వైచినాడన్నమాట. అడుగుటలో మూఁడు. కాని చేసినయడుగులు రెండేయని యర్థము. ఇట్లు దనయడుగులువేసి చూపుటవలన ‘సమ్మితాని పదామమ’ యన్న విశేషణమును దెనుఁగు సేయనక్కఱలేదుగదా అందుచే దానిని వదలినాడు. మూఁడ డి గి తి ని రెం డి మ్ము చాలునని ధ్వని. నీ యాధిపత్యముచెల్లు విశ్వమంతయు రెండేయడుగులుగాఁగొలిచెదనని ధ్వని - ‘కోర్కెదీర బ్రహ్మకూఁకటి ముట్టెద’ ననుటలో శబ్దశక్తి మూలకమై ప్రతీతమగుచున్నది. “మూఁడడుగుల్ మేరయత్రోవ కిచ్చుటది బ్రహ్మాండంబు నాపాలికిన్” - అని మఱల వాక్చలము. శబ్దశక్తిమూలకమై త్రివిక్రమస్ఫురణ ప్రతీతమగుచున్నది. (బ్రహ్మకూఁకటి ముట్టెద - బ్రహ్మాండంబు నా పాలికిన్ శబ్దశక్తి మూలములు) మఱల దానకాలమున వటువనును.

“ఇదియేమి వేడితని నీమదివగవకధారవోయుమా సత్యముపెం

పొదవగఁగోరిన యర్థంబిది యిచ్చుట ముజ్జగంబు లిచ్చుటమాకున్”

కాని యీ ఛల ప్రయోగ మింతకుమున్నే బట్టబయలైనది. శుక్రాచార్యుఁడీ కపటమును బైటకు లాగినాడు. కాని బలియిత్తునని మాట యీవఱకే యిచ్చెను. ఇంతవరకు దానికిఁ దిరుగులేదు. ఇప్పుడు గురువాక్యమును చాటవలెనా? మాట తిరుగవలెనా? ఇది బలికిఁ బరీక్షోఘటము - ఈ సమస్యను బలి పరిష్కరించుకొనుటకు

‘క్షణమాత్ర నిమిలితలోచనుఁడై నాఁడ’ని పోతనగారి వ్రాత. మఱి యేమని పరిష్కరించినాడు? వెంటనే ‘పరిష్కార స్వరూపమును నిర్దేశించుచు యశస్వి యిట్లనియె’ నని పోతనగారిమాట! - అనగా నీ పరిక్షలోఁ దనకు స్థిరమైన యశస్సు లభ్యమగునని ‘కులమున్ రాజ్యముఁ దేజమున్’ నిలుపుకంటె యశస్సు ముఖ్యమని నిశ్చయించినాఁడన్నమాట. ఈ స్థిర యశస్సుయొక్క యశాత్కృష్టమునే యైదాటు పద్యములలోఁ బ్రపంచించినాఁడు. ఈ పద్యములు ప్రసిద్ధములు గావున నన్నిటిని నుదాహరించి చర్చించుటకు వీలులేదు. కాని వామన చరిత్రమునందలి రహస్యమును వ్యాకరించుటలోఁ బోతనగా రెంత నైపుణ్యమును బ్రదర్శించెనో చెప్పట కొక పద్యము నుట్టంకింపకఁ దప్పదు.

“ఉడుగని క్రతువుల వ్రతములఁ బొడగనఁ జననట్టి పొడవు పొడవునఁ గుఱుచై
యడిగెడినట ననుబోఁటికి నిడరాదె మహానుభావ! యిష్టార్థంబుల్”

ఈ మాట - ‘వలదీ దానము గీనమున్ బనుపు మీవర్ణిన్ వదాన్యోత్తమా!’ యన్న గురువుగారి యాక్షేపోక్తికి సమాధానము- పరమేశ్వరుఁడు వామనుఁడగుట యేల? - ఈ ఛలమంతయు నెందులకు? తన యంతఃదాను వచ్చి యడిగినను నిత్తునుగదా! కాని యంత పొడవు పొడవున రాగలఁడా? వచ్చినచోఁ గూడ నడుగటలోఁ గుఱుచ యగునుగదా! కుఱుచ యగుట యెట్లును దప్పదు. అది యాచకతా లక్షణము. అందుచేతఁ బొడవు పొడవునఁ గుఱుచై యడుగు చున్నాఁడు. పరమేశ్వరుఁడు తనయొద్ద పేదవడిపోయినాఁడని ధ్వని. ఈ యర్థమునే - “రాజీవాక్షం డాక్షణమున బలియింటికి భిక్షా గమనంబుసేసె పేదరిటికముతోన్” అని పోతనగారు తొలుతనే రచించెను.

బలియొక్క బలమి నిర్ణయము-వామనుని యీ ఛలమును బలి యెంత రమణీయముగా నుపహసించెనో చూడుఁడు-

“పుట్టి నేర్చుకొన్నా పుట్టక నేర్చెనో చిట్టి బుద్ధులిట్టి పొట్టివడుగు.
పొట్టనున్న వెల్ల బూమేలునని నవ్వి యెలమి ధరణిదానమిచ్చె నపుడు”

వామనుని పరమేశ్వరత్వ మెఱిగినంతనే బలి యీతని ఛలమున కింతకంటె నెక్కువ విలువ నెట్లీయగలడు? “కమలనాభు నెఱిగి కాలంబు దేశంబు నెఱిగి శుక్రమాటలెఱిగి నాశ మెఱిగి పాత్రమనుచు నిచ్చె దానము బలి”. ఇట్లు వామనుని ఛలము బలియందుఁ గార్య సాధకమయ్యు నతని మహానుభావతముందు నిస్తేజమై పోయినది. వామనుని త్రివిక్రమ స్ఫురణకుఁగూడ బలి చకితుఁడు కాలేదు-

“సంపద సెడియును దైన్యముఁ గంపంబునులేక దొంటికంటెను బెంపుం
దెంపును నెఱుకయు దైర్యమువంపని నురవై రిఁజూచి వటుఁ డిట్లనియెన్”

‘ఇప్పుడు మూడవ పదమున కిమ్ముఁజూపుమనగాఁ’ దన శిరముఁ జూపినాఁడు-శిరముఁ జూపుటయేల? ఇది దానవీరతకుఁ బరమావధి యన్నమాట యట్లుంచి పరమేశ్వర భావము ముందు నిది తలవంచుట. బలికి నిజమునకుఁ గావలసిన దిదియే. కాని దానికై యతఁడు ప్రాకులాడలేదు. దానియంతట నది పూర్వపుణ్య ఫలమున సమకూడినది-

“తల్లి తండ్రులు నన్నదమ్ములు చెలికాండ్రు గురువులు శిష్యింపఁ గొఱతపడునె పిదపమేలగుఁగాక పృథుమదాంధులకును దానవులకుమాకుఁడఱియెఱింగి విభ్రంశచక్షువుల్ వెలయనిచ్చుటఁజేసి గురువులలో నాది గురువవీవ.” “అర్థివై వచ్చి నీవు నన్నడుగుతెల్లఁ బద్మలోచన! నా పుణ్యఫలముగాదె” బలియొక్క యీ పరమ వివేకమాయన మహాధార్మికతకు, దానవీరమునకు, గిరీటప్రాయము. నిజమునకుఁ బరమేశ్వరుఁడు వామనుడైనది బలినిరక్షించుటకు. బలినిఁ బరీక్షించి యాయన మహానుభావతను బ్రకటింపజేయుటకుఁ బోతనగారు వ్రాయును- వామనుఁడేయనును.

“అసురనాథుడనుచు ననఘుని మర్యాద యేనుజూతమంచు నింతవలుక నిజమువలికె నితఁడు నిర్మలాచారుండు మేలుమేలు నాకు మెచ్చువచ్చె”- ఇట్టి ఫలము బలిచక్రవర్తి శీలనైర్మల్యమునకుఁగూడ నిరూపకమైనది. అంతయు వ్రాయుటయొకయెత్తు - వింధ్యావళి వామనునియొద్దకు వచ్చి “కాదనఁడు పొమ్ము లేదీ రాదనఁడు జగత్త్రయైక రాజ్యమునిచ్చెన్నాదయితుఁ గట్టనేటికి, శ్రీదయితా చిత్తచోర! శ్రితమందారా!” యనును. ఈ పద్య మమూలకము. ఒక్కమాటలో వింధ్యావళినిఁ దళుక్కున మెటిపించినాఁడు పోతన.

ప్రహ్లాదచరిత్రము

ప్రహ్లాద చరిత్రమునందున్న కీలకము సంఘర్షణ, భాగవత లక్షణమునకు నాసురలక్షణమునకుఁ గల నిత్యసంఘర్షణనుండి కథ పుట్టుచున్నది. కాఁబట్టి కథా కథనశిల్పమంతయు నీ సంఘర్షణ నుద్దీప్తముచేయుటలో నుండును. దీనినిఁ బోతనగారెట్లు నిర్వహించెనో వివరింతును.

మూలకారుఁడీ ప్రహ్లాదచరిత్రమును వ్రాసినది యూతిలక్షణమును వ్యాకరించుటకు. ఊతియనగాఁ గర్మవాసన - ఇది శుభాశుభరూపమున రెండువిధములు. శుభకర్మవాసన మహదనుగ్రహమువలన నేర్పడును, మహదాగ్రహమువలన నశుభవాసన యేర్పడును. ప్రహ్లాదుఁడు శుభకర్మవాసన కాశ్రయము. హిరణ్యకశిపుఁ డశుభకర్మవాసన కాశ్రయము. హిరణ్యకశిపుఁడు వైకుంఠవాసుడైనను హరిపార్శ్వ చరుడైనను విప్రశాపవశమున రాక్షసుఁడై జన్మించెను. ప్రహ్లాదుఁ డసురగర్భస్థుఁడైనను నారదానుగ్రహమువలనఁ బరమభాగవతుఁడై జన్మించెను. ఈ ఇద్దఱు కేకత్రావస్థితివల్లఁ బితాపుత్రసంబంధమువల్ల నీ రెండుభావములకు సంఘర్షణ మేర్పడ్డది. కథలోనున్న చమత్కారాంశమిది. ఇది కథకుఁ బునాది. ఇచ్చటనుండి కథాలక్షణమంతయు వివృతము గావలయును.

హిరణ్యకశిపునకనంతమైన తత్త్వజ్ఞానమున్నది. కాని వాని రాక్షస స్వభావము వాని విష్ణుద్వేషమంతకంటె నిబ్బడి ముబ్బడిగా నున్నది. వానియంత పరమవివేకి మఱియొకఁడులేడు. వానియంతటి మూర్ఖుఁడును లేడు. ఇవి రెండును బరస్పర విరుద్ధగుణములు. విరుద్ధగుణముల కేకత్రావస్థితి హిరణ్యకశిపుఁడు. వాని యంతః కరణమందలి ముడి యిది. సర్వజీవుల యంతఃకరణమునందిట్టి ముడి యున్నది. ఇదియే జీవలక్షణము - వాని వివేకము వాని కుపయోగింప కుండుట. హిరణ్యకశిపుఁడు హిరణ్యాక్షుని మృతిచే జింతించు తల్లికిని, వధువునకును జేసిన తత్త్వోపన్యాసము ద్రిమతాచార్యులు వ్యాఖ్యానించి నట్టి ఘట్టము. వానికి సృష్టిరహస్యమంతయుఁ దెలియును. మాయా స్వరూపమంతయుఁ దెలియును. పరమేశ్వరలక్షణము దెలియును. తత్త్వవిషయమున వానికిఁ దెలియని యంశము లేదు. కాని యీ విజ్ఞానమునకిదే, వాని రాక్షసలక్షణమున కది యదే.

తల్లికింత తత్త్వబోధయొనర్చుటకు ముందఁ తఁజేమి చేసెనో చూచితిరా! అంతకవ్యవహిత పూర్వక్షణమునందే రాక్షసులకుఁ గోభూసురవర్ణాశ్రమ ధర్మములను, వేదములను నాశనముచేసిరండని ముదలయిచ్చినాఁడు. ఇచ్చివచ్చిచేసినది తత్త్వబోధ, తరువాతఁ బరమదారుణమైన తపస్సుజేసి కోరరాని వరములన్నియు బ్రహ్మచే వడసినాఁడు. అనగానేమి? వాని విజ్ఞానము, వానివివేక మొరులకుఁ జెప్పటకేగాని వాని కుపయోగింపలేదన్నమాటయే గదా! దీనికిఁ గారణమేమి? వాని యందున్న యనుభవవాసన, దాని తీవ్రతయట్టిది. దాని స్వరూపము విష్ణుద్వేషము. తీవ్రమైన పరమేశ్వరద్వేషము. ఈ ద్వేషమే వానికి ముక్తిహేతువైనది. ద్వేషముఖమున వాని సాధన సాగినది.

మఱి పహ్లాదుఁడు దైత్యగర్భమునఁబడినను శుభవాసనవల్ల నతని సాధన భక్తిమార్గమున సాగినది. భక్తులలో నతఁడు ప్రథమ

గణ్యుడైనాడు - భక్తపాలనమునకై వచ్చిన యవతారము శ్రీ నృసింహావతారము. భక్తపాలనమునకై ప్రత్యేకముగా భగంపతుఁ డవతరించిన దీయొక్క సందర్భముననే. తక్కిన యవతారములందు భక్తపాలన మానుషంగికము - కాబట్టి యీ యవతారలక్షణము సాత్త్వతమతమును వ్యాకరించునట్టిది. సాత్త్వతమతమే భాగవతధర్మము. ప్రహ్లాదచరిత్రమిట్లు భాగవతధర్మమైన సాత్త్వతమతమునకుఁ బట్టుఁ గొమ్మ-ఏభావముచేతనై నను బరమేశ్వరునిఁ బొందవచ్చుననుటకీ కథ నిదర్శకము - హిరణ్యకశిపుని ద్వేషము, ప్రహ్లాదుని భక్తి, పరస్పర సంఘర్షణముచెంది శ్రీ నృసింహమూర్తి యావిర్భావమునందుఁ బర్యవసించినవి. ఈ సంఘర్షణము నృసింహమూర్తి యావిర్భూతికిఁ గారణమైనదన్నమాట. కాబట్టి కథలో సంవిధానకము నృసింహమూర్తి యావిర్భావము-ఈ సంవిధానక నిర్మాణమును మూలకారుఁ డద్భుత రీతిలో నిర్వహించినాడు. పూర్వోక్తమైన కథాపరమార్థమంతయు మిక్కిలి నిగూఢముగాఁ గథయందు మేళవించి పరమ గంభీరముగాఁ జెప్పినాడు.

పోతనగారి సంఘర్షణమును లెస్సగాభావించి దాని తీవ్రత్వమును నిరూపించుటలో నద్భుతమైన ప్రతిభను బ్రదర్శించినాడు.

ఈ సంఘర్షణాతీవ్రతను నిరూపించుటకే పోతనగారు ప్రహ్లాద ముఖమునఁ బలికించిన ప్రసిద్ధపద్యములన్నియు నుపయోగించినవి. ఆపద్యములు విడిగాఁజూచిన దివ్యానుభూతిమయములై హృదయమును భక్త్యుత్ఫుల్లమును జేయును. సందర్భమునుబట్టి యీ పద్యములు హిరణ్యకశిపునియందు నెట్లు ద్వేషానలము నుద్రేకింపఁజేసినవో విచారించినఁ గథావిషయకముగా వాని రమణీయత తెలియును - హిరణ్యకశిపుఁడనును-

“నా తోడం బ్రతిభాషలాడెదు జగన్నాథుండు నాకంటె నీ
భూతశ్రేణికి రాజులేడొకఁడు సంపూర్ణ ప్రభావుండు మ
ద్రావతం జంపిన మున్నునే వెదకితిన్ బల్మాలు నారాయణుం
డే తద్విశ్వముతోనలేడు మఱి వాడెందుండురా దుర్మతి”

“ఎక్కడఁగలఁడే క్రియ నే చక్కటి వర్తించు నెట్టిజాడను వచ్చున్
జక్కడతు నిన్ను విష్ణునిఁ బెక్కులు ప్రేలెదవు వాని భృత్యుని పగిదిన్”

ఇవి రెండుపద్యములు. ఈ పద్యములందు హిరణ్యకశిపుని
తీవ్రద్వేషము, వాని దురహంకారము మాత్రమేగాదు, వాని
మూర్ఖత్వముగూడఁజక్కగా వ్యక్తమగుచున్నది. వాని మాటలందలి
పరస్పరవైరుధ్యము వాని మూర్ఖత్వమునకుఁబ్రతీక - తాను బూర్వము
పలుమాఱు వెదకెనట! నారాయణుం డేతద్విశ్వములోన లేడట!
మఱి వెదకుట యెందులకనగా నతఁడు దన భ్రాతను జంపినందువలనట!!
ఆ నారాయణుఁడు లేనివాడయినచో దన భ్రాతనెట్లు చంపెను?
ఆ చంపినవానికి నునికిలేదనుట యెట్లు? తానున్న శత్రువుకొఱకు
వెదకినట్లా? లేనివానికై వెదకెనా? ఆ లేనివాఁడు భ్రాతను
జంపుట యేమి? మఱల నట్టివానినిఁ దాను జంపుననునేమి?
కాబట్టి వాని పరమమూర్ఖత్వము, వానిద్వేషము కరుడు
గట్టినతన మిది. సరిగా నీ రెండు పద్యములకు రెండు పద్యములలోఁ
బ్రహ్మాదుఁడు సమాధానము చెప్పును. హిరణ్యకశిపుని వైరము,
భగవంతుని యస్తిత్వమును నిరసించునంతవఱకు వచ్చినది. బ్రహ్మాదుఁడు
వానికి సరిగా వ్యతిరేకము. పోతనగారి రెండుపద్యములలోఁ బ్రహ్మాదుని
నోట నీ వ్యతిరేకతను నిరూపించి సంఘర్షణను బరాంకోటి
నందించినాడు. బ్రహ్మాదుఁడనును -

“కలఁడంబోధిఁ గలందు గాలిఁ గలఁ డాకాశంబునం గుంభినిన్
గలఁ డగ్నిన్ దిశలం బగళునిశలన్ ఖద్యోతచంద్రాత్మలన్
గలఁ డోంకారము నం ద్రిమూర్తులఁ ద్రిలింగ వ్యక్తులందంతటన్
గలఁ డీశుండు గలందు దండ్రీ! వెదకంగానేల యాయాయెడన్”

“ఇందుగలఁ దందులేడని సందేహమువలదు చక్రి సర్వోపగతుం
డెందెందు వెదకిచూచిన నందందేగలఁడు దానవాగ్రణి వింటే”

రెండుపద్యములలో నసురభావము నవివేకమువల్ల లేఁడు,
లేడని-రెండు పద్యములలోఁ బరమమైన భగవద్భావము వివేకమువల్ల
నంతటఁగలఁడని - తరువాత ‘అని యివ్విధంబున’నని చిన్నవచనముతో
నీ సంఘర్షణము ననువదించి క్రింది పద్యము లోనికి నాకర్షించి
వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు పోతనగారు-

హరి సర్వాకృతులం గలందనుచుఁ బ్రహ్లాదుండు భాషింప న
త్త్విరుఁడై యెందునులేడు లేడని నుతుం దైత్యుండు తర్జింప శ్రీ
నరసింహాకృతినుండె నచ్యుతుఁడు నానాజంగమస్థావరో
త్కర గర్భంబుల నన్నిదేశముల నుద్దండ ప్రభావంబునన్

పద్యమునందలి మొదటి రెండు చరణములు దైవ్యాసుర
భావములు సమానకోటిలోఁ బ్రతిపాదితములై నవి. మఱియు నిచటి
చమత్కారమేమనగాఁ బూర్వోక్త పద్యములందలి క్రమమువీడి యిటఁ
ప్రతీపముగా నీ భావములను ప్రతిపాదించుట. ఇట్లు ప్రతీపముగాఁ
ప్రతిపాదించుటచేత నీ భావములు పునఃపునః ప్రతిపాదితములై
పునఃపునః ఖండితములై వీని పరస్పర సంఘృష్టి వ్యంగ్యమగుచున్నది.

ఇట్టి సంఘృష్టినుండి శ్రీ నరసింహమూర్తి యావిర్భవించినాఁడు.
శ్రీ నరసింహాకృతి యిట్టి సంఘృష్టినుండి యావిర్భూతమగుటచేత నది
స్వభక్తపాలనము, తద్విపక్షవిదారణమునందు సమర్థమైనది. ఇందుచేత
నీ కథకుఁ బ్రాణమీ సంఘర్షణ. ఈ సంఘర్షణానిరూపణమింత
యద్భుతముగా నిర్వహించుట పోతనగారి కథాకథన శిల్పమునకు
నికషోపలము - ఘూలమునందీ పద్యములకు మూలమేమియులేదు.
ఇది పోతనగారు కథకుఁజేసిన వ్యాఖ్యానము.

రుక్మిణీ కల్యాణము

పోతనగారి రమణీయశిల్పకథామణిహారమునందు రుక్మిణీ కల్యాణము నాయకమణి. అట్లని సూచించుటకై యతఁడు రుక్మిణీ కల్యాణకథను దశమస్కంధ పూర్వభాగమునఁ జేర్చెను. సంస్కృత భాగవతమున రుక్మిణీకల్యాణకథ దశమస్కంధోత్తరభాగముననున్నది. శ్రీకృష్ణచరిత్రమును బాలచరితముఁ, బ్రాథమికచరితమునని రెండు భాగములు చేసినచో బృందావనలీల బాలచరితముగను మధురా ద్వారకానగరలీలలు ప్రాథమికచరితముగను స్పష్టమగును. బాలచరితము న్యాయమునకుఁ గంసవధతో ముగియవలెను. తరువాతఁ బ్రాథమికచరితము మధురానగరమునందారంభమగును. కాని బాలచరితమున కనుసంధించినవియగుటచేత నుపనయనవేదాధ్యయనాదికము, భ్రమరగీతలు, సైరంధ్రీ గృహగమనమును బూర్వభాగమున నుండుట యుచితము. హస్తినాపురమున కక్రూరగమనము పూర్వార్థములో నుండుటయే యుచితము. సైరంధ్రీకిఁ బ్రీతిగావించి, శ్రీకృష్ణుఁడు మర్యాదచూపుటకై యక్రూరుని గృహమునకేగెను. అక్రూరుని హస్తినకుఁబోయి పాండవులవృత్తాంతముఁ దెలిసికొని రమ్మని కోరెను. అక్రూరుఁడు హస్తినకుఁబోయి వారి వృత్తాంతముఁ దెలిసికొనివచ్చెను. ఇట్టి భాగము పూర్వభాగమునందుండుట ప్రసక్తమైనది. ఈ విధముగా నీమూఁడు నాలుగు కథాంశములు కంసవధానంతరభావులైనప్పటికిని బాలచరితము ననుసంధించి యుండుటవలన నింతటితోఁ బూర్వభాగము ముగియుట యుక్తము. జరాసంధయుద్ధాదికమైన కథయంతయు మధురానగరమునందు జరిగినది కావున నచ్చటినుండి యుత్తరార్థము ప్రారంభమగుట యుక్తము. రుక్మిణీకల్యాణకథ జరాసంధకాలయవనముచుకుంద వృత్తాంతానంతరభావి. దానినిఁ బూర్వార్థమునఁ జేర్చుట యుక్తముగాదు.

మఱి పోతనగారి కథను బూర్వార్థములో నెండులకుఁ జేర్చినట్లు! ఆలోచింపగాఁ దోచెడి సమాధాన మొక్కటియే. పోతనగారు రుక్మిణీ

కల్యాణ కథ ననర్హశిల్పభూమిగాఁ దీర్చిదిద్దినాఁడు. దాని నుత్తర భాగమునందుఁ జేర్చినచో. దాను జూపిన శిల్ప సౌందర్యమునకు న్యాయ్యముగలుగ దనుకొన్నాడు. వస్తుగతినిఁబట్టి శ్రీకృష్ణుని బాల చరిత్రమునకు జనరంజకత యధికము. ప్రౌఢచరిత్రమునకంత రంజకత లేదు. ఈ కథను ప్రౌఢచరిత్రములోఁ జేర్చినచో నీ కథయందున్న రామణీయకము మఱుగుపడిపోవచ్చును. దీనినిఁ బూర్వభాగాంతమున నిల్పినచో దానికి స్థానవిశేషలాభము గలిగి రమణీయమైన బాల చరిత్రమునకుఁ గొలికి పూసయై ప్రకాశించును. పోతనగారు భావించి నట్లే దశమస్కంధ పూర్వోత్తరభాగములలోఁ బూర్వభాగమునకున్న సర్వజనీనత యుత్తరభాగమునకు రాలేదు. రుక్మిణీకల్యాణ కథ యుత్తరభాగమునందున్న సర్వజనీన మయ్యెడిదిగాదని తలంపనగును.

తెలుగుదేశమున రుక్మిణీకల్యాణ కథయందున్న సర్వజనీనత బాల చరిత్రమునందే యితర భాగములకుఁ గూడ లేదు. దానియందలి శిల్పరామణియకముచేత దానికంతటి వ్యాప్తి లభించినది. ఆ శిల్పసౌందర్య మిదమిత్థమని వివిక్తముగాఁ బాఠకులకుఁ దెలియక పోవచ్చును. తెలియకపోయినను దాని రంజకతపాఠకుల హృదయము నావర్జించుచునే యుండును. కవిప్రతిభాపరిష్కృతమై యీ కథ యాలోచనామృతమగుటయేగాక యాపాతమధురము కూడ నైనది.

రుక్మిణీకల్యాణ కథ యందఱకు దెలిసినదే. కాని యీ కథ తక్కిన పెండ్లికథలవంటిదికాదు. సామాన్యముగా రాచకన్నియల పెండ్లిండ్లన్నియు స్వయంవరములో రాక్షసములో యగును. రుక్మిణీ కల్యాణము రెండునుగూడ, రెండు నొకదానికొకటి విరుద్ధము. స్వయంవరమున రాక్షసప్రసక్తి రాక్షసమున స్వయంవర ప్రసక్తియు నుండవు. రుక్మిణీకల్యాణ కథయందు నీ రెండును బ్రసక్తమైనవి. మఱియు నిచ్చట నీ రాక్షసలక్షణము స్వయంవరలక్షణముపై నాధారపడి యుండుట కథాశిల్పమునకు నిదానమైనది. లలితమైన యయోగ

శృంగారరస మభివ్యక్తికరించుటకు మిక్కిలి యనుకూలమైన పట్టిది. ఈ యవకాశమును బోతనగారు చక్కగా వినియోగించుకొన్నాడు. రసవ్యక్తిమాట యట్లుంచి కథాలక్షణమునుబట్టి పోతనగారి కథన శిల్ప వైభవమును ముందు వ్యాకరింతును.

ఈ కథలోని రహస్యమేమి? ఇది యిట్లు జరుగుటకు హేతువేటు! ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము కథాకథనమందున్నచో నది శిల్పలక్షణమగును.

రుక్మిణి విదర్భదేశమునందుఁ గుండిన నగరమునందున్నది. శ్రీకృష్ణుడు ద్వారకయందున్నాడు. రెండింటికిమధ్య నానర్తకదేశములున్నవి. ఒకదానికొకటి బహుదూరము. రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణులొకరి నొకరు చూచుకొనియుండలేదు. రుక్మిణి శ్రీకృష్ణుని గుణములు విని వరించినది. శ్రీకృష్ణుడును రుక్మిణి గుణములను విని వరించినాడు. ఇది యొక సమస్య. బంధువులందఱును శ్రీకృష్ణునికి బాలిక నిత్రమనుకొన్నారు. రుక్మిణి దాని కడ్డపడినాడు. ఇది మఱియొక సమస్య. ఈ యన్నింటికీఁ గారణములేమి? రుక్మిణి వరించినది. శ్రీకృష్ణుడు వరింపనిచోఁ బెండ్లిలేదు. శ్రీకృష్ణుడు వరించినాడు. రుక్మిణి వరింపనిచో నప్పటి కథ వేటు. మఱి యీ కథ యిట్లు జరుగుటకు రుక్మిణీకృష్ణుల పరస్పరప్రేమము, రుక్మిణి వ్యతిరేకతయుఁ గారణములు. ఈ కారణముల సామీచీన్యమును వ్యాకరించుట కథాకథన శిల్పము, మూలమునందీ కథ యతి సామాన్యముగాఁ జెప్పబడినది. కాని కథాగతమైన రహస్యము లోతుగా జెప్పబడినది. ఈ కథ యిట్లు జరుగుటకు సమాధానమిది యని సూక్ష్మతమవిచారణముచేతగాని గ్రాహ్యముకానంతటిలోతుగా నిశ్చయమైనది.

“సోపశ్రుత్య ముకుందస్య రూపవీర్యగుణక్రియః॥

గృహగతై ర్గీయమాన స్తం మేనే నదృశం పతిమ్॥”

“తాం బుద్ధిలక్షణోదార్యరూపశీలగుణాశ్రయాం!

కృష్ణః స్వసదృశీం భార్యాం సముద్వేషుం మనో దధే॥

రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణుని రూపవీర్యగుణములను విని తనకుఁదగిన పతియని తలంచెను. శ్రీకృష్ణుఁడు నామె రూపశీలగుణములను విని తనకుఁ దగినదికావున వివాహమాడుటకు నిశ్చయించెను.

“బంధూనా మిచ్ఛతాం దాతుం కృష్ణాయ భగినీం నృప!

తతో నివార్య కృష్ణద్వి ద్రుక్మీ చై ద్యమమన్వత॥”

శ్రీకృష్ణునియందలి విరోధముచేత రుక్మి బంధువుల యభిప్రాయమును వ్యతిరేకించి రుక్మిణినిఁ జైద్యునకీదలంచెను. కథ యిట్లు జఱగుటకుఁ గారణసామగ్రి యీ మూఁడుశ్లోకములలో నున్నది. తక్కిన కథ యంతయు దానియంతట నది జఱగుటయే. కథాగమనమందలి సమస్య యిచ్చట పరిష్కృతమైనది. రుక్మిణీ కృష్ణుల ప్రేమలోఁ గారణము పరస్పర సాదృశ్యము. అంతియేగాని యొకరి రూపగుణముల నొకరు వినుటగాదు. ఈ వినుట పరస్పర సాదృశ్యగ్రహణములోఁ గారణము. పరస్పర సాదృశ్యము పరస్పర ప్రేమలోఁ గారణము. రుక్మిణి యొక కృష్ణుని గుఱించియే విన్నదా? కృష్ణుఁడొక రుక్మిణి గుఱించియే విన్నాఁడా? రూపగుణములందు స్వసాదృశ్యమున్నపుడే ప్రేమ కలుగును. ఈ విషయమును ముందు ముందు వివరింతును. మూలమునం దీయంశము కడు సూక్ష్మముగా నిశ్చీ ప్తమైనది. పతనసమకాలమునం దీయంశమును సామాన్యముగాఁ దీసికొందుముగాని కథాఘటకముగా దీనికిఁగల ప్రాముఖ్యమును గుర్తింపము. మఱియు రుక్మిణి తనకుఁ దగిన పతియని మాత్రమే భావించినదట. శ్రీకృష్ణుఁడు తనకుఁదగిన భార్యయని భావించుటయేగాక యామెను బెండ్లిచేసుకొనుటకుగూడ నిశ్చయించుకొనెనట! రుక్మిణి భావింపగల దంతియే. తక్కినపని యామె చేతిలో లేదు. శ్రీకృష్ణుఁడు భావించినపనిని నిర్వహింపఁగలడన్నమాట. ఇట్లు సదృశశబ్దప్రయోగము

సముత్సార్వక వహాథాతుప్రయోగము కథావిషయకమైన సమస్యను బరిష్కరించినవి.

వివాహవిషయమున మనము సంబంధ మందుము - ఆంగ్ల మున (Match) మ్యాచ్ అందురు. రెండుమాటలు నొకే విషయమును జెప్పను. అది వధూవరుల యానురూప్యము. ఆంగ్ల శబ్ద మీ యానురూప్యమందలి బహిరభివ్యక్తినిఁ జెప్పను. సంబంధ శబ్ద మాంతరమైన యానురూప్యమును చెప్పనట్టిది. ఎచ్చట నానురూప్యము వధూవరులందుఁ బ్రకటముగా దీపింపదో యచ్చట నాంతరమైన యానురూప్యముండి తీరును. వధూవరులందానురూప్యము ప్రకటముగానున్న నాంతరమైన యానురూప్యముగూడ నుండియుండవలెను. అంతరమైన యానురూప్యములేనిచోట బహిరానురూప్యము కన్పించినను దానికిఁ జారితార్థ్యముండదు. అది నిజమున కానురూప్యము కానేకాదు. ఆభాసమాత్రమే యగును. ఇట్లు సంబంధశబ్దార్థమైన యాంతరానురూప్య మన్వయవ్యతిరేకములచేత వివాహాఘటకమగుచున్నది. పోతనగారివిషయమును (సాదృశ్య లక్షణమైన కథారహస్యమును) జక్కగా గ్రహించుటయేకాదు, దానినిఁ బ్రధానస్తంభమునుజేసి కథాసౌధమునందు రమణీయశిల్ప విన్యాసమును గావించినాడు. కథా సర్వస్వమునందంతట నీ సాదృశ్యమునే యంతర్వ్యాప్తముగాఁ బ్రస్తరించినాడు. రుక్మిణి-

“తన తండ్రి గేహమునకున్ జనుదెంచుచు నున్నయతిథిజనుల వలనఁగృష్ణుని రూపబలగుజాదులు విని కృష్ణుడు దనకుఁదగిన విభుఁడని తలచెన్”

“అలలన రూపు బుద్ధియు శీలము లక్షణము గుణముఁ జింతించి తగన్ బాలారత్నము దనకిల్లాలుగఁ జేకొందునంచు హరియుం దలఁచెన్”

అంత -

బంధువులెల్లఁ గృష్ణునకు బాలిక నిచ్చెదమంచు శేముషీ
సింధువులై విచారములు సేయగ వారల నడ్డపెట్టి దు
స్పంధుఁడు రుక్మి కృష్ణునెడఁ జాల విరోధముసేసి మత్త పు
ష్పంధయవేణి నిత్తు శిశుపాలునకంచుఁ దలంచె నంధుడై

ఇది మూలమునకుఁ దెనుఁగు సేత-బంధువులు శేముషీసింధువులై విచారములు చేసిరి. శేముషీ సింధువులై యన్న విశేషణమేల? దీనిని గుఱించి తరువాత విచారించుము.

రుక్మిణి శ్రీకృష్ణునకు సం దేశమును బంపినది - ఈసం దేశమును యథాతథముగా బ్రాహ్మణుఁడు శ్రీకృష్ణునకు విన్నవించినాఁడు. విన్నవించి యంతతో నూరకుండలేదు. రుక్మిణి సౌందర్యమును వర్ణించినాఁడు. ఇచ్చట నీరుక్మిణీదేవి సౌందర్యవర్ణనము మూలము నందు లేదు. ఇది పోతనగారు స్వతంత్రముగాఁ గల్పించినది. ఇచట బ్రాహ్మణుఁడు కచకుచాద్యవయవవర్ణనము జేసినాఁడు. ఇది బ్రాహ్మదృష్టి కనౌచిత్యమనిపించును. కాని యీ వర్ణనమునకుఁ గథయందుఁ జారితార్థ్యమున్నది.

శ్రీకృష్ణుని రుక్మిణి వరించియుండవచ్చును. కాని శ్రీకృష్ణునికి నామెపై నభిప్రాయమున్నదోలేదో. ఇంతదూరమువచ్చి వట్టిసం దేశము వినిపించుట కార్యకారి యగునా? యని బ్రాహ్మణుఁడు సం దేశమును జెప్పటతో నూరకుండక రుక్మిణీదేవి సౌందర్యమును వర్ణించినాఁడు. ఈ వర్ణనము రమణీయ శిల్పాభిరామమైన యొక సీసపద్యములోఁ బోతనగారు నిబంధించెను. మఱి వరునియెదుట వధువు నంగ ప్రత్యంగములు వర్ణించుట యనౌచిత్యముకాదాయన్న ప్రశ్న యున్నది కాని యీ వర్ణనముతీరును జాగరూకముగా విచారించినచో నీ శంకకుఁ దావులేదు. బ్రాహ్మణుఁడీ వర్ణనమును దలనుండి పాదములవఱకుఁ జేయలేదు. పాదములనుండి తలవఱకుఁ జేసినాఁడు. మనుష్యవర్ణనము తలనుండి పాదములవఱకును, దేవతావర్ణనము పాదములనుండి తలవఱకును జేయవలెను. బ్రాహ్మణుఁడు రుక్మిణి నొకదేవతగా భావించినాఁడన్నమాట. ఎవరీదేవత? ఈ దేవతయెవరో మనకుఁ దెలియును. బ్రాహ్మణునకుఁ దెలియును. శ్రీకృష్ణునకుఁ దెలియును. మఱి యనౌచిత్యము మాటయేమి? దేవతావర్ణనమునం

దంగప్రత్యంగాది భావన మనోచిత్త్యముగాదు. సరికదా! అది విధికూడ. ఇచ్చట ననోచిత్తోద్భావనమును నింతగంభీరముగా నుత్తరించినాడు కవి. ఆ బ్రాహ్మణుణ్ణి సౌందర్యమునువర్ణించి, - “ఆ యెలనాగ నీకుఁదగు నంగనకుందగు దీపు మా యుపాధ్యాయులయాన పెండ్లియగుఁ దప్పదు” - అన్నాడు. ఆమెకు నీవు తగుదువు, నీకామె తగును. మాగురువులసాక్షి యీపెండ్లి తప్పదన్నాడు. పెండ్లితప్పకపోవుటకుఁ గారణమేమి? రుక్మిణి కృష్ణుల పరస్పరానురూప్యమట! ఇదియెట్లు? లోకమునందుఁ బెండిండ్లు సదృశులకే యగుచున్నవా? విసదృశుల కగుట లేదా? సదృశులకు దప్పటలేదా? అన్వయవ్యతిరేకములచేత కార్యకారణ భావమునకు వ్యభిచారము గన్పించుచుండగా నీ బ్రాహ్మణుఁడు పరస్పర సాదృశ్యమును గారణముగాజెప్పి యంతటితో నాగక తన గురువులపై నొట్టిడికొనునేమి? యని ప్రశ్న పుట్టును. దీనికి సమాధానము పూర్వము చెప్పనే చెప్పితిని. బ్రాహ్మణుఁడుచేసిన రుక్మిణీ సౌందర్య వర్ణనమునందీ సమాధానమును బోతనగారు లోతుగా నిశ్చయించినాడు. ఆ సమాధానమేమి? ఈ వర్ణనమునందు నానురూప్య మననేమియో పోతనగారు శిల్పమయముగా వ్యాకరించినాడు. బ్రాహ్మదృష్టికీ వర్ణనము రుక్మిణీదేవి సౌందర్యాతిశయమును జెప్పుచు రూపముచేత సాదృశ్యమును, బ్రతిపాదించుచున్నది. ఆంతరదృష్టిచేత నామెయందలి దేవతాత్వము ననఁగా లక్ష్మీత్వమును బ్రతిపాదించుచు నాంతరమైన సాదృశ్యమును నిర్దేశించుచున్నది. సాదృశ్యశబ్దమున కుద్దిష్టార్థమీ యాంతరి సాదృశ్యమని పూర్వము చెప్పితిని. ఈ యాంతరమైన యానురూప్యమే యన్వయవ్యతిరేకములచేత వివాహ ఘటకమగునని చెప్పితిని. ఆ ను రూ ప్య ము న కు బాహిరత్వాంతరత్వభేదముచే ద్విధాత్వము ప్రసిద్ధముకాదుకదా అట్టిచోదానిని ద్విధావికల్పించి యాంతరాను రూప్యము వివాహఘటకమనిచెప్పట ప్రమాణవిరుద్ధము కాదా! యని ప్రశ్న, ఈ ప్రశ్నకు సమాధానమిది. సాధారణముగా లోకము వివాహవిషయమున నానురూప్యమును వాంఛించును.

ఆనురూప్యము పరస్పరప్రేమలోఁ గారణమగుట దృశ్యమానమగుచున్నది. అందుచేత నానురూప్యము లోకప్రవృత్తినిబట్టి దాంపత్య ఘటకమనుకొనుటలోఁ దప్పలేదు. కాని దంపతులందఱియందు నీయానురూప్య మనుగతముగా ననువర్తించి యుండుటలేదు. అనగా దీనికి నన్వయవ్యతిరేకములచేత వ్యభిచారము గన్పించుచున్నది. ఈ దృశ్యమైన వ్యభిచారవారణముకొఱకు జన్మాంతరీయకమైన యానురూప్యము నాకర్షించి కారణకల్పనముచేయుట యుచితమగును. ఆనురూప్యమసలు దాంపత్య ఘటకముకాదనుటకు లోకప్రవృత్తి ప్రాబల్యమడ్డువచ్చును. కావున నానురూప్యము దాంపత్యఘటకమే యనక తీరదు. ఈ యానురూప్యకృతమైన పరస్పరా కృష్టియెప్పుడో యొకప్పుడుండి తీరవలయును. అది యీ జన్మములో దృశ్యమానము కానిచోట జన్మాంతరీయకమై యుండియుండవలయును. అనగాఁ బ్రకటానురూప్యభావస్థలములందు జన్మాంతరీయ కానురూప్యము దాంపత్య ఘటకముగా ననుమీయమానమగుచున్నది. కావున జన్మాంతరీయకమైన యానురూప్యము దాంపత్యఘటకమని తేలినది. ప్రకటానురూప్య స్థలములందుఁగూడ ననుగతికల్పనముకొఱకు నీ జన్మాంతరీయకానురూప్యమునే దాంపత్యఘటకముగా నిరూపించుట తర్కసహముగా నుండును. జన్మాంతరీయకమైన యానురూప్యము కర్మానురూపముగా విపరీణమించి దాంపత్యఘటకమగు చున్నది. అందుచేత సత్యంతసాదృశ్యముగాని, యత్యంతవై దృశ్యముగాని సాధారుణల దాంపత్యమునందుఁ గన్పించదు. జన్మాంతర పుణ్యాపాప పరిపాకమునుబట్టి యీ పరిణామముండును. మహాపుణ్యాత్ముల విషయమున నవతారపురుషుల విషయమున నీయానురూప్యము పరాంకోటి నందియుండును. వారవతారపురుషులని మనకుఁ దెలియక పోవచ్చును. వారు మహాపుణ్యాత్ములని మనకుఁ దెలియకపోవచ్చును. పరిశుద్ధాంతః కరణులై నవారికి వారి యానురూప్యము ఫలవంతమగునని తోచును. ఇచ్చట బ్రాహ్మణున కట్లుతోచినను దోచియుండవచ్చునని

హేతువున నై కాంతికమును జేసి బ్రాహ్మణుడు రుక్మిణీ కృష్ణులయందు లక్ష్మీనాయరాణత్వమును ధ్వనింపజేసినాడని చెప్పటయు క్తము. ఈ మాటలు కృష్ణుడువిని “యవధరించి నిజకరంబున నతనికరంబు పట్టి నవ్వినాడట. నగుటయేల? వివాహవృత్తాంతము కావున బిడియపడి కావచ్చును. కాని కృష్ణుడు నవ్వినది బ్రాహ్మణుని మాటలలోని యంతరార్థమును గ్రహించియని కవి యభిప్రాయము. శ్రీ కృష్ణుడునవ్వినది యా బ్రాహ్మణుని గడుసరితనమునకు. ఆ బ్రాహ్మణునకుఁ దాను (శ్రీకృష్ణుడు) బరమేశ్వరుడని తెలియును. రుక్మిణి పరమేశ్వరియని తెలియును. ఇంత తెలిసికూడ పైకి లోకసామాన్యముగనే ప్రవర్తించినాడు, ఇది యీ ఘట్టమునందలి సొగసు. ఇచ్చట నానురూప్యము దాంపత్యకారకమని పోతన నిరూపించినాడు. అందుచేత దీనిని కథాప్రారంభముననే యెట్లుపపాదించినాడో వివరింతును.

కథాప్రారంభమువ రుక్మిణీదేవి బాల్యమును యౌవనారంభమును పోతన గారు వర్ణించినాడు. ఎందులకు? కథయందుఁ బ్రాధాన్యము వహించుచున్న పరస్పరసాదృశ్యమును నిరూపించుటకు, ఈ వర్ణనము మూలమునందులేదు. యౌవన ప్రాదుర్భావమును వర్ణించుటకు ననుసంధానముగా బాల్యము వర్ణితమైనది. బాల్య యౌవనములు రెండును రెండు సీసపద్యములలో వర్ణింపఁబడినవి. ఇవి రెండు నత్యంతప్రసిద్ధములే, తెలుగువారి నాలుకలపై నాడునట్టివే. అందు మొదటిది తెలుగు బాలికల బాల్యలక్షణమును జక్కగా వ్యక్తీకరించునట్టిది. దీనియందున్న స్వభావోక్తి మాధుర్యముచేతఁ దెనుఁగుతనముచేత రమణీయమై ప్రసిద్ధికెక్కినది. రెండవదాని రామణీయక మిట్టిదికాదు. దానియందు నిహితమైయున్న సృష్టి రహస్యముచేత నారహస్యము వ్యాఖ్యాతమైన పద్ధతియందలి సుకుమారమైన శిల్పరామణీయకముచేతఁ బ్రసిద్ధమైనది.

“దేవకీ నుతుకోర్కె-తీగెలు వీడంగ వెలదికి మైదీగె వీడదొడగెఁ
గమలనాభుని చిత్తకమలంబు వికసింపఁ గాంతినిఁటికి ముఖకమలమొప్పె
మధు విరోధికి లోన మదనాగ్ని పొడనూపఁ బొలఁతికిఁ జనుదోయి పొడవునూపె
చక్రికి దైర్యంబు సన్నమైదయ్యంగ జలజాక్షి మధ్యంబు సన్నమయ్యె”

“హరికిఁ బ్రేమబంధమధికంబుగాఁ గేశబంధమధికమగుచు బాలకమరెఁ
దద్దనాభువలనఁ బ్రమదంబు నిండార నెలతయౌవనంబు నిండియుండె.”

పద్యమునందు సమాలంకారము హేత్వలంకారమును గలవు.

‘సమంయోగ్యతయా యోగో యది సంభావితః క్వచిత్’-
అని సమాలంకారలక్షణము. ఇది దీనికిఁ దగియున్నదని భావించుట
సమాలంకారము. అనగా సమాలంకారము పరస్పర సాదృశ్యనిబంధన
మన్నమాట. రుక్మిణీ కృష్ణులయందు వర్ణిత లక్షణసాదృశ్యముచేత
సమాలంకారము దీపించుచున్నది. ఈపరస్పర సాదృశ్యము కథయందుఁ
గీలకము. దీనిని గవి దొలుతనే యలంకారరూపమునఁ బ్రతిపాదించి
తనకథన శిల్ప నైపుణ్యమును వ్యక్తీకరించినాడు. ఇంతటితో
నీ పద్యముసాగను గతార్థము కాలేదు. సాదృశ్యబోధకములైన
రుక్మిణీ కృష్ణుల లక్షణములను హేతుఫలరూపమునఁ బ్రతిపాదించి కవి
హేత్వలంకారమును నిబంధించెను. ఇట్లు నిబంధించుటలోఁ
బూర్వోక్తపరస్పర సాదృశ్యలక్షణమును గవి వ్యాఖ్యానించినట్లైనది.
ఎట్లన - నిచ్చటి సాదృశ్యము హేతుఫలముల కగుటవలన గది
యాంతరమైన సాదృశ్యమని చెప్పినట్లైనది. శ్రీకృష్ణగతమైన హేతువు
రుక్మిణి యౌవనరూపమున సదృశఫలముగఁ బరిణమించినది.

శ్రీకృష్ణుని కోరికి తీగవీడుట హేతువుగా రుక్మిణి దేవి
మైదీగె వీడినది. హేతువు శ్రీకృష్ణగతము ఫలము రుక్మిణిగతము.
శ్రీకృష్ణునియందు శ్రీ విషయక రతిభావక్రమవికాసము రుక్మిణియందు
యౌవనక్రమవికాసముగా ఫలించినదని పద్యమునకుఁ బిండితార్థము.

శ్రీకృష్ణునియందు మనోలక్షణములును రుక్మిణియందు శారీరక లక్షణములును హేతుఫలరూపముగా నిబంధితములైనవి. దీని యభిప్రాయమేమన - పురుషుడు చేసికొనిన జన్మాంతరీయక కర్మ విశేష మపూర్వరూపమున నంతఃకరణమునందు నిహితమై యుండును. అనుభవకాలము సంప్రాప్తమగునపుడీ యపూర్వము పురాకృత కర్మానుసారి వృత్తివిశేషము నంతఃకరణమునఁ బుట్టించును. బుద్ధిః కర్మానుసారిణీయనగా నిదియే. ఈదృశవృత్తి విశేషమునకు సదృశమైన భోగసాధనము బాహ్యజగత్తునందు వెంటనే యభివ్యక్తమగును. కర్మానురూప్యమునుబట్టి యిచ్చ ప్రవర్తించును. అనగా స్వకర్తసదృశమైన భోగసాధనమునందే యిచ్చ ప్రవర్తించును. దాంపత్య విషయమున స్త్రీ పురుషులు పరస్పర భోగసాధనములు గావునఁ బరస్పర కర్మానురూప్యమునుబట్టి పరస్పరేచ్ఛ ప్రవర్తించును. మూలమునందు “స్వసదృశం పతింమేనే” యనుటలో నున్న స్వార్థస్య మిదియే. ఇదియే విధిలిఖితమని లోకమున వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. శ్రీకృష్ణుని మనసున రతి యుదయించినది. రుక్మిణి శరీరమందు యశావన ముదయించినది. శ్రీకృష్ణుని మనసునందు రతి పరిపుష్టమైనది. రుక్మిణి శరీరమునందు యశావనము నిండారియున్నది. శ్రీకృష్ణుని జన్మాంతర పుణ్యవిశేషము రుక్మిణిదేవి యశావనముగాఁ బరిణమించినదని. తాత్పర్యము. శ్రీకృష్ణునికిఁ బుణ్యవిశేషమేమి? జన్మయేమి? ఆయన పరమేశ్వరుఁడుగదా! ఆయనకుఁ గర్మబంధమేమి? యను ప్రశ్న పుట్టవచ్చును. ఆ పద్ధతిలో మనసులేదు. కోర్కెలులేవు. ఇదియంతయు లోకబుద్ధి నాశ్రయించి చెప్పినది. శ్రీకృష్ణుని బురుషునిగా రుక్మిణిని స్త్రీగా భావించి చెప్పినది. వారియందు మనుష్యత్వము నారోపించి చెప్పినదన్నమాట. ఇట్లు చెప్పట వారి పరమేశ్వరత్వమునకు భంగ కరము గాదు. మఱియొక ప్రశ్న. పద్యమునం దీవిషయము నిట్లే యేల చెప్పవలయును? మనోవికాసమును రుక్మిణియందు వర్ణించి శ్రీకృష్ణుని యందు శారీరక వికాసమేల వర్ణింపరాదు? దాంపత్యము పరస్పరా

పేక్షకముగదా! భోగసాధనత్వము పరస్పరమును దుల్యమేగదాయని, దీనికి సమాధానమిది. దాంపత్య విషయమునఁ బురుషునకు భోక్తృత్వము, స్త్రీకి భోగ్యత్వము సహజము ఇది ప్రాధాన్య దృష్టితో జెప్పినమాట. పురుషునకు భోక్తృభావమునందు విశ్రాంతి, స్త్రీకి భోగ్యభావమునందు విశ్రాంతి. వారి శరీర నిర్మాణభేదము కూడనిదియే చెప్పను. అందుచేతఁ బురుషునకు మానసికమైన భోగ మధికము స్త్రీకి శారీరికానుభూతి యధికము. ఇందుచేత మనోలక్షణము శ్రీకృష్ణునియందును, శరీర లక్షణము రుక్మిణి యందును వర్ణితమైనవి.

ఇట్టి పద్యము కథలోఁ గీలకమైన సాదృశ్య లక్షణమును దొలుతనే చక్కగా వ్యాఖ్యానించుచున్నది. మతియు నీపద్య మిచ్చట నీరహస్యమును జెప్పటకై చెప్పినట్లులేదు. అతి సహజముగ నిది కథాకథనమునం దిమిడిపోయినది. పద్యగతమైన లలితపద సంయోజనము, రచనా సౌకుమార్యము నల్ప ప్రాణాక్షరానువృత్తియు నల్ప సమాస ఘటనమును మాధుర్యాపాదకములై కథా విషయికమైన యీ సుకుమార శిల్పమును నాలోచింపనీయక తమ వంకకే యాకర్షించు చుండును. వీని యాకృష్టికిఁ దాళుకొని లోతుగాఁ జూచినచోఁగాని పోతనగారి శిల్పరచనా వైభవము దృగ్గోచరముగాదు. మతియు నీ పద్యార్థము నింకను లోతుగా నాలోచించినచో సృష్టి రహస్య మంతయు నిందిమిడియున్నట్లు తోచును. శ్రీకృష్ణుడు పరమేశ్వరుఁడు. రుక్మిణి ప్రకృతి స్వరూపిణి పరమేశ్వరుని సంకల్పము చేతఁ బ్రకృతి దృశ్యమాన జగత్తుగ వికసించినదన్న యుపనిషత్సిద్ధాంత మీ పద్యమునందుఁ బ్రతీయమాన మగుచున్నది.

“మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సాయతే సచరాచరమ్మని గీతా వాక్యము. ఇంతటి యుదాత్తమైన దీపద్యరచన. ఇది యిచ్చట వ్రాయుట మహాశిల్పియైన కవిలక్షణము. దీనికిసాటి యిదియే.

ఇట్లు తొలుతగనే సాదృశ్యభావము నుపపాదించి దానినిఁ గ్రమముగాఁ గథయం దంతర్వాప్తముగా వికసింపఁజేసినాడు కవి. ఈ దృశ్యమైన సాదృశ్యమును జూచియే బంధువులు కృష్ణునికి బాలిక నిత్తమనుచు ‘శేముషీసింధువులై విచారములు సేసిరి’ లోకసామాన్య మైన సాదృశ్యమైనచో శేముషీ సింధువులన్న విశేషణము వేయ నక్కఱలేదు. వారు వివేకశాలురు కావుననే రుక్మిణి దేవి శ్రీకృష్ణునికై పుట్టినదని గ్రహించినారు. అంత రూపగుణసంపన్న భార్య కాదగినంత పుణ్యవిశేషము శ్రీకృష్ణునికిఁ దప్ప మఱియొకని కుండజాలదని యతిలోకములైన మహాగుణములనుబట్టి గ్రహించినారు. ఈ బంధువులలో భీష్మకుండు కూడ నున్నాడు. కాని యితఁడు కొడుకును గాదనలేడు. ఆ కొడుకేమో పూర్వోక్తమైన యానురూప్యమును గ్రహింపజాలినవాఁడుగాదు. గ్రహింపజాలకపోవుటయేగాదు, తండ్రి చెప్పినను గ్రహింపజాలనివాఁడు. కారణము ? గర్వసంఘన్నుండని పోతనగారి సమాధానము. రుక్మిణి తన కోరికను తండ్రి కే చెప్పకొనవచ్చునుగదా ! శ్రీకృష్ణునకుఁ గబురంపనేల ! యన్న ప్రశ్నకు సమాధాన మందున్నది. ఈ సమాధానము మూలమునలేదు. దీని నిచ్చట నుపపాదించుట పోతనగారి జాగరూకతకుఁ దార్కాణము. మఱి శ్రీకృష్ణుండు తన్ను బ్రేమించినట్లు రుక్మిణికిఁ దెలియదు. శ్రీకృష్ణుండు ప్రేమింపకున్నచో నీ పంపిన సందేశమునకు లాభమేమి ? శ్రీకృష్ణునికిఁ దనపై నభిప్రాయమున్నదని తెలియకుండ సందేశమును బంపుటలో వివేక మేమున్నది. దీనికిఁగూడ మూలమునందు సమాధానములేదు. మూలములో నీపట్టున-

“ఆప్తం ద్విజం కంచిత్ కృష్ణాయ ప్రాహిణోద్భ్రత” మ్మని మాత్రమే యున్నది. బ్రాహ్మణునకుఁ జెప్పిన సందేశమునందు దీనికి సమాధానము కన్పించదు. కాని పోతనగారి రీతిరెండు ప్రశ్నలకు సమాధానములను నిక్షేపించినాడు.

“అయ్యా కొడుకు విచారము
లయ్యయు వారింపజాలడటు గాకుండన్
నెయ్య మెరిగించి చీరుము
చయ్యన నిజసేవకానుసారి శౌరిన్”

ఈ పద్యములేనిచో రుక్మిణి సం దేశమును బంపుటలోఁగాని, బ్రాహ్మణుఁడు కొనిపోవుటలోఁగాని యకాచిత్యములేదు. రుక్మిణి యాపన్నురాలు గావున నామె కింత విచారము లేకపోవచ్చును. ఆ బ్రాహ్మణుఁ డంత తీక్షణమతిగదా! అతఁడెల పోవలెను? ఇ దేమమ్మా! మీ నాయనకుఁ జెప్పరాదా! కృష్ణుఁడు నిన్ను బ్రేమించినాడని యేమున్నది? ఆ సంగతి తెలియక నీవు సం దేశముపంపుట యుక్తమా? యని యడిగియుండడా? ఈ ప్రశ్నలను రుక్మిణియే యుద్భావించుకొని సమాధానము చెప్పినది. తండ్రి కొడుకుమాలను గాదనలేదు. కృష్ణుడు తన్ను బ్రేమింపకపోయినను వచ్చితీరును. కారణము? ఆయన నిజసేవకానుసారి. భక్తరక్షకుఁడన్నమాట. శ్రీకృష్ణుడు పరమేశ్వరుఁ డన్న సంగతి రుక్మిణికిఁ దెలియును. భక్త రక్షకుఁ డన్న సంగతి తెలియును. కాబట్టి రుక్మిణి ప్రేమయంతయు భక్తి లక్షణమైనది. తన సర్వస్వమును బరమేశ్వరుని కైంకర్యమునందు వినియోగించుటయే యామె యాకాంక్ష. పరమేశ్వరుని కార్తవ్యము చేసికొన్న ప్రపన్న యామె. సం దేశము నందంతటను నీయర్థమే ప్రపంచితమైనది. ఇట్లే పద్యము కథాలక్షణమునేగాక రుక్మిణి దేవి ప్రేమలక్షణమును గూడ వ్యాకరించుచున్నది.

బ్రాహ్మణుఁడు సం దేశమును గొనిపోయినాడు. శ్రీకృష్ణునికి నివేదించినాడు. రుక్మిణి యాదిలక్ష్మీ యని ధ్వనింపఁజేయుచు నామె సౌందర్యమును వర్ణించినాడు. పరస్పరానురూప్యమును బ్రతిపాదించి గురుసాక్షిగాఁ బెండ్లి తప్పక యగునన్నాడు. శ్రీకృష్ణుని కొనితెచ్చి నాడు. ఆ సంగతిని రుక్మిణికి వచ్చి చెప్పినాడు. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు చెప్పిన తీరు చూడుడు-

మెచ్చె భవద్గుణోన్నతి కమేయధనావళులిచ్చెనాకుఁ దా
వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు వాఁడె సురాసురులెల్ల రద్దమై
వచ్చిన నై న రాక్షస వివాహమునన్ గొనిపోవు నిన్ను నీ
నచ్చిరితంబు భాగ్యమును సర్వమునేఁడు ఫలించెఁ గన్యకా!

బ్రాహ్మణుఁడు చెప్పిన తీరీపద్యరచనయందుఁ జకారద్విత్య ప్రాసవలనఁ జక్కగా వ్యక్తమగుచున్నది. యుచితమైన క్రమము ననుసరించి వక్తవ్యాంశము ప్రతిపాదితమై వాచ్యార్థము పరమోత్సాహజనకముగా నున్నది. దానికిఁ దోడు ద్విత్యచకారానువృత్తి మృదుపద గుంఫనము వాక్య విన్యాసమందలి విరుపులతోఁడి పద్యగతి, తుదకుఁ గన్యకాయన్న సంబోధనము వ్యంజనా మహితములై యుండుట. ఇంతకంటఁ నుత్సాహజనకమైన వాక్య విన్యాసమేమి యుండును. దానికి రుక్మిణి యన్న మాటలు-

జలజాతేక్షణుఁ దోడితెచ్చితివి నా సందేశమున్ జెప్పిన
న్నిలుపంబెట్టితి నీకృపన్ బ్రతికితిన్ నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్
గలరే దీనికి నీకుఁ బ్రత్యుపకృతిం గావింపఁగానేర నం
జలి గావించెద భూసురాన్వయమణీ! నద్బంధు చింతామణీ!

పద్యరచనమునందు నిరవధికముగాఁ గృతజ్ఞత్వము వ్యక్తమగు చున్నది. పద్యమునందలి యెత్తుగడ, వాక్య విన్యాసమునందలి విరుపులు, సంబోధనలు, మస్కణమైన రచన మృదుపదబంధము వ్యంజకత్వమును సమృద్ధిగాఁ గలిగియున్నవి. ఈ యుభయ పద్యముల రచన పోతనగారి భావనాపారమ్యమును వ్యక్తము చేయుచున్నవి. శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చెను. విదర్భ ప్రజ లాయనను జూచిరి ఊరకే చూడలేదు. నేత్రాంజలులఁదదీయవదన కమలమధుపానము సేయుచుఁ జూచిరట! చూచి వారేమనుకొన్నారో చూడుఁడు-

తగునీ చక్రి విదర్శ రాజసుతకుం దథ్యంబు వై దర్శియున్.
 దగునీ చక్రికి నింత మంచిదగునే దాంపత్య మీయిద్దఱన్
 దగులం గట్టిన బ్రహ్మనేర్పరి గదా! దర్పాహతా రాతియై
 మగఁడౌ గావుతఁ జక్రి యారమణికిన్ మా పుణ్యమూలంబునన్.

ఇచ్చట మఱల నీ పద్యమందు సాదృశ్యభావమును వ్యక్తము చేయుట పోతనగారి లోకజ్ఞతకుఁ గథనశిల్పమునకు నుదాహరణము. ఈ పద్య మిచ్చట వ్రాయుట యిది యొక యాశ్చర్యకరమైన విషయము. పౌరులకు సంగతి సందర్భములన్నియుఁ జక్కగాఁ దెలియును. శిశుపాలునకు రుక్మిణి నిచ్చి వివాహము చేయఁబోవు చున్నారని వారికిఁ దెలియునుగదా! వారు కృష్ణునిఁ జూచి యిట్లను కొందురేమి? యని ప్రశ్న నుద్భావించుకొనవలయును. అప్పుడుగాని యీ పద్యమునందలి సాగసు దెలియదు. సాధారణముగా లోకమునం దొక వివాహము జరుగుచున్నప్పుడు ప్రేక్షకులదృష్టి నాకర్షించునది వధూవరులేగాని యెట్టి రూపగుణములుగలవారైనను దక్కినవారు గాదు. పెండ్లికొడు కూరిలోనికిఁ బ్రవేశించినంతనే ప్రజలందఱు నెగఁబడి చూడవత్తురు. అట్లే కుండినపౌరులందఱును శిశుపాలు నెగఁబడి చూడవలెను. అది సహజము. కృష్ణుడు పెండ్లిఁ జూడవచ్చిన వాఁడో నొకఁడు. కృష్ణునిఁజూచి ప్రజలిట్లనుకొనుటలో నౌచిత్యము గాని సహజతగాని యున్నట్లుగుపించదు. సామాన్య పరిస్థితులం దిది యిట్టిదే. కాని యిచ్చటి పరిస్థితి వేఱు. రుక్మిణి కృష్ణుని పెరించుట, బంధువులందఱు నామెను గృష్ణున కీదలంచుట, రుక్మిణి దాని కడ్డువడి చైద్యున కిత్తుననుట కుండిన ప్రజలందఱికిఁ దెలియునన్నమాట. వారందఱికిని రుక్మిణి చేయనొచ్చిన పని కంటగింపుగా నున్నదన్నమాట. ఎట్లైనను చైద్యునితోడి రుక్మిణి వివాహము తప్పవలయునని వారు కోరుచున్నారన్నమాట. శ్రీకృష్ణుడు వచ్చి రుక్మిణినిఁ గొని పోయినచో బాగుండునని యనుకొనుచున్నారన్నమాట. ఇట్టి స్థితిలో శ్రీకృష్ణుడు వచ్చెనన్న వార్తను వారు విన్నారు. వారి యభి

ప్రాయములోఁ బెండ్లికొడుకు చైద్యుడగుటమాని వెంటనే శ్రీకృష్ణుడగుట యుక్తమేగదా! శ్రీకృష్ణునిఁ జూడగనే వారికిఁ గొట్టవచ్చినట్లు గనించినది రుక్మిణీ కృష్ణుల యానురూప్యము. ఆ యానురూప్యమంత యన్యూనాతిరిక్తముగా నున్నది. ఇంత యన్యూనాతిరిక్తమైన దాంపత్య ముండునాయని వారచ్చెరువడిరి. 'ఇంత మంచిదగునే దాంపత్య మీయిద్దఱం దగులం గట్టిన బ్రహ్మ నేర్పరిగదా!' రుక్మిణి కృష్ణులు దంపతులు కాలేదు. అంత మంచిదిగా వారి దాంపత్య మున్నదట! వారిద్దరిని బ్రహ్మ తగులంగట్టి నేర్పరియైనాఁడట. ఇది యేమి? ఇందుఁ 'దగులం గట్టిన'-భూతకాల విశేషణము గమనింపఁ దగినది. బ్రహ్మ వీరిద్దఱిని గూర్చినట్లు వీరికి సాక్ష్యమేమి? ఈదాంపత్య మింత మంచిదగుటయే సాక్ష్యము. వారిద్దఱికిఁ బెండ్లి యింకను గాలేదుగదా! అగునన్న నాశకూడ లేదుగదా! అయినచోఁగదా మంచి దాంపత్యమగుట! అగును! అయితీరును! కాకపోవుట యనునది లేదు! అంత యన్యూనాతిరిక్తమైన యాను రూప్య మున్నప్పుడది సిద్ధించితీరును. బ్రహ్మ యట్లే నిర్ణయించి వీరిద్దఱిని సృష్టించినాఁడు. కాని నాఁడీ యానురూప్య మింత పరాంకోటి నంది యుండదు. ఈ పద్యమునందలి యాచిత్య లక్షణ మింతలోతుగా భావించి పోతనగారు వ్రాసెను. రుక్మిణీ కృష్ణులను జూచిన వారికెల్ల వారి పరస్పరానురూప్యము వారి దాంపత్యమును బ్రతిపాదించు చున్నట్లు తోచునని పోతనగారి నిష్కర్ష. ఇట్టియాను రూప్య భావ మును గథయం దంతర్వాహినిగాఁ జేసి పోతనగారు కథకు శిల్పము మైన వ్యాఖ్యానమును విరచించినవాఁ డయ్యెను.

అంబికాలయమున కేగి తిరిగి వచ్చు సందర్భమున రుక్మిణిని రాజు లంరఱును జూతురు. రాజులోకమధ్యమున నున్న శ్రీకృష్ణుని రుక్మిణి చూచును. ఇచ్చట రుక్మిణి వర్ణన మొక్క పద్యమునందును, శ్రీకృష్ణుని వర్ణన మొక పద్యమునందును భోతన గావించెను. రెండును

మత్తే భములే. ఈ రెండు పద్యము లొకదానికొకటి సదృశములై రుక్మిణీ కృష్ణుల సాదృశ్యమును బునః ప్రతిపాదనము చేయుచున్నవి.

“అగ్నిలాంకః బూర్జ చంద్రముఖి నేతాక్షిం బ్రవాణధరన్
గలకంతిన్ నవపల్లవాంఘ్రియుగళన్ గంధేభకుంభ స్తనిన్
బులినశ్రోణినిభేంద్రయాన నరుణాంభోజాతహస్తన్ మహా
త్పల గంధిన్ మృగరాజ మధ్యగవి విభ్రాంతాత్మలై రందఱున్
కనియెన్ రుక్మిణి చంద్రమండలముఖున్ గంతీరవేంద్రావల
గ్ను నవాంభోజదళాక్షః జారుతరవక్షన్ మేఘసంకాశదే
హు నగా రాతి గజేంద్రహస్తనిభబాహుం జక్రిః బీతాంబరున్
ఘన భూషాన్వితుః గంబుకంతు విజయోత్కంతున్ జగన్మోహనున్

రుక్మిణీకిఁ బండ్రెండు విశేషణములు, శ్రీకృష్ణునకును బండ్రెండే విశేషణములు, రెండు పద్యములందును విశేషణ సంఖ్యా సామ్యము, సమాస రచనావర్ణనసాజాత్యము, వృత్త సాజాత్యము రుక్మిణీ కృష్ణుల పరస్పరాసాదృశ్యమును బరమచమత్కారముగా ధ్వనింపఁజేయుచున్నది. మఱి పండ్రెండువిశేషణము లెందుచేత? విష్ణువు ద్వాదశాత్మకుండగుటచేత, పది యింద్రియములు - మనస్సు (జీవుఁడు) పదకొండవది. పరమాత్మ పండ్రెండవఁడు. విష్ణువు ననుసరించి లక్ష్మీదేవికూడ ద్వాదశాత్మికయే. ఇట్టి పద్యద్వయము నందుఁగూడ పూర్వోక్తమైన యాంతర సాదృశ్యమునే పోతనగారు ప్రతిపాదించుట యాలోచనాగమ్య మగుచున్నది. మఱియు నిచ్చట నొక విశేషము గలదు. రుక్మిణి నందఱును జూచిరి. శ్రీకృష్ణుని నొక్కనినే రుక్మిణి చూచినది. పెండ్లికూతురు గావున నామైపైన రాజలోకమందఱి దృష్టులు పడినవి. శ్రీకృష్ణుఁడు పెండ్లికొడుకుగాదు. అతఁడందఱు రాజులలో నొకఁడు. రుక్మిణీ కృష్ణుల పరస్పర ప్రేమ మారాజుల కెవ్వరికిని దెలియదు. అందుచేత నతని నందఱును జూడలేదు. రుక్మిణి కృష్ణు నింతకుఁ బూర్వమెప్పుడును జూచియుండ

లేదు. అంతటి రాజసమూహమునం దామె యాతని నెట్లు గుర్తింపఁ గల్గినది? మూలమునం దీపట్టున-“నృపాన్ దదృశేఽచ్యుతంచ” యని మాత్రమే యున్నది. మూలమునందుఁ బై ప్రశ్నకు సమాధానము లేదు. పోతనగా రీపద్యమునందు దానికి సమాధానముగూడ నిక్షేపించి నాడు. మూలమునందలి ‘నృపాన్’-అను మాటను బోతనగారు వదలి పెట్టుట యుచితమే. మూలమునందీ నృపగ్రహణము చేయుట రాజులందఱు సామాన్య దృష్టి విషయభూతులగుటయు ‘నచ్యుతంచ’ యని విడిగాఁ జెప్పట శ్రీకృష్ణుడు ప్రత్యేక దృష్టి విషయమైనాడనియుఁ దెలియఁజేయును. ‘కనియెన్ రుక్మిణి’ ఇత్యాది పద్యము శ్రీకృష్ణుడు విశేష దృష్టి విషయమై నాడని ప్రతిపాదించుటచేఁ దత్రత్యులగు రాజులు సామాన్యదృష్టి విషయభూతులగుట యర్థాపత్తి సిద్ధముగా నాకృష్టమగును. రుక్మిణి శ్రీకృష్ణుని గుఱించి పూర్వము వినియున్నది. ఆ విన్న లక్షణమునుబట్టి, ఆమె మనసునం దొక మూర్తి నిర్మాణము జరిగినది. సరిగా నదియే మూర్తి రాజలోకమున గోచరించినదని యీ పద్యమునందలి యంతరార్థము. ఈ రెండు పద్యము లిచ్చట వ్రాయుట యిది యొక రమణీయ శిల్పము. ఇట్లు కథయం దంతర్వాహినిగా నీ సాదృశ్య లక్షణము వ్యాప్తమై యున్నది. దీని నాశ్రయించి కథా కథన శిల్పమంతయుఁ బ్రవర్తించుచున్నది.

కథయందుఁ బ్రధానమైన రసము శృంగారము. వీరమంగరసము. మూలకథయందు శృంగారమునకుఁ బరిపుష్టిలేదు. మూలమునందుఁ గథకు రసాదిరూప ప్రయోజన ముద్దిష్టముగాదు. అచ్చట గథకే ప్రాధాన్యము.

పోతనగారు కథలో రసమునకుఁ బరిపుష్టి కల్పించి కథా సౌందర్యమును ద్విగుణీకృత మొనరించెను. పూర్వము వ్యాఖ్యానించిన ‘దేవకీ సుతు కోర్కి’ యన్న పద్యము శృంగార రసమునకు విభావ సామగ్రినిఁ బ్రతిపాదించుచున్నది. నాయక నాయకుల నాలంబించి

యిచ్చట నుద్బుద్ధమైన రతిభావము కథాంతము వఱకు జక్కగాఁ బరిపుష్టమైనది. అభిలాష విప్రలంభము మూలమునందుకంటెఁ బరిపుష్టముగాఁ బోతనగారి సందేశ రచనయందు వ్యక్తమగుచున్నది- “ప్రాణేశ నీ మంజుభాషలు వినలేని కర్ణరంధ్రంబుల కలిమియేల” [10-పూ-1708] యన్న పద్యము పోతనగారు స్వతంత్రముగ వ్రాసినది. ఇచ్చట యనుభావ సామగ్రి సంయోజనముచేత ధ్వనించుచున్న యాత్మకృత రూపమైన వ్యభిచారి భావముఖమున నయోగ విప్రలంభ ముద్దీప్తమగుచున్నది. మూలమునందు వివాహ ముహూర్తమునకుఁ బూర్వదినమున రుక్మిణిపొందిన వితర్కముమాత్రము చెప్పబడినది. మూలానుసారముగాఁ బోతనగారి వితర్కమును రెండుపద్యములలోఁ జెప్పి, తరువాత రుక్మిణీ విరహము నైదుపద్యములలో వర్ణించినాడు. “లగ్నం బెల్లివివాహముంగదిసె; ఘనుడా భూసురుఁ డేగెనో,” (10-పూ-1723-1723) ఈ రెండు పద్యములు వితర్కము; “పోడను బ్రాహ్మణుండు; చెప్పదు తల్లికిన్ దలఁపు చిక్కు; తుడువదుకన్నులన్ వెడలుతోయకణంబులు; మృగనాభి యలదదు మృగరాజమధ్యమ; మలఁగున్ మెల్లనిగాలికిన్” (10-పూ-1726 నుండి 31 వఱకు విరహము) నీయైదు పద్యములు ప్రతిపాదించుచున్నవి. ఇచ్చట నీ వర్ణనము లేకున్నచో విప్రలంభమునకుఁ బరిపుష్టి యుండెడిదిగాదు. ఈ పద్యము లందు వితర్క, విషాదాత్మకృత, దైన్య, త్రాసాది వ్యభిచారి భావ సంపుటిచే నయోగ విప్రలంభము పరిపుష్టమై ప్రతీయమానమగు చున్నది. ఈ పద్యములు పోతనగారి పద్యరచనా నైపుణ్యమునకు నుదాహరణములు. ఇందలి సుకుమార పదప్రయోగము, మన్యూ బంధము. యతిప్రాసలవిన్యాసము. నలంకారసంయోజనము సర్వమును విప్రలంభరసమునకు వ్యంజకములుగా నున్నవి. ‘కనియెన్ రుక్మిణి’ యన్న పద్యమందలి శ్రీకృష్ణవర్ణనముచేత విప్రలంభముపసంహృతమై సంభోగ శృంగారమునందుఁ బర్యవసించుచున్నది. ఈ సంభోగ

శృంగారము నిచ్చట విభావముఖమున ధ్వన్యమానము చేసి
యూరకుండుట పరమాచిత్య సంశోభితము-

“అనఘ యాదిలక్ష్మి యైన రుక్మిణీ తోడఁ
గ్రీడ నలుపు చున్న కృష్ణజూచి
పట్టణంబులోని ప్రజలుల్ల నిల్లిరి
ప్రీతులగుచు ముక్త భీతులగుచు”

ఈ పద్యమునం దనుభావాది సామగ్రిని ధ్వనిఁపఁజేసి సంభోగ
శృంగారము నాలోచనాగమ్యము చేయుట కవి నిగ్రహమునకు
నిదర్శనము. ఇచ్చట సంభోగమునం దనుభావాది సంయోజనమును
వాచ్యముగాఁ జేసియున్నచోఁ గథయందలి యాదాత్యము భంగింపఁబడి
జుగుప్పావహముగ నుండెడిది. దేవతావిషయకమైన సంభోగవర్ణనము
హేయముగదా !

ఈవిధముగా రుక్మిణీకల్యాణకథ పోతనగారి ప్రతిభాపరిష్కృతమై
యొక నూతనత్వమును సంతరించుకొని రమణీయశిల్పాభిరామమై
దశమస్కంధమునందు మధ్యమమణి న్యాయమున ధగధగాయమానమై
వెలుగొందుచున్నది.

“దృష్ట పూర్వా అపిహ్యర్థాః
కావ్యే రస పరిగ్రహాత్
సర్వే నవా ఇవాభాంతి
మధుమాస ఇవద్రుమాః”

(ధ్వన్యాలోకము-4-4)

పోతనగారి భావుకత

కావ్య మననేమి? దాని నిర్మాణమునకు వలయుకారణసామగ్రి యేమియని విచారించుటలో నా లంకా రి కు ల లో భిన్నరీతులు గన్పించినను వానియన్నింట నొక యేకీభావముగూడ ద్యోతకమగును. “తదదోషే శబ్దార్థా సగుణావనలంకృతీ పునఃకావ్యి” (దోషరహితములు గుణసహితములుఁ గావ్యచిత్తముగాన నలంకృతములునగు శబ్దార్థములు కావ్యము)యని మమ్ములఁడు కావ్యలక్షణమునుజెప్పి ‘శక్తిర్నిపుణతా లోకశాస్త్రకావ్యాద్యవేక్షణాత్ - కావ్యజ్ఞ శిక్షయాభ్యాస ఇతి హేతుస్తదుద్భవే” - (ప్రతిభావ్యుత్పత్త్యభ్యాసములు కలసి కావ్యకరణమునందు హేతువగును.) యని కావ్యహేతువును జెప్పినాఁడు. ఈయన యభిప్రాయములను విశ్వనాథుఁడు జగన్నాథ పండితుఁడును విమర్శించి యన్యలక్షణములను జెప్పిరి. విశ్వనాథుఁడు - ‘వాక్యం రసాత్మకం కావ్య’మనియు, జగన్నాథుఁడు ‘రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశబ్దః కావ్యమనియు లక్షణమును జెప్పిరి. జగన్నాథుఁడు - “తత్ర చకారణం కేవలా కవిగతా ప్రతిభా” యని ప్రతిభా మాత్రమునకే కావ్యహేతువును జెప్పెను. ఈయన యభిప్రాయమునఁ బ్రతిభ జన్మాంతరీయకమనియు, వ్యుత్పత్త్యభ్యాసజన్యమనియు రెండు విధములు. ప్రతిభయందలి భిన్నత్వమునుబట్టి తత్కార్యమగు కావ్యమునందుఁగూడ భిన్నత్వముఁ జెప్పినాఁడు. కావ్యమునందు నలంకారములు, గుణములు, రీతియు నౌచిత్యము ధ్వనిరసము మొదలైనవి వాని వాని సముచితస్థానములందుండి కావ్యమునకు శోభాదాయకములగు ననుటలో వీరిలో నెవరికి నాక్షేపములేదు. లక్షణమెట్లు చెప్పవలయునన్న విషయములోమాత్రమే భేదము. ఇది కేవలము తార్కికమైనది. దానినిగూర్చి మనకంత ప్రసక్తిలేదు.

కవిగతమైన ప్రతిభ జన్మాంతరీయకమైనను వ్యుత్పత్యభ్యాస జన్యమైనను నిది యెట్లు కావ్యకారణమగుచున్నదని మనము విచారింప వలయును. ఈ ప్రతిభను గూర్చి కావ్య మీ మాంసయందు రాజశేఖరుఁ డిట్లుచెప్పెను. “సాచప్రతిభా ద్వివిధా కవే గుపకుర్వాణా కారయిత్రీ, భావకస్యోప కుర్వాణా భావయిత్రీచకః పునరనయోర్భేదః యత్కవిర్భావయతి, భావకశ్చకవిః” అని, ఈ ప్రతిభ రెండువిధములు. కవికుపకరించునది కారయిత్రీ భావకున కుపకరించునది భావయిత్రీ, రెంటికిని భేదమేమున్నది? కవిభావించును. భావకుఁడే కవియగును గదా!” ప్రతిభకారయిత్రీయైనను భావయిత్రీయైనను దాని స్వరూపము భావనాజకమగుటయేయని సారాంశము. భావన పునః పునరను సంధానాత్మకమైనది. కవి యీ భావన యెట్లుచేయునని యభినవ గుప్తుఁడు విచారించి గుణాలంకార సంయోజనముచేత భావనా వ్యాపారము కొనసాగునని చెప్పినాఁడు. ‘భావకత్వమపి సముచిత గుణాలంకార పరిగ్రహాత్మక’ మ్మని యభినవగుప్తుని మాట, భావకత్వమనునది భట్టనాయకుఁడు చెప్పినట్లు “వ్యాపారాంతరము గాదు, ధ్వని వ్యాపారాంతర్గతమే యగును. ఇదియొక యపూర్వమైన వ్యాపార మనరాదు. తత్తద్రదసాది సముచితగుణాలంకార సంయోజ కత్వమే భావకత్వమని భట్టనాయకుని మతమునుఖండించు సందర్భమున నభినవగుప్తుఁడు చెప్పినాఁడు.

రసమనగా విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగము చే స్థాయిభావము చర్వణాదశనబొందుట యని నిష్కృష్టమైన సిద్ధాంతము, లౌకికములైన కారణకార్యములు కవిభావనాభావితములై యలౌకికమైన విభావానుభావములగును. అనగాఁ గవి లౌకికములైన కారణకార్యములందున్న దోషములను దొలగించి వానియందు గుణాలంకారసంయోజనముఁజేసి వాని నలౌకికములుచేయునన్నమాట— ఇప్పుడీ కారణకార్యములు విభావాను భావములగును. ఇవి

సహృదయుని హృదయమునందు సంస్కారరూపమున నున్న వ్యభిచారి భావములను స్థాయిభావములను జర్వణాగోచరము చేయును. వ్యభిచారి చర్వణస్థాయి చర్వణయందుపయోగించుచున్నది గావున వానికిఁగూడ రసనిష్ప్రతియందు విభావానుభావములతోఁబాటు కారణత్వముపపన్నమగును. కాఁగాఁ గవిచేయు పని తొకికములైన కార్యకారణములకు విభావానుభావత్వము సంపాదించుటయే. వ్యభిచారిభావములు స్థాయిభావములు చిత్తవృత్తులుగాన వానినిఁ గవి సంపాదించి యీయనక్కఱలేదు. అనగాఁ గావ్యము చిత్తవృత్తులను సమర్పింపదు. చిత్తవృత్తుల కుద్బోధకములైన విభావానుభావసామగ్రిని మాత్రమే సమర్పించును. ఏకార్యకారణములను భావించి విభావానుభావములుగాఁ బరిణమింపజేసి కవి రససిద్ధినిఁ బొందెనో, యట్టి విభావానుభావములనుమాత్రమే కావ్యద్వారమునఁ గవి సహృదయునకు సమర్పించు చున్నాఁడు. సమర్పితములైన యీ విభావానుభావములను సహృదయుఁడుభావించి స్వచిత్తవృత్తులను జర్వణాగోచరము చేసికొనును. ఈ సహృదయుఁడే భావకుఁడు. ఇద్దఱియందుఁ బ్రభావముగానున్న వ్యాపారము భావన. కవిభావన గుణాలంకారరూపమునఁ గావ్యమునందుండును. భావనా పరిష్కృతములైన కార్యకారణములే విభావానుభావములగుచున్నవి. ఈ గుణాలంకారములనుండియే భావకునకు భావనావ్యాపారము పుట్టుచున్నది. అనగా భావకుఁడీ గుణాలంకారమువలన నాకృష్టుఁడై కావ్యార్థమగు విభావానుభావములను బునః పునరనుసంధానముఁ జేయునన్నమాట. కాఁబట్టి భావకతయనగా గుణాలంకార పరిగ్రహమని యభినవగుప్తుఁడు చెప్పెను.

మఱి గుణాలంకార పరిగ్రహమనగా నీ మాటనుపలక్షణముగా నర్థము చేసికొనవలెను. కావ్యార్థము వంకకు సహృదయు నాకర్షించుటకుఁ గవిచేయు సర్వప్రయత్నము నీ మాటచేతఁ

జెప్పబడెను. ప్రధానములైనవి గుణాలంకారములుకావున వానిని మాత్రమే చెప్పట జరిగినది. కేవలము గుణాలంకారములేకాదు, అక్షర సంయోజనమునుండి యకా చి త్య పో ష ణ ము వ ఆ కుఁ గావ్య సర్వస్వమునందు నీ భావన వ్యాపించియుండును.

పోతనగారనంతమైన భావకతగలవాఁడు. ఆయన రచనమందు వ్యంజకత నిండారియుండును. ఆయన యేదిచెప్పినను దట్టస్థముగాఁ జెప్పడు. దానినిఁ జక్కగా భావించి తన్మయుఁడై చెప్పను. ఈ భావనయు నీ తన్మయత్వమును నాయన రచనయందు నిండారి యుండును. ఇదియే వ్యంజన.

పోతనగారి భావకత ప్రధానముగా మధుర దర్శనాత్మకమైనది. భాగవతమున ప్రధానరసము భక్తి. “స్వస్వరూపానుసంధానం భక్తిరిత్యభిధీయతే”యని శంకరుల వచనము. భక్తియనగా స్వస్వరూపానుసంధానము. ‘స్వస్మిన్ - స్వాత్మని - స్వస్య - ఈశ్వరస్య రూపానుసంధానం’ - స్వాత్మయందు బరమేశ్వరుని రూపము ననుసంధించుట భక్తి. భక్తిభావమునకు మూర్తిధ్యానము ప్రధాన లక్షణము. ఇందుచేత భక్తిరసప్రధానమైన భాగవత గ్రంథమునందు మూర్తి చిత్రణమునకుఁ బ్రాధాన్యమధికము. “ఈశ్వరః సద్యో హృద్య వరుద్యతే సుకృతిభిః శుశ్రూషుభిస్తత్తణాత్” అని భాగవతమునఁ దొలుతనే ప్రతిజ్ఞాతమైనది. భాగవతమున విశేషించి దశమస్కంధమునఁ బరమేశ్వరభావము మూర్తికట్టి మొదటినుండి దుదివఱకుఁ జిత్రవర్ణ కీర్తిరితమై కదలిపోవుచున్నట్లుండును. శ్రీకృష్ణ దేవుఁడు తన జగన్మోహనమైన దివ్యమంగళ విగ్రహముతో మధురాతిమధురమైన దర్శనమొసఁగుచు నడయాడుచున్నట్లుండును. సంస్కృతభాగవతమునందీ మూర్తిదైన యతిలోకసౌందర్య వైభవమాలోచనా గమ్యము. పోతనగారు తన భావనాబలముచే నీ పరమేశ్వరమూర్తి రూపమాధుర్యమును భావించి దాని లోకోత్తరసౌందర్యవైభవము

నాపాతరమణీయముగాఁ బ్రత్యక్షము గావించినాఁడు. పరమేశ్వర మూర్తినిఁ దనచూపులలో నిలిపికొని తన్మయుడై యామూర్తి-రామణీయకమును నోటితోఁ జెప్పుచున్నట్లాయన వర్ణనములుండును. పోతనగారివర్ణమునందు నీమూర్తి సౌందర్యమొక నూతనమైన మాధుర్యమునొక కొంగ్రొత్త తళుకును సంతరించుకొన్నది.

శ్రీ కృష్ణ బలరాముల బాలక్రీడలు

పోతనగారు శ్రీకృష్ణ బలరాముల బాలక్రీడలను మూలాతిరిక్తముగా వర్ణించెను. ఇచ్చటి యీపద్యములన్నియు మూర్తి సౌందర్యమును బ్రత్యక్షము సేయునట్టివే.

జానుభాగముల హస్తములు వీడ్వడనిడుచు దిగ్గనఁ బోదురింతనంత-

10-పూ-288

తలలెత్తి మెల్లనఁదదవియాడెడువేళఁ బన్నగాధీశులఁ బగిదిఁదాలురు-

10-పూ-290

తనువున నంటినధరణీపరాగంబు పూసిన నెఱి భూతిపూతగాఁగ-

10-పూ-296

చప్పుడు సేయకుండుమని జంకెయొనర్చిన- 10-పూ 301

ముదటి పద్యమునందలి స్వభావోక్తులు, రెండవ పద్యమునందలి యుపలు, మూడవ పద్యమునందలి సావయవ రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష, నాల్గవ పద్యమునందలి స్వభావోక్తులు, లీలాలోలురగు బలరామకృష్ణుల రూపమాధుర్యమును సాక్షాత్కరింపఁజేయునట్టివి.

ఉలూఖల బంధన ఘట్టము

ఈ ఘట్టమున యశోద దధిమధనము, కృష్ణుఁడు కవ్వమును బట్టుకొనుట, యశోద బాలకృష్ణునకుఁ జన్నిచ్చుట, పాలకుండ దింపి యశోద వచ్చులోపల శ్రీకృష్ణుఁడు దధికుంభమును బగులఁగొట్టి

వెన్నెదినుట, వెంటఁబడి యశోదకృష్ణునిఁ బట్టుకొనుటకై శ్రమపడుట, శ్రీ కృష్ణుఁడామె నెలయించుట, తుదకు యశోద పట్టుకొని కృష్ణుని బంధించుటకై చేసినయత్నము మొదలైనవన్నియు మాటలతోఁ జిత్రించిన రమణీయదృశ్యములు, ఇందుఁ గథాకథనము ప్రధానము గాదు. మాతాశిశువుల తత్త్వన్ని వేశగతరూపరామణీయకమును బ్రత్యక్షముసేయుట పోతనగారి లక్ష్యము. కరకమలారుణకాంతిఁ, గవ్వపుఁద్రాడు పవడంపునునుడిఁగె పగిదిమెఱయ” - 10-పూ-354 - ఇత్యాదిపద్యమునందుఁ దద్గుణానుప్రాణితోపమా, స్వభావోక్త్యప్య మాలంకారములు, పెరుగు త్రచ్చు గోపికా సౌందర్యమును రూపు కట్టించుచున్నది.

నుడియుచు వ్రాలుచుఁ గిడుకుచు - 10-పూ-356

కవ్వము బట్టిన ప్రియసుతు - 10-పూ-357

వికచకమలనయన వేతాకయింటిలో - 10-పూ-360

గజ్జెలు ఘల్లున మ్రోయగ - 10-పూ-367

స్తనభారంబున దస్సిక్రస్సి - 10-పూ-369

స్తంభాదికంబులు దనకు నడ్డంబైన విట్టట్టు చనిపట్టినీనివాని-10-పూ-371

ఈ పద్యములన్నింటఁ దత్త్వన్ని వేశగత మాతాశిశురూప సౌందర్యచిత్రణమునం దుపాయభూతమైనది స్వభావోక్త్యలంకారము

శ్రీ కృష్ణుఁడు గోపబాలురతోఁ జట్టులారగించు దృశ్యము - ఈ దృశ్యమును బోతనగారు పరమరమణీయముగాఁ జిత్రించెను. ఒక చెఱువు. దానిలోఁ గలువలుఁ, దామరలు పూచియున్నవి. పూలపైన తుమ్మెదల ఝంకారవము. జలపక్షుల కలకలారావములు. ఒడ్డున ఫలభారమున వంగిన చెట్లు, చెట్లక్రింద దట్టమైన నీడలలో నిసుకతిప్పలు. ఆప్రక్కలఁ బచ్చికపట్టలమేయుచున్న యాలకదుపులు, తిప్పమీద గోపబాలురమధ్య శ్రీ కృష్ణుఁడు చట్టులారగించు చున్నాఁడు.

“జలకాంతస్థితకర్ణికం దిరిగిరా వంఘంబులై యున్న రే
కులచందంబునఁ గృష్ణునిం దిరిగిరా గూర్చుండి వీక్షింపుచున్
శిలలుం బల్లవముల్ దృఢంబులులతల్ చిక్కంబులున్ బూపు లా
కులు కంచంబులుగా భుజించిరచటన్ గోపార్థకుల్ భూవరా!” 10-పూ-493

మాటిమాటికి వ్రేలుమడిచి యూరించుచు నూరుఁగాయలు దినుచుండునొక్కఁ
దొకని కంచములోని దొడిసి చయ్యనమ్రింగి చూడు లేదని నోరునూపునొక్కఁ
దేగురాద్గర చల్లలెలమిఁబన్నిదమాడి కూర్కొనికూర్కొని కుడుచునొక్కఁ
దీన్నియుఁ దగఁబంచియిడుట నెచ్చలితనమనుచు బంతెనగుండు లాడునొకఁడు
కృష్ణజూడు మనుచుఁగికురించి పరుమ్రోలి మేలిభక్త్యరాశి మెనఁగునొకఁడు
నవ్వునొకఁడు నఖుల నవ్వింపుచునొకఁడు ముచ్చటాఁడు నొకఁడు మురియు నొకఁడు
10-పూ-494

కడుపున దిండుగాఁగట్టిన వలువలో లాలితవంశనాళంబుఁ జొనిపి
విమల శృంగంబును వేత్రదండంబును జాతీరాసీక దాదంక నితీకి.
మీఁగడపెరుఁగుతో మేళవించిన చల్లిముద్దదాపలిచేత మొనయనునిచి
చెలరేఁగి కొసరితెచ్చిన యూరుఁగాయలు వ్రేళ్ళనందులను దా వెలయనితీకి
సంగడిల నడుమఁ జక్కనఁ గూర్చుండి సర్వభాషణముల నగవునెఱపి
యాగభోక్త కృష్ణఁ దమరులువెఱఁగంద శైశవంబు మెఱసి చల్లిగుడిచె
10-పూ-496

దేవతలు వెఱఁగందు దృశ్యమిది-మూలమునందీదృశ్యము సరిగా
నిట్లే వర్ణితమైనది. గోపబాలుర పరిహాసములను బోతనగారు విస్తరించి
వర్ణించినాఁడు. తక్కినదంతయు సమానమే. దృశ్యసౌందర్యమును
బ్రత్యక్షీకరించుటలో నుపమాన్యభావోక్తులు చారి తార్థ్యమును
జూపినవి. ఈ యలంకారములు మూలములోనిచేయయినను రచనా
విశేషమువలనఁ దెనుఁగుసేత యందొక క్రొత్తతత్తువుకు సంపాదించు
కొన్నవి. పోతనగారి భావనావిశేషమువలన వానికీనవ్యత చేకూరినది.
ఇచ్చట భావన తెనుఁగుపలుకుఁబడి తోడిరచనాశిల్పరూపమని
గ్రహింపఁదగినది.

కాళియ మర్దన ఘట్టము

ఈ ఘట్టమున మడుగునందు దుముకు పరమేశ్వరమూర్తినిఁ జిత్రించుటలోఁ బోతనగారి భావనా పారమ్యముద్వ్యోతకమగుచున్నది. మూలమునందీపట్టున “కృష్ణః కదంబ మధి రుహ్యతతోఽతితుంగ మాస్ఫోట్య గాఢరశనోఽభ్యపతద్విషోదే”- 10-16-6. అని మాత్రమే యున్నది. గరుత్మంతుఁడమృతమును దెచ్చుచు నాకదంబముపై వ్రాలుటవలన నది శుష్కముగాకుండఁ బుష్కలముగా నున్నది. దీనికిఁ గారణము సంభవింపఁబోవు పరమేశ్వర చరణసంస్పర్శభాగ్యము కలదగుటయని పురాణాంతరవచనమని శ్రీధరీయము - పోతనగారి శ్రీధరీయ స్వారస్యమునుగ్రహించి గరుత్మదాక్రాంతిని విడిచి “పూర్వజన్మభాగ్యంబునం దనచరణసంస్పర్శమునకు యోగ్యులై తత్సమీపంబున విశాలవిటపి శాఖాకదంబంబుతోనున్న కదంబ భూజంబునెక్కి” యని వ్రాసెను. గరుత్మదాక్రమణమువలన నమృత స్పర్శసోకి యాకదంబ మనంతకాలము బ్రదికియుండుట సంభవించినది. పరమేశ్వర పాదస్పర్శభాగ్యము దానికి లభింపవలసియున్నదిగావున నట్లు జరిగినది. ఇచ్చట కదంబము బహుకాలము బ్రదుకుటకైన హేతువుతోడి ప్రయోజనములేదు. పరమేశ్వర చరణసంస్పర్శమునకు యోగ్యత్వము దానికబ్బుట దాని పూర్వపుణ్యవిశేషమని చెప్పటచే దానిజన్మ చారిత్రార్థము చెప్పినట్లుగును. చరణ సంస్పర్శ సమకాల జనితమైన తన్మయ భావలక్షణవికాసముతోఁ గదంబవృక్షము మన కన్నులయెదుట రూపుకట్టుచున్నది. పోతనగారి లక్ష్యమిది. అట్టి కదంబమునెక్కి -

“కటిచేలంబు బిగించి పింఛమునఁ జిక్కంగొప్పు బంధించి దో
స్తటంస్పాలన మాదరించి దరణద్వంద్వంబుగీలించి త
త్కుట కాభాగ్రముమీదనుండి యుటికెన్ గోపాలసింహంబు ది
క్రటముల్ మ్రోయ హ్రదంబులో గుభగుభధ్వానంబనూనంబుగన్”

మూలమునందలి “అస్ఫోట్య గాఢరశనోఽభ్యపతద్విహోజే” యన్న మాటకుఁ దెనుగుసేత యిది. పద్యమునందలి స్వభావోక్తి మూలమునందలిదియే. ‘గోపాలసింహము’న్న రూపకము పోతనగారిది. ఈ రూపకము స్వభావోక్తి సహకృతమై చెట్టుపైనుండి యులుకుచున్న శ్రీకృష్ణుని వీరస్వరూపమును రూపుగట్టించుచున్నది. పద్యరచనము వీరసంరంభమునకు ద్యోతకమై రూపరచనమునందుఁ బర్యవసించు చున్నది.

ఇచట రూపమాధుర్యము భావనయందుఁ బ్రధానవిషయము. వీరసంరంభము తదంగభూతము. భక్తిప్రధానరసము వీరమంగము. వీరము కథాలంబి. వక్త్రశోభ సమాలంబిభక్తి. కాళియాపి పడగలపై నృత్యము సేయు శ్రీకృష్ణుని జగన్మోహనరూపమును రూపకాలంకారముచేతఁ బోతనగారు చిత్రించినారు. మూలమునందీ పట్టున -

“తస్మాద్ధర్మతన్నికరస్పర్శాతితామ్రపదాంబుజోఽఖిలకలాదిగురుర్ననర్త;
తం నర్త ముద్యత మవేక్ష్య తదా తదీయా గంధర్వసిద్ధమునిచారణదేవపద్యః
ప్రీత్యా మృదంగపణవానకవాద్యగీతపుష్పోపహరనుతిభి స్సహసోపసేదుః”

10-16-26.27

అని యున్నది. పోతనగారు దీనినంతయుమార్చి యిట్లు వ్రాసెను-

“ఘనయమునానదీ కర్ణోలహేషంబు సరసమృదంగ హేషంబుగాఁగ
సాధుబృందావనచరచంచరీకగానంబు గాయకనుగానంబుగాఁగ
గలహంస సారసకమనీయమంజు శబ్దంబులు తాళశబ్దములుగాఁగ
దివినుండి వీక్షించు దివిజగంధర్వాది జనులు సభాసేనజనులుగాఁగ
ఐద్రురాగాదిరత్నప్రదానమానమహితకాలియఫణిఫణామంటపమున
నళినలోచనవిఖ్యాతనర్తకుండు నిత్యనైపుణ్యమునఁబేర్చి నృత్యమాడె”

మూలమునందలి దేవకాంతల స్థానములో యమునా నదీ చంచరీకాదులనునిలిపి దృశ్యమునకు స్వాభావికతను సంపాదించుటవలన భావనాయోగ్యమై యా ప్యాయతరము గనున్నది. కాళియ ఫణారత్నములుసోకి శ్రీకృష్ణుని పాదములెఱ్ఱుబడినవని మూలము. బోతనగారు కాళియాహిఫణములను మంటపముచేసి ఫణారత్నములచేత నలంకృతమునుగామార్చి సృత్యయోగ్యముగా మార్చినాడు. ఆ మంటపమునందు బాలకృష్ణుని సృత్యము, ఆ సృత్యము ఫణాగ్ర రత్నాలంకార ప్రభాపూరముచే కిరీరీతమై కన్నులయెదుట నారాత్రిక పట్టుచున్నది.

మునికాంత లన్నమార గింపు సేయుట కై వచ్చి దర్శించిన స్వామి రమణీయమూర్తి సౌందర్యమును. రచనాచాతుర్యముచే బోతనగారు విశదీకరించినారు. మూలమున నీ రమణీయమూర్తి స్వభావోక్తిచేత నిట్లు చిత్రితమైనది.

“క్యామం హిరణ్యపరిధిం నవమాల్యధర్మ దాతుప్రవాకనటవేష మనుప్ర తాంసే।
విన్యస్తహస్త మితరేణ ధునాన మర్జం కర్ణోత్పలాలకకపోలముఖాబ్జహాసమ్॥

1110-23-23.

ఈ శ్లోకమునందు మూర్తి సౌందర్యము సంగ్రహోక్తమైనది. దీనిని విస్తరించి యాలోచనావిషయకమైన రామణీయకమును బోతనగారావిష్కరించినాడు.

“ఒక చెలికానిపై నొకచెయ్యిసాచి వేటొకచేత లీలాబ్జమూచువానిఁ
గొప్పున కందని కొన్ని కుంతలములు చెక్కులనృత్యంబు సేయువానిఁ
గులుచుచుగులుపుచ్చి కొమరారఁ గట్టిన పసిడి వన్నెలుగల పటమువాని
నొదల దిరిగిరా నలవడఁజుట్టిన దట్టంపుఁబంపు దండవాని
రాజితోత్పలకర్ణపూరములవాని మహితవల్లవ పుష్పదామములవాని
భువనమోహననటవేషభూతివానిఁ గనిరి కాంతలు కన్నులకఱుపుదీట”

అథో రేఖాంకితములైన విశేణములచే మూలమునందలి రూపచిత్రణమును బోతనగారు పరిష్కృతముగావించినాడు, పలుకుబడి సాగసుచేతఁ బద్యరచనాశిల్పముచేత మూర్తి సౌందర్య రచనమునందుపాయభరితమైన స్వభావోక్తికి నూతనత్వము చేకూరినది. 'కనిరి కాంతలు కన్నులకటవుదీఱ' ననుటలో, బోతనగారి మూర్తి సౌందర్యమునెంత గాఢముగా భావించెనో విశదమగుచున్నది. ఒక్కమునికాంతల కన్నుల కటవుదీఱుటయేకాదు. ఈ భావనామూర్తి యావిష్కారమువలనఁ బోతనగారు తనకన్నుల కటవుతోఁబాటు మనకన్నులకటవుగూడ దీర్చినాడు.

గోవర్ధనోద్ధారణము

గోవర్ధనోద్ధారణదృశ్యము మూలాతిరిక్తముగాఁ బోతనగారు భావించి చిత్రించెను. మూలమునందు.

ఇత్యుక్త్యేకేన హస్తేన కృత్వా గోవర్ధనాచలం |

దధార లీలయా కృష్ణశృత్రాకమివ బాలకః ||

10-25-19

చత్రాకం - శిలీంధ్రమని శ్రీధరీయము - చత్రాకమనగా, బుట్టగొడుగు. దీనికిఁ బోతనగారు వ్రాసినపద్యము.

“కిరియై ధరయై త్తిన హరి కరి సరసిజముకుళమెత్తుగతిఁ ద్రిభువనశం
కరకరుడై గోవర్ధనగిరి యెత్తెన్ జక్కనొక్కకేలన్ లీలన్”

మూలమునందలి చత్రాకమునకు సరసిజముకుళము రమణీయమైనమార్పు. తదనుగుణముగాఁ గరియు పమానము పమాలంకారమునకుఁ బరిపూర్ణత్వము దెచ్చినది. తరువాత పద్యమునందుఁ బోతనగారు గోవర్ధనగిరియందు చత్రత్వమారోపించి రూపకాలంకారముచేత గోవర్ధనధారియైన బాలకృష్ణునిఁజిత్రించినాడు. పూర్వోక్తమైన యుపమాలంకారముతో నీ రూపకమును జేర్చి భావనా

పారమ్యమైన రూపసౌందర్యమును భోతనగారావిష్కరించెను. ఈ రెండలంకారముల నిట్లు కలుపుట యలంకారసంయోజనారీతి యందద్భుతమైన శిల్పము.

బాలుండాడుచు నాతవశ్రమని సంభావించి పూగుత్తి కెం
గేలందాల్చినలీల లేనగవుతోఁ గృష్ణుండు దానమ్మహా
తైలంబున్ వలకేలఁదాల్చి విపులచ్చత్రంబుగాఁ బట్టె నా
భీలాభ్రచ్యుత దుఃఖిలాదకీతగోపీగోపగోపంక్తికిన్

ఈ పద్యముతోఁ దృప్తిలేక మఱల నీయలంకారముల నే విస్తరించి రెండుపద్యములలో దృశ్యసౌందర్యము వివృతము గావించినాఁడు పోతన.

హరి దోర్దండము కామగుబ్బిఁఖరంబాలంబి ముక్తావళుల్
పరగంజాతెడు తోయబిందువులు గోపాలాంగనాపాంగ హా
సదుచుల్ రత్నదయంబుగాగ నవలచ్చత్రంబు శోభిల్లెఁ ద
ద్గిరిబిద్దుర్మదభంజియై జలధరాక్లిన్న ప్రజారంజియై
రాజీవాక్షునిచే నొకరాజీవముభంగి తైలరాజము మెఱసెన్
రాజేంద్ర మీఁద మధుకరరాజిక్రియ మేఘరాజి రాజిల్లెఁగడున్ 10-పూ-920-921

మొదటి పద్యమునందు సావయవరూపకము, రెండవ పద్యమునందుఁ బూర్ణోపమదృశ్య సౌందర్యమునుబట్టి యిచ్చుచున్నవి.

గోపికా విచయనము

గోపికా విచయనమునందలి శ్రీకృష్ణదేవుని మూర్తిచిత్రణము రూపమాధుర్యమునకుఁ బరసీమ, విప్రలంభశృంగారమునకాలంబనముగ విరచితమై శ్రీకృష్ణదేవుని దివ్యసౌందర్యమిచట సర్వాతిశాయియై తళతళలాడుచున్నది. ఈ ఘట్టమంతయు మూలాతిరిక్తమైన శిల్ప రామణీయకముతో నొప్పారుచున్నది. శ్రీకృష్ణుఁడచ్చటఁ

బ్రత్యక్షముగాలేడు, తిరోహితుడై నాడు. కాని మనకీ ఘట్టము నందంతటను శ్రీ కృష్ణమూర్తి పరమమధురమైన దర్శనమొసగుచునే యుండును. ఆయన కన్పించనిది గోపికలకుమాత్రమే. వారికిమాత్రమే తిరోహితుడై నాడు. ఎక్కడకుఁ దిరోహితుడై నాడు! దృశ్యమాన మగుచున్న నామరూపాత్మకమైన వృక్షలతాదికమైన జగత్తు మఱుగునకుఁదిరోహితుఁ డైనాడు. తాదృశవృక్షలతాదులందంతర్హితుడైన పరమేశ్వరుని వెదకుచున్నారు గోపికలు - చర్మచక్షువులకు గోచరముగాని, పరమేశ్వరమూర్తి నేకాగ్రభావనాపాటవమున నెల్లెడల రూపుగట్టించుచున్నారు. ఇచ్చట మనకు దర్శనమిచ్చునది భావనామయమైన పరమేశ్వరమూర్తి, అనగా గోపికల జీవసంపుటియందు స్థిరమైన భగవంతుని మధురరూపమన్నమాట. నిరంతరభావనమువలన నీమూర్తి బహిరావిష్కరణముపొంది సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈ మూర్తిరచనము వట్టి తటస్థమైన రచనముగాదు. వేదనాత్మకమైన రచనమిది. ఈవేదన మూర్తిసౌందర్యభావనమువలన జీవసంపుటియందుఁ గలిగిన మథనము. ఈ మథనమునందు జీవసంపుటినుండి పైకిఁదేలిన నవనీతంపుముద్ద దర్శనగోచరమగుచున్న రమణీయమూర్తి, అనగా గోపికల జీవసంపుటియందుఁ బరమేశ్వరమూర్తి తిరోహితమైయున్నది. బాహిరజగత్తునందు దృశ్యమానమగు పరమేశ్వరమూర్తి తిరోహితావస్థయందు భావ్యమానమై యాంతరమైనమూర్తినిఁ బ్రత్యక్షీకరించినది. ఇదియే యిచ్చటి విప్రలంభానుభవ స్వరూపము. బయటి పరమేశ్వరమూర్తిని వెదకుచుండగా లోని పరమేశ్వరమూర్తి యావిష్కృతుఁ డైనాడు. వేదనామయమైన యీ మధురమూర్తియందు గోపికలు రమించుటయే విప్రలంభము. గోపికలకుఁ బరమేశ్వరుఁడు దొరికియు దొరకలేదు. వారుచూచియుఁ జూడనివారే, రమించియు విరహిణులే.

ఇదియొక యున్మాదావస్థ, పరమసుకుమారమైనది. పరమ విచిత్రమైన యవస్థ.

“గాయంత్య ఉచ్చై రము మేవసంగతా
విచిక్కురున్న త్తక వద్వనాద్వనం ।
పప్రచ్చురాకాశవదంతరం బహి
రూప్తేషు సంతం పురుషం వనస్పతిమ్॥

10-30-4

భూతములలోన వెలఁ ది
భృతుండగునట్టివానిఁ గాంతలు కాలిం
దీ తీర వనాంతరములఁ
బ్రాతిన్ వెదకంగఁ జనిరి పాడుచు నధిపా—

ఉదాహృత శ్లోకమునకుఁ బోతనగారి తెనుఁగుసేత.

ఈ ఘట్టమునకీ పద్యము - చూలిక వంటిది. లోనఁ బైటఁ
‘బ్రఖ్యాతు డగు వానిని వెదకుటయుఁ బాడుటయు నున్నాదలక్షణ
ములు. తక్కి-న రచనమంతయు నీ యున్నాదమును విస్తరించి వర్ణించు
టయే ఈ యున్నాదము వృక్షలతాది సంప్రశ్నముచే మూలము
నందుఁ దెనుఁగుసేతయందును దుల్యముగాఁ బ్రతీతమగుచున్నది.
కాని యున్నాదభావమునం దుపాయ భూతమైనది తదాత్మకత్వము.
“తదాత్మికాన్యవేదిషుః కృష్ణవిహార విభ్రమాః” । ‘తదాత్మకత్వమున
నేననేన కృష్ణుండనని కృష్ణగుణా వేశంబులం జరించుచు’-నని మూలాను
వాదములరెంటు నీ విషయము చెప్పఁబడినది. ‘తదాత్మికాః- తస్మిన్నే
వాత్మాయాసాంతాః’ - అని శ్రీధరీయము. తదాత్మకత్వమనగాఁ
దద్గత చిత్తత్వము. తత్సౌందర్య భావనా వివశత్వమని యర్థము.
మూలమునందీ సౌందర్యభావనము వృక్షసంప్రశ్నమునందుఁ గేవల
కృష్ణనామపర్యాయ వాచకపద గ్రహణముచే మాత్రముననే వ్యక్త
మగుచున్నది. తెనుఁగుసేతలో సౌందర్యలక్షణ వాచకపదగ్రహ
ణముచేయుట విశేషము. సౌందర్యభావనము నామగ్రహణముకంటె
సౌందర్యలక్షణ కథనముచే నధికముగాఁ బ్రతిభాసించును—

దృష్టోపః కచ్చి దశ్శతృష్ణక్షన్యగోధ నో మనః
నందసూనుర్గతో హృత్వా ప్రేమహాసావలోకనైః॥

కచ్చిత్కురవకాశోక నాగపున్నాగవంశకాః ।
 రామానుజోమానినీనాం గతో దశహరస్మితః ।
 కచ్చిత్తులసి కల్కాణి గోవిందచరణపియే ।
 స హత్వాశికులైర్భిభ్రద్దృష్టస్తేతి ప్రియోఽచ్యుతః॥
 మాలత్య దర్శినః కచ్చి న్మృతే జాతియూచితే ।
 ప్రితింవో జనయ న్మాతః కరస్పర్శేన మాధవః ॥

చూతప్రియాశు పనసాసనకోవిచార
 జంబీర బిల్వ వకుళామృ కదంబనీపాః ।
 యేనైస్యే సరార్థ భవికా యమునోపకూలాః
 శంసంతు కృష్ణపదవీం రహితాత్మనాం నః ॥

10—30 — 5 నుండి 9.

ఈ శ్లోకములపరుసయం దంతటను నందసూను రామానుజు
 గోవిందమాధవ కృష్ణాదినామ గహణము తదాత్మకత్వద్వ్యోతకముగా
 నున్నది. తెనుఁగు సేతయందు —

పున్నాగ కానవే పున్నాగవందితుః దిలకంబి కానవే తిలకనిటలు
 ఘనసార కానవే ఘనసారశోభిరు బింధూక కానవే బింధుమిత్తు
 మన్మథ కానవే మన్మథకాయని పంశంబి కానవే పంశధరుని ।
 జిందన కానవే చందన శీతలు । గుండంబి కానవే కుందరదను

నింద్రభూజమ కానవే యింద్రవిభవుఁ గువలపృక్షమ కానవే కువలయేకుఁ
 బ్రియకపాదక కానవే ప్రియవిహారుననుచు, గృష్ణనివేదకర య్యట్టిముఖులు

నల్లనివాడు పద్మనయనంబులవాడు కృపారసంబు పైఁ
 జల్లె డువాడు మోళిపరిసన్నిహితపంచమువాడు నవ్వూరా
 జిల్లెడు మోమువాడొకడు చెల్వలమానధనంబుదెచ్చెనో
 మల్లియలారః । మీ పాదలమాటున లేడుగదమ్ము చెప్పరే ।
 అంగజునైనఁజూడ హృదయంగముడై కరగించువాడు శ్రీ
 రంగదురంబువాడు హధురంబగు వేణురవంబువాడు మ

మృంగజా పువ్వుఁదూపులకు నగ్గముపేసి లవంగబంగ సా
రంగములార : మీకడకు రాఁడు గదా కృపనున్నఁ జెప్పరే :

ఇత్యాది పద్యములందు శ్రీకృష్ణరూప మాధుర్యభావనము
తనస్థయత్వాధిక్య ద్యోతకమగుట విశేషము. మొదటిపద్యమునందలి
యమకాలంకారము, రెండవ పద్యమునందలి రూపక కృతపస్తుధ్వని,
మూడవ పద్యమునందు సంబంధాతిశయోక్తి, స్వభావోక్తులు చరన్వయ
మాణమూర్తి స్వగూఢ మావిష్కరించుచున్నది. ఈ ఘట్టమునకంతకు
'నల్లనివాఁడు పద్మనయనంబులవాఁ' డన్న పద్యము ప్రాణభూతము.
ఇందు విభావముఖమున విప్రలంభము ధ్వన్యమాన మగుచున్నది.
విభావము శ్రీకృష్ణుఁడు, 'మాన ధనంబు దెచ్చెన'ను రూపకముచేత
శ్రీకృష్ణునియందుఁ జోరత్వము (పస్తుధ్వని) ధ్వనించుచు, జర్వ్యమాణ
రూపసౌందర్యమును జకచ్చకిత మొనర్చుచున్నది. ఈ ఘట్టము
పోతనగారి భావనాపారమ్యమునకు బరమోదాహరణము. భీష్మస్తుతి
ఘట్టమునఁ జిత్రితమైన మూర్తిసౌందర్యముగూడ భావనా మయ
మైనది. ఇచ్చట పల్లతమైనమూర్తి దృగ్గోచరుఁడగుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు
గాదు. దృగ్గోచరమగుచున్న శ్రీకృష్ణమూర్తి హృదయపుండరీకమునఁ
దిరోహితమైయున్న పరమేశ్వరమూర్తిని భావనాగోచర మొనరించి
నది. ఈ భిన్నమూర్తు లిట స్పష్టముగా పర్ణితములైనవి. 1-213 లో
జర్మచక్షువులకు గోచరమగుచున్న మూర్తి పర్ణితము.

ఆట్టి సర్వేశ్వరుం డఖిల దేవోత్తంసుఁ డెవ్వేళఁ బ్రాణింబు లేను నిడుకు
నంవాక నిది మందహాసుఁడై వికసిత వదనారవిందుఁడై నచ్చినేడు

నాల్గుభుజములు గమలాభనయనయుగము
నొప్పఁ గన్నులముందట నున్నవాఁడు.
మానవేశ్వర నా భాగ్య మహిమఁజూడు
మేమిచేసితి నో పుణ్య మితనిఁ గూర్చి॥

భీష్మస్తుతియందు వర్ణితమైనదీ దృగ్గోచరమగుచున్న మూర్తి రామణీయకము గాదు. మఱి యందు వర్ణితమైన దతీతదేశకాలావస్థా విశిష్టమైన మూర్తిసౌందర్యము.

1. త్రిజగన్మోహన నీలికాంతి తనువుద్దీపింప 1-217.
2. హయరింఖాపరిధూళిధూసరపరిన్యస్తాలకోపేతమై 1-218
3. నరుమాటల్విని నవ్వుతో 1-219
4. తనవారిఁ జంపఁ జాలక 1-220
5. కుప్పించియెగసిన కుండలంబులకాంతి 1-221
6. తనకున్ భృత్యుఁడు 1-222
7. పలుకుల నగవుల 1-223
8. మునులు నృపులుసూచ 1-224

ఈ పద్యములందు చర్ణితములైన మూర్తులు భిన్నభిన్న దేశ కాలావస్థా విశిష్టములైనవి. వీని యన్నింటియందుక ప్రత్యభిజ్ఞులగుదు. జహద జహల్లక్షణచే భాగత్పాత్ర పూర్వకముగా నభిన్నవ్యక్తి సౌందర్యభావపము నందే వీని యన్నింటికిఁ దాత్పర్యము దేశకాలావస్థా విష్కరణమునందు వీనికి విశ్రాంతిలేదు. దేశకాలాద్యావిష్కరణము మూర్తి సౌందర్యచర్వణము దుఃఖయోగించును. విశ్రాంతి ప్రతభిజ్ఞానాత్మకమైన వ్యక్తి సామాన్యమునందే — ఒక సూర్యుండు సమస్తజీవులకుఁ దా నొక్కొక్కఁడై తోచుచోలిక. 1-225 నను పద్యమునందు చర్ణితమైన దిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్మకమైన పరమేశ్వర తత్త్వమే. ఈ యర్థమంతయు “అని యిట్లు మనోవాగ్దర్శనంబులఁ బరమాత్మయగు కృష్ణుని హృదయమున నిల్పికొని నిశ్శ్వాసంబులు మాని నిరుపాధికంబైన వాసుదేవ బ్రహ్మంబునం గలిసిన భీష్మునిం జూచి సర్వజనులు దివసావసానంబున విహంగంబు లూరక యుండు తెఱుగున నుండిరి” — యనుటలో వ్యక్తమగుచున్నది.

ఇట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్మకమైన వ్యక్తి సామాన్యము భీష్ముని హృదయమున సంస్కారాత్మకముగా స్థిరమై యున్నది. నయనగోచర

మగుచున్న తత్కాల తద్దేశతదవస్థావిశిష్టమైన పరమేశ్వరమూర్తి
యతీత దేశకాలావస్థావిశిష్టమూర్తి సౌందర్యభావనాసరణి నధిరో
హించి హృత్పండరికమునం దిరోహితమై సంస్కారరూపమున నున్న
పరమేశ్వరమూర్తి (వ్యక్తిసామాన్యము) నిఁ జర్వణాగోచర మొనరించి
నది. ఇదియే భక్తిరసము.

“దుగ్ధచిత్తే ప్రవిష్టా యా గోవిందాఽఽకారతాస్థితా
సా భక్తిరి త్యభిహితా”- (భక్తిరసాయనము - 2-1)

ఈ విషయమును భక్తిరసమును గుఱించి వ్రాయు సందర్భమున
విపులీకరింతును. ఇచ్చట జిత్రితమైన మూర్తి భావనాత్మకమైన దనుట
ప్రస్తుతము. అతీతదేశకాలావస్థలు ప్రత్యక్షములుగా భావ్యమానములై
మూర్తి సౌందర్య చర్వణమునం దిట నుపయుక్తము లగుచున్నవి.

ఈ ఘట్టమునందుఁ బ్రధానమైనది భావికాలంకారము. ఈ
యలంకార మిచ్చట భక్తిరసమునకు వ్యంజకముగానున్నది. తత్తత్పద్య
గతము లైన యుపమాన్వభావోక్త్యతిశయోక్త్యాద్యలంకారములు
భావికాలంకార రచనమునందు విషయమగు మూర్తిసౌందర్య చిత్రణ
మునం దుపాయభూతములగుచున్నవి. ఈ పర్ణనమునకంతకు మూలమునం
దాకరమున్నది. చిత్రితమైన మూర్తి లక్షణము, తదున్మీలతములైన
యలంకారములు భక్తిరస వ్యంజకమగు భావికాలంకారమునన్నియు
మూలమునందలివే. మూలమునందలి చిత్రగుణము గంభీరమై యాలో
చనాగమ్యముగానున్నది. పోతనగారు తన భావనాపటిమచే నీ రామ
ణీయకమును బ్రత్యక్షీకరించుకొని విపులీకరించి ప్రదర్శించెను.

“తిరుభువనకమనంతమాలవర్ణం రవికర గౌరవరాంబరం దధానే ।

వపురలకకులావృతాననాబ్జే విజయనభే రతిరస్తు మేనవద్యా 1-9-33

తిరుజగన్నోహన నీలకాంతి తను వుదీపింపఁ బ్రాభాతనీ

రజి బంధు ప్రభమైన చేలమువయిన్ రఁజిల్లు నీలాలక

వృజి సంయుక్త ముఖారవింద మతిసేవ్యంబై పృకాశింప మా

విజయుంజేరెడి వన్నెలాఁడు మడినాడేళించు నెల్లప్పుడున్,

కమనశబ్దమునకు మోహనశబ్దము. రవి - “ప్రభాతసీరజబంధు-
అని విశేషణ ప్రయోగము. అలకకులాపృతానగాజ్జే - “సీలాలకప్రజ
సంయుక్తముఖారవిందము - అని విశేషించుట. ఉద్దీసింప, రంజిల్లి
అతిసేవ్యంబై ప్రకాశింప - రమణీయతాధిక్య ద్యోతకక్రియా పద
ప్రయోగమును మూలశ్లోకమునందు పర్ణితమైన మూర్తి సౌందర్య
మును విపులీకరించుచున్నది వన్నెలాఁడన్న విశేష్యము గమనింపఁ
దగ్గది. పర్ణితరూప సౌందర్యాచుగ్రాహకమైన కర్తృపద ప్రయోగ
ముచేఁ బోతనగారి మూర్తిసౌందర్యోన్మీలననిష్ఠ వ్యక్తమగుచున్నది.

యచితురగరతోవిధూమృ విష్వక్కుచలిత శృమవా ర్యలంకృతాస్యే -

మమ నిత శరై ర్విభజ్యమానత్వవివిల సత్కవచేఽస్తు కృష్ణకత్తా॥

1-9-34

హయరింభాపరి ధూమ్రాసర పరిన్యస్తాంకోపేకమై

రయజాత శృమబిందుతోయయుతమై రాజిల్లనమ్మోముతో

జయమున్ బాధనకిచ్చు వేక్కనని నా శస్త్రాగ్రహతిన్ జాల నొ

చ్చిముఁ బోరించు మహానుభావు నెదలోఁ జి.తింతు నశ్రాంతమున్

తురగరజః - హయరింభాపరిధూళి - విధూమృ - ధూసర -
విష్వక్ - పరిన్యస్త - కచ - అలక - శ్రమవారి - రయజాత శృమ
బిందు - విశేషణకల్పనము) ఉక్తపదప్రయోగము చలన మూల
భావము విపులముగా వ్యాఖ్యాతమై మూర్తి సౌందర్యము నున్మీలించు
చున్నది. తురగాణాం ఖురరజస్తురగరజ స్తేన విధూమూః - ధూసరాః
తేచ విష్వంచః - ఇతస్తతశ్చలంతః - కచాః కుంతలాః - అను
శ్రీధరియ వ్యాఖ్యను బోతనగా రెంత నిపుణముగాఁ దెనుఁగు సేత
యందు నదికెనో దెలియఁదగును.-

స్వనిగమమహాయ మత్ప్రిజ్ఞామృతమధికర్తు మవప్లుతో రథస్థః
 దృతరథ చరణోఽభ్యయాచ్ఛలద్ధుర్హరివ హంక్షమిభంగతో త్తరీయః

1-9-37

శతవిశిఖవతో విశీర్ణదంశః క్షతజవరిపుత ఆతతాయినోమే॥

ప్రసవమ భిససార మద్వధార్థః స భవతు మే భగవాన్ గతిర్ముకుందః॥

1-9-38

కుప్పించి యెగసిన కుండలంబులకాంతి గగనభాగంబెల్లఁ గప్పికొనగ
 నుఱికిన నోర్వక నుదరంబులోనున్న జగములవేగున జగతి గదలఁ
 జక్రింబుఁజేపట్టి చనుదెంచు రయమునఁ బైనున్న పచ్చనిపటము జాణ
 నమ్మితి నాలావు నగుఁజాటుసేయక మన్నింపుమని కీర్తిసి మఱలఁ దిగువఁ

గరికి లంఘించు సింహంబు కరణీమేఱసి

నేడు భీష్మునిఁ జుపుమ నిన్నుఁగాతు

విడుపు మర్జనః : యనుచు మద్విశిఖవృష్టి

దెరిలి చనుదెంచు దేవుండు దిక్కునాకు-

అపప్లుతో రథస్థః - కుప్పించి యెగసిన కుండలంబులకాంతి
 గగనభాగంబెల్లఁ గప్పికొనగ - అపప్లుతి = ఎగురుట మాత్రమే
 మూలమునందు క్తమైనది. ఎగురుట యందలి రూపసౌందర్యము నతిశ
 యోక్తిచేఁ బోతన చిత్రించినాఁడు. దృతరథచరణోగతో త్తరీయః -
 చక్రింబు చేబట్టి చనుదెంచు రయమునఁ బైనున్న పచ్చని పటము
 జాణ. మూలమునందు గతో త్తరీయత్వ ముక్తమైనది. ఉత్తరీయము
 జాటునప్పటి సౌందర్యము పోతన పర్ణించినాఁడు, 'చనుదెంచు రయ
 మున' ననుటచే మూలమునం దర్థాన్నిధమగు వేసోద్ధతి వాచ్యమై
 రూపచిత్రణమునకు స్పష్టాభివ్యక్తి సమకూర్చినది. చలద్గః - ఉఱికిన
 నోర్వక యుదరంబులోనున్న జగముల వ్రేగున జగతిగదల - మూల
 మునకు శ్రీధరియానుసారి వివరణము. 'నమ్మితి నాలావి'త్యాది
 స్వతంత్రకల్పనము చిత్రితరూప సౌందర్యమున కుత్కర్తాధాయకము.
 క్షతజవరిపుతః - ఈ విశేషణము దృశ్యసౌందర్యము నపక్షపాదించునది

కావునఁ బోతనగారు వదలుట యుచితమే. ప్రసభమభినసారభగవాన్ - మద్విశిఖవృష్టిఁ దెరలి చనుదెంచు చేవుఁడు. రూపకల్పనమున కనువైన మాపు. ఈ ఘట్టమునందలి తక్కిన పద్యములన్నింట నిట్టిరూపకల్పన మునకై పోతనగారు మూల భావములను విపులీకరించుట, విశేషించు టయు నలంకరించుటయుఁ గన్పించును-

రాసక్రీడాదృశ్యము దేవతలుమాచి యానందించినట్టిది-10 పూ-1081 నుండి 1097 వఱకు రాసక్రీడాదృశ్యము పర్ణితము. 1081 పెద్దగద్యము. ఈ గద్యమునం దుపమాప్రాసాద్యలంకారములు దృశ్యసౌందర్యము నావిష్కరించుచుఁ బోతనగారి భావనావైశద్య మునకు నిదర్శకములుగానున్నవి. బంధములు, తానకములు, పాదచారి పార్థివచారి వ్యోమచారివిశేషములు, కరభావములు, ముద్రాలంకార ములు, జానుమండలభేదములు, దైవమండలములు, భ్రమణములు, కరణములు, వీక్షణములు, శిరోభావములు, సంగహారములు మొదలైన నృత్యవిశేషముల లక్షణ పరిజ్ఞానము చేతఁగాని రాసక్రీడాదృశ్య సౌందర్యము రూపుకట్టదు. ఈ పర్ణనమునందుఁ బోతనగారు తననృత్య లక్షణపరిజ్ఞానమును వెలయించెను. ఈ గద్యమంతయు నొకయెత్తు, దీని తరువాత వ్రాసిన పద్యమొకయెత్తు-

నడుములు పీఠియాడ చిఱునవ్వులు వివ్వటిలంగ హారముల్
సుషివడ మేఖలల్ వదలఁజూడ్కి మెరుంగులుపర్వ ఘర్మముల్
పొడమఁ గురుల్ చలింప శ్రుతిభూషణముల్ మెఱవన్ సకృష్ణులై
పడఁతుక లాడుమం జెలఁగి పాడిరి మేఘతట్టితా పృథన్.

ఈ పద్యమునకు మూలమిది—

సైన్యజవిధుతిఖిః సస్మితైర్భూరి విలాసైః।
జ్యన్మద్వైశ్చలకుచపటైః కుండలైర్గండలౌఠైః ॥
స్విద్యన్మృఖ్యః కచరరశనాగ్రింధయః కృష్ణవధోః।
గాయంత్యస్తం తడిత ఇవ తా మేఘచక్రేవిరేజః ॥

మూలమునందలి భుజవిధుతులు, భూవిలాసములు, చల కుచ పటములు తెనుఁగుసేతలో లుప్తములై నవి. వాని స్థానమునందు హారముల్ సుడిపడుట, చూడి, మెఱుంగులు పర్చుట సంగృహీతములై నవి. కాని వీఁగియాడ, నివ్వటిలంగ, పదల, పర్వజలింప, మెఱుయన్ మొదలై న క్రియాపదములు రాస వై భవమును బ్రత్యక్షీకరించుచున్నవి మూలమునందు విశేషణముఖమున నుక్తమగు భావము తెనుఁగుసేత యందుఁ గ్రియాముఖమై విచ్చారినది. సంస్కృతమున వల్లు చెప్పట సాగసు, తెలుఁగున నిల్లు సెప్పట సాగసు.

చెచవయొక్కతె చెక్కుఁజెక్కుతోమోపిన విభుఁడు తాంబూలచర్మితమువెట్టె
నాడును నొక లేచు యలసినఁ బ్రాణేకుఁ డున్నత దోఁస్తంభ మూతసేనెఁ
జెమరించి యొకభామ చేరినఁ గడగోరఁ జతురుఁడు కుచ ఘర్మజలము వాపె
నలకంబు లొక యింతి కలికచిత్రకరేఖ నంటినఁ బ్రియుఁడు పాయంగువ్వెఁ
బడఁతియొకతె పాడిపాడి డస్సిన యచరామృతమున నాడుఁడాదరించె
హారమొక్కనతికి నంసావృతంబైనఁ గాంతుఁ డురముఁజేర్చి కొఁగిలించె.

ఈ పద్యమునకు మూల మీ శ్లోకము.

కస్యా శ్చిన్నాట్య విక్షిప్త కుండల త్విషమండితం ।

గండంగండే సందధత్యా అదాత్తాంబూలచర్మితమ్॥

10-33-13

ఈ యొక్క శ్లోకమునకు నీసపద్యమునందలి తొలిచరణము తెనుఁగుసేత. తక్కినపద్యమంతయుఁ బోతనగారు స్వతంత్రముగా రచించినదే మూలశ్లోకమునందు ధ్వన్యమానమగుచున్న పరమేశ్వరుని దివ్యశృంగార భావము పోతనగారు విశేషాధానము చేసి యుద్దీప్తముగావించినాఁడు. రాసక్రీడాగతమైన సంభోగశృంగార మిందు ననుభావ పృష్కల్యముచేఁ బరిపుష్టమై ప్రతీయమానమగుచున్నది. శ్రీకృష్ణుని శృంగార చేష్టారామణీయకము పరమసుకుమారముగా నీపద్యమునందుఁ జిత్రితమైనది.

బృందావనమున వేణుగానలోలుండై న శ్రీకృష్ణుని భువన
మోహనమూర్తి చిత్రణము పోతనగారి భావకత్వమునకుఁ బరాకాష్ఠ.

బిర్లాపీఠం నటవరవపుః కర్ణయోఃకర్ణికారం ।

బిభ్రద్వాసః కనకకపిశం వైజయంతీంచమాలాం

రంధ్రాన్వేతోరథర సుదయా పూరయన్ గోపవృందైః ।

బృందారణ్యం స్వపదరమణం ప్రావిశద్గీత కీర్తిః॥ 10-21-5

శ్రవణోదంచిత కర్ణికారములతో స్వర్ణాభచేలంబుతో

నవతంసాయితకేకి పింఛకముతో నంభోజదామంబుతో

స్వవళుండై మధురావరామృతముచే వంశంబుఁ బూరింపుచు

న్నువిదా! మాధవుఁ డాలివెంట వనమం దొప్పారెడిం జూచితే.

మూలమునందలి గోపబృందమునకు బదులు తెనుఁగున గో
బృందము స్వీకృతమగుటయు, నలంకరణ సామగ్రి, 'తో' నని తృతీ
యాంతములుగా నిబంధితమగుటయు, మూలశ్లోకమునందు జిత్రితమైన
మూర్తిసౌందర్యమును దశతళలాడించుచున్నవి. పద్యమందలి రచన
చేత స్వభావోక్త్యలంకార ముద్గీషితమైనది. మూలమునందు శుకవర్ణిత
మైన యీ మూర్తిసౌందర్యమును గోఘృషీరితమును గావించి విభావ
ముఖమున భావోదయమును ధ్వనింపఁజేసి పోతన దృశ్యవై భవమును
రమణీయతరము చేసినాఁడు. దీని కనుకూలముగా బ్రహ్మాంధర్వలోలుం
డై న శ్రీకృష్ణమూర్తి దివ్యచిత్రణమును స్వతంత్రముగా ముందే చేసి
నాఁడు-

కర్ణావతంసిత కర్ణికారవృభ గంధభాగద్యుతిఁ గదలుకొలువ

భువనమోహనమైన భూఃలాసంబుతో వామభాగానతవదనమొప్ప

నపనవ్యకర మృదులాంగుళీదాతురి షడ్జ్వసికి మర్మసరణిఁ జూప

డాకాలిమీద నడ్డము సాచి నిల్చిన పవనఖద్యుతి భూమిఁ బ్రబ్బికోనఁగ

మౌళిపించము కంఠదామమును మెఱయ విలసిత గ్రామముగనొక్కజేషువందు

బ్రహ్మాంధర్వగీతంబు పరఁగఁజేసె జతురనటమూర్తి గోపాలచక్రవర్తి,

పద్యమందలి స్వభావోక్తి యీ గోపాలచక్రవర్తి రూపసౌందర్యము నున్మీలితము గావించుచున్నది. ఈ గోపాలచక్రవర్తి బ్రహ్మగాంధర్వగీతమును వినుచు సృష్టియంతయుఁ దన్మయమై సమాభ్యవస్థను జెందిన స్థితినిఁ బోతనగా రిరువదియైదు పద్యములలోఁ జిత్రించినాఁడు. ఈ ఘట్టమునందుఁ బోతనగారు చూపిన మూలాతిరిక్త శిల్పవైభవముచు వేట వ్యాఖ్యానించితిని. ఇచ్చట ప్రస్తుతమైనది రూపచిత్రణము. మురళి పూరించుచున్న గోపాలకృష్ణుఁడు తద్దానాకృష్టలై గుంపులు గుంపులుగా నరుదెంచు గోపయువతులు, కృష్ణుని మేఘమని భ్రమించియాడు నెమళ్ళు, విమానములందుఁబోవుచు మూర్ఛితలగుచున్న యమరాంగ నలు, మేతలుమాని మేచలు మఱచి శ్రీకృష్ణునిపంక మెత్తగాఁ జూచుచున్న మృగకదంబములు పాలుత్రాగుచుఁ ద్రాగుచు మాని యట్లే శ్రీకృష్ణునిపంకఁ జూచుచున్న బాలపత్నములు, నెమరువేయక మోరలెత్తికొని కన్నులప్పగించి చూచుచు నానందాశ్రువు లోడ్చుచున్న గోవులు, వృక్షశాఖలపై శ్రీకృష్ణమూర్తి దివ్యదర్శన ధ్యానములచే జొక్కుచున్న పక్షులు, వేణుగాన మాకర్ణించి పొంగి సుఖిదిరుగుచు శ్రీకృష్ణ పాదపద్మాలింగనము సేయుచున్న నదులు, ఆతపత్రమై పుష్పపృష్టి కురియు మేఘము, పుష్పఫలము లర్పించు కిరాతస్త్రీలు మన కండ్లయెదుట నొక దివ్యదర్శనమిచ్చి మైమఱపు ఘటించుచుందురు. ఈ గోపాలచక్రవర్తి వేణుగాన దృశ్య చిత్రణ మందలి వైభవమంతయు నీక్రింది పద్యముపట్టి యిచ్చుచున్నది - ఈ ఘట్టమునకంతకు నుపసంహారకముగా, “అస్పందనం గతిమతాం పులకస్తరూణా” మని మూలమునందున్నమాట. దానికిఁ బోతనగారు—

గిరులెల్ల జలములయ్యెం దరులెల్లను బిల్లివించె భరణి గగన భూ

చరులెల్లను జొక్కిరి హరి మురళిరవామృతముసోకి ముద్దియకంటే,

యని వ్రాసెను. మూలభావమును బోతనగారెంత చక్కగా విశేషించి పరిపూర్ణము గావించెనో యీ యుదాహరణము చెప్పను. దృశ్యగత సర్వాంశ సంగ్రహణ మీ పద్యమునందున్నది. రసవర

వశ్యమున్నది. ఈ దృశ్యమునందు రూపసౌందర్యమున కుత్కర్హా ధాయకము గోపికల తన్మయతావిష్కారము. గోపికాముఖమున వర్ణిత మగుటచే వారి మధుర శృంగారభావనచే నీ దృశ్యమంతయు నలంకృతమై వెలుంగొందుచున్నది.

గజేంద్ర మోక్షము :- గజేంద్రదక్షణార్థము విష్ణుమూర్తి యావిర్భవించుట మూలమునం దొక్కమాటలోఁ జెప్పబడినది. “నిఖిలాత్మకత్వాత్తత్త్రాఖిలామరమయోహరిరావిరాసీత్” అని. దీనికిఁ బోతనగారు పదునాల్గు గద్య పద్యములను వ్రాసినాఁడు. మూలమునందువలె శ్రీమహావిష్ణు వచ్చుటకచ్చట నావిర్భవించలేదు. ఆయన యెచ్చటనో వై కుంఠములో నుండి గజేంద్రుని కూయిఁని పరుగెత్తికొనివచ్చినాఁడు ఆ వై కుంఠమందలి వై భోగము, నచ్చట నుండి యాయనవచ్చు సంరంభమును బోతనగారు రమణీయ దృశ్యముగాఁ జిత్రించినాఁడు.

అలపై కుంఠపురంబులో నగరిలో నామూల సౌధంబు డా
పల మందారపనాంతరామృతసరః ప్రింశేండుకాంతోపలో
త్పల పర్యంకరమావినోదియగు నాపన్నప్రసన్నుండు వి
హ్వల నాగేంద్రము పాహిపాహి యన కుయ్యాలించి సంరంభియై,

మందారపనేత్యాది దీర్ఘ సమాసమీ రమావినోది దివ్యవైభవమును కన్నులయెదుట రూపుకట్టించుచున్నది. జన్మతారకమైన యీ మనోహర దృశ్యమును బోతనగారు తన దివ్యభావనాపాటపముచే దర్శించి మన కన్నులయెదుట నిలిపినాఁడు. కవిప్రతిభా ప్రసూతమైన యీ దృశ్యమునందు మనకుఁ గన్పించునది పట్టి రమావినోది మాత్రమే కాదు, ఆయన స్వభావముచేత నాపన్న ప్రసన్నుండు. ఆపన్న ప్రసన్నుండుకావుననే యిచ్చట నీ యడవిలో నీ మూల నీ మడుంగులో నీ పిహ్వనాగేంద్రము పాహిపాహియన్న కుయ్య విసంగిగినాఁడు. ఈ భూలోకమునకు, నా వై కుంఠమునకు, నీయడవికి నానగరులోని

మందార వనమునకు, నీమడుగునకు నాయమృతసరస్సునకు నిందుఁ బరమాపన్నగుండైన గజేంద్రునికి నందలి రమావినోదికి నీకూయిశోఁ బోతనగారు లంకెఁబెట్టివాఁడు. విహ్వల నాగేంద్రము పాహిపాహియన కుయ్యాలించి సంరంభమై యన్నచూటలోఁ బైన వ్యాఖ్యానించిన వ్యత్యాసమంతయు చ్యంజితమై యాపన్నుండైన గజేంద్రుని దృశ్యము భావనాపథమున నవతరించుచున్నది. పరమన్వాద్యుడైన సుఖమయ దృశ్యమొకపంక, నొకపంకఁ బరమదుఃఖమయ దృశ్యము - ఈ రెండింటి వ్యత్యాసము జీవేశ్వర లక్షణములను మిక్కిలి నిఘటముగా వ్యాకరించుచున్నది. ఈ చతుర్థచరణమునందున్న రమణీయత యింత మాత్రమేకాదు. ఈ నాగేంద్రుని 'పాహిపాహి' యన్న కూయి యతని యొక్కని దుఃఖభావమును మాత్రమే చెప్పటకాదు, సర్వజీవకోటి యీ యనంత సృష్టిలో నీయనంతకాల మియనంతజన్మపరంపరముగ్నమై సముత్తరణము కొఱకు జీవసంపుటియందుఁ బొందుచున్న మహావేదన మంతయు వ్యంజింపఁజేయుచున్నది. ఇది అచ్చమైన జీవుని వేదన ఇదియే ప్రపత్తి. అంతరంగమునఁ బొగు గారుచున్న స్వచ్ఛమైన జీవునివేదన కలవానికి గాని నిట్లు వ్రాయుట శక్యముగాదు. పోతనగారి భావనాపాఠమ్యమున కిది మచ్చుతునక. ఈ యాపన్నప్రసన్నుడన్న మాట యీ ఘట్టమునకంతకును బ్రాణభూతమైనది. ఈ కథనంతను వ్యాఖ్యానము సేయునట్టిది. భాగవతసిద్ధాంతమునకు సారభూతమైనది-

ఈ యాపన్న ప్రసన్నుని సంరంభము తరువాతి పద్యములలోఁ జిత్రితమైనది. ఇదియంతయు నొక రమణీయమైన దృశ్యము.

పరికింజెప్పఁడు శంఖచక్రయుగముం జేదోయినంధింపఁడే
పరివారంబును జీరఁ డభగవతిన్ బిన్నింపఁ డాకర్ణికాం
తరఙ్మిల్లముఁ జక్కొత్తఁడు వివాదప్రోత్థిత శ్రీకుచో
పరి చేలొంచలమైన వీరఁడు గజపాణివాసనోత్సాహియై,

తనవెంటన్ సీరి, లచ్చివెంట నవరోధవ్రాతమున్ దాని వె
 న్కను బక్షిందుగ్గుడు వానిపొంతను ధనుఃకౌమోదకీ శంఖ చ
 క్ర నికాయంబును నారడుండు ధ్వజసీకాంతుండుఁ దావచ్చి రొ
 య్యన వైకుంఠపురంబునం గలుగువా రాబాలగోపాలమున్.

ఈ రెండు పద్యములందును బరమేశ్వరుని సంరంభము
 వ్యాకృతమై యొక రమణీయదృశ్యముగాఁ జిత్రితమైనది. మొదటి
 పద్యమునందుఁ ప్రతిషేధముఖమున రూపకల్పన మద్భుతాపహాము.
 ఈ దృశ్యమును జిత్రికారుఁడు చిత్రింపలేఁడు కుంచితోఁ జిత్రణ
 మన్వయముఖమునఁ జేయవచ్చును. గాని ప్రతిషేధముఖమునఁ జేయ
 రాదు. చేయని పనులను జేయనట్లు చిత్రములోఁ జిత్రించుటయెట్లు
 పొసఁగును? పోతనగారు శబ్దమయచిత్రమునందు దానిని బొసఁగించి
 నాఁడు. ఈ రెండు పద్యములందు మొదటిదానిలోఁ బ్రతిషేధాలంకా
 రము, ఈ రెండవదానిలో నేకాపశ్యలంకారము దృశ్య చిత్రణమునం
 దుపాయభూతములై అలవైకుంఠపురంబులో నను పద్యమునందలి పరి
 కరాంకురాలంకారఘటకమగు నాపన్న ప్రసన్నత్వ లక్షణమును
 వ్యాకరించునట్టివి.

వామనమూర్తి బలిసభాసదనమున త్రివిక్రముఁడై విజృంభిం
 చుట రమణీయముగాఁ జిత్రితమైనది—

ఇంతింతై వటుడింతయై షటియఁ దానింతై నభోపీఠి పై
 నంతైతోయదమండలాభ్రమున కల్లంతై పృథరాశిపై
 నంతైచందుగ్ని కంతయై ధ్రువునిపై నంతై మహర్వాటిపై
 నంతై సత్యపదోన్నతుండగుచు బ్రహ్మాండాంత సంవర్ధియై.
 రవిబింబం బుపమింపఁ బాత్రమగు చత్రంబై శిరోరత్నమై
 శ్రవిణాలంకృతమై గళాభరణమై సౌవర్ణకేయూరమై
 ఛవి మత్కంకణమై కటిస్థలి నుదంచద్వస్త్రమై నూపుర
 ప్రివరంబై పదపీఠమై వటుఁడు డా బ్రహ్మాండము న్నిండుచోన్.

... ఒక పాదంబునభూమిఁగప్పి ఓవివేఱొంటన్ విరోధించి యొం
దొకటంమీఁదిజగంబులెల్లఁ దొడినొం దొంటన్ విలంఘించి ప
ట్టక బ్రహ్మాండ కటాహముంబిగిలి వేండ్రంబై పగుల్గనరా
నొకఁడై వాగ్ద్రుగఁభ్యుఁడై హరివిభుం దొప్పారె విశ్వాకృతిన్.

ఒక పదంబుక్రింద నుర్వి పద్మమునంటి
కొనినఁబంకలవము కొమరుఁడాలె
నొకటిమీఁద దమ్మికొదిఁగిన కేటినా
వెలపెమిన్ను సృపఁ త్రివిక్రమమున.

మూలమునందు —

తద్వామనం రూప మవర్ధ తాద్భుతంః
హరేరనంతస్య గుణత్రయాత్మకమ్॥
భూఃఖం దిశో ద్యౌర్వివరాః పయోభయ
స్త్రిర్యజ్భుదేవా మునయో యదానతా॥

8-20-21

ఈ పరుసలోఁ బదునైదుశ్లోకములలో వామనమూర్తి త్రివిక్రమ విజృంభణము వర్ణితిమైనది. ఈ వర్ణనమంతయుఁ బోతనగారొక వచనములో సంగ్రహించెను. ఈ మూఁడు నాలుగుపద్యములు మూలాతి రిక్తములు. 'తద్వామనం రూపమవర్ధతాద్భుత' మన్న మూల వాక్యార్థమునకు, దన భావనాపాటవముచేఁ బోతనగారు రూపకల్పనము గావించుట యీ పద్యములయందుఁ జూడనగును. పద్యములన్నింట నధికాలంకారమును, రెండవపద్యమునందుల్లేఖానుప్రాణిత పర్యాయాలంకారమును, నాల్గవపద్యమునందు నధికానుప్రాణితోపమాస్వరూపోత్పేక్షలును నద్భుతరసవ్యంజకములై త్రివిక్రమ విజృంభణ దివ్య స్వరూపమును బ్రత్యక్షీకరించుచున్నవి.

నృసింహమూర్తి యావిర్భావము

ఈ ఘట్టమును బోతనగారొక పెద్దవచనమునందు వర్ణించినాడు. మూలమునందు —

సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం ।
 వ్యాప్తిచభూతేష్వభిలేషు చాత్మనః॥
 అదృశ్యతాత్యద్భుత రూపముద్వహం
 స్తంభే సభాయాం నమృగం నమానుషమ్॥
 ససత్త్వమేవం పరితోవిపశ్యం
 స్తంభస్య మధ్యాదనుః శిఘ్రానం ॥

నాయం నరోనాపి మృగో విచిత్ర ।
 మహోః కిమేతన్న మృగేంద్రరూపమ్॥
 మీమాంస మానస్య సముత్థితోగ్రితో ।
 నృసింహరూపం త దలంభయానకమ్॥

పృతప్తచామీకర చండలోచనం ।
 స్ఫురత్పటాకేసర జృంభితాననమ్॥
 కరాశదంష్ట్రంకరవాల చంచల ।
 జురాంతజిహ్వాం భ్రుకుటీముఖోల్బణమ్॥

స్తబ్ధోర్ధ్వ కర్ణం గిరికందరాద్భుతం
 వ్యాత్రాస్యనాసం హసుభేద భీషణమ్॥

దివి నృశక్త్యా మదీర్ఘ పీఠర ।
 గ్రీవోరు వక్షస్థలమల్ప మచ్యుతమ్॥

చంద్రాంశు గౌరై శ్చురితం తనూరుఘై
 ర్విష్ణుగృజానీకశతం నఖాయుధమ్॥

దురాసదంశర్య నిజేతరాయద ।
 పృవేక విద్రావితదైత్యదానవమ్॥ 7.8-18 నుండి 23

సూలమునందలి యీ వర్ణనమును పదలి పోతనగా రీ సందర్భమున నొక పెద్దచచనమును వ్రాసెను. ఈ చచనమంతయు దీర్ఘ సమాస భూయిష్ఠము, ననుపాసప్రచురము, ద్రుతగతి సంయుతమును, బంధుర వికటసంఘటన యుక్తమును. ఈ చచనమునందలి యీదృశ్యమైన

రచనచేత విశేషణదళపర్యాలోచనాదికము లేకుండనే నరసింహ
మూర్తి యావిర్భావ మతిలోకముగా మనస్సునకుఁ బ్రతిస్తంభమును,
శరీరమునకు రోమాంచనమును గలుగ జేయుచున్నవి. ఇంతపెద్దవచనము
తరువాత నొక చిన్న పద్యము-

నరమూర్తిగాదు కేవల హరిమూర్తియై గాదు మానవాకారముకే

నరియాకారమునున్నది హరిమాయారచితమగు యథార్థము సూడన్ 7-286

ఈ పద్య మిచ్చట వ్రాయుటయందలి శిల్పము కథాకథనశిల్ప
వ్యాఖ్యాన సందర్భమున వివరించితిని. ఈ పద్యమిచ్చట మహాపర
మేశ్వర లక్షణలక్ష్మితమైన నృసింహుని యతిలోకమూర్తితో, హిరణ్య
కశిపుని యల్పల్పతర లక్షణమునకు వ్యత్యాసము ధ్వనింపఁజేయుచు నీ
సందర్భమున తయై గన్నులముందుఁ జిత్రితము చేయుచున్నది.
పూర్వము గజేంద్రమోక్షణ సందర్భమునందలి విష్ణుమూర్తి గజేం
ద్రుల చిత్రణములందు వలెనే యిచ్చట గూడ నృసింహమూర్తి
చిత్రణముతో పృథ్వీస్తమై హిరణ్య కశిపుని చిత్రణము భావనాపథము
వధిరోహించుచున్నది.

పంచానంద్యుత పావకజ్వాలలు భూనభోంతర మెల్లఁ బూరితముగఁ

దంష్ట్రాంకురాభిల ధగధగాయితదీప్తి నసురేందుగ్రనేత్రములంధములుగఁ

గంటకనన్నితోక్కట కేసరాహతి నభ్రసంఘము భిన్నమై చరింపఁ

బ్రశయాభ్రచంచలావ్రతిమ భాస్వరములై ఖరనఖరోచులు గగిమ్ముదీర

నటలుజిజిషించి గర్జించి సంభ్రమించి దృష్టిసారించి బొమలుబంధించి కెరలి

జిహ్వయాడించి అంఘించి చేతనొడిసి వట్టె నరసింహు డా దితిపట్టి నధిప!

7-291

పద్యమునం దనుభావముఖమున రౌద్రరసము జ్వాలానరసింహ
మూర్తి చిత్రణమునం దుపయుక్తమైన యతిశయోక్త్యలంకారముచేత
వ్యజ్యమానమగుచున్నది. అలంకార మిట రూపకల్పనమునందు రస
పృక్తియందును వినియుక్త మగుచున్నది. ఈ యలంకారకల్పనము
పోతనగారు స్వయముగాఁ జేసినది. మూలమునందలి రూపకల్పము
భిన్నముగా నున్నది.

సంరంభదుష్పేక్ష్య కరాళోచనో ।

వ్యాత్రాననాంతర్ని లిహస్తస్వ జిహ్వయా ।

అస్యగ్వసాక్తాదుణకేసరావనో ।

యథాంత్రమాశీ ద్విపహత్యయా హరిః॥

ఈ శ్లోకమునందు వర్ణితమైన మూర్తి హిరణ్యకశిపుని వధానంతర సందర్భమునందలిది బోతనగారు వర్ణించిన మూర్తి హిరణ్యకశిపు గ్రహణసందర్భమునందలిది. ఈ సందర్భమున మూలమునందు - 'హరిఃకృత్వాట్టహాసం ఖరముత్స్వనోల్బణం నిమిలితాక్షం జగృహే మహాజవః' - అని యున్నది. ఈ పద్యమిచ్చటఁ బోతనగారు స్వతంత్రముగా వ్రాసినది. మూలమునందలి పై శ్లోకభావమును బోతనగారొక వచనములో సంగ్రహించినాఁడు. చంపినతరువాతఁ గంటఁ జంపఁబోవునప్పటి సంరంభ మధికతరమై రాద్రీవ్యక్తి నుత్కటముగాఁ గలిగించును. ఈ పద్యమునుండి నృసింహ మూర్తి రాద్రభావము నెనిమిదిపద్యములలోఁ బోతనగారు వర్ణించినాఁడు. ఇందుఁగొన్ని స్వతంత్రములు - గొన్ని మూలానుసారులు. మూలాతిరిక్తముగా భీభత్సమూర్తి చిత్రణమునకుఁ బూర్వము రాద్రమూర్తినిఁ బోతనగారు చిత్రించినాఁడు. భీభత్స మూర్తి చిత్రణమును పచనమునందు సంగ్రహించి రాద్రమూర్తిని బద్యమునందుఁ బ్రముఖముగా వర్ణించుటవలనఁ బరమేశ్వర మూర్తి భావనమునందు భీభత్సలక్షణములు ద్వేజకములుగా వచ్చునని యాయన యభిప్రాయము గావచ్చును.

పరశురామమూర్తి చిత్రణము

పరశురాముఁడు హామధేనువును గోలుకొనిపోవుచున్న కార్తవీర్యార్జునునివెంటఁ బోవుట మూలమునం దిట్లు వర్ణితమైనది.

హౌమాదాయపరశుం సతూం వర్మకార్ముకం ।

అన్వధావత దుర్ధరో మృగేంద్ర ఇవ యూధవమ్॥

తమావతంతం భృగువర్య మోజసా

ధనుర్ధరం బాణ పరశ్వధాయుధమ్ ।

ఐజేయ చర్మాంబరమర్కదామభి ।

ర్యతం జటాభిర్దృశే పురీంవిశన్॥

9-15-28, 29

ఈ రెండు శ్లోకములకుఁ బోతనగారు వ్రాసిన పద్యములు—

ప్రళయాగ్నిచ్చట భంగిఁ గుంభి విదంపంబాటు సింహాకృతిన్
బెలుచన్ రాముఁడిలేకు వెంట నడచెన్ బృహీతలంబెల్ల నా
కులమైఁగుంకఁ గుఠారియై కవచియై కోదండియై కాండియై
చలియై సాహపియై మృగాజినమనోజ్ఞశ్రోణియై తూణియై

కనియెన్ ముందటఁ గార్తవీర్యుఁడు సమిత్కాముం బ్రకాముం శరా
సనతూజీరకుఠారభీము సతికోషపోచ్చలఁబూర్ణియుగా-
సననేత్రాంచలసీము నైఱవటనానామాలికోద్ధము నూ
తన సంరంభ నరేంద్ర) దార కురసూత్రజ్ఞమునిన్ రామునిన్.

9-443-445

మూలమునందలి దుర్ధర్మ శబ్దమునకుమాటు 'ప్రళయాగ్నిచ్చట భంగి' యని మఱియొక యుపమానము నధికముగాఁ బ్రయోగించియుఁ గుఠారియై, కవచియై యిత్యాదిగా నిన్నంతశబ్దములు ప్రయోగించియుఁ బరశురాముని సంరంభమును గన్నులయెదుట మూర్తికట్టించినాఁడు పోతనగారు. ఈ మూర్తిరచనకుఁ "బెలుచన్ రాముఁడిలేకు వెంట నడచెన్ బృహీతలంబెల్ల నాకులమైఁగుంక"నను వాక్యముద్దీప్తి గల్గించుచున్నది. పరశురాముని పరాక్రమాతిశయమంతయు నీవాక్యమునందు భాసించుచున్నది. 'మృగాజినమనోజ్ఞశ్రోణియై' — రూపకల్పమునందీమాట రమణీయతాధానమును జేయుచున్నది, ఇది రెండవశ్లోకమునుండి గ్రహించి పోతనగా రిచ్చటనే వ్రాయుట సమంజసము— ఈ మాటయందు పక్తాలంబకమైన భక్తిభావముఘనించుచు గవి భావనాపై శద్యమును బట్టియిచ్చుచున్నది. రెండవపద్యము నందంత్యానుప్రాసము వర్ణితమూర్తి స్వరూపమును మిల మిల మెఱిపించుచున్నది. ఈ రెండుపద్యములందలి మూర్తిచిత్రణము మూలాతి

రిక్తముగాఁ బరశురాముని వీరసంరంభమును నిరూపించుచుఁ బోతన గారి మూర్తిరచనాచాతుర్యమునకుఁ బరమోదాహర్యములుగా నున్నవి.

పరమేశ్వరుని దివ్యరూపవైభవమును జిత్రించుటతో నుపాసనా విషయకమైన లక్ష్యము పరిపూర్ణముగా సిద్ధించినట్లే. కాని పోతన గారి కంతటితోఁ దృప్తి లేదు మూలభాగవతమునందుఁ బరమేశ్వర మూర్తి చిత్రణమునందే వ్యాసునిదృష్టిమగ్నమైయున్నట్లుమనకుగనిపించును. లక్ష్మీదేవి యామెయవతారములగుక్రిత్యాదులరూపచిత్రణము లందు మూలకారునికి నిష్ఠయున్నట్లు కన్పింపదు. పోతనగారు పరమేశ్వరునితో నసపాయినినైన లక్ష్మీదేవి రూప రామణీయకముగూడ నుపాసనీయ లక్షణములతో భావనాపారమ్యముగఁ జిత్రించెను. ప్రకృతిపురుషుల యుపాసనముననే జన్మరాహిత్యము కల్గునని యాయన యభిప్రాయము గావచ్చును. లేనిచో లక్ష్మీభావనము వలన ప్రేయః సిద్ధి కలుగునని కావచ్చును. ఆంధ్రభాగవతము సంస్కృత భాగవతము వలె ప్రేయస్సాధన మగుటయేకాక ప్రేయస్సాధనముగఁగూడ సంతరించుట యాయన యభిప్రాయ మనఁదగును.

శ్రీరసాగరమధన ఘట్టమున లక్ష్మీదేవి రూపచిత్రణము మూలమునందు—

తతశ్చవిరభూత్వాఽ ద్భీరమా భగవత్పురా.

రంజయంతీ దిశః కాంత్యా విద్యుత్సేవామిసి యథా॥

పోతనగారు—

పాలమున్నీటి లోపలి మీఁది మీఁగడ మిసిమిజిడ్డునఁజేసి మేనువడసి -
కొక్కెరు మెఱుగుల కొనల తళుక్కుల మేవితేగల నిగ్గుమెఱుగుచేసి.
నాఁడునాటికిఁ పోదినవకంపుఁదీగెల నునుబోదనెయ్యంబునూలుకొలిపి
కొవ్వారు కెందమ్మి కొలఁకుల బొద్దునఁ బొలసిన వలపులఁ బోదెవెట్టి
వసిడి చంపకదామంబు బాగుఁ గూర్చి వ్రాలుకొన్నెల చెలువునవాడితిర్చి
జాణతనమునఁ జేతులజడ్డుదిడిచి వలువ యీ కొమ్మనొగిఁజేసినాఁడునేడు.

పద్యమునం దలంకారము గమ్యాత్ప్రేక్ష. ఉపమాసామగ్రి యందలి సారమంతయు లక్ష్మీదేవియై యవతరించినదని భావము. ఈ పద్యమునకుఁ బూర్వము 'చెలువంబులమొదలిటెంకి సిరి పుట్టె నృపా!' యని ప్రతిపాదించినాఁడు కవి. సౌందర్యమునకు మూల స్థానము ప్రకృతి. ఆ సౌందర్య వికాస లక్షణము లుపమా సామగ్రి యందుండును. ప్రకృతి గతమైన సౌందర్యము వికసనావస్థయందుపమా సామగ్రియందు లేకలేకముగా దీపించుచుండును. ఈ యుపమాసామగ్రి కంతయు సూలభూతమైన ప్రకృతి సౌందర్యమును దీపింపజేయుటకై యీ లేకములన్నింటి నొకచోటఁ బ్రోవుచేయుటకంటె మార్గాంతరము లేదు. ఈ వర్ణనమునందు లక్ష్మీదేవి ప్రకృతిస్వరూపిణీత్వమిట్లు ప్రతీయ మానమగుచున్నది. లక్ష్మీదేవి ప్రకృతి స్వరూపిణీత్వము నీక్రింది పద్యములలో భోతనగారు విస్పష్టముగాఁ జెప్పినారు.

పలుకులనెప్పుకంటు చిరుక నెవ్వానితో భాషించు నకఁడెపో బ్రహ్మయనగ
నెలయించి కంగేల నెవ్వనివరియించె వాఁడె లోకములకు వర్ణకుండు
మెయిదీఁగెనెవ్వని మేనితోఁ గదియించె వాఁడెపో పరమవర్ణజ్ఞమూర్తి
— ఇత్యాది—8-273

భావించి యొకమాటు బ్రహ్మాండమంతయు నాటల బొమ్మరిల్లవలెనంచుఁ
బోలించి యొకమాటు భువనములన్నియుఁ దనయింటిలో దొఁతులని తలంచుఁ
బాటించి యొకమాటు బ్రహ్మాదిసురలను దన యింటిలో బొమ్మలనితలంచుఁ
గొనకొని యొకమాటు కుంభిని చక్రంబు నలవడ బొమ్మపీఁటని తలంచు
సొలసి యొక్కమాటు సూర్యేందురోదల నవటి దీపకళికని తలంచు
తామ యొక్కమాటు తాతతీదుర్గం నాత్మసఖులటంచు నాదరించు"

ఈ రెండు పద్యములందు లక్ష్మీదేవిని బ్రకృతి స్వరూపిణిగాఁ గవి వర్ణించుట గాననగును.

చందరీకనికరయంకారనదంబు ధనదనుసృజముల దండఁబట్టి
మేఘకోటినడిమి మెఱుంగులుత్తకి మాడ్కి సురలనకుమ నిర్మె సుందరాంగి.

ఉపమానముచే లక్ష్మీదేవి రూపము కన్నులకు సాక్షాత్కరించుచున్నది.

గజేంద్రమోక్షణములో లక్ష్మీదేవి వర్ణనమునందుఁగూడ నిట్టి లక్షణమే ప్రతీతమగుచున్నది.

నిటలాకములంటి నిపురు జంజుమ్మని ముఖసరోజమునిండ ముసరుదేంట్లు
నకులఁజోపగఁ జిల్కలల్లవల్లనఁజేరి యొప్పబిందద్యుతులొడియనురుకు
కుకములఁదోలఁ జట్రర్మీనములకు మందాకినీ పాతీన లోకమెగుచు
మీనపంక్తులుదాట మెయిదీఁగెతోరాయ శంపాలతలు మింట సరణిగట్టు
శంపలను జయింపఁ జక్రవాకంబులు కుచయుగంబుదాకి క్రొవ్వుసూపు
మెలఁత మొగులు పిఱిడి మెఱుఁగుదీఁగెముఁదోలె జలదవర్ణ వెనుక
జరుగునపుడు.

పద్యమునందు రూపకానుప్రాణితభ్రాంతిమంతము నిబంధితము ఈ పద్యమునందలి యలంకార రచనకు మూలభూతమైనది లక్ష్మీదేవి ప్రకృతిస్వరూపిణీత్వము. సర్వోపమాన సౌందర్యభూమి ప్రకృతియేగాదా! ఇచ్చట భ్రాంతిమదలంకారమీ దృష్టిచే నెంత భావనాపారమ్యముగ నున్నదో తెలియనగును.

ఈ భావమును గొంచెము వివరింతును- సర్వ సౌందర్యము ప్రకృత్యధీనము. ప్రకృతియందు సర్వసౌందర్యము పిండిభవించి యుండును. వికసనావస్థయందు ముఖసౌందర్యము సరోజరూపముగను, నోష్ఠసౌందర్యము బింబమునందును, జఙ్ఘఃసౌందర్యము మీనములందును, శరీరసౌందర్యము తీఁగెలందును, గుచసౌందర్యము చక్రవాకములందును లేశలేశముగా దృశ్యమానమగుచుండును అందుచేత వీని కుపమాత్వముగల్గినది. ఈ లేశములచేత నాకృష్టమగుచున్న భృంగశుకాదులు తత్తత్సూలభూత సౌందర్యరాశియగుట లక్ష్మీదేవి వంక కాకృష్టములైనవి.

ద్వితీయస్కంధమున సీతావర్ణనమునందుఁగూడ నీ లక్షణమే గానవచ్చును.

కిసలయఖండేందుబినకుంద పద్మాబ్జ పదపాల భుజరద పాణినేత్రాః
గాహకరభచక్రవియత్పులిన శంఖ జంఘాయుకుచమద్యజమనకంఠ
ముకురచందనబింబకుక గజ శ్రీకార గండగంధోష్ణ వాగ్మనకర్ణః
జంపకేందుస్వర్ణశంపాదనుర్మీల నాసి కాస్యాంగద్యగ్భూతిరోజ

నశిసుధావర్తకు తల హాసనాభి కలితజనకావనీపాలకన్యకా ల
 లామఁబరిణయమయ్యె లలాటనేత్రకాయృకధ్వంస ముంకువగాఁగనతఁడు.

అథోరేఖాకిశ స్థలములందు గ్రంథపాతముగలదు. పూరణకర్త
 శిరోజశబ్దమువేయుటవలన నెత్తుగీతియందలి కుంతలశబ్దము పునరుక్త
 మగుచున్నదని గ్రహింపలేదు.

పద్యమంతయు నుపమలప్రోవు. పద్యమునం దొక్కొక్కచరణ
 మొక్కొక్క బహువ్రీహిసమాసము. పాదపూర్వార్థమంతయు నుప
 మానములు నుత్తరార్థమంతయు నుపమేయములు. సమాసము నుప
 మిత సమాసగర్భముగనేకాక, అచఢారణాపూర్వపదకర్మణాయ
 గర్భముచుగా విగ్రహించి రూపకాలంకారమును జెప్పి సీతయందుఁ
 బ్రకృతిస్వరూపిణీత్వమును ధ్వనింపఁజేయుచున్నదనవచ్చును. 'దేవకీ
 సుతుఁగోర్కితీఁగెలువీడంగ వెలఁదికిమైవీఁగె వీడఁదొడఁగె' నను పద్య
 మునందు రుక్మిణీ కృష్ణుల ప్రకృతి పురుషభావము వ్యజ్యమానమగు
 చున్నదని తత్కథాకథనశిల్ప వ్యాఖ్యానసందర్భమున నిరూపించితిని.
 'పల్లవనై భవాన్నదములు పదములు కనకరంభాతిరస్కారు లూరు'
 అను పద్యము (10-పూ-1710) నందు రుక్మిణీదేవి రూపచిత్రణమునం
 దుపమాలంకారము వినియుక్తమైనది. ఇందలి యర్థాలంకార
 ములుఁగూడ సౌందర్యాతిశయ వ్యంజకములుగానున్నవి 'అభినీలాలకఁ
 బూర్ణచంద్రము' ఖిత్యాది పద్యము (10-పూ-1745) నందుఁగూడ
 మూర్తిసౌందర్య ముపమా ముఖముననే రూపుకట్టుచున్నది. ఈ

సందర్భము లన్నింట రూపకల్పనమునందుఁ బ్రకృతిస్వరూపిణీత్వము
గమ్యమానము చేయుట పోతనగారి యభిప్రాయమని స్పష్టముగా
వ్యక్తమగుచున్నది గదా !

దీనిని విడచి స్వాభావికమైన శ్రీ సాందర్యలక్షణములతో
లక్ష్మీదేవి, సత్యభామలను బోతనగారు చిత్రించెను. గజేంద్రమోక్ష
మున—

తాటంకాచలనంబుతో భుజినటద్దమిల్ల బంధమ్ముతో
కాటేము క్తకుచంబుతో నదృఢచంచత్కాంచితో శీర్షలా
లాటాలేపముతో మనోహరకరాలగ్నోత్తరీయంబుతోఁ
గోటీందుప్రభతో నురోజభరసంకోచద్వలగ్నంబుతోన్
లడిగెదనని కడువడిఁజను
నడిగినఁదను మగుడనుడువదని సుకియుడుఁగున్
వెడవెడ సిడిముడి తడఁబడ
నడుగిడు నడుగిఁదడు జడిమ నడుగిడు నెడలన్.

ఈ రెండుపద్యములలో స్వభావోక్తిచేతను విభ్రాంతాపస్థయం
దలి లక్ష్మీదేవి సాందర్యమును గవి చిత్రించినాఁడు. మొదటిపద్యము
నందలి తో, నను ననుప్రాసవలనఁ బద్యరచనవలన, రెండవపద్యము
నందలి పృత్త్యను ప్రాసతోడి లఘుక్షర ప్రచురమైన రచనవలనఁ
జిత్రితమూర్తి లక్షణ ముద్గీప్తమగుచున్నది. నరకాసురవధ ఘట్టమున
సత్యభామా సంరంభ దృశ్యము రమణీయమైన రూపచిత్రణము.

వేణిం జొల్లెము వెట్టి -

(10-ఉ-170)

అశివీలాంకచూడనొప్పెనగె

(10-ఉ-179)

జ్యావల్లిధ్వని గర్జనంబుగ

(10-ఉ-182)

ఈ పద్యములందు స్వభావోక్త్యుపమాలంకారములు రూప
రచనమునం దుపాయములు.

సౌవర్ణకంకణ యుజయుజ నినదంబు

(10-ఉ-177)

అను పద్యమునందలి మీలనాలంకారము-

బొమ్మపెండ్లిండ్లకుఁ బోనొల్లననుబాల రణరంగమునకెట్లు రాదలంచె -

(10-ఉ-180)

వీణఁ జిక్క-గఁబట్టివెటవెఱుంగని కొమ్మ బాణాసనంబెట్లు పట్టనేర్చె -

(10-ఉ-181)

అను పద్యమునందలి యసంభవాలంకారము-

పరుఁజూచున్ పరుఁజూచునొంపనరింపన్ -

(10-ఉ-178)

అను పద్యమునందలి హేత్వలంకారము-

రాకేందు బింబమై రవిబింబమై యొప్పు -

(10-ఉ-179)

ననుపద్యమునందలి రూపకమును, సత్యభామా సౌందర్యమును దీపింపఁ జేయుచున్నది. ఈ యలంకారము లిచ్చట వీరరస ద్యోతకములు. విభావాశ్రయముగా రతిభావముగూడ వ్యక్తమగుచున్నను దాని కిటుఁ బరిపోషములేదు. అపరిపుష్టమైన రతి భావమాత్రమై వీర రసమున కంగమగుచున్నది ప్రధానముగాఁ బ్రతీయమానమగుచున్నది వీర రసము. అంకారము లనుభావరూపార్థము నుంకరించుచు గనవ్యంజకములుగా నున్నవి అనుభావ మిటు సంరంభాత్మకము. అంగభూతమైన రతిభావము సంరంభసౌందర్యమున కుత్కర్ణాధాయకమగుట వీరరస మునకే వ్యంజకమగుచు దానిచర్వణయందే పర్యవసన్నమగుచున్నది. ఇంత రసమయమైన చిత్రణమిది. పోతనగారి భావనాశక్తికిఁ బతాకా ప్రాయమైనదీ రచన. ఈ దృశ్యమునందలి సాగసంతయుఁ దానిట్లు భావించితి నని చెప్పుటకో యన “శుంభద్వీరసంరంభయై యేణీలోచన లేని నిల్చె దన ప్రాణేశగ్రభాగంబునన్” అని తొలుతనే కవి చెప్పినాఁడు. ఇట్లు చెప్పుట యచువాదమాత్రమయ్యుఁ జిత్రితమైన సంరంభ సౌందర్యమును భంగించుటలేదు. ఇది సిద్ధసాధనదోషము. కవి శక్తిచే సంప్రదియమాణ మగుచు సూక్ష్మవిచారణమువల్లగాని పాతకుని దృష్టి పథము నధిరోపించదు.

వీరశృంగరభయరౌద్ర విస్మయములు గలిసి బామినియయ్యెనో -

(10.ఉ-177)

వీరంబు శృంగరమున్

(10.ఉ-178)

హర్షదాయయై మహారోషదాయయై పరుగు ముద్దరాలిబాణవృష్టి

హరికి నరికి, జూడ నందంద శృంగార వీరరసము లోల విస్తరిలి -

(10.ఉ. 188)

ఇవిమాత్రము సిద్ధసాధన దోషమున కుదాహరణ మనకందీరదు..
తెనుఁగు కవులలో నిట్టిదిప్రాయశఃకముగాఁ గన్పించును. రసభావములకు
స్వశబ్దవాచ్యత్వము రమ్యము - ఇది లేకుండుటయే యుక్తము. ఈ
చెప్పిన మూర్తిసౌందర్య చిత్రణమున్నింట నలంకారములెట్లు రమ
ణీయతాధాయకము లో చెప్పితిని. కాని సంఘటనాదికమలను గురించి
వివరింపలేదు. అదియంతయుఁ బద్యరచనా శిల్పమును గుఱించి
వ్రాయునప్పుడు వివరింతును. ఉదాహృత సందర్భములన్నింట భావ
కతానిదానములు ప్రధానముగా నలంకారములు, సంఘటనాదులు సహ
కారులు, గుణములు రసధర్మములగుటఁ దత్తద్వ్యంజకవర్ణాశ్రితములై
యభివ్యక్తమగుచుండుట నుదాహృత పద్యములన్నింట సర్వసామా
న్యము -

ఈ చెప్పిన యుదాహృతులన్నింట మాధుర్య ప్రసాదము లెడ
నెడ నోజస్సు నభివ్యక్తమగుచుఁ బోతనగారి భావనాపటిమను స్పష్టము
జేయుచున్నవి. అన్నిటికంటె మాధుర్యము పోతనగారి కివిత్వమునం
దత్యుక్తముగా మన కనుభూయమాన మగుచుండును. ఈ విషయ
మును వేర వ్యాఖ్యానింతును. ఈ మాధుర్యము పోతనగారి భావనకుఁ
బ్రధానలక్షణము, కృష్ణభక్తి మధురతానిదానము, పోతనగారి భావన
యందది మధురాతి మధురము, యుదాహృత సందర్భములందలి రూప
రామణీయకమున కాప్యాయత్నము సంపాదించినది.

పూర్వోదాహృత సందర్భములన్నియుఁ బోతనగారు స్వతం
త్రించి పెంచి వ్రాసినవి. మూలమునందు వీనికి నాకరమున్నను భావనాంగ

ములైన యలంకారములు చాలభాగము స్వతంత్రములు. పోతనగారి యలంకారసంయోజనాశక్తి యనంతమైనది. ఆయనకు శబ్దాలంకార ప్రియుడను నప్రథమమున్నది. ఆయన యంతకుమించి యర్థాలంకారములను వాడెను. ఆయన రచనమంతయు నలంకారపు ముద్ద, కాని యాయన రచనమందలి మాధుర్యగుణము సర్వాతిశయి యగుటచేత నీ మాధుర్యమునం దా యర్థాలంకారములు మఱుగుపడిపోయినవి. అదియుండుక నీ యర్థాలంకారము లప్రయత్నసిద్ధములై పర్వనీయ వస్తు సౌందర్యమునకు ప్యంజకములై యుపసర్జనత్వము నొంది యాయన రచనలో స్వాభావికముగాఁ గలిసిపోయి పృథగవభాసము నొంది యుండవు. మఱియు నుపమలుగాని యూహలుగాని బలానీయములు గావు. నిత్యపరిచయమునం దున్నట్లుండునవి. అతి సామాన్యములుగాఁ గన్పించునట్టివి వానియందున్న క్రొత్తఁదనము రసపరిగ్రహమువలనఁ గల్గినదిగాని వస్తునిష్ఠముగాదు. శబ్దాలంకార విషయమున నట్లుగాదు. అవి రసవ్యంజకములైన సందర్భములలోఁగూడఁ బృథగవభాసము నొందియుండును. కొన్ని సందర్భములం దతిమాత్ర నిత్యహాణముం జెంది రసాపకర్షకములు గూడ నై యుండును. ఇందుచేత నాయన శబ్దాలంకార ప్రియత్వము కొట్టవచ్చినట్లు గన్పించును.

ఋతు వర్ణనము

పోతనగారు దశమస్కంధమునందు గ్రీష్మవర్షశరద్ధేమంత ఋతువులను వర్ణించెను. శిశిర వసంతములను వర్ణింపలేదు.

మూలమునందు గ్రీష్మాగమమండుఁ గూడ బృందావనమునందు వసంతలక్షణములే యున్నవని వర్ణితమైనది. గ్రీష్మములను గుఱించి “గ్రీష్మోనామా భవన్నాతి ప్రేయాన్ శరీరిణామ్ — అని మాత్రమే మూలమునందున్నది. పోతనగారి యాధారమును దీసికొని గ్రీష్మలక్షణముల నొక సీసమందు నొక యాటవెలఁదియందు స్వభావోక్త్యుత్పేక్షలతో విస్తరించి వర్ణించెను. బృందావనమున గ్రీష్మర్తువునకు

పసంతసామ్యము గూడ స్వతంత్రముగా వర్ణించెను. ఈ వర్ణనమూ మూలమునందుఁగల మనోహరము. ఇది యొక పంచనములో ముక్త పదగ్రస్తముతో వర్ణితమైనది. ముక్తపదగ్రస్తమును బూర్తిచేసి వెంటనే “జనమనోరంజనమైన పసంతలక్షణములు గలిగె” నని వ్రాసెను. పోతనగారు చెప్పిన పసంతలక్షణములేకాదు. ఈ చెప్పిన తీరుఁగూడ జనమనోరంజకమే—

వర్ణ శరదృతువులు మూలమునందు వర్ణితములై నవి. పోతనగారి వర్ణనములు మూలానుసారము లేమాత్రముఁగావు. మిక్కిలి స్వతంత్రములు. మూలానుసారముగా వర్ణరూపవర్ణనమం దొక చిన్నపద్యము మాత్రము కలదు. వర్ణ శరదృతువర్ణన సందర్భమునఁ బోతన పెద్ద పంచనములను వ్రాసెను. ఈ పంచనములు స్వభావోక్త్యుపమాద్యధాలంకారములతోడను, శ్లేషానుప్రాసము క్తపదగ్రస్తాది శబ్దాలంకారములతోడను జెలువారుచున్నవి

వర్ణర్తు సందర్భమున బృందావనచారియగు శ్రీకృష్ణునియందు మేఘసామ్యమును వర్ణించుచు నొక రమణీయమైన సీసపద్యమును వ్రాసెను. ఈ పద్యము మిక్కిలి ప్రసిద్ధము—

విశ్వమోహనమైన వేణునినాదంబు సరసగంభీర గర్జనముగాఁగ-
నని మొదలుకెట్టి — కృష్ణమేఘంబు బహుతర కీర్తినొప్పె విమల
బృందావనాకాశ వీధియందని ముగించెను. ఇదియత్యంతరమణీయమైన రూపకము. పరమేశ్వరుని కాలస్వరూపమును జెప్పనట్టిది. మూలమునందు దీనికి — “ఆత్మశక్త్యుపబృంహితామ్” — అను నొక చిన్న విశేషణ మాకరమైనఁ గావచ్చును. ఆత్మశక్తి కాలస్వరూపము ఋతువులు కాలక్షణములుగదా ! వర్ణర్తు ప్రధానలక్షణము మేఘము. అట్టి మేఘమతోడి రూపకము పరమేశ్వరుని కాలస్వరూప ప్రతిపాదకము. ఈ పద్య మీ సందర్భమున వ్రాయుట పోతనగారి పరమభావక తాలక్షణమును సూచించును—

శరదృతు వర్ణనాంతమునఁ గూడ వేణుగానవినోదియగు శ్రీకృష్ణమూర్తి వర్ణనము గలదు. కాని యిది మూలమునసారి. ఈ పద్యము మూలమునకు మెఱుఁగులు చెక్కినట్టిది. ఇదిగూడ నీస పద్యమే. 'కర్ణావతంసిత కర్ణికార ప్రభ' యని మొదలై 'బ్రహ్మ గాంధర్వగీతఃబు పరఁగఁజేసెఁ జతురశటమూర్తి గోపాలచక్రవర్తి!' యని ముగియును. పూర్వోదాహృతపద్యముతో నీ పద్యము సదృశ మగుచు పర్ణితఱుతు సౌభాగ్యమును బరమేశ్వర భావప్రతిపాదకమును గా నుపసర్జనీకృత మొనరించుచున్నది. అనగా పద్యములందు పర్ణిత మైన పరమేశ్వర దివ్యవిభూతీయం దవ్యవహిత పూర్వపర్ణితఱుతు సౌందర్యము పర్ణితమింపుచున్నది.

హేమంతఱుతుపర్ణనమునకు మూలమున హేమంత ముక్త మగుట మాత్రమే యాకరము - 'హేమంతే ప్రథమేనూసి' - యని మాత్రము మూలమునందున్నది. వర్ణనములేదు. పోతనగారు తొమ్మిది పద్యములలో నీ ఱుతు సౌభాగ్యమును రమణీయముగా పర్ణించెను. ఈ పద్యములందుఁ గొన్నింట స్వభావోక్తలు, కొన్నింట నుత్ప్రేక్షలు. ఈ యలంకారముల రామణీయకమునకీ పద్యముల మాధుర్యప్రసన్నతా వ్యంజకమైన రచనతోఁజ్ఞే వీనికి సార్వజనీనత సుపాదించి పెట్టినది. ఈ హేమంత వర్ణనముగూడ నంత్యమందు-

“ఈ హేమంతము రాకకు శ్రీహరి యొక్కింత వణకి చింతింపంగ
నోహో! జెఱవకుపని యా హరికిని శ్రీ కుచంబు లభయందిచ్చెన్” -

అను పద్యమును గలిగి పూర్వోక్తరీతి నీశ్వరవిభూతిప్రతి పాదకమే యగుచున్నది.

సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయ వర్ణనములు

కంసవధఘట్టమునఁ బోతన సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయ సూర్యోదయ వర్ణనములు గావించెను. మూలమున నీ సందర్భమున -

“ఆదిత్యోస్తమపేయివాన్ - ; సూర్యోచాదభ్యస్సముత్థితే” - అని సూర్యోదయాస్తమాల ప్రస్తావన మాత్రమున్నది. ఈ యాధారములను దీసికొని పోతన యీ వర్ణనములను విస్తరించెను. ఈ వర్ణనము లన్నియు నుత్పేక్షామయములు. కథానుగుణములు. కుపలయాపీడ చాణూర ముష్టిక కంసవధమిందు సూచితమైనది.

పుర వర్ణనము

దశమస్కంధమున మధురానగరమును రెండు తావులను, ద్వారకానగరమును రెండు తావులను జతుర్థస్కంధమునఁ బురఃజయో పాఖ్యానమునఁ బురమును బోతన పర్ణించెను.

కంసవధ సందర్భమున శ్రీకృష్ణుడు మధురానగర ప్రవేశము చేసినపు డొకపరియు జరాసంధుడు మధురానగరమును ముట్టడించు సందర్భమున నొకపరియు మధురను బోతన పర్ణించినాడు. మూలమునందు మొదటి సందర్భమున నాల్గు శ్లోకములలో మధుర పర్ణింపఁ బడెను. పోతనగా రొక్క పద్యములో పర్ణించెను. ఈ వర్ణనము శ్రీకృష్ణుని పరమేశ్వరత్వమును ద్యోతకముచేయునదిగాఁ బోతనగారు నిబంధించినాడు - రెండవ సందర్భమున మూలమునందు - ‘యదు రాజధానీ మధురాం న్యరుణ త్వర్వతోదిశమ్’ - అని మాత్రమే యున్నదిగాని వర్ణనములేదు. పోతనగా రిటు నొక పెద్దవచనములో సతిశయోక్త్యా దృఢాంకారములతోడను ననుప్రాసము క్తపదగ్రస్తాది శబ్దాలంకారములతోడను బురవర్ణనమును గావించెను. ఈ వర్ణనము పురవైభవమునేగాక శత్రుదుర్భేద్యత్వమునుగూడ చాటుచు సందర్భోచితమై రమణీయముగా నున్నది.

ద్రువుని పురప్రవేశ సందర్భమునఁ బురవర్ణనము మూలానుసారి బలి జైత్రయాత్రాసందర్భమున నమరావతీ పురవర్ణనము పోతన స్వతంత్రకల్పనకుఁ దార్కాణము. ఈ వర్ణనమును బహువిస్తారముగాఁ జెంచి నొక పెద్ద వచనమును బోతన వ్రాసినాడు -

ద్వారకానగర వర్ణనము మూలమునందుఁగూడ రెండవర్యాయములు చేయఁబడినది. కాలయవనుఁడు మధురను ముట్టడించినపుడు ద్వారకను శ్రీకృష్ణుఁడు విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁజేయును. ఈ సందర్భమున నొకసారి, నారదుఁడు శ్రీకృష్ణుని మహిమ తెలిసికొనుటకుఁ బోవు సందర్భమున నొకసారి ద్వారక వర్ణితమైనది. పోతనగారివర్ణనలీ సందర్భమున మూలము నూతగాఁగొని విస్తరించి చేసినట్టివి. ప్రబంధకవులవర్ణనలకు మార్గదర్శకములు - పోతనగారికిఁ బూర్వులెవ్వరును బురవర్ణన మిట్లు చేసియుండలేదు - మూలమునందుఁ జాలపటకు వర్ణనములు స్వభావోక్తులతోడను, నుపమలతోడను గూడియుండును. అతిశయోక్తులు విరళములు - ఉత్ప్రేక్ష కావచిత్కముగానుండును. పోతనగారి వర్ణనమునం దతిశయోక్తులు నుత్ప్రేక్షలు మెండు - ఈ లక్షణ మాంధ్రకవులలోఁ బోతనకుఁ బూర్వులలోలేదు సంస్కృతకవులలోఁ గలదు. పోతనగారికి గుణము వారినుండి సంక్రమించియుండును.

పురంజయోపాఖ్యానముందలి పురవర్ణనము మూలానుసారి.

పురంజయోపాఖ్యానము కథారూపకముగావున నచ్చట పోతన గారు స్వతంత్రింపకుండుట యుచితమే—

హెషవర్ణనము

అక్రూరుఁడు కంసుని పంపున నందగోకులమునకుఁబోవు సందర్భమునఁ బోతనగారు ఘోషవర్ణనము చేసెను. మూలమున నీ సందర్భమున నీ వర్ణనములేదు. 'రథేన గోకులం ప్రాప్తః' - అని మాత్రమే యున్నది. అక్రూరునికి గోకులమందుఁ దొలుతఁ గన్పించినవి శ్రీకృష్ణుని పదచిహ్నములు. పరమేశ్వరదర్శనకౌతుకరూపదివ్యభావావిష్టుఁడైన అక్రూరునికి ఘోషసౌందర్య దిద్దుటలేదు. అందువలన నీ పట్టన ఘోషవర్ణనము కథోచితముగాదు. పోతనగారి వర్ణనము నొకవెద్ద వచనమునందు విస్తరించి మూలమునందలి కథన సౌందర్యమును భంగించెను. మూలమునందు నక్రూరుఁడు కృష్ణపాదపద్మాంకితమైన భూమి

యందుఁ బోయి నటులు వర్ణింపఁబడినది. పోతనగారి యంశమును విడిచిపెట్టుట పెద్దలోపము. కానీ వర్ణనము రమణీయమైన స్వభావోక్తులతో నిండి పల్లెపట్టుల నిసర్గ సౌందర్యమును గన్ములకుఁ గట్టుచున్నది.

ఇది కాక కథాసందర్భాను సారముగ ఘోషసౌందర్యము దశమస్కంధ పూర్వభాగవతమునం దంతటను వ్యభిచితముగా నున్నది.

గోవులు, పశువులు, వృషభములు, గోపగోపికాబాల బాలికలు గోదోహనములు, దధిమథనములు, గోపూజలు, పచ్చికపట్టులు, గోధూళి ధూసరితసంధ్యాసమయములు దశమస్కంధ కథాసందర్భమునకు రమణీయవాతావరణమును గల్పించినవి. సంస్కృత భాగవతము ననుసరించినను బోతనగారిటఁ దెనుఁగుతనము ననుసంధానము చేసి యీ వాతావరణమునకు దేశీయత్వము సంపాదించి యాస్వాద్యతరముగాఁ జిత్రించినాఁడు.

వన వర్ణనము

భాగవతమునఁ బెక్కుచోట్ల వనవర్ణనముగలదు. ప్రథమ స్కంధమున నైమిశారణ్య వర్ణనము పోతన యొక పెద్దప్రచనములో రమణీయమైన శ్లేషానుష్టానితోపమాలంకారములతో విస్తరించి పర్ణించెను. మూలమునందు 'నైమిశేనిమిసారణ్యే' యని నూత్రమే కలదు. కర్దమ ప్రజాపతి యాశ్రమవర్ణనము మూలానుసారముగా స్వభావోక్తులతోఁ బోతన వర్ణించినాఁడు అష్టమస్కంధమున గజ విహారసందర్భమున వనవర్ణనముగలదు ఇది మూలమునకు సంగ్రహ రూపము. ఇదిగాక దశమస్కంధమునఁ గదామిళితమైన వనవర్ణనము కలదు. శ్రీకృష్ణ బలరాములు గోపబాలురతోఁ జేసిన విహారములు రాక్షససంహారములు నరణ్యమునందే జరిగినవి. శ్రీకృష్ణుని బ్రహ్మ గాంధర్వమునకు గోపికలతోఁడికీడలకు, గోపికల యున్నత విప్రలంభమునకు నాధారభూమియై బృందావనశోభ బాలకృష్ణుని చరిత్రముతో

వనగి పెనగి విడదీయరాక యున్నది. దశమస్కంధపూర్వభాగమునలి వంతటను బృందావనశోభ తళతళలాడుచు నేత్రపర్వ మొనర్చుచుండును—

గోవత్సములతో నిండిన పచ్చికపట్టులు, ఫలకుసుమ కోరక పల్లవభారావనతములై నిబిడచ్ఛాయాసమేతములైన వృక్షములు, పుష్పిత నికుంజములు, మలకలై ప్రవహించు సెలయేళ్ళు, విశాలములైన యిసుకతిన్నెలతో నొప్పారు యమురానదీ ప్రవాహము, చిలుకలు, గోరువంకలు, కోకిలలు, మయూరములు, బక సారస చక్రవాకకారండవములు, వీని కలకూజితములు, తుమ్మెదల ఝుంకారములు, హరిణములు, ఎడనెడల బులులు, సింహములు, సివంగులు, మవ్వలు, సర్పములు, దవాగ్నులు మొదలైనవి కథాసందర్శించితముగా దశమ స్కంధమునందు రమణీయ వర్ణనాభిరామములై నయన పర్వము గావించుచు దర్శన మిచ్చుచుండును. ధేనుకాసురసంహారమునకు ముందు శ్రీకృష్ణుడు బలరామునితోఁ గూడి చేసిన వనవిహారమును వర్ణించు సందర్భమునఁ బోతన మూలమునకు మెఱుంగులు చెక్కినాడు. వన సౌందర్యమంతయు నొలుకఁబోసినట్లున్నదీ రచన. 'ఒకచోట మత్తాళియూఢంబు జమ్మని మ్రోయుంగ జమ్మని మ్రోయుచుండు' నన్న పద్యము పోతనగారి ప్రకృతివర్ణనా వైశద్యమును జాటుచున్నది. ఈ భావము మూలము నందలిదేయైనను రచన చేత దీని కమితమైన మాధుర్యము కల్గినది. 'రా! పూర్ణచంద్రిక! రా! గౌతమీ! XOX! రమ్మ! భగీరథరాజతనయ!—' ఇత్యాది గోవులకుఁ బేర్లుపెట్టి పిలుచుటచే మూలభావమును బ్రాణవంతము చేసి చూపించినాడు పోతనగారు. మూలమున నీ సందర్భమున 'నామ భిర్దురగాన్ పశూన్ క్వచిదాహ్వాయతి ప్రీత్యా' యని మాత్రమే యున్నది. లేకమాత్రముగా నున్న యీ భావమునందలి సౌందర్యమును భావనాబలమునఁ బ్రత్యక్షీకరించుకొని మనకు సామౌత్కరింపఁజేసినాడు పోతనగారు.

గోపికలు శ్రీకృష్ణుని కొఱకు నరణ్యమున వెదకు సందర్భమునగూడ మూలగతభావముల నెల్లు చకచ్చకితము గావించినాఁడో పూర్వము వ్యాఖ్యానించియుంటిని.

యుద్ధ వర్ణనము

భాగవతమునందు బహుసందర్భములందు యుద్ధము వర్ణితమైనది. తృతీయ స్కంధమున హిరణ్యాక్ష యజ్ఞవరాహముల యుద్ధము, చతుర్థస్కంధమున ధ్రువుడు గుహ్యకులతోఁ జేసినయుద్ధము సప్తమ స్కంధమున నృసింహ హిరణ్యకశిపుల యుద్ధము, అష్టమ స్కంధమున గరి మకరముల పోరు, దేవాసురయుద్ధము, నవమ స్కంధమున బరశురామ కార్తవీర్యార్జునుల యుద్ధము, దశమ స్కంధమున శ్రీకృష్ణ బలరాములు చాణూర ముష్టికులతోఁ జేసిన మల్లయుద్ధము శ్రీకృష్ణ బలరాములతో జరాసంధుని యుద్ధము, దుక్కిణీకల్యాణ ఘట్టమున బలరామాదులు రాజన్యులతోఁ జేసిన యుద్ధము. దుక్కితో శ్రీకృష్ణఁడుచేసిన యుద్ధము, దశమ స్కంధోత్తర భాగమున శంబర ప్రద్యుమ్నుల యుద్ధము, సత్యభామా శ్రీకృష్ణులు నరకాసురునితోఁ జేసిన యుద్ధము. భీమ జరాసంధుల యుద్ధము, ఉపాపరిణయ సందర్భమున శివకేశవయుద్ధము, శ్రీకృష్ణఁడు బాణాసురునితోఁ జేసిన యుద్ధము, శ్రీకృష్ణఁడు పౌండ్రక వాసు దేవునితోఁ జేసిన యుద్ధము, బలరాముడు ద్వీవిదునితోఁ జేసిన యుద్ధము సాల్వునితోఁ బ్రద్యుమ్నాదులు చేసిన యుద్ధమును బేర్కొనఁ దగినవి.

ఇందుఁ గరిమకరముల పోరు, శ్రీకృష్ణచాణూరుల మల్లయుద్ధము, సత్యభామ నరకాసురునితోఁ జేసిన యుద్ధము, భీమ జరాసంధుల ద్వంద్వయుద్ధమును బోతన స్వతంత్రముగా వర్ణించెను. తక్కిన వన్నియు మూలానుసారముగాఁ బ్రతిచిత్రవాసెను. కరిమకరముల పోరు మూలమునందు సహస్రవర్షములు సాగినదని మాత్రమే చెప్పఁబడినది. పోతనగా రా రెండింటిపోరును విస్తరించి పదునైదు గద్యపద్యములలో

వర్ణించెను. ఈ వర్ణనమంతయు స్వభావోత్పలతో నిండియున్నది. కరిమకరముల స్థల జలచర స్వభావమును బట్టి వాని పోలికలు యుడు నన్నంత సహజముగా నున్నదీ వర్ణనము. ఛేకవృత్తము ప్రాసములను నిపుణముగా వాడుటచేత నీ యుద్ధమును గన్నులయెదుట రూపుఁ గట్టించినాఁడు కవి. శ్రీకృష్ణచాణూరుల మల్లయుద్ధమున మల్లబంధ విశేషములను, వాని ప్రయోగ ప్రతిప్రయోగములను విస్తరించి వర్ణించినాఁడు. అర్థాంగకము, కరవదము, రాటవము, డొక్కరము, పట్టనము మొదలైన మల్లబంధముల స్వరూప పరిజ్ఞానము కలిగినదప్ప నిట్లు వర్ణించుట దుర్ఘటము. సత్యభామ నరకాసురునితో యుద్ధము చేసినట్లు మూలమునలేదు. ఇది నాచన సోమన యుత్తర హరివంశము నుండి పోతనగారు గ్రహించినట్లు కన్పించును. ఇందలి పద్యరచన గూడ యీ సందర్భమునందలి నాచనసోమన * పద్యరచనకు ననుకరణముగా నున్నది. ఈ వర్ణనమంతయు వీరశృంగార స్ఫూర్తకముగా నున్నది. భీమజరాసంధుల ద్వంద్వయుద్ధవర్ణనము పోతనగారి ప్రతిభాతి శయమునకు నిదర్శనముగా నున్నది. భీమజరాసంధులు సమశిక్షా బలా జస్కులగుట వారి యుద్ధము నిర్విశేషముగా జరిగినది ఇది మూలము నందు వాచ్యముగాఁ జెప్పఁబడినది. పోతనగారి యర్థము ధ్వనించు నటుల వర్ణనమును నడపినాఁడు. ఈ సందర్భమునఁ జోతనగారు చేపట్టిన పద్యరచన, ఛందఃప్రయోగము నెన్నఁదగినవి. లయవిభాతిని గదా యుద్ధమునకు, లయగ్రాహిని యుద్ధమును వర్ణించుటకు నుపయోగించి వారినై పుణ్యమును మనకుఁ బ్రత్యక్షము గావించినాఁడు.

దేవాసురయుద్ధము, జరాసంధునితో శ్రీకృష్ణుని యుద్ధము, నుపాపరిణయ కథయందలి యుద్ధముల వర్ణనమునఁ బోతన రసవ్యక్తికై విచిత్రమైన యలంకారముల కల్పనముగావించెను. యుద్ధరంగమును వర్ణించి భీభత్సరసమును వీరమున కంగముగా నిబంధించినాఁడు. శ్రీకృష్ణ జరాసంధులయుద్ధము మూలమునఁ దెనిమిది శ్లోకములలో వర్ణింపఁబడిన దానినిఁ బోతన యిరువదిమూఁడు గద్య పద్యములతో బెంచి వ్రాసినాఁడు. ఇందురెండు పెద్దపద్యములు, మూలవర్ణనమును

వివరించుట, కొన్నియెడల విశేషములను జేర్చి పర్ణనమును బరిపుష్టము చేయుట, శబ్దాలంకారములను వాడి రసవ్యక్తి గల్పించుట పోతన గారి యుద్ధపర్ణమునందలి విశేషములు.

రాసక్రీడా వర్ణనము

మూలమున రాసక్రీడా జలక్రీడలు చాల సంగ్రహముగా వర్ణితమైనవి. పోతనగారు వీనిని విస్తరించి వర్ణించినాడు. రాసక్రీడావర్ణనము నందుఁ బోతన తన నాట్యశాస్త్ర పాండిత్యమునంతయు గ్రుమ్మరించి నాడు. రాసబంధ భేదములు, తానక విశేషములు, పాదచారి పార్థివ చారి వ్యోమచారి భేదములు, కరభావములు, ముద్రాలంకారములు, జానుమండల దైవమండల భేదములు, భ్రమణకరణ వీక్షణ విశేషములు, శిరోభావములు, నంగ హారములు, రేచములు మొదలగు ననేక నాట్యశాస్త్ర విశేషములను జేర్చి రాసమును రమణీయముగా వర్ణించినాడు. రాసక్రీడానంతరము చల్లని గాలిని వర్ణించి యీ ఘట్టమునకుఁ గ్రొత్తయందమును దెచ్చినాడు.

జలక్రీడలను గూడ ననేక విశేషములను జేర్చి విస్తరించి వర్ణించినాడు. జలపక్షులను దోలుటలు, తుమ్మెదలను జోపుటలు, నీతుచిమ్మటలు, సరాగములాడుటలు, సోలుటలు, ద్రుళ్ళుటలు, దాటుటలు, నిలువరించుటలు మొదలైన క్రీడావిశేషములతో, దృశ్యచిత్రణ సమర్థములైన యలంకారములతో నీ వర్ణనము హృదయావర్జకముగా నున్నది. ఈ సందర్భమున నష్టమస్కంధమునందలి గజేంద్రుని జలక్రీడా వర్ణనము పేర్కొనఁదగినది. అదియంతయుఁ బోతనగారి స్వతంత్ర కల్పనమే. కరిణీ కరోజ్జిత కంకణచ్ఛటదోగి సెలయేటి నీలాద్రి చెలువుఁదెగఁడు' నన్న పద్యము రమణీయ కల్పనము.

శరద్రాత్రి వర్ణనము

రాసక్రీడకుఁ బూర్వరంగముగా శరద్రాత్రి వర్ణనము మూలమునం దీపట్టన రెండుశ్లోకములలోఁ జంద్రవర్ణనము పరమ రమణీయ

ముగాఁ జేయఁబడినది. పోతన యైదారు పద్యములలో మూలభావము నకుఁ దోడు స్వతంత్ర కల్పనలను జేర్చి యీ వర్ణనమును బెంచినను మూలమునందలి శోభ రాలేదు.

దృష్టాకుముద్వంతమఖండమండలంః

రమాననాభం నవకుంకుమరుజం,

వనంచ తత్కొమల గోభిరంజితం,

జగౌ కలం వామదృశాం మనోహరమ్॥

‘వనంచతత్కొమల గోభిరంజితమ్’ను మాట యందలి సాగసును, తెనుఁగున నింత వర్ణించినను రాలేదు— ఈ భావమునే పోతన వదిలి నాఁడు.

వై త్యో ప చా ర ము

కేళీగృహమునందు నర్కోక్తులకు మూర్ఛిల్లిన రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుఁడు శీతలోపచారములను నొనర్చును. ఇచ్చట మూలమునఁ గొప్పుముడిచి, కన్నీళ్ళుతుడిచి కాగలించుకొన్నట్లు మాత్రమే వర్ణితమైనది. పోతనగారి వర్ణనమున నితరోపచారములు, చందన లేపనము, పన్నీటిజల్లు, చెవులలోఁ గర్పూరంపుఁ బలుకులూదుట మొదలైనవి చేర్చి పరిపుష్ట మొనరించెను.

సు ర త వ ర్ణ న ము

కుబ్జాసంభోగ ఘట్టమున సురతవర్ణనము గలదు. పోతన మూలాతిర్క్తముగా నొక పద్యమున సురతమును వర్ణించెను. ఈ పద్యమునఁ గామకళా విశేషములను బేర్కొనుట వలన సురతమును దీపింపఁజేసి గ్రామ్యదోషము పోతన నివారించినాఁడు. మూలమునందు లలితతరముగా నీ పట్టు వర్ణితమైనది.

ఉసాపరిణయ ఘట్టమున స్వప్న సురతమును వర్ణించినాఁడు. పోతన— మూలమునందు ‘స్వప్నే ప్రాద్యుమిన్నా రతం కన్యాలభణ’

యని మాత్రమే యున్నది. ఇచ్చట నీభావమును వివరించుచు నొక పద్యమును బోతనగారు వ్రాసెను. సురత లక్షణములు సుకుమారముగాఁ బేర్కొనుట వలన గ్రామ్యుడోష స్పర్శలేకుండ వర్ణింప గలిగినాఁడు కవి.

విరహవర్ణనము - అయోగవిరహము

రుక్మిణీకల్యాణ సందర్భమున మూలమున రుక్మిణి పొందిన యయోగ విరహమును వితర్కాత్మకముగ రెండుశ్లోకములలో వర్ణితమైనది. ఈ వితర్కము కథాకథనములోఁ గలిసిపోయి వేర్పఱుపరాక యున్నది పోతనగారు దీనినిఁబెంచి ద్వైత్య జడతా విషాదాత్మక్య భావసంపుటి చేర్చి విస్తరించి వర్ణించి విప్రలంభమును బరిపుష్టము గావించెను.

ఉపాపరిణయ సందర్భమున నుపాకన్య పొందిన విరహమయోగ జన్యము వియోగ జన్యముగూడ. ఈ విరహవర్ణనము మూలమునందు రేఖామాత్రముగా నున్నది. 'సా తత్ర తమ పశ్యంతీ క్వాపి కాంతేతి వాదినీ సఖీనాం మధ్య ఉత్తస్థా విహ్వలా వ్రీడితా భృశమ్' ఈ యాధారమునుబట్టి పోతన యుపాకన్య విరహవస్థనుఁ బ్రస్తరించెను. ముగ్ధయందు రతిభావోదయము, దానినిఁ బొడవికొనివచ్చు లజ్జాశంకా విభ్రమములీవర్ణనమందుఁ బరమ సుకుమారముగా వర్ణితమైనవి.

ఈ రెండు వర్ణనములు పరమనాగరకనమై రమణీయ రచనా శిల్పభూములుగా నున్నవి.

గోపికా విరహము వియోగ విరహము. ఇది యున్మత్త లక్షణమైనది. ఝంఝానిల సదృశమైన యొక మహా దివ్యభావావేశము మూలమునందును, దెనుఁగు సేతఁ యందుఁగూడ నీ ఘట్టమున ననుభూయమాన మగుచుండును. పోతనగారు మూలభావములను రమణీయాలంకారములతో నలంకృతము గావించి మూర్తిమంతములుగాఁ

జేసి వర్ణించెను. మూలమునందలి వృక్ష సంప్రశ్నము చమత్కార జనకము. పోతనగారియం దలంకారములు చమత్కారములు. ఇచ్చటి నల్లనివాడు, పద్మనయనంబులవాడు అదేనందనందనుం డంతర్నితుం డయ్యెనను పద్యములందలి భావములు పోతన స్వీయ ప్రతిభా ప్రసూ తములు. 'పున్నాగ! కానవే పున్నాగ వందితు'- మూలమునందలి వృక్ష సంప్రశ్నము, నకు యమక కల్పనము నన్నయగారి యనుసరణ మిందుఁ గాననగును, మానినీ మన్మథు మాధవుఁగానరే' యన్న పద్యము ముక్తపదగ్రస్తమున కత్యంత నిర్వాహము చేసి భావమును సాగలాగుటచే రసవిఘ్నకారియై పరిణమించినది.

భ్రమరగీతలందు మాన విప్రలంభము వర్ణితమైనది. పోతనగారిచ్చట మూలానుసారముగా వ్రాసెను. కాంచన రత్న సంఘటిత సౌధంబులే' యన్న సీసపద్యము పోతనగారు స్వతంత్రముగా వ్రాసినది. భ్రమరగీతల యందలి పద్యములన్నియుఁ బ్రసిద్ధములే. అన్యోపదేశ సౌందర్యము మూలమునందు, నాంధికరణమునందు సమానముగా వ్యక్తమైనది. గోపికల పునస్సందేశమున స్మరణాలంకారమును మూలాతిరీక్తముగాఁ బ్రస్తరించుట "తను బాసియొక్కింత తడవైన" విభుఁడు మావేసల్లె వీధులనేతర" యన్న సీసపద్యములధికముగా వ్రాయుటవలన గోపికా విరహమును బోతన పరిపుష్టముగా వర్ణించిన వాడయ్యెను.

ద్యౌత వర్ణనము

బలరాముఁ డనిరుద్ధ వివాహసందర్భమున రుక్మిణి జూద మాడుటను బోతన మూలానుసారముగనే వర్ణించెను. బలరాముని పట్టుదల, రుక్మిణై తవము, చూచుచున్నవారి పక్షపాతము, బలరాముని కోపావేశము, తెనుఁగు పలుకుబడి సాగసులతోఁ బోతన కన్నుల యెదుట మిలమిల లాడించెను.

బాలక్రీడా వర్ణనము

శ్రీకృష్ణ బలరాముల బాలక్రీడలను బోతన మూలాతిరిక్తముగ వర్ణించెను. మూలమున బాలకృష్ణుని లీలలు పదిశ్లోకములలో నత్యంత రమణీయముగా వర్ణితమైనవి పోతనగారు నలువదియేడు పద్యములలో వర్ణించెను. మూలభావములను విస్తరింతుటయేగాక పోతన పెక్కు స్వతంత్ర కల్పనలను గావించెను. ఇందుఁ గొన్ని రమణీయములు. కొన్ని యనాచిత్యగ్రామ్యదోషదూషితములు, 'కురుతే మేహనాదీని వాస్తా' - అన్న మూలభావమును గ్రామ్యదోషము లేకుండ "నెంగిలి చేసెనని" సవరించిన పోతన యంతకంటె నధికమైన గ్రామ్యదోషమునకుఁ బాల్పడుట విచారమును గలిగించును. "తలయెత్తి మెల్లనఁ దడవి యాడెడు వేళ పన్నగాధీశుల పగిదిఁ దాల్తురు" (10-పూ-290) తనువున నంటిన ధరణీపరాగంబు పూసిన నెఱిఘాతి పూతగాగ. (296) రమణీయమైన యుపమలు, ఓయమ్మ! నీ కునూరుఁడు (328) నుడికారపు సొంపునకుఁ బరమోదాహరణము. ఉల్కాఖల బంధన కథలో శ్రీకృష్ణుడు తల్లి నెలయించుట, గోప బాలురతో వనవిహారము, బంతిచల్లులు గుడుచుట మొదలైనవి మూలభావములకు మెఱుఁగులు పెట్టుచుఁ బోతన వర్ణించినాఁడు, మూలమునఁ గంటెఁ బోతన రచనయందు భావములు స్వాదుతరములగుటకుఁ గారణము పోతన వీనిని దేశి లక్షణ విశిష్టములుగా భావించి చెప్పట. రచనయందు, భావములందు నీ సందర్భమున దేశి లక్షణములు సమృద్ధిగా నున్నవి.

స్త్రీ వర్ణనము

పోతన పెక్కు సందర్భములందు స్త్రీవర్ణనమునుగావించినాఁడు. అంగప్రత్యంగ కలితమైన స్త్రీ వర్ణనము జుగుప్సావహమనికొంద అధునాతన విమర్శకులందురు. పూర్వులు స్త్రీని భోగ్యవస్తువుగనే చూచి రనియు, వారిది గర్భాధానపు గదిలోని పెండ్లికొడుకు దృష్టియనియు,

నిప్పటి వారి విమర్శ. ఇది యెంతయు శోచనీయము, దేవతాస్తుతుర
యందుఁగూడ నంగ ప్రత్యంగ వర్ణనముగలదు. తత్తద్దేవతాకాల
భావనయలదు నంగ ప్రత్యంగ భావన ముపాసనా విధానము. అంగ
ప్రత్యంగభావన మున్నంత మాత్రమున భోగదృష్టి యనుకొనుట
యుక్తముగాదు. మూర్తిభావనమం దంగప్రత్యంగభావము తప్పని
సరి. దాక్షిణాత్య దేవాలయ గోపురములపైన, నజంతా యెల్లారా
గుహాకుడ్యములందును జితితములైన మూర్తులు భావనా పథమునం
జిత్రసమాధినొందిన మహాశిల్పుల దివ్యకల్పనలని యంగీకరించనివా
ఁడగుదురు. వారి శిల్పసృష్టియం దంగప్రత్యంగ కల్పన లేదా !
ఆ శిల్పమూర్తులను జూచినపుడు వారు భోగదృష్టితో నట్లు చిత్రించి
రనగలమా!! వారి శిల్పరచనము మనయందు భోగదృష్టినిఁ బ్రేరేచు
చున్నదా ! ఆ మూర్తుల దివ్యసౌందర్యముముందు మనము విశతుల
మగుటలేదా ! అచ్చట నంగ ప్రత్యంగ కల్పనమును నేత్ర విషయక
మైన దాని నానందించి యిచ్చట శాబ్దికమైన చిత్రము నేపగించు
కొనుట రసజ్ఞత యనిపించుకొనునా ప్రాచీనుల దృష్టి భావనామయ
మైనది. రసస్వరూపసన్న లక్షణమైనది. తాకిక తృష్ణా సముచ్ఛాత
మున తుచ్చదృష్టి కాదది కాఁబట్టి పూర్వకవుల స్త్రీ వర్ణనమును
భావనా పారమ్యముగఁ జూడవలయును. ఈ దృష్టితోఁ జూచిన పోతన
గారు వర్ణించిన స్త్రీమూర్తులన్నియుఁ బరిపూర్ణములు. సుకుమార
సౌందర్య భావనామయమైన సృష్టి పోతన గారిది. ఊరక సాముదిక
లక్షణముల సుపమానములతో మేళవించి చెప్పటగాదు.

పెరుగుఁ ద్రచ్చుచున్న యశోద, బాలకృష్ణుని వెంటాడు
యశోద, రాసక్రీడా పరవశతైన గోపికలు, విష్ణుమూర్తివెంట స్తనాం
శుకాకర్షణమున నేతెంచు లక్ష్మీ, పాలసముద్రమునుండి యుద్భవించిన
లక్ష్మీ, దేవాసురుల యమృతభాండము చేఁగొని తిరుగు మోహిని,
ప్రతీక్షావ్యగ్రయైన రుక్మిణి, రతిభావోదయావస్థ యందలి యుషాకన్య
మొదలైన స్త్రీ మూర్తుల చిత్రణ మతిలోకప్రతిభాసమున్మోషశాలిత్వ
మును బ్రకటించునట్టివి. ఈ మూర్తుల చిత్రణమంతయుఁ బరమ సుకు

మార భావనా మయము. ఇందుఁగొన్ని చలావస్థములు. కొన్ని నిశ్చలా వస్థములు. చలావస్థములకన్ననిశ్చలావస్థములనుజ్జితించుట తేలికయను కొందుము కాని యది సత్యముగాదు. నిశ్చలావస్థములనుజ్జితించుటకు నధికభావన పలయును. లేనిచో వట్టిలక్షణముల నేకరువు పెట్టుటయై 'యవ వ్యత'యన్నదోషము సంభవించును. మఱియును గత్యవస్థయందుఁగంటె స్థిత్యవస్థయందు సౌందర్యము, లక్షణములసహజావభాస మసంకీర్ణమై యుండును. చలావస్థయందు భిన్నభంగిమాగతమై సంకీర్ణతనందును శబ్దమునకు సంకీర్ణస్థితినిఁజెప్పట సులభము. చాంచల్యబోధకశబ్దప్రయోగముచే భిన్నభంగిమలను సూచింపవచ్చును. నిశ్చలావస్థయందు సౌందర్యభావము పరిశుద్ధముగను, బరిపూర్ణముగను ద్యోతమానము చేయుటకుఁ జిత్రకారుని కుంచెకున్నంతశక్తి శబ్దమునకు సంక్రమింపఁ జేయుటకు నంతమైన భావనాశక్తి కావలయును.

గజేంద్రమోక్షణ కథలో శ్రీహరి వెంటనంటియేగు లక్ష్మీదేవి వర్ణనమును, బాలకడలియం దుద్భవించిన లక్ష్మీదేవి వర్ణనమును బోల్చి చూచిన నీ విషయము స్పష్టమగును ఒకటి చలావస్థము. మఱి యొకటి నిశ్చలము. చలావస్థమును రూపుకట్టించుటకు వట్టిలక్షణములను మాత్రమే పోతనగారు చెప్పెను. నిశ్చలావస్థమును జెప్పటకు నతిశయోక్తిని భావనాంగముగా నుపయోగించెను. కావున స్థిత్యవస్థను వర్ణించుటకంటెఁ జలావస్థను వర్ణించి దేలికగా రక్తిఁ గట్టించవచ్చును. పోతనగారు వర్ణించిన శ్రీ మూర్తులన్నియు భావనామయము లనఁజాలము. మోహివీ వర్ణనము వట్టియవయవముల పట్టిక మాత్రమే. దానియందు భావనలేదు. రుక్మిణీ కల్యాణమందలి రుక్మిణీ వర్ణనము భావనామయమైనది. అదియొక యాశ్చర్యకరమైన సృష్టి. బ్రాహ్మణుఁడు చేసిన రుక్మిణీవర్ణనము గూడ రమణీయ భావనామయమైనదేగాని, దానియం దొక ప్రమాదము దొరలినది. అందలి రెండవచరణము, మూడవ చరణముగా నుంపివలసినది. పోతనగారు గర్భిణీ లక్షణములను రెండు చోటుల వర్ణించెను. వామనావతార సందర్భమున నదితిని, శ్రీకృష్ణా

వతారము సందర్భమున దేవకిని వర్ణించెను. అదితి వర్ణన మిమనిజంతములతో సంత్యానుప్రాసము గూర్చి స్వభావోక్తి సుందరముగా నొక్క పద్యములోఁ జేసినది. దేవకీ వర్ణనము మూడు నీపద్యములలో నపంగత్యుత్తేజాలంకారములతోఁ జేసినది. రెండును రమణీయములే—

శబ్దాలంకారములు

శబ్దాలంకారములలోఁ బోతనగారియందుఁ బ్రచురముగాఁ గన్పించునవి— అనుప్రాసము, శబ్దశ్లేషము, యమకము. అనుప్రాస భేదములన్నిటి నతఁడు ప్రయోగించెను. శబ్దశ్లేషములో సభంగాభంగ శ్లేషములు రెంటిని ప్రయోగించెను. అభంగ శ్లేషముంచుకయధికము. అనుప్రాసములందు సంత్యానుప్రాస మెక్కుడు. ఛేకవృత్త్యనుప్రాసములలో వృత్త్యనుప్రాసము ప్రచురము. అందు నచుప నాగరికయు, గోమలయు మిక్కుటము. పరుష క్వాచితక్రము. లాటానుప్రాసము, పదగతము గనే గన్పించును. ద్విత్రిచతుశ్చాసలుగూడ నాయన వాడినాడు.

అనుప్రాసాదికములు రసప్రీతి విఘ్నకారులని యాలంకారిక శిరోమణియగు నానందవర్ధనుని నిర్ణయము—

శృంగారస్యాంగినో యత్నాదేక రూపాశు బంధవాన్ ।

సర్వేష్యేవ ప్రభేదేషు నాను ప్రాసః ప్రకాశకః॥

ధ్వన్యాత్మ భూతే శృంగారే యమకాది విబంధనమ్।

శక్తావపి ప్రమాదిత్వం విప్రలంబే విశేషతః॥

రసాక్షి ప్రతయాయస్య బంధః శక్యకీయోభవేత్॥

అపృథగ్యత్న నిర్వర్త్యః సోఽలంకారో ధ్వనామతః॥

ధ్వన్యాలోకము - 2-14 నుండి 16.

రసాంగత్యేచ తస్య లక్షణ మపృథగ్యత్న నిర్వర్త్యమితి యో రసంబుధుమధ్యపసితస్య కవే రలంకారస్తాంవాసనామత్యూ

హ్య యత్నాంతరమాస్థితస్య నిష్పద్యతే స నరసాంగ మితి యమకేచ
బుద్ధిపూర్వకం కియమాణే నియమేనై పయత్నాంతర పరిగ్రహ
ఆపతతి శబ్దవిశేషాన్వేషణరూపః అలంకారాంతరేష్వపి తత్తుల్యమితి
చేత్ - నై పమ్ - అలంకారాంతరాశిహి నిరూప్యమాణ దుర్లుటనాన్వపి
రస సమాహితచేతసః ప్రతిభానవతః కవేరహంపూర్వికయా పరా
పతంతి. యుక్తంచై తత్ - యతోరసావాచ్యవిశేషైరేవాక్షేప్తవ్యాః
తత్ప్రతిపాదకైశ్చ శబ్దైస్తత్ప్రకాశినోవాచ్య విశేషా ఏవ రూప
కాదయోఽలంకారాః. తస్మాన్న తేషాం బహిరంగత్వం. రసాభివ్యక్తా-
యమక దుష్కర మాగ్నేషు తత్థితమేవ -

రసవన్తి హి వస్తుని సాలంకరాణి కావితీ !

ఏకేనైవ ప్రియత్నేన నిర్వర్త్యంతే మహాకవేః॥

యమకాదినిబంధేషు పృథగ్యత్నోస్య జాయతే ।

శక్తస్యాపి రసేంగత్వం తస్మాదేషాం నవిద్యతే॥

పై నుదహరించిన ధ్వనిగ్రంథము వలన నమప్రాసాదినిబంధనము
రసప్రతీతికి విఘ్నమనియు నర్థాలంకార విషయమున నిట్టిదోషము
లేదనియు స్పష్టపడుచున్నది. కారణము రసమునకు వ్యంజకమైన
వాచ్యార్థమే యలంకారఘటకముగూడ నగుచున్నది గాన నర్థాలంకా
రములు రసవ్యంజకములై యంగభూతములగుచుండును. శబ్దాలంకా
రములన్ననో తద్ఘటకశబ్దాన్వేషణరూప పృథగ్యత్నము నపేక్షించును.
గాన రసనిబంధన ప్రయత్నమునందు శైధిల్యము నాపాదించి విఘ్న
కారులగుచున్నవి గావుననవి రసవ్యంజకములు గానేరవు. వానికంగిత్వమే
గాని యంగత్వము కుదురదు. అనగా వాని చమత్కారమే ప్రధాన
ముగాఁ బ్రతీతమగుచు రసాదిప్రతీతిని మఱుఁగువరచును. ఈదోషము
శృంగారరసమునకే పరిమితమనుకొనరాదు. శృంగారమునం దీ దోషము
నకు విశేషావభాసముండునుగాన నట్లు చెప్పబడినది. సర్వరసభావముల
కిది దోషమే. రసాదితాత్పర్య మెచ్చటెచ్చటగలదో యచ్చట నెల్ల
శబ్దాలంకారఘటనము విఘ్నకారియేయని తాత్పర్యము - లోచన
గ్రంథమున నీ విషయము స్పష్టమైనర్పబడినది.

“రససమపథానేన విభావాదిఘటనామేవ కుర్వన్, తన్నాంతరీయక తయా య మాసాదయతి స ఏ వాత్రాలంకారో నాన్యః. తేన వీరాద్భుతాది రసేష్వపి యమకాది కవేఃప్రతిపత్తుశ్చర సవిఘ్నకార్యేష సర్వత్ర - గడ్డరికా ప్రవాహోపహత సహృదయఘరాధిరోహణ విహీనలోకావర్జనాభిప్రాయేణ తు మయాశృంగారే విప్రలంఛేచ విశేషత ఇత్సు కమితీభావః తథాచ - రసోఽంగ త్వంతస్మాదేహం నవిద్యత ఇతిసామాన్యేన వక్ష్యతి - (పై నుదాహరించిన ధ్వని గ్రంథమునకు లోచనము-)

కాని యీ దోష మనుప్రాస మేకరూపమయినపుడే - పై నుదాహరించిన ‘శృంగారస్యాంగినో’ - 2 - 14 (ధ్వన్యాలోకము) యన్న శ్లోకవృత్తియందలి ‘ఏకప్రకారాన బంధి తయా ప్రబంధేన ప్రవృత్తోఽనుప్రాసోన వ్యంజకః’ - అన్న గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానించుచు లోచనమిట్లు చెప్పుచున్నది - “ఏకరూపం త్వనుబంధం త్యక్త్వా విచిత్రోఽనుప్రాసో నిబధ్యమానోనదోషాయే త్యేకరూపగ్రహణం - అని-

ఏకరూపమైన యనుప్రాసమనగా ఛేకముగాని, వృత్తిగాని యత్యంతము నిబంధితమగుట యని యర్థము చెప్పికొనవచ్చును. ఎట్లయినను నత్యంత నిర్వాహము పొందిన శబ్దాలంకారము రసవిఘ్నకారి. విచిత్రమైన యనుప్రాస మనగా భిన్నవర్ణవిషయకమైన యను వృత్తియని యర్థము, దీనికత్యంత నిర్వాహము కలుగదుగావున నిది రసప్రతీతికి భంజకముగాదు. అత్యంత నిర్వాహణము పునఃప్రయత్నము నపేక్షించును. అల్పనిర్వాహము షశ్యవాక్కులగు మహాకవుల కప్రయత్న సిద్ధమగుటచేత విచిత్రానుప్రాసాదికము రసవ్యంజకమేయగును. ఈ యభిప్రాయముతోడనే యభినవగుప్తులు ధ్వనిప్రభమోద్యోతాంతమున రసప్రతీతిని వ్యాకరించుచున్నట్లు చెప్పిరి-

“అతశ్చ రసోఽయమతాకికః - యేన లలిత పరుషానుప్రాసస్వార్థాభిధా నానుపయోగినోపి రసంప్రతివ్యంజకత్వం - కా తత్రలక్షణా

యా శంకాపి - కావ్యాత్మక శబ్దనిష్ఠాడనే నై వతచ్ఛర్వణాదృశ్యతే.
దృశ్యతే హి తదేవకావ్యం పునః పునః పఠంశ్చర్వ్యమాణశ్చ
సహృదయోలోకః" - అని.

కావున ననుప్రాసాదికము గూఢరసవ్యంజకము గావచ్చును.
పృథగ్గత్యకృతమైనపుడు రసభంజకము, నయత్నసిద్ధమైనపుడు
రసవ్యంజకమునని సారాంశము -

పోతనగారిలో రసవంతములగు పట్టులఁ జాలవఱకు ననుప్రాసాదు
లన్నిర్వాహము నొంది రసవ్యంజకములుగా నుండుట యదృష్టము.
ఇట్టి పట్టులం దాయన రసావేశమునఁ దన్మయుఁడై యొడఁ లెఱుంగక
ప్రాసికొనిపోవుచున్నట్లనిపించుచు. అలవాటు చొప్పున నాలుక యను
ప్రాసము నందికొనినను దానిపంక కాయన బుద్ధి బలవంతపెట్టినను
దిరుగదు. ఆయన తన్మయత్వ ముట్టిది. ఒక్కొక్కప్పు డివి కొంత యధిక
ముగా నిరూఢములయ్యుఁ దాదృషీర్వహణమునందుఁ గవిప్రయత్నము
భాసించనంత సహజములుగా గోచరించును. వర్ణనాసందర్భములందు
వీని యలజడి యధికము. అట్టి సందర్భములందుఁ గవి కేవలము తన
యలంకార ఘటనాసామర్థ్యమును జూపుటకే వ్రాయుచున్నట్లనిపిం
చును -

అల్పనిర్వాహమున కుదాహరణములు —

చేకము —

పల్లవతోరణ రాజితవల్లి ద్వజరాజి ధూపవాసనములతోఁ
బల్లవితములై యొప్పెను పల్లవ వల్లభుల యింద్రవాకిందెల్లన్ 10-పూ-175
గిరులెల్ల జలములయ్యెం దరులెల్లను బల్లవించె 10-పూ-793

అన్నుల చన్నుల దండవిపన్నులుగా తెల్లవారు బిడికిరి.

గోవులమేపుచు నాకొని గోవిందుం డన్నమడిగికొని తెండని మ
మ్మివేళను బుత్తెంచెను దీవిలసితలార రండు తెండన్నంబుల్, 10-పూ-855

సగోపాలుడై -

వనజాక్షుండు నమస్కరించె గిరికిన్ వందారు మందారుడై, 10.పూ-890

వృత్తి-

వశ్లిప్యజరాజి ధూపవాసనములతో- 19-పూ-175

మొదవుల పొదుగులు -10-పూ-177

హరికరతల పీడనమునఁ బరవకుడై లాలమీఁద భగ్నంగుండై

సురవైరి భటుఁడు గూలెను బురభంజను కోలఁగూలు పురముంబోలెన్,

10.పూ-274

నానమీపముననున్నారంచు నలుగరు బంధులు

భౌతలు పతులు సుతులు-

10-పూ-866

యనుకము-

కేళిక్కుటికి మసలెలేగలు మల్లికి గొని అంతెలిడియె మదవృషభంబుల్

పెల్లుగ మొదవుల పొదుగులుఁ జల్లించెంబాలు బాలుసంభవవేళన్ 10.పూ-177

చెలుపుఁడు చెప్పకపోయిన పొలపున నొక ముగ్ధమున్నుఁ జూడననుచునొ

దలనంచి యుండఁ జాలక తలయెత్తెను లోనమరుఁడు తలయెత్త నృపా-

పట్టి యలరుఁబోడి పట్టి యీశంధని

గట్టి తలఁపుతోడఁ గట్టెఁగాక

10-పూ-380

మాపటివేళ నీవు వనమధ్యము వెల్వడివచ్చి గోపపద

ప్రాసితదూఁ ధూసరితభాసితకుంకలమై నర్జురుహో

ద్రిపితమైన నీ మొగము దీరజనోత్తమమాకు వేడ్కతోఁ

జూపిమనంబులన్ మరునిఁ జూపుదుగాదె కృమకృమంబునన్.

ఇత్యాదులం దప్రయత్నముగనే యనుసాసాదులు కుదురు
కొన్నట్లు గన్పించును. ఇట్టిస్థలములందు శబ్దాలంకారము ప్రయత్నము
చేసి తెలిసికొనవలసినదేకాని యాపాతముగాఁ దెలియునదిగాదు. కవికి
దీనియందు విపక్షలేదు. వానియంతట నవి స్ఫురింపఁగాఁ గవి వానిని

నిరాకరింపక యనుమతించెను. పోతనగారి వాక్కునం దీ దృశ్యశ్రవణ
లంకారము పరమసహజము. ఆయన రచనయం దివి యలంకారములే
గాదు.

అప్రయత్న సిద్ధములు - రసవ్యంజకములు

చేకము -

పెరుగుల్ నేతులు ద్రావి కొన్ని భువి నాభీరుల్ మదాభీరులై

గిరిసంఘాత కఢోరవక్రగదళవ కీర్తిదానమారంభదు -

ర్చరచంతో శిరఃం బురందరు ననంబాటించి పూజింపక -

గిరికిన్ బూజలు సేసిపోయిరదె పో కృష్ణుండు ప్రిరేషంగన్, 10-పూ-897

తన్నిన తన్నునంబుక దానవ హంత సమీకరంతయై

కన్నులకెప్పు పెంపెనయగ్రక్కున ఘోరినికాటుపాదముల్

వన్నెచెడంగఁబట్టి పడవైకెడనుశ్శతమాత్రమారమున్

బన్నగ దింభమున్ విశరిపాఱుగ వైచుటగేందుకై వడిన్, 10-పూ-1169

బాలురనింతులంబిసులఁ బాఱుగఁ దోలుట బంటు పంకమే

చాలువృషాసురేంద్ర బలసంపద జూవఁగనెల్ల బోటిగో -

పాటుర మందగాను చనుపైఁబడితేని బ్రచండ కృష్ణశా

ర్దూలమునేడు నీగళముఁ దుగ్గింపక చంపక పోవనిచ్చునే, 10-పూ-1188

రారా హస్తపకేంద్రగండమదధారాగంధలోభాంధగం

శ్రీరావ్రోమైన మత్కువలయాపీడద్విపేంద్రంబు మ

ద్వారోదంచిత దేహశీ పరిసర స్తంభంబుదాయంగ నా

భీరుల్ రానదలించి డీకొలుపు నీభీరంబుతోరంబుగన్.

వృత్తి-

ఉదాహృత పద్యము (10-పూ-1169) నందు, ఘోరి నికాటు పాద
లలనఁ యేటికిఁ దెల్లవాఱె రవియేలాతోడఁ బూర్వాద్రి పైఁ

గలకాలంబు నహంబుగాక నిశిగాఁ గల్పింపఁడా బిగ్గిహ్మ తా
వలతోడుం గృవలేడు కీరములు దుర్వారులు లెట్లోగదే
కలదే మావటి వేశయున్ గలుగునే కంజాజు సంభోగముల్

10-పూ-1128

ఎప్పుడు పొద్దు గుంకు హరి యెప్పుడు గోవుల మేపి తెచ్చు మా
కెప్పుడు తన్ముఖంబుజ నమీక్షణ మబ్బు నతండు వచ్చి న
న్నెప్పుడు గారవిండు దుదియెప్పుడు మద్విరహాగ్నిరాశికిన్
జెప్పుగదమ్మ బోటి మరుసేతల సుల్లము తల్లిసిల్లెడిన్
నా మోసంబున కెద్ది మేల వినవే నా పూర్వ జన్మంబులన్
లేమా! నోములు నోచుచో నకట కాశిందీ తటిన్ వేజువై
భూమిన్ బుట్టెననంచుఁ గోరఁ దగదే బోధిల్లి యెట్లెన నీ
జా మందిప్పుడు మాదవాదర సుధాపానంబు గల్గుంగదే.

యమకము—

ఒనరన్ ప్రేతల కించుకేనియును లేకుండంగ గోపాల కృ
ష్ణుని కెమ్మోవి సుధారసంబుఁ గొనుచున్ జోద్యంబుగా మోయుచున్
దన పర్వంబులు నేత్రపర్వములుగా దర్పించెఁ బూర్వంబునన్
పనితా! యెట్టి తపంబు చేసె నొకొ యీ వంశంబు వంశంబులోన్

భీషణ ఘోటక దానవ హేషా నిర్హోష భిన్న హృదయ నిఖిల గో
యోషా పురుషార్థకమై ఘోషము హరిచూడ దైన్య ఘోషంబయ్యెన్
మిక్కింగెడువాఁడు విభుండని మిక్కింగెడిదియు గరళమనియుమేలని పృజకున్
మిక్కింగుమనె సర్వమంగళ మంగళ సూత్రమ్ము నెంత మది నమ్మినదో!

8-241

చుంచెనువుఁ బాలు ద్రావుచుదంచితముగ ననుడుఁ బాలు త్రావి జననితో
జుంచెనుగదంచు లీలా చుంచుండై యతఁడు చుంచుఁ జూపె నరేంద్రా!

ఈ యుదాహరణములం దనుప్రాసము లప్రయత్న సిద్ధములై
రసభావాదులకు వ్యంజకములుగా నున్నవి.

చిత్రరూపానుప్రసాదులకు రసవ్యంజకత్వము—

కరిదంతంబులు మూపులందు మెజయన్—ఇత్యాది—

10-పూ-1321

కవియెన్ రుక్మిణి చంద్రమండల ముఖున్ గంఠీరవేంద్రావల
గ్ను నవాంభోజ దళాక్షుఁ జారుతరవజ్రున్ మేఘ సంకాశ దీ
హు నగరాతిగజేంద్రహస్త నిభ బాహుం జక్రిఁ బీతాంబరున్
పనఘాషాద్వితుఁ గంబుకంట విజయోత్కంఠున్ జగన్నోహనున్

ఈ పద్యమునందు ‘నవాంభోజదళాక్షుఁ జారుతర వజ్రున్’;
‘కంబుకంట విజయోత్కంఠున్’ ఈ రెండు స్థలములందు ఛేకము.
మేఘసంకాశదేహు— నిభ బాహున్, ఇచ్చట వృత్త్యనుప్రసము
సంత్యానుప్రసములు.

కనె నకూరుఁడు పద్మ నేత్రులను రంగద్గాతులన్ ఛేసె దో
హన వాటి గతుల న్నలంకృతుల సువ్యద్భాసులన్ బీత పి
ల నసినోజ్జ్వల వాసులన్ గుసుమ మాలాధారులన్ దీతులన్
వనితాకాములఁ గృష్ణరాముల జగద్వంద్య కృమోద్ధాములన్

పై పద్యము నందంతటను ఛేక మంత్యానుప్రసముగా
నిబంధితమైనది—

— పీపు పీ —

తోయము వారిఁ గూడికొని తోయరుహనవఁ దెత్తుఁగాని వి
చ్చేయము శత్రుల స్మరుము సేయుము సేయుము శోభనంబిలన్
ఇందు యమకము, సంత్యానుప్రసము నిబంధితములైనవి.

పల్లవ వైభవాస్పదములు పదములు
కనకరంభ తిరస్కారు లూరు

లరుణ ప్రభా మనోహరములు కరములు
కంబుసౌందర్య మంగళము గళము

మహిత భావాభావ మధ్యంబు మధ్యంబు

చక్షురుత్సవదాయ చన్నుఁదోయి

పరిహసితార్థేందు పటలంబు నిటలంబు

జితమత్త మధుకర శ్రేణి వేణి

భావజాతుగముల ప్రిపులు చూపులు

కుసుమశరుని వింటి కొమలు బొమలు

చిత్తతోషణములు చెలువ భాషణములు

జలజ నయన ముఖము చంద్రనఖము

తొలిచరణ ప్రథమార్థమున యమకము ద్వితీయార్థమున వృత్త్యనుప్రాస. ద్వితీయ చరణ ప్రథమార్థమున ఛేకము, ద్వితీయార్థమున యమకము, తృతీయచరణ ప్రథమార్థమున యమకము, ద్వితీయార్థమున ఛేకము చతుర్థదరణ ప్రథమార్థమున ఛేకము, ద్వితీయార్థమున వృత్తి. ఎత్తుగీతియందు నాలుగుచరణములందు ఛేకము.

మృగనాభియలదదు మృగరాజ మధ్యమ

జలముల నాడదు జలజగంధి

ముకురంబుఁజూడదు ముకురసన్నిభముఖి

పువ్వులుఁ దులుమదు పువ్వుఁబోడి

వనకేళిఁ గోరదు వనజాతలోచన

హంసంబుఁ బెంపదు హంసగమన

లతలఁ బోషింపదు లతికాలలితదేహ

తొడవులుఁ దొడవదు తొడవు తొడవు

తిలక మిడదు నుదుట తిలక్కి తిలకంబు

గమలగృహముఁ జొఱదు గమలహస్త

గారవించి తన్నుఁ గరుణఁ గైకొన వన

మాలిరాఁడు తగవుమాలి యనుచు

ప్రథమ చరణ ప్రథమార్థమున యమకము, ద్వితీయార్థమున ఛేకము, ద్వితీయ చరణమున ఛేకము. తృతీయపాద పూర్వార్థమున

యమకము. సుత్తర్థార్థమున ఛేకము. చతుర్థచరణ పూర్వార్థమున ఛేకము, ద్వితీయార్థమున యమకలాటానుప్రాసములు. ఎత్తుగీతియందు మొదటి పాదమున యమకము, వృత్తి. ద్వితీయచరణమున ఛేకము. మూడవ చరణమున వృత్త్యనుప్రాసము చతుర్థ పాదమున యమకము.

ఈ యుదాహరణములందు ననుపాసాదులకు నిర్వాహమున్నను నది యేకరూపముగాదు. చిత్ర రూపమగుట వీని నిర్వాహమునకై కవికి బృథక్ప్రయత్న మావశ్యకము కాదు. ఎట్లనగాఁ బ్రథమోదాహరణమందు నర్థాలంకారమగు నుపమయందే కవికి వివక్ష యధికము. మూర్తిచిత్రణమందుపమకు శబ్దాలంకారము సాహాయ్యక మగుటచే నది సంగృహీతమైనది. కవికి దృష్టియంతయుఁ బ్రధానముగా మూర్తిచిత్రణమునందే. మూర్తి సౌందర్యమున కర్థాలంకారముతోఁ బాలు శబ్దాలంకారము నిందు వ్యంజకముగా నున్నది. శబ్దాలంకారము తీసి వేసినచో మూర్తినిర్వాణమునందీ గాంభీర్యముకొరవడును. మతియు నావృత్తమగుచున్న యక్షరమునకు ద్రుతము చేర్చుటచేత మూర్తియందు సౌందర్యోత్సాహములు ప్రతీతమగుచున్నవి. రెండవ పద్యమునఁ గూడ శబ్దాలంకార మర్థాలంకారమగు స్వభావోక్తితోఁ బాటిల్లే నుపయోగించుచున్నది. మూడవ పద్యమున నుపమాదులకు శబ్దాలంకారములు రూపసౌందర్య రచనమునందు సాహాయ్యకములై తదతిశయ ద్యోతకములుగా నున్నవి. నాల్గవ పద్యమునం దయోగ విప్రలంభమునకు శబ్దాలంకారమే వ్యంజకము. అర్థాలంకార మిందు శబ్దాలంకార ఘటకముగా నున్నది. పరిచృత్తిచేసినబో నిందలి యర్థాలంకారములు నిస్తేజములై కనిపించును. అందుచేత నిచ్చట శబ్దాలంకారమునకే ప్రాధాన్యము. అనగా నర్థాలంకారముల కిచట నౌచిత్యమే లేదు. అది లేకున్నను బాధ లేదు, శబ్దాలంకారములకే యిచ్చట కవి వివక్ష. ఉదాహృత పద్యము లన్నింటి శబ్దాలంకారములు వ్యంజకములై రసభావాదుల కుపసర్జనత్వమునొందినవిగావున నిట్టి యలంకార రచనము సహృదయ హృదయాపర్జకముగనే యుండును—

అనుప్రసాదుల కత్యంత నిర్వాహము—

కామ తంత్ర టీక కలువల జోక కందర్పు డాక విఙ్గల తాల్మిపోక
చకిత చక్రవాక సంప్రీత జనలోక రాక వచ్చె మేలు రాక యగుచు,
యమునా కంకణ చారియై వనజ పుష్పమోద సంచారియై
రమణీ ఘర్మనిచారియై మదవతీ రాస శ్రమోత్తారియై
ప్రమదామానసనవ్యభవ్యసుఖ సంపత్కారియై చేరి యా
కమలాక్షం డలరంగ గాలి వినరెన్ గల్కాణ భావంబునన్.

పోడను బ్రాహ్మణుండు యదువుంగవు వీటికి వాసుదేవుడున్
రాడను నింకఁజోయి హరి రమ్మని చీరెడి యిష్టబంధుకన్
లేడను రుక్మిణి దగవు లేదిటఁ జైద్యున కిత్తునంచు ను
న్నాడను గౌరి కీర్వరికి నా పలనన్ గృహలేద నేడనున్

10-పూ-176

తుడువదు కన్నులన్ వెడలు తోయకణంబులు కొప్పు చక్కగా
ముడువదు నెచ్చెలిం గదిసి ముచ్చటకుం జన దన్న మేమియన్
గుడువదు నీరమున్ గొనదు కూరిమి కీరము జేరి పద్యమున్
నుడువదు వల్లకి గుణ వినోదము సేయదు డాయ దన్యులన్,
అడిగెదవని కడువడి జను

నడిగిన దనుమగుడ నుడుగడని నుడి యడుగున్

వెడవడ సిడిముడి తడబడ

నడుగిడు నడుగిడదు జడిమ నడుగిడు నెడలన్

ఒకటి, రెండు సద్యములం దంత్యానుప్రసము. మూడవ
పద్యమునందు ద్విప్రసము. నాల్గవ పద్యమునందుఁ ద్రిప్రసము.
ఐదవ పద్యమునందు పృత్త్యానుప్రసము సత్యంత నిర్వాహము నొంది
నను దత్తద్భావములకు ప్యంజకములుగానే యున్నవి. ఈ పద్యము
లన్నింట శబ్దాలంకార విసేష కవికి నున్నను సలంకారఘటనమునకై
కవిప్రభక్త్యయత్నము నొనరింప లేదనిమన కవగతమగును. అప్రసక్త
మైన యర్థమును బలవంతముగా శబ్దాలంకార ఘటనమునకై కవి

యిచ్చట లాగుకొని రాలేదు. ప్రసక్తమైన యర్థమునందే కవి శబ్దాలంకారమును గూర్చగలిగివాఁడు. అందుచేత నిందలి శబ్దాలంకారములు వాచ్యార్థమున కుపస్కారకములేగాని తిరస్కారకములు గావు.

మొదటి రెండు పద్యము లుద్దీపన విభావముఖమున శృంగార రసమును, దరువాతి రెండు పద్యములను సుభావముఁ గల నయోగ విప్రలంభమును, జివరిపద్యము ననుభావముఖమున భావశబలతయు వ్యజ్యమానము లగుచున్నవి. తత్తద్రసభావాదుల కనుపాసాదులు వ్యంజకములుగా నున్నవి ఇట్టి రచనను గుఱించియే యభినవగుప్తుఁడు - “అర్థాభిధానానుపయోగినా మప్యనుప్రాసాదీనాం రసాదీన్నప్తి ప్యంజకత్వం కేవల కావ్యశబ్ద నిష్పేడనేనైవ తచ్చర్వా దృశ్యతే” అని యనినాఁడు. యమకము కూడ నత్యంత నిర్వాహము పొంది రస వ్యంజకమగుట పోతనగారి రచనలోని విశేషము.

పున్నాగ కానవే పున్నాగ వందితు దిలకంబి కానవే తిలక నిటలు
 ఘనసార కానవే ఘనసార శోభితు బంధుక కానవే బంధుమిత్రు
 మన్మథ కానవే మన్మథాకారుని వంశంబి కానవే వంశధరుని
 జందన కానవే చందనశీతలుఁ గుందంబి కానవే కుందరదను
 వింద్రభూజితు కానవే యింద్ర విభవు
 గువలవృక్షమ కానవే కువలయేళు
 బిరయకపాదప కానవే పిరియవిహరు
 ననుచు గృష్ణుని పెదకిరయ్యబ్జములులు

10-పూ-1008

ఈ పద్యము నందు యమక మత్యంత నిర్వాహితమయ్యు నల్ప ప్రయత్న సాధ్యమగుట రసప్రతీతిని భంగించుటలేదు కాని-

“మానినీ మన్మథు మాధవు గానరే సలలితోదార వత్సకములార
 సలలితోదారవత్సక ఖైరిగానరే సుందరోన్నత లతాద్వనములార,
 సుందరోన్నత లతాద్వని భంజగానరే ఘనతర లసదశోకంబులార,
 ఘనతర లసదశోకస్ఫూర్తి గానరే నవ్యరుచిర కాంచనంబులార :

నవ్య రుచి కాంచన కిరీటు గానరే గహన పదవి కురవకంబులార :
గహనపదవి కురవక నివాసిగానరే గణికలార : చారుగణికలార :

ఈ పద్యమునందు యమకము రసభంజకము. ఇందలి విశేష
ణములు కొన్ని బలవంతముగా నాసీయమానములై ప్రస్తుతార్థము
నందు సముపపన్నములుగాక పృథక్ప్రయత్నాతిశయమును వ్యక్త
మొనరించుచు రసవిఘ్నకారు లగుచున్నవి.

తోయముఁ దెమ్ముమాకీ తోయము వేటాడు వేగఁ దొల్లిబొడమదీ
తోయము క్రియ జిలదాహము తోయము వారలును లేరు దుస్సహమనఘా!
1-458

వారిఁగోరుచున్నవారికి కీతల వారినిదుట యెట్టివారికైన
వారితంబుఁగాక వలసిన భర్తంబు వారి యిడఁడు దాహవారిగాఁడు. 1-459

మామా : వలువలుముట్టుకు మామా : గొనిపోకుపోకు మన్నింపుతగన్
మామానమేల గొనియెదు మామానస నహరణమేల : మానుము కృష్ణా!
10-పూ-818

లేమా : దనుజుల గెలువగలేమా నీవేల గడఁగి లేచితివిటురా
లే మాను మానవేనిన్ లేమా విల్లందుకొనుము లీలంగేలన్, 10-ఉ-172

ఈ దృశ్యమైన యమకమున కుపసర్జనత్వము కుదురదు. ఇచ్చట
నున్న యల్పచమత్కారము యమకకృతమైనదే యగుట స్పష్టము.
ఇట్టివి లేకుండుటయే యుచితము.

నాతోడ వెఱవ వలదీ నాతోడనె కొనుచుఁ బోయి నశినదాక్షిన్
నీతోడుతఁ బలికించెద నీతోడి జనంబు మెచ్చ నీతోడు సుమీ :

ఈపద్యమునందు యమకమున కత్యంత నిర్వాహమున్నప్పటికిని
రసవ్యంజకత దీనియందున్నది. గోపికలు శ్రీకృష్ణుని బ్రహ్మగాంధ
ర్వము విని వ్యాకృష్టలై పోవు సందర్భములోనిదీ పద్యము. గోపికల
యావేగ మీపద్యమునందు ధ్వన్యమానమగుచునే యున్నది. అట్లు

ధ్వస్యమానమగుటలో యమక ముపస్కారకమై యుపసర్జనత్వమును జూచినది. ఇట్టి పద్యములు పోతనగారి భాగవతమునం దనేకములు. యమకముచిట్లు నిర్వహించుట కష్టసాధ్యము. అనుప్రాసల విషయమునఁ గూడ నీ చెప్పినది సత్యము.

హరి హరి సిరియరమున గల

హరి హంహయ కౌజకు దనుజు నడుగంజనియెన్

బరహితరతమతి యుతులగు

దొరలకు నడుగుటలు నొడలి తొడవులు పుడమిన్.

8.526

ఇచ్చట పృత్యనుప్రాసము,

శర్మద యమదండ త్తత వర్మద మతికత్తిన ముక్తివనితాచేతో

మర్మదనంబు నివారిత దుర్మదనర్మదఁదరించెఁ దోడన్ వటుఁడున్ 8.529

ఇచ్చట సంత్యానుప్రాసమును రమణీయములు ఈ రెండుపద్యములు లేకపోయినఁ గథకుఁగల్గు లోపములేదు. విశేషించి గుణమే యగును. మొదటి పద్యమునందలి యర్థాంతరన్యాసము పృత్యనుప్రాసములోఁ గూరుకొనిపోయినది ఈ శబ్దాలంకారముగాని, యా యర్థాలంకారముగాని కథకుఁ దెచ్చిన సాగసేమియులేదు. అట్లే నర్మదపర్ణనమునకు సందర్భశుద్ధిలేదు. పటుఁడు నర్మదను దాటి యన్నచో సరిపోవును. అట్టి నర్మదను దరించుటవలన పటునకుఁ గల్గిన యాధిక్యమిసుమంతయును లేదు అందుచేత నిచ్చటి యీ యలంకార మరమణీయమని చెప్పక తప్పదు. కాని యిట్టిది పోతనగారిలో నరుదుగానే యున్నది

చండస్ఫూర్తి వటుఁడుగాంచె బహుధాజిబ్బిన్నికాటంబు ను

ద.దాహూతము నీభ్యబిభ్యదమృతాంధస్పిర్దహాటంబువే

ద.దాశ్వర్వజినీకవాటము మహోద్యద్దూమ సంఘన్నమా

ర్తాండస్యందన ఘోటమున్ బలి మఖాంతర్యేసికావాటమున్

8.531

ఇతఁడే దానవచక్రవర్తి సురలోకేంద్రాగ్నికాలాదిది

కృతి గిర్వాపనయ ప్రవర్తి గత లోభస్ఫూర్తి నానామః

పగితదాన పగవణాసువర్తి సుమనోరామామనోభేదనో
ద్ధత వంశాగ్రతపకీర్తి పక్కకరుణా భర్తృల్లన స్మూర్తిదాన్.

8-543

స్వస్తిజగత్త్ర యీ భువనశాసనకర్తకు హాసమాత్రవి
ధ్వస్త నిలింప భర్తకు సుదారపదవ్యవహర్తకున్ ముసిం
దగ్గిస్తుత మంగళాధ్వర విధానవిహర్తకు నిర్ణరీగళ
స్వస్త సువర్ణసూత్ర పరిహర్తకు దానవలోక భర్తకున్.

8-544

ఈ పద్యములు దంత్యాను ప్రాసమున కత్యంత నిర్వాహ
మున్నను సందర్భయోగ్యములై పస్తు సౌందర్యోత్కర్షాధాయక
ములుగా నున్నవి. కావున వీనియునికి యసంగతముగాదు. కేవలాలం
కార లోభము చేతగగవి వీనిని నిబంధింపలేదని చెప్పవచ్చును. ఇంత
ప్రబల నిర్వాహమున్నప్పటికినీ నీ శబ్దాలంకారములకంటె వాచ్యా
ర్థమునకే ప్రాధాన్యము గలిగి యివి యుపసర్జనత్వము పొంది వాచ్యా
ర్థము నలంకరించుచున్నవి. అలంకారాలంకార్యములలోఁ బ్రాధాన్య
వివక్ష యలంకార్యమున కెచ్చటనుండునో యచ్చట యలంకారము
యొక్క యునికి సప్రయోజనము. మాయాభిక్షుకుఁడు దర్శించిన యజ్ఞ
వాట పరిశాహము, అతఁడు స్తుతించిన బలిచక్రవర్తి గొప్పదనము
కథయందు మిక్కిలి ప్రధానములు. వాని యా భోగమంతయు నీ యం
త్యానుప్రాసములు పట్టి యిచ్చుచున్నవి కావున వానియునికి చరితా
ర్థమే. వాచ్యగతాంశము లెవ్వియు ననుప్రాసఘటనమునకై బలాసీయ
మానములుగాలేదు. మఱి యనుప్రాసాదుల యత్యంత నిర్వాహము
రసవిఘ్నకారి యను ధ్వనికారుని నియమమునకీ చెప్పినది విరుద్ధ
ముగాలేదా ! యన్నచో నా నియమ మెల్లయెడల నిరాఘాటముగా
బ్రవర్తించునట్టిదికాదు. ఘటకర్పర కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానముచేయుచు
నభినవగుప్తులు పై నియమము రాజాజ్ఞకాదనియు, యమకాదుల
వలన రసప్రతీతి ఘటకర్పరమునందు సహృదయానుభవ సిద్ధమనియుఁ
జెప్పెను. శృంగారరసమున, నందునను విచలంభమునందుఁ గూడ

ఘటకర్పరకావ్యమున యమకాదులు నిబంధితములైనవి. ఇతర రసముల మాట చెప్పనేల ?

కమలాక్షనర్పించు కరములు కరములు శ్రీనాథవర్ణించు జిహ్వా జిహ్వా
సురరక్షకునిఁ జూచు చూడ్కులు చూడ్కులు

శేషశాయికి మ్రొక్కు శిరము శిరము - ఇత్యాది. 7-169

కంజాక్షనకుఁగాని కాయంబుకాయమే ? పవనగుంభిత చర్మభక్తిగాక
వైకుంఠుఁ బొగడని వక్త్రంబు వక్త్రమే ధమధమధ్వని
తోడి ధక్కుగాక - ఇత్యాది. 7-170

ఇత్యాదులందత్యంత నిర్వాహమును బొందినంత మాత్రమున
లాటానుప్రాసము,

అంధేందూదయముల్ మహాబధిరశంఖారావముల్ మూకన
ద్గ్రంథాఖ్యాపనముల్ నపుంసక పదూకాంక్షల్ కృతఘ్నావళి
బంధుత్వంబులు భస్మహవ్యములు బుద్ధిద్రవ్యముల్ కోర్కడన
ద్గంధంబుల్ హరిభక్తి వర్జితుల రిక్తవ్యర్థ పంసారముల్, 7-168

ఇందలి యంత్యానుప్రాసమును రసవిఘ్నకారులనందగునా ?
ఈ మూఁడు పదములును దెనుఁగు దేశమునందంతటను సర్వజన
ప్రసిద్ధములగుట వానియందు రసవ్యంజకత్వము లేదనరాదు. పూర్వ
ముదాహరించిన గుప్తపాదుల 'అర్థాభిధానానుపయోగినామనుప్రా'
సాదీనామపిరసాదీన్ప్రతి వ్యంజకత్వ' మనుమాట కుదాహర్యము
లీపద్యములు.

శ్లేష

శబ్దార్థశ్లేషముల రెంటినిఁ బోతనగారు నిబంధించిరి. ఇచ్చట
శబ్దశ్లేష ప్రస్తుతము

అభంగశ్లేష

వికాంతంబున వీరుపై నొఱగితి నేమేని భాషింపుచో
మాకాంతుండు వదించు నేరవిసుతామధ్య పగిలేశంబునన్

రాకాచంద్రమయూఖముల్ మెఱయగా రాసంబుమాతోడనం
గీకారంబొనరించి బంధనియతిన్ గీడించువిన్నాణముల్.

మాకాంతుఁడు - మాయొక్క మనోహరుఁడు, లక్ష్మీపతి.

ఎల్లసనులుమాని యేకాగ్రచిత్తుడై మౌనివృత్తి నితరమమతవిదచి
వనములోననిలిచి వనజాత్మపై దృష్టిజేర్చి బకుఁడుతవసి చెలువుఁదాల్చె

10-పూ-441

వనము - జలము, అరణ్యము ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష.

తోయఁబలివి... మొనముఁజూచె

దంబరంబు మొలకునడుగవు తిరిగెదవింకఁ గలికి నేతలేలః పుత్రః

నిన్ను వంప.... నెఱుఁగకునికి

10-పూ-375

కలికినేతలు - కొంచెసనులు, కలికి (దశమావతారము) చేష్టలు

బహుజీవనముతోడ భాసిల్లి యుండుటో

...

యెఱుఁగ

వలదె వలువలిమ్ము కృష్ణ

10-పూ-819

జీవనము - ఆయువు, నీరు.

రాజసంబున నీవు రంజిల్లు పెఱుఁగమే చెలరేగి వింతలు చేయుచుండ

సత్త్వసంపదగల్గి జరుగుటఁ దలఁపమేసిరిగల్గి యన్యులఁ బెనకుచుండ

గరుతరశక్తియుక్తుఁడవౌటఁ జూడమే తామసంబున నెగ్గువలచుచుండ

నొకభంగితో నుండకుంటఁ జింతింపమే మాయావియై మారుమలయుచుండ

నేమిజాడ... పద్మనయనః

10-పూ-821

రాజస సత్త్వతామస మాయావిశేబ్దములుభయార్థములు. రాజస
సత్త్వతామసశేబ్దములు ప్రకృతార్థమునఁ బ్రభుత్వబల ప్రోధార్థకములు.
అప్రకృతార్థమున గుణవాచకములు. మాయావిశేబ్దము ప్రకృతార్థ
మున గపటిని, నప్రకృతార్థమున బ్రహ్మను జెప్పును.

పలుకుల నమృతంబు చిలుక నెవ్వనితో భాషించునాతఁడె బ్రహ్మయనగ
 నెలయించి కెంగేల నమృతపదము
 నెలఁతచూపువారు నెచ్చోటికెచ్చోటు జిష్టుదనదధర్మ జీవితంబు
 కొమ్మపిన్ననగవు ... వృష్టికారణంబు

8-278

బ్రహ్మ - (ప్రకృతమున) బ్రహ్మయంతటివాఁడు, (అప్రకృతమున) బ్రహ్మ జిష్టుధనదధర్మజీవితంబు - (ప్రకృతమున) జయశీలము, దాతృత్వము, ధర్మముగల జీవనము, (అప్రకృతమున) ఇంద్రకుబేరయుముల జీవితము.

ఒంటివాడనాకు నొకటి రెండడుగుల మేరయిమ్ము సొమ్ముమేరయొల్లఁ
 గోర్కెతీర బ్రహ్మకూకటిముట్టుద దానకుతుకసాంద్రీ : దానవేంద్రీ :

8-566

బ్రహ్మకూకటి ముట్టుట - బ్రహ్మనందముఁ జెందుట, బ్రహ్మయొక్క సిగనంటుకొనుట.

గొడుగో జన్మిదమో కమండలువో నాకున్ ముండియో దండమో
 వడుగేనెక్కడ భూములెక్కడ కరులే వామాజిల్యంబులె
 క్కడ నిత్యచితకర్మమెక్కడ మదాకాంక్షమితంబైననూఁ
 డడుగుల్ మేరయ తోవకిచ్చుటయె బ్రహ్మాండంబు నాపాలికిన్
 బ్రహ్మాండము - ఆధికము, బ్రహ్మాండము.

8-571

ఉదాహృత సందర్భము లన్నింట న్లేషవాచ్యార్థ ప్రాధాన్యమును భంగింపక రమణీయతాపాదకముగనే నిబంధితమైనది. వామన చరిత్రమునందు న్లేష కథాంగముగా నెల్లుపయోగింపఁబడినదో పూర్వము వ్యాకరించితిని. ఉదాహృత పద్యములలోఁ గొన్నింట నర్ధలేషకూడ సమృద్ధిగా నున్నది. అప్రస్తుతమగుటచే నిచ్చుట నాభాగములను పదలిపెట్టి యుదాహరించితిని.

రక్తోత్పలేందీవర.....లానందమగుచు

సజ్జనుని హృదయముబోలి స్వచ్ఛమగుచు హరిపదాకృతి దివిజవిహారమగుచు
ఘనుని సిరిభంగి నర్హ జీవనమునగుచు మానవతి వృత్తిగతిని నిమ్మంబునగుచు.

4-691

సభంగశ్లేష -

(1) సరసింహరూపంబునుం బోలెఁ గేసరకరజకాంతంబై.

కేసర + కరజ + కాంతంబై, కేసరక + రజకాంతంబై,

(2) మహాకాచ్యంబునుంబోలె సరసమృదులతాకలితంబై.

సరస + మృదులతా + కలితంబై, సరస + మృదు + లతా +
కలితంబై

(3) నందఘోషంబునుంబోలెఁ గృష్ణసారసుందరంబై

కృష్ణసార, కృష్ణ + సార.

(4) వినతా నిలయంబునుంబోలె సుపర్ణరుచిరంబై

సుపర్ణ సు + ర్ణ

(5) సూర్యరథంబునుంబోలె నురుతర ప్రవాహంబై

ప్ర + వాహంబై. ప్రవాహంబై.

ఇత్యాదులందు సభంగ శ్లేష కలదు.

లోభికరంబునుంబోలె దాన సలిలధారా విరహితంబై,

విరహితలంపునుంబోలె నిరంతర చిత్తజాత విగ్రహంబై,

గ్రహణ కాలంబునుంబోలెఁ బరాధీన ఖర కరంబై,

ఖరకరోదయంబునుంబోలె లిన్నపుష్కరంబై,

పుష్కరవైరి విలసనంబునుంబోలె నభాసిత వద్మకంబై, 10-పూ-1318

ఇందలి యుపమలు శ్లేషానుప్రాణితములు - శ్లేష యభంగము
ముక్తపదగ్రస్తము శబ్దాలంకారములు

ధేనువృజంబు కైవడి పయఃకణ మనోహరంబై,

హరకరంబుభంగి పరిపూర్ణపారంగ భాసురంబై,

సురగిరి చెలువున హరిశరాసన విభీషణంబై.

విభీషణు హృదయంబుపోలికఁ బ్రకటిత హరిశబ్ద వైభవంబై.

భవపూజనంబు చందంబున నింద్రగోపాది విభవ జనకంబై.

జనకయాగంబుబాతి సీతావ్రకరణాలంకృతంబై.

కృతయుగంబు సౌపున బహువర్షంబునై వరాగమంబువచ్చె 10-పూ-754

ఉపమలు శ్లేషానుప్రాణితములు - ఇంద్రగోపాది విభవజనకంబై

యన్నచోట సభంగశ్లేష తక్కినవి యభంగశ్లేషలు - ముక్తపద
గ్రస్తము గలదు -

సుధారవంబునుంబోలె నుజ్జ్వలరసాభిరామంబై.

రామరాజ్యంబునుంబోలె రాగపరిపూర్ణంబై

పూర్ణచంద్రమండలంబునుంబోలెఁ గువలయానందంబై.

నందనవనంబునుంబోలె భృమరీ విరాజమాన బై

మానదనువి చిత్తంబునుంబోలెఁ బ్రధాన వృద్ధి సమర్థంబై.

సమర్థ కవి విలసనంబునుంబోలె బహుప్రబంధభాసురంబై.

సురలోకంబునుంబోలె వసుదేవనందన విశ్వంబై

రాసక్రీడావర్ణనము 10-పూ-1081

చివరిపంక్తియందు మాత్రమే సభంగశ్లేష, తక్కినవి యభంగ
ములు - ముక్తపద గ్రస్తముగలదు.

నవమస్కంధమున గంగానదీప్రవాహవర్ణన సందర్భమునఁ
బోతనగారొక పెద్దపదమునందు శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము
లను ముక్తపదగ్రస్తముతో విస్తరించి నిబంధించిరి. ఇందలి శ్లేష
సభంగము సభంగమాను -

లలితవతి నగవుమించు నచంద్రభాగధేయంబై.

భాగధేయవంతుని వివాహంబు లీల మహామేఖలాకస్యకా విస్తారంబై.

తారకెగేలి యొడికంబున నాకాంత సూర్యతనయంబై.

సూర్యతనయ శరవరంబు పోలిక భీమరథ్యాటోపవారణంబై.

ఇవన్నియు సభంగ శ్లేషలు.

వారణంబు బిరుసునను బుష్కరోన్నత సంరంభం బై.
రంభ నెమ్మొముదాలు నసురసాతిశయదళంబై.
దళరదకనయు బొమముడి చాడ్చున సిందుగర్వ ప్రభంజనంబై

ఇవియన్నియు నభంగశ్లేషలు.

వర్ణనమునకై పోతనగారు పెద్దపెద్ద వచనములను వ్రాయును. ఈ వచనములు బాణుని కాదంబరి పోలేకలుగాఁ గన్పించును ఇట్లు శ్లేషానుప్రాణితమైన యుపమలను వాడుట కాదంబరియందు సర్వ సాధారణము.

పోతనగారియం దిట్టి శ్లేష లెక్కువగా వచనములందే కనిపించు చున్నవి. పోతనగారు వాడుశ్లేషలో నభంగశ్లేషమెక్కడు. పద్యము లందెచ్చటనుగాని సభంగశ్లేషలేదు. వచనములందుఁ గావ్యచిత్కముగా గలదు. దీనినిఁబట్టి పోతనగారికి శ్లేషలు వాడుటలో నతిశయప్రయత్నాపేక్షలేదని మనకుఁ దెలియును. సభంగశ్లేషనిబంధనము నధిక ప్రయత్నాపేక్షము. ఈ యభంగశ్లేష చాలపటి కప్రయత్నముగనే పోతనగారికి సిద్ధించుచుండును. వామనచరిత్రమునందుఁ బ్రయుక్తమైన శ్లేషయంతయు సప్రయత్నసిద్ధము, నతి సహజముగఁ గన్పించును. కథా గమనమున కీ శ్లేష యుపసార్కకమై యెట్లు కావ్యాంగత్వమును జెందియుండెనో పోతనగారి కథా రచనమునుగురించి చర్చించు నప్పుడు చెప్పియుంటిని. అనుప్రాసలను, ముక్తపదగ్రస్తములను శ్లేష లను నెక్కువగఁ జూతనగారు వచనములందు నిబంధించు చుండును. వచనములందు వీని యలజడి యెక్కువగాఁ గనిపించును. పద్యములందు వీని నిబంధనము సప్రయోజనముగా నుండును. అందుచేతఁ బద్యగతములైన యీ యలంకారములు కావ్య సౌందర్యమున కుత్కృష్టాధాయకములు. ఒక్క యంత్యానుప్రాస మాత్రము కొన్ని యెడల నతి విస్తృతమై రసాదులకు విఘ్నకారిగా నుండును—

గుణములు

పూర్వాలంకారికులర్థగుణములఁ బదింటిని, శబ్దగుణములఁ బదింటినిఁ బేర్కొనినారు. కాని ధ్వనికారుఁ డర్థగుణముల నొప్పికొన లేదు. శబ్దగుణములలో నోజుఁ ప్రసాద మాధుర్యములను మూఁడుగుణముల నొప్పికొని తక్కిన వానికి వానియందే యంతర్భావమునుఁ జెప్పినాఁడు

ఈ గుణములు రసధర్మములై సముచితములయిన వర్ణములచే వ్యజ్యమానమగుచుండును. వర్ణమాత్రాశ్రయములుగావు. ధ్వనికారుని యీ సిద్ధాంతము నుత్తరాలంకారికులందరు ననుసరించిరి. - చచ్చటచచ్చట రసముండునో యచ్చటచచ్చట గుణములు గూడ నుండును. గాని వ్యంజక సామగ్రిభేదమును బట్టి వీని యభివ్యక్తి యుండును. రసమునకు వాచ్యార్థము సాక్షాద్వ్యంజకము. వాచ్యార్థము విభావాను భావరూపముగావున శబ్దము సహకారిమాత్రమే గుణములకన్నను శబ్దము సాక్షాద్వ్యంజకము. గుణము రసధర్మముగావున శబ్దరూపమైన వ్యంజక సామగ్రి లేకున్నను రసచర్వణాసమకాలమున ననుభూయమానమగుచునే యుండును. రసహీనమైన పట్టుల శబ్దరూపవ్యంజక సామగ్రి యున్నను నచ్చట రసములేదు. గావున గుణముగూడ నుండదు. ధర్మ్యభావము వలన ధర్మాభావము. ధర్మిని విడచి ధర్మముండదు. రసమును విడచి గుణముండదు కనుక రసములేనిచోట వ్యంజక సామగ్రియున్నను గుణముండదు. ఓజుఁ ప్రసాదమాధుర్యములలో మాధుర్యము శృంగార కరుణ విప్లంభశాంతరసములయందు, నోజుస్సువీర భీభత్స రౌద్రములయందును, బ్రసాదము సర్వరసములందు నుండును. మాధుర్యము చిత్తద్రుతి కారణమై యాహ్లాదకత్వరూపమైనది. శ్రవ్యత్వలక్షణమనుట కుదురదు. శ్రవ్యత్వమనునదోజుఁ ప్రసాదములయందుఁగూడ నతివ్యాప్తమగును. ఓజుస్సు చిత్తవిస్తారరూపమైన దీప్తికి గారణము. ప్రసాదము శుష్కేంధనమునన్నివలె, స్వచ్ఛజలము పటము నువలె చిత్తము నాక్రమించు స్వభావముగలది. కావ్యప్రకాశమునందుఁ జెప్పిన గుణలక్షణము లివి.

అహోదకత్వం మాధుర్యం శృంగారేదుర్గతికారణం ।

కరుణే విప్రలంభే తచ్చాంతే చాతిశయాన్వితమ్॥

చీప్రాత్మ విస్తృతేర్హేతు రోజోపీరరసస్థితి ।

భీభత్సరౌద్రసయోస్తస్యాదిక్యం కృమేఽచ॥

చుష్కేంధనాగ్ని వత్స్వచ్ఛజలవత్సహస్రైవయః

వ్యాపిస్త్యస్యతప్రిసాదోఽసౌ సర్వత్ర విహితస్థితిః

(కావ్యప్రకాశము 8-68, 69, 70)

విశ్వనాథుఁడు మమ్మల్ని గుణలక్షణమును మాత్రము విమర్శించెను. మమ్మల్ని యభిప్రాయమున గుణములు ద్రుతిదీప్తి వికాసములకుఁ గారణము. విశ్వనాథుని యభిప్రాయమున ద్రుతిదీప్తివికాసములే గుణములు. ఉభయుల మతమున గుణములు రసమాత్రవృత్తులే. వర్ణసమాసరచనములు వ్యంజకములు. మధురమైన రచన-యిత్యాది వ్యవహారమహాపచారికము. ఈ మతము ధ్వనికారుని పరిపాటి నాశ్రయించినదే కాని లక్షణపరిష్కారమునందు మాత్రము స్వల్పమైన భేదము. జగన్నాథునిమత మీపరిపాటికి మిక్కిలి భిన్నమైనది. అతని మతమున గుణములు శబ్దార్థరసరచనాగతములు. గుణములకు శబ్దవృత్తిత్వము, సర్ధవృత్తిత్వము, రసవృత్తిత్వమును గూడ నతఁడంగీకరించెను. గుణములకు ద్రుత్యాదులతోఁ దాదాత్మ్యమునుగాని, సామ్యత్కారణత్వమునుగాని నతఁడంగీకరింపలేదు. ద్రుత్యాదులను గుఱించి గుణములు ప్రయోజకములనియు, గారణములు కావనియు నతని సిద్ధాంతము. ద్రుత్యాదులకు రసాస్వాదము కారణము. రసాస్వాదమునకు మాధుర్యాది గుణములు కారణములు. ఈ మాధుర్యాది గుణము లొక రసవృత్తులే కానక్కఱలేదు. శబ్దార్థరసావృత్తులుగూడ కావచ్చును. గుణములు యన్నిష్ఠములైనను నవిమూఁడనుటలో, వర్ణసమాసరచనములు వానికి వ్యంజకములనుటలో నెవరికిని విప్రతిపత్తి లేదు.

మూర్ఖి వర్గాంత్యవర్జితేన యక్తాష్టరదధాన్విన్వా ।

రణౌలఘూచతద్వ్యక్తో వర్ణాఃకారణతాంగతాః॥

అవృత్తి రవివృత్తిర్వా మధురారచనాతయా ।

(సాహిత్య దగ్ధము 8-3)

ట, త, డ, థ లను విడచి తక్కిన స్పర్శములు వర్గాంత్యవర్ణములతోడి సంయోగమునను రేఫణకారములు లఘువులుగ నున్న వర్ణములు మాధుర్యవ్యంజకములు. అసమాసముగాని, మధ్యమసమాసముగాని, మధురమైన పదముల కూర్పును మాధుర్య వ్యంజకములు.

వర్గస్యాద్య తృతీయాభ్యాం యక్తాష్టరదంతిమా ।

ఉపర్యదో ద్వయైర్వాస రేఫాట, త, డ, థైస్సహ॥

శకారశ్చషకారశ్చ తస్య వ్యంజకతాంగతా ।

తథాసమాసోబహులో ఘటనౌద్దత్తకాలిని॥

(సాహిత్య - దర్ప - 8-5, 6)

వర్గప్రథమ తృతీయాక్షరములతో సంయుక్తములగు ద్వితీయాచతుర్థాక్షరములు, రేఫసంయుక్తాక్షరములు, ట, త, డ, థ లు, శకారషకారములు దీర్ఘ సమాసము, వికటసంఘటనము నోజోగుణమునకు వ్యంజకములు.

శబ్దానద్వ్యంజకా అర్థబోధకాఘృణిమాత్రతః ।

(సా-ద.8-8)

వినుటతోనే యర్థబోధకములగు శబ్దములు ప్రసాదగుణ వ్యంజకములు.

వక్త్రవాచ్య పరిబంధనా మౌచిత్యేనక్యచిత్కవితే ।

రచనా వృత్తి వర్ణనా మన్యదాత్మ మపీష్యతే॥

(కావ్య పరికాశము - 8-77)

వక్త్ర వాచ్య ప్రబంధౌచిత్యమునుబట్టి యొక్కొక్కచోట నీ చెప్పిన వర్ణసమాస రచనములకు భిన్నములగునవికూడ వ్యంజకములు కావచ్చును.

పోతనగారి కవిత్వమంతయుఁ బ్రధానముగా మధురరస వ్యంజకముగా నుండును. భాగవతమునందుఁ బ్రధానరసము భక్తి. భక్తిరసము మధురమైనది. అందునను గృష్ణభక్తి మాధుర్యమున కవధిభూతము. పోతనగారి శైలి కృష్ణభక్తిమాధుర్యమునకుఁ బరమవ్యంజకము.

ఏ పదమునుబట్టి చూచినను వర్ణసమాసరచనలు మాధుర్య వ్యంజకములుగనే కనిపించును.

అరవిందంబులకంటెఁ గోమలమునై యందంబులై యున్న నీ
చరణంబుల్ కఠినంబులై మొనయుమాచన్నుంగఱల్ మోవగా
నెరియంటోలు నటించుఁ బొక్కుదుము నీ యీ కర్కశారణ్య భూ
పరిసంచారము కృష్ణ నీ ప్రియలితున్ బ్రాణవ్యదన్ జేయదే :

కఠినంబులై; కర్కశారణ్య; ఈ రెండుచోటులను పదలితక్కిన పద్యమంతయుఁ బ్రసాదమాధుర్య వ్యంజకమే. బిందుపూర్వకములైన సరళాక్షరములు, అసమాసము, కోమలములయిన పదముల కూర్పు కలిగియున్నదీ పద్యము. శ్రవణకాలమునందే యర్థావభోధకముగా నున్నది. కఠిన కర్కశారణ్యశబ్దములు మాధుర్యగుణ విరోధులైనను వానియునికియిచ్చట సర్థపుష్టి నిచ్చుచున్నది. కఠినత్వము స్తనములకు విశేషణమై కర్కశత్య మరణ్యమునకు విశేషణమై యరవిందాధికసుకుమారములైన స్వామిపాదపద్మముల మార్దవాతిశయ భావనా లక్షణమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. కర్కశారణ్య భూపరిసంచారమును మధ్యమ సమాసముగూడ నిట్టిదే. సఘటనను గురించి, పశ్యరచనను గురించి వ్రాయునపు డీ విషయమును విస్తరించి వ్యాకరింతును—

సల్లెనివాడు పద్మనయనంబులవాడు కృపారసంబునైఁ
జల్లెడువాడు మౌళిపరిసర్పిక పింఛమువాడు నివృత రా
జిల్లెడు మోమువా దొకఁడు చెల్వల మానదనంబు దెచ్చెనో
మల్లియలార మీ పొదలమాటునరేడుగదమ్మ చెప్పరే !
అంగజనైనఁజూడ హృదయంగముఁడై కరఁగిండువాడు శ్రీ
రంగసురంబువాడు మధురంబును పేజురవంబువాడు మ

మృంగజు పువ్వఁదూపులకు నగ్గముచేసి లవంగలుంగనా
రంగములార మీకడకు రాఁడుగదా : కృపనున్నఁ జూపరే :

ఈ రెండు పద్యములును బిందుపూర్వక సరళవర్ణావృత్తి, షడలాళిత్వము, నల్పసమాసములు, మృదు సంఘటన కలిగి ప్రసాద మాధుర్యరసములకు వ్యంజకములుగా నున్నవి. మాధుర్యవిరోధియగు సంశమేమియు లేదు.

మందార మకరంద మాదుర్యమునఁదేలు
ప ధువంబువోపునే మదనములకు - ఇత్యాది.

శ్రీకృష్ణ : యదుభూషణా : నరసఖా : శృంగారరత్నాకరా :
లోకదోహి నరేంద్రీ వంశదహనా : లోకేశ్వరా : దేవతా
నీకబ్రాహ్మణ గోగణార్తి హరణా : నిర్వాణ సందాయకా :
నీకున్ మ్రోక్కెదఁ ద్రుంపవే భవలతల్ నిత్యానుకంపానిధీ :

కుప్పించి యెగసిన కుండలంబులకాంతి
గగనభాగంబెల్లఁ గప్పిగొనెగ - ఇత్యాది.

మొదలైన బహు పద్యములు మాధుర్యగుణ వ్యంజకత్వమునకు సంపూర్ణదాహరణములుగా నుదాహరింపఁదగినవి. తెనుఁగు భాషలో డకార టకారములు ప్రచురములు. డకారము సరళవర్ణముగనే తెనుఁగుభాషలో బ్రసిద్ధము. ద్రుతపరకత్వమునఁ గ చటతపల శ్రుతి తెనుఁగు భాష సహింపదు. క చటతపములకుఁ బరుషములని సంజ్ఞ. గజడదబలకు సరళములని సంజ్ఞ — వాని శ్రుతి లక్షణమునుబట్టి వానికట్టి సంజ్ఞలు. తెనుఁగుభాషలోఁ గ చటతపల శ్రుతి పరుషము. గజడదబల శ్రుతి సరళము. పరుషములైన క చటతపలకు మాధుర్య గుణవ్యంజకత్వము నంగీకరించి సరళమైన డకారము నంగీకరింపకపోవుటలోఁ గారణము గన్పించదు. అందుచేతనే రసగంగాధరకారుఁడు — “అన్యేతు వర్గస్థానాం పంచానామప్య విశేషేణ మాధుర్యతావ్యంజకత్వమాహుః” — అనియన్యవృతముగాఁ డవర్గమునుగూడ వ్యంజకమునుగూడ జెప్పినాఁడు.

తెనుగు భాషలో మాత్రము టవర్గమునందలి మహాప్రాణములను విడచి తక్కిన యక్షరములను మాధుర్య గుణ విరోధులు కావనుటయే సహృదయ సమృద్ధము.

కిటియై కౌగిటఁ జేర్చెను వజ్రఁడై వర్ధిల్లి కాలిచె వడిఁగృష్ణుండై
యిటఁ బదచిహ్నములదెఁ గిరిం దటిఁజామున నేమి నోచితమృధరిత్రీ :

కుండలదీప్త గండమును గుంచిత కుంతల ఫాలమున్ సుధా

మండిత పల్లవాధరము మంజులహాస విలోకనంబునె

యందెడు నీముఖంబుఁగని యండగవచ్చునె మన్మధేక్షు కో

దండ విముక్త బాణముల దాసలమయ్యెడ మాదరింపవే.

కొమ్మకుఁ బువ్వులు కోసినాఁ డిక్కడ మొనసి పాదాగ్రింబు మోపినాఁడు.

సతినెత్తికొనికేడ్కఁ జరిగినాఁడిక్కడఁ

దృఢములోలేదిచె తెలువజాడ - ఇత్యాది.

సిరికింజెప్పెఁడు శంఖచక్రయగముం జేదోయి సంధింపఁడే

పరివారంబును జీరఁడభ్రగపతిం బన్నింపఁడా కర్ణికాం

తరతమ్మిల్లముఁ జిక్కనొత్తఁడు వివాద పోర్ధిత శ్రీకుచో

వరిచేలాంచలమైన నీడఁడు గజప్రాణావనోత్సాహియై.

మొదలయిన పద్యములందుఁ డకారసద్భావము మాధుర్యమును భంజించుటలేదు మాధుర్యగుణమునకుఁ బరమోదాహర్యమైన 'నల్లనినాఁడ' ను పద్యములోనే డకారాను వృత్తియున్నది. ఇది మాధుర్యగుణమునకు భంజకమైనచో నింత సార్వజనీనమెట్లు కాఁగలదు ? ఇట్లే.

కమలాక్షు నర్పించు కరములు కరములు శ్రీనాథువర్జించు జిహ్వ జిహ్వ

ఇత్యాది.

ఈ పద్యమునందలి హకారవకార సంయోగము, డకారకకార సంయోగము.

లావొక్కింతయులేదు ధైర్యము విలోలంబయ్యెఁ బాణంబులున్
రావుల్ దప్పెను మూర్ఖవచ్చెఁ దనువున్ దస్సెన్ శ్రీసుంబయ్యెడిన్

నీవేతప్ప నితఃపరంబెఱుగ మన్నింపందగున్ దీనునిన్
రావే యాశ్వర : కావవే వగద : సంరక్షించు భద్రాత్మకా :

అన్న పద్యమునందు తకారోపధ్యాసీయరేఫచకార సంయోగాదులు దూరతస్సన్నివేశ్యములగుటఁ బ్రతికూలములుగావు. అనుకూలములుగాకపోయినను బాధలేదు

త్రిజగన్మోహన నీలకాంతితునువుద్దీపింపఁ బ్రాబాతనీ
రజబంధుప్రభమైన చేలమువయిన్ రఁజిల్ల నీలాలక
ప్రసంగముక్త ముఖారవింద మతిసేవ్యఁబై విజృంభింప మా
విజయుంజేరెఁడు వన్నెలఁడు మననావేశించు నెల్లప్పుడున్
మావటివేళ నీవు వనమధ్యము వెల్వడివచ్చి గోషపద
ప్రాపితభూ? ధూసరిత భాసితకుంతలమై సరోరు హా
ద్దీపితమైన నీ మొగము ధీరజనోత్తమ : మాకు వేద్యతోఁ
జూపి మనంబులన్ మరునిఁజూపుదుగాదె కృమకృమంబునన్,
శ్రవణోదంచిత కర్ణికారములతో స్వర్ణభచేలంబుతో
నవతంసాయిత కేకించకముతో సంభోజదామంబుతో
స్వవశుండై మధురావరాహృతముచే వంశంబుఁ బూరింపుచు
న్నవివా : మాధవుఁడాలవెంట వనమందొప్పారెడిం జూచితే ।

మొదలైన పద్యములందలి మధ్యమసమాసము, మధురశబ్దగుంఫనము నూధుర్యవ్యంజకములే యగుట సహృదయానుభవసిద్ధము. ఆమధ్యమసమాసములే యన నేల !

అలవైకుంఠపురంబులో నగరులో నామూలసౌధంబు దా
పలమంచార వనాతరామృతసరఃప్రాంతేందు కాంతోపలో
త్పలిపర్యంకరమావినోదియగు నావన్న ప్రసన్నుండు వి
హ్నాల నాగేంద్రము పాహిపాహియనఁగుయ్యాళించి సంరంభియై
భృమరా : దుర్జనమిత్ర : ముట్టకుము మాపాదాబ్జముల్ నాగర
ప్రమదాశీ కుచకుంకుమాంకితలసత్ప్రజ్ఞేశ దామప్రసూ
నమరందారుణితాననుండవగుటన్ నాకుండు మన్నించుఁగా
కమమున్నేపుచుఁ బోకకాంతల శుభాగరంబులన్ నిత్యమున్.

ఇదియమునానదీవన సమేధితపాదపవల్లవ పృసూ
నదళ విరాజితంబగు వనంబు మనంబులుమేర దప్పెనో
పొదఁదటు నేడ్చు బిడ్డలకుఁబోయఁడు పాలువిడుండు లేఁగలన్,
మొదవులకన్ విశేషరుల ముద్దియలార : భజింపుఁ దొప్పగన్

మొదలయిన పద్యములందలి దీర్ఘసమాసములు కూడ
మాధుర్య వ్యంజకములగుట బహువ్యాప్తి నందఁగల్గినవి.

ఓజోగుణము

పోతనగారి శైలి రసానుగుణమైనది. శృంగారాది రససందర్భము
లందాయన శైలి యెంత మాధుర్యవ్యంజకముగ నుండునో, వీరశృంగారాది
సందర్భములందుఁ కూడ నంత యోజోగుణభూయిష్ఠముగా నుండును.
ఆ సందర్భమునకువచ్చునది కాయన శైలి దానంతటనదియే తదుచిత
వశ సమాస రచనాసహితమై చెలువారును. దానికొఱకై పోతనగారు
ప్రయత్నము చేసినట్లే యనిపించినంత సహజముగా నది మారిపోవును.

పెరుగున్నెతులుఁ ద్రావికొల్పి భువినాభీరుల్ మచాభీరులై
గిరి సంఘాత కళోర పత్రదళన కీర్తిదా సమారంభదు
ర్భరదంతోరరున్ బురందరు ననుంబాటించి పూజింపక
గ్గిరికిం బూజిలు సేసి పోయిరిదెపో కృష్ణుండు సేరేపఁగన్.
ఉద్యత్సంపదనమ్మి నందకనయోద్యోగంబునన్ వెఱుకై
మద్యాగంబు విసర్జియమని రీమక్త్యుల్ వడిన్ మీరు మీ
విద్యు ద్వల్లులఁ గప్పిగర్జనములన్ వేధించి గోవుల్ జనుల్
నద్యో మృత్యువుఁ బొందరాల్గురియుఁదీ శౌర్యంబవార్యంబుగన్,

మొదటి పద్యమునందు మహాప్రాణములనై రంతరస్థితి, దీర్ఘ
సమాసము, నుద్ధతరచనము; రెండవపద్యమునందు సంయుక్తాక్షరముల
నైరంతర్యము, దంతురమైన రచనము నోజోగుణమునకు వ్యంజకము
లుగా నున్నవి.

నృసింహాద్భుతమునందలి రచన మోజోగుణమున కుదా
హర్యము. కొన్నియెడల నోజోమాధుర్యముల రెంటికిని వ్యంజకమైన
రచన పోతనగారిలోఁ గన్పించును.

హయరింభాపరిభూ? భూనరపరిన్యస్తాలకోపేతమై
రమణాతశ్శమవిందుతోయయుతమై రాజిల్లు నెమ్మొముతో
జయమున్ బాధనకిచ్చు కేడ్కునని నా శస్త్రా హతిన్ చాలి నొ
చ్చియుఁ బోరించు మహానుభావు నెదలోఁ జింతింతు నక్రాంతమున్.

కనియెన్ రక్తిచె చంద్రమండల ముఖున్ గంతిగ మేద్రావల
గుండునాచోజడకాతఁ జాతర వజ్రున్ మేఘసంకాశదే
హునగారాతి గజేంద్ర హస్త విభజాహుం జిక్కిఁ బీతాంబున్
పున భూషాన్నితుఁగంబుకంట విజయోత్కంఠున్ జగన్మోహనున్.

ఇట్టిపద్యములయందుభయగుణములు వ్యక్తమగుచుండును.
మొదటి పద్యమునందు వీరరసము భక్తికంగము. రెండవ పద్యము
నందు శృంగారమునకు వీరమంగము. మొదటి పద్యమునందు వర్ణిత
మైన శ్రీకృష్ణుని యాకృతి వీరరసాపలంబకమై భక్తుద్బోధకముగా
నున్నది. ప్రధానరసము భక్తి. తద్గతముగా మాధుర్య గుణమును వీర
గతముగ నోజస్సునుననుభూయమానములగుచున్నవి. భక్తియంగి.
వీరమంగము. అందుచేత మాధుర్యాంగముగా నోజస్సు ప్రతీయమాన
మగుచున్నది. తాదృశాంగాంగీభావలక్షణములగు నోజో మాధుర్య
ములకీ పద్యమందలి రచన ప్యంజకముగా నున్నది. మహా
ప్రాణములు, దీర్ఘసమాసము, దంతుర రచన మొదటిచరణము
నందును, మధ్యమ సమాసము అల్ప పాణములు, సుకుమారపద
గుంఢనము ద్వితీయ చరణమునఁ, నృతీయ తుర్య చరణములందు
సమాసరాహిత్యముభయగుణ ప్యంజకాక్షర సద్భావము కలిగియుండి
యుభయ గుణములకును బద్యము వ్యంజకముగా నున్నది.

రెండవ పద్యమునందు వర్ణనము లుభయగుణ ప్యంజకములు. తకారము బిందుపూర్వకమగుటచే మాధుర్యమునకువిఘ్నకారికాలేదు. ఈ బిందుపూర్వక తకారాను పృత్తి మహా ప్రాణాక్షరములు నోజో ప్యంజకములు. అల్ప ప్రాణాక్షరములు బిందుపూర్వక సరళాక్షరములు మాధుర్యగుణ ప్యంజకములు మహాప్రాణములు మాధుర్య రసమునకననుకూలములు కాకుండ కవి ప్రయోగించుట గమనింపఁ దగినది. మధ్యమ సమాస ముభయగుణద్యోతకము రచన నాత్మస్థతము. నాతి సుకుమారము. శ్రీకృష్ణు నాలంబించి వీరముచు, రుక్మిణి నాలంబించి శృంగారమును వ్యక్తమగుచున్నది. ఇచ్చున వీరము శృంగారము నకంగము. శృంగారగతమై మాధుర్యము వీరగతమై యోజస్సుననుభూయమానములగు చున్నవి. ఓజో మాధుర్యముల కలగాం గిభావము పూర్వము చెప్పినట్లుగా ప్యంగ్యమగుచున్నది.—

ఇట్లో జోగుణముప సర్జనీకరించి మాధుర్యగుణము ప్రధానము గాఁగలగిన రచన పోతన గారిది. కావ్యము నందంతట నీ లక్షణము మనఁగ గానపచ్చును—

పద్యరచన —

ఉద్ధతానుద్ధత శిథిల భేదముచే రచన త్రివిధమని స్థూలముగాఁ జెప్పవచ్చును. సూక్ష్మముగా విచారించినచో నిది, యనంతమైన భేదములు గలది. రసోచితమైన రచన తత్తదన ధర్మములైన గుణములను ప్యంజింపఁజేయుటయేకాదు. వాచ్యార్థ ప్యంగ్యార్థములకు విశేషముచు సమకూర్చును. ఈ రచనయన్నది పద్యగద్యోభయమందు నుండును. గద్యము నియతచ్ఛందోలక్షణముగలది కాదు. ఛందో నియమము గల్గిన పద్యమునందు రస భావాదుల కుచితమైన రచన విర్వహించుట మహాకవి లక్షణము సూచించును. పద్యరచనయొక గొప్పశిల్పము.

పద్యమునందుఁ బదగుంఢనము, యతిప్రాసలు, నడకయందలి విరుపులు, సంబోధనలు, నెత్తుగడలు, గురులఘువులు సమాస రచ

నము, వాక్య నిర్మాణమును మొదలై నవన్నియు రసభావార్థ విశేష స్ఫోరకములుగాఁ బ్రయోగించుటలోఁ బద్యరచనా శిల్పముండును.

పోతనగారు పద్యరచనయందు సిద్ధహస్తుఁడు. ఆయన పద్య రచన రమణీయ శిల్పాభిరామముగా నుండును. ఆయన పద్య రచన యం దేయంశమును బరివృత్తిసహముకాదని చెప్పినచో నాయన రచనాశిల్పము చెప్పినట్లగును.

పానీయంబులుఁ ద్రావుచున్ గుడుచుచున్ బాపింపుచున్ హస రీ
లా నిద్రాదులు సేయుచున్ దిరుగుచున్ లక్షింపుచున్ సంతత
శ్రీనారాయణ పాదపద్మయుగళీ చింతామృతా స్వాద సం
దానుండై మఱచెన్ సురారిసుతుఁడే తద్విశ్వమున్ భూవరా!"

పద్యమునందుఁ బ్రతిపాదితమైన యర్థము ప్రహ్లాదుని ధ్యాన పరత్వము. వ్యంగ్యమగుచున్న రసము నిర్గుణ భక్తి. ఇచ్చటి పద్య రచన యీ భావమునకెంత పుష్టి యొనర్చుచున్నదో వివరింతును. లోకమునందు మనము చేయు పనులు వేని కవియో. ఒక క్రియయందు మఱియొక క్రియానువృత్తి యుండదు. ఏ క్రియ చేయుచున్నప్పుడో క్రియయందే మగ్నుఁడగుట సామాన్య పురుష లక్షణము. ఇట్లుకాక యేపనిచేయుచున్నను ధ్యేయమునందే మగ్నుఁడైయుండుట మహా యోగి లక్షణము. ధ్యానగతుఁడగువానికి తొకిక వ్యాపారములు విశేషకారణములు, చిత్తసమాధి భంగకములు. ప్రతిబంధక సామగ్రి సద్భావమునందుఁ జిత్తసమాధి కలిగియుండుట సిద్ధపురుషలక్షణము. ఆ స్థితినుండి మఱియతనికిఁ జ్యోతి యుండదు. అతఁడే పనిచేసినను దాని యందతనికిఁ గర్తృత్వ జ్ఞానముండదు. ఆపనుల నతఁడూరక యంత్రము వలె చేయును. అతఁడు చేయుననుటకంటె వాని శరీరమే యా క్రియ లను నిర్వర్తించునని చెప్పుట యుక్తము. “కుర్వన్నపి లిప్యతే” — ప్రహ్లాదుని స్థితి యట్టిది. ఈ స్థితి కిచ్చటి పద్యరచన వ్యంజకముగా నున్నది. తొకిక క్రియలు వేనికవి వేఱు. కావునఁ దత్ప్రతిపాదక శబ్దములు పద్యమునందు విడివిడిగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. ఇవి యన్నియు

శత్రుత్వములు. హల్ మాత్రకమైన ద్రుతమంతమందు గలవి. ఈ శబ్దముల వ్యస్తప్రయోగ మీ క్రియలయందలి యనుగతి రాహిత్యము, ఏకాకారకమైన శత్రుప్రత్యయములయొక్క యావృత్తి వీనియందలి ప్రతిబంధకతాలక్షణమును జెప్పుచున్నది “సంతత శ్రీనారాయణపాద పద్మయుగళీ చింతామృతాస్వాదసంధానుంజై” యన్న దీర్ఘ సమాసము ప్రహ్లాదుని ధ్యేయమగ్నత్వమందలిగాఢత్వముచువ్యంజింపజేయుచున్నది. అంతియేకాదు. ఈ దీర్ఘ సమాసమందలి యవిచ్ఛిన్నమైన పదసాంతత్యము పూర్వోక్త ప్రతిబంధక సద్భావమునందుఁగూడఁ దాదృశధ్యానధారానవచ్చిన్నత్వముచు వ్యంజింపజేయుచున్నది. ఈ సమాసము పూర్వార్థమునందలి చివరిమూఁడక్షరములనుండి చతుర్థ చరణమందలి మూఁడక్షరములవఱకు వ్యాప్తమైయున్నది. సాధారణముగాఁ బద్యమునం దొకే భావము చెప్పబడుచున్నను భావమునం దొక యంతరువు పూర్వార్థమునందును, మరియొక యంతరువు పుత్రార్థమునందునుఁ జెప్పట పరిపాటి. ఇన్నడు సమాసము ద్వితీయ చరణాంతము నుండి చతుర్థచరణాంతమువరకు వ్యాప్తమగుట పూర్వోక్తార్థముల రెండింటిని గ్రహించి ప్రతిపాదితార్థమునందు సర్వక్రియాగ్రసన లక్షణమును ద్యోతకము చేయుచున్నది. సమాసమంతయు గుర్వక్షరప్రచురము అందునను “జింతామృతాస్వాదసంధానుంజై” యన్నచోట రెంటిని విడచియన్నియు గురువులేయైనవి అందునను దీర్ఘక్షరములు, బిందు సంయుతములు, నల్పప్రాణములునై ప్రతిపాదితార్థమునందలి మాధుర్యమును ద్యోతకము చేయుచున్నది. సంధానశబ్దము విశిష్టస్థానప్రయుక్తమై ప్రహ్లాదుని విశ్వవిస్మరణమునందలి హేతుత్వమును బ్రతిపాదించుచు సమాసమునకంతకుఁ గొలికిపూసయై ప్రాధాన్యమును పొందించుచున్నది నారాయణ శబ్దమునకు శ్రీయను విశేషణము ధ్యేయోత్కృష్టప్రతిపాదకమై పారంపర్యముగా ధ్యానోత్కృష్టమును గూడఁ బ్రతిపాదించుచున్నది. తొకక క్రియలను జెప్పటకు శిఫిలబంధము, ధ్యానపరత్వమును జెప్పటకు గాఢబంధము గ్రహించుట యుచితమే,

నానానేకపయూధముల్ వనములోనం బెద్దకాలంబు న
 న్మానింపం దశలక్షకోటి కరిణీనాథుండ నై యుండి మ
 ద్దానాంభః పరిపుష్ట చందనలతాంత చ్చాయంలందుడ లే
 కీ సీరాళ నిలేల వచ్చితి భయం బెట్లో గదే! యీశ్వరా!

పద్యమునందు విషాద భావము వ్యంగ్యము. విచిత్ర మిచ్చట
 ననుభావముఖమున వ్యక్తమగుచున్నది. అనుభావము పశ్చాత్తాపసహా
 యాన్వేషణరూపము. పశ్చాత్తాపము “ఈ సీరాళ నిలేల వచ్చితి!”
 ననుటవలన, సహాయాన్వేషణము “భయంబెట్లోగదే!” యనుట వలన
 వ్యక్తమగుచున్నది. పశ్చాత్తాపమకారణజన్యము. పూర్వస్థితి పరా
 మర్శవలన దానియందతిశయము దీపించును. ఆ పూర్వస్థితి యెంత
 గొప్పదైననీ పశ్చాత్తాప మంతగాఢముగా నుండును. ఈ విధముగాఁ.
 బూర్వ వై భవ పరామర్శ యీ పద్యమునందుఁ బ్రస్తుతమైనది.
 ఈ పరామర్శయందు మూఁడంతములు గలవు. గజయాథ సన్మానము.
 హుకరిణీ వాల్లభ్యము చందన పృక్షచ్ఛాయా నివాసము, ఇవి
 యుత్తరోత్తర ముత్కర్షణములు. మొదటిది పరాక్రమమును, రెండ
 వది వాల్లభ్యమును మూఁడవది భోగమును జెప్పును. ఈ మూఁడిం
 టినిఁ జెప్పుటకుఁ బద్యమునందు మూఁడు చరణములుప్రయుక్తము
 లైనవి. ఈ మూఁడు చరణములయొక్క రచన యీ గుణములయందతి
 శయమును ద్యోతమానము చేయుచున్నది. ఇందుఁ బద్యగతి ప్రధాన
 ముగా నాయీ గుణముల యతిశయమును వ్యక్తము చేయుచున్నది.
 మొదటిపాదము, రెండవపాదమునందలి మొదటి గణము పటకుఁ
 బద్యగతియందు మూఁడు విరుపులు, గజేంద్రుని యజ్ఞాతిశయమును
 వ్యక్తము సేయును ఈ మూఁడును హలంతములై యుండుట విశే
 షము. ఆజ్ఞాకారులు గజయాథములు. అవి యెంత గొప్పవో యజ్ఞ
 యంత చండము. ఆందుచేత వానినిఁ జెప్పుటకు గుర్వక్షరాధిక్యము
 గల గుణములు ప్రయుక్తములైనవి. పద్యమునందలి యెత్తుగడ
 వానినే చెప్పును. ‘నానానేక పయూధముల్’ ఇందైదు గుర్వక్షర
 ములు, మూఁడు లఘుక్షరములు గలవు. ఈ గుర్వక్షర లఘుక్షర

సంయోగము నీ గజముల యాధ్యత్యమును బ్రతిపాదించుచున్నవి. పూర్వోక్తమైన పద్యమునందలి మూడు విరుపులింతటిగజములుగూడ యథేచ్ఛావిహారులుగాక గజేంద్రుని యజ్ఞలో నిలిచి పోవుటను సూచించుట పలన నాజ్ఞా లక్షణమును దెలియఁ జేయుచున్నవి. తరువాత రెండవ చరణమునఁ దుదియుక్తరమును విడిచి పద్యగతియందు మఱియొక విరుపు. రెండవ గణమునుండి యింతపరకునున్న వాక్యదళము గజవాధుని వాల్మభ్యమును సూచించును. ఈదళమునందు నాథశబ్దము యతి స్థానమునందుఁ బ్రయుక్తమై వాల్మభ్యాతిశయమును సూచించున్నది, మూడవ దళము రెండవచరణమందలి చివటి యక్షరము నుండి మొదలుకొని మూడవ చరణాంతము విరుపులేక సాగుచు భోగ వైరంతర్యమును వ్యక్తము సేయుచున్నది. ఇందలి దీర్ఘసమాస రచన, పదగుంఢనముకూడ భోగాతిశయవ్యంజకమే. లతాంతశబ్దము యతిస్థానము ననుసంధించి యుండుట విశేషము. లతాంతశబ్ద వాచ్యమగు నర్థము భోగ వైభవమును జెప్పనట్టిది కదా! గజేంద్రు డుండునది చందన వృక్షచ్ఛాయలందుఁ గాదు. మఱి వాని పుష్పచ్ఛాయలందు. కాబట్టి యిది పాని భోగలక్షణమును జెప్పనట్టిది. చతుర్థచరణమునఁ బూర్వార్థము ప్రస్తుత ద్వైత కారణమైన యకార్యకరణమును జెప్పును. ఉత్తరార్థము సహాయస్వేషణమును జెప్పును రెండును గలిసి గజేంద్రుని స్వీయదయనీయ స్థితిని వ్యక్తము చేయును అందుచేత నిచ్చట శిథిలబంధ మాశ్రయింపఁ బడినది. పద్యగతి తేలిపోయినది. పై మూడు చరణములందలి గాథ బంధమునకు, గంభీర గతికిని, నీ విశ్లేష రచన వివర్యస్తమై తత్తత్ప్రతిపాదితార్థములయందున్న వివర్యాసమును సూచించుచున్నది.

పోతనగారి యే పద్యమును దీసికొన్నను దానియం దిట్టి రచనాశిల్పము వ్యక్తమగుచుండును. కొన్ని పద్యములందలి శిల్పము పరమ సుకుమారముగా నుండి సూక్ష్మతమదృష్టికే గాని గోచరముగాక భావనా గమ్యమై వివరించి చెప్పుటకు వీలు కానిదిగా నుండును. మహాకవుల పద్యరచన ప్రత్యక్షరమును, భావనామయమగుట

వ్యంజకత్వమును గుంభించుకొని యుండును. వారి కవిత్వమునందే యంశములుగాని యాయంశముల యానుపూర్వికతోఁగూడ పరివృత్త్య సహములై యుండుననుట యతిశయోక్తిగాదు. పోతనగారి విషయమున నీమాట నూటికి నూఱుపాళ్ళు యథార్థము. స్థూలదృష్టికిఁ గూడ నందునట్టియు, విచరించుటకు వీలై నట్టియు రచనగల పద్యములనే యుదాహరించితిని. వక్ష్యమాణోదాహరణముల యం దొక్కొక్క యంశమున కొక్కొక్క పద్యము నుదాహరించినను, నా పద్యమునందంత పటకే వ్యంజకత్వమున్నదని యర్థముకాదు. ప్రతి పద్యమునందును, బ్రత్యక్షరహస్య సూక్ష్మ విచారము వలన వ్యంజకమై చెలువొందుచుండును. ఉదాహరణము ప్రాధాన్య దృష్టి చేత నీయంబడును—

ఇంతింతై వజ్రఁ దింతయై మరియఁ దానింతై నభో వీధిపై
నంతై తోయదమండలాభ్రమున కల్లంతై పృథరాశిపై
నంతై చందుని కంతయై దుగ్ధపునై నంతై మహర్వాటిపై
నంతై సత్యవదోన్నతుండగుచు బ్రహ్మాండంత సంవర్తియై

యన్న పద్యమున వాచ్ఛార్థమంతయు బ్రహ్మాండంత సంవర్తియై యన్న యర్థముతోఁ బర్యవసించుచున్నది. ఈ పద్యమునందలి 'యింతైయంతై' యన్నపదములు యతిపాస స్థానములందుఁ బ్రయుక్తములై త్రివిక్రముని శీఘ్ర సాదర్థనాతిశయమును పృక్తము సేయుచు నద్భుత రస ప్రతిపాదకములుగా నున్నవి.

అడిగెదనని కడువడిఁ జనునడిగిన దనుమగుడనుడుగడని నుడియుడుగున్
వెడవెడ సిడిముడి తడఁబడ నడుగిడు నడుగిడదు ఇడిమ నడుగిడు నెడలన్,

ఈ పద్యమునందలి లఘ్వక్షరములతోడి దంతర రచనవ్యంగ్యమగుచున్న యావేగ వితర్క సందేహ విభ్రమాదులకు, భావశాబల్యమునకు వ్యంజకముగా నున్నది లక్ష్మీదేవి మనసులోఁబడు కలవర పాటంతయు నీ పద్యపునడకయందు లఘ్వక్షర సంయోజనముచేతఁ బ్రతి బింబించుచున్నది.

జలజాతేక్షణఁ దోడి తెచ్చితివి నా సందేశముం జెప్పి నన్
నిలువం బెట్టితి నీ కృపం బ్రతికితిన్ నీ యట్టి పుణ్యాత్మకుల్
గలరే: దీనికి నీకుఁ బ్రత్యుపకృతిం గావింపఁగా నేర నం
జలి గావించెద భూసురాస్వయమణీ: సద్బంధు చింతామణీ:

ఇందలి సంబోధనములు కృతజ్ఞత్వాతిశయమును సూచించు
చున్నవి. పద్యమునందలి విరుపులు తాదృశకృతజ్ఞతా కారణమైన
జాహ్నుఁడు చేసిన యుపకార మహత్త్వమును సూచించుచున్నవి.
కంఠస్వరము భావద్యోతకము. పద్యమునందలి రచనయందు విరుపుల
వలన, సంబోధనల వలన కంఠస్వరమును సూచింప వచ్చును. సూచిత
మైన కంఠ స్వరములోని హెచ్చు తగ్గుల నాశ్రయించి పద్యమునకు
విశేషార్థకత్వ ద్యోతకత్వమును లభించును.

శ్రీకృష్ణా: యదుభూషణా: నరనఖా: శృంగార రత్నాకరా:
లోకద్రోహి నరేంద్రవంశ దహనా: లోకేశ్వరా: దేవతా
నీక జాహ్నుణ గోగణా ర్తిహరణా: నిర్వాణ సంధాయకా
నీకున్ మొక్కెదఁ దుగ్గింపఁవే భవలతల్ నిత్యానుకంపానిధీ:

అన్నపద్యమునందన్నియు సంబోధనలే. ఈ సంబోధనలు వట్టి
సంబోధనలు కావు. వట్టినామములును గావు పద్యమునందలి విరు
పుల వలన నీ సంబోధనలకు గాఢద్యముతోడి కంఠస్వరమును సంధ
తమై పరమమైన యార్తిని ధ్వనించును.

నమ్మితి నామనమ్మున సనాతనులైన యుమామహేశ్వరన్
మిమ్ము బురాణ దంపతుల మేలు భజింతుగదమ్మ: మేటి పె
ద్దమ్మ: దయాంబురాళివి గదమ్మ: హరిం బతి నే యుమమ్మ: నిన్
నమ్మినవారి కెన్నటికి నాశము లేకగదమ్మ యీశ్వరీ:

యను పద్యము నందలి సంబోధన లిట్టివే.

ఓయమ్మ: నీ కుమారుఁడు మా యిం ద్లను బాలుపెరుఁగు మనసిఁడమ్మా:
పోయెదమెక్కడి కైనను మా యన్నల సురభులాన మంజులివాణి :

యన్నచోట పద్యాది సంబోధనము, పాదాంత సంబోధనమును గంతస్వరము నాకర్షించి యమర్షాద్యోతకములగును—

ఎప్పుడు పొగిద్దు గుంకు హరి యెప్పుడు గోవుల మేపి తెచ్చు మా
తెప్పుడు తన్మృఖంబుజి సమీక్షణమబ్బు నతండు వచ్చి న
న్నెప్పుడు గారవిండు దుది యెప్పుడు మద్విరహాగ్ని రాకిన్
జెప్పగదమ్మ! బోటి! మరుసేతల నుల్లము డల్లెల్లెడిన్.

అన్నపద్యమునందలి “యెప్పుడు ” పదము యతిప్రాస స్థానములఁ బ్రయుక్తమై గోపికల విరహాతిశయమును వ్యక్తము చేయుచున్నది.

అచె భానుం డహరాప్రిఁ జేరె నిచె సాయంకాల మేతెంచె న
ల్లచె గోపాద పరాగ మొప్పెనఁగె బృందారణ్య మార్గంబునం
దిచె వీతెంచె వృషేంద్రమోషము పీయుండేతెంచె రండుఁడు దా
మెరురేంతెతురు మాపు కృష్ణునికి నయ్యింతుల్ పరిభ్రాతతై.

అన్నపద్యమున ‘నదెయిదె’ యను పదము తాత్పర్య హర్షములను వ్యక్తము చేయుచున్నది.

వీరవ్యధు శ్రీకృష్ణులు గారా! యెన్నఁడును వెన్నగానరఁట కదా :
చోరత్వం బిఁచుకయను నేరరఁట ధరితిరి వీటి నియతులుఁ గలరే :

ఈ పద్యమున యతిప్రాస స్థానమునఁ బ్రయుక్తమైన బహువచన మాత్రేపవ్యంజకము. రచన దానికి సాహాయ్యకము.

‘కటిచేలంబు బిగించి’— 10-పూ-635 యన్న పద్యములో నెత్తుగడ, విరుపులు ‘గోపాల సింహంబు’ యన్న రూపకముచేత వ్యక్తమగు శ్రీకృష్ణుని సాహస పరాక్రమములంద తిశయమును ద్యోతమానము చేయుచుండును.

‘ఉద్యత్సంపదనమ్మి’— 10-పూ-900— యన్న పద్యమునందు ‘ద్య’ప్రాస, సంయుక్తాక్షరములతోడి యుద్ధతరచన, పద్యగతి యందలి విరుపులు శ్రోధభావమునకు వ్యంజకములుగా నున్నవి.

రా రా హస్తవకేంద్ర గండ మదధరా గంధలోభాంధగం
భీరాభి వ్రజమైన మక్కువలయాపీడ ద్విపేంద్రంబు మ
ద్వారోదంచిత దేహిశీపరిసర స్తంభంబు డాయంగ నా
భీరుల్ రా నడలించి డీకొలుపు నీ భీరంబు తోరంబుగన్,

ఇందలి యెత్తుగడ, పాసము, యతి యాభీరపదము, వీరరస
ద్యోతకములుగా నున్నవి. ఆభీరశబ్దము వ్యుత్పత్తిచేతఁ బరమభీరువులని
యర్థమిచ్చును. ఈ పద్యమందలి రచన వాచ్యార్థమునకు విశేషతా
ద్యోతకమగుటవలన రసవ్యంజకము.

నరమూర్తిగాడు కేవల హరిమూర్తియుఁగాడు మానవాకారము కే
నరియాకారమునున్నది హరిమాయారచితమగు యథార్థముఁ జూడన్.

నరసింహమూర్త్యావిర్భావవర్ణనము తరువాతి పద్యమిది. పెద్ద
పచనము తరువాత చిన్న పద్యము. ఈ పద్యముయొక్క రచనమందు,
విరుపులందు స్తంభితమైన మనస్సు తిరిగి యాడుటయందలి లక్షణ
మంతయు వ్యక్తమగుచున్నది. దీనిని బూర్వము కథారచన శిల్పమును
వ్యాఖ్యానించు సందర్భమున వ్యాకరించి యుంటిని. అప్పటి హిరణ్య
కశిపుని మనోలక్షణమున కీ పద్యరచన మద్దము పట్టుట వంటిది.

నాతోడం బ్రతిభాషలాడెడు జగన్నాడుండు నాకంటె నీ
భూతశ్రేణికిరాజు లేడొకఁడు సంపూర్ణ ప్రభావుండు మ
చ్చితంజంపిన మున్ను నే వెదకితిన్ బల్మాలు నారాయణం
దేతద్విశ్వములోన లేడు మఱివాఁడెందుండురా : దుర్మతి :

అను పద్యమందలి ప్రథమార్థమందున్న రచన గర్వవ్యంజకము.
ద్వితీయార్థమందలి రచన నిశ్చయత్యోతకము. “మఱివాఁడెం
దుండురా?” యన్న ప్రశ్నార్థకము యతిస్థానగతమై యాత్యేషమును
వ్యంగ్యముచేయుచున్నది. ఈ సర్వార్థములకు ‘నాతోడం బ్రతిభాష
లాడె’దన్న యెత్తుగడ వ్యంజకముగా నున్నది.

కంఠక్షోభముగాఁగ నొత్తిలి మహాగర్జంబుగా దింభ : వై
కుంఠంజెప్పెను దుర్జయుండనుచు వైకుంఠండు వీరవృతో
త్కంఠాబంధుఁడేని నేనమరులన్ ఖండింప దండింపఁగాఁ
గుంతి భూభుండుగాక రావలదె మద్భోరావహక్షోజికిన్.

పద్యమునందలి యెత్తుగడ, బిందుపూర్వకకారప్రాసము, మహాప్రాణాక్షర ప్రచురమైన రచన, పద్యగతియందలి విరుపులు నాక్షేపతిరస్కార పురస్కరమైన యవప్టంభమును వ్యంజింపఁ జేయుచున్నది.

కనెనక్పూరుఁడు పద్మనేత్రులను రంగధాతులన్ ధేనుదో
హనవాటి గతుల న్నలంకృతుల నుద్యద్భాసులన్ బీకనీ
లనవీనోజ్జ్వల వాసులన్ గుసుమమాతాధారులన్ దీరులన్
పనితాకాములఁ గృష్ణరాముల జగద్వంద్య క్రమోద్ధాములన్.

పద్యమునందుఁ దొలిమూఁడు చరణములందు నాల్గుఛేకాను ప్రాసములున్నవి. నాల్గవచరణమున శాస్త్రీయముగాఁ జెప్పఁదగినది వృత్త్యనుప్రాసము కాని విశేష్యద్వంద్యమును నేటుచేసినచో నది కూడ ఛేకమేయగును. ఈఛేకమిచ్చట కృష్ణరాముల యన్యోన్యత్వమును నన్యోన్యసదృశత్వమును వ్యంగ్యము చేయుచున్నది. పద్యగమనము రచనకూడ సాహాయ్యకములుగా నున్నవి.

ఎట్టెట్టా! మనుజేంద్రు చేలములు మీ కీ బాడియే మీరలుం
గట్టం బోలుదురే పయోపుత దధిగ్రాసంబులన్ మత్తునై
యట్టాడంజనెఁగాక గొల్లఁకు మీ కెచ్చంగి నో రాడెడిన్
గట్టా! ప్రాణము గోలుపోయెద నుమీ! కంసోద్ధతిన్ బాలకా!

గొల్లశబ్ద మజహల్లక్షణచే నర్థాంతర సంక్రమితమై నైచ్యవైవిధ్యమును ధ్వనించుచున్నది. తాదృశనైచ్య విశిష్టత్వాలంబకమైన యాక్షేప 'మెట్టెట్టా' యను నెత్తుగడచేతఁ బద్యగతి యందలి విరుపులచేతను వ్యజ్యమానమగుచున్నది.

నంద తపఃపరింబు సుగుణంబులపుంజము గోపకామిని
బృందము నోమువంటి సిరివిందు దయాంబుది యోగిబృందమున్
దెందములందుఁ గోరెడు కడింది నిధానము చేరవచ్చెన్
సుందరులారః రండు చని చూతము కన్నుల కోర్కె తీరఁగన్.

బిందుపూర్వక దకార పాసము, యతిస్థానములందు బిందు
యుత సరళాక్షరములు, మంజులపర్ణ ప్రచురమైన మన్మథారచనము,
మధ్యమసమాసము, పద్యగతి పలుకు, బళ్ళు సర్వమును మాధుర్య
వ్యంజకముగా నున్నది.

చరితుల్ కోటలు కొమ్మయన్ బిడగలున్ బ్రాసాదముల్ వీడులున్
హరులున్ దేరులు వీరులున్ జగముయన్ హర్మ్యంబులున్ వాద్యముల్
తరుణుల్ దాన్యములున్ దనంబులు మహోద్యానంబులున్ ఓర్చికల్
కరమాశ్చర్య రుచిందనర్చు మమగన్ గాంచెన్ విభుం దంతటన్.

ఈ పద్యరచన యాశ్చర్యకరమైన శిల్పభూమి - మూలమునందీ
సందర్భమున మధురాపురవర్ణనము నాలుగు పెద్ద శ్లోకములలోఁ జేయఁ
బడినది పరిఘాదులు విశేషణ విశేషములు - పోతనగారు విశేషణము
లను వదలి వట్టి విశేష్యములను మాత్రమే పేర్కొనిమధురకుఁ
'గరమాశ్చర్యరుచిందనర్చు' నను విశేషణమును వేసినాఁడు.
మూలమునందు పలెనే పరిఘాదుల కిందువలన విశేషణ ఘటకత్వము
లభించునది. కాని దర్శనకాలమునందు దేనికదియే. సమూహాలంబన
జ్ఞానమాశ్చర్యజనకము. శ్రీకృష్ణున కదియే పట్టణమును జూచు
టకు మొదలు. అంతకుఁబూర్వ మాయన పట్టణమును జూచియుండలేదు.
క్రొత్తగాఁ బట్టణముఁ జూచినవానికి మొదటఁగల్గునది సమూహాలం
బక జ్ఞానము. పట్టణమంతయు నొక శిల్పపు ముద్దగాఁ గన్పించి యాశ్చ
ర్యము గలిగించును. క్రమపరిచయమున వ్యక్తి జ్ఞానము విస్తృతమై
పూర్వానుభూతాశ్చర్యము దిరోహితమగును. కాని శ్రీకృష్ణునికిఁ
గల్గినది సమూహాలంబక జ్ఞానముగాదు. వైచిత్రిక జ్ఞానము. కావున
నాయనకుఁ బట్టణ దర్శనమం దాశ్చర్యముగలుగలేదు. ఆయన మధురను

బహుకాలపరిచితుఁడు చూచినట్లు చూచినాఁడు. బోతనగారి రచనలోఁ బరిఘాదులను దేనికది విడివిడిగా నిర్విశేషణములుగా సంయోజించుట వలన నిట్టి యర్థము లభించుచున్నది. అనగా నాయర్థమునకా రచన వ్యంజకముగానున్నదన్నమాట 'కరమాశ్చర్యరుచిందనర్చు మధురం గాంచె, నన్నమాట వైఁచెప్పిన యర్థముననకు భంజకముగాదు-ఆశ్చర్య రుచిందనర్చునన్నమాట సామాన్యదృష్టి నాశ్రయించి చెప్పినది కృష్ణ దర్శనమందు విశేషశాఢాయకముగాదు. విభుశబ్ద ప్రయోగము కూడ నిందులకుఁ బోద్బలకము, విభుఁడనగా సర్వవ్యాపి. సర్వవ్యాపియైన పరమేశ్వరున కాశ్చర్యముండదు. ఇట్టి యాశ్చర్యాభావమును దీపింపఁ జేయుటకై యట్టి వ్యస్తప్రయోగము శిథిలరచనము నాశ్రితములైనవి-

ఇట్లులెచ్చటఁ బట్టికొన్న నచ్చటఁ బోతనగారి రచన తత్తద్భావానుకూలవ్యంజకసామగ్రీమహితమై రమణీయశిల్పభూమియై చెలువారు చుండును. ఇంతటిరచనా శిల్పమును గప్పి మాధుర్య ప్రసాదగుణములు హృదయము నావర్జించు సర్వాతిశాయులై ప్రకాశించుచుండును. ఆయన పద్యరచనయందొక సంగీతముగలదు శ్రీకృష్ణదేవుని దివ్యమురళీబ్రహ్మాంధర్వమాయన పద్యరచనయందు నిండి ప్రవహించుచున్నట్లుండును. ఎత్తుగడలు, యతిప్రాసలు, వర్ణములు, పదగుంఢనము, విరుపులు, పలుకుబళ్ళు, సమాసములు, సంబోధనలు, ననుప్రాసములు నీ సంగీతముతో నిండి విడివిడిగా భాసింపవు. ఏవియోకొన్ని యంశములను వింగడించి చూపిన మాత్రమున నాయన రచనాసాభాగ్యమును వ్యాకరించినట్లుగాదు. ఈ సంగీతమునకు జన్మస్థానమాయన జీవసంపుటి. శ్రీకృష్ణదేవుని రమణీయమూర్తి భావనముచేత దివ్యమైన బ్రహ్మాంధర్వ భావనచేత నాయన జీవసంపుటియందు నిండిన తేజస్తరంగ తరంగిత మీ సంగీతము. అది యాయన జీవుని వేదన.

దేశి లక్షణములు

పోతనగారిది మార్గకవితామార్గమైనను నాయనకుఁగల దేశ్యభిమానము భాగవతమునం దనుపదమును మనకుఁ బ్రత్యక్షమగు చుండును. వన్నయాదులు తీర్చిదిద్దిన యొరవడిలోనే యతఁడు భాగవత రచన సాగించినను వారికంటె నతిరిక్తముగాఁ గొన్ని విశేషములను దన రచనయందుఁ జొప్పించినాఁడు.

1. పోతనగారిలో వృత్తవైవిధ్యములేదు. ప్రసిద్ధములైన వృత్తములనే యతఁడు వాడినాఁడు. వానిలో నధికభాగము జాత్యుపజాతులు, కందములు, సీసములు, దేటగీతులు, నాటవెలదులు నతని రచనలో నెక్కుడు.

2. యతిప్రాసలకుఁ దోడు ద్విత్రి చతుష్ప్రాసలు సంత్యాను ప్రాసలు నతఁడు ప్రయోగించెను.

3. పలుతావులయందు దేశీయాచారములను పర్ణించెను. దశమ స్కంధమునందుఁ గృష్ణజననము విని గోపికలు పరస్పరము చెప్పి కొన్నతీరు, పాపని తొట్టెలోఁబరుండఁబెట్టి చుట్టూరా నీళ్ళుఁజల్లిరి. జోలపాటలు వాడిరి. వత్సాసుర సంహారమును జూచి గొల్లపిల్ల వాండ్రు గొంగడు లెగురవేయుచు, గంతులు వేయుచుఁ జప్పలులు కొట్టిరి. శ్రీకృష్ణుఁడు గోపబాలురతోఁ జట్టులారగించు సందర్భమునఁ దెనుఁగు వారి యూరుగాయకుఁ బ్రవేశములభించినది. మూలమునందీ సందర్భమునఁ 'దత్తలాన్యంగుళీఘ' అని యున్నది. 'ఫలాని' యనగా 'బిల్వా మాదిఫలములని' వ్యాఖ్య. ఇచ్చట గోపబాలుర పరస్పర పరిహాస చేష్టలన్నియుఁ దెనుఁగుపిల్లలకు స్వాభావికమైనవి. శ్రీకృష్ణుని మొలకు గజ్జెలు, ఘంట పోతనగారు కట్టినదే. రుక్మిణీదేవి బాల్యక్రీడలు తెనుఁగు కన్యల క్రీడలు. కృష్ణుఁడు పిలిచిన గోవుల పేర్లలో గౌతమీ గంగ యొకటి.

4. పోతనగారి దేశ్యభిమానము భాషయందుఁ బ్రధానముగాఁ బ్రకటితమగుచున్నది. పలుకుఁబళ్ళు, జాతీయములు నతఁడు సమృద్ధిగ వాడెను. నుడికారపు సొంపున కాయన గచన నిధానము

నీటితోఁజాడఁబుట్టించు నేర్పునీక (10-ఉ-383)

ఏమనఁగలదు కాలగతి చక్కనఁ గాలందొడుగు పామకలుదలకెక్కెన్-

(10-ఉ-572)

పిల్ల చెఱికినినకైవడిఁ — — — తామరతంపరై

(10-ఉ-276)

హతశేమలు చొక్కాకులగతిఁ దూల

(10-ఉ-1107)

నోరిమాటకుఁ దనకేమి గోరువోయె :

(4-42)

అను మేనన్నట్లుగా నానితోన్

(10-ఉ-509)

ఏమి కనుబాయయోగాని యెఱుంగ మనివ :

(19-ఉ-377)

పెడచేవేసి దంతములు వెనడులివెన్

(10-ఉ-301)

భూపకుమారులతోఁ బసులకాపరు లెత్తువత్తురే :

(0-ఉ-300)

తైవారంబుచేసి

(10-ఉ-42)

వటంబు నావటంబుసేసి వజ్రంబున మెడియించి పంచవన్నియలు-

(10-ఉ-345)

విజపట్ట నేటికిన్

(10-ఉ-263)

ఏరాఁజినిన నెత్తిపొదురు

(10-పూ-977)

నవనీతంబుల ముద్దగాదు మేనఁగన్ నాముష్టిగోపార్పకా ? (10-పూ-1331)

వేరేతల్ జూడగఁ గుప్పిగంతు లిడుచే ?

(10-పూ-1337)

నా చల్లదముక్కింద దూఱని మల్లుడు లేరెందు

(10-పూ-1339)

పాదములంబడి యొత్తి చెప్పవె

(10-పూ-1462)

పిన్నబిడ్డలు

(10-పూ-1211)

దైత్యభటుల కొమ్మువీగ సురల కొమ్మువర్ధిల

(10-పూ-1143)

కొందఱికిఁ దెమఁగు గుణమగుఁ గొందఱికిని-

సంస్కృతంబు గుణమగు, రెండున్

(1-18)

గుర్తికిఁ బిందంబు వండికొని పొండిదెఱై బడ్డాడని భీముం

దొజగొడ్డెము లాడంగఁ గూడుఁగడిచెద వధిపా

(1-311)

తమ్మితేకుల పిరిదట మటింపగఁజాలు

మెఱుగుకన్నలు దలఁదిరిగిరాగ

(4-746)

ఒత్తికొనుచు రాసీఁజనఁడు మెత్తనగారాడు

[10-పూ-166]

మాటమెత్తదనమున్ లోవాఁడియున్నేర్పడన్

(10-పూ-222)

దేవకి నీళ్ళాడె

(10-పూ-147)

మనయశోద చిన్నిమగవానిఁ గనెనట : చూచివత్తమమ్మ :

సుదత్తులార :

(10-పూ-183)

నిద్రాసక్తుల సంహరింపనకటా : నీ చేతులెట్లాడెనో :

(1-161)

నాపెడి మగ్గుమడిగితి వత్సా :

(2-80)

పుట్టందుండవు పెద్దవాఁడవు

(1-309)

వెంగలివిత్తై తిరుగక కంగారై చెడక

(9-583)

బోయఁడు వసులఁదోలు పగిది

(10-ఉ-576)

పాఠముఁ బొందిన బొందియును బోలె

(10-పూ-198)

జ్యోతిశ్శాస్త్రముకెల్ల మేటరివి

(10-పూ-284)

ఊరకరారు మహాత్ములు

(10-పూ-283)

నేనేమని మారుదిట్టదు ? ముప్పంద్రకుమారకు

(1-487)

గోవిందచరణారవింద మరందముఁ గొనఁదెఱపితేను రాత్రింబవళ్లున్

(1-392)

కావలివారల యొడ్డు గడచి

(10-పూ-139)

అడుఁబడు చిది కోడల్ నెట్టన చంపఁగవలెనే కట్టడివిగదన్నా :

యన్న : కరుణింపఁగదే

(10-పూ-150)

అగుబ్బగుచున్నటి కూఁతఁగూవెం

(10-పూ-225)

బాలుండెక్కడ : బిడియెక్కడ నభోభాగంబుపైఁ జేడవడన్

గాలందన్నుట ఎక్కడాట పడుచుల్ గల్లాడి రీ జడ్డుఁబ

ల్కేలోకంబుననైనఁ జెప్పఁబడునే

(10-పూ-256)

ఎడ మడుగులేని నెచ్చెలిఁ బొడగాంచుట చచ్చిమఱలఁ బుట్టుటగాదే :

(10-పూ-201)

అజఱి ముండ రక్కసి

(10-పూ-228)

శృంగారంబుల నిండు వెడలిరి

(10-పూ-184)

- బోడుకాడించి (10-పూ-188)
- నేలం గోలఁగఁదన్నెఁ బించితలఁగా నిర్హిత పాదాహతిన్ (1.409)
- అచ్చుఁగనుఱికించుకొంచు నరిగెద నాతోవచ్చెదవా (10-పూ-316)
- రాచబిడ్డదయిన అవ్వమేరె (10-పూ-321)
- కృష్ణుఁడు రంతుపేయుచు . న్నవ్వుడు వచ్చి చన్లుడుచు
- నవ్వలయన్ మొలగంటి మోయఁగన్ (10-పూ-301)
- ఎద్దుకొల్పిపెయచ న్నాబోతుపై అంతెనైచిన చందఱున (10-ఉ-517)
- తలుపులు ముద్రలు తాళంబులునుబెట్టి యున్న చందంబుననున్న వరయ
- నొకయింటిలోఁ బాడు నొకయింటిలో నాడు నొకయింటిలో నవ్వునొకటఁ దిట్లు (10-పూ-326)
- వేర్వేర బొమ్మల పెండ్లిండు సేయుచు నదిలలతోడ వియ్యంబుంలందు
- గుజ్జెన గూకులఁ గొమరొప్పు వండించి చెలులకుఁ బెట్టించుఁ జెలువుమెఱయ (16-పూ-1687)
- గుఱ్ఱముల వరువు మెచ్చని నఱ్ఱలఁగట్టిన రథంబునంద ప్రియులుల్
- కుఱ్ఱల మార్పులు సెలఁగఁ దొఱ్ఱులగమి వేంటనంటి దోలిరిలేకా : (10-పూ-894)
- ఓయమ్మనీకుమారుఁడు మాయొడ్లను బాలు పెరుగు మనసీఁడమ్మా : (10-పూ-328)
- పంచి యిడుట నెచ్చెరి తనము (10-పూ-494)
- కలిగి లేకొక్కఁడుగాని లేఁడు చొచ్చి చూడని దొకచోటలేదు (10-పూ-363)
- ఏమ్మట నొంది చెమర్చి (10-ఉ-1142)
- ఎచ్చెటా : (10-పూ-1256)
- కంటికి తెప్పడ్డమైన గతిఁ బెంపఁగ (10-ఉ-1062)
- మిక్కిలుచున్నవి మెఱసి గవాదులు (1-335)
- మాకంబులు పగలు నగర గుండ్రలు గొలిపెన్ (1-340)
- నొచ్చిరి కాశ్రవులనుచును వివృలవిడిఁ దిరుగవందు (10-పూ-165)
- వేటగుకేలు (10-పూ-323)
- చిట్టాడుచు (10-పూ-302)
- చ్చివెన్న దొంగ చిక్కెననుచు (10-పూ-372)
- నైవపుఁ బిండి వంటలు (10-పూ-888)

యడబాలలు	(10-ఉ-7)
చలపాది	(10-ఉ-22)
నీయొచ్చెము దీర్చికో	(10-ఉ-290)
నగవామతీంవ	(10-ఉ-339)
పింజపింజతోఁ దాకఁగ	(10-ఉ-432)
మెయిమఱువఱువుక్కుగావించి	(10-ఉ-561)
పసిఁడికాయలోని పొగితి బిందుకు	(2-ఁ1)

ఇత్యాది జాతీయములు, నానుడులు పోతన కవిత్వమునందుఁ బరశ్యతములుగానున్నవి. సంస్కృతమునందును దెనుఁగునందును నుడికారపు సొంపున కాయన రచన పెన్నిధి. ఈ నుడికారపు పసందుచేత నతని కవిత్వ మాస్వాద్యతరమై లోకుల రసనలే యాకులుగా వ్రాసి నట్టిదై “యావత్థాస్యంతిగిరయః సరితశ్చమహితలే” యన్నమాటను దార్కాణించెను. ఓ, ఏ వల, అట, ఎప్పుడు, ఇంక, అదెయిదె, వీడటే - అను-పై, తో, అమ్మ, అన్న, అనుము సంబోధనలు మొదలై నవి. వాక్యాంతములఁ బాదాంతముల నుపయోగించి రచన కంతకును దెనుఁగుతన మాపాదించుటలోఁ బోతనకు సాటి యింకొకఁడు లేడు. జాతీయములు, నుడికారములు వాడినదానికంటె వీని నుపయోగించుటవలన రచన యం దెక్కువ దేశీలక్షణము దీపించును.

పాత్రచిత్రణము

పోతనగారు భాగవతమును దెనుఁగు సేయుటయందు మూలము నత్యంత సన్నిహితముగా ననుసరించినను, బ్రాత్ర చిత్రణమునందుఁ దక్కిన విషయములందువలెనే తన నైపుణ్యమును జూపించెను. మూల భాగవతము పురాణముగావున దానియందుఁ బాత్రచిత్రణమున కంత ప్రాధాన్యములేదు. ఇట్లని పాత్రచిత్రణ మందు లేకపోలేదు. పాత్రల యొక్క మనః ప్రవృత్తులను విశదముగాఁ జిత్రించి, వానిని జీవన్ముక్తులనుగా మన కండ్లయెదుట నిల్పుట కవిలక్ష్యముగాదు. పోతనగారికిఁ గూడ నీ లక్ష్యములేదు. కాని యాయన చిత్రించిన కొన్ని పాత్రల

యందు మానవ స్వభావ ముద్దీప్తమై కన్పించుచున్నది. మూలము నందలి పాత్ర చిత్రణములో బీజప్రాయములుగానున్న లక్షణములను బరిపుష్టము గా వించి పోతన పాత్రల హృదయము నావిష్కరించినాడు.

ద్రాపది— భారతకథయందలి ద్రాపది ప్రతీకార స్వభావము భాగవతకథనాటికి మారిపోయినది కారవనాశనముతో నామె ప్రతీకారవాంఛ శాంతించినది. తత్పూర్వము ద్రాపదివేటు, ఇప్పటి ద్రాపదివేటు. ఇప్పుడామె పరమశాంతమూర్తి. అక్రోధన స్వభావ. ఆమె మాతృహృదయము మూలమునందుఁ గంటెఁ బోతనగారు రమణీయ తరముగాఁ జిత్రించినాడు. మూలమునందు—

“నిరీక్ష్య కృష్ణాపకృతంగురోస్తుతం

వామస్వభావతక్కుపయానవామచ”

అని యున్నది. పోతనగారు—

“కృషికొడుకుం జూచి మ్రొక్కి సుస్వభావయగు ద్రాపది యిట్లునియె.” అని మార్చి ద్రాపది మాతృహృదయము నావిష్కరించినాడు. శిశుహంతయగు నశ్వత్థామయందు నామెకుఁ గన్పించినది కృపి. కాని ద్రోణుడుకాదు. శృంగి కోపస్వభావమును, దొందరవాటు తనమును, “సమాన పయోరూపమునికుమార లీలాసంగియైన శృంగి శృంగములతోడి మూర్తిధరించినట్లు విజృంభించి”... యనుటలోను, “విలోలాలుకుడగు మునికుంజర బాలకుఁ డరిగెన్ ద్రిలోకపాలకులదరన్ అనుటలోను మనకన్నుల యెదుట నిలిపినాడు. ఆ బాలునికి మజల, సర్పంబు దిగుచు నేర్పులేదట. మూలమునందు—

“కతోభ్యేత్యాశ్రమంబారో గలేనప్తికశేచితం :

పితరం వీక్ష్యదుఃఖార్తో ముక్తకంఠోదురోదహ॥”

అథోరేఖాంకితములగు విశేషణములందు నీ యర్థము గూఢముగా నున్నది. దాని నావిష్కరించి పోతనగారు శృంగి బాలస్వభావ

మును దీపింపజేసెను. ఇట్లే శమీకుని పరమశాంతి శ్రుమాగుణములను బోతన చక్కగా నావిష్కరించినాడు. మూలమునందు -

చత్స! కస్మాద్ధి రోదిషి? కేనవాతేఽపకృతం? అని శమీకుడు కుమారు నడుగును. ఇది సామాన్యమైన ప్రశ్న ఈ ప్రశ్న వెనుకనున్న మహాపరిస్థితి యస్మదాదులకుండునట్టిది. దీనియందు శమీకుని మహర్షి లక్షణము వ్యక్తముకాదు. పోతనగారు.

ఏకీడు నాచరింపము -

లోకులకు స్తనము సర్వలోకనములమున్

శోకింపనేల పుత్రక -

కాకోదరిమేలపచ్చె గంఠంబునకన్ -

అని శమీకుని పరమశాంత స్వభావము నావిష్కరించినాడు. ఈ స్వభావమే తరువాతి కథయందంతట నుద్బలితమైనది.

శుకమహర్షి యపధూతలక్షణములను బోతన స్వతంత్రముగా వర్ణించి, యాయన మహానుభావత్వము రూపుగట్టించెను. ప్రహ్లాదుని పాత్ర చిత్రణమునందు మూలభావములను వివరించి, యతని మహాభాగ వతలక్షణములను, దన్మయత్వమును బోతనగారు నిరూపించినాడు. గజేంద్రుని పాత్ర చిత్రణమునఁ బోతన యనన్యమైన ప్రతిభఁజూపెను. అతని మహాభాగమును, బరాక్రమమును, బ్రహ్మత్తిని విశేషముగాఁ జిత్రించెను. గజేంద్రుఁడుండునది చందనవృక్షచ్ఛాయలయందుఁ గాదట! చందనలతాంతచ్ఛాయల యందట!! ఇట్లునుటలో నతని మహాభాగమును బోతన వ్యంగ్యమహిమచేత రూపుగట్టించెను. మూలము నందలి గజేంద్రునకు, బోతనగారి గజేంద్రునకును జాల యంతరమున్నది. గజేంద్రుఁడు మకరభయముచేఁ బ్రాణసంకటము పొందునంత పడుకును, మూలమునందును, దెనుఁగుసేత యదును సమానుఁడే. మూలమునందు గజేంద్రునకుఁ బరమేశ్వర శరణానంతరము మనస్సు హృత్పుండరీకమునందు సమాన్యవస్థను బొందినది తరువాత నతఁడు

చేసినది జన్మాంతరమునందు నింద్రాద్వ్యము మహారాజుగా నున్నప్పుడు చేసినస్తుతియే. ఇదియంతయు స్వాభావికమైనట్టిది. గజేంద్రునకు గజజన్మ శాపముచేత వచ్చినది గజేంద్రుడు శరీరస్పృహగల్గియున్నంత వఱకు నట్టి శరీరక్షణమునందుఁ గోరికగలవాఁడు. సమాధ్యవస్థలో నతనికి శరీరము భాసించదు అప్పుడతఁడు జీవసంపుటి యందు మగ్నమై యుండెను. ఆ జీవుఁడు మలినజీవుఁడుకాదు బహుతపస్సుచేతఁ జిత్తపరిపక్వముగలిగి పరిశుద్ధుఁడైన జీవుఁ డతఁడు అట్టి జీవసంపుటిలో మగ్నుడైనంతనే యతనికిఁ బ్రాగ్జన్మయందభ్యస్తమైన పరిమేష్వరస్తుతి భాసించుట మిక్కిలి సహజము. ఈ విషయమునే—

ఏవంవ్యవసితో బుద్ధ్యా సమాధాయ మనోహృది

జజాప పరమం జవ్యం పాగ్గన్మన్యను శీతతమ్॥

అని మూలకారుఁడు రచించెను. కావుననే పోతనగారి గజేంద్రుని యందలి “లావొక్కింతయులేదు” మొదలైన పద్యభావములు గాని కుయ్యో! మొట్టొకయనుకేకలుగాని యతని యందులేవు. మించి “జీవనిషే నాహ మిహముయూకి మంతర్బహిశ్చాప్యతయే భయోన్యా! ఇచ్చామికాలేన నయస్య విప్లవతస్సాత్మ లోకావరణస్యమోక్షణమ్” అన్నాఁడు. గజేంద్రుని జీవలక్షణమిట్టిది. ఇదియంతయు నాకసమెత్తునఁ జేసిన రచన. పోతనగారు దీనిని భూమిపైకిఁ గొనివచ్చెను సామాన్య జీవుల యార్తిలక్షణమును గజేంద్రునియందుఁ బోతనగారు దీపింపఁ జేసి జీవునివేదనకుఁ బ్రతీకగా నిలిపెను. అందుచేతనే మూలమునందలి పూర్వోదాహృతశ్లోకములకుఁ దెనుఁగుసేత లేదు.

మూలాతిరిక్తముగా — “నేరూపంబున దీనిఁగెల్లు” ‘నానానేక ఛయాధముల్’ ‘లావొక్కింతయులేదు;’ ‘ఓ కమలాక్ష’ మొదలైన పద్యములు పోతనగారు వ్రాయుట సంభవించినది. మూలగజేంద్రునితోఁ బోల్చిచూచినప్పుడు పోతనగారి గజేంద్రుఁడు కొంచెము లొచ్చుగాఁగనిపించు మాట నిజమేయైనను, మూలమునందలి గజేంద్రునితోఁ గంటఁ బోతనగారి గజేంద్రునితోనే పాఠకులకు సానుభూతి

తస్మయత్వములు గల్గును. దీనికి గారణము సామాన్య జీవలక్షణము నాశ్రయించి పోతనగారు వ్రాసిన పూర్వోదాహృతపద్యములు.

వామనమూర్తి మాయాభిక్షుకత్వమును బోతన కడు సమర్థముగా నిర్వహించెను. వామనమూర్తినిఁ జూచి సభ్యు లాకృష్టులగుట, సభలో నతని ప్రవర్తనము, బలిచక్రవర్తితో సంభాషించుటలోని నైపుణ్యమును, బోతన స్వతంత్రముగను; రమణీయముగను జిత్రించెను. మూలమునందలి బలి దానశీలమునకుఁ దోడు వామనమూర్తియందు నాతనికిఁగల్గిన యాదరభావమును — 'ఈ చిన్ని పానిఁ ద్రోసిపుచ్చగం జిత్త మొప్పదు సత్తమా !' యనుటలో ద్యోతకము చేసినాఁడు

"పుట్టి నేర్చుకొనెనా, పుట్టక నేర్చెనా
చిట్టి బుద్ధు లిట్టి పొట్టి వడుగు
పొట్టనున్న వెల్లబూమెలు ననినవి"

బలి ధరణిదాన మిచ్చెనట !! ఈ మాటలలో బలిచక్రవర్తి యాదాత్మ్యము, వితరణ గుణము, బ్రాహ్మణభక్తి వ్యక్తమగుచున్నవి.

చాణూరుఁడు

చాణూరుని పాత్ర పోతనగారు స్వతంత్రముగాఁ జిత్రించినది మూలమునందలి చాణూరుఁడు వేఱు. మూలములోఁ జాణూరుఁడు — 'తమతో మల్లయుద్ధము చేయు'మనగా శ్రీకృష్ణుఁడు 'మేము పిన్నలము. మాతోఁడుల్యబలలతోఁ బోరగలము మల్ల సభాసదుల కధర్మస్పర్శ లేకుండుగాక !' యనును. చాణూరుఁడు — 'మీరు మహాబలశాలులు. కువలయాపీడమును లీలగా వధించితిరి. కావున మీతోఁ బోరుట యధర్మముగా' దనును.

పోతనగారు దీనినంతయు మార్చి చాణూరునిచే దంభోక్తులు పలికించి వాని యాధర్మ్యమును జక్కగాఁ జిత్రించినాఁడు.

రుక్మిణీ కల్యాణకథయందు రుక్మిణీ పాత్ర చిత్రణము పోతన గారి శ్రీపాత్ర చిత్రణనైపుణ్యమున కుదాహరణము. రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుని యందున్న ప్రేమభావము నున్మీలించుటయేగాక, యామె వివేకము, కృతజ్ఞత, లజ్జామాగ్ధ్యము, నామెసౌందర్యముతోఁబాటు పోతనగారు తళతళలాడించెను.

సందేశహరియగు బ్రాహ్మణునిఁ జిత్తించుటలోఁ బోతన యనన్యప్రతిభను జూపెను మూలమునందీతఁడు వట్టి సందేశహరి మాత్రమే పోతన చిత్తించిన సందేశహరి మంచిగడసరి గంభీరుఁడు. చతురుఁడు. కార్యసాధకుఁడు. లోకజ్ఞుఁడు. రుక్మిణీ కృష్ణుల లక్ష్మీ నారాయణశ్వమును దెలిసినవాఁడు. అతనియందీమహాగుణము లన్నియు నతనిచేత సందేశాతిరిక్తముగ రుక్మిణీ సౌందర్యవర్ణనము చేయించుటచలనఁ బరమగంభీరముగ వ్యక్తము చేసినాఁడు. ఈవిధ మైన పాత్రచిత్రణము నాన్యతోదర్శనీయము.

ఉపాపరిణయకథయందుపాకన్య ముగ్ధభావము, చిత్రరేఖి పాశ్చి రమణీయముగాఁ జిత్రితమైనవి. నరకాసురవధము నందు సత్యభామా పరాక్రమ లక్ష్మణము చాపవిద్యా నైపుణ్యము సహజసౌందర్యోద్దిష్ట ములై వ్యక్తమగుచున్నవి.

ప్రహ్లాదచరిత్రమునందు హిరణ్యకశిపుని మూర్ఖము, ప్రహ్లాదుని సునిశ్చితబుద్ధిమత్త్వము పోతనగారు మహాప్రతిభావంతముగాఁ జిత్రించెను.

‘నాతోడం బ్రతిభాషలాడెదు.’ అన్న పద్యము మూలాతి రిక్తము, ఈ పద్యమునందు హిరణ్యకశిపుని పరమమూర్ఖత్వము భాసించుచున్నది. ‘కలఁడంభోధి,’ ‘ఇందుఁగలఁడందు లేడను సందే హము వలదు,’ ‘అంభోజాసనుఁడాదిగాఁగ’ మొదలైన పద్యములు ప్రహ్లాదుని నిశ్చయాత్మకజ్ఞానమను వ్యక్తీకరించుచున్నవి.

బలరామ కృష్ణాదులను పోతనగారు మూలానుసారముగా, యథా తథముగాఁ జిత్రించెను. నందయశోదలు, దేవకీవసుదేవులు, గోపాలురు,

గోపికలు, వీరందఱును బోతనగారి తీర్పునఁబడి భాగవతమునందొక దివ్యతేజముతో మెఱయుచు మనకన్నుల కారాత్రికఁబట్టుచుందురు. గజేంద్రుఁడు, పృష్ణుఁడు, ఉద్ధవుఁడు, విదురుఁడు, భీష్ముఁడు, కుంతి, ధర్మరాజు, అర్జునుఁడు, పరీక్షితు, అక్బారుఁడు, గోపికలు మొదలైన మహాభక్తుల శీలములతోఁ దన్మయత్వము భజించుట యుత్తరమైన జీవవేదన గలిగిన మహావికీర్ణాని సాధ్యముకాదు. ఆయాపట్టుల నాయీ పాత్రముల చిత్తవృత్తులతో నేకత్వము భజించి బోతనగారు జీవసంపుటి యందు మగ్నుఁడై తనయందు జాగరూకమై యున్న జీవుని వేదన మును బొంగులార్చి చూపించెను.

రసపోషణము

భాగవతమునందు భక్తిరసము ప్రధానమైనను, దానితోఁబాటు తక్కిన రసములును జక్కగాఁ బోషింపఁబడినవి. భాగవతమునందుఁ బ్రతి పాదితమైనది భక్తియోగము. నిర్గుణభక్తియే భక్తియోగమని భక్తియోగమును గుఱించి చర్చించు సందర్భమున నిరూపించితిని ఇదియే భక్తిరసము. ఈ భక్తిరసము భాగవతమున మొదలునుండి తుదివఱకు నత్యుత్కృతముగాఁ ద్రవ్యమగుచున్నది. ప్రథమస్కంధమున నారదకథ కుంతీస్తుతి, భీష్మస్తుతి; సప్తమస్కంధమునఁ బల్లవచరిత్రము; అష్టమ స్కంధమున గజేంద్రమోక్షణము; నవమస్కంధమున నంబరీషోపాఖ్యానము, దశమస్కంధమున నక్రూరస్తుతి, యిత్యాదులయందు నిర్గుణభక్తి ప్రతీయమానమగుచున్నది. చతుర్థస్కంధమునందు ధ్రువోపాఖ్యానము; దశమస్కంధమునందలి గోపికా వృత్తాంతము, కుబ్జాపృత్తాంతము, రుక్మిణీ కల్యాణము, ఇత్యాదులు సగుణభక్తి కుదాహరణములు. ఇందు గోపికాదుల భక్తికామమిళితము, చైద్యాదుల భక్తి క్రోధమిళితము, యశోదా, నంద, దేవకీ, వసుదేవాదులభక్తి వాత్సల్యమిళితము; గోపాలాదుల భక్తి ప్రేయోమిళితము, అర్జునాదులభక్తి మైత్రీమిళితము, కంసాదులభక్తి భయమిళితము. ఇట్లన్యభావమిళితమైన భక్తికి దశమస్కంధమునఁ బ్రసించితమైన శ్రీకృష్ణచరిత్రము

మానవజీవితమునం దెంత భావవైవిధ్యముండునో, ఎన్ని సంబంధములుండునో, యన్ని భావముల ముఖమున నన్ని సంబంధములనుబట్టి భక్తి ప్రతీయమాన మగుచుండును.

సర్వసంబంధములును, సర్వభావములునుబరమేశ్వర విషయములగునపుడు మోక్షహేతువులగునని నిరూపించుటయే శ్రీకృష్ణచరిత్రమునందలి రహస్యము. వివిధ ప్రదేశములందుఁ గురిసిన వర్ణము బహుమార్గములఁ బ్రవహించి సముద్రములోఁ జేరినట్లు సర్వసంబంధములు సర్వభావములునను వివిధమార్గములను బ్రసరించుచున్న జీవుని వేదన పరమేశ్వరముఖమై ప్రవహించుట. దశమ స్కంధము నందలి రససీయతాలక్షణము. అది యేభావమైనను గానిండు. అది భక్తియందుఁ బర్యవసన్నమగును. ఆ భావమునకు భక్తి స్వరూపమై యనుభూయమానమగును. ఈ విషయమే సత్తమ స్కంధమున—

కామాద్వేషాద్భయాత్స్నేహో ద్యుతాభ క్త్యేశ్వరే మనః॥

అపేక్ష్య తదమం హిత్వా బహవస్తద్గతిం గతాః॥

గోప్యః కామాద్భయాయోగో ద్వేషాద్వైద్యాదయోనృపాః॥

సచిందాద్భ్రష్టయః స్నేహో ద్యూయం భక్త్యావయం విధోః॥

(8-1-29,30)

అలకనై నఁ జెలిమినై నఁ గానుంబున

నై న జ్ఞాంధవమున నై న భీతి

నై నఁ దవిలి దలఁప నఖిలాత్ముడగు హరిఁ

జేరవచ్చు పేటుసేయఁడతఁడు

కామోత్కంఠత గోపికల్ భయమునన్ గంసుండు వైరక్రియా

సామగ్రిన్ కుపాల ముఖ్యనృపజిత్ సంబంధులై వృష్టులున్

బ్రేమస్మిరలు భక్తినేము నిటు చక్రింగంటి మెట్టెనను

ద్దామధ్యానగరిష్టఁడైన హరిఁజెందన్ వచ్చుదాతృశ్వాః

7-17

అని చెప్పఁబడినది. కావున నే భావము చేతనైనను బరమేశ్వర ధ్యానము సేయుట భక్తియని తేలుచున్నది. ఏ భావోదేకము

చేతనైనను బరమేశ్వరభావమునందు మునిగిపోవుట భక్తిరసమని తేలుచున్నది.

కామక్రోధాధి సంప్లుష్టమైన భగవద్భావము సంసారులమగు మనకందుఁబాటులో నుండునట్టిది. ప్రహ్లాద నారదాదుల కనుభూయ మానమగు నిర్గుణభక్తియందు మనకుఁ గ్రీమముగాఁగాని తన్మయ త్వము కుదురదు. అందుచేత మనకు శ్రీకృష్ణచరితమునందు, ముఖ్యముగాగోపికాభక్తియందుఁదన్మయతాధిక్యము, రస్యమానతాధిక్యము; పరమేశ్వరభావము మానవ లక్షణము ననుసరించి రస్యమానతావస్థకు వచ్చుటచేత దశమస్కంధమున కంతటి బహుశఃప్రచారము లభించినది.

పోతనగారాయా ఘట్టముల నన్నింటఁ దన్మయుఁడై రచించుటవలన నాయన రచనమున కనంతమైన రసవ్యంజకత యుద్భవించి. ఈ విషయమును వేఱుచోట విస్తరించి వ్యాఖ్యానించితిని. కథాసందర్భమునకు రచనావ్యంజకత తోడై యాంధ్ర భాగవతము నిర్భరరస పారవశ్యమును గలిగించును. దశమస్కంధమునందుఁ బోతనగారు రసపోషణ విషయమున శ్రీకృష్ణదేవుని రూపచిత్రణమును బ్రధాన స్తంభముగాఁ జేసినాఁడు. ఈ విషయమును వేఱుచోట వివరించితిని. విభావముఖమున రసమును బ్రతీతము చేయుట భక్తిరస విషయమున గడసరి తనము. మఱియును భక్తిభావస్ఫోరకములైన పట్టులన్నింటఁ బోతనగారు వ్రాసిన పద్యములు కేవలము కథా పురుషులకు మాత్రమే యన్వయించునవి కాక పాఠకులకుఁ గూడ నన్వయించునట్లు వ్రాసినాఁడు. ఇదియొక గొప్పనేర్పు. ఆ పద్యములు కథతోఁ జదివికొన్నఁ గథాపురుషుల యార్తిని వ్యక్తీకరించును. మనము చదివికొన్న మన జీవసంపుటి యందలి యార్తిని వ్యక్తీకరించును. ఈ పద్యములు కేవలము కథాసందర్భసహితములై భావింపఁబడినచో నిట్లువ్రాయుట పొసఁగదు. పోతనగారట్టి పరిశుద్ధమైన జీవుని వేదనయందు మగ్నమై యీ పద్యములను వ్రాసెను. కావున నవి యట్టి జీవునివేదనను దమయందు నిండించుకొనినవి.

అన్నిటికంటె నీ విషయ మెంతయుఁ బోతనగారి కవితా వై శౌరద్యము నందు మిక్కిలి ప్రధానమైన విషయము.

మూఁడవది భావము నలంకరించుట మొదలై నవి. మూల భావమునకు నలంకార కల్పనచేసి రూపు తేర్చుట, వివరించుట, విశేషించుట మొదలై న బహుళిల్ప విశేషములు సంధానించి, పోతన గారు రసప్రతితినిఁ గావించినాఁడు. ఈ విషయమునుగూడ మఱొక చోట వివరించితిని. భక్తిరసమున కంగములుగా నవరసములు భాగవతమునందుఁ బ్రతీయమానము లగుచున్నవి. రుక్మిణీ కల్యాణము నందు యోగ విప్రలంభము, గోపికా వియోగమునందు వియోగ విప్రలంభము, భ్రమర గీతలందు మానవిప్రలంభము, రాసక్రీడ యందు సంయోగ శృంగారము; బాలక్రీడలందు హాస్యము; కృష్ణ నిర్యాణఘట్టమునఁ గరుణమును, సృసింహావిర్భావ ఘట్టము, గోవర్ధనోద్ధారణ ఘట్టముఁ ద్రివిక్రమావతార ఘట్టము, యశోదకు విశ్వరూపసందర్శనము— మొదలై న చోటుల నద్భుత రసమును; వామ నచరిత్రమునందు దానవీరము, గజేంద్రరక్షణము, కుచేల రక్షణము, ఉత్తరాగర్భరక్షణము, హాలాహలపానము, కాళియ మర్దనము, యమలార్జున భంజనము; కుబ్జానుగ్రహము మొదలై న ఘట్టములందు దయావీరము, శ్యమంతకోపాఖ్యానము, గురు మృతఘృతానయనము మొదలగుచోట్ల ధర్మవీరము, సాల్వ జరాసంధ విఘాతధనరకాసుర చాణూర ముష్టిక కంసాదుల మర్దనమునందు యుద్ధవీరమును; బ్రతీయమానమగుచున్నది. గజేంద్రమోక్షణము నందు గజేంద్రాశ్రితమై, దావాగ్ని గ్రసనమునందును, నింద్రకృత శిలావర్షణముఁ, నగంసమర్దనము మొదలగు వానియందు గో గోప కంసాదుల నాశ్రయించి భయానక రసమును, గువలయాపీడమర్దనము, చాణూరముష్టిక సంహారము, జరాసంధవధము మొదలై న ఘట్టములందు భీభత్సరసము; హిరణ్యాక్షసంహారము; ప్రహేద చరిత్రము, శిశుపాలవధము సాల్వజరాసంధాధి మర్దనములందుఁ బ్రతినాయకాశ్రితమై రాద్రసమును; భీష్మనారద శుకశౌనక ప్రహ్లాదాంబరీషాది

నిర్గుణ భక్తుల నాశ్రయించియు, బరమేశ్వరుని ఏక వింశత్య వతారముల నాశ్రయించియు శాంతరసమును బ్రతీయ మానము లగుచు భక్తియందుఁ బర్యవసించుచున్నవి. ఆయా ఘట్టములన్నింట బోతనగారు రసానుభూతి కవసరమైన సామగ్రినిఁ బ్రతిభా పరిష్కృతమును గావించి ప్రదర్శించి, వానికి రస్యమానతాధిక్యమును జేగూర్చెను. మూలభాగవతమునందు బీజపాయముగను నాలోచనా, గమ్యముగనున్న బహ్వంశములను వివరించి, యలంకరించి, విశేషించి, కొన్నియెడల మార్చి, యనుభూతి పారమ్యములుగాఁ జిత్రించెను. ఆయాఘట్టములందాయా సందర్భములందు మానవ స్వభావముచు దన యనంతమైన లోకజ్ఞత చేత ననుసంధానము గావించి, వానికిఁ జర్వణాధిక్యమును జేగూర్చెను.

పూర్వ కవ్య ను కరణము

పోతనగారియందు నన్నయాదుల యనుకరణములు కనుపించుచున్నవి. అనుకరణము మూఁడు విధములుగా నుండును. ఒకటి - శబ్దవిషయకము. రెండు - భావవిషయకము. మూఁడు - రచనా విషయకము. ఈ త్రివిధమైన సంవాదమును యాదృచ్ఛికము గావచ్చును. ఉద్దేశ్య పూర్వకము గావచ్చును. ధ్వన్యాలోకమునందు - "సంవాదము ప్రతిబింబ సంవాదము, నాలేఖ్యాకార సంవాదము, శరీర్యంతర సంవాదము నని మువ్విధము. ప్రతిబింబ సంవాదమునందు - ప్రతి బింబము బింబాపేక్షకమగుట దానియందు నాత్మశరీరములు రెండును లేవు. ఆలేఖ్యాకార సంవాదము నందాలేఖ్యము బింబా సన్నిధాన మందుఁగూడ వినష్టము గాకుండ నిలుచునది యగుటచే శరీరవంత మగును. కాని యాత్మవంతముగాదు. శరీర్యంతర సంవాదమున నాత్మ శరీరముల సద్భావము గలదు. ఈ మూడింట నుత్తరోత్తర ముత్కృష్టతరమని చెప్పఁబడినది -

సంవాదాస్తు భవంత్యేవ బాహులేన సుమేధసాం ।

నై కరూపకయా సర్వే తే మంతవ్యా విపశ్చితా॥

సంవాదోహ్యన్య సాదృశ్యంతత్తునః ప్రితిబింబవత్ ।
 అలేఖ్యాకారవ త్త్రుల్య దేహీవచ్చ శరీరితామ్ ॥
 తత్రాభ్యుత్పన్నానన్యాత్మ తుచ్ఛాత్మ తదనంతరం ।
 తృతీయంతు ప్రిసిద్ధాత్మ నాన్య సామ్యంత్యజే త్కవిః ॥
 ఆత్మనోఽన్యస్య సద్భావే భూర్వస్థిత్య సుయాయ్యపి ।
 వస్తుభూతితరాం తన్వాన్వశ్శిచ్చాయా మివాననమ్ ॥

ధ్వన్యాలోకము- 4-11 నుండి 14 పాకు)

ఈ త్రివిధములై న సంపాదములలోఁ బోతనగారి యందు గన్పించు సంవాదములు దేహ్యాంతర సంవాదములు. కావున నపక్షములు గావు—

పోతనగారియందు నన్నయగారి యనుకరణము లెక్కువ గనిపించును. నన్నయగారి పలెనే ప్రసన్న మధురముగా వ్రాయుట పోతనగారి కిష్టము. అక్షర రమణీయతయందు నన్నయగారి తరువాతఁ జేర్కొనఁ దగినవాఁడు పోతనయే కథాకథనమందుఁగూడ నన్నయగారి శిల్పచాతురి పోతనయందు న్నట్లు వ్యాకరించి నిరూపించితిని. ఈ పేర్కొన్న గుణములేవియు యనుకృతి జన్యములుగావు. నన్నయ కే గుణము లిష్టములో పోతనకుఁ గూడ నాగుణము లిష్టములని చెప్పుట కిట్లు వ్రాసితిని. మాధుర్యాదిగుణములు, కదా పద్యరచనా శిల్ప, వైఖరి పోతనగారియందుఁ బరమ స్వతంత్రములై భిన్నములై పోతనగారి విశిష్ట భావనా లక్షణముచే ముద్రితములై మనకుఁ గన్పించును. కావున నీ గుణము లెవరివి వారికి సహజములు. ఇరువురియందున్న సామ్యము గుణకృతమైనది గాని యనుకృతి జన్యమైనది గాదు గుణ సామ్యమును బట్టి పోతనగారికి నన్నయ కవిత్వమునం దెక్కువ యభిమానము. నన్నయను గుఱించి యాయన— “ఆంధ్రకవితా గౌరవ జన మనోహరి—” యన్నాడు. ఈ మాటలో నతఁడెంతగా నన్నయ కవిత్వము చేత నాకృష్టఁ డయ్యెనో తెలియుచున్నది. ఈ యభిమానము చేతనే నన్నయ నాయన శబ్ద ప్రయోగమునందుఁ బద్యరచన

యందు, భావలక్షణమునందుఁగూడ ననుకరించెను. నన్నయ నలోపా
ఖ్యానమున దమయంతి నలుని వెదకు ఘట్టమునందలి పద్యము—

“సహకార మత్ప్రియ సహకారు బున్నాగ పున్నాగుఁదిలక భూభవనతిలకుఁ
జందనబుధహరి చందనుఁ బుష్పితాశోక సుహృజ్జన శోకదమను
వకుళ కులైక దీపకు విభీతక భయభీతార్తిహరునలుఁ బ్రితి తోడ
ఇత్యాది— (ఆం. మ. భారతము— అర. 2-94)

పోతనగారు— గోపికలు శ్రీకృష్ణుని వెదకు ఘట్టమున వ్రాసిన
పద్యము— 10-పూ-1008.

పున్నాగ : కానవే పున్నాగవందితుఁ దిలకంబి : కానవే తిలక నిటలు
ఘనసార : కానవే ఘనసార శోభితు బంధూక : కానవే బంధుమిత్రు
మన్మథ : కానవే మన్మథాకారుని వంశంబి : కానవే వంశరక్షినిఁ
జందన : కానవే చందనశీతలుఁ గుండంబి : కానవే కుందరదను
ఇత్యాది—

నన్నయ— ద్రుపద పరాభవ ఘట్టమున ద్రుపదునితో
దోఁబడెనన్న మాటలు— (ఆం. మ. భార. ఆది. 6-90)

వీరెవ్వరయ్య : ద్రుపద మహారాజులె : యిట్లు కృపణులై పట్టు
వడన్— వీరికి పలిపెనె :— ఇత్యాది.

పోతన— యశోద శ్రీకృష్ణునితో నన్నమాటలు—
వీరెవ్వరు శ్రీకృష్ణులు
గారా : యెన్నడును వెన్నఁగానరట గదా : 10-పూ-374

నన్నయ—

అమల సువర్ణ శృంగురమై కపిలంబగు గో శతమ్ము ను
త్తమ బిల్బువేద విప్రులకు దానము చేసిన తత్ఫలంబు త
ద్యమ సమకూరు—

పోతన—

పొలుచు సువర్ణశృంగ ఖరముల్ దనరన్ దొలుచులులై సువ
త్పలు గల పాడి యావుల నుదాత్త తపోవృత వేదపాఠమున్
గలిగి కుటుంబులై విహిత కర్మములంజరియించు వేద వి—
పులకు నదక్షిణంబుగ విఘాతిఁ దలిరప్పగ నిత్తు నమృతా :

ఈ మూఁడు సందర్భములందు శబ్ద భావ రచనావిషయక
మైన త్రివిధ సామ్యము కన్పించును.

నన్నయ—

జలధివిలోలవీచివిలసత్కలకాంచినమంచితావనీ—
తల వహన క్షమంబయిన దక్షిణహస్తము సాచి తన్నమ
ద్గలదురు పుర్ణవారికణకమృకరాజ్యముఁబట్టి నూతిలో
వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె విశ్రుత కీర్తి యయాతియున్నతినన్.

పోతన—

సంప్రాంభోనిధిమేఖలావృత మహానర్వంసహాకన్యకా
ప్రాప్తోద్యద్వర దక్ష దక్షిణ కరప్రాలంబముం జేసి పోర్తి
క్షీప్తంజేసె యయాతి కట్టుకొనఁ బైచేలంబు మున్నిచ్చిన
ర్యాప్తస్వేదజలాంగినాశి సముదాయ స్వర్గవిన్ భార్గవిన్,

నన్నయ—

శ్రవణ సుఖంబుగా సామగానంబులు నదివేడి శుకముల చదువుఁ దగిలి
కదలక వినుచుండు కరులును గరికర శీతలచ్ఛాయఁ దచ్చితలాంబు
కణముల చల్లని గాఢానందవివానిఁ జెంది సుఖంబున్న సింహములను

ఇత్యాది —

పోతన—

ఉరుతరశ్రాంతాహియగళంబులకుఁ బింఛముల వినరెడిఁ గేకిముఖ్యములును
గరుణతో మదయుక్త కలభంబులకు మేత నిడుచు ముద్దాడుమృగేంద్రములును

ఘన మృగాదములు దాపుగా లేకతో రతులు సాగించు సారంగములును

ఇత్యాది—

నన్నయ—

సంతత గృహమేధి పరిం బంతయు నొనఁగూడుఁ జువ్వె; ననుగుణభార్యా
వంతుండగువాఁడుక్రియా, వంతుఁడు దాంతుండు పుత్త్రవంతుండునగున్
నీ పుణ్యతనువువలనన, యీ పుత్త్రకుఁ దుద్యువిల్లి యెంతయు నొప్పెన్
దీపంబు వలననింకొక దీపము పృథవిం చినట్లు తేజంబెనఁగన్

‘అంగాదంగా త్సంభవసీ’ త్యాదిగాఁగల వేదవచనంబు గలదు—

పోతన—

పతి సన్మానము వడసిన సతులకు నభిమతఫలార్థనంసిద్ధియు నూ—
ర్జితయశము గలిగిలోక, స్తుతమై చెలువారుచుండుఁ జువ్వె మహాత్మా—
తన ధర్మపత్ని వలనను, మునుకొని తాఁ బుత్రరూపమున నుదయించున్
వినుదీపముచే దీపించిన దీపము రెండుగాదె శిఖియొకఁడయ్యెన్,
కావున నీయర్థమయాత్మావైపుత్రయనిషేదతతులందోలన్
వావిరిఁబలుకగ విసవే, దీపర ననుగావు మధికదీపన్ గరుణన్,

వీనియందు భావవచనా సాదృశ్యము.

నన్నయ—

అతిరుచి రాగతుండయిన యాతవికిన్ హృదయప్రమోదమా
తతముగ నవ్వనంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాపవ
రితకుసుమాక్షతాపకులు సేనలు వెట్టినయట్టిరైరి సం
పతదశివీ వినాదమృదు భాషల దీపన లొప్పనిచ్చుచున్.

పోతన—

హల్లక బినయహ సరసీ, కల్లోలోత్పల్ల యూభికాగిరిమల్లీ
మల్లీమరువకకురవక, సల్లలితానిలము వలన సంతుష్టుండై,
దుష్కంతుఁడు వచ్చు నవనరంబున—
ఇందిందిరాతిసుందరి, యిందిందిరచితురయున్న దిందింద శుభం

బిందిందు వంశయనుక్రియ, యిందీవరవీధిమోగె నిందిందిశముల్,
ఇందున్న కణ్వుమునికిని, వందనమొనరించి తిరిగివచ్చెదననుచున్
బొందుగ ననుచరులనుదా, నందఱ నందంద నిలిపి నటచని మొదలన్.

పీనియందు భావసాదృశ్యము-

తిక్కన పోలికలు-

తిక్కన-

రాజులు : రాగహీనుడటె : రాజిత సుందరమూర్తి యట్టె వి
భ్రాజితనంప దున్నత విభాసిత వర్తనుడట్టి - ఇత్యాది.

పోతన-

రాజులు : ధర్మజుండు : సురరాజసుతుండటె దన్ని : శాత్రువో
ర్వ్యజకమైన గాండివము విల్లటె : ఇత్యాది

1-211

తిక్కన-

అనిన విని కిన్నఁబూనిన యలఁతి నగవు
చెలుపు మొగమున కొకవంత పొలుపొనర్పఁ
బుండరీకాక్షుడగు బెల్ల బోయి యప్పు
డరుజకమలాక్షుడగుచు మురాంతకుండు.

పోతన-

పుండరీకాక్షుడై భూవిరోషురతి దీపింపనరుజాబ్జ నేక్రుడగుచు- ఇత్యాది

పీనియందు శబ్ద భావ రచనా సాదృశ్యము-

తిక్కన-

ప్రాణంబుతోఁగూడ రక్కసి చన్నుల పాలుద్రావిన పౌర్ణజాలుడితఁడె
వేర్మిడిఁజాణుచువిరిచి లోకము మెప్పించిన యాజగజెట్టియితఁడె
దుర్బుత్తుడగు కంసుఁడువిమి యాకనికండిగ్గి పట్టంబుగట్టిన ప్రిభు వికండె-
ఇత్యాది.

పోతన-

వీడచే : రక్కసివిగతజీవగఁ జిన్నబాలుఁ ద్రావిన మేటిబాలకుండు :
 వీడచే : నందునివెలఁచికి జగమెల్ల ముఖమందుఁ జూపిన ముద్దులాఁడు :
 వీడచే : మందలో నెన్నలు దొంగిల దప్పించి మెక్కిన దావరీడు :

ఇత్యాది-

తిక్కన-

నెత్తమ్మరేకుల మెత్తఁదనముఁదెచ్చి యచ్చునఁబోసినట్లందమొంది
 చక్కవాకంబుల చందంబు గొనివచ్చి కుప్పలు చేసినట్లొప్పు మెఱసి
 చందురు నునుఁ గాంతి కందేర్చి కూర్చి బాగునకుఁ దెచ్చినయటు కొమరు

మిగిలి - ఇత్యాది

పోతన-

పాలమున్నటిలోవలి మీఁచిమీఁగడ మిసిమిజిడునఁజేసి మేనుపడసి
 కొక్కారు మెఱుంగుల కొనలకకుక్కుల మేనిచేఁగలనిగ్గు మెఱుంగుచేసి
 నాఁడునాఁటికిఁ బోదినవకంపుఁ డీఁగెల నునుబోద నెయ్యంబు నూలుకొలిపి
 కొర్పవ్వారు కెందమ్మి కొలఁకులఁ దొర్చునఁదొలసిన వలపులఁ బోరి వెట్టి
 పసిఁడిచంపకదామంబుబాగుఁ గూర్చి వ్రాలుకొన్నెల చెలువునవాడితిర్చి
 జాణతనమునఁ జేతుల జడ్డువిడిచి నలువ యీ కొమ్మ నొగిఁజేసినాఁడు నేడు.

8-266

వీనియందు భావరచనా సాదృశ్యము.

తిక్కన-

అభినవ జలధరశ్యామంబులగువట్టు లాకుతోంపమ్ముల ననుకరింప
 సాంధ్యరాగోపమచ్చాయంబులగువట్టు కిసలియోత్కరములఁ గ్రేణిసేయ
 రాజమరాళ గౌరములగుచోటులు దఱచు బూదొడల చందంబు నొంద
 హరిద్రుచి సమానాకృతులగు తావు లడరెడు పుష్పొడులట్లు మెఱయ

పోతన-

ఘోషికనంఘాతఘరనమున్నిర్గత ధూళిజీమూత సందోహముగను
 మహనీయమదకల మాతంగకటదానధారలు కీలాధారలుగను

నిరుపమస్యందన నేమి నిర్హోషంబు దారుణ గర్జితధ్వజముగను
 విశిష్యస్తాత్రమానిత దీర్ఘరోచులు లలిత సౌదామిని లలికలుగను
 శత్రురాజప్రతాపాన్ని శాంతముగను వృషికాలమువచ్చునవ్విధముదోష
 నేగుఁడెంచె జరాసంధుఁ డిరువదియును మూఁడునక్షోహిణులు దన్ను మొనసి
 కొలువ

వీనియందు భావసాదృశ్యము -

తిక్కన -

వరుచూడ్కి ముద్రియవదనంబుపైఁ జారి తివుటమైనను గాంతీతేపుఁగోళిలు
 సుందరీరత్నంబు చూపు మనోరము నడుగుల యొప్పుపై నల్లనడరు, నిత్యాది

పోతన -

కలికిచే లు భావగర్భంబులైనను బిల్ముమీది కూరిమి వెగ్గలింపఁ
 బిదపిదనైఁజ్జ మదిఁబదనిచ్చినఁ జెలిమైన బులకలు చెక్కల్ త
 మదనాన్ని సుతప్త మానసయగుటకుంగురుకుచ హారవల్లలు కందఁ
 జిత్రంబునాయకాయ త్రమైయుంటకు మరుమాటలాడంగ ముఱపుఁగదుర
 నతివమనమున సిగ్గుమోహంబు భయముఁబొదివె నునుచుమంచు నెత్తమ్మిఁ
 బొదువుమాడ్కిఁ

బిద్ధమచింతాభరమ్మునఁ బద్మనయన కోరెతల చీరవాటింపదయ్యెఁ

తిక్కన -

ఎలదీవగప్పిన లలితపరాగంబు క్రియమేనమేదిని రేణువొప్పు - ఇత్యాది.

పోతన -

తనువున నంటిన ధరణీపరాగంబు పూసిన నెఱిఘాతి పూతగాఁగ - ఇత్యాది.

వీనియందు రచనా సాదృశ్యము -

ఎఱ్ఱన-

ఊషరబీజముల్ భసితయోగ్య గృహంబులు పండకన్యకా
 స్వేషణముల్ పయోధిగత వృష్టితతుల్ మృగతృష్టికాంబు గం
 దూషలు దుర్గకాననక లోరిత చంద్రికలేడ మూక న
 ద్బాషలు విష్ణుమంగళకథా విముఖాత్మల కష్టజన్మముల్

(నృసింహపురాణం 5-24)

పోతన-

అంధేందూదయముల్ మహాబధిరశంఖారావముల్ మూకన
 ద్గ్రింథాధ్యాపనముల్ నవుంసక వధూకాంక్షల్ కృతఘ్నావళి
 బంధుత్వంబులు భస్మహవ్యములు లుబ్ధిద్రవ్యముల్ కోడన
 ద్గంధంబుల్ హరిభక్తి వర్జితుల రిక్తవ్యర్థ సంసారముల్

ఎఱ్ఱన-

వాసుదేవుని పాదవనరుహంబులభక్తి తగనియాతండియుఁ దండికాదు
 పేదచోదితమైన విష్ణుధర్మమునకున్ గోపించు గురుఁడును గురుఁడుకాదు.

(నృ. పు. 5-22)

పోతన-

కమలాక్షు నర్పించు కరములు కరములు శ్రీనాథువర్జించు జిహ్వాజిహ్వా
 సురరక్షకునిఁజూచు చూడ్కులుచూడ్కులు శ్లేషశాయికి మొక్కుశిరముశిరము

- ఇత్యాది.

వీనియందు భావరచనా సాదృశ్యము-

ఎఱ్ఱన-

కలఁడు మేదినియందుఁగలఁడుదకంబులఁ
 గలఁడు వాయువునందుఁగలఁడువహ్నిఁ
 గలఁడు భాసునియందుఁ గలఁడు సోమునియందుఁ
 గలఁడంబరంబునఁగలఁడు దిశల -

ఇత్యాది. (నృ. పు. 5-78.)

పోతన—

కలఁడంబోధిఁగలండు గాలిగలఁ దాకాశంబునంగుంబినిన్
గలఁడగ్నిన్ దిశలన్ బిగళ్ళ విశలన్ ఖద్యోతచంద్రాత్మలన్ - ఇత్యాది.

ఎఱ్ఱన—

ఆదఁగఁబోయినప్పు డసురాత్మజుఁడంబుజినాభు నవ్యయుం
బాడుద మాదిదేవు పదపంకజపూజలు సేసి భక్తి మై
నాడుద మచ్యుతై క శరణాగతులం గని కర్మబంధముల్
వీడుదమంచుఁ బల్కుఁగడు విస్మయమందగఁ దోడిబాలకుల్,

పోతన—

ఆడుదము మనము హరిరతిఁ బాడుద మే పొద్దు విష్ణుభద్రయశంబుల్
వీడుదము దనుజసంగతిఁ గూడుదము ముకుంద భక్తకోటిన్ సూటిన్.

వీనియందు శబ్దభావ సాదృశ్యము—

ఎఱ్ఱన—

పాలుపొరగాఁ బోరగిలఁబడి పానవు నాలుగు మూలలకు—
ఇత్యాది.

పోతన—

జానుభాగముల హస్తములు వీడ్వడనిడుచు దిగ్గనఁ బోదురింతనంత
నవ్వలపయ్యెదలంది జివ్వాడుదు రాజకేరీపులతోఁ కలిమిపట్టి - ఇత్యాది.

వీనియందు భావరచనా సాదృశ్యము—

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు—

క్షీరాబ్ధి లోపలఁ గీడించు హంస
గోరునే పడియల నీరఁద్రావంగఁ ;
జాతఫలంబుఁ జంబించు చిలుక
బాగ్రితి బూరుగుమాని పండ్లు గన్గొనునె ;
రాకామలజ్యోత్స్నఁ ద్రావుచకోర
మాకాంక్ష సేయునే చీకటిఁద్రావ ;

పోతన-

మందారమకరంద మాధుర్యమునుగోరిలు మధుసంబుబోవునే మదనములకుః
నిర్మలమందాకినీవీచికలదూగు రాయంచచనునె తరంగిణులకుః

ఇత్యాది.

వీనియందు భావరచనా సామ్యము-

భాస్కరుడు-

రాముడు మేచకజలద శ్యాముడు సుగుణప్రభావ సంయమి వినుత
స్తోముడు గిరిజాధిపనుత నాముడు వాక్కుచ్చెగుళికనందను తోడన్.

పోతన-

రామున్ మేచకజలదశ్యామున్ సుగుణాభిరాము సద్వైభవను
త్రామున్ దుష్టనికాట విరామున్ బొమ్మనియెఁ బంక్తిరథుఁడడవులకున్.

భాస్కరుడు

పాటితదుష్టసత్త్వవనవాటిక నిర్ధ బలావరుద్ధ్యం
గాటక గ్రంథిలభ్రుకుటిగాఢలలాటకఁ గూరితారకా
నాటక నాంత్రికాంచి పరిణద్ధశవప్రపత్క్రిమిచ్చటా
కిటక రక్తసిక్త పటుభేటకదాటకఁ గాంచి రయ్యెడన్.

పోతన-

సవరక్షార్థము తండిరిబంపఁజని విశ్వామిత్రుఁడుం దోడరా
నవలీలం దునుమాడె రాముఁ డదముందై బాఁడై కుంతల
చ్చవి సంఘటిక హాటకన్ గవట బాషావిప్పురన్నాటకన్
జవఢ్మన్నార్యమహేటకన్ గరవిరాజితైటకం దాటకన్

భాస్కరుడు-

పుణ్యచరిత్రుఁడత్రి ముని పుంగవు వీడ్కొని రాముఁడంచితా
గణ్య గుణాభిరాముఁ డుపకంఠమునంజని కాందె దండకా

రణ్యము సిద్ధసంయమి విరాజిత చాతురపోనుజాత స
త్పణ్యము విర్మలాంబువర పుష్కరపూర్ణసరోవరేణ్యమున్

పోతన-

పుణ్యుడు రామచంద్రుడటపోయి ముదంబునఁ గాంచె దండకా
రణ్యము తానెన్నోతమ శరణ్యము నుద్దత బిర్హి బిర్హ లా
వణ్యము గౌతమీ విమలవాణి పర్యటనప్రభాతసా
ధుణ్యము విర్మలాంబువర పుష్కర పూర్ణసరోవరేణ్యమున్

భాస్కరుడు-

కుప్పించుచురవడిఁ గుంభినివడిఁ గురింగి నర్పాదిపతి తలఁచి నదియనదుమ
నెగయునూకునమీఁదికైతి పారినతరుణేణులు చుక్కలు చెదరనదువ
నెఱకలు జాడించునేపునఁ గడలెత్తి యేడువారాసులు నెడములొత్త - ఇత్యాది

పోతన-

కుప్పించి యెగసిన కుండలంబులకాంతి గగనభాగంబెల్లఁ గపిఎగొనగ
నుఱికిన నోర్వక యుదరంబులోనున్న జగములవేగున జగతిగదలఁ
జక్రింబుచేపట్టి చనుదెంచు రయమునఁ బై నున్న పచ్చని పటముజాఱ
- ఇత్యాది.

వీనిలో మొదటి యుదాహరణమునందు శబ్దభావరచనా
సదృశ్యము, తరువాతి రెండుదాహరణములందు భావరచనా సాదృ
శ్యమును దుదియుదాహరణమునందు రచనా సాదృశ్యమును
గన్పించుచున్నది

నాచన సోముడు-

అరిఁజూచున్ హరిఁజూచుఁ జూచకము లందందంద మంచారకే
సరమాలామకరందబిందు సలిలస్యందమ్ములందమ్ములై
దొరఁగన్ బయ్యెద కొంగొకింత దొరఁగన్ దోడ్తోశరాసారమున్
దరహాసామృత పూరమున్ గురియుచున్ దన్వంగి కేళిగతిన్.

పోతన-

పరుఁజూచున్ పరుఁజూచు నొంపనలరింపన్ రోషరాగోదయా
విరతఘ్రాకుటి మందహాసములతో వీరంబు శృంగారమున్
జరగం గన్నులఁ గెంపుపొంపుఁ బరగన్ జండాన్త్ర సందోహమున్
సరసాలోక సమూహమున్నెఱపుచున్ జింద్రాస్యహేలాగతిన్.

వీనియందు శబ్దభావరచనాసాధ్యశ్యము-

పోమన-

తంత్రీవి నోదమ్ము తడవు నైపనివేళఁ గొనయంబు తెగలపైఁ గోరిగనుట
నద్దంబుపిడిముట్టనలయు పావితలంబుల వ్రకంబిరియించు లావుకలిమి
చెలికతై నొత్తిలి చేరలేని యెలుంగు సింహనాదంబుచే జెదరకునికి
పగిమదన్ ర్తనకేళిఁ బంతగింపని వకంబైదుతాణంబుల నలఁతఁబడమి
సోయగము చిత్రరూపంబుఁ జూచుచోట వేషరుచిశోకనంబులు వికృతదైత్య
లక్ష్యమీక్షించుటలు మొక్కలంపు గెలుపుఁగై కొనియె సత్యభామ

సంగ్రామసీమ

పోతన-

నీజెఁజక్కగఁబట్టి వెఱవెఱుంగని కొమ్ము బాణాసనంబెట్లు బట్టనేర్పు
మ్రోకునఁదీఁగెఁగూ ఘంగనేరనిలేమ గుణమునేక్రియవమ్మోటిగూర్చె ?
సరము ముత్యము గుర్వివ్వఁజాలని యబల యేనిపుణత సంధించె నిశితశరము,
చిరుకకుఁ బద్యంబుఁజెప్పనేరని తన్ని యస్త్రమంత్రములెన్నడభ్యసించెఁ
బలుకుమనినఁబెక్కు, బలుకని ముగుద యే గతినొనర్చె సింహగర్జనములు
ననగ మెఱసెఁ ద్రిజగదభిరామ గుణధామ చారుచికురసీమ సత్యభామ.

వీనియందు రచనా సాధ్యశ్యము-

పోతన నన్నయూదుల ననుకరించుట వారియందలి యభిమా
నముచేత. అతఁడు మిక్కిలి స్వతం తుఁడు. వారి ననుకరించినను స్వాతం
త్ర్యముచు జూపినాఁడు. అనుకార్యములను బోతన పద్యములతోఁబోల్చి
చూచినప్పుడే నవి యనుకృతు లనిపించును. వానియందుఁ బోతనగారి

రచన యందలి విశిష్టమైన స్వీయతాముద్ర నిండియున్నది. ఆయన యంత విశిష్టమైన భావుకుఁడు. అందుచేత నాయనయందుఁ గనిపించు పూర్వకవి సంవాదములన్నియు శరీర్యంతర సంవాదములు. అవి యుపాదేయములేగాని త్యాజ్యములుగావు.

పోతనగారికి సంస్కృత కవులందు మిక్కిలి ప్రియుఁడైన కవి బాణుఁడు. బాణునివలెఁ బోతనగూడ సుదీర్ఘమైన వచనములను వ్రాసెను. ఆయన వచనములన్నియు బాణుని వచనములవలెనే దీర్ఘ సమాసములతోడను, ఉపమా, రూపకా, తిశయోక్తు, తేప్రిత్యాద్యలంకారములతో, సభంగాభంగశ్లేషాను ప్రాణితోపములతో, ఛేకవృత్త్యనుప్రాసములతో ముక్తపద గ్రస్తములతో బహువర్ణనా సంకులములై పోతనగారి పాండిత్య ప్రతిభాసంపద కుదాహర్యములై యున్నవి. విశేషమేమనఁ బోతనగారు తెనుఁగు పలుకుబళ్ళలో వ్రాసిన వచనములయందుఁగూడ నీలక్షణములు గనిపించుచుండును. “మృదుమధుర వచనరచన పల్లవితస్థాణునకున్ బాణునకున్ బ్రణమిల్లి” యని యతఁడు బాణునియందు భక్తినిఁ బ్రకటించినాఁడు. బాణునకు వేసిన విశేషణమునందే శ్లేష నుపయోగించినాఁడు. ఈ విశేషణము బాణునకే గాదు. పోతనగారికిఁగూడ సరిపోవునట్టిది పోతనగారియందుఁ గనిపించు బాణకవితోడి సంవాదములు ముఖ్యముగా రచనా విషయకములు. శబ్దభావవిషయకములుగావు ఈ రచనా విషయక సంవాదము పోతనగారి వచనములలోఁ బెక్కింటున్నది. ప్రథమస్కంధమునందలి నైమిశారణ్యపర్ణనము, సప్తమస్కంధమందలి నృసింహమూర్త్యావిర్భావ పర్ణనము, అష్టమస్కంధము నందలి యమరావతీనగర పర్ణనము, నవమస్కంధమునందలి గంగావతరణపర్ణనము, దశమస్కంధమునందలి ఋతు వర్ణనములు, యుద్ధవర్ణనములు చక్కని యుదాహరణములు.

నవమస్కంధము నందలి దుష్కంత చరిత్రమునందు.

“ఈ కురంగాక్షిరా -

జన్యాపత్యముగాఁగనోపు నఖిలాషంజయ్యెఁగాదేవినే

యన్యాయక్రియలందుఁ బొరపులకెందాసించునే చిత్తమూర్ -”

యయాతి చరిత్రయందు -

— 'ఈశ్వరాజ్యము నిట్టిదంచు వరించెదా -

తీరవరుండును దేవయానిని ధీరబుద్ధులకున్ మనో
భావ మొక్కటియే ప్రమాణ మభావ్యభావ్య పరీక్షకున్'

ఈ రెండు స్థలములందును గాళిదాసుని యీక్రింది శ్లోకము
తోడి భావసంవాదము కనిపించుచున్నది.

అసంశయం శత్రు పరిగ్రహక్షమా ।

య దార్యమస్యా మభిలాషి మేషునః॥

సతాం హి సందేహ పదేషు వస్తుషు ।

ప్రమాణమంతః కరణ ప్రవృత్తయః॥

పోతనగారి భాగవతమునందు స్వకీయ సంవాదములు గూడ గనిపించు
చున్నవి.

1, మందారమకరంద మాధుర్యమునఁదేలు మధువంబుపోవునే మదనములకు

ఇత్యాది.

సీరదాగమమేషు నిర్యత్పయః పాన చాతకంబేగునే చవుటిపడెకుఁ
బరిపక్వమాకంద పలరనంబులు గ్రోలు కీరముల్ చనునె దుత్తరములకు
ఘన రవాకర్ణనోత్కలిక మయూరముల్ గోరునే కలిసన్నిభీరవంబుఁ
గరికుంభపిశిత సద్ద్రాసనోదిత సింహమరుగునే శునకమాంసాభిలాషఁ
బిలివిమలాకారభవదీయ పాదపద్మయుగ సమాశ్రయ నైపుణోద్యోగచిత్ర
మన్యుఁజేరునె తన కుపాస్యంబుగాఁగ భ క్తమందార దుర్భర భవవిదూర-

10-ఉ-257

హరినామాంకిత సత్కథామృతరసవ్యాలోలుడై నట్టి స
త్పురుషశ్రేష్ఠుఁడ సత్కథాలవణవాఃపూరంబుఁదాఁగోరియనే ;
వరమందారమరందపానశుతుక స్వాంతద్విరేఫంబు స'
త్వర మైపోవునె చేదువేములకుఁ దద్గంధానుమోదాత్మమై ;

3-223

కాన సరోజివోచను జగత్సవనీయ కథాసుధారసం
బానిసయట్టి జిహ్వా యసదన్య కథాలవణోదకంబులన్

జానము సేయఁజూచునె సువర్ణమహీజ మరంద పానలా
భానుభవంబుఁబొందు మధువంబును బోవునె వేవచ్చెట్లకున్ ; 3-441

2. పుండరీకాక్షఁడయ్యును భూరిరోష
నిరతి ఓపింపనరుజ్జాబ్జనేత్రుఁడగుచు - ఇత్యాది. 3-467

నుతనవపుండరీక నయనుండన నొప్పు మురారి రోషఘూ
ర్జిత మహితారుజ్జాబ్జదళనేత్రుఁడు దానము 10-4-434

3. కమలాక్షునర్పించు కరములు కగములు శ్రీనాథువర్ణించు జిహ్వజిహ్వ
హరిభజియించు హస్తములు హస్తములయ్యుతుఁగోరి మ్రొక్కుత
చ్చిరముఖిరంబు చక్రధరుఁజేరిన చిత్తము చిత్తమిందిరా
వరుఁగను దృష్టుదృష్టు మురవైరి నుతించిన వాణివాణి య
క్షరుకథలానుకర్ణముల కర్ణములై విలసిల్లుఁబో భువిన్. 10-4-959

4. కంజాక్షునకుఁగాని కాయంబుకాయమే పవనగుంభిత చర్మభస్మికాక-ఇత్యాది,
నారాయణుని దివ్యనామాక్షరములపై కరగనిమనములు కఠినశీలము-
ఇత్యాది. 2-51

విష్ణుకీర్తనములు విననికర్ణంబులు కొండల బిలములు కువలయేళ
ఇత్యాది. 2-50

5. నల్లనివాఁడు పద్మనయనంబులవాఁడు కృపారసంబుపైఁ
జల్లెడువాఁడు మోళిపరిసర్పిత పింఛమువాఁడు నవ్వురా
జిల్లెడుమోమువాఁ డొకఁడు చెల్వల మానధనంబుదెచ్చెనో
మల్లియలార ! మీ పొదలమాటున లేడుగదమ్ము చెప్పరే !
నల్లనివాఁడు పద్మనయనంబులవాఁడు మహాశుగంబులున్
విల్లుసుదాల్చువాఁడు గడువిప్పగు వక్షమువాఁడు మేలుపైఁ
జల్లెడివాడు నిక్కిన భుజంబులవాఁడు యశంబుదిక్కులన్
జల్లెడువాఁడు నైన రఘునతముఁ డీయత మా కక్షీష్టముల్.

6. ఖగనాళుం డమరేంద్రుఁగెల్చి సుధమున్ గైకొన్న చందమునన్
జగతీనాళుల జైద్యపక్షచరులన్ సాల్వాదులంగెల్చి భ
ద్రగుఁడై చక్రివరించె భీష్మకసుతన్ - ఇత్యాది. 10-పూ-1679

అమరగణంబు దోలి యరగారి సుధాకలకంబుగొన్న డం
దమున పను న్నకత్తివసుధామరకోటిఁ దృణీకరించి య
క్కమలివిలోచనుండు నను గొగిటనొప్పుగఁజేర్చి. ఇత్యాది. 10-1098

ఈ యుదాహరణములందుఁ గొన్నింట శబ్దభావరచనా సంవా
దముఁ, గొన్నింట భావరచనా సంవాదము దృశ్యమానమగును. పోతన
గారియం దుపమాసంవాదముఁ గూడ గన్పించుచున్నది.

1. తార్క్ష్యఁడహింద్యునిఁ బట్టుకై వడిన్ 3-57⁷

విహగేంద్యుండహివచ్చుకై వడి మహోద్వృత్తిన్ నృసింహుండు. 7-295

వక్షింద్యుండురగంబుఁబట్టు విదమొప్పన్ 10-పూ-1373

2. పంచత్వంబును బొందియున్న విమతిన్ బద్మాక్షఁడీద్యెన్ వడిన్
పంచాస్యంబు గజంబునీడ్చు పగిదిన్ బాహులొల్లసియై - 10-పూ-1374

గోపాలసింహంబు గోపించి వెల్వడి నినుగజేంద్యుని భంగినేడుఁ గూల్చె -
10-పూ-1383

జంఘాలత్వముతోన గోవరిచరత్సారంగ హింసేచ్చ ను
ల్లంఘింపం గమకించు సింహముక్రియన్ 10-పూ-1371

ప్రళయాగ్నిచ్చట భంగిఁ గుంభివిదళింప బారుసింహకృతిన్
బెలుచన్ రాముఁడిలేకు వెంటనడచెన్ 9-443

3. బాలుర వింతులం బసులఁ బారగఁద్రోలుట బంటుపంతమే
చాలువృషాసురేంద్ర బలనంపదఁబాపగ నెల్లబోటి గో
పాలరమందగాదు చనువైఁబడితేవి ప్రచండకృష్ణ శా
ర్దూలమునేడు పిగళముఁ ద్రుంపకఁజింపక పోవనిచ్చునే ;

చేలముచక్కఁగట్టుకొని చిత్రగతిన్ వడినేడు మూర్తులై
బాలుఁడుదారుహావములఁ బట్టెడు కైవడిఁబటి వీరశా

రూలుఁడు గుర్దినేలఁబడఁద్రోచి మహోద్ధతిగట్టి యీద్యైభూ
పాలకులెల మెచ్చ వృషభంబులఁ బర్వత సన్నిభంబులన్, 10-పూ-40

4. భగవద్రాజుర్జుమిత్ర ముట్టకుము మాపదాబ్జముల్ 10-పూ.1454
 రోలంబేశ్వర సీకు చూక్కము మహారాధంబు నీ నేరుపుల్
 చాలున్నవర్ణాబ్జముల్ విడుపు- 10-పూ.1458

5. మేఘంబుపైనున్న మెఱుఁగు చందంబున సురమున శ్రీదేవి యొప్పువాని-
 10-పూ.1230

శంపాతికతోడి జలదంబుకై వడి మెఱుఁగుట లియతోడి మేనివాని-
 10-పూ.546

ఈ యుపమానంవాదములన్నియు సందర్భాచిత్యముండుట
 వలన వీని పునస్సంయోజనము కవియశాచిత్యదృష్టిని సూచించునే
 కాని భావనాదారిద్ర్యమును సూచింపదు -

శాస్త్రమపౌరుషమాద్యం
 ప్రాయశ్చిత్త పరిహారశ్చైతత్ ।
 దృశ్యమతి స్థవిరం య
 జ్ఞాత్వాశబ్దః పరియుక్త ఆర్జనమః ॥

4

పోతన గారి లాక్షణికత

భాషా ప్రయోగము.

చందః ప్రయోగము.

పోతనగారి లాక్షణికత

పోతనగారి నాటికి- నాంధ్ర భాషకు లక్షణములు- నిర్దేశించు వ్యాకరణములు కొన్నియున్నను వానికి సమగ్రత్వముగాని, బహుళ ప్రచారముగాని యాకాలమునందుండియుండదనుట నిర్వివాదము. పోతనగారు కొన్ని వ్యాకరణములను జూచినఁ జూచియుండవచ్చును. చింతామణి వికృతి వివేకముల మాట చెప్పలేము గాని కేతన రచితమైన యాంధ్రభాషాభూషణము పోతనగారి నాటికిఁ గొంత ప్రచారము పొందియుండవచ్చును. కాని పోతనగారా గ్రంథమును జూచియుండెనని నిర్ధరింపఁజాలము. కాని లక్షణ పరిజ్ఞానము లేకుండ నే కవియైనను గ్రంథరచనకుఁ గడంగఁడనుట నిర్వివాదము. తెలుఁగు భాష కీనాటికిని లక్షణజ్ఞానమునకు ముఖ్యముగా మహాకవుల కావ్యములు నిదానములు వానియందలి ప్రయోగవైచిత్రీనంతయు నీనాటికిని వ్యాకర్తలు సంగ్రహింపలేక పోయిననుట తెల్లమే. కింకవీంద్రఘటా పంచానన, విద్వత్కవి, బాలసరస్వతి, కళాప్రపూర్ణత్యాదివిరుదాంకితులు, మద్రాసు ప్రభుత్వ ప్రథమాస్థాన కవులునగు శతావధాని శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి విషయమునిట్లు వ్రాసిరి-

వ్యాకరణమొక తోవ మ

హా కవులొకతోవ కోశమఖిలమొక తో

వై కన్పించును నీ భా

షా కావ్యములను దఱచు జదివినకొలదిన్-

కావున నే కవియైనను దనకుఁ బూర్వుల, మహాకవుల గ్రంథముల నధ్యయనముచేసి లక్షణ పరిజ్ఞానమును సంపాదించి గ్రంథ రచనకు ప్రక్రమించునని భావించుట యుక్తముగా నుండును. వ్యాకరణములు ప్రచారమునలేని కాలమున నిది మఱియును యథార్థముగదా! ఇట్టిస్థితిలో భాగవతమువంటి మహోత్కృష్ట గ్రంథమును దెనింగింపఁ

బూనుకొనిన పోతనగా రే విధమైన లక్షణపరిజ్ఞానము లేక రచనా వ్యాసంగమున వ్యాపృతుడయ్యెననుట పొసఁగునా? పోతనగా రలాక్షణిక ప్రయోగములు చేసినాడనుట పొసఁగునా? విమర్శకు లప్పకవి నాఁటినుండిపోతనగారి కలాక్షణికత్వము నంటఁగట్టి యపనిందపాలు సేయుచు వచ్చిరి. అది యీ నాఁటికిని గొనసాగుచునేయున్నది. మఱియు నిప్పటి విమర్శకులు పోతనకృత భాగవతమునందుఁగన్పించు నలాక్షణిక ప్రయోగము లన్నియు శైవ కవుల భాషాసంప్రదాయములనయు నవి పోతనగారికిష్టములగుట, నతఁడు వానిని భాగవతమునఁ బ్రయోగించెననియు నిట్లు పోతనగారుభాషాభివృద్ధికిఁగారకుఁడయ్యెననియుఁ జెప్పుచు, నిట్టి యలాక్షణికత పోతనగారి కవిత్వమున కొక గుణమునుగా నిర్దేశించుచున్నారు. ఇదియెంతయు శోచనీయమైన స్థితి.

పోతనకృత భాగవతమునందుఁ గన్పించు నలాక్షణిక ప్రయోగములు శైవకవుల భాషాలక్షణములనుటయు, వానియందుఁ బోతనగారికిఁ బ్రీతిగలదనుటయుఁ దర్కసహములు గావు. ఈ దృశ్యములగు నలాక్షణిక ప్రయోగము లితరకవుల కవిత్వమునందును గలవు. పోతనగారికి నలాక్షణిక ప్రయోగములు శైవకవులనుండియే సంక్రమించెనని యెట్లు చెప్పనగును? పోతనగారికి శివకవులయం దలాక్షణిక ప్రయోగములను గూడ గ్రహించునంతటి ప్రీతియున్నచో, వారిలో మహానుభావుఁడైన పాల్కురికి సోమనాథునిఁగూడ నతఁడు భాగవతమునందు స్మరించియుండక పోవుటకుఁ గారణమేమి? కావున నీ రెండు యూహలును నసంబద్ధములుగాఁ గన్పించుచున్నవి; మఱియును భాగవతమునందలి ప్రయోగములను జాగరూకముగాఁ బరికించి నచోఁ బోతనగారు తనకుఁ బూర్వులగు నన్నయాదుల గ్రంథములను నాంధ్ర వ్యాకర్తృశిరోమణియగు చిన్నయసూరికంటఁ గూడ నతి శ్రద్ధగాఁ బరిశీలించి ప్రయోగపరిజ్ఞానమును సమకూర్చుకొన్నవాఁడని నిర్ధారితమగును. నన్నయాదులందుఁ జిన్నయసూరి దృష్టి కందని

బహు ప్రయోగములను బోతనగారు గ్రహించి యున్నట్లే వ్యాసమున
ముందు నిరూపింతును.

మఱిపోతన కృత భాగవతములోఁగన్పించు నలాక్షణిక ప్రయో
గముల సంగతి యేమి? అవి యాతఁడు ప్రయోగించినవికావా? కానిచో నా ప్రయోగములు తాళపత్రప్రతులయం దన్నింట సంద
దించి యుండనేల? యను ప్రశ్న యున్నది.

ఈ ప్రశ్న యొక భాషాప్రయోగములకు మాత్రమే పరిమితమై
లేదు. ఛందః ప్రయోగ విషయమున, ననువాదవిషయమునఁ గూడ
నిట్టి ప్రశ్నయే మనల నెదుర్కొనుచున్నది. ఛందోఽనువాద విషయ
ములందుఁగూడఁ బోతనకృత భాగవతమున గుణదోషాతిశయము
గానిపించుచున్నది. ఈదృశ గుణదోషాతిశయము దాళపత్ర ప్రతు
లన్నింట సందదించుచున్నది. దీనికొక్కటియేనిసమాధానము. పోతన
కృత భాగవతమునందుగన్పించు దోషములలో నవి భాషావిషయకము
లైనను, ఛందో విషయకములైనను, ననువాదవిషయకములైనను నవి
యెల్లఁబోతనగారివేయని యనుటకువీలులేదు. ఈవిషయముచునిర్ధరించు
టకుఁ దాళపత్రప్రతు లాధారముగా గ్రహించుటకు వీలులేదు. పోతన
స్వహస్త లిఖితగ్రంథమందు బహుగ్రంథపాతములు సంభవించిన వనుట
నిశ్చయము. అవి యెట్లు సంభవించినవోనిశ్చయముగాఁ జెప్పలేముగాని
కొంతయూహ చేయుటకు వీలున్నది. తాళపత్రప్రతులలోనుముద్రిత
ప్రతులలోనునొకేకీర్తిగాఁగన్పించుచున్న దోషములన్నియుఁబోతనకృత
భాగవతమునకుఁబ్రతులు పుట్టకముందే దానియందుఁ జేరినవి. వానిలోఁ
జాలభాగము నారపరాజాది పూరకులు చేసినవి. నారపరాజాదులచేఁ
బూరింపఁబడిన గ్రంథమునకుఁ దాళపత్రప్రతులు పుట్టుటచే వానియ
న్నింట నీతప్ప అనూదితములైనవి. ఇట్టి తాళపత్రప్రతులు పోతన
కృతపాతమును నిర్ణయించుట కెట్లు పనికివచ్చును? బహుప్రతి సమ్మత
మైన పాతము పోతన కృతమని నిశ్చయించుట యెట్లు పొసఁగును?

పోతనకృత పాఠములను నిర్ధరించుట కీ పద్ధతి యుపయోగింపదు అన్న పద్ధతి నాలోచింపవలెను. పోతన తన యనువాదములో శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యను మిక్కిలి శ్రద్ధగా ననుసరించెను. సీసపద్యములు, గీతములు నాటవెలదులు యతులతోనే వ్రాయు నియమమును బాటించెను. ప్రాసయతులు వేయఁడు. ఈ నియమములకు భంగము కొలదిగనో గొప్పగనో ప్రతిస్కంధమునందును గన్పించుచున్నది. కాని ద్వితీయ స్కంధము తొంబదియారవ పద్యమునుండియు; తృతీయ చతుర్థస్కంధములందును, దశమస్కంధోత్తర భాగమునందు రెండుపదల ముప్పదినాలుగు పద్యమునకుఁ బైనను నీ నియమము లత్యంతము బాధితములై కన్పించుచున్నవి. అందుచేత నారపరాజాదుల పూరణముల కధికముగా నివి పాల్పడ్డవని నిశ్చయింపవచ్చును. విమర్శకులు చెప్పచున్న యలాక్షణిక ప్రయోగములలో నధికభాగ మిభాభాగము లందే కన్పించుచుండుట విశేషము. ప్రథమసప్తమాప్తమ నపమస్కంధములు, దశమస్కంధ పూర్వభాగమును జాలపరకుఁ బరిశుద్ధములు. వానియందుఁగూడ నీదృశ్యములగు నలాక్షణిక ప్రయోగములు పునరుక్తములై సంపదించుచున్నచో నవి పోతనకృతములై యుండవచ్చునేమో! యని సందేహించుట కవకాశముగలదు. ఇట్టి యభిప్రాయమునకు నేను వచ్చుటకుఁ గారణమిది —

పోతనగారు బహు జాగరూకతగలవాఁడు ఆయన యెంత శ్రద్ధతో నెంత జాగరూకతతో నన్నయాదుల ప్రయోగములను బరిశీలించెనో, చూచినచో మన కాశ్చర్యమువేయును. అపశబ్దభయముననేగదా! యంత శ్రద్ధతోఁ బూర్వకవి ప్రయోగముల నతఁడు పరికించినది! అట్టి వాఁడప్రయోగములు చేసెననుట పొసఁగునా! అప్రయోగములు చేయుట రెండువిధములఁ బొసఁగును. ఒకటి, విశ్రంభలత్వము. రెండు అజ్ఞానము. ఈ రెండును బోతనగారియెడ నే మాత్రమును జెల్లివు. పూర్వకవుల ప్రయోగములతో సంపదించుచున్న నాతని ప్రయోగము లాతని పరిశీలనా దక్షతను వేనోళ్ళ జాటుచుండగా నతఁడలాక్షణికుఁడని, విశ్రంభులుండని యెట్లు చెప్పనగును! మఱియు నిట్టి యలాక్షణిక

ప్రయోగములలో నేయొక్కటియుఁ బోతనకృతమేయని నిశ్చయింపఁ
దగిన భోగినీ దండకములోఁ గన్పించుటలేదు. పోతనగారి ప్రయోగము
లను జాగరూకతతోఁ బరిశీలింపగా నా కాయన గొప్పలాక్షణికుఁ
డనియు, నప్రయోగ విమూఢుడనియు, భాషావిషయమున మిక్కిలి
పట్టుదల గలవాఁడనియు విశ్వాసము గల్గినది. ఆయన ప్రయోగకౌశ
ల్యము స్వీకరింప వివరింతును—

1) ప్రథమేతర విభక్తి శత్రుర్ధచువర్ణమునందలి యుత్తునకు సంధి
వైకల్పికము—

1. తను నొడిసిన 7-292
2. అజానకిచ్చిన 7-361
3. శార్దూలమంచా పుల్లావు శిరంబుద్రొంచి

2) ఇత్యసంధి—

పోతనగారిలో నేమ్యాదులలో నేమి, కిష్టస్తి, అది, అవి
మొదలైనవానికి సంధి వైకల్పికము. 'మఱి'కి సంధిఫటితరూపములు
మృగ్యములు.

ఉదా-ఏమని	9-341
ఇదియేమి యనవుడు	9-12
ఏమేమి	10-277
ఏమంటివనుచు	10-267
వసిష్ఠఁ డేమియానతిచ్చె	9-118
తండ్రి కిట్లనియె	9-74
అడ దయ్యెను	9-16
కలదయ్యన్ మఱి మీదలేదనిడిదె	9-256
వీ గుణములబాగులు వీవనితోచున్	10-122

(ఏవి + అవి)

అత్మకంఠేఽనువియటించు

10-120

మట్టి యిచ్చుటకున్

నదురేయతి కుభగతి

10-పూ-108

వసిడిరి

9.268

ఒకచెక్కువెట్టి

9.456

ఇరువదొక్కమారు

9.486

నీరువట్టు నాకలియును మిక్కిలొదవ

9.642

“ఇట్టి దేశ్యేకారములకు సంధి సర్వసమ్మతము. వీని నేమ్యాదులలోఁ జేర్చుకొనవలయుననియే సూరి యభిప్రాయమనఁదగును.

షష్ఠీ సమాసమందలి యిత్యసంధి—

వారిల్లు, వీరింట

10-పూ-311

వారిండ్లకు

1.369

ఒక బోటింటను

10-ఉ-623

వీనిలోఁ జివరిది పోతనగారి ప్రయోగము కాకపోవచ్చును షష్ఠీసమాసమందలి యిత్యసంధికి నన్నయ తిక్కనలలోఁ బ్రయోగములులేవు. నన్నయాదులందున్నవని బాలకవి శరణ్యమునందుఁ జూపఁబడిన ప్రయోగములు ‘షష్ఠీ సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చుపరంబగునపుడు ‘నుగా’గమంబగు’ నన్న బాలవ్యాకరణ సూత్రమునకు విషయములు. నరునునికి, (ఆ.ప 8-167) కృష్ణునల్లుడు, (ద్రోణ 2-248-337) జమునిల్లు, (విరాట-2-204) వీని నిత్య ఘటితములుగా శరణ్యకర్త విడదీయుట ప్రామాదికము. శ్రీనాథాది మహాకవులిట్టి ప్రయోగములు గావించినారు— మగనాలి సరిపోల్పఁదగదు విధవ, (కాశీఖం. 2-33 దీనంఘ్రిలు, నైషధము-3-202)

భాగవతమునందుఁ గన్పించు నన్నయాదులకు సమ్మతముగాని తత్సమేకారసంధులు, క్వాచేకారసంధులు పోతనకృతములే యనుటకు వీలులేదు. ఇవియన్నియుఁ బరపూరణమున కధికముగాఁ బాల్పడ్డ భాగములందే గన్పించుచున్నవి. పరిశుద్ధభాగమునఁ గన్పించుటలేదు.

నిర్వాణ మూర్తై న యీ హరిఃజూడన్	10-ఉ-1045
పీఠమోహనవహరరీల	10-ఉ-1164
ఏకాచ ప తౌట	10-ఉ-1250
దేవహూతిప్రస	3-987
మునుదవీచనవినమే	10-ఉ-718
పటిఁగెఱిగి బ్రహ్మహత్యాదురితంబున	10-ఉ-927
కదిసిట్టనియెన్	3-642
పరిగే విటకున్	3-777
పరింగెరింగినా వలువిది.	
వడిఁగదిసితిని మొదవు	10 ఉ. 464
నకల విలక్షణములు గలిగావ్యంత శూన్యమును	2-272
కది తన కాయము గోపిచ్చెనన జగంబుల పనమే	10-ఉ-720

వీనిలో సవర్ణాచ్చరకములైన సంఘములు వ్యాకర్తలంగీకరించిరి. 'క్వాపిసవర్ణేదృశ్యతే-(పూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము సాధి మూడవపుట) అని చిన్నయసూరి సూత్రీకరించెను వెఱచిట్లంబుధినాధనందనులు నిర్వచనోత్తర రామాయణము-5-88) ఈ తిక్కనగారి ప్రయోగము దీని కాకరము. వెఱచిట్లంబుధినాధనందనులని కొన్ని ముద్రణ ప్రతులలో దిద్దుబాటు. ఈ తిక్కనగారి ప్రయోగమునుబట్టి సవర్ణాచ్చరకత్వమున క్వాపిరేకారమునకు సాధివిధించుట పోతనగారి కిష్టముగాదు. ఇట్టి సంధి యొక్కజేనియుం బ్రథమ సప్తమాష్టమ నవమ, దశమ పూర్వభాగములలో గన్వింపకుండుట యాశ్చర్యముగదా! ఇట్టి స్థితిలో సవర్ణాచ్చరకత్వమున సంధి ఏతెంచారగించె (బసవపు-5-293) పులి గజచుమియుచు (బసవ 5-476) కలఁ డన్నవాకికి గలిగుండువాఁడు (బసవ 6-626) మొదలైన శివకవుల ప్రయోగములను బట్టి పోతన ప్రయోగించెననుట యెట్లు పొసఁగును?

కీయాపదములందలి యిత్తునకు సంధి—

పోతనగారిలోఁ బ్రధమోత్తమ పురుషక్రియల యిత్తునకు సంధి
వైకల్పికము—

మరుగుచుండిరనిన

బావజలపూరిత నయనలైరి యార్తింబడుచున్

అతితప్తల మైతిమింక

7-75

మధ్యమ పురుషక్రియల యిత్తున కొకచోటతప్ప దక్కినయన్ని
యెడల సంధికన్పించుచున్నది.

అవతరించితి

10-పూ-122

నీవయోగ్యుడవైతి విటమీద

7-379

దశమస్కంధ పూర్వభాగమం దొకచోట మాత్రము సంధిలేని
రూపము ప్రయుక్తమైనది.

తలఁతు రంటివి యెట్లు తలఁతురు వారలు

10-పూ-486

ఈ ప్రయోగము దశమ పూర్వభాగమునందున్న దగుట
పోతనగారిదే యనఁజెల్లును. కాని యిట్టి ప్రయోగము మఱియొండు
గానరామి, యిది లేఖక ప్రమాదమని భావించుట కవకాశమున్నది.
'తలఁతురంటి వడెట్లు తలఁతురువారల'ని యిది దేలికగా దిద్దిదగి
యుండుటకూడ నీ భావమును దృఢపఱచుచున్నది.

3) అత్సంధి—

పోతనగారిలో అత్తునకు సంధి బహుళము.

1. అక ప్రత్యయాంతమునకు నదంతథాతుజ విశేణమునకు
సంధిపాక్షికము—

ప్రొద్దుపో కొకనాడు

9-1

మిన్నకుండు

P-385

నిలువకరిగిన భంగిన్

9-189

లేవకయున్న

చేరినయైతెన; సంభాషించినయైతెన; చూచినయైతెన, విండినయైతెన—7-122
 పెద్దలొద్ద 1-41-భాగవకుమారకులొద్ద 7-220

ఎడెడల 9-401
 పరమయౌవరాజ్యమిచ్చితి కురువృద్ధరాజులొద్ద (ఆది-6-121)
 పితల్లికండులొద్ద ధృతినున్నదానవే (ఆర-2-133)

ఈ భారతప్రయోగమునుబట్టి పోతనగారిట్లు వ్యవస్థకలకారో
 పర్యకారమునకు సంధిచేసినాఁడు. తామరసనేత్రలిండ్ల బందాలుగారె'
 యని యల్లసానిపెద్దనగారి ప్రయోగము. 'వినాలవర్ణం నోసంధి
 ర్మితత్సమయోర్లుకి' (వికృతివివేకము సంధి 4వ కా.) అని యధర్వ
 ణుఁడు దీని నొప్పుకొనెను.

పిన్నబిడ్డలు 10-పూ-1211
 చిచ్చరమ్మ 1-281-284
 మందాపు 9-35
 పుల్లాపు 9-38
 మందాలన్ 9-92
 ఒక్కెడ 9-93
 పిన్నాతఁడు 1-289

ఇట్టి యాచ్చిక సమాసములందలి యత్వసంధి పై నుదహరిం
 చిన యధర్వణ సూత్రమునుబట్టియు, భారతాది ప్రయోగములను
 బట్టియు నిర్బాధముగాఁ జెల్లును.

శ్రీనాచక తత్సమసంబోధనాంతములకు సంధి భాగవతము
 నందుఁ గన్పించుచున్నది.

సంపదీటికి 9-437
 మిథిలను పురమున 10-ఉ-1173

ముత్తవగు

9-724

మిత్రాద్వంద

1-368

వీనిలో రెండవది పరపూర్ణము గావచ్చును. తక్కినవి పోతన ప్రయోగించి యుండవచ్చును. మొదటిదానికి (తం- నా ప్రతిలో) సంపదయదేల యను పాఠాంతరమున్నది. నాల్గవదానిని మిత్ర! + అర్జున! యని రెండును సంబోధనాంతములుగా భావించుట న్యాయము.

విజయ! ధనంజయ! హనుమ

ధ్వజ! ఫల్గున! పాండుతతయ! నర! మహేం

ద్రజ! మిత్రార్జున! యంచును

భుజములు తలకడవ రాకపోకలఁజీరున్-

పద్యమునందలి తక్కిన సంబోధనలనుబట్టి యిదియుఁగూడ సంబోధన ముచుకొనుట న్యాయము. అట్లుగాక గర్భధారయ సమాసముగా భావించినచో దీనిని సంబోధనాంతసంధి యననక్కర లేదని సమర్థింపవచ్చును.

కాని, దిక్కెప్పడురోరి: ఏకు

7-261

అని మఱియొక ప్రయోగము గన్పించుచున్నది. దీనినిబట్టి సంబోధనార్థకాకారమునకు సంధి పోతనగారి కిష్టమేయని చెప్పఁదగును. దీనికిఁ బ్రామాణిక పూర్వకవి ప్రయోగముగూడఁ గలదు. అల్లంతదవ్వల నప్పలప్పలనంగ. (ఉ హరివం- 2-16) ఈ సోమ నాధుని ప్రయోగమునుజూచి పోతన ప్రయోగించియుండును. అమ్మలారక్కలారని (బసవ-5-185) ఎఱుంగరెజైనలూ రెన్నడు మీరలు (బసవ-6-393) మొదలగు పాల్కురికి సోమనాధుని ప్రయోగములను బోతనయు ప్రోద్బలకములుగాఁ గ్రహించి యుండవచ్చును.

మిగిలినది ముత్తవగు నను ప్రయోగము. ఇది ప్రామాదికమనకఁ దీరదు. స్త్రీ వాచకముపై ని యకారమునకు సంధి యర్వాచీనులు

మాత్రమే ప్రయోగించిరి. పూర్వకపులలోఁ బూజ్యార్థక శబ్దపరకత్వమునఁ దప్ప నీసంధి కన్పింపదు. శివకపులలోఁ గూడఁ బూజ్యార్థకశబ్దపరకత్వముననే యిది కన్పించుచున్నది. నెలఱిచ్చెను 'మొదలైన యర్వాచీన కవి ప్రయోగములు నిర్వాహకములుగావు. కాన శతవిధములనీ సంధి పోతనగారికి సమ్మతము గాఁదనవలయును.

పుంప్వాగమసంధి—

పోతనగారు కర్మధారయములందేకాక షష్ఠీ సమాసమునందును మువర్ణమునకుఁ బుంప్వాగమమును జేసియున్నాఁడు—

గుర్రపుదొంగ

9-206

ఈ ప్రయోగము పోతనగారి పరిశీలనా స్వభావమును వ్యక్తము చేయుచున్నది నన్నయగారిలోఁ గర్మధారయములందే పుంప్వాగమవిధి కన్పించుచున్నది. షష్ఠీ సమాసమునందుఁ బుంప్వాగమమునకుఁ బ్రయోగము నన్నయయందుఁ గన్పించదు. కాని తిక్కనయందు ధారాశముగాఁ గన్పించుచున్నది. కయ్యపు బలుపాడెదిప్పుడు, (కర్ణ-2-251) కయ్యపునెరవేపు, (శల్య-1-221) పండితునకు దుఃఖపుదెరువు వాటిల్లదు. శాంతి-6-313 నాచనసోముఁడు గూడ వేదపుగని— (ఉత్త-హరివం-2-197) యని ప్రయోగించెను, బాలవ్యాకరణకర్త కర్మధారయంబుల మువర్ణకంబునకుఁ బుంపులగునని సూత్రించినను 'సింగపుంగోదమ'యని బాలవ్యాకరణమునందే ప్రయోగించియుండుటచేఁ గర్మధారయంబుల నను బహువచన స్వారస్యముచే షష్ఠీ సమాసములకుఁగూడఁ బుంప్వాగమవిధి సూరికి సమ్మతమని చెప్పుదురు. 'గ్రామనా మోషిమోః పుంస్యత్ సమాన ఇతిభావుకాః' అని వికృతివివేకము గ్రామనామములతోడి షష్ఠీ సమాసములందు సైతము పుంప్వాగమము విధించినది. అపి శబ్దాత్కృచ్చిద్గ్రుణ్ణపుఁ దడములిత్యాదిక మపిరూప'మృని యహోబలపండితుఁడు షష్ఠీ సమాసములనుగూడ సంగ్రహించినాఁడు. పోతనగారు తిక్కన సోమనాథులనుబట్టి షష్ఠీ

సమాసముందుఁ బుంప్యాగమును చేసినాఁడని గ్రహింపఁదగును.
టుగాగముము—

పోతనగారు—

పువ్వుటంపర

చిగురుటడిదము

9-27

వేల్పుచేటిపట్టి

9-667

అని రూపకములందును, షష్ఠీ స్థలములందుఁగూడ—టుగాగముము చేసెను. నన్నయ రూపక సమాసమునందు - టుగాగముము చేయ లేదు తిక్కన రూపకములందేకాక షష్ఠీ సమాసములందు సైతము టుగాగముము చేసెను. పువ్వుటములపొదులున్, (విరాట-2-28) అలరువిలుతు పూవుటములవోలే (విరాట-1-245) ఏడ్పుటెలుంగు, (ఉద్యో-1-347) నెత్తురుటెలులు, (ద్రోణ-5-182) పసరపు టెంప ప్రోవులు (శాంతి 31-284) పోతనగారు తిక్కన ననుసరించి పై ప్రయోగములు చేసెనని స్పష్టమే.

పోతనగారు కర్మధారయమునందుఁ గొన్నియెడల టుక్కు చేయలేదు.

చిగురాకడి దమ్ముజిమ్ములన్

9-389

చిగురాకు

9-27

చిగురాకను టుగాగమరహితరూపము నన్నయ తిక్కనలలోఁ గన్పించదు తిమ్మకవి విరాటపర్వములోనిదని— ‘మన్మథుఁడై నను జిగురాకుఁ బువ్వుటములపొదులున్ - (విరాట-2-28) యొక ప్రయోగ మున్నట్లు చెప్పినాఁడుగాని, ఇది ప్రాతముద్రణములందు సైతము గనరాదని వ్యాకరణ సహితా సర్వస్వకారుఁడు వ్రాసెను. తిక్కన ప్రయోగింపకున్నను నాచనసోమన— ‘చిగురాకు జొంపంబని’ (ఉత్తర హరి-5-56) ప్రయోగించినాఁడు. పోతనగారి ప్రయోగముల కిది యాకరము.

పోతనగారియందుఁ బేరుశబ్దమునకుఁ-టుగాగమము గన్పింపదు. పేరడవులందు-9-24 కారణము భారతప్రయోగములు లేకపోవుట టుగాగమరాహిత్యమే భారతమునఁ బాటించఁబడినది. ఈ టుగాగమ రహితప్రయోగము పోతనగారి పూర్వకవి ప్రయోగ పరిశీలనశ్రద్ధను తెలియఁజేయును.

పోతనగారు పాడడవులు- 1-310 అనికూడ బ్రయోగించినాఁడు. ఇచ్చట టుక్కుచేయకుండుటయే యుచితము. ఇట్టిదే పెక్కుబ్దములు- 3-133 పెక్కు శబ్దమునకు, టుక్కురాదు. “పెక్కెడల” నని తిక్కన ప్రయోగము. ఈ తిక్కన ప్రయోగమునుబట్టి పోతనగారు ప్రయోగించెనని స్పష్టమే. ఇట్లే పోతన భారతకవులనుబట్టి సంఖ్యావాచకము లకు టుక్కుచేయలేదు- ఏడహములు- 1-502 భారతప్రయోగములు ఏడఁజేసిలు (ఆది- 1-96) పదియు రెండేడులు- (ఆది-3-19) పదుమూడేడులు (ఉద్యోగ-3-97) మూడ్రశమములు (శాంతి-1-76)

ద్విత్య నకారసంధి—

‘నోవాద్విత్యంక్వచ్చిచ్ఛిష్టః పరప్రాణేనసంగతేః-’ ద్రుితాద్ద్రుితః క్వచ్చిచ్చాత్రదృశ్యతే కవిభాషితే (వికృతి అజ- 28 కా.) ఇట్టి యాధర్వణీయ విపరణమువల్లను భారత ప్రయోగములవల్లను ద్విత్య నకారసంధి దుష్టమనరాదు. అసంతామాత్మ్యండు, నప్పకవియు, వీనిని దుఃసంధులనుట ప్రామాదికము. వృత్తుండన్నసురగర్వించి (ఆర-3-3) నందిని యన్నేటి తరంగలన్. (ఆది-8-79) వల్లియన్నిష్టసఖి నూదియున్నదాని, (ఆది-3-140) ఈ స్థలములందు అన్ + అసుర, అన్ + ఏటి, అన్ + ఇష్ట యనియే విడదీయుట కవిసమ్మతమని, గిరివృజమన్ పురంబు (సభా-1-173) మొదలగు హల్పరక ప్రయోగములనుబట్టి యూహింపవచ్చును. కొందఱిచ్చట - అన్న + అసుర, అన్న + ఏటి, అన్న + ఇష్టయని విడదీసి నకారద్విత్యసంధి సంగీకరింపకయే సాధుత్వము సంపాదించుకొంటురు. ఎన్నడున్నేని మోఘముకాదు దిగ్గరణీ రవీందులెఱుంగఁగన్-

(అది 7-142) ఈ భారతప్రయోగమును - ఎన్నడున్ + ఏనియని విడదీయుట కంగీకరింపక - ఎన్నడున్ + నేనియని నేని శబ్ద మంగీకరించి యిది ద్విత్వనకారసంధి యుదాహరణముగాదని నిరాకరింతురు. కాని వీరి మతమందు - ధైర్యవృత్తికి న్నరుదుగ మెచ్చి (ఆర-1-321 తొండీ పంపున నిచ్చనభూమియందుఁ జరియించెద (ఆర-4-34, ఈ భారతప్రయోగములకును, తోయజలోచను దాకె న్నాయత శర వర్షమొప్పు (ఉత్త-హరివం. 6-207) ఈ నాచన సోమనాధుని ప్రయోగమునకును గతిలేదు. ఈ ద్విత్వనకారసంధి సహజమును, సాఘవును గావుననే యల్లసాని పెద్దన రతిపయ్యెదకున్ననునైన చేతులన్నని ప్రయోగించుకొనెను. బాలవ్యాకర్త దీనిని సంగ్రహింపక పోవుట పలన నిది యలాక్షణిక మనరాదు. ప్రౌఢ వ్యాకర్త దీనిని సంగ్రహించెను. (ప్రౌఢసంధి-9 సూ.) పోతనగారి భారతాది పూర్వగంధ ప్రయోగములను బరికించి యీ ద్విత్వనకారసంధి వధికముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు -

అధర్వమున్నడచ	2-198
అమృతున్ననముని	8-837
మాటలన్నెఱుకల	8-78
నర్వము న్నతని దివ్యకళామయమంచు	7-142
లేశమాత్రము న్నొవియదు	7-192
మంజుభాషు న్నంబిఁపన్	9-126
వింటిన్నన్నము గొంటి	9-14

ఏని శబ్దము పోతన ప్రయోగములలోఁ గళగను ద్రితాంతము గను గూడఁ గన్పించుచున్నది.

ఎవ్వఁడేనిఁ గరుణాసంగంబు చాలించి	1-155
ఎండేనిన్ జనంబోని భంగి	2-219
బుద్ధిగూడిన యేనిన్	3-183
నీ వుండుడేనిన్	9-993

కాదీనినే యన్యాయ క్రియలందు

9-610

దట్టించి యెవ్వరేనియుఁ బట్టించిరొ

7-144

ఏనియున్ అను భారతప్రయోగములనుబట్టి ఏని కళయనక⁹ డీరదు. పగఱఁగని సైతురేనియు (ఆది. 5-56) మునిగణ ప్రార్థియయ్యెట్లకేనియు ఆది. 5-156) నిమసంబేనియు జీవింపనేర (ఆది. 6-259) కానియేనిన్, అనికూడ భారతప్రయోగములు గలవు. జూదంబు నీకు నభిమతమేనిన్- అర. 2-222) జ్ఞానము గలఁడేనిన్ బాలఁడైన అర. 3-248 ఎంచేని నొకని కలవడు నాతం డనుమానింపండు- (శాంతి. 5-328) అట్లనియేని నిభంబుం గమతంబునుం గలవు (అనుశా. 1-318) ఈ భారత ప్రయోగములు నిర్ధారకములు. శబ్దరత్నాకర కర్తయు, వ్యాకరణసంహితాసర్వస్వకారుఁడును నేని శబ్దము గళయేనియు, నేనియున్లోని యువర్ణలోపమువలన నేనిన్ అని యేర్పడుననియు, నిట్టి స్థలములందు నేనిశబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మనరాదనియు సమర్థించిరి. సమర్థనముమాట యెట్లున్నను బోతన గారు భారతప్రయోగములను లెస్సగాఁ బరిశీలించిరనుటకి ట్లుభయ విధములఁ బ్రయోగించుట తార్కాణము.

కువర్ణక పరకత్వమున నగాగమ రాహిత్యము —

కువర్ణక పరకత్వమునఁ గవిత్రయము వారిలో నగాగమము నిత్యము- అధర్వణుఁడీ నగాగమమును బ్రాయికమని చెప్పినాఁడు-

“సర్వేషామేవచోదంత శబ్దానాంకాపరే భవేత్
సఃస్థాయఃస్థ్యా దృకారాచ్చ సర్వపండితసమ్మతేః॥”

చిన్నయసూరి మతమున నీ నగాగమము నిత్యము. పౌఢవ్యాకర్త నగాగమాభావమును సూత్రీకరించినాఁడు (ప్రౌఢ-శబ్ద-197) నగాగమాభావమునకు మహాకవి ప్రయోగములుగలవు. సంగరంబనిన

నుత్సవమున కేగెడుక్రియ సాలవక సనియెడి శూరులార! (ఉత్త-
హరివం. 6-140) కనుపొడవుకెగసి (భాస్కర-సుం-382) పరుస
దనంబుకోర్చి (కర్ణ-ప-2-299) యని తిక్కన ప్రయోగమొందున్నట్లు
నది తాళపత్ర మాతృకలతో సంపదించు చున్నట్లును బాలకవి శరణ్య
ములో గిడుగువారు వ్రాసిరి. బోతనగారు.

తపోవనముకరిగి

9-57

శతజిత్తుకు

9-701

పువర్ణాంత శబ్దములమీద నీ నగాగమ రాహిత్యము పోతన
గారిలో లేదు. నాచన సోమనాథాదుల ప్రయోగమునుబట్టి పోతన
నగాగమరహిత ప్రయోగములను జేసెనని గ్రహింపదగును.

కంటెనందు వర్ణకపరత్వమున నగాగమము—

కంటె వర్ణకత్వమునఁ బోతనగారు కొన్నియెడల నగాగమ
మును జేసెను.

భూద్యువస్వర్లోకమునకంటె

8-352

నన్నయ్యగారు కంటెనందు వర్ణకపరకత్వమున నగాగమము
చేసెను. తత్కృతు శతంబునకంటె సుతుండుమేలు- (ఆది. 4-94 సభా
లోకంబునయందు (సభా. 2-157) తనువునయందు (అర. 3-105)
అనిమిషనాయకత్వమునయందు (అర. 5-226) కంటెనందు వర్ణ
కంబులు పరంబులగునపుడుఁ గొన్నియెడల నమహాస్తులకు నగాగమంబు
గన్నట్లుచున్నదని ప్రాధవ్యాకరణము. (శబ్ద. 20, 21) ఆగమ 'ము'
'పు' వర్ణములకునందు వర్ణకపరకత్వమున సుమాగమలోకము -

ఆగమ 'ము' 'పు' వర్ణములకునందు వర్ణకము పరంబగునపుడు
నుగాగమము విభాషనగునని చిన్నయసూరి సూత్రించినను, నన్నయ
భారతమునందు సుమాగమ రహితప్రయోగము గన్నట్టదు. 'ము'

పర్ణముపై నకారాగమములేని తిక్కన ప్రయోగమొందు గలదని యడిదము సూరకవి యుదాహరించెను. బాహాదండంబందొప్ప శుంభ ద్గద జడియుచు కౌడబుగాఁ దోచినన్ (ఉద్యోగ. 1 ఆ. కవిసంశయ, రెండుతరం. రెండులక్ష 78) కాని నేటి ముద్రణములలో నీ పాఠము గానరాదు. శ్రీనాథాదుల ప్రయోగములు గలవు. అవి ముక్తమందు నుపాస్యః డాత్మయటంచు (కా. ఖండము, ఆదట ద్వాపరమందు (ఋషభ. 6-909) యాచనమందు యజ్ఞయు (మనుచ. 1-53) వృషర్ణముపై నుగాగమములేని ప్రయోగములు పోతనకుఁ బూర్వుల లోను నర్వాచీనులలోను మృగ్యములు. పోతన పైన నుదహరించిన తిక్కన ప్రయోగముచుబట్టి.

మాదవుండు రంగమద్య మందు

10. పూ. 1332

నా చల్లడము క్రిందదూరని

మల్లురు లేరెందు ధరణిమందలమందున్

10. పూ. 1339

అని నుగాగమాభావరహితప్రయోగములను జేసెను. 'వు' పర్ణమునకునందు పర్ణకపరకత్వమున నుక్కులేని ప్రయోగములు పోతన గారిలోఁ గన్పింపవు, దీనినిఁబట్టి పోతనగారి పరిశీలనాశ్రద్ధను గ్రహింప వచ్చును.

విభక్తిలకారమునకు రేఫము —

మల్లు శబ్ద బహువచన లకారమునకు బోతనగారియందు రేఫాదేశము పాక్షికిముగాఁ గన్పించుచున్నది.

నా చల్లడముక్రింద దూరని

మల్లురు లేరెందు ధరణి మందలమందున్

10 పూ. 1339

అందిత పజ్జినారులు మహాదిక్రతోఽయినై న మల్లరన్

10. పూ. 1350

మల్లురఁజింపి గోపక నమాజములో

10. పూ. 1367

ఈ చిన్నకుమారకులకు నీ మల్లరకున్ నోచ్చెల్లి

10. పూ. 1315

వల్లవలు పెనఁగి రున్నత

గల్లులతో చిన్నదిగి భకరవల్లులతో

మల్లులతో రిపుమానన

భల్లులతో భీతగోప వల్లులతోడన్

10-పూ-1348

వీనిలో మొదటి నాల్గుదాహరణములును రేఫాదేశ విషయ కములు. కాని యివియేవియు నిర్ధారకములుగావు. ఉదాహరణము లన్నింట లకారముంచినను బాధలేదు. కాని చివరి యుదాహరణము నిర్ధారకము. ఇందురేఫాదేశమును జేసిన సంత్యప్రాసభంగ మగును. ఉన్న ప్రయోగములను బట్టి రేఫరాహిత్యమునకే నిర్ధారణమాణత గలదు. కాని రేఫాదేశమునకుఁగాదు. రేఫాదేశఘటితమైన ప్రయోగము భారతాది ప్రాచీనకావ్యములందులేదు గావునను, బోతనగారు నిర్ధారక స్థలమునందు 'ల' కార ఘటితముగానే వాడియుండెను గావునను, దక్కిన రేఫాదేశ ప్రయోగములు లేఖక ముద్రాపక ప్రమాదము లను కొనుట యుక్తము

‘మను,’ ‘వటు’ శబ్దములకు వ్రవర్ణకాభావము—

‘మను,’ ‘వటు’ శబ్దములకు ‘డుజ్’ వర్ణకనికలు పోతనగారి యందుఁ గన్పించుచున్నవి. మనుశబ్దమునకు ‘వు’ ‘వర్ణక’ ‘వు’గాగమ ములు పాక్షికము. వటుశబ్దమునకు ‘వు’ వర్ణక ‘వుగా’గమములు పోతన గారిలో గన్పింపకపోవుట పెద్ద విశేషము,

ఒకఁడొకఁడు మనుండు గాచియుండ నరేంద్రాః

8-414

తద్దినుజునఁ జిదుర్దశమనులగుదురు.

మనువులు మునుజును కలిగి వర్తించి మనువులు

8-433

మానవాధీశ్వర మనువు నాచవవాడు.

8-18

మొదటి ప్రయోగము నిర్ధారకముగావున ‘డుజ్’ వర్ణకరూపము పోతనగారి కిష్టమే యనవచ్చును.

చండస్ఫూర్తి వటుండుగాంచె

8-531

వటుని పాదశౌచవారి

8-547

వటునికాళ్ళు గడుగ	8-599
కపటవటునకు దానపేంద్రుడిట్ల నియె	8-600
మాయావటుండిట్లనియె	8-613
ఇంతింతై వటుడింతయై	8-620

ఇట్లు ప్రయోగములన్నింట డుజ్ వర్ణక నిగాగమములు గన్పించుచున్నవి. మొదటి యుదాహరణము నిర్ధారకముగాన పోతనగారు వటుండనియే ప్రయోగించెనుననుట సముచితము. డికారాంతంబగు మహత్తునకు 'పు' వర్ణకంబు బహుళంబుగానగు' నను చిన్నయసూరి సూత్రమునుబట్టి మను, వటుశబ్దముల కుభయరూపత్వము సిద్ధించినను, బోతనకుఁ బూర్వులు నన్నయాదులందు వీని కుభయరూపత్వములేదు. పువర్ణక పుగాగమములు వీనికి నిత్యములు. మను వట్వాది శబ్దానాం న డుజ్ నిశ్చ ప్రయుజ్యతే' అను (వికృతి-అజ-26 కా.) నాధర్వణోక్తినిబట్టి వీని కుభయరూపత్వము సిద్ధింపదు. పోతన తరువాతివారు వటుశబ్దమున కుభయరూపములనుగూడఁ బ్రయోగించి యున్నారు. శాంబరీ వటుండు (వైజ. విలా.) అలర మృషావటుండు-మాయా వటుండు (దశావతారచరిత్రము) మనుశబ్దమునకు మాత్రము ప్రయోగము గన్పింపదు.

రాహు

అమరవ్రాతములోనఁ జొచ్చి దివిజుండై రాహు

పీయూష పానము సేయంగని

8-322

అని రాహుశబ్దము 'పు' వర్ణకరహితముగాఁ బోతన ప్రయోగించెను. దీనికి బర్వముగాకయును రాహుభానుని బట్టెన్ (శల్య-2-240) అను నీ భారతప్రయోగము మూలమునఁ జెల్లునుగదా!

ఇట్లే రజ్జు శబ్దమునకు 'పు'గాగమాభావము-

'అోలరజ్జునఁ గట్టన్' 2-177 అని పోతన.

అన్నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనంగి (ఆర-2-79),
యను నన్నయగారి ప్రయోగము నాకరముగాఁ గొని ప్రయోగించెనని
చెప్పవచ్చును గదా!

పోతనగారిలో 'నంబు' శబ్దమునకు 'వు'గాగమ లోపము
గన్నించుచున్నది.

ధరాతల మంబుల మీద నిల్చి

3-438

ఇదివ్యాకర్తృ సమృతమే.

వృద్ధాదులకు డుజ్జులోపము-

దూర్త వృద్ధౌ మూర్ఖం నీవా వుదంతా ఆపి సమృతాః ।

ఉత్తేనైవ భవంత్యన్యే ప్రయోగజ్ఞిత్రకారణమ్॥

(వికృతి-అజం-27 కా)

వృద్ధాదుల డుజ్జునకు లోపము విభాషనగునన్న సూత్రము
నకు బై యధర్వణకారికలోని శబ్దములనే గాక సూరి గృహస్థ
చార్వాకశబ్దములనుగూడ నుదాహరించెను. పోతనగారు గృహస్థ-
అని మాత్రమేగాక భ్రష్టు- అనికూడఁ బ్రయోగించెను.

వృద్ధ - ఏ వృద్ధ ముట్టిన

9-662

భ్రష్టు-వాడు పకింపగా మతిభ్రష్టుగాక

3-436

జ్ఞానము గలఁడేనిన్ బాలుఁడైనఁ గడు వృద్ధ మహిన్
(ఆర-3-248) ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధునానుండేనేని (సభా-2-25) ఇట్లు వృద్ధ
శబ్దమునకు భారత ప్రయోగము గలదు. గృహస్థ శబ్దమునకు డుజ్
రహితరూపము భారతాదులందుఁ బ్రయుక్తముగాలేదు. భాగవతము
నందు దీనికిఁ బ్రయోగమున్నది.

కోవిదుఁడొక్క గృహస్థ భూపరా!

7 424

వత్సలు- వారని భక్తిజేసి నవ వత్సంతోఁ బొలుపాడు గోవులన్-

3.135

అని పోతనగారి ప్రయోగము. ఆ మాడలను నర్థమున పత్న శబ్దమునకు ములోపము పూర్వకపులలోఁ గాన్పింపదు. దీనిని జరి త్రాది గణములోఁ జేర్చుకొని ములోపము వచ్చినదనవలయును.

సఖ-సఖుఁడు— సంస్కృతమున సఖశబ్ద (పుంలింగము) మికా రాంతముగాఁ బ్రసిద్ధము. శబ్దరత్నాకరకర్త నకారాంతముగాఁ జూపుట ప్రామాదికము. అథ మిత్రం సఖా సుహృత్— అను నమరణోశమునకు గురుబాలప్రబోధక సమానః ఖ్యాతః సఖా— ఇకారాంతః పుంలింగః అని వ్యాఖ్యానించెను. తెనుఁగున సఖశబ్దము మిత్రార్థమునం దకారాంతముగాఁ బ్రసిద్ధము. అకారాంత సఖశబ్దము సంస్కృతమునఁ బ్రసిద్ధముగాఁ బ్రయుక్తమై గానరాదు. ఆదంతమగు ఖ్యాశబ్దముపైఁ గర్తృర్థమున డ ప్రత్యయమును విధించి సమానం— ఖ్యాతీతిసఖః అను వ్యుత్పత్తి చెప్పకొని సఖ శబ్దమును సాధింప వచ్చు నని వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము సమర్థించినది. కాని యింత డొంకతిరుగుడు పద్ధతికంటె సఖశబ్దము సమాసాంత టచ్ ప్రత్యయ మును బొంది (పరమసఖః) యకారాంతముగాఁ బ్రయుక్తమగు చుండుటచే సామ్యము పలన వ్యస్తముగా నకారాంతమై తెనుఁగున బ్రయుక్తమయ్యెనని తలంచుట యుక్తము. కాఁబట్టి సఖశబ్దము ప్రథమైక వచనాంతంబిందు నామంబగునని సూత్రించుట యుక్తము. సఖా—యనుప్రథమైకవచనాంత రూపమునుబట్టిగూడ నిది యకారాంత ముగాఁ బ్రయుక్తమై యుండవచ్చును గదా! సఖ సఖ-రూపములు రెండును నన్నయాడులు ప్రయోగించిరి. పలుగుఁడనంబునం బలుకఁ బాడియె నీ సఖనంచు(ఆది 5-203) ద్రుప్రమండు ద్రోణునితోఁ బల్కిన వాక్యము, సమీరణుండన్ సఖుడూచుచుండగా, (ఆర-4-138) విను మగ్గోవిందుఁడు సఖుఁడును బంధుఁడుఁ గార్యకర్మకుండునై నిన్నున్ (శాంతి-3-43) అని యతిస్థానమునందుఁ దిక్కన ప్రయోగించెను. ఈ నన్నయ తిక్కనల ప్రయోగమునుబట్టి పోతనగారు రెండు రూప మలను వాడికొనెను.

కండివి దల్లివిం బితివి దైవమన్ సఖిన్

గురుండవున్

1-250

మనసారధి మనసచివుడు మనవి మ్యము మన

సఖుండు

1.356

ల లా మ ము

లలామంతిమరమ్యంస్యాత్ ముఖ సామర్థ్య లక్ష్మసు'- అని
అధర్వణీయము. లలామశబ్దము నిత్యనపుంసకము. మిత్రశరణసాత్రాదు
లలో దానిని జేర్చి వైరూప్యము సాధించి మహదమహత్కార్యము
లతో బ్రయోగింపఁదగును. కాని స్త్రీలింగ తుల్యత్వము దానికి
రాదు పై వికృతి వివేక కారకలోని త్రిషు- అన్న పదమును- త్రిషు
లింగేషు- అని యర్థమని భ్రమించి కొందఱు పొరపడిరి. త్రిషు
శబ్దమును ముఖ్య సామర్థ్య లక్ష్మసు- అను దానికి విశేషణముగా
సర్థము చేసికొనవలెను. 'కన్యాలలామ కమనీయమజస్యలిప్సోః'- అని
నాంతమగు నపుంసక లింగముచుగాఁ గాళిదాసు ప్రయోగించెను.
ఇది యకారాంతముగను, నకారాంతముగను గూడఁ గలదు గాని
నిత్యనపుంసకము. తెనుఁగున దీనిని స్త్రీలింగతుల్యముగాఁ బ్రయో
గించరాదు. తెనుఁగునందుఁ జరిత్రాది గణములలో జేర్చి మువర్ణ
లోపము చేసినఁ జేయవచ్చును. లలాముండు లలామము లలామ
యనికూడ భాగవతమునందుఁ బ్రయోగములు గన్పించుచున్నవి.

బుధలలాముం డగుటన్

3-484

అపనీ లలామము వేడిన

3-126

నిగమమయ కవచమును వాణీలలామ యచ్చమగు

నవ్యవహారము లిచ్చె మణియు

4-443

కాని యీ తుది ప్రయోగము పోతనగారిది కాదని భావించుట
కవకాశముగలదు. ఈ ప్రయోగము నీసపద్యాంతమున వ్రాసిన
యెత్తుగీతియందలిది. చివరి చరణమున బ్రాసయతి గలదు. ఇది పోతన

గారి నియమమునకు విరుద్ధము. అవిరుద్ధమను పక్షమునందును- యచ్చ మగునన్న స్థలముందలి యకారమును మకారమునుగా దిద్దుటకు వీలు గలదు. యకారమకారముల లిపి సాదృశ్యమునుబట్టికూడ నచ్చట మకారమే యుండియుండునని యూహింపవచ్చును.

ఇహము-పరము-ఆ బాలగోపాలము

ప్రత్యయార్థావ్యయస్యాపి ప్రయోగః కుత్రచిద్భవేత్ (వికృతి- సంజ్ఞా-27కా.) అని యాధర్వణీయము. ప్రత్యయార్థములైన యవ్యయముల ప్రయోగము చెప్పినది. నన్నయగారిట్టి ప్రయోగములను జేసెను. ప్రతిదినము- (ఆది-3-101) ప్రత్యక్షము (ఆర-3-49) వృథ సేయగాఁ దగదు. ఆది 2-231, ఇవియేగాక యథావిధి యథాశక్తి మొదలైన ప్రత్యయము చేరని యవ్యయములను గూడ నన్నయగారు వాడినాఁడు. యథావిధినిఁ బ్రకాశింపఁ జేయించిన (ఆది-7-17) యథాశక్తి జేసి యన్యాయపథము (సభా-1-57) వీనిని వికృతి వివేకము- అవ్యయస్యేతరస్యాపి ప్రయోగో విష్ణుశర్మణా యని సంగ్రహించినది. బాలవ్యాకరణమునం దీ విషయము చెప్పబడలేదు. పోతనగారు నన్నయ ప్రయోగములను బట్టి యవ్యయములను బ్రయోగించెను.

వైకుంఠపురంబునం గలుగు వా రాబాలగోపాలమున్

8-98

తత్సృసూతి పర్యంతము బద్ధజేసి

7-229

స్వప్తి జగత్ప్రియా భువన కావనకర్తకు

నవిశేషంబుగఁ బూజి చేసెను మహాత్మలాగ్రి భాగంబునన్

8-122

వారి జనే త్రి

స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్ — అంగగాత్ర కంఠేభ్యోనక్తవ్యమ్,— ఈసూత్రవార్తికములనుబట్టి సూరి మీననేత్రి పద్మనేత్రి యిత్యాదు లసాధువులనెను. కాని అంగాంత్ర దంతకంతంచ

శృంగ కర్ణోష్ఠమిత్యపి పుచ్చనేత్రం తథాగాత్రం జంఘమంగాది రీరికః
అను ముగ్ధభోధకారికవలన మీననేత్రీత్యాదులు సాధుపులేయగును.
మీననేత్ర-పద్మనేత్రీయని నన్నయాదులు వాడలేదు. అంబుజనేత్రీ
యని (బసవ. 1-161) బసవపురాణ ప్రయోగము గన్పించుచున్నది.
పోతనగారు—

వారిజలోచను సమృతి

వారై కైకొని దాని వారిజనేత్రీన్

8-291

రాజతనయ వగుదు రాజీవదళనేత్రీ

9-620

అనియు,

తల్లిపాల నిడితి తరళనేత్రీ

9-424

అనియు నుభయ విధముగాఁ బ్రయోగించెను. ఈ ప్రయో
గములేవియు నిర్ధారక స్థలములందులేవు.

సో ద రి—

నక్రోడాది బహ్వచః. అను పాణినీయమునుబట్టి సోదరీ సహో
దరీ శబ్దము లపాణినీయము లనవలసియున్నది. సహోదరా సోదరా
యని రూపములు కావలసియుండును. కాని పోతనగారు సోదరీ యని
వాడియుండెను.

జననియు సోదరులు దక్క సఖగల జనులెల్లను

4-14

ఋతే స్వస్థాః స్వాంజననీంచ. అని మూలము, సోదరులనగాఁ
జెల్లెండని యర్థము. సోదరి-సోదరులు.

సోదరీ సమాజము

4-64

నాతోడను స్నేహముగల మాతను తతోద్దరీ సమాజము

వ్యవహారమున సోదరా శబ్దముకంటె సోదరీశబ్దమే ప్రచుర
ముగా వినిపించుట గమనింపదగినది.

స హా య ము-

నా సహాయమున నలినంబును మీరు తరువుడు వేగనతండుగిగుడు 8-175

వావిళ్ళప్రతిలో- సహాయతయనియున్నది. సహాయ శబ్దము విశేషణముగాని విశేష్యముగాదు. కాని విశేష్యపరముగాఁ దిక్కన ప్రయోగించెను.

ఋత్విక్కు-ఋత్విజుడు

జకారాంతములలోఁ బదాంతమున కుత్వమువచ్చు వానిని గుణవద్గణమునందును షత్వము వచ్చువాని నగుణవద్గణమునందును నన్నయాదులు చేర్చినట్లు గనిపించును. ఋత్విగాదులకు ద్విత్వోత్పత్తములు ప్రాచీన కవిప్రయోగ దృష్టములు గనిపించవు. సూరి ఋత్విగాదుల కుభయగుణరూపముల నుదాహరించెను. ఋత్వికబ్దమున కగుణవద్గణ కార్యములు చేసిన వారిలోఁ బోతనగారు మొదటివాఁడు.

కాలయాపన మేలఁ గ్రతువు నేనెదనని

యన్యఋత్విక్కుల నతఁడు గూర్చి

9-386

నదన్యలును ఋత్విక్కులను

4-204

తాను ఋత్విక్కులు దగ సోమకులఁ గూడి

4-210

నన్నయగారు- ఋత్విజుండని విచారించి పూజించితే (సభా : 1-11) స్నాతకుండును, ఋత్విజుండును- (సభా-2-4) ననియుఁ, దిక్కన- ఋత్విజుండుగఁ గ్రతువానర్చుచుండ. (శాంతి-3-11) ననియు నిట్లు గుణవద్గణకార్యయక్తముగనే ప్రయోగించినాడు.

జన్మభాక్కు

నన్నయాదుల ననుసరించి గుణవద్గణ కార్యములు రావలసి యుండగాఁ బోతన ద్విత్వోత్పత్తములను జేసినాఁడు.

శ్రుత శ్రవస్సు

అగుణవద్గణకార్యము చేసినచోఁ బ్రధమైకవచనాంత తుల్యంబు నామంబగుట శ్రుతశ్రవాన్ అని యేర్పడి, సలోపము దీర్ఘమునకు హ్రస్వము, నుత్పడుజ్ఞులు కలిగి శ్రుతశ్రీవుండని రూపము సిద్ధించును. మహద్వాచకమగుట వలన ద్విత్వోత్పత్త్యసలోపములు రావు- పక్షంబున ద్వితీయైక వచనాంత తుల్యంబు నామంబయి శ్రుత శ్రీవసుండను రూపంబు సిద్ధించును. అమహత్తులకువలె ద్విత్వోత్పత్త్య సలోపములతోఁ బూర్వకపులయందుఁ గానరావు. బోతనగారు—

శ్రుతశ్రవస్సు—

9-682

దేవశ్రీవస్సు—

9-722

బృహన్మనస్సు—

9-697

ప్రచేతస్సు—

9-697

మొదలుగాఁ బ్రయోగించెను. వీనికి సాధురూపములగు ప్రయోగములుగూడ నతఁ డొనరించెను. దేవశ్రీవుండు 9-714 శ్రుత శ్రవస 9-714, మహామనసుండు 9-683 మహామనుండనియు (4-800) బోతనగారు ప్రయోగించెను.

అనయము విశ్రవస్సునకు

(భా-రా-యా-1278)

విశదమనసుండు_ విశదమనుఁ డిత్యాది రూపము లగ్రాహ్యము లనియు, నిట్టియెడ సమాసాంతకార్యము చేయుటయే యుక్తమనియు నహోబలపండితుండు వ్రాసెను. కాని నన్నయగారు విమనుండని ప్రయోగించెను. విమనుండై పడియుండె (సభా-2-311) దీనినిఁబట్టి మహామనుండు, మహామనసుఁ డిత్యాదులు సాధువులగుచున్నవి.

అంగీరుడు

పై నఁ జూపినట్లు— అంగీరుండు_అంగిరసుండు ననునవి సాధు రూపములు- అంగీరుండు_ (దీర్ఘము) చింత్యము — కుంభసగిధవాంగీరులు (10-ఉ-1113) యతిస్థానమునందుఁ బ్రయుక్తము.

ర మ ణి య

రమణుడు వచ్చిన గంగు రమణియపోలెన్-

9-321

ఇచ్చటనే వకారార్థమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు. గాన యడాగమ సహితమైననే వకారార్థమగు నకారముగా దీనినిఁ దలంపరాదు. రమణి శబ్దము తత్సమమగుట నియగాగమము రాదు- కావుననిది చింత్యము-

అప్పులు- అప్పులఁ బొరలెడు

10-ఉ-786

అప్పుబ్రము సంస్కృతమున నిత్య బహువచనాంతము. దాని ప్రథమా బహువచనము- 'అప్' అని యుండును. ప్రథమైక వచనాంతము లేదుగాన-

కృచిన్నామ గ్రహేణైవ ప్రయోగోఽత్యస సమ్మతః - అను నాధర్వణోక్తి వలన నిబ ప్రాతిపదికమగు- 'అప్' అనుదానినే గ్రహించవలయును. అగుణవద్దణ కార్యములగు ద్విత్వోశ్వ సులోపములు చేయగా 'నప్పు' యను రూపము సిద్ధించును. సంస్కృతములో పలెనే తెనుఁగునందును నిత్య బహువచనాంతముచేసి 'అప్పులు'- అని పోతన ప్రయోగించెను. కాని 'యప్పు' లని యేకవచనమునందే యర్వాచీనులు ప్రయోగించిరి. 'అప్పులపాలైన శుభ్రాబంబు రుచి యెంత' - (నరసభూపాలీయము)

జ న ము

జనశబ్దము పుంలింగము. సమూహార్థకమున నిది యమహాత్కార్యము క్తమై కవిప్రయోగ దృష్టమగుచున్నది-

చిటుకవానికింత తఱునంటి పలుకులు

నన్నె వృద్ధజనము లన్నచోటి

(నథా-2-528)

జనములు దనునవమానించిన

(శాంతి-5-547)

జనములు సంప్రీతి నొంద

(దోణ-5-271)

పోతనగారు —

పుత్రపుత్రికాజనంబులఁ గనియున్నంత 4-303

గండర్వీజనంబులు 4-810

సజ్జనములకనమృతగు 4-816

ఇట్లు బహుస్థలములందుఁ బ్రయోగించుట పై నుదాహరించిన భారత ప్రయోగములఁ జూచుకొనియే యనవచ్చును.

జలపాత్ర:- పాత్రశబ్దము నపుంసకము. అర్హార్థమున దీనికిఁ బులింగతుల్యత్వము పాక్షికము. స్వార్థమున 'ము' వర్ణకలోపము దృష్టముగాదు. చరిత్రాదిగణములోఁ జేర్చి 'ము' వర్ణకములోఁపించిన దనవలెను. పోతనగారు—

జలపాత్రచేఁబట్టి జనకజగూడిరా 9-318

నని ప్రయోగించెను.

పరీక్షితు:- నన్నయగారి ప్రయోగములనుబట్టి యిది గుణవద్గణములోనిది. తక్షకుండను పన్నగుండు పరీక్షితుఁ గఱచునట - (ఆది 2-189) ప్రధం బరీక్షితుండు నాఁబఱఁగువాఁడు, తకారాంతముల నన్నింటిని గుణవద్గణ కార్యకలితముగనే ప్రయోగించుట నన్నయకు సమ్మతము సత్యజితుండను నాతఁడు (ఆది 6-81) తిక్కన కొన్ని తకారాంతములకు గణద్వయకార్యము చేసెను. కినిసి వెనన్ సత్యజితుని ధనువునఱకి (ద్రోణ 1-289) సత్యజితు మేన సాయక దశకంబు (ద్రోణ 1-288) కాని పరీక్షిచ్ఛబ్దమును మాత్రము గుణవద్గణ కార్యకలితముగనే ప్రయోగించెను. ఉత్తర పుణ్యగర్భమున నుండి పరీక్షితుఁ డుద్భవించినన్ - (అశ్వ - 3-166) పోతన పరీక్షిచ్ఛబ్దమునుఁగూడ ద్విత్వోత్పములతోఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు—

పరీక్షితు...పరీక్షితునకు

9-659

కాని యిది పంచములోనిది పరీక్షితుండని పోతనగా రెచ్చటను గుణపద్ధణకార్యములతోఁ బ్రయోగించులేదు. పరీక్షిన్న రేందుండు పరీక్షిద్భూవరుండని యిట్లు సమాసగతముననే ప్రయోగించెను.

సత్యజిత్తు - విశ్వజిత్తు - పురుజిత్తు 9-681

సహస్రజిత్తు - శతజిత్తు 9-714

ఇట్లు పోతనగారు ద్విత్వోత్పత్తిములతోఁ దకారాంతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటకుఁ దిక్కనగారి ప్రయోగ మాకరమనవచ్చును.

శబ్ద బ్రహ్మ శరీరవంతుఁడు 3-744

సమాసముమీద మతుప్ప్రత్యయ విధానము నన్నయ క్వాచిత్కముగాఁ జేసెను పై నుదాహరించిన పోతనగారి ప్రయోగము నన్నయగారి - యనుగుణ భార్యవంతుండను భారత ప్రయోగమున కనుకరణము. ఈ ప్రయోగము పోతనకు, నన్నయ కవితయందుఁ బ్రయోగమందునున్న మక్కువను సూచించును. ఇదికాక పోతనగారంత్యానుప్రాసఘటనమునకై సమాసముపై 'నిన్' ప్రత్యయవిధానము ధారాళముగాఁ జేసియున్నాఁడు.

శరనిదితోన మహోగ్ర

మరకంఠకుఁడెమరఁగాంచె మఖమయగాత్రిన్

ఋగవిదళిత కులగోతిన్

ధరణి కళత్రిన్ గజేషధత్రిన్ బోత్రిన్

3-476

అంత్యానుప్రాసేతరస్థలములందును సమాసములపై "నిన్" ప్రత్యయము వాడియున్నాఁడు.

ఆత్మకలిక విజ్ఞాని

3-900

ఈ ప్రయోగములకు సర్వధనీత్యాది మహాభాష్యప్రయోగము లాకరమని సమర్థింపవలయును. క్వాచిత్కముగా విశేషణములమీదఁ గూడ 'నిన్' ప్రత్యయము పోతనకృత భాగవతమునందుఁగూడఁ గన్పించుచున్నది.

ఉపాధి

9-335

కాని యీ చూపిన ప్రయోగములు పరపూరణమునకు నధికముగాఁ బ్రాత్రమైన భాగములలోని వగుట గమనింపఁదగినది.

బంగారు మయము:- మయట్ ప్రత్యయము ప్రాచుర్యార్థమునఁ దెనుఁగు శబ్దములమీదఁ జూపఱ్ఱెడునని ప్రాథవ్యాకరణము. దీనిని మయట్ ప్రత్యయ మనరాదనియు, మయడర్థమునఁ దత్సమపదమని చెప్పట యుక్తమనియు వ్యాకరణ సంహితాసర్వస్వకారుఁడు వాసెను. తిక్కన చదలుతనమయంబుగాగ (నిర్వచ-రా. 6-48) అనియు బ్రథమభూమి మెదడు ప్రోవులమయమయ్యె (హరివం ఉ 10-58) అని యెఱ్ఱాప్రగడయుఁ బ్రయోగించిరి. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు ప్రనుథుల లోకముల్ దనమయంబుగను (బసవ 5-137) నని ప్రయోగించెను. పోతనగారు.

బంగారు మయము- 9-45 అని ప్రయోగించుట కీ పై నుదాహరించిన ప్రయోగములు మూలము లనఁదగియున్నవి.

రాత్రిమయము:- నాభ్యనంద స్తమోమయమ్ అని మూలము. తమోమయమనుటకు, రాత్రిమయమనుట యార్థికమైనతప్ప. అర్థము కుదురనందువలన రాత్రి శబ్దముపై మయట్ చేర్చరాదు.

మహత్కాలము:- 3-345 కర్మవారయమున మహచ్ఛబ్దమున కకారాదేశము రావలయును. కాని యిట్టి ప్రయోగములు పాల్కురికి సోమనాథాదులు చేసియున్నారు ఇది సుమహత్తత్త్వము. (బసవ 1-268), ప్రోద్ధత సూత్రమహద్గురు పుత్రమండలిలో భవన్మహాదాజ్ఞ, (పండితారాధ్య చరిత్రము) మహదక్షినివహంబు, భాస్కర - యుద్ధ 1995) మహదహంకృతితోడన్. (భాస్కర - యుద్ధ - 2031, మహా శబ్దమకారాంత మొకండు గలదనియు, దానికాచారార్థక్యప్రత్యయము చేర్చినచో 'మహతి' యని రూపమేర్పడుననియు, దానిశత్రుంత రూపము 'మహత్' - అని యగుననియు వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వ

కారుని సమర్థనము సర్వత్ర పొసంగదు. మహాశబ్దమునకున్న తేజః ఉత్సవాద్యర్థములు కుదురుఁబాటు కాని స్థలములం దత్వాదేశమువచ్చి తీరవలయునుగాని పై పయోగము దుష్టమనకఁదీరదు.

యక్షోరక్షనాథ :- 4-139 గుహ్యకసాధ్యయక్షోరక్షనాథ కు బేర సేవితుని దుర్వారబలుని -

యక్షశబ్ద మకారాంతము సకారాంతమును గలదు. కాని రక్ష శబ్దము సకారాంతమేగాని యకారాంతములేదు. రక్షయక్షోనాథయని సపరింపనగును.

తక్షకకాకోదరము

1-499

తక్షకకాకోదర విషము ముక్తి కారణమయ్యెన్.

కాళియపణి

10-629

కాళియాహి

10-631

మాతవృక్షము మొదలై న నానివలె సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయ సమాసములు.

కుకయోగీంద్రుడు

2-2

యోగీంద్రుడై న శుకుఁడు విశేషణోత్తరపదకర్మధారయము. తక్షకాధముఁడు, ధనంజయ ప్రవరుఁడు, పాండవోత్తముఁడు, పాండువరుఁడు, యమనాథుఁడు మొదలై న నన్నయగారి ప్రయోగముల వంటిది.

కర్మ ప్రపచనీయార్థక-కూర్చి-గుఱించి

వైవస్వతుండు తనకు బిడ్డలుగల్గఁ దపమాచరించెను.

హరిఁ గూర్చి మాతేండ్లు యమునలోన-

అత్తుఁ గూర్చి చేసె గృహపులు

ఈ ప్రయోగములందు నిత్యం భూతాఖ్యానార్థమునఁ గూర్చి విభక్తి ప్రయుక్తమైనదని చెప్పవచ్చును. తపమునకు విషయము హరి. విషయి తపము. విషయి విషయ భావరూపసంబంధమును గూర్చి విభక్తిద్యోతకము చేయుచున్నది. విషయ విషయిభావమును వ్యక్తము చేయుటవలన నిచ్చట ద్వితీయ కర్మప్రవచనీయార్థమున వచ్చినది. నన్నయగారు 'ఆ శమీకపుత్రుఁ డంబుజసంభవుఁ గూర్చి భక్తితోడ ఘోరతపము సేయుచున్న సుప్రసిద్ధుండు. (ఆది. 2-169) అని ప్రయోగించెను. పైని పోతనగారి ప్రయోగములకిది యాకరము. ఇట్టివిగాకఁ గేసలోద్దేశార్థమున వచ్చి కూర్చి, గుఱించి, గుఱించి విభక్తి ప్రత్యయములు లోపించుటయు జరుగుచుండును.

అటవోయి

9-267

వేటసని

9-156

కర్మ ప్రవచనీయార్థక కూర్చి ప్రభృతులు ద్వితీయా విభక్తి మీద నిలుచునని ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పెను. ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱించియునను ప్రయుక్తంబగు (ప్రాథ-కారక-2నూ.) విభక్తి ప్రత్యయములు ప్రాతిపదికముపై నిలుచును. కాని విభక్త్యంతములపై నిలువవు. కర్మ ప్రవచనీయే కూర్చి- యని చింతామణి కూర్చి విభక్తి విధానమును విశిష్టార్థమునఁ జేసెను. కావునఁ గూర్చి విభక్తి ప్రత్యయమగుట ద్వితీయపై నిలువదు. అందుచేతనే అధర్వణా చార్యుఁ డిట్టియెడల సుమాగమము విధించెను. పైనుదాహరించిన ప్రయోగములందుఁ గూర్చితోఁ బాటు సుమాగమముగూడ లోపించుట విశేషము. ఇట్లు సుమ్ములోపింపని ప్రయోగములు గూడఁ గలవు.

అతఁడెందుఁబోయె-

ఏటికి వేటఁ బోయితి

1-486

మహాత్మా! వారు నేఁడెక్కడఁబోయిరో

1-322

ఈ పోతనగారి ప్రయోగములకు- వేటఁ బోయినారు విభు
లిప్తవశ్రు- (ఆర-6-123), ఎందుఁబోయిరోకోవారనినన్ (ఆది.4-27)
ఈ నన్నయగారి ప్రయోగము లాకరములు.

తోడ

కరణార్థమునఁ దోడవర్ణకంబగునని చిన్నయసూరి సూత్రించి
నను గొన్ని ప్రయోగములు విశిష్టముగాఁ గన్పించును.

రాజ మతో నొడలెఱుంగ రాదు

9-508

అని పోతనగారు తోడను హేత్వర్థములోఁ జమత్కారముగాఁ
బ్రయోగించెను.

తొయ్యలి సర్వంబు తండ్రితో వినిపించెన్

ఇచ్చట నీ ప్రయోగమునందు ద్వితీయగాని, పృథ్వీకాని వచ్చుట
వ్యాకర్తృ సమ్మతము.

తత్ర తృతీయా పక్షీచ విభక్తి సమ్మతే ఉభే । అను (వికృతి-
వి. క్రియా-23 కారికా) నాధర్వణీయమును వ్యాకరణసంహితాసర్వస్వ
కారుఁడు- 'నతుశౌభవేచ్చలోపోణ్యార్థయోవర్తతే పరేతస్మిన్'-
అను చింతామణి సూత్రమునకు సంబంధించినదిగా వ్యాఖ్యానము
చేసినాఁడు. ఈ వ్యాఖ్యానమును బట్టి పోతనగారి ప్రయోగము కుదు
రును. కానిచో, వచ్యర్థముఖ్యకర్మంబునకు- తోడ కువర్ణకంబులు
ప్రాయికంబుగానగు- నన్న సూత్రము చొప్పునఁ గుదురుఁబాటు
చేయుటకు వినిపించెననగాఁ జెప్పెనను నర్థమును జెప్పవలయును. ఇట్టి
యెడల వీనిని విశిష్ట ప్రయోగములని భావించుట యుక్తముగా
నుండును.

కొఱకై, కొఱకునై, కొఱకు, కై -

చతుర్థీబోధక ప్రత్యయముల నిల్లునాల్గువిధములుగాఁబోతనగారు
బ్రయోగించెను. ఈ నాల్గింటికి మూలభూతముగా- 'కు' ప్రత్య

యము గన్పించును. నన్నయ విభక్తిస్థానమున— 'కొఱకు' ప్రయోగింపలేదు. 'కై' ప్రయోగించినాడు. ఈ కారణమువలన నన్నయ కొఱకు ప్రత్యయముగా నంగీకరించలేదనియు, 'కై'ని వాడియున్నను స్వరప్రధాన యతిసానములలోఁ బ్రయోగించుటచు బట్టి (అనఘ! మా మామ శకుని నాకై కడంగియది నన్నయమతమునఁ బ్రత్యయము గాదనియు, నాంధ్రభాషా చరిత్రకర్త వ్రాసెను. ఈ వాదమును విమర్శించుచు వ్యాకరణసంహితాసర్వస్వకర్త 'అందు' ప్రత్యయమునఁ గూడ స్వరయతి వేయుటనుబట్టి ప్రత్యయాదిస్వర ప్రాధాన్యము విభక్తి వ్యవధేశమునకు భంజకము గాఁజాలదని తీర్మానించెను. తిక్కన- కొఱకు, కై, కునై, కుఁగాన్—లను ధారాళముగా వాడి యున్నాడు. కొఱకై, కొఱకునై యనునవి పోతన వాడియున్నను వానిలోఁ గొఱశబ్దమును విడదీసి కై కునై యనునవియే ప్రత్యయ లని భావింపఁదగును. 'కునై' యనుదానిని వైయాకరణులు చెప్పలేదు గాననది విభక్త్యర్థాభిధాయకమని భావింపఁదగును. (ప్రాంత మొదలైనవానివలె) — ప్రయోగములు—

నిన్ ధరించు కొఱకై శ్రీకంఠునిన్ గొల్చెదన్	9-326
సీతకై గుణమణి ప్రసీతకై	9-267
శిష్టజనానుగ్రహంబు సేయుటకొఱకై	9-723
శాసించు కొఱకునై	9-728
మగవాఁడయ్యెడు కొఱకు	9-29

రుచ్యాద్యర్థక ప్రయోగమున సంప్రదానమునకు— "కు" ప్రత్యయము

రుచి కోధేర్వాద్యర్థక శబ్ద ప్రయోగమున సంప్రదానమునకు నన్నయాదులు కుప్రత్యయమునే ప్రయోగించిరి. ఆక్షణమ మునీంద్రుఁ డగ్నికతిరోషమునన్... శాపంబిచ్చెన్ (ఆది-135 136) యమూ తికి నలిగి యేమి కారణంబున శాపంబు కావ్యుడిచ్చె ఆది. 3 93, ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధనమిత్తురు (సభా 2-10) పోతన గార్లిట్టి స్థలము అందు 'కు' పక్షినే ప్రయోగించెను.

పేచుకువచ్చు దాసునకుఁ గింతుకనఁబున నెగ్గు చేసితిన్ 9-115
ఇతర స్థలములందుఁగూడ నిట్టి ప్రయోగము గలదు.

మామకు యాగంబు సేయించి 9-67

కడుపునకులేక యేడ్చుచుండ

తనయకున్ మోహించి 1-144

నన్నయ యందును నిట్టి ప్రయోగముగలదు. నిపుణుడవై నీ
మఱుదికి నవరాధశతంబు సైపుమయ్య యుపేంద్రా! (సభా-2-59)
ఇత్యాది ప్రయోగపరిశీలనమువలననే పోతనగారట్లు ప్రయోగించుట
ఈ కువర్ణక ప్రయోగమునందు మఱియు వైచిత్ర్యగలదు.

నిఖిలాత్మ మయుండగుటకు

సుఖమందుంగాక భూమిసురుఁ డివ్వేళన్ 9-131

ఇచ్చట కువర్ణకము హేత్వర్థకము.

ప్రేమకువచ్చుదాసునకు 9-115 ఇచ్చట వచ్చుటయనగాఁ
బాత్రమగుటయను నర్థముచెప్పి సంబంధ వస్తి చెప్పట యుచితము.

మణమణాయమానలై మోయుమంటలకుఁ బిర్పరించి

(హేత్వర్థమునవస్తి) 9-609

ఈ పరిపాటి దోహమున కిట్లు శపింపగ నేలబానికా (హేత్వర్థకవస్తి) 1-479

పాపంబు నీచేతఁ బొపించెమనకు 1-480

ప్రాప్తార్థక భాతుయోగమున నిచ్చట నస్మచ్ఛబ్దము కర్మ
సంజ్ఞకమై ద్వితీయను జెందవలసియున్నను జతుర్థి వచ్చినది. కారక
విభక్తికి నుపపద విభక్తివచ్చుట తెలుఁగులో విశేషము. అమరేశ్వరు
నకు మ్రొక్కి యిట్లనియె (ఆది. 4-36) కృష్ణుఁడు నమ్మునివరులకు
నమ్మునుజేందుండు మ్రొక్కి (1-496) పక్షమున ద్వితీయ- వాని
మ్రొక్కి-పంప.

అగుభాతుయోగంబున

తనకు మీదనమ్యోడి జన్మాంతరంబులందు

1.504

కర మిష్టముచేసితి మా

కరిసూదన దీన వికునగు సకృలమున్

(అది. 1-120)

గత్యర్థయోగమునఁ బాక్షిక చతుర్థి—

ముక్తి పద్ధతికిఁ జెచ్చెరఁ బోవగవచ్చుఁ జెప్పరే 1-498

ఏడహములలోన ముక్తికేఁగఁగ నిచటన్ 1-502

తైవల్య శ్రీ కబ్బుదురట }
తలిదండ్రి లెచటి కబ్బుదురొ } 10-పూ-350

అడవినుండి యింటికివచ్చుచు 9-199

ముదమున సంసారమార్గమునకుం బాసెన్ 1-379

పుడమితేనివలన మన్నించి 9-138

ఇచ్చట 'వలన' పర్ణకమనుట పొసఁగదు. వలను శబ్దమునకు సప్తమ్యంతరూపము వలనన్ - పుడమితేనిదిక్కున మన్నించి యని యర్థము. బేపవిభక్తికై మైన వలను శబ్దము సప్తమ్యంతమైన సప్తమ్యర్థముల నిచ్చును.

సంసారంబువలని తగులంబు విడిచి 9-89

ఇచ్చటను వలను దిగ్వాచకముగాని విభక్తియనరాదు. దిగ్వాచకమైన వలను సప్తమ్యర్థకమైన పరిణమించును. అందుచేత సంసారముయొక్క వలను నందుఁ దగులమని విగ్రహము చెప్పకొనవలెను. అలుక మానమనుకొని వలన పర్ణకమన్నచోఁ గారకవిభక్తితో సమానము కుదురదు. పంచమి యిచట 'విడిచి' యను క్రియతో నన్వయించునుగాని తగులముతో నన్వయించదు పంచమి పక్షమున సంసారమువలనఁ దగులంబువిడిచి యని యుండవలెను. విచారింపఁగా బోతనగారిటే వ్రాసియుండురనియు, లేఖకాదిప్రసూదమునఁ బైపాతము ప్రచారములొనికి వచ్చి యుండుననియు దోచుచున్నది.

ఉండి

ఉండి శబ్దము వలన కనుప్రీయుక్తమగునని సూరి సూత్రించెను. ఇట్టి ప్రయోగము పోతనగారియందు లేదు. కారణము నన్నయాది ప్రామాణికులయం దిట్టి ప్రయోగము లేకపోవుటయే. మఱియు నుండి పద మనుప్రయుక్తమగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయుకముగా నగునని సూరి సూత్రించెను. ఇది సరిగాదు. నన్నయాదులందు నుండి పరకత్వమున సప్తమి నిత్యముగాఁ గన్పించుచున్నది గాని ద్వితీయ కెచ్చటను బ్రయోగములేదు. ఉండి పదము లోపించినపుడు పంచమ్యర్థమున ద్వితీయా సప్తములు నన్నయాదులు ప్రయోగించిరి. ఈ యర్థమునే యధర్వణుడు సూత్రించెను

పరే ఘాండ్వాది శబ్దేషు సప్తమ్యాద్యా విభక్తయః ।

క్వచిన్నిత్యం క్వచిద్వాస్యాత్—

హరుశిరంబునందుండి భువనైకవందిత సురనది ధరణీతలంబున కరుగుఁదెంచి, (ఆర. ౩-8౩) సనత్కుమారుడు మహికిం జనుఁదెంచె బ్రహ్మలోకంబునందుండి (ఆది. ౩-91)

ఎక్కడనుండివచ్చె

10-పూ-268

కుటశాఖాగ్రముమీదనుండి యరికెవ్ గోపాలసింహంబు

10-పూ-635

నరసిలోనుండి పొడఁగని సంభ్రమించి యుదరి

కుప్పించి లంఘించి

ఇచ్చట లో నధికరణార్థక శబ్దము.

మంచాగ్రింబుననుండి రంగధరణీ మధ్యంబునం గూలి

10-పూ-1374

ఉండి లోపమునందుఁ బంచమ్యర్థమున ద్వితీయా సప్తములు.

నన్నయ- కలికర్కోటవిషంబు గ్రక్కుచు నొడలన్ వెలువడి, (ఆర. 2-176) నాయం దధికధనంబు గొనిపోమ్ము (ఆది 2-193) నూతిలో వెలువడఁ గోమలిం దిగెచె (ఆది. ౩-144) వానిదైన

శృధు దేహము వెల్వడి తేజమంబరంబెల్ల వెలుంగవచ్చి సభా. 2 69,
విద్యాధరసములు పురము వెల్వడిరి. (ఆర. 1-154)

పోతనగారి ప్రయోగములు

కన్నులన్ జఱఱజఱ దుర్విషానలముఁ

జొచ్చిలు చుండగ

10-పూ-600

ముఖంబుల ర క్తమాంసంబు లుమియుచు

కన్నుల ర క్తంబు గ్రక్కుచు

10-పూ-665

కనుకేవ నిప్పుకల్ పొటపొటరాల

9.102

వేల్పుమ్రోసు పాలవెల్లి బుట్టి

గజమును మడుపున వెడలంగఁ దిగిచి

9.118

నన్నయాదుల కభిమతమైన యందు మీది యుండి శబ్దలోపమును బరిశీలింపకఁ బ్రాథవ్యాకర్త యందుమీది నుండికి లోపము గలుగదని వ్రాయుట ప్రామాదికము. నన్నయాదులను బోతన యెంత శ్రద్ధగా నధ్యయనముచేసెనో పైనచూపిన ప్రయోగములు విశదీకరించుచున్నవి.

లడివినుండి యింటికి వచ్చుచు

9-199

ఇచ్చట నీ ద్వితీయ సప్తమికి నతిదేశముగా నెన్నవలయును. వచనములోనిది గావున సవరించుట యుక్తము. బహు ప్రయోగము లందుండి శబ్ద మధికరణార్థము మీదనే ప్రయుక్తమగుట పైని నిరూపింపఁ బడినది. కావున దీనిని బాధకమనుట పొసఁగదు. ఊరినుండి-ఇంటినుండి ఇట్టి ప్రయోగములు నన్నయాదులందువలెనే పోతన యందు లేవు.

అన్నియెడల 'యొక్క' కులోపము.

అతని యాయువుదక్క నన్యుల యాయువు

1-48

అతని జేనలోన నణఁగియుండు

1-91

మాతండిర్వి తలివిన్ జతివి దై వమవున్ గురుండవు	1-250
బాచర కేపుల రూపముల నే జరించెదననుచున్	10-పూ-506
ఏగురాక్షర చట్టలెలమిఁ బన్నిదమాడి	10-పూ-494
కాయపండుల గొలలవేగన వీగె	10-పూ-490
నా మాయా గుహానుపులై	10-పూ-528
చతుర గోపార్థక భావమెల్ల నచ్చుపకిన మేని చెలువు	
వాని- హస్తకీతాన్నక్షికబళంబు వాని	10-పూ-542
గుంజావివిర్మిత కుండలంబులవాని	10-పూ-546
నా కూర్చి రక్షింప వలయువాడు	9-659
వారలబిడ్డల వారల మనుమల	9-73
వారల గోత్రంబు వారినైన	9-73

పూర్వ కావ్యములందు 'యొక్క' విభక్తికెల్లయెడల లోపంబు నిత్యము. యొక్క కు లోపంబు బహుళంబని ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పట ప్రామాదికము. యొక్క కుఁ బ్రయోగ మధునాతనుల వచన రచనము లందు మాత్రమే విభక్తి (స్వస్వామిసంబంధబోధకము) గాఁ జేర్కొనఁబడినది. గాని కావ్యములందుఁ బ్రయుక్తముగాలేదు. నెమ్మిని ధర్మజు నలువురు దమ్ములు- (సభా-2-261) ఇప్పొండవు లయు ద్రౌపది యుపవస్త్రయు లపహరింపుము (సభా 2-229, ఈకారణము వలననే 'యొక్క' సంవిధానము సమాస ఘటితమై యుండునని వ్యాకర్తలు చెప్పిరి.

వ్యస్తమున సంబంధ పక్షిక్తి- 'కు'-విభక్తి-

పుత్రుడు నీ బ్రతుకునకు శత్రుండని వింటి	10-పూ-151
తనకున్ భృత్యుఁడు పీనిగాచుట్ల మహాధర్మంబు	1-22

'యొక్క' యుపపద విభక్తి 'కు' కారక విభక్తి- 'కు' పరకంబును గొన్నియెడల సంబంధమునం దగునని- చిన్నయసూరి సూత్రించెను. నాకుం దమ్ముడు నీకు నెచ్చెలి యని యుదాహరించెను. కరుకులజుండు పాండునకుఁ గుంతికేఁ బుత్రుడు (అది.6-45)

ఏకత్వమునందు నుదంతములకు మాత్రమే తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయ పచ్చుట.

ఉదంతములకుఁ దృతీయా సప్తములకు 'న' వర్ణకమగుట అజడ వాచకములకు ద్వితీయ రాకుండుట. జడంబు ద్వితీయకుఁ బ్రథమ యగుట నన్నయగారి యందు వలెనే పోతనయందు దృష్టమగు చున్నవి. ఉదంతముల సప్తమికిఁ బ్రథమ క్వాచిత్యముగా నగుట నన్నయాదులందును గలదు. పొరిఁ బొరి మోము బాష్ప జల పూరము గ్రమ్మగ (శల్య-1-) ఉర్వింగల్గ తీర్థంబులెల్ల నే నాడుచు (హరి-పూ-5-) తీర్థములాడనోపరు (ఆర-2-286)

తోయములాడుచుండ

10-పూ-1417

ముని నీరు సొచ్చి వెడలదు

9-97

దేశకాలాధ్వములకుఁ బ్రథమ —

రమణీ! డూరమువోయె గృష్టరథము

1-285

నిమిషమాత్రంబు నిలు నిలు నిలుమని

10-పూ-1761

హర్షకోకంబుల నెన్నఁడును జెంద

10-పూ-1757

నేఁడు చూడు జలజాతాక్షి :

10-పూ-1753

నెఱి నేడిక్కడ నీవురాగ

10-పూ-1205

ఆ రాత్రిమధురానగరంబున వసియించి నావలదిక్కెగురునున్న

10-పూ-1186

అజడంబు ద్వితీయకుఁ బ్రథమ —

వచ్చెద రదె యదు వీరులు

వచ్చెద రరిసేనకెల్ల వైరులు పెలుచన్

సొచ్చెదరును విచ్చెదరును

జచ్చెదరును నేఁడు చూడు జలజాతాక్షి :

10-పూ-1753

బిడ్డడు—

పుంలింగము. నీవు యశోదబిడ్డడవె —
పడతీ! నీ బిడ్డడు మా కడవలలో

10-పూ- 03

10-పూ-307

బిడ్డ—

స్త్రీలింగము- మాబిడ్డ జలకమాడగ—
నీ బిడ్డడువలుపదెచ్చె నెలతుక తగునే!

10-పూ- 315

చిటుతడు —

ఇచ్చిటుతడు

10-పూ-376

గొల్ల-గొల్లడు— పుంలింగము.

ఆతురులై రసభాషలాడుచు గొల్లల్
గొల్లవారి బ్రతుకు గొఱతనవచ్చునే
గొల్లరీతి పాలకుప్ప ద్రచ్చి
గొల్లలైరి సురలు గొల్లయ్యె విష్ణుండు—
ఈ రాజసమేల గొల్ల యేగుము తలంగన్
ఏ పంతమెటుంగు గొల్లడేమిటనైనన్.

8-207

10-పూ-1257

కొలంకు—

కలకంబులేని యొక్క కొలంకున

10-పూ-138

కొలంకు కెలంకుల

10-పూ-490

నన్నయాదులలో నేకవచనంబునకు జ్ఞు రాదు. కొలను అనియే
యుండును. అధర్వణుండు గూడ నేకత్వమునకు జ్ఞు చెప్పలేదు. పోతన
గారి యీ ప్రయోగము దిద్దరానిది. యనుప్రసంగతమగుట నిర్వాహక
మనఁ దగును.

చిట్టాడుచు — చిట్టాడుచు

10-పూ-416

చిట్టలు నిత్య బహువచనాంతము.

కూతురులు — కూతురి నల్లుని,

9-62

కూతురిం గాఁగిలించుకొని,

9-67

శు కుని కూతురెన్

9-50

కూతున్ — మెల్ల న కూతున్ బాడఁగని

9-182

రాచకూతున్

9-512

కూతుశబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు 'రు' వర్ణంబగునని సూరిసూత్రము. 'ఏకత్వే చ భవేద్ద్యరుస్తథాతా చ భవేత్కచ్చి-' త్తని ఆధర్వణీయము. సూరి కూతురులు, కూతురి నిత్యాదులు గ్రామ్యంబులనెను. భారతమునందు ప్రథమైకవచన స్థలమునందే 'రు' వర్ణకము గన్పట్టుచున్నది. నా కూతురి నటె మానవుడటె నగరుసాచ్చి- (ఉత్తరహరి- 5-217) ప్రాణివాచకముల నౌపవిభక్తి కములనరాదు. కాన 'తయోశ్చ సాదారామాత్ర' ఉదుతోః ప్రాయ శోఽత్ర ఇత్ - అను సూత్రము పలన నిత్యము వచ్చిన దనవలెను.

రెండు + నెలలు = రెన్నెలలు - 8-494

నన్నయగారి రెన్నాళ్ళు-

ఎదుళ్ళు-

ఎదురు శబ్దము - నిత్యైకవచనాంతము. బహువచనాంతముగాఁ బూర్వకవి ప్రయోగంబులు మృగ్యంబులు.

ఎదుళ్ళు సూతురు- 10-462 అని పోతనగారి ప్రయోగము.

పెండిండ్లు - బొమ్మ పెండిండ్లకు

10-ఉ-180

వేర్వేర బొమ్మల పెండిండ్లు సేయుచు

10-ఉ-1687

పెండిలి శబ్దమునకు బహువచన 'లు' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'లి' పర్ణంబునకు బిందుపూర్వక డు పర్ణమగుట- 'పెండిండులు' అను రూపము సాధువగును. పక్షమున బహువచన పరకత్వమున నుల్లోపము పచ్చి 'పెండిండ్లు' అని నిష్పన్నమగును.

పెండి శబ్దముమీద బహువచనముచేర్చి 'లి' పర్ణకమునకుఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డు పర్ణమును జేసినచో పెండిండును ననిష్ట రూపము నిష్పన్నమగునుగాని, పెండిండ్లని సిద్ధింపనేరదు. పెండిండ్లని సోమనారాధ్యుఁ డుచ్చాస ఘటితముగాఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. పెండిండ్ల నిఁమలఁ బేరంటములను బండుగుదినములఁ బాటి జాతరల- (బసవ శి-కె 6) పోతనగారి ప్రయోగములు సవరించుటకు వీలైన స్థలములందే యున్నవిగాన నవి కవిప్రయుక్తములే యనుటకు వీలులేదు.

తచ్చబ్దవకారలోపము

వైష్ణవ శేషోలసమునఁ బుట్టినారట 10-పూ-1827

భూనాథుండు ముఖంబుఁజూడఁ బిలువంబుతైంచినాఁడు 10-పూ-1207

క్షితిరక్షింపఁ జనించినాఁడు 10-పూ-872

పిన్ననాటను గోలెఁ బెరిగినాడను; మీలోన-

నెప్పుడు నున్నాడ 10-పూ-839

ఇట్టి తచ్చబ్దవకారలోపము నన్నయలోఁ గానరాదు. తిక్కనాదులలో నీలోపము భారాశముగాఁ గన్పించును. కల్పించినాడఁ గావున (ద్రోణ-2-170) తొంటిభవమునఁ గలిగినారు (ఆను-5-97) మువడి నొచ్చినారు పార్థులు మిమ్మున్ (అర-5-364) నన్నయయిఁచుఁ దచ్చబ్దలోపము గన్పించును. సేసలు వెట్టిన యట్టిరై రి. (ఆది-2-220) నన్నయలో నీ లోపము 'అట్టి', 'ఇట్టి', శబ్దముల మీదనే గన్పించును.

ధాతుజ విశేషణములమీదఁ దచ్చబ్ద లోపము-

ఎలుకచే జచ్చుకంటె (ఆది-8-308) రక్షించుకంటె (ఆది-

8-291) పుట్టిన కోలెను (విరా-1-74) ధనము పడయుదానికంటె (విరా-3-234) ఈ ప్రయోగమును బట్టి పై ప్రయోగములలో లోపించి నది తచ్చబ్బడునుట యుక్తముగాని, ప్రాధవ్యాకర్తృమతమునుబట్టి భావార్థక “ట” ప్రత్యయమునుట యుక్తముగాదు. శత్రుత్వము విషయములో “ట” వర్ణము చెప్పట కుదురునుగాని ‘న’ వర్ణకాంతములమీదట ప్రత్యయము నిలువదుగాన నచ్చటఁ దచ్చబ్బడులోపమును జెప్పక దప్పనిసరియై ప్రాధవ్యాకర్తృగౌరవదోషమునకుఁ బాల్పజెను. ఉభయత్ర తచ్చబ్బడులోపము చెప్పట యుక్తము. భావార్థకములమీదట వర్ణకము రాక విభక్తులు నిలుపరాదు.

“విభక్తిమాత్రం సర్వత మహితం స్వాట వర్ణకాత్”

(వికృతి వి.క్రియా-19-కాశికా)

పోతనగారిట్టి ప్రయోగములు ధారాళముగా జేసియున్నాడు

చేయకొఱకు	1-405
సేవించినకంటె	7-338
మగవాడయ్యెడు కొఱకు	9-29
ఆకలి దీఱు కొఱకు	9-166
నిన్ ధరించు కొఱకై	9-226
శాసించు కొఱకునె	9-729

రక్కసురాలు:- ‘రక్కస’ శబ్దమున కుత్వడుజ్జులు వచ్చునని, దానిని బల్లిదాదులలోఁ జేర్చరాదు. బల్లిదాదులకు నాలుశబ్దము చేర్చక స్త్రీ వాచక విశేషణములు సిద్ధింపనేరవు. ‘రక్కసి’ యను స్త్రీ వాచకవిశేషణరూప ముడుటఁజేసి దీనినిఁ గొమరాదులలోఁ జేరినదిగా భావించుట యుక్తము. కొమరురాలని ప్రయోగింపరాదుగదా! కొమరితయని స్త్రీ వాచక విశేషణముడుట నాలుశబ్దముతో సమాసము చేయరాదు. రక్కసురాలన్న ప్రయోగము నన్నయాదులలోఁ గన్పించదు. పోతనగారు దీనిని సంస్కృత తుల్యముగా భావించుట పొరిపాటు. ప్రయోగము—

రక్కసురాలు దన్లుకిపె రాలపయన్ సుడిగాలివై చె

10-పూ-421

చుట్టాలకు - కయ్యాలకు:-

భూపాలురతోడ భూరిదిల భవ్యులతోడ భయంబు

దక్క కయ్యాలకు వచ్చినాడు

9-447

అంతః గృష్టుండు చుట్టాలకు శోకంబు లేకుండంజేయు కొఱకును 1-232

సీ చుట్టాలెల్లనుబోయి రాలు మగఁడున్ శోకంబునన్ మగ్నులై 1-309

అని యిట్లు పోతనగారు ముగాగమలోపంబునఁ బూర్వస్వర దీర్ఘముచేసెను. ఈ విధి చింతామణియందును, బాలవ్యాకరణము నందును జెప్పబడినది. 'వికృతౌ క్వ చిచ్ఛలోపోమో దీర్ఘ శ్చ' త ఆది మస్యభవేత్ - (ఆం శ. చిం. అజం-10 కారి, చింతామణి యీ విధి నాచ్చికశబ్దములకే చెప్పినది. వికృతివివేకము - 'ప్రాయశోవై కృతపదేలోపో దీర్ఘ శ్చమారతః' (వికృ. అజం 24 కారికా) ప్రాయ శః అనుటచేఁ దత్సమములందును సీవిధి యరుదుగాఁగల్గునని యాధర్వణీయము సవరించుచున్నది. ఈ చింతామణి వికృతివివేకముల యభి ప్రాయములకు సంగ్రహముగా 'లు ల న లు పరంబగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు' నని సూరి సూత్రించి యీచ్చికశబ్దములతోఁబాటు తత్సమములనఁగూడ నుదాహరించెను. నన్నయగారిలో నిట్టి ప్రయోగములు లేవు తిక్కనలోఁ దత్సమాచ్చిక శబ్దములకు రెంటికిఁ గూడ నున్నవి. గ్రాసవాసో దైన్యంబులు వచ్చునా యరయు సీ చుట్టాలకున్ (ఉద్యో - 1-2) మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రాణానను గలుగంగ (ఉద్యో : 3-45)

పోతనగారు పై తిక్కన ప్రయోగములను బట్టి యిట్టి ప్రయోగములను జేసెను ఇట్టి ప్రయోగములను విరళములనే సూరి చెప్పుటనుబట్టి పోతనగారి ప్రయోగము లాయన పూర్వకావ్యముల నెంత నిశితముగాఁ బరిశీలించెనో దెలుపుచున్నది.

అందుల - అందలి:-

అంద్వాదుల కలిగాగమంబగు నని సూరి సూత్రము. కాని భారతమునంద లిగాగమముతోఁబాటు లగాగమముగూడఁ గన్నించు చున్నది. ఉలగాగమము సమాసేతర స్థలములందుఁగూడఁ గన్నించు చున్నది. ఇభరాజగమన నీ వెందుల కరిగితి (ఆర-2-132) ఎందుండి పచ్చి తిందుల కెందుల కేగెదు. (అది-4-231 ఇవి వ్యస్త ప్రయోగములు. ఏల సురూపభామవయి తెందులదానవు నీవు నావుడున్ (ఆది. 8-152) ఇందుల జీవన మేలనమ్ముదురు తత్త్వజ్ఞః (ఆది 6-248) అలిగాగమమునకు భారతప్రయోగము అందలి మునులెల్ల (ఆది 4 65) తనయందలి యభిలాషయు (ఆర. 4-125) ద్రోణాచార్యుడందలి యిందలి విలుకాండ్రకెల్ల గురుఁడు. (ఉద్యో 4-229, జేరలిచ (ఆం. శ. చిం. సంధి. 11 కారికా) అల్యగమస్సాస్య దండ్వింద్యోః (వికృతి. సంధి. 28 కారికా) చింతామణి చకార స్వారస్యము వలన నులగా నమము గూడ గ్రహింపఁబడినదని భావింపవచ్చును. కొందఱ లిగా గమము నన్నయకు సమృతముగాదని, నన్నయ కృతభారతమునంద లిగాగమములేదనియుఁ బల్కుదురు. నన్నయ భారతమున నున్నట్లు చూపిన ప్రయోగములు యతిసాన ఖచితములుగావు. ఇందుల జీవనమేల నమ్ముదురు - ఈ నన్నయ ప్రయోగమునందు లగాగమము యతి స్థానమునం దున్నది. పోతన భారత ప్రయోగములనుబట్టి యుభయ విధములను బ్రయోగించినాఁడు పొలుచునా చిత్తమందుల యభిప్రాయంబు దెలియంగ లేక నుద్వృత్తులగుచు

3-561

దీనికిఁ బాఠాంతరముగా 'హ' ప్రతిలోఁ బొలుచు నా మాన సాంభోజాత భావంబునని యున్నది. పోతనగారికి సీసపద్యములందుఁ బ్రాసయతి వేయకండుట నియమము. ఈ పాఠాంతర మా నియమమున కనుకూలముగా నున్నది. తొలుతఁ జూపిన పాఠము ప్రాసయతితోఁ గూడియున్నది. కాని యీ రెండు పాఠములును సరియైన పాఠములు గాని భావింపవచ్చును. రెండు పాఠములందును బొలుచుశబ్దము పాద

పూరణార్థకమే. తొలుత నా చిత్తమందులయభిప్రాయంబు దెలియంగలేక నుద్వృత్తులగుచు ననియుండుట ప్రకరణోచితము. అదియే కవిపాతమై యుండనోపును. కావున, బోతనగారు లగాగమమును జేయుట కిది యుదాహరణముగా స్వీకరింపవచ్చును.

విష్ణుదేవునియందుల గతిసిద్ధించు 7-239

నాయందులఁ బక్షపాతంబుగాదు 7-360

వాసుదేవునియందలి ప్రేమయఁ. 7-239

దనుజారి తీలావతారంబులందలి శౌర్యకర్మముల సద్గుణములు 7-240

ఈ విచారణవల్ల, బోతనగారు భాగవతమునందు భాషను యధేచ్ఛముగా వాడలేదనియు, దనకుఁ బూర్వులగు నన్నయాది మహాకవుల గ్రంథములను శ్రద్ధానిష్ఠలతోఁ జరిశీలించి వారికి సమ్మతమైన ప్రయోగములనే యధికముగాఁ జేసియుండెననియు, నెచ్చట నైనను గవాచిత్యముగా స్వతంత్రించి యున్నను, నట్టి ప్రయోగములు భాషాస్వభావమునకు మిక్కిలి తగియున్నవనియు, బోతనకు సమకాలికులును, దరువాతివారును నట్టి ప్రయోగములను గావించియుండుటచేఁ బోతన స్వతంత్రించుటలోని యశాచిత్యము విశదమగుచున్నదనియు, బోతన కిష్టములేని యపప్రయోగములను మనము తేలికగా గుర్తింపవచ్చుననియు, నట్టివి నారపరాజులు భాగవతమునఁ జేర్చిరనియు, బోతనగా రలాక్షణికులు గాదనియు, గొప్పలక్షణవేత్తయనియుఁ దేలిన సారాంశము.

వై రిసమాసములు:-

పోతనగారు వై రి సమాసములను బ్రయోగించిరనియు, నట్లు వై రిసమాసములను వ్రాయుట శివకవి సాంప్రదాయమనియు నొక వాదము సిద్ధాంతప్రాయమై వినిపించుచున్నది. శివకవులమాట యెటులున్నను బోతన వాడినట్లు చెప్పబడిన వై రి పదములలోఁ బెక్కు వీరభద్రదశజయములోను, నారాయణశతకములోను గన్పట్టుచున్నవి. ఆ గ్రంథముల కర్తృత్వమును గుఱించి వివాదముగలదు. భాగవత

మునందున్నట్లు చెప్పబడుచున్న వై రిషదములు మాత్రమే మనకు
బ్రస్తుతములు. ఇవి-

- 1) ఇట్టిమతి
- 2) విరటజా గర్భంబు
- 3) ఒక్కనేత్రుడు 8-607
- 4) వగాయత్తులు 10-పూ-991
- 5) దానవ రామాలు 10-ఉ-374
- 6) పృతిమాటలు 9-394
- 7) ముమ్మాలవిభుడు 10-పూ-542
- 8) మక్కువ విక సితవదనలు 10-పూ-1002
- 9) లలితరూపు 10-పూ-859

వీనిలో మూడవది ఒక్కనేత్రుడు

వీరధారఁ బడఁగనీక యడ్డంబుగాఁ

గలశరంధ్ర మాపఁగానుఁ దెలిసి

హరియుఁ గావ్య నేత్ర హటు కుళాగ్రంబున

నడువ నొక్కనేత్రుడయ్యె నతఁడు.

8-607

దీనికి మూలములేదు. సరికదా! యీ పద్యము తాళపత్ర
ప్రతులలోఁగూడ లేదు. మఱి యిది ముద్రణములోని కెల్లెక్కినదో
దెలియదు. దీనికిఁ బాఠాంతరముగా నేకనేత్రుడని కొన్ని ముద్రిత
ప్రతులందున్నది. ఒక్కనేత్రుడన్న సమాసమునందు మోజుగలిగి
యున్నచోఁ బోతనగారిట్టి ప్రయోగములు మఱికొన్ని చేసియుండ
వలయును. ఇట్టి సందర్భములలోఁ బోతనగా రేకశబ్దమునే వాడుచు
వచ్చినాఁడు. దీనియందు శ్రావ్యతగూడ లోపించినది. కాబట్టి యిది
పోతనగారి స్వహస్తకృతము గాదనుకొనుటయే యుచితము.

వగాయత్తులు—

అత్తలు మామలున్ వగవ నాడితె కోడక నాథులన్ వగా

యత్తులఁజేసి—

10-పూ-991

త్రపా! యత్తులనని వాస్తవములలోఁ బెక్కింటఁ గన్పించుచున్నది. ముద్రాణమునందు 'హ' ప్రతిలో వగాయత్తులననియున్నది. తం. వా. ప్రతిలో శుగా! యత్తులననియున్నది. అకాడమీ వారి ప్రతిలోఁ ద్రపా! యత్తులనియే యున్నది. అకాడమీ ప్రతి బహుతాళ పత్రప్రతుల పరిశీలన ఫలితముగాఁ బట్టి తాళపత్ర ప్రతులకుఁ బెక్కింటికి ననుమతమైన పాఠముగా దీనిని స్వీకరింపవచ్చును. మఱియును నొకే వాక్యములో వగచు ధాతువును బునరుక్తముగా వాడుట శబ్ద దారిద్ర్యమును సూచించును. పోతనగారు శబ్దదరిదుఁడు గాదు. మఱి పోతనగారియందు శబ్దపునరుక్తి లేదా! యన్నచో నవియన్నియు సప్రయోజనములగుట శబ్దదారిద్ర్యమును సూచించునవిగావు.

దానవరామాలు—

ఓ చెల్ల యిట్లు దానవ

రామాలికిఁ జూలునిలిచె రా యిబ్బంగిన్

10-ఉ-374

ఇది 'హ' పాఠము—

ఓ చెల్ల యెట్లులో యీ

రామాలికిఁ జూలునిలిచె రా యిబ్బంగిన్

ఇతి యకాడమీ ప్రతిపాఠము. ఈ మాట లనుకొన్నది యుపాకుమారిని గుఱించి కావలివారలు. 'హ' పాఠములోని యిట్లు శబ్దము వాక్యము నందలి రా! యన్న యాశ్చర్యార్థకముతో నన్వయించుట పొసఁగదు. ఇట్లు చూలునిలిచెరా! యని మఱల నిబ్బంగి ననుకొని యర్థపునరుక్తి, మఱియు నెట్లురా! యని యనుకొనుటలోఁ గావలివారల భయచింతన వ్యక్తమగును. తమకుఁ దెలియకుండ నింత పని యెట్లుజగెరా! యని యాశ్చర్యము వ్యక్తమగును. ఇట్లునుకొనుటలో నర్థములేదు. అది యెట్లో తెలిసినఁగదా యిట్లునుకొనుట! మఱియు రామాలికని యున్నచో చూలును. దానవశబ్ద మధికము.

అకాడమీ ప్రతిపాతము. బహుతాళపత్రపాతములకు సమ్మతమగు
టయేగాక యుక్తతమైనదికూడనగుట గ్రాహ్యము.

విరటజాగర్భంబు—

విరటుచూల్గర్భంబు తం. వా. ప్రతిపాతము. విరటజా
గర్భంబు పెక్కు తాళపత్రములకు సమ్మతమైనపాతము. కాన సరియై
నది. కాని యిది పలువురు విమర్శకులు తలచినట్లు దోషముగాదు.

“భవేద్భువద శబ్దేషు యదేచ్ఛం వర్ణకల్పనా

గ్రామ మానుష్య బిరుద శబ్దానామపి సోమతః॥”

ఈ యాధర్వణోక్తివలన విరటశబ్దముతోడి సిద్ధసమాసఘట
నము వ్యాకరణసమ్మతము. ఇట్టి వైరిపదము దోషముగాదని తాత్ప
ర్యము. నన్నయభట్టకృతంబైన భారతము - మనుమన్మపతి, మన్మ
భూపాలుఁడు తిక్కన ప్రణీతము— మొదలైన ప్రయోగములవంటిదే
యిదియును.

ఇట్టిమతి—

వాయించు వీణ నెప్పుడు

మోయించు ముకుంద గీతములు జగములకున్

జేయించు జెవులపండువు

మాయించు నహా? నిట్టిమతి మరి గలదే!

‘హ’ ‘క’ ‘బ’ ప్రభులలో మతమరి యని పాఠాంతరము
గలదు మత శబ్దము తత్సమము. దానిపై మతుబద్ధమున ‘నరి’ ప్రత్య
యముగాదు. కావున నిట్టి మతిమతి యనునదే సరియైన పాతము.
ఇట్టిమతి యన్నది బహువ్రీహి యనుకొన్నచో వైరిపద మగును.
ఇచ్చట బహువ్రీహి చెప్పకున్నను బాధలేదు. ఇట్టిమతి=ఇంతచక్కని
వివేకము మతియెందై నగలదా? యని యర్థమును జెప్పికొనవచ్చును.
ఇట్టిమతి మతిగలదే! యని కవి ప్రయుక్తపాతమను కొనుటలోఁ దప్ప

లేదు. దకార డకారములకు వ్రాతలోఁగల సన్నిహిత సాదృశ్యము వలన వ్రాతప్రతులలోఁ జొరపాటు జరిగియుండవచ్చును.

లలితరూపు

కనిలోచనరంధ్రమ్ముల

మునుమిడి హరిలలితరూపు మునులోఁ గొనినె

మ్మనములఁ బరిగంభించిరి

తనుమధ్యలు హృదయజనితతాపము వాయన్.

లలితరూపుచును. ఇది ముద్రణస్థాలిత్యమై యుండనోపును. మునుమిడి యని చెప్పిన తరువాత మఱల మునులోఁగొని యనుట పొసఁగదు. హరి లలితరూపమునులోఁగొని యని యుండుట సరి. కాదు కూడ దన్నచో లలితరూపు - అనునది వైరిపదముగాదని సమర్థింప వచ్చును. రూపశబ్దమునకు రూపు అను తత్సమముగూడఁ గన్పించుచున్నది. శరణము - శరణు; రూపము - రూపు; చిత్రరూపులభంగి నిశ్చేష్టితంబులయ్యె సర్వభూతములు. (ఉద్యో. 4-116) ఇచ్చట రూపు శబ్దము సిద్ధసమాసఘటితము. ఇందుచే రూపు - అనునది సంస్కృతసమ మనకఁదీరదు.

మక్కువ వికసితవదనలు -

ఇది యేకదేశాన్వయము. బహువేదఘోషములఁజేసి నిరస్త సమస్తకల్పిపోత్కరులగుచున్నధన్యులు - అని నన్నయగారి ప్రయోగము. మక్కువన్ + వికసితవదనలు, స్థిరపరకత్వమున దుగ్రతలోపము. సమాసముగాదు. కావున నేకదేశాన్వయము.

మమూలవిభుఁడు -

ఇది వైరిపదము గానక్కఱలేదు. మూలవిభుఁడని సిద్ధసమాసము చేసికొని తరువాత ముందు శబ్దముతో విశ్రాంతసమాసమును జేయ

వలయును. మొదటివాడైన మూలవిభుడని యర్థము లభించును. తేడా ముందు శబ్దమునకు సిద్ధసమాసైకదేశములోని కన్వయము చెప్పవలయును. సంధి క్రొత్తాదులకువలె జెప్పికొనవచ్చును.

ప్రతిమాటలు—

అని పలికిన వేల్పుల వెలయాలి ప్రతిమాటల కియ్యకొని. 'ప్రతి' సంస్కృతమున నవ్యయము. ఉపసర్గము. దీనికి దెనుగున వ్యస్త ప్రయోగము మృగ్యము. గ్రంథప్రతియన్న యర్థమునఁ బ్రతిశబ్దము నకు వ్యస్తప్రయోగ మర్వాచీనముకాని, అవ్యయస్వేతదస్యాపి ప్రయోగో విష్ణుశర్మణా" ఈ వికృతి వివేక గ్రంథమును బట్టియు, (సంజ్ఞా - 27 కారిక.) వృధేత్యాది భారతప్రయోగమునుబట్టియు, దీనికి దత్తమరూపత్వము నంగీకరించి మిశ్రసమాసమును జేసికొన వలయును.

ఇట్టి పదముల కన్నింటికిని శాస్త్రీయముగా సమర్థనము చెప్ప వచ్చును.

ఏకదేశాన్వయములు:-

ఏకదేశాన్వయము సంస్కృతమునందును గన్పట్టుచున్నది. శేషషషికిగాని, కారక పదమునకుఁ గాని యేకదేశముతోడి యన్వయము నిర్దోషము. విశేషణమునకు సమాసైకదేశముతో నన్వయము దోషము.

ప్రతియోగి వదా దన్య ద్యదన్యత్కారకాదపి ।

వృత్తి శబ్దైక దేశన్య సంబంధస్తే న నేష్యతే॥

(ముగ్ధ-శ్రీరామ వ్యాఖ్య- 317 సూత్రము)

సంస్కృతమునందలి యీ యుచుగతినిఁ బట్టి అతని కరతలాప మర్ధితములై కర్పియును మహా సుగంధి కుసుమతతులు, (ఆర -

2-197) బహువేద ఘోషములఁ జేసి నిరస్త సమస్త కిల్బిపోత్కరులగుచున్న ధన్యులు (ఆర-1-11) మొదలైనవి నన్నయగారు ప్రయోగించిరి.

సమాసయుగ్భవేదాద్య ఆత్మాదిగవిభక్తిగః (వికృ - హలంత- 13ికారికా, 'సి', 'నా' 'తన', 'మన' మున్నగు పదములకు సిద్ధసమాసగతైకదేశాన్వయము వికృతివివేకము సూత్రించెను.

ఆవసీకరే నీ యనుష పీర్యజితులయి (సభా-1-272)

ఆ 'యీ' యను విశేషణములకు మాత్ర మేకదేశాన్వయము చూపట్టుచున్నది. ఆ నారాయణ పాండవేయగుణ మాహాత్మ్యముల జ్యోత్స్న- (ఆది-3-21 పోతనగారిలో విశేషణములకుఁగూడ నేక దేశాన్వయము గన్పట్టుచున్నది-

సూరిజలగేయమగు రాజసూయ యజ్ఞ

విలసదవబృథస్నాన పవిత్రమైన

3-15

సునాభాఖ్యఁ జెన్నొందు పునచక్రధారావిఖండితోత్ర

మాంగునిఁ జేయ

3-126

పీతరాగులైనట్టి యోగిజన మనః పంకజ విషజ్ఞమూర్తి

3-532

భగ్నంబైన వృష్ణగీవోదయందై

3-983

అన్నమాత్రంబు దక్కం దక్కిన వస్తుస్వాతంత్యము లేదు -

4-638

విశేషణమునకు నేకదేశాన్వయము పోతనకుఁ బూర్వులలోఁ బాల్కురికి సోమనాథుఁడు వాడెను. అల్లివో బసవయ్య! ముల్లోక వంద్య! (బసవ-1-607) మొన్నఁ బల్కించిన ముల్లోకనుతుఁడు (బసవ-2 91 పోతన తరువాతివారుగూడ విశేషణమునకు నేక దేశాన్వయము వాడియున్నారు.

అరయ భూమి కుచాగ్రహారాభమైన శ్రీ తెనాల్యగ్రహార నిర్ణేతపు (పాండు రం. 1-23) వీని యన్నింటికి నన్నయగారి- ఆ రశాధిరూఢుఁడు- (ఆర-2-183) మూలమనఁ దగియున్నది.

చందః ప్రయోగము

నన్నయాదులవలెఁ బోతనయందు ఛందోవైవిధ్య మెక్కువగాఁ గానరాదు. అతఁడు వాడిన వృత్తములు, జాతులు, నుపజాతులుఁ గలిసి మొత్తము 23. అతఁడు శార్దూలము, మత్తేభము, మత్పలము, చంపకము, మత్తకోకిల, తరలము, స్రగ్ధర, మహాస్రగ్ధర, మానిని, లయగ్రాహి, లయవిభాతి, కవిరాజ విరాజితము, బంచచామరము, భుజంగ ప్రియాతము, నింద్రవజ్రము, నుపేంద్రవజ్రము, మాలిని...యను 17 వృత్తభేదములను, గండము, నుత్సాహ—యను 2 జాతిభేదములను, దండకమును, సీసము, నాటవెలది, దేటగీతియను దేశ్యచ్ఛందోభేదములను మూడిటిని మొత్తము 23 ఛందోభేదములను బ్రయోగించెను.

వీనిలో—

వృత్తములు

శార్దూలములు	274
మత్తేభములు	563
ఉత్పలములు	414
చంపకములు	438
మత్తకోకిలలు	34
తరలములు	15
స్రగ్ధరలు	2
మహాస్రగ్ధర	1
మానిని	1
కవిరాజవిరాజితములు	3
లయగ్రాహి	1
లయవిభాతులు	3
పంచచామరము	1
నింద్రవజ్రములు	3
నుపేంద్రవజ్రములు	1

భుజంగవ్రయాతము

మాలినులు

1

3

మొత్తము

1773

దండకములు

2

జాతులు —

కందములు

2288

ఉత్పాదాలు

2

మొత్తము

2290

దేశ్యచ్చందములు —

ఉపజాతులు —

సీసములు

911

ఆటవెండ్రులు

826

తేటగీడులు

288

మొత్తము

1475

వచనములు

2393

దీనినిబట్టి నన్నయాదులవలెనే యతఁడు సంస్కృతచ్చందో భేదములనే యెక్కువగాఁ బ్రయోగించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. అతఁడు ప్రయోగించిన సాంస్కృతికచ్చందోభేదములు 20 కాఁగా దేశ్యచ్చందోభేదములు 3 మాత్రమే. నన్నయాదులుప్రయోగించిన యక్కరలు, తిరువోజలు కాని, శైవకవుల ద్విపదలు కాని, రగడలు, త్రిపదలు చతుష్పదలుగాని పోతన యుపయోగింపలేదు. అతఁడు సాంస్కృతికచ్చందము నాశ్రయించి వ్రాసిన పద్యసంఖ్య 4063 కాఁగా దేశ్యచ్చందములో వ్రాసినవి 1475 మాత్రమే. ఈ లెక్కను బట్టి యతని దేశ్యచ్చందోవిశేషములపై కంటే, సాంస్కృతికవృత్తభేదములయందే యెక్కుడు ప్రీతియని విశదమగుచున్నది. ఈ ఛందో

భేదములన్నింటి నతఁ డెక్కువగా వాడినవి గందములు. తరువాత స్థానము సీసపద్యములకు లభించినది. నన్నయాయాదులందును గందములకుఁ బ్రథమస్థానము. సీసములకు ద్వితీయ స్థానము గన్పించును. వృత్తములలోఁ బోతనగారు ముత్యభేదముల సభిరముగా వాడినాఁడు. చంపకోత్పల శార్దూలములలోఁ బూర్వపూర్వమున కధిక ప్రాధాన్యము గన్పించును. నన్నయాయాదులలోఁ జంపకోత్పలముల కధిక ప్రాధాన్యము గన్పించును సీసములందలి యెత్తుతులను వదలి చూచినచో నతఁడు వ్రాసిన యాటవెలదులు, దేటగీతులును జాల తక్కువ. తక్కిన వృత్తభేదముల నతఁడు మిక్కిలి పరిమితముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. నన్నయాయాదుల వలెనే వచనముల నతఁడు విరివిగా వాడియుండెను. నన్నయాయాదుల వలెనే నతఁడు సాధారణముగాఁ గందము సీసము, ముత్యభేదము, సుత్పలము, చంపకము, శార్దూలము మొదలైనవి వాడియుండెను. పోతనగారు కవిరాజ విరాజితము మూడుచోట వాడియుండెను. ఈ వృత్త ప్రయోగమునందు నతఁడొక వైశిష్ట్యమును జూపించెను.

కవిరాజ విరాజితమునందు నన్నయగారి రేకయతినిఁ బాటించి పఁగాఁ దిక్కనాయలు యతిత్రయమును పాటించిరి. అప్పకవ్యాదులు యతిత్రయమును జెప్పిరి. పోతనగారు నన్నయగారి తిక్కన లక్షణముల రెంటినిఁ గుచ్చియె త్తి యొకపద్యమును, గేవలము నన్నయగారి లక్షణములతో, రెండు పద్యములను రచించెను.

అరయగ వై న్యుని దక్షిణ హస్తమునందు రమారమణీసుమనో -

హరులలితాయుధ చిహ్నము పాదములందు నమగ్ని హలాంకుశభా -

స్వరకులిశ ధ్వజి చాప సరోరుహ శంఖ విరాజిత రేఖలు వి -

స్ఫురగతి నొప్పఁ బితామహముఖ్యులు చూచి నవిస్మయలై మణియున్

(4-439)

దీనియందు నన్నయవలెనే పోతనగారు పదునాల్గవ యక్షరము నకు యతివేసెను. మూడవచరణమునందు— యతి త్రియము యాధృ

చ్చికము. దశమస్కంధోత్తర భాగమునఁ బోతనగారు రెండు కవితాభి-
విరాజితములను వ్రాసెను —

చరణములం గనకస్ఫుటసూపురజాలము-

ఘల్లనుచున్ జెలఁగన్

గరములఁ గంకణముల్ మెఱయన్ నలిఁగొనసి

యాడఁ గుచాగ్రములన్

నదులు నటింపఁ గురుల్ గునియన్ విలసన్మణి

కుండలకాంతులు వి

స్ఫురిత కపోలములన్ బెరయన్ వ్రజసుందరు-

లందఱు మందగతిన్

(10-ఉ-484)

దీనియందుఁ బూర్వ పద్యమువలెనే పదునాల్గవ యక్షరమున
యతి వ్రయు క్తమైనది. కాని —

చనిబలభద్రుని శౌర్య సముద్రుని సంచిక-

పుణ్య నగణ్యునిఁ జం

దనపునసార పరీరతుషార సుధారుచి కాయ

విధేయు సుధ

శనరిపుకండమ సన్మణిమండమసార వి

వేకువకోట మహా-

త్మునిఁ గవి గోపికలోపికలేక యదు వ్రభు

నిల్లవి రుక్మలికన్,

(10-ఉ-485)

దీనియందుఁ బ్రథమ తృతీయ చరణములందు నన్నయ
లక్షణము ననుసరించి 'యేకయతి (14వ, యక్షరము)యు, ద్వితీయ
చతుర్థ చరణములందుఁ దిక్కన లక్షణము ననుసరించి యతిత్రయము
(1-7-14వయఃములు)ను వ్రయు క్తములు. ఇదియొక చమత్కార
మైన ప్రయోగము.

మానినీ వృత్తము—

పోతనగారు మానినీవృత్తమును దశమస్కంధమునఁ బూర్వ భాగమున నొకపర్యాయము వాడియున్నాఁడు.

కంచనకుండల కాంతులు గండ యగంబునఁ

గ్రేఖృక్షకన్ జడపై

మించిన మల్లెల మేలిమితావులు మెచ్చి మ-

దాకులు మిన్ననరా-

సంచిత కంకణహార రుచుల్ జెలువారఁగఁ

బై వలువంచలమిం-

చించుక జారఁగ నిందునిభానన యేగెఁ గు

మారుని యింటికినై

నన్నయ మానినీవృత్తము నందుఁ బదమూడవయక్షరమునే యతిఁ జేసినాఁడు అప్పకవియు నేకయతినే చెప్పెను. ఛందోదర్పణ కారుఁడు యతి చతుష్టయమును జెప్పినాఁడు. (1-7-13-19వ యక్షర ములు) తిక్కనగారు కొన్నిసందర్భముల నేకయతిని, నొక చోట యతి చతుష్టయమును వాడినాఁడు. పోతనగారు తిక్కనగారి యా యొక్క సందర్భమును బురస్కరించుకొని నాల్గయతులను వాడినాఁడు—

దండకము--

పోతన తృతీయ స్కంధముననొకమాట, దశమస్కంధ పూర్వ భాగమున నొకమాటను దండకమును వ్రాసెను. రెండింటియందును దగణములు, సంత్యమున గురువ్రతోఁ గూర్చబడినవి. పోతనగారి తక్కిన సాంస్కృతికచ్చందోవిశేషములందు నియమభేదము కన్పించదు.

సీసములు—

పోతనగారి భాగవతమునందుఁ దక్కినయన్నిపద్యములన్నింటి కంటఁ బరిశోధనా విషయమున సీస పద్యమున కెక్కువ ప్రాముఖ్య

మున్నది. ఆంధ్రకావ్యములలో నే యితర గ్రంథమును, భాగవతమంత శిథిలము కాలేదు. భాగవతమునందుఁగల గ్రంథపాతములను గుఱించి మఱియొక చోట వివరించితిని. సీసపద్యపరిశీలనము గ్రంథపాతములను గుర్తించుటలోఁ బ్రముఖముగా నుపయోగింపఁ గలదు —

పోతనగారికి సీసములేకాక యాటవెలఁదులను, దేటగీతులను గూడ యతులతోనే వ్రాయవలయునను నియమము కలదు. ఈ నియమము నన్నయాదుల సీసపద్యరచనా నియమములకంటెఁ గడుకఠోరమైనది. ఈ నియమము ప్రథమస్కంధము నం దంతటను, ద్వితీయస్కంధమున 93 పద్యములవఱకు, సప్తమాష్టమ నవమ దశమ స్కంధ పూర్వభాగములందంతటను గన్పించుచున్నది. ద్వితీయస్కంధమునఁ దక్కిన భాగముఁ దృతీయ చతుర్థ స్కంధములందును, దశమస్కంధోత్తరభాగము లందీ నియమ మెడనెడఁ గన్పించుచున్నది. ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థస్కంధములందు, దశమ స్కంధోత్తర భాగమునందు నారయపూరణ మెక్కువగాఁ గలదను ప్రవాదమును నీ విషయము ధ్రువపఱచుచున్నది. మఱియును దక్కిన స్కంధములందీ నియమ మెచ్చటెచ్చట బాధితమైనదో పరిశీలించినచో నారయ చేయి యాయాస్కంధములం దెంతెంతయున్నదో తెలిసికొనవచ్చును. ఈ కింద నీ నియమము బాధితమైన సందర్భములు వివరముగా నొసంగుచుంటిని. ప్రథమ స్కంధమున నీ నియమము రెండు చోట్ల మాత్రమే బాధితమైనది. ఆ చోటులందును గూడ నొక్కొక్క చోటునందే ప్రాసయతి ప్రయుక్తమైనది. తక్కిన పద్యములన్నియయినా నియమము నిర్బాధము.

ద్వితీయస్కంధమున 93 పద్యమువఱకును యతిసీసములు. ఈ లోపలనున్న 16 సీసములను యతిసీసములు ద్వితీయస్కంధమునందొక ప్రాసయతి గలవి 12 పద్యములు రెండు ప్రాసయతులు గలవి. 9 పద్యములు. మూడు ప్రాసయతులు గలదొక పద్యము. నాలుగైదు ప్రాసలుగలవి 3 పద్యములు, 2-క పద్యము నారయ స్వయం

ముగా వ్రాసినట్టిది. విశిష్టాద్వైతానుసారి. తక్కిన యొడు పద్యములు
యతినియమము గలవి. వీనితో మొత్తము యతిసీసములు 21. ఈ
స్కంధమునందలి మొత్తము సీసముల నలువది యేడింట నారయ
వ్రాసినది, ఒకటి తీసివేయగాఁ దక్కిన 46 సీసములలో 21 సీసము
లలో యతి నియమముగన్నట్టుచున్నదిగాదా! తక్కిన వానిలోఁ బ్రాస
యతి యొకేసానముగలవి 12. రెండు స్థానములగలవి 9. మూడు
ప్రాసములుగలవి 1. అంతకంటె నెక్కుడు ప్రాసలుగలవి శి పద్యములగుట
బోతనగాని నియమము ధ్రువపడుచున్నది.

తృతీయస్కంధము-

యతి సీసములు	25
ఒక ప్రాస గలవి	35
రెండు ప్రాసలు గలవి	51
మూడు ప్రాసలుగలవి	15
అంతకంటె నెక్కుడు ప్రాసలుగలవి	12

చతుర్థస్కంధము

యతి సీసములు	34
ఒక ప్రాసగలవి	71
రెండు ప్రాసలుగలవి	39
మూడు ప్రాసలుగలవి	19
అంతకంటె నెక్కుడు ప్రాసలుగలవి	11

పంచమ స్కంధము

యతి సీసములు	47
ఒక ప్రాసగలవి	—
రెండు ప్రాసలుగలవి	—
మూడు ప్రాసలుగలవి	—
అంతకంటె నెక్కుడు ప్రాసలుగలవి	—

అష్టమ స్కంధము

యతి సీసములు	80
ఒక పాసగలవి	8
రెండు పాసలుగలవి	7
మూడు పాసలుగలవి	1
అంతకంటె నెక్కుడు పాసలుగలవి	—

నవమ స్కంధము—

యతి సీసములు	47
ఒక పాస గలవి	10
రెండు పాసలు గలవి	6
మూడు పాసలుగలవి	2
అంతకంటె నెక్కుడు పాసలుగలవి	—

దశమస్కంధము - పూర్వభాగము—

యతి సీసములు	146
ఒక పాసగలవి	5
రెండు పాసలుగలవి	1
మూడు పాసలుగలవి	—
అంతకంటె నెక్కుడు పాసలుగలవి	—

ఒక దానికిఁ బాఠాంతరముచేత నియమము చెల్లును. ఒక సీసమునందు మూతము సీసపద్యము నొల్లు చరణములఁ బ్రాస యతులు, నెత్తుగీతియందు యతులును గలవు.

దశమస్కంధము - ఉత్తరభాగము—

యతి సీసములు	38
ఒక పాసగలవి	32
రెండు పాసలుగలవి	21

మూడు పాశ్రముగలవి

22

అంతకంటె నెక్కుడు పాశ్రముగలవి

25

ఇట్లు విచారణము మీద పోతనగారి సీసపద్యములందలి నియమ స్వరూపమును నిర్ణయింపవచ్చును. ఈ నియమము బాధితమైన స్థలములందుఁ బరుల దిద్దుబాటులను, భూరణములను నియమానుసారముగాఁ దేలికగా సవరింపవచ్చును. కావునఁ బోతనగారి పాత నిర్ణయము నందీ నియమమునకుఁ బ్రాముఖ్యము గలదు.

య తు లు

పోతనగా రఖండయతిని, ఉ-ప్ర యతిని, ఋ-రు యతిని, ఋ-ఉ యతిని, ద్రు-దేయతిని వాడియున్నాఁడని విమర్శకులభావన. వీనిలో నఖండయతి పోతనకు సమ్మతమేయని నిష్కర్ష గాఁ జెప్పవచ్చును. కారణమేమన నఖండయతులు యత్కించిత్సంస్కారమునకుఁ బాల్పడిన ప్రథమ సప్తమాప్తమనవమస్కంధములందును, దశమస్కంధ పూర్వమునను ధారాశముగాఁ గన్పడును.

ఉదాహరణములు—

లోకర - తైకారంభకు భక్తపాలన కళా సంరంభకున్ (1-1-భాగ)

- వి లో క నో -

దంచితాకృతులయ్యుఁ గాంతలు దంభచేష్టల మాధవున్ (1-261)

- మ మ్మ ని -

లాండ్ర నంతముఁ బొందకుండగ లాలనంబున మీరు మా (1-300)

నరుఁడు నెఱైన విమాయ నగుచునుండు (10-పూ-558)

- క న్ను ల -

క విలార్థ లాభంబు గలుగుచుండు (10-పూ-1701)

ఓ-పు యతి - ఉ-పు-యతి

ఇని తృతీయ చతుర్థ స్కంధములందును, దశమస్కంధోత్తర భాగమునందును గన్పించుచున్నవి.

ఓలిమై కర్మజీవుల నుద్ధరించుట - (3-838)

పొడ . పును పంచనప్రమి యోజనములు (4-137)

కా

పున నిది దక్కనన్య వరమొల్లఁ బయోరుహపత్రలోచనాః

ఉ డి గి తి వట్లగా పున దానఁజేసి (4-366)

ఇవిగాక మఱి పదునొకండు స్థలములలో నీ యతి నకాడమీ ప్రతి సంపాదకులు గుర్తించిరి. కాని యివియన్నియు నధిక సంస్కారమునకుఁ బాల్యడిన స్కంధములనుండి యుదాహృతములు. అల్పసంస్కారమునకు లోబడిన స్కంధములలో నిట్టియతులు కన్పించుట లేదు.

ఋ-రు యతి

దు-ష్కృతులంద్రోతురు కాలచక్రమహితాస్త్రేంద్రట్టి (10-ఉ-1328)

అకాడమీ సంపాదకుల యుదాహరణమిది. ఇట్లుదహరించి యిది 'తం-వా' లోను వ్రాతప్రతులలోనున్న పాఠము. 'మహితాస్త్రి బట్టి' యని 'హ' ప్రతిలో మార్పు. మార్పనవసరము. మహాకవుల ప్రయోగములున్నవని యకాడమీ ప్రతిలో సంపాదకులు తీర్పుఁ జెప్పిరి. కాని యకాడమీవారి ప్రతిలో 'మహితాస్త్రిబట్టి' యన్న పాఠమునే స్వపచనవ్యాఖ్యముగా స్వీకరించిరి. అకాడమీ ప్రతి బహుతాళప్రతులకు సమ్మతమైనదని సంపాదకులు వ్రాసిరి. వ్రాతప్రతులలోఁగూడఁ బెక్కింట 'మహితాస్త్రిబట్టి' యనియే కన్పించు

చున్నది. పీఠికలో సంపాదకులు చెప్పినట్లు 'మహితాస్తు'ండ'న్న పాతము వ్రాతప్రతులలోనున్నచో దానిని వారేల స్వీకరింప లేదన్న ప్రశ్న యప్రతిసరూ ధేయముగా నిల్చిపోవును. ఈ యొక్క యుదాహరణముగాక మఱియొక యుదాహరణము లభింపలేదు మఱియు నిది దశమోత్తరభాగమునం దుండుటగూడ గమ్యార్హము.

ఋ_ఉ-యతి

మృదుల పక్వాన్న భోజనములను మాని

అన్న యుదాహరణము నారయ రచితమైన యేకాదశస్కంధమునందలిది. ఋ_రుయతి దానితోఁ గల బాంధవ్యమునుబట్టి యిది నారయకృతముగా నూహించుటలోఁ దప్పలేదు.

పోతనగారు పలుతావులందు ఋ_రి యతిని వాడియున్నాడు.

దృష్టంబులును నా చరితములనగుచుచు (4-491)

వృధివిఁ గాన నవతరించితి (10-పూ-122)

దీనినిఁబట్టి పోతనగారికి ఋ-రి సంబంధమిష్టముగాని, ఋ-రు సంబంధ మిష్టముగాదని తెలియుచున్నది.

దు_దె యతి

దు_హిః తనూభవుండు ననుదెంచుట కాత్మఁ బ్రియోదమొందుచున్ (10-ఉ-1266)

రు ద్రినియందలి సత్త్వగుణము దెలియుట కొఱకై (10-ఉ-1267)

బహుప్రతులకు సమ్మతమైన పాత మిదియే. అకాడమీ ప్రతి పాతముగూడ నిదియే. అకాడమీప్రతిసంపాదకులు పీఠికలో దీనిని గూర్చి చర్చించుచు 'దంజనగరం' వారి వ్రాతను, గవి దృహిణ శబ్దముగా భావించియుండునన్న దానిని ఖండించినారు. కాని యాపద్యము క్రింద నధస్సూచికలో మఱల వారే దృహిణయని కవి భావమై,

యుండునని స్వవచనవ్యాఘాతముగా వ్రాసిరి. పీఠికలో వీరు దీని యందు ఋ-రు సంబంధమునుబట్టి పోతన యతి చెల్లించియుండునని వ్రాసిరి. పోతన ఋ-రులకు యతి చెల్లించినాఁ డనుట నిశ్చయము గాదు ఋ-రిలకు యతి చెల్లించి ఋ-రులకుఁ గూడ సామ్యము గ్రహించినాఁడనుట విరుద్ధము. పైగా నిట్టి యతి యీ శ్లోకమునందే రెండుచోట్ల నున్నది ఇది నారయకృతమేయనుట లెస్స. ఈ యతులను పోతనయే వాడియుండునను నూహకంటె నారయచేర్చి యుండునని భావించుట సకారణముగా నుండును. పోతన లాక్షణికులకు సమ్మతముగాని యఖండయతి నొక్కదానినే వాడియున్నాఁడని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

స్నాన-త యతి-

తరుణికి మంగళ స్నానంబు పేయింతు

(8.269)

స్నానశబ్ద ముచ్చారణమునందుఁ దకారయుక్త మగుటను, దద్భవరూపము తానమగుటను దీనికిఁ దకారముతో యతి పోతనగారు చెల్లించి యుండవచ్చును. శ్రీనాథుండు కూడ నిట్టి యతిని వాడి యున్నాఁడు. స్నానముచేసి ధాతపరిధానముదాల్చి-కాని పోతనగారు శ్రీనాథునిఁబట్టి దీనిని వాడియున్నాఁడని నిశ్చయముగాఁ జెప్పటకు వీలులేదు. ఈ పోలిక కాక తాళీయము.

రేఫ-లకారములకు మాత్రమేగాక డకార లకారములకుఁ గూడ యతి కన్పించుచున్నది.

లేమ యూరున రోమ రేఖ మెఱపె

10-పా - 71

రేఖాశబ్దమునకు లేఖాయని రూపాంతరము గలదు. కావున నిది సద్దోషము.

వ. ౧౩ కౌక్యోన్నతిఁ బారిజాత మిలకున్ లీలాగతిందెచ్చె

3-125

దీనిని రేఫలకారయతి యన నక్కఱలేదు. న-ణలకు సరసయతి యని చెప్పదగును.

నా దీ ప్రికాళముచేత లీలనెఱుగ

3.902

లీల సుమమ్మనాడీ మార్గగతుడనై

10-6-1210

ఈ యుదాహరణముల రెండింటి లకార డకారములకు యతి కన్పించుచున్నది.

న — జ — యతి

నామరూపగుణాది సంఖ్యానమేతు

3-14

తద్భవవ్యాజవిశ్రమమని యప్పకవి దీని నొప్పుకొన్నాడు. కాని నన్నయాదులం దిది కానరాదు. నన్నయవలెనే పోతనకూడ జకారమునకు జకారమునే యతివేయు స్వభావముగలవాడు. ఇట్లు నకారముతో యతి ప్రథమాదిస్కంధములందుఁ గానరాదు.

యతిభంగములు - ఛందోభంగములు

అది | గాక సృష్టి దుష్కర్మవృత్తి - అకాడమీ పాఠమున ఛందోభంగము. అది | గాక యాసృష్టి దుష్కర్మవృత్తి యను వావిళ్ళ పాఠము గ్రాహ్యము.

4-31

అగు హవిస్సులఁ దృప్తి నందిన గతినచే

తనమైన హతాశనముఖంబు

4-591

అకాడమీ పాఠమున ఛందోభంగము 'యాహుతాశన ముఖంబు' ను వావిళ్ళపాఠము గ్రాహ్యము.

హర్యశ్వమునకు సమాదరమున(దూర్పు)

4-674

అకాడమీపాఠము. వావిళ్ళపాఠముకూడ నిట్లే యున్నది. యతిభంగము దుర్వారము.

సోమరూపాయ తేజోబలాధ్యాయ

స్వయంజ్యోతిషేదురంతాయకర్మ

4-702

దురన్యాయకర్మయను వావిళ్ళ పాఠమునం దర్థ సంగతిలేదు. కాన గ్రాహ్యముకాదు అకాడమీ పాఠమున యతిభంగము దుర్వారము.

వర్త్యసేఽఖిల ధర్మదేహాయచాత్మనే

4-703

అకాడమీ పాఠమున యతిభంగము. వర్త్యసేఽఖిల ధర్మదేహాయచాత్మనే యను వావిళ్ళపాఠము గ్రాహ్యము.

ఈ కుమారవరుల నేరీతిఁబోచునో యవనియనుచు

4-823 అ. పృ.

వరుల నేరీతిఁబోచునో యరసియనుచు - వావిళ్ళ పాఠము. అకాడమీ పృతిలో యతిభంగము. వావిళ్ళపాఠములోఁ బ్రాసయతి. రెండును గ్రాహ్యముగాదు. ఈ చరణము సీసపద్యమందలి యెత్తుగీతి లోనిది. పద్యమంతయు యతులతోడ నున్నది. పోతనమతమును బట్టి యిచ్చటఁగూడ యతియే యుండవలెను. వరుల నేరీతిఁ బ్రోచునోవనిత యనుచు నుండుట సరి.

అన్నపునిచేఁ బ్రజావిసర్గమునందు

4-910 అ. పృ.

పాఠమున యతిభంగము. అన్నపునిచేఁ బ్రజావిసర్గావసరము - అను వావిళ్ళపాఠము గ్రాహ్యము.

న న్నొప్పితి విస్మిరో యిదియు బీరమె

10-పూ-158 అ. పృ.

నొప్పింపగనిసిరో యిదియు బీరమె యని వావిళ్ళపాఠము. నొప్పించివిస్మిరోయని - తం వారి పాఠము. అకాడమీ పాఠమున యతిభంగము. వావిళ్ళపాఠమున నన్వయభంగము. తం వారి పాఠమునఁ బ్రాసభంగము.

గొబ్బునవెడలించె వామకరపద్యమునన్
యతిభంగము.

10-ఉ-452 అ. పృ.

దుర్దాంతభూరి భుజావిజృంభణుడై మహిజముపూని (మత్త)

10-ఉ-548 అ. పృ.

దీనిని దకార దకారముల కఖండయతిగా భావింపవలెను. ఇది లాక్షణిక సమ్మతముగాదు.

దాహాబలా : వాక్యందై శతసాయకాలినవి మాయంతేసివం దేవతా

అ. పృ. 10-ఉ-560

దీనికిఁ బాతాంతరములేదు. యతిభంగము దుర్వారము.

అర్థి మొలనూళ్ళు మెఱయఁ బియ్యదలు జాఱ

10-ఉ-790

పయ్యెదశబ్దముగాని, పయ్యదగాదు పయ్యదయను పాఠమున యతి సరిపోవును గాని శబ్దదోషము దుర్వారము.

చన్నులు జిలుగు కంచలల నఱుమ

అ. పృ. 10-ఉ-799

కంచెశబ్దముగాని కంచగాదు. ఇట్టి వ్యావహారికరూపములతో యతి కూర్పుటలు, యతిభంగములు మొదలైనవి పోతనగారి కిష్టమే యని చెప్పటకు బలమైన యాధారములేదు. అకాడమీప్రతి పీఠికలో భాగవతకవులు వాడుకభాషను ధారాళముగా నుపయోగించుకొని నట్లు, ఛందోబద్ధముచేసినట్లు సిద్ధాంతము చేయఁబడినది.

పొడుపుకొండమీదఁ బొడిమిది మొదలుగా

10-పూ-802

జాలములనుండి ముత్యాల కాసలొలుక

10-ఉ-672

చన్నుల జిలుగు కంచలలనఱుమ

10-ఉ-797

చరణంబులు నీపవాట్ల కావనిరతుల్

11-15

అని నాలుదాహరణములుగూడ నీయఁబడినవి. కాని యకాడమీ ప్రతి పాఠములందీ వ్యావహారిక రూపములను గ్రహింపక యథస్థూచికలో నుదాహరించినారు.

చన్నులజిలుగు కంచలలనఱుమ యన్న దానిని విడచి తక్కిన వానికిఁ బాతాంతరములనే గ్రహించినారు. బహువ్రాతప్రతులకు సమ్మతమైన పాఠమునే గ్రహించితమని యకాడమీప్రతి సంపాదకుల శిష్యముగదా ! వ్రాతప్రతులకు సమ్మతమైన పాతాంతరములు సుశబ్ద సహితములై కన్పించుచుండగా నవియన్నియుఁ బరిష్కర్తలు దిద్దిన వనుటయు, గవినమ్మతములుగావనుటయు నెట్లు కదురును ? కానిచో నట్టివానినే వారు గ్రహించుట విరుద్ధముగాదా ? నిజముగా వ్యావహారిక

రిక భాషారూపములు పోతనాదుల కిష్టమైనచో నిట్టిరూపములు చెద
గంగ గన్వింపనేల? మఱియుఁ దక్కినవారిమాట యెట్లున్నను బోతన
గారికిట్టి రూపము లిష్టముగాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ప్రథ
మాదిస్కంధముల నుండి యిట్టి దొక్కశబ్దమే చూపబడుట గమనా
ర్హము. ఇట్టిరూపము లన్నియు నారయాదుల పూరణములకుఁ
జాల్యుడై భాగములందే గన్వించుట విశేషము.

లాక్షణికులు సమ్మతించని యతులను గుఱించియే ప్రస్తావించి
తిని. పోతనగారు నిష్కర్షగా వాడినాఁడని చెప్పఁదగిన దొక్క యఖండ
యతిమాత్రమే. అఖండయతి నన్నయాదులకుఁ గూడ సమ్మతమే.
భీమకవి, చిత్రకవి, పెద్దన, తాతంభట్టు, అధర్వణుఁడు, ముద్దరాజు
రామన, కూచిమంచి తిమ్మన మొదలైన లాక్షణికులు వెక్కు రఖండ
వడినిఁ జెప్పినారు. కాని వీ రుభయపథులనుగూడ చెప్పటచే నఖండ
వడి క్వాచిట్క-మని వీరియభిప్రాయము గావచ్చును. అప్పకవి యఖండ
వడి నొప్పకొనలేదు. కావునఁ దనకుఁ బూర్వు లఖండవడి కిచ్చిన
యుదాహరణములన్నియుఁ బ్రక్షిప్తములని యాక్షేపించి పాఠాంతరము
లను గల్పించెను. కూచిమంచి తిమ్మనాదులు భారత ప్రయోగములను
జూపించిరి. అప్పకవి వాని నన్నింటిని నిరాకరించి దిద్దుబాట్లు చూపి
నాఁడు. వానిలోఁ గొన్ని స్త్రీకింద నిచ్చుచున్నాను.

చూవె మనంజునఁ దలంచుచుండెద నెప్పుడున్ భా-ఆది, 5-135

ఏ । మన్నఁగొఱంతలేదు మణిమండన ముఖ్యములైన కానుకల్
(భా. రా. యా. 14?)

మార్గమున జరింపంగానమ, అమతీ నీకన్న కొడుకులట్లరయ
(భా-ఉ. 2. 74)

సత్తము । స్మరుఁడగుచున్న వానిదివి జారి
(భా-ఆ. 6-307)

అప్పకవి దిద్దనివి మఱికొన్ని భారతప్రయోగములు-

నామనమార దీనిఁగనినప్పుడు (భా-సౌ-296)

జి, నావః పురజనులు హస్తినాపురమనకున్ (భా-అశ్వ 4-93)

వానిభ : రత్న సీతండోకరుండు నాజనుమహత్వాప్తిన్,

(ఎఱ్ఱ-హరివం. పౌ-1-9)

ఇట్టివి బహుశ్రయోగము లప్పకవీయ భావప్రకాశికయందు శ్రీ రావూరి దొరసామిశర్మగారు చూపి యఖండపడి సర్వాంధ్రకవి సమ్మతమని నిరూపించిరి. అఖండపడి నన్నయాయల కావ్యములను తెన్నగాఁ బరిశీలించినవాడగుట పోతనగారు స్వీకరించెను. తక్కిన యలాక్షణికములైన యతులు పోతనగారికి సమ్మతములుగావు. పోతన గారి కవిత్యము లాక్షణికము గాదన్న ప్రవాదమునందు సత్య మావం తయు లేదు

ప్రాసలు -

పోతనగారు సాధురేఫ శకటరేఫములకుఁ బ్రాసగూర్చినట్లు కన్పించుచున్నది. సప్తమస్కంధము 194, 202 పద్యములు. ఇట్టి రేఫ సాంకర్య మధికముగాఁ బరపూరణమునకు లోఁబడ్డ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ స్కంధములందు, దశమస్కంధోత్తర భాగమునందును మిక్కి టముగాఁ గన్పించుచున్నది. పృథమసప్తమాష్టమనవమస్కంధము లందు, దశమస్కంధపూర్వభాగమునందీ సాంకర్యములేదు. పాఠఁడు లేచి - 7-194 ఎఱుంగడు జీవనౌషధము - 7-202. ఈ రెండుదాహ రణములు మాత్రము కన్పించుచున్నవి.

సంయుతా సంయుత ప్రాసము:-

నీ కిప్పుడు గానంబడె

నా కులకును సురగపతి పివాకులకైన్

నాకులివ్వన్ దలపోయను

రాకుండు మదీయ రూపమ్యత్వంబుల్

3-323

ఈ పద్యమునందు రేఫసంయుక్తముతోఁ బ్రాస కనిపించు చున్నది. తం. వా. ప్రతిలో 'వాకొనగ'నని పాఠాంతరమున్నది. ఇది తృతీయస్కంధములోని దగుట గమనార్హము.

పోతన ద్విపాసలు, త్రిపాసలు, చతుష్పాసలు. పంచపాసలు కూడ వాడియున్నాడు.

ద్విపాసలు—

పోదను బ్రహ్మణుండు యదువుంగవు వీటికి 10-పూ-1726

చెప్పదు తల్లికిన్ 10-పూ-1727

త్రిపాసలు—

తుడువదు కన్నులన్ 10-పూ-1728

చంపుదుమే నిలింపులను 10-పూ-170

చతుష్పాసములు—

భూషణములు చెవులకు 10-పూ-1682

చూడవదేమి గారవపు చూపుల 10-పూ-655

పంచపాసలు—

వెఱచిన వాని 1-154

నవరసమిలితం వా కేవలం వా పుమర్థం :

పరమ మిహ ముకుందే భక్తియోగం వదంతి॥

నిరుపమసుఖ సంవిద్రావ మస్మత్స్వ దుఃఖం

తమ హమభింతస్యైకాత్రదృష్ట్యావ్యనశ్చి॥

5. భా గ వ త తత్త్వ ము

సా త్వ తమ తము.

భక్తియో గము.

భక్తిర సము.

సాత్త్వతమతము

(భాగవత తత్త్వము—భక్తియోగము).

శ్రీమద్భాగవతమునకు సాత్త్వతసంహిత యని పేరు.

“అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తియోగ మధోక్షజే ।

లోకస్యాజానతో విద్వాంశ్చక్రే సాత్త్వక సంహితామ్ ।

అని భాగవతము చెప్పుచున్నది. భాగవతమునఁ బలుతావుల భగవంతుడు సాత్త్వతపతిగాఁ బేర్కొనఁ బడినాఁడు

“తస్మాదేకేన మవసా భగవాన్ సాత్త్వశాం పతిః ।

శ్రీతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ ధ్యేయః పూజ్యశ్చ నిత్యశః॥”

సాత్త్వత (సాత్త్వత్) శబ్దమునకు శ్రీధరయతీంద్రు లిచ్చిన నిర్వచన మిట్లున్నది. “సచ్చబ్దేన సత్త్వమూర్తి ర్భగవా న భిధీయతే స ఉపాస్య తయా విద్యతే యేషామితి. సత్త్వంతో భక్తాః, తతః స్వాధ్యేజ్. రాక్షసవాయసాదివత్. తస్యచా శ్రవణమార్షం, తదేవం సాత్త్వత ఇతి భవతి. తేషాం పతిః పాలకః— సచ్చబ్దమునకు సత్త్వ మూర్తియగు భగవంతుడని యర్థము. ఆయన యుపాస్యఁడుగాఁ గలవారు సత్త్వంతులు. అనగా భక్తులు. సత్త్వచ్చబ్దమున కంటె స్వాధ్య మున నణ్ ప్రత్యయము వచ్చి సాత్త్వతుడగును. బహువచనరూపము ‘సాత్త్వతాః’ యని కాపలసియుండును— కాని మూలమునందు ‘సాత్త్వతః’ యని యున్నది. అందుచేత నణ్ ప్రత్యయాశ్రయణమార్ష మని గ్రహింప బలయును.

సచ్చబ్దమునకు సత్త్వమూర్తి యనిగదా శ్రీధరులు చెప్పిన యర్థము. సత్త్వమూర్తియనగా నేమియో విచారితము. ఈ శబ్దము నకు రెండు విధముల సర్థము చెప్పఁదగును. సత్త్వం=సత్ + త్వం + మూర్తిః=స్వరూపం యస్య. సచ్చబ్ద ముపలక్షకము. సచ్చిదానంద స్వరూపుడని యర్థము. సత్ + త్వ యని విభాగించి ‘త్వ’యనునది

తద్ధితప్రత్యయముగా గ్రహింపవలయును. ఇది పరమేశ్వర స్వరూప ప్రతిపాదకమగు నర్థము.

రెండవయర్థము-- సత్త్వం=సత్త్వగుణః మూర్తిః=శరీరముపాధి రుపలబ్ధిసానంవా యస్య. యని, ఇట్లు రెండువిధముల విగ్రహించుట శ్రీధర సమ్మతము. సత్త్వమనగా సత్త్వగుణము. అది మూర్తిగాఁ గలవాఁడు. మూర్తియనగా శరీరమనిగాని. యుపాధియనిగాని యుపలబ్ధిసానమనిగాని యర్థము. ఇట్లు రెండర్థములు చెప్పటలోని స్వారస్యమిది. మొదటి పక్షమున భగవత్స్వరూపమును జెప్పి, రెండవ పక్షమునఁ దదుపలబ్ధి మార్గమును జెప్పట. భగవంతుఁడు సచ్చిదానంద స్వరూపుఁడు. సత్త్వగుణ మాయన యుపలబ్ధి స్థానము. మొదటి విగ్రహము తత్త్వపరమగుట సిద్ధ వస్తు ప్రతిపాదకము. రెండవ విగ్రహ ముపాసనామార్గపరమగుట ధర్మప్రతిపాదకము ఈ యర్థము బలవంతముగా లాగి చెప్పినది కాదనుట కే క్రింది యుపసత్తులను బరిశీలింపఁ గోరుదును.

సాత్త్వత శబ్దమునకుఁ బర్యాయముగ భాగవత శబ్దము శ్రీమద్భాగవతమునందు ధారాళముగా వాడఁబడియున్నది.

“మన్యే సురానాగతవతాన్ ప్రసిద్ధీశే

సంరంభ మార్గాభి నివిష్ట చిత్రాన్ ।

యే సంయుగేఽచక్షత తార్క్ష్య పుత్రః-

మంసే సునాభాయుధమా పకంతమ్॥

(భాగవతమ్ 3-2-24)

ననుభాగవతానేన భగవా ననుగృహ్యంతీతి ప్రసిద్ధమ్. సత్యమ్. అసురానప్యహం భాగవతానేనమన్యే. యతో భాగవతా ఇవతేఽపి భగవద్ధ్యానాభినివేశేన భగవంత మపరోక్షం పశ్యంతీత్యాహ—
పై శ్లోకమునకు శ్రీధర ప్రతీక.

పరమేశ్వరుని యందుఁ గోధాభినివిష్టచేతస్కులైనను, రాక్షసులుకూడ భాగవతులే. ఏలనన యుద్ధమందు గరుత్మంతుని మూపువై

నెక్కి, చక్రధారియై విహరించు పరమేశ్వరుని వారు దర్శింపఁ గలుగు చున్నారని శ్లోక తాత్పర్యము. ఇట్టి ప్రయోగములు పరశ్చతములు గలవు. సాత్వత శబ్దముకంటె భాగవత శబ్దమే ప్రసిద్ధమనుట నిర్వివాదము.

ఇప్పుడీ భాగవత శబ్దమున కర్థమేమియో విచారించుము. “భగవతః ఇమే భాగవతాః భక్తాః”యని గదా వ్యుత్పత్తి చెప్పవలయును! భగవంతునియొక్క జనులు భాగవతులు. అనగా భక్తులు. భగవంతుఁడనగా భాగవతమిట్లు చెప్పచున్నది.

వదంతి తత్తత్త్వ విదవత్త్వం యజ్ఞాన మవ్యయం ।

బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి కత్యతే॥ (1-2-12)

దీనికి శ్రీధరుల వ్యాఖ్య— బౌద్ధనిషదైరబ్రహ్మేతి, హైరణ్యగర్భైః పరమాత్మేతి, సాత్వతైర్భగవానిత్యభిధీయతే.

అద్వయమైన జ్ఞానమే యీ తత్త్వము. దానినే తత్త్వవిదులు బ్రహ్మమనియు, బరమాత్మయనియు, భగవంతుడనియుఁ జెప్పుదురు. ఒకే తత్త్వము నద్వయజ్ఞాన స్వరూపము నౌపనిషదులు బ్రహ్మమనియు, హైరణ్యగర్భులు పరమాత్మయనియు. సాత్వతులు భగవంతుఁడనియుఁ జెప్పుదురని శ్రీధరుల వివరణము ఉక్తరీతిచే నౌపనిషదులు బ్రహ్మమే సాత్వతుల భగవంతుఁడని తేలినది.

భాగవతమునకుఁ బ్రయతమమైన మఱియొక పర్యాయ పదము ‘వాసుదేవుడు’

“యేనైవాహం భగవతో వాసుదేవస్య వేధ సః ।

మాయానుభావమవిదం యేనగచ్ఛంతి తత్పదమ్॥” (1-5-31)

“సత్త్వం వికుద్ధం వసుదేవ శబ్దకం

యదీయతే తత్ర పుమానపావృతః ।

సత్త్వే చ తస్మి నృగవా న్వాసుదేవో

మౌఢోక్షజో మే నమసా విధీయతే ॥

(4-3-23)

సతీదేవితో శంకరుడన్న మాటలు — శ్రీధరులవ్యాఖ్య —

విశుద్ధస్తత్వ మస్త్యకరణం సత్త్వగుణో వసుదేవ శబ్దితం=వసుదేవ శబ్దేనోక్తం కుతః-యత్=యస్మాత్. తత్ర=తస్మిన్ త్వేపుమాన్వాసు దేవః, అపావృతః=అపగత మాచృతంయస్మా త్సః, అయమర్థః- వసు దేవే భగవతి ప్రతీయత ఇతి హి వాసుదేవః పరమేశ్వరః ప్రసిద్ధః సచ విశుద్ధే సత్త్వే ఈయతే. ప్రతీయతే అతః ప్రత్యయార్థేన ప్రసిద్ధేన ప్రకృత్యర్థో నిర్ధార్యతే తతశ్చ వాసయతి దేవమితి వ్యుత్పత్త్యావా, వసత్యస్మిన్నితివా వసుః; దీప్యతే ద్యోతత ఇతిదేవః వసుభిః= పుణ్యైర్దీప్యతే= ప్రకాశత ఇతివా వసుదేవ శబ్దవాచ్యం శుద్ధ సత్త్వం, తతః కిమిత్యత ఆహ— సత్త్వేచ తస్మిన్ మే, మయా నమస్కారేణానువిధీయతే. ఆశ్చర్యతే- ఇత్యర్థః... విశుద్ధమైన యంతఃకరణము ననగా సత్త్వగుణమును వసుదేవ శబ్దము చెప్పును. ఎందుచేత విశుద్ధ సత్త్వమునం దపగతావరణుడై వాసుదేవుడు ప్రకాశించును గాబట్టి- దీని యభిప్రాయమిది- వాసుదేవ శబ్దమునకు వసుదేవునియందుం బ్రతీయమానమగువాడని వ్యుత్పత్తి చెప్పవలయును గదా! వాసు దేవుడనగా బరమేశ్వరుడని ప్రతీతి. ఈ ప్రసిద్ధుడైన వాసుదేవుడు విశుద్ధసత్త్వమునందుఁ బ్రదీయమానుఁ డగుచున్నాడు. ఇతఁడు ప్రత్యయార్థము. ప్రసిద్ధమైన ప్రత్యయార్థముచేతః బ్రకృత్యర్థ మిట నిర్ధార్యమాణమగుచున్నది. ప్రకృతి వసుదేవ శబ్దము. ఉక్త కారణముచేత నీ శబ్దమునకు దేవునికి వాసమైనదియని గాని, దేవుడు వసించునట్టిది యనిగాని, వసువులచేత ననగాఁ బుణ్యములచేత దీపించు నట్టిది యనిగాని వ్యుత్పత్తి చెప్పి శుద్ధసత్త్వమని యర్థము చెప్పవలెను— అట్టి శుద్ధసత్త్వమునందుఁ బ్రకాశించు వాసుదేవునకు నిత్యము నమస్కారము చేయుచుందునని శంకరుని వాక్యము.

ఇట్లు భాగవతమునకుఁ బ్రయత్నముమైన 'భగవద్వాసుదేవ' శబ్ద ములలో మొదటిదానికి సచ్చిదానంద స్వరూపుడని తత్త్వపరమైన యర్థమును, రెండవదానికి విశుద్ధసత్త్వమునందుఁ బ్రకాశించువాడని యుపాసనాపరమైన యర్థమును మూలగ్రంథోక్తగ్రీకము, వ్యాఖ్యా

నోక్తరీతి చేతను గూడ నేర్పడుచున్నవి. ఇట్టి యర్థద్వయమును సత్త్వ మూర్తియన్న విశేషణము నుభయవిధముగ విశ్లేషించి చెప్పకొనుట మూలకర్తృవ్యాఖ్యాతభిప్రాయానుసారి యని సుస్పష్టమేగదా! ఇందువల్ల నాత్మతత్త్వ ముపాస్యతత్త్వస్వరూపము నుపాసనా మార్గమును గూడ నిర్దేశించుచున్నది గాన నేతన్మతమునకీ నామ మత్యంతముచిత మనందగును.

ఇది యే యభిప్రాయమును మూలకారుఁడు భాగవత ప్రారంభమున మొదటి రెండు శ్లోకములలో స్పష్టపఱచినాఁడు—

“జన్మద్యస్యయతోఽన్వయాది తతశ్చార్థేష్వక్షిః స్వరాట్!

తేనే బ్రహ్మ హృదాయ ఆదికవయే మహ్యంతి యత్సూరయః॥

తేజోవారి మృదా యథా వినిమయో యత్ర తిస్రగ్గో మృషా ।

ధామ్నాస్వేన నదా నిరస్త కుహకం సత్యం పరం ధిమహి ॥

(భాగవతమ్ 1-1-1)

ఆకాశాది కార్యములం దనుపర్తన వ్యాపర్తనముల వలన నెవనివలన నీ విశ్వమునకు జన్మ స్థితి భంగములు కలుగుచున్నవని నిశ్చయింపఁదగునో. — సూరిజనులను గూడ సర్థనిశ్చయమున మోహితులను జేయునట్టి వేదమును జతుర్ముఖున కెవఁడు హృదయమునఁ బ్రచోదనము గావించెనో, యెవనియందు భూతేంద్రియ దేవతారూపమైన తిస్రగము తేజోవారికాచాదులయం దన్యోన్యభాసమురీతి మృషమైనను, సత్యమన్నట్లుగా భాసించునో, స్వకీయ తేజస్సుచేత నెవఁడీ మాయాకమైన విశ్వమును దిరోహిత మొనరించునో, యట్టి స్వయం ప్రకాశుఁడును, సచ్చిదానందస్వరూపుఁడు నైన పరమేశ్వరుని ధ్యానింతుము. —

పరమేశ్వరుని సత్యస్వరూపుఁడనుట స్వరూపలక్షణము— విశ్వజననాది కర్తృత్వము తటస్థ లక్షణము. స్వరాట్— స్వయం ప్రకాశుఁడనుట స్వతస్సిద్ధజ్ఞానత్వము. చతుర్ముఖునకు వేద ప్రచోదనము చెప్పటచే బుద్ధివృత్తి ప్రచోదకత్వమును జెప్పఁబడినది.

మృహస్పతి యెవనియందు సత్యమన్నట్లు భాసించునోయనుట పరమేశ్వరుని పరమార్థసత్యత్వనిశ్చయమునందు హేతువును బ్రతిపాదించుట. స్వకీయతేజస్సుచే మాయాకవిశ్వతిరోధాన మొనరించుననుట బ్రహ్మజ్ఞానము చేతనే ముక్తియని చెప్పుట.

ఈ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన యర్థము గాయత్రీ మంత్ర ప్రతిపాదితమగుట భాగవత పురాణమునకు గాయత్ర్యాఖ్య శ్రీపరబ్రహ్మవిద్యారూపత్వము సిద్ధించుచున్నది. 'యః; ధీమహి' యన్న పదద్వయమువలనఁ బ్రత్యక్షముగను, స్వరాడాది శబ్దములవలనఁ బరోక్షముగను గాయత్రీమంత్రగతపదసామ్య మూహింపఁ దగినది. మత్స్యపురాణమున నీ యర్థమిట్లు చెప్పఁబడినది —

“యత్రాదికృత్యగాయత్రీం వర్జ్యతే ధర్మ విస్తరః :

వృత్తాసుర వధోపేతం తద్భాగవత మిష్యతే॥”

ఇందుచేత భాగవతమునందు గాయత్రీమంత్ర ప్రతిపాదిత వస్తువే ప్రతిపాదితమైనట్లు సుస్పష్టమే కదా! మరియును ‘జన్మాద్యసృయతః’— యని బ్రహ్మసూత్రములందలి తొలి సూత్రమును గ్రహించి శ్లోకరచన చేయుటవలన నౌపనిషదికతత్త్వమే భాగవతమునందుఁ బ్రతిపాదితమైనదని చెప్పఁదగును గదా ఈ నౌపనిషదికతత్త్వమునే సాత్త్వికులు భగవంతుఁ డందురని పూర్వము నిరూపితమైనది.

రెండవశ్లోకము —

“ధర్మః పోజ్జిత కైతవోఽకృ పరమో నిగృత్సరాశాం సతాం :

వేద్యం వాస్తవమత్య వైశివదం తాపత్రయోన్ములకమ్ :

శ్రీమద్భాగవతే మహాముని కృతే కింవా పరైరీశ్వరః :

సవ్యోహృద్యవదుద్యతే సుకృతిభి శ్శుభ్రామ భిస్త్రిత్యజాత్॥

ఫలాభిసంధిరూపకైతవ రహితమైనట్టియు, నీశ్వరారాధన లక్షణమైనట్టియు, బరమ ధర్మమందు నిరూపితము. నిర్మత్సరులైన సత్పురుషులకిందుఁ దాపత్రయము నమ్మాలించు వాస్తవ వస్తువు తెలియఁదగినది. మహాముని విరచితమైన శ్రీమద్భాగవత మున్నప్పుడు

తక్కిన శాస్త్రములతోఁ బనియేమి? ఈ గ్రంథమును శుశ్రూషించు పుణ్యాత్ముల హృదయములో నీశ్వరుఁడు చిక్కును. వాస్తవ వస్తువనగాఁ బరమార్థభూతమైన వస్తువు ఈ మాటకు శ్రీధరులు చెప్పిన స్వారస్య మిట్లున్నది— “వస్తునోఽంశో జీవాః, వస్తునశ్చక్తిర్మాయా, వస్తునః కార్యం జగచ్చ, తత్సర్వం వత్స్వేవ, న తతః పృథగితి వేదితవ్యం”— జీవమాయా జగత్తులు పరమార్థమున నొకటేవస్తువు. భాగవత శుశ్రూషవలనఁ దెలిసికొనఁ దగినది సిద్ధవస్తువే కనిపించు సృష్టి యదార్థస్వరూపమని, సృష్టి యథార్థ స్వరూపము మనకుఁ దెలియదు; పరమార్థ స్వరూపము మనకుఁ దెలియదు. తెలియదుకావుననే చెప్పవలయుట. లేనిచో సిద్ధవస్తువును గుఱించి చెప్పట యేల? మనము చూచునది సిద్ధవస్తువునే గదా! చూచుచుండగాఁ దెలియ మియేమి! ఔను! మనము చూచునది సిద్ధవస్తువునేగాని, దాని యదార్థ స్వరూపమును జూడలేకున్నాము, వస్తుస్వరూప మొకరీతి నుండగ మనకు మఱొకరీతిగఁ గన్పించుచున్నది. ఇట్లు కన్పించుటకుఁ గారణమేమి? యథార్థము తెలియక పోవుటకుఁ గారణ మజ్ఞానము గదా! అదియే కారణము. అట్లు తెలియక పోవుటవలన నవ్వుమేమి? తెలియక పోవుట వలన బహ్వనర్థములున్నవి. ఈయనర్థములు మువ్వధములు. వీనినే తాపత్రయమందురు. సిద్ధవస్తుజ్ఞానమువలన నీ యజ్ఞానముఁ దత్కార్యమగు తాపత్రయముఁ దొలగిపోవును. ఎందుచేత? ఈ యథార్థవస్తువు సచ్చిదానందాత్మకమైన పరమేశ్వరుఁడు కాఁబట్టి యిందు భయకారణము లేదు. దుఃఖకారణములేదు. మఱి యీ యథార్థవస్తుజ్ఞానమెట్లు గలుగును? యథార్థవస్తువనగా నీశ్వరుఁడు గాన నీశ్వరానుగ్రహము వలననే యీశ్వర స్వరూప జ్ఞానము కలుగునని చెప్పవలయును. ఈశ్వరానుగ్రహమెట్లు కలుగును? ఈశ్వరారాధన వలనఁ గలుగును. కావున నీశ్వరారాధన లక్షణమైన ధర్మము పరమధర్మము. ‘భాగవతమునందుఁ బరమ ధర్మము నిరూపితమైనది. వాస్తవవస్తువందు వేద్యము. భాగవత శుశ్రూషువుల హృదయమున నీశ్వరుఁడు చిక్కును. ఈ మూడు వాక్యముల పరస్పర సంబంధ

విచారము చేతఁ బైనఁ బేర్కొన్న యర్థమంతయు సిద్ధించుచున్నది. ఇట్టి రెండు శ్లోకములందును సాత్వత శబ్ద విచారమునందు నిరూపితమైన యర్థమే తత్త్వస్వరూపము. నుపాసనా మార్గము పతిపాదితమైనది. భాగవతగ్రంథమునం దంతటను సమాస వ్యాసరూపమున నీ యర్థమే నిరూపితమైనది.

1) సమాసరూపము -

1) భగవంతుఁడైన బాదరాయఁడు గ్రంథ కరణమున కుపకమించుట.

"బహ్మనద్యాః సరస్వత్యాః ఆశ్రమః పశ్చిమే తతః ।
శమ్మాప్రాసి ఇతిఖ్యాతః ఋషీణాం సత్రవర్ధనః॥
తస్మిన్మృత్యాశ్రమే వ్యాసో బదరీషండ మండితః ।
ఆసీనోఽప ఉపస్మశ్య పరిణి దవ్యా మనస్స్వయమ్॥
భక్తియోగేన మనసి సమ్యక్స్పృహితేఽచురే ।
అపశ్యత్పురుషం పూర్ణం మాయాంచ తదపాశ్రయామ్॥
యాయా సంమోహితో జీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకం ।
పరోఽపిమనుతేఽనర్థం తత్కృతం చాభిపద్యతే॥
అనర్థోవశమం సాక్ష ద్భక్తియోగ మదోక్షతే ।
లోకస్యాజానతో విద్వాంశ్చక్రే సాత్వత సంహితామ్॥
యస్యాం వైఖ్రాయమాజాయాం కృష్ణే పరమపురుషే ।
భక్తిరుత్పద్యతే పుంసః శోకమోహ భయాపహా॥"

(1-7-2-7)

బ్రహ్మనదియైన సరస్వతీనది పశ్చిమ తటమున బదరీషండ మండితమైన శమ్మాప్రసాదమును ముఖ్యాశ్రమమునందు వ్యాసుఁ డాసీనుఁడై జలోపస్పర్శచేసి మనస్సును గుదురు చేసికొనెను. భక్తియోగముచే నిర్మలము, నిశ్చలమైన మనస్సునందుఁ బూర్ణుఁడైన పరమేశ్వరుని, యతని నాశ్రయించియున్న మాయను, మాయచేత సమ్మోహితుఁడగుట తాను దద్వ్యతిరిక్తుఁడయ్యు గుణత్రయాత్మ

కుండనని తలచి గుణత్రయ కృతమైన యనర్థముల నొంది సంస్కృతి పరాయణుడగు జీవుని, దాదృశానర్థ ముపశమింపజేయు భక్తి యోగమును దర్శించినాడు ఈ యంతయు స్వయముగాఁజూచి యిది యేమియు నెఱుగని లోకము నుద్ధరించు తలంపుతో సాత్వత సంహిత యగు శ్రీ భాగవతమును నిర్మించినాడు.

జీవుడు సంస్కృతి దుఃఖమును బొందుటకుఁ గారణమేమి! గుణత్రయాత్మకుడు గాకున్నను గుణత్రయాత్మకుడ ననుకొనుట. ఇందుకుఁ గారణమేమి! మాయచేత మోహితుడగుట. ఈ మాయ యెక్కడిది! ఈశ్వరుని శక్తి— (ఆయన నాశ్రయించుకొని యున్నది.) అనర్థము వచ్చుటకుఁ గారణము భ్రాంతి— (తానుగానిది తాననుకొనుట) భ్రాంతిహేతువు మాయ. మాయ యీశ్వరాస్థానము. భక్తి యోగమువలన నర్థమెట్లు తొలగును! భక్తియోగమువలన నీశ్వరానుగ్రహము కలిగి భ్రాంతిహేతుపగు మాయ తిరోహిత మగును. అపుడున్న వస్తు వున్నట్లు గన్పించును. ఇదియే జ్ఞానము. ఉన్నవస్తు వీశ్వరుడే. వ్యాసునకు భక్తియోగము వల్లనే మనసు నిర్మలము, నిశ్చలము కై యందుఁ బూర్ణుడైన పరమాత్మ కనిపించినాడు. భక్తియోగము మనసును నిర్మలమును నిశ్చలమును జేయును నిర్మలము, నిశ్చలమునగుటయే సత్త్వ గుణము. రజస్తమో గుణములు మనోమలములు చిత్తచాంచల్య హేతువులు. భక్తి యోగము వీనిఁ దొలగించును. ఇట్టి శ్లోకము లందు భాగవతార్థము సంక్షేప ముగాఁ జెప్పబడినది. ఈ సందర్భమున శ్రీధరుల వ్యాఖ్యకూడ నిట్లే యున్నది -

తదనేన శ్లోకేన భాగవతార్థస్సంక్షేపతో దర్శితః తదుక్తం భవతి విద్యాశక్తిః- మాయా, నియంతా- నిత్యావిరూఢత పరమా నంద స్వరూపః సర్వజ్ఞసర్వశక్తిరీశ్వరః- తన్నాయయా సమ్మోహితః తిరోభూత స్వరూపః తద్విపరీతధర్మాజీవః- తస్యచేత్వరథక్త్యై లబ్ధ జ్ఞానేన మోక్ష ఇతి— తదుక్తం విష్ణుస్వామినా—

హ్లాదిన్యా సంవిద్యాశ్చష్టః సచ్చిదానంద ఈశ్వరః ।

స్వావిద్యాసంవృతో జీవః సక్షేశ నికరాకరః ॥

తథా — సతఃకో యద్వశే మాయా సజీవో యస్తయార్దితః ।

స్వావిర్భూత పరానందః స్వావిర్భూత సుదుఃఖభూః॥

స్వాదృగుత్త విపర్యాస భవభేదజఙ్గళచః ।

యన్మాయయాజుషన్నస్తే తమిమం నృహరింసుమః॥”

“ఈశ్వరుడు విద్యాశక్తి, మాయానియామకుడు, నిత్యా విర్భూత పరమానందస్వరూపుడు, సర్వజ్ఞుడు సర్వశక్తి. జీవుడు తన్నాయా సమ్మోహితుడు. తిరోభూత స్వరూపుడు, తద్విపరీత ధర్ముడు. కాబట్టి యతని కీశ్వరశక్తివలన జ్ఞానలాభము కలిగి యందు వలన మోక్షము కలుగును —

విష్ణుస్వామి విష్ణుసంహితయం దిట్లు చెప్పినాడు — ఈశ్వరుడు దానంద స్వరూపమగు జ్ఞానముతో, గూడినవాడు. (విద్యాశక్తి) సచ్చిదానంద స్వరూపుడు, జీవుడు స్వకీయా విద్యా (భాంతి) సంవృతుడు, సర్వానర్థములకు జోపైనవాడు.

గ్రంథాంతర ప్రమాణమిట్లున్నది — మాయ వశమునగలవాడు, నిత్యానందస్వరూపుడు నగువాడు దీశ్వరుడు. ఆ మాయచే బాధింపబడువాడు, నిరంతర దుఃఖభూమియు నగువాడు జీవుడు. ఎవని మాయవలన జీవుడు భ్రాంతిబొంది సంసరణ దుఃఖముల ననుభవించుచున్నాడో, యట్టి నృహరిని సుతింతుము —”

2. సంక్షేపభాగవతము —

చతుర్ముఖునికి బరమేశ్వరుడు పదేశించిన చతుర్శ్లోకి భాగవతము.

“అహ మేవాసమేకోఽగ్రేనాన్య ద్య త్సదసత్పరం ।

పశ్చాదహం యదేతచ్ఛయోఽపశ్యేత సోఽస్మహమ్॥

ఋతేఽర్థం యత్ప్రతీయేత సప్రతీయేతచాత్మని ।

తద్విద్యా దాత్మనో మాయాం యథాభాసో యథాతమః॥

యథా మహాంతి భూతాని భూతేషూచ్ఛావచేష్యను |
 పవిత్రాన్య ప్రవిష్టాని తదాతేషు నతేష్యహమ్ ||
 ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్యం త త్వజిజ్ఞాసురాఽఽత్మనః |
 అన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం యతాన్యైతన్వై త్ర సర్వదా ||
 (భాగ-2-9-33-36)

సృష్టికి బూర్వము నేనొక్కడనే యుంటిని. స్థూలసూక్ష్మ ప్రపంచములుగాని, వానికి గారణమగు ప్రకృతి (ప్రధానము)గాని, మఱియొకటి నాకంటె వేరైన దీషన్నాత్మమును లేదు. సృష్టియనంత రమీ విశ్వమంతయు నేనే. ప్రళయానంతరము మిగులునది గూడ నేనే. (ఇట్లనాద్యంతఃడ ననుటచే బరిపూర్ణఃడనని చెప్పినట్లయినది.) ద్విచంద్రాదికమువలె లేని యర్థము భాసించుటకు గ్రహమండల గతుఁడైన రాహువువలె సున్నయర్థము తోచకపోవుటకును గారణము నా మాయయని తెలియుము. మహాభూతములు భౌతికపదార్థములయంద ప్రవృత్తిములైనను నవివోలెఁ మవిష్టములై దోచుచున్నట్లు భూతభౌతిక పదార్థములందు నే నుంటిని తత్వజిజ్ఞాసువునువాఁ డన్వయవ్యతిరేకముల చేత నెల్లచోటుల నెల్ల కాలముల నేదియుండునో యదియే యాత్మ స్వరూపమని దెలియవలయును. అన్వయము—కార్యములందుఁ గారణ రూపమున ననువర్తనము. వ్యతిరేకము—కారణావస్థయందువానికంటె పరిరేకముగా నుండుట. ఇట్లే—జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయమందు నాక్షిరూపమున ననువర్తనము—సమాభ్యాదులందు వానిఁ (జాగ్ర) దాదులకంటె వ్యతిరేకముగానుండుట వ్యతిరేకము—

ఆత్మసర్వాము నిత్యమైనది. సర్వవ్యాపకమైనదని యన్వయ వ్యతిరేకములవలన నిశ్చయింపవచ్చును. ఎట్లన భూతములు (ఆకా శాది) కారణములు, భౌతికములు (ఘటపటాది) కార్యములు. భూతములు భౌతికములందనువర్తించియున్నవి కార్యములందుఁ గారణ మనువర్తించియుండును. (కుండలన్నింట మట్టి యనువర్తించి యుండునుగదా) అట్లే యాత్మ కారణరూపమున సర్వకార్యములందు నను

వర్తించి యున్నది. ఇది యన్వయస్వరూపము - వ్యతిరేకము. భూత భౌతికములగు కార్యములు సృష్టికిఁ బూర్వము, ప్రళయానంతరమును లేవు - కార్యములు లేకపోయినను గారణముండును. (ఘట సృష్టికిఁ బూర్వమును, ఘటనాశమున కనంతరమును గారణమైన మృత్తున్నది గదా!) అత్త కారణముగాన, సృష్టికిఁ బూర్వమును, బ్రళయానంతరము నుండును. ఇట్లే యవసా తయమునఁ గారణమైన యాత్మ సాక్షి రూపమున నుండుటచే నన్వయము - అవస్థాత్రయముదాటిన సమాధ్యాదులందు నాత్మ సద్భావముచే వ్యతిరేకము —

ఇట్లు నిత్యము సర్వవ్యాపకమునై నయాత్మనా స్తవపస్తువై నను బ్రతీయమానమగుట లేదు. నశ్వరమగుట నవా స్తవమగు భూతభౌతిక కార్యజాతము ప్రతీయమానమగుచున్నది. దీనికిఁ గారణము మాయ. కనుక సృష్టి మాయాకార్యము. ఉన్నది యాత్మపదార్థమే. ఇది తత్త్వ విజ్ఞానము. ఈ తత్త్వవిజ్ఞాన మెట్లు కలుగును? పమేశ్వరుఁడు బ్రహ్మతో నన్నమాటయిది - “తద్దైవ తత్త్వవిజ్ఞాన మస్తుతే మ దను గ్రహాత్” (2-9-32) ఈశ్వరానుగ్రహము వలననే తత్త్వవిజ్ఞానము కలుగును. ఈశ్వరానుగ్రహము భక్తియోగము వలన కలుగును - ఇది పరమేశ్వరుఁడు చతుర్ముఖునికిఁ జతుశ్లోక రూపమున సంక్షేపముగా నుపదేశించిన తత్త్వము - దీనిని కొంచెము విస్తరించి చతుర్ముఖుఁడు దశలక్షణ లక్ష్మితమైన భాగవత పురాణరూపమున నారదునికిఁ జెప్పెను. నారదుఁడు సరస్వతీ తటమున బ్రహ్మశాస్త్రనపరుడగు వ్యాసునికి, నతఁడు శుకునికి, నతఁడు పరీక్షితునకు నుపదేశించిరి.

కించి ద్విస్తర భాగవతము

భాగవతమునందు దశలక్షణములు—

“అత్రసర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణమూతయః |

మన్వంతరేశానుకథా నిరోధో ముక్తి రాశయః ||

దశమస్యవిశుద్ధ్యర్థం నవానా మిహ లక్షణం।

వర్ణయంతి మహాత్మానః శ్రుతేనార్థేన చాం జనా॥”

(2-10-12.)

1. సర్గము, 2. విసర్గము, 3. స్థానము, 4. పోషణము 5. ఊతులు, 6. మన్వంతరములు, 7 ఈశానుకథలు. 8 నిరోధము, 9. ముక్తి, 10. ఆశ్రయము. ఈ పదిలక్షణములలో దశమలక్షణమైన యాశ్రయము ప్రధానము. ఆశ్రయ విశుద్ధ్యర్థమనగా తత్త్వజ్ఞానార్థమై తక్కిన నవలక్షణముల స్వరూపము విచారము చేయఁబడినది. కావున నిందు శాస్త్రభేదదోషము ప్రసక్తముగాదు—

ఇట్టి దశలక్షణ వర్ణన మీ గ్రంథమునందు సృష్ట్యాదిస్థానము లందు శ్రుతిప్రతిపాద్యరూపమునఁ బ్రత్యక్షముగను, దత్తదాఖ్యానము లందుఁ దాత్పర్యవృత్తిచేతను వర్ణింపఁబడినవి— గ్రంథాంతరములఁ బురాణము పంచలక్షణమని చెప్పఁబడినది—

సర్గశ్చ పృథిసర్గశ్చ వంశో మన్వంతరాణి చ।

వంశానుచరితంచేతి పురాణం పంచలక్షణమ్॥

ఈ పంచలక్షణములు తక్కిన లక్షణములకు గ్రాహకములని చెప్పకొనవలయును—

ఈ దశలక్షణముల కర్థమిది—

1. సర్గము:- ఆకాశాది పంచమహాభూతములు- శబ్దాది పంచ తన్మాత్రాలు- ఏకాదశేంద్రియములు — మహాదహంకారములు — ఇవి సర్గము - పరమేశ్వరుఁడు త్రిగుణములయొక్క పరిణామమువలన వీనిని సృష్టించెను.

2. విసర్గము:- పౌరుషము— పురుషుడనగా వైరాజుఁడు, చతుర్ముఖుఁడు. ఆయనసృష్టి చరాచరాత్మక మైనది. విసర్గము—

3. స్థానము:- స్థానమనగా స్థితి. వైకుంఠవిజయమే స్థితి. అనగా భగవంతుడవతరించి జగత్పాలనము (సృష్టములకుఁ దత్తన్మర్యాదా పాలనముచే నుత్కర్షణ కలిగించుట) చేయుట యని యర్థము -

4. పోషణము:- స్వభక్తుల భగవంతుడనుగ్రహించుట పోషణము.

5. ఊతులు - ఊతులనగాఁ గర్మవాసనలు.

6. మన్వంతరములు:- మన్వంతరాధిపతుల ధర్మములు -

7. ఈశానుకథలు - పరమేశ్వరుని యవతారానుచరితములు - తదనువర్తులగు మహానుభావుల చరితములు -

8. నిరోధము - పరమేశ్వరుఁడు యోగనిద్రాగతుఁడు కాఁగా జీవుఁడు పాధులతోఁగూడ లయముపొందుట -

9. ముక్తి:- అవిద్యాకృతమైన కర్మత్వ భోక్తృత్వా ద్యన్యధారూపమును విడచి స్వరూపమగు బ్రహ్మస్థితి నందుట ముక్తి.

10. ఆశ్రయము - సృష్టి లయము లెవనివలన జరుగుచున్నవో, యతః శాశ్రయము - బ్రహ్మ; పరమాత్మశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడునట్టి వాఁడు -

ఆశ్రయ స్వరూప మీ క్రిందివిధముగా నవరోక్షానుభవముచే స్పష్టము చేసికొనఁదగును -

ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికభేదముచే నొకఁడే పురుషుఁడు త్రివిధముగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు -

ఆధ్యాత్మికుఁడనగాఁ జక్షురాదికరణాభిమానియగు ద్రష్ట. అనగా జీవుఁడు. ఇతఁడే చక్షువాద్యదిష్టాతయగు సూర్యాద్యాధిదైవికుఁడు. ఈ యుభయులకు భేదముకల్పించు చక్షుర్లోకాదిచే

నుపలక్షితమైనదియు, నృశ్యమునకు దేహ మాధిభౌతికుడు. ఈ త్రితయ మనిశ్యసాపేక్ష సిద్ధమగుట యనాత్మపదార్థము. ఎట్లన - దృశ్యము లేక దృక్కును, ద్రవ్యము సిద్ధింపదు. దృగ్విప్లవసిద్ధి దృశ్యాపేక్షా ధీనము -

ఇట్లే ద్రవ్యలేక దృక్విప్లవత్తికారకుడగు నధిష్ఠాత సూర్యుడు సిద్ధింపడు. సూర్యుడులేక దృక్కు ప్రప ర్తించదు. దృక్కులేక దృశ్యము సిద్ధింపదు. ఇట్లే త్రితయము స్వసిద్ధికై తక్కిన యుభయము నపేక్షించుటచేఁ బరస్పర సాపేక్షకములు. ఈ త్రితయమును నాలోచనాత్మకమైన జ్ఞానముచే నెవడు సాక్షిరూపముననుండి తెలియుచున్నాడో యతడు స్వాశ్రయుడగుట నీ త్రితయమునకు గూడ నాశ్రయుడగుటను నాత్మపదార్థమగును -

ఈ విషయము భాగవతమున మతీయైకచోట నిట్లు చెప్పబడినది -

“దృగ్నాప మార్గం వపురత్రరంధ్రే
పరస్పరం సిద్ధ్యతి యస్స్వతఃఖే
ఆత్మాయదేహమపరోయ ఆద్యః
స్వయానుభూత్యాళిల సిద్ధి సిద్ధి॥”

ఇది యత్కించిద్ విస్తరరూపమైనభాగవతము -

అతివిస్తర భాగవతము

భాగవత సంప్రదాయ ప్రవృత్తి రెండువిధములు. ఒకటి. నారాయణుడు బ్రహ్మకు చతుశ్శ్లోకి రూపమున సంగ్రహముగా నుపదేశించిన భాగవతమును బ్రహ్మ నారదునకు దశలక్షణ లక్షితముగా గొంత విస్తరించిచెప్పెను. నారదుడు వ్యాసునకు జెప్పెను. రెండు, శేషుడు సనత్కుమారాది మహర్షులకీ భాగవతము నతి విస్తా

రముగా జెప్పెను. ననత్కుమారుడు సాంఖ్యాయనున, కతడు పరాశర బృహస్పతులకు జెప్పెను. పరాశరునకు బులస్త్వుడు పురాణ సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడవగుదని వరమిచ్చినాడు. తండ్రియగు శక్తి మహర్షిని రాక్షసుడు భక్షించుటచే గుపితుడై పరాశరుడు రాక్షససత్ర) మారంభింప వసిష్ఠుండతని నివారించెను. స్వసంతతి రక్షింపఁ బడుటఁ బులస్త్వుడు సతుష్టుడై పరాశరునకు బూర్వోక్త పరమిచ్చెను. పరాశరుడి భాగవత మహాపురాణమును మైత్రేయునికిని వ్యాసునకు నుపదేశించెను.

పుర్వోక్తదశలక్షణములే తృతీయాది ద్వాదశస్కంధ పర్వం తము దశస్కంధములలో నతివిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినవి. తృతీయ స్కంధమునందు సర్గము - పరమేశ్వరుని యీక్షచే బ్రకృతిగుణము లకు త్విభకలిగి బ్రహ్మాండము సంభవించినది. ఇట్టి బ్రహ్మాండ సంభవము సర్గము.

సృష్టికి బూర్వము పరమాత్మయొక్కడే యుండెను. ద్రష్టృ దృశ్యాత్మకమగునట్టి యితర ప్రపంచమేమియులేదు. పరమేశ్వరేచ్ఛా రూపమైన మాయ యాయనయందు లయమునొంది యుండుటచే ద్రష్టృదృశ్యాత్మకమగు ప్రపంచము కారణరూపమునఁ బరమేశ్వరుని యందు లీనమైయున్నను బృథక్రూపతము గాకుండెను. పరమేశ్వరుఁ డగు తానొక్కడే ప్రకాశించుచున్నాడు. మాయాశక్తి లీనమై యున్నది. దృక్చ్ఛక్తి (చిచ్ఛక్తి) మేల్కనియున్నది. తాను ద్రష్టయై దృశ్యములేకంటఁ దన్ను లేనివాడన్నట్లు భావించెను. లేనివాడని భావింపలేదు. లేనివాడన్నట్లు భావించెను. ఎందుచేత? దృక్చ్ఛక్తి మేల్కనియున్నదిగాన లేనివాడని భావించుట విరుద్ధము. మఱి లేని వాడన్నట్లుగ భావించుట విరుద్ధముగాదా! కాదు! చిచ్ఛక్తి మేల్కని యుండుట (పరమాత్మ దృశిస్వరూపుఁడుగాన చిచ్ఛక్తి నిద్రా)ణమగుట యుండదు. చేతనజ్ఞానకార్యమగు నాత్మాభావ భావన ముండదు. మఱి దృశ్యము లేనందువలన దృష్టయుండియు లేనట్లేయని

భావించెనని యర్థము. అప్పుడాయనయందు నిద్రాణమైయున్న యిచ్చా శక్తి మేల్కొన్నది. ఇదియే మాయాశక్తి. ద్రష్టయైన పరమేశ్వరునకు దృశ్యానుసంధానరూపము. కార్యకారణరూపము. కారణము - ప్రధానము, కార్యము మహదాచికము. ఈ మాయ త్రిగుణాత్మకము. కాలవృత్తిచేత (కాలము - పరమేశ్వరచేష్టారూపము క్షుభితములైన గుణములుగల మాయయందు నాత్మాంశభూతుడైన పురుషుని ప్రకృత్యధిష్ఠాత్మరూపుడైన చిదాభాసుని) నిలిపెను-దీని భావమిది - కాలవృత్తిచే క్షుభితగుణమగు మాయయందుఁ బరమేశ్వరుని ప్రతిబింబమేర్పడినది. మాయ పరమేశ్వరుని యాశ్రయించియేయున్నది. కానఁ బ్రతిబింబస్థానమునగూడ బింబమున్నది. ఇట్లు బింబప్రతిబింబముల గ్రంథియే చిదాభాసుఁడు. ఇదియే మహత్త్వము. విజ్ఞానాత్మ. (సత్త్వగుణప్రధానుడగుట నీపేరు) ఈ విజ్ఞానాత్మునియందు విశ్వమంకుర ప్రాయముగనున్నది గాన నితనికి విశ్వవ్యంజకుఁడు, తమోను దుఁడుననిపేరు - ఇది పరమేశ్వరుని ప్రథమదేహము - సాత్త్వతతంత్రమిట్లు చెప్పచున్నది -

"విష్టోస్తు త్రిణిరూపాణి పురుషాభ్యాన్యదోవిదుః ।

సృజమం మహతోరూపం ద్వితీయం త్వండ సంస్థితం ।

త్వతీయం సర్వభూతస్థం యవిజ్ఞాత్వా విముచ్యతే॥

ఈ విజ్ఞానాత్ముడంశగుణ కాలాత్ముఁడు - (అంశ చిదాభాసుఁడు, గుణము లుపాదానము, కాలము క్షోభకరము. ఈ మూఁడింటి స్వరూపము మహత్తత్త్వము.) భగవద్దృష్టి గోచరుడైన (ఈశ్వరేచ్ఛాధీనుడైన) విశ్వసిస్పృహచే రూపాంతరము పొందెను. ఇట్లు వికారమునొందిన మహత్తత్త్వమునుండి యహంతత్త్వము జనించెను - అహంతత్త్వము కార్యకారణ కర్తాశ్రీయము - భూతేంద్రియ దేవతా మనోమయము - వై కాళికము, (సాత్త్వికము) తైజసము, తామసమునని యహంకారము మూఁడువిధములు-ఇందలి సాత్త్వికాంశమున మనస్సు. దేవతలునుజన్మించిరి. వీరింద్రియములనధిష్ఠించి యర్థాభివ్యంజనము గలిగింతురు. తైజసాంశయనగా రాజసాంశపలన నింద్రియములు జనిరది

౪వి. ఇవి జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు నని రెండు విధములు - తామసాహంకారమువలన సూక్ష్మభూతమైన శబ్దమును, శబ్దమువలన నాకాశమును, నందుండి స్పర్శము ననిలమును, నాకాశసహితమైన యనిలమునుండి రూపమును, లోకలోచనమగు జ్యోతియును, వాయు సహితమైన జ్యోతినుండి రసమును జలమును, జ్యోతిస్సహితమైన జలము నుండి గంధమును, భూమియును జన్మించినవి ఈ యన్నింటి జన్మము నకుఁ గాలమాయాంశయోగము - (అంశ - చిదాభాసుండు. మాయ త్రిగుణములు. కాలము - త్కోభకరము, భగవద్వీక్ష సమానమే. ఇవి యిరువది మూడు తత్త్వములు -

ఈ మహదాదితత్త్వముల నభిమానించు దేవతలు కాల మాయాంశలింగులు (కాలలింగము - వికృతి, మాయాలింగము - విక్షేపము, అంశలింగము - చేతన - వికృతి, విక్షేపము, చేత గలవారన్నమాట) విష్ణువుయొక్క యంశలు. నానాత్వము వలనఁ బరస్పరసంబంధరహితులైన వీరు, బ్రహ్మాండరచనయందు సమర్థులై పరమేశ్వరునిఁ బ్రార్థించిరి. పరమేశ్వరుఁడు వారియెడఁ బ్రసన్నుడై కాలసంజ్ఞ కమగు ప్రకృతితోఁ (కాలముచే నుద్బుద్ధమైన యది యని గాని స్వకార్యములగు మహదాదులను త్కోంపఁజేయునది యనిగాని యగుటఁ బ్రకృతికాల సంజ్ఞకము. గ్రియాశక్తితో నీ త్రయోవింశతి తత్త్వముల నంతర్యామిమై ప్రవేశించి, వాని నన్నింటిని సంయోజించి వానియందు గుప్తమైయున్న క్రియాశక్తినిఁ బ్రబోధించెను. ఇట్లు పరమేశ్వరునిచేతఁ బ్రేరితములై ప్రబుద్ధకర్మములైన త్రయోవింశతి గణము స్వకీయాంశములచే విరాడ్దేహమును బుట్టించినవి. ఈశ్వరా విష్ణుములైన త్రయోవింశతిగణము పరస్పరమేళనమువలన, త్కోభము పొందినవి - ఈ త్కోభమే పరిణామము. ఇదియే చరాచరాత్మకమైన సృష్టికారణము - ఇట్లు జన్మించిన హిరణ్మయఁడగు పురుషుఁడు సర్వజీవులతోఁగూడి బ్రహ్మాండమధ్యమున జలమందు సహస్రపరివత్సరము లుండెను - తరువాత దైవకర్మాత్మశక్తిమంతుడై విరాట్పురుషుఁడు విశ్వాకారమునఁదన్ను నేకవిధమున, దశవిధమున, ద్వివిధమున

విభాగించుకొనెను. దైవశక్తియచగా జ్ఞానశక్తి — జ్ఞానశక్తిచేత
 హృదయంబుపచ్చిన్నమైతన్మరూపమున నేకవిధముగను, గ్రియాశక్తి
 చేతఁ బ్రాణరూపమున దశవిధముగను, నాత్మశక్తియనభోక్తృశక్తి-
 దీనిచేత నాశ్యాత్మాధిభూతాధిదైవభేదముచేఁ ద్రివిధముగను విభా-
 గించెనని యర్థము. తరువాతఁ ద్రయోవింశతి తత్త్వములకు వివిధ
 వృత్తి సంపాదనమునకై చిచ్ఛక్తియుక్తుడై యాలోచనారూపమగు
 తత్త్వమునతఁడు చేసెను. ఇట్లు తత్త్వముచేయగా నాయన శరీరమునుండి
 దేవతల కాయతనములు నిర్భిన్నములైనవి. ఈవిరాట్పురుషునికిఁ దొలుత
 నాస్యము నిర్భిన్నమైనది. అందగ్ని స్వశక్తియగువాక్కుతోఁ బ్రవే-
 శించెను. తరువాతఁ దాలువులు పుట్టినవి. అందు వరుణుడు రసనేం-
 ద్రియముతోఁ బ్రవేశించెను. తరువాత నాసలు నిర్భిన్నములై యందు
 నశ్వినీదేవతలు ఘ్రాణముతోఁ బ్రవేశించిరి. అంతరము కన్నులు
 జనింపనందు నాదిత్యుడు చక్షుస్సుతోఁ బ్రవేశించినాడు. మఱి చర్మ-
 ములు పుట్ట నందు ననిలుడు త్వగింద్రియముతోఁ బ్రవేశించినాడు.
 కర్ణములు పుట్ట నందు దిక్కులు శ్రోత్రముతోఁ బ్రవేశించినవి. త్వక్కు-
 జన్మింప నందు నోషధులు రోమములతోఁ బ్రవిష్టములైనవి. మేధ్రము
 జనింప నందు రేతస్సుతోఁ బ్రజాపతి, గుదము జనింప నందు మిత్రుడు
 పాయువుతో, హస్తములు జనింప నందు నింద్రుడు క్రయ విక్రయాది
 శక్తిరూపమగు వార్తతో, బాదములు పుట్ట నందు విష్ణువు గతితో,
 హృదయము పుట్ట నందుఁ జంద్రుడు మనస్సుతో, బుద్ధిజనింప నందు
 వాగీశుడు బోధతో, నహంకారము జనింప నందు రుద్రుడు
 కర్మతో, జిత్తము జనింప నందు బ్రహ్మ చేతనతోఁ బ్రవేశించిరి—
 ఈ విరాట్పురుషుని శరీరమునుండి దివము, పాదములనుండి భూమి,
 నాభినుండి యంతరిక్షమును జనించినవి. ఊజ్జిత సత్త్వగుణులైన దేవ-
 తలు దివమును. రజస్వభావులగు మనుష్యులు భూమిని, దమస్వ-
 భావులగు రుద్రానుచరు (భూతగణములు) అంతరిక్షమును బొందిరి.
 ఈయన ముఖమునుండి వేదములు, బ్రాహ్మణులును జన్మించిరి. బాహు-
 వులనుండి క్షత్రియు, (పాలనవృత్తి) క్షత్రియులును బుట్టిరి. ఊరు

పుల నుండి వార్తయు, వైశ్యులును జన్మించిరి. పాదములనుండి శూశూపయు, శూదులును జన్మించిరి. ఆయావర్ణములు సహజములైన స్వధర్మములతోఁ బరమేశ్వరారాధన చేసి యాత్మ విశుద్ధి నందుదురు - ఇది సర్గము. సర్గము పరమేశ్వర కృతము - అష్ట విశేషములు. పోడశవికారములు — 1- ప్రకృతి=1. 2- మహదహంకార పంచతన్మాత్రలు= 7, 3- పంచభూతములు, దశేంద్రియములు, మనస్సు= 6. పంచభూతములు, దశేంద్రియములు, మనస్సు నీ పదునాఱు వికార సంజ్ఞకములు. వీనిచే నారబ్ధమైన యండకోశము పంచాశతోఁటియోజన విస్తీర్ణము. దీనికి బహిరావరణములు, మహదహంకారాదులు- 7 ప్రకృతి 1. మొత్తము=8. ఈ యెనిమిది యుత్తరోత్తరము దశగుణాధిక ప్రమాణముగలవి. ఇట్టి యండరాశులనంతకోటి సంఖ్యాకములు. పరమాణురూపమున నెచ్చట నంతర్గతములైయుండునో, యట్టి పరబ్రహ్మము విష్ణుని యొక్క స్వరూపము - ఈ సర్గము - (ఈశ్వరసృష్టి) మహాకల్ప పర్యంతముండును.

విసర్గము:—

నాల్గు విధములు— బ్రహ్మసృష్టి విసర్గము— బ్రహ్మ తొలుత తామస సర్గమును జేసెను. ఇదియే పంచపర్వమగు నవిద్య- అంధతామిసము— తామిసము— మహామోహము— మోహము తమస్సు— ఇవి పూర్వ పూర్వమున కుత్తరోత్తరములు హేతువులు. తమస్సనగా స్వరూపా ప్రకాశము. మోహమన దేహాదులం దహంబుద్ధి. మహామోహమన విషయ భోగేచ్ఛ. తామిసమనగా తిత్ప్రతిఘాతముచే నగుక్రోధము అంధతామిసమనగా విషయ భోగ నాశమున నాత్మ నాశబుద్ధి. ఇట్టి పాపీయసియైన సృష్టిచేసి బ్రహ్మ యసంతుష్టుడై, భగవద్ధ్యాన పూరితమైన మనసుతో సనక సనందన సూతన సనత్కుమారుల, నిష్క్రియుల నూర్ధ్వరేతస్కుల మోక్ష ధర్మపరుల సృష్టించెను. వారు వాసుదేవ పరాయణులై సృష్టి కార్యమందు విముఖులగుట బ్రహ్మకు దుర్విపహమైన కోప ముదయించెను. బ్రహ్మయూ

క్రోధమును వివేకముచే నెంత నిగ్రహించినను, నిగ్రహీతము కాక యది యతని భూమధ్యమునుండి బహిర్గతమయ్యెను. ఆ క్రోధమే రుద్రుడు. ఆయన దనకు నామస్థానములు చేయుమని రోదించుటచే రుద్రుడయ్యెను బ్రహ్మ యాతనికి బదునొకండు నామములు, పదునొకండు స్థానములు గావించి సృష్టి కార్యము న నియోగింప నతడు స్వసదృశులఁ బుట్టింప, వారు జగత్తును గ్రహించిరి. బ్రహ్మ రుద్రునంతట సృష్టినుండి విముఖుని గావించి తపస్సునకై నియోగించెను- తరువాత బ్రహ్మ దశపుత్రుల జనింపఁ జేసెను. వారు- మరీచ్య, త్ర్యంగిరః పులస్త్య పులహకతు భృగు వసిష్ఠ దక్షులు తొమ్మిండుగురు. పదవవాడు నారదుడు- ఉత్పంగమునుండి నారదుడు, నంగుష్ఠమునుండి దక్షుడు, బ్రాణమునుండి వసిష్ఠుడు, త్వక్కునుండి భృగువుఁ, గరమునుండి కృతువు; నాభినుండి పులహుడు, గర్జమునుండి పులస్త్యుడు, ముఖమునుండి యంగిరసుడు, గంటి నుండియత్రి, మనసునుండి మరీచియు జన్మించిరి. మఱియు దక్షిణ స్తనమునుండి నారాయణ స్థానమగు ధర్మమును, బృష్ఠమునుండి లోకభయంకర మృత్యు స్థానమగు సధర్మమును, హృదయమునుండి కామమును, భ్రూయుగ్మమునుండి క్రోధమును, బెదవినుండి లోభము, నాస్యమునుండి వాక్కును, మేఘమునుండి సింధువులును బాయువునుండి యఘాశ్రయుడైన నిర్మతియు జన్మించిరి. అంత బ్రహ్మ స్వదుహిత యగు వాక్కును గావించి, మరీచ్యాదులు నివారింప లజ్జితుండై తను త్యాగము గావించ నది నీహార రూపతమమైన, దానినిదిశలు గ్రహించినవి. తరువాత ఛాయనగతుడగు బ్రహ్మ ముఖమునుండి చతుర్వేదములు, చాతుర్వీతమగు కర్మశాస్త్రము, సుపవేదములు; నీతిశాస్త్రము నాల్గు పాదములతోడి ధర్మము చతురాశ్రమ వృత్తులు జన్మించినవి- ఇది రెండవ విసర్గము—

ఇంత నిత్యవ్యాప్తుడైనను బ్రజాభివృద్ధి యగుటలేదని చింతించుచుండ బ్రహ్మశరీరము ద్విధావిభక్తమైనది. ఆ రూప భాగ

మున మిథునంబు జనించెను. పురుషుడు స్వాయంభువుడు. శ్రీ శత
రూప- ఇది మూడవ విసర్గము—

విసర్గమున నాల్గవ ఘట్టము మైథున సృష్టి— మనువునకు శత
రూపయందు నైదుగురు సంతాన ముదయించిరి. అందుఁ బ్రియవ్రతో
త్తానపాదులు పుత్రులు- ఆకూతి, దేవహూతి, ప్రసూతులను వారు
పుత్రికలు. మను వాకూతిని రుచికిని, కర్దమునకు దేవహూతిని, దక్షు
నికిఁ బ్రసూతినిచ్చి వివాహము చేసెను. వీరిఁలనఁ బ్రజాసృష్టి జరిగి
జగ మాపూరితమైనది— చతుర్థ స్కంధమందు విసర్గము విస్తరించి
వర్ణింపఁబడినది—

మఱియొక తీరున సర్గము (సర్గ విసర్గములు) నవవిధము. అది
ప్రాకృత వైకృత భేదముచే ద్వివిధము— కాల ద్రవ్య గుణ ప్రయు
క్తమై సంక్రమమనగాఁ బ్రళయము మూడు విధములు కాలముచే
నగునది సుషుప్తి రూపమైన నిత్యప్రళయము— ద్రవ్యము చేతననగా
సంకర్షణాగ్నిదుల చేతనగునది నైమిత్తికము. గుణకృతమైనది
ప్రాకృతికము—

నవవిధసర్గము-

1. మహత్సర్గము— 2. అహంకార సర్గము— 3. భూతసర్గము
4. ఇంద్రియసర్గము— 5. దేవసర్గము— 6 తమస్సర్గము— ఇవి ప్రాకృత
ములు— వైకృతసర్గములలో ముఖ్యమైనది సప్తమ సర్గము. ఇదియే
స్థావర సర్గము— వనస్పతులు నోవధులు, లతలు, వీరుధములు,
ద్రుమములును— పుష్పములులేక ఫలించునవి వనస్పతులు. పుష్పాంత
ములు, ఫలపాకాంతములు, నగునవి యోషధులు, ప్రాకుట కాలంబ
నము గోరునవి లతలు. ఆలంబనము కోరనివియు, త్వక్సారములునగు
వేణ్యదులు వీరుధములు. పుష్పించి ఫలించు చెట్లు దుగ్ధములు—
ఇవి యుత్సోహము లనగా నూర్ధ్వ సంచారములు. వీనికి స్పర్శ
మాత్రము దెలియును. వీనియందుఁ జైతన్య మవ్యక్తముగా నుండును.

అందువలన నివి తమఃప్రాయములు. అష్టమసర్గ మష్టావింశతి భేదములు గలది. శ్వస్తసజ్జాన శూన్యములు, నాహారాది జ్ఞానమాత నిష్ఠములు ప్రాణజ్ఞములు నగు తిర్యక్సోత్తసములు- గోవులు, మేకలు మహిషములు, కృష్ణ మృగములు, సూకరములు, గవయములు, దుష్పలు, గొట్టెలు, నొంటెలు నివి ద్విశేషములగు పశువులు- ఖరాశ్వాశ్వతరగౌర శరభ చమరము లేకశఫములగు పశువులు- శ్వస్తగౌలవృక వ్యాఘ్ర మాద్దార శశ శల్యక సింహ కపి గజకూర్మ గోధములు పంచ నశములు మకరాదులగు జలచరములతోఁ గంకగృధ్ర బక శ్యేన భాజ భల్లూక బర్హి హంస సారస చక్రకాకోలూకాదులు ఖగములు- మొత్త మష్టావింశతి భేదములు. అర్వాక్సోత్తసమగు నృసర్గ మేకవిధమైనది. నపమ సర్గము. ఈ నరులు రజోగుణాధికులు, కర్మపరులు, దుఃఖము నందు సుఃఖభ్రాంతి గలవారు. ఊర్ధ్వతిర్యగర్వాక్సోత్తసములగు సీత్రివిధసర్గము దేవసర్గము (వైకారికమైన దేవసర్గ మింది)యాధిష్ఠాత్మ లక్షణమైనది ప్రాకృతమే. వైకృతము. దేవసర్గ మష్టవిధము- 1. దేవతలు 2. పితృదేవతలు 3. అసురులు, 4. గంధర్వులు, 5. యక్ష రక్షసులు, 6. సిద్ధచారణులు 7. భూతప్రేతపిశాచములు, 8. విద్యాధర కింసర కిపురుషులు, సనత్కుమారాది సర్గము ప్రాకృత వైకృతాత్మకము. ఈ నవవిధసర్గమునందు మొదటి పంచ ప్రాకృత సర్గము పరమేశ్వర కృతము. ప్రాకృత సర్గమందలి పవిత్రమ సర్గమగు నవిద్యయుఁ ద్రివిధ భేద భిన్నమగు వైకృతసర్గమును బ్రాకృత వైకృతాత్మకమైన సనత్కుమార సర్గమును జతుర్ముఖ కృతము. ఇట్లు సర్గ విసర్గ లక్షణములు తృతీయ చతుర్థ స్కంధములందు విస్తృతముగా వర్ణింపఁబడినది.

3. స్థానము-

పంచమ స్కంధమందు స్థానము వర్ణితమైనది. స్థానమనగా లోకద్వీపాదుమర్యాదాపాలనము. 1. పృథివీమర్యాద- 2. ఉపరి లోక మర్యాద. 3. ఆధోలోక మర్యాద- ఇట్లు మర్యాద మూడు

విధములు. భూమియందు ద్వీపాది మర్యాద రాజులచే బాలింపఁ బడును. ఉపరిలోక మర్యాద దేవతలచే బాలింపఁబడును. అధో లోక మర్యాద రాక్షసులచే బాలింపఁబడును. ప్రియవ్రతాదులగు రాజన్యులు పాలించిన ద్వీపాది మర్యాద యిరువది యధ్యాయము లందు వర్ణింపఁ బడినది. మూడధ్యాయములందు సూర్యులచే జ్యోతిశ్చక్రాది పాలనము నిరూపితమైనది. తరువాత మూడధ్యాయములందు నతలాది మర్యాదాపాలనము దైత్యులెల్లు చేసిరో వర్ణి తమైనది. విసర్గ సంభవులగునట్టి జీవులు స్వమర్యాదా సంస్థితులై పరమేశ్వరునిచే రక్షితులగుదున్న విషయము పంచమ స్కంధమునకుఁ బరమార్థము.

4. బోషణము-

షష్ఠస్కంధమునఁ బోషణము వర్ణింపఁబడినది. పూర్వస్కంధ మున సానవర్ణనముచేతనే స్వధర్మ నితులగు భక్తజనుల రక్షణ ముక్తప్రాయమైనది. అందుచేతఁ బరిశేషన్యాయమునఁ బోషణ శబ్ద మున కిటు నతిలంఘితమగ్యాదులగు భక్తుల రక్షణ మర్థము. ఇది పందొమ్మిది యధ్యాయములలో వర్ణితమైనది. మూడధ్యాయము లం డజామీశకథయు, నాటధ్యాయములలో నింద్ర దోష నిరూపకముగు విశ్వరూపకథయు, నెనిమిది యధ్యాయములలో నింద్ర దోషమునే నిరూపించు వృత్తాసురకథయు, రెండధ్యాయములలో మరుదాఖ్యానమును బోషణ నిరూపకముగా వర్ణితమైనవి—

5. ఊతి.

సప్తస్కంధమున నూతి నిరూపితమైనది. ఊతియనగాఁ దత్తత్కర్మానుసారియగు వాసన. ఈ వాసన శుభాశుభ భేదముచే ద్వివిధము. మహదనుగ్రహమువలన శుభవాసన మహద్దాగ్రహము వలన శుశుభవాసన సంభవించును. వైకుంఠమున శ్రీహరి ద్వారపాలకులైన వారికిఁగూడ మహాత్ములైన చతుస్సనులకోపమున విష్ణుద్వేషా

ద్యశుభవాసన సంభవించినది. దైత్యగర్భ వాసియైనను బ్రహ్మాదునకు మహాత్ముడైన నారదుని యనుగ్రహమువలన విష్ణుభక్తియను శుభ వాసన సంభవించినది. అందుచేత బుద్ధిమంతులు మహాదనుగ్రహ సంపాదనమునకై ప్రయత్నింప వలయునని చెప్పట కిట నూతి లక్షణము పర్ణితము. ఇది పదునై దధ్యాయములు. ఇందు మొదట పది యధ్యాయములందు మహాత్మోపాసుకంఠోత్థమగు వాసనాభేదము, దైత్య తత్పుత్రమతిభేదముచేత నిరూపితమైనది. తక్కిన యైద ధ్యాయములచేత ధర్మము నిరూపితమైనది.

6. మన్వంతరములు.

అష్టమ స్కంధమున నిరుపది నాల్గధ్యాయములలో మన్వంతర వర్ణనము చేయఁ బడినది. మనువులు పదునలుగురు. ప్రతి మన్వంతర మందును, మను తత్పుత్ర ఋషి దేవేంద్రవిష్ణవతారమూర్తు లాఱుగురు ధర్మప్రవర్తన పాలనాచరణములు విడివిడిగాఁ జేయుదురు. గావున సద్ధర్మము మన్వంతర లక్షణమని చెప్పఁబడినది. సద్ధర్మాచరణము వలన నరునకు నిరయము కలుగదు. మన్వంతర మూఱు లక్షణములు గలది. మనువు, తత్పుత్రులు, దేవతలు, నిందుఁడు, ఋషులు, విష్ణువునంశావతారములు. ద్వాదశ స్కంధమున సూతుని వచనము.

“మన్వంతరం మనుర్దేవా మనుపుత్రాస్సురేశ్వరః।

ఋషయోంశావతారాశ్చ హరేష్షడ్విధముచ్యతే॥”

ఇందు మొదటి మనువు- స్వామయంభువుఁడు. ప్రియవ్రతోత్తాన పాదులు తత్పుత్రులు- యామాదులు దేవతలు- మరీచ్యత్రి ప్రభృతులు సప్తర్షులు. యజ్ఞుఁడు విష్ణవతారము. ఆయనయే యిందుఁడు- ఇట్లు స్వామయంభువ మన్వంతరము పంచ విధమైనది. (అవతారము నిందుఁడును యజ్ఞుఁడుగుటవలన) తక్కిన పదుమూఁడు మన్వంతరములు షడ్విధములు--

స్వాగోచినుఁడు ద్వితీయ మనువు- ఈయన యగ్ని పుత్రుఁడు. ద్యుమత్సుషేణ రోచిష్మత్ప్రముఖు లాయన కుమారులు. ఇందుఁడు

రోచనుడు. తుషితాదులు దేవతలు. ఊర్జస్తంభాదులు సప్తర్షులు. వేదశిరసుడను మహర్షికి దుషితయచభార్యయంగు విభూషామకుడై విష్ణుమూర్తి యవతరించెను.

తృతీయ మనువు త్తముడు ఈయన ప్రియచృతుని కొడుకు. పావన స్పృజయ యజ్ఞ హోతాగ్రాదు లాయన సుతులు వస్తిష్ఠతనయు లగు ప్రమథాదులు సప్తర్షులు. సత్యులు, దేవశుత్రులు భద్రులు మొదలగువారు దేవతలు. ఇంద్రుడు సత్రజిత్తు. ధర్మనికి సూనృత యాదు సత్యసేనుడన్న పేరుతో విష్ణుమూర్తి యవతరించెను. ఈయన తమ్ముడు సత్యవ్రతుడు. ఈ యవతారమున విష్ణువు దుశ్శీలురగు యక్ష రాక్షసులను, భూతదోహలగు భూతగణములను వధించెను.

చతుర్థ మనువు త్తముని తమ్ముడు తామసుడు. వృషాఖ్యాతి సరకేత్యాదులు పదిమంది యాయన పుత్రులు. సత్యకులు, హరులు, వీరులు, వైధ్యులు మొదలగువారు దేవతలు. జ్యోతిర్వ్యోమాదులు సప్తర్షులు. హరిమేధసునికి హరిణీయందు హరియన్న పేరితో శ్రీహరి యవతరించి గజేంద్రుని గ్రాహమునుండి విడిపించెను.

పంచమము రైవత మన్వంతరము తామససోదరుడైన రైవ తుడు మనువు. అర్జునుడు ప్రతివింధ్యుడు మొదలైనవా రాయన పుత్రులు. ఇంద్రుడు విభువు భూతరయాదులు దేవతలు. హిరణ్య రోముడు, వేదశిరసుడు ఊర్ధ్వవాహుడు మొదలైనవారు ఋషులు. శుభ్రుడనువానికి విశంతయందువైకుంఠుడనుపేరితో శ్రీహరి యవతరించెను ఆయన లక్ష్మీదేవి కోరికచేత వైకుంఠమును లోకమును గల్పించెను.

షష్ఠమనువు చాక్షుషుడు. ఈయన చక్షువు కుమారుడు. కురు, పురుష, సుద్యుమ్న ప్రముఖు లీయన సుతులు. ఇంద్రుడు మంత్రద్యుమ్నుడు. ఆపొద్యయగణములు దేవతలు. హవిష్మాతుడు వీరకుడు మొదలైనవారు ఋషులు. వైరాజానకు సంభూతియందది తుడను పేర శ్రీహరి యవతరించెను. ఆయన దేవతలచేత సముద్ర

మధనము చేయించి యమృతమును సాధించెను. కూర్మరూపముధరించి యతఁడు మంధరాచలమును ధరించెను.

వివస్వంతుని కుమారుఁడు శ్రాద్ధదేవుఁడు సప్తమమనువు. ఇష్టుకు జరుగుచున్నది వైవస్వతమన్వంతరము. ఇత్యౌకుఁడు, నభగుఁడు, ధృష్టుఁడు, శర్యాతి, నరిష్యంతుఁడు, నాభాగుఁడు, దిష్టుఁడు కరూషకుఁడు పృషగ్నుఁడు వసుమంతుఁడు ననువారు పడిమంది యతని కుమారులు. ఆదిత్యులు వసువులు, రుద్రులు విశ్వేదేవులు, మరుత్తులు, ఆశ్వినలు, ఋషభులుననువారు దేవతలు. పురందరుఁడింద్రుఁడు. కశ్యపాత్రి వసిష్ఠ విశ్వమిత్ర గౌతమ జమదగ్ని భరద్వాజులనువారు సప్తర్షులు. కశ్యపున కదితీయఁడు వామన రూపమున విష్ణు వచతరించెను—

అష్టమ మనువు సావర్ణి. ఈయన వివస్వంతునికి ఛాయాదేవి యందు జన్మించెను. వివస్వంతుని కిద్దరు భార్యలు. సంజ్ఞ ఛాయలను వీరిద్దరు విశ్వకర్మకూతులు. కొంతమంది వివస్వంతునకు బడబయను పేరి తృతీయ భార్య కలదందురు. కాని బడబ సంజ్ఞాదేవికి మారుపేరు. సంజ్ఞయే బడబనై యశ్వదేవతలను కన్నది. సంజ్ఞకు ముగ్గురు సంతానము యముఁడు, యమి, శ్రాద్ధదేవుఁడు ననువారు. ఛాయకు ముగ్గురు సంతానము. సావర్ణి, తపతి, శనై శ్చరుడు, ఇందు తపతికన్య. ఆమెను సంవరుణుఁడు వరించెను. వీరిలో సావర్ణికాగల యష్టమ మనువు. నిర్మోహ విరజస్కాదు లాయన కుమారులు. సుతపసులు, విరజలు, అమృత ప్రభులనువారు దేవతలు. విరోచనసుతుఁడైన బలి యింద్రుఁడగును. గాలవుఁడు దీప్తిమంతుఁడు, పరశురాముఁడు, నశ్వత్థామ, కృపుఁడు, ఋష్యశృంగుఁడు, బాదరాయణుఁడు ననువారలు సప్తర్షులు సరస్వతి యనునామెకు సార్వభౌముఁడను పేరితో శ్రీహరి యవతరించి, పురందరుని నుండి స్వర్గమును దీసికొని బలికి నొసంగును—

నవమ మనువు దక్షసావర్ణి. ఈయన వరుణుని కుమారుడు. ధృతకేతు, దీప్తకేత్వాదు లాయన కుమారులు. పరుడు; మరీచి, గర్గుడు మొదలైన వారు దేవతలు. ఇందుఁ డద్భుతుడు. ద్యుతి మత్స్రముఖులు ఋషులు. ఆయుష్మంతునికి సంబుధారాదేవియందు ఋషభుడన్న పేరితో భగవంతుఁ డవతరించి యద్భుతునిచేఁ ద్రిలోకే రాజ్య మేలించును —

దశమమనువు బ్రహ్మసావర్ణి. ఇతఁ డుపశ్లోకుని యొక్క సుతుడు. భూరిషేణాద్యులాయన కుమారులు. హవిష్మంతుడు, సుకృతి, సత్యుడు, జటావృత్తి మొదలైన వారు మహర్షులు. విరు ధాదులు దేవతలు. శంభుఁ డిందుఁడు. విశ్వసృజన కమూర్తి యన్న పేరుతో శ్రీహరి యవతరించును. విష్వక్సేనుడు విషూచి యన్న యామెయం దుదయించి శంభునామకుండగు నిందునికు సహాయకుఁ డగును —

ధర్మసావర్ణి పదునొకండవ మనువు. ఈయనకు సత్యధర్మాదులు పదిమంది కుమారులు. విహంగములు, కామగములు నిర్వాణులు, రుచులు ననువారు దేవతలు ఇందుఁడు వైధృతుడు. అరుణాదులు ఋషులు. సూర్యకునికి ధర్మసేతుపన్న పేరితో శ్రీహరి యవతరించి, వైధృతునిచేఁ ద్రిలోకే నేలించును —

భద్రసావర్ణి ద్వాదశమనువు. దేవపంతుడు, నుపదేవుడు, దేవజ్యేష్ఠుడు మొదలైన వారతని కుమారులు. ఋతుధాముఁ డిందుడు. హరితాదులు దేవతలు. తపోమూర్తి, తపుడు, నాగ్ని ధృకుడు మొదలైనవారు మహర్షులు. సత్యతపసునకు సూన్యతయందు భగవంతుడు స్వధాముడన్న పేరితో నవతరించి యా మన్వంతరమును నడిపించును —

దేవసావర్ణి త్రియోదశమనువు. చిత్రీసేన విచిత్రాదులాయన పుత్రులు. సుకర్మ సుత్రామాదులు దేవతలు. దివస్పతి యిందుఁడు. నిర్మోహతత్త్వ ధర్మాదులు మహర్షులు. దేవహోత్రునికి బృహతి

యందు యోగేశ్వరుడన్న పేరితో శ్రీహరి యవతరించి దివస్పతికి సహాయకుఁ డగును —

ఇంద్రసావర్ణి పదునాల్గవ మనువు. ఉరు గంభీర వస్వాదులాయన కొడుకులు. పవిత్రులు చాక్షుసులు ననువారు దేవతలు. శుచి యనువాఁ డిందుఁడు. అగ్ని, బాహువు, శుచి, శుక్రుఁడు, మాగధుఁడు మొదలైనవారు మహర్షులు. సత్రాయణునికి బృహద్భానుఁ డన్న పేరితో కుమారుఁడై శ్రీహరి యవతరించి యాజ్ఞాకక్రియాకలాపమును విస్తంపఁ జేయును —

ఇవి పదునాలుగు మన్వంతరములు. ఒక్కొక్క మన్వంతరము 71 మహాయుగములు. ఈ పదునాల్గు మన్వంతరములు కలిసి సహస్రాయుగ పరిమితమైన యొక కల్పమగును. మనువులు, మనుపుత్రులు, మహర్షులు నిందుఁడు దేవగణము వీరందరు పరమేశ్వరావతారములైన యజ్ఞదుల యొక్క శాసనము ననుసరించి జగద్వ్యాత్రుని నడుపుదురు. మనుకాలము 71 మహాయుగములని చెప్పఁబడినది. ఇందొక్కొక్క మహాయుగమునందు కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములు నడుచుచుండును. ఈ మహాయుగము పరిమితి నలుబది మూఁడు లక్షల యిరువది వేల మానవ సంవత్సరములు. మహాయుగము నకుఁ జతుర్భుగమన్నది పర్యాయపదము. చతుర్భుగాంత కాలమునలుపైమైన శ్రుతిగణములను సత్తర్షులు తపస్సుచేత దర్శింతురు. సనాతనమైన ధర్మమును నాల్గు పాదములతో మనువులు వారి వారి కాలములయందు నడపించుచుండును. మనుపుత్రులు మహారాజులై ప్రజాపాలనము, ధర్మపాలనము గావించుదురు. దేవతలు యజ్ఞభాగభోక్తలు. ఇందుఁడు త్రైలోక్య శ్రీభోక్తయై త్రిలోకములను రక్షించును. లోకమునందుఁ గామదోగ్ధ యగును పరమేశ్వరుఁడు సనకాది సిద్ధరూపమున జ్ఞానమును, యాజ్ఞవల్క్యుది ఋషిరూపమున కర్మమును, దత్తాత్రేయాది యోగిరూపమున యోగమును బ్రతియుగమునందును నుపదేశించును. ప్రజాపతులగు మరీచ్యాదుల రూపమునఁ బ్రజాసృష్టినిఁజేసి రాజరూపుఁడై యధర్మమార్గులగు దస్యులను

దండించి కాలరూపుడై ప్రళయము సేయును. నామ రూపాత్మకమైన
మాయచేత విమోహితాత్ములు, భిన్నదర్శనులునైన జనులచే స్తూయ
మానుడయ్యు పరమేశ్వరుడు దర్శనగోచరుడుగాడు. ఇది
యంతయు మన్వంతర లక్షణము—

7. శానుకథ:-

సద్గర్మము మన్వంతరలక్షణమని పూర్వము నిరూపితమైనది. ఈ
సద్గర్మము సదాచారతత్పరులగు వారికి సత్త్వశోధకము. అనగా జిత
శుద్ధిని గలిగించునది. ఇట్లు సద్గర్మ శుద్ధసత్త్వలై నవారికి నీశానుకథ
వర్ణింపఁదగినది. ఈ నవమస్కంధమునందు సూర్యసోమాన్వయా
ఖ్యానముచే నీశానుకథ వర్ణితమైనది. ఇందు మొదటి పదుమూఁ
డధ్యాయములందు సూర్యవంశము, తరువాతి పదునొకండధ్యాయము
లందు సోమవంశమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ రెండువంశములును వైవ
స్వత సుతాన్వయమే. పరమేశ్వరుడైన నారాయణుని నాభివివరము
నుండి హిరణ్మయమైన పద్మకోశము పుట్టినది. దానియందు స్వయం
భువుడగు బ్రహ్మ జన్మించెను. ఆయనకు మానసపుత్రుడై మరీచి
జన్మించెను ఆయనకు గాత్రాయణియందుఁ గశ్యపుఁ డుదయించినాడు.
కశ్యపున కదితీయందు వివస్వతుఁడు పుట్టెను వివస్వతునకు
సంజ్ఞాదేవి యందు శ్రాద్ధదేవుఁడు బుట్టి మనువయ్యెను.
ఆయనకు శ్రీధ్రాదేవియందు నిత్యోకు, నృగ, శర్యాతి, దిప్త,
ధృష్ట, కరూశక, నరిష్యత్, పృషద్ధ్రానభగ కవి (లేక పసుమంతుఁడు)
యనువారు పదిమంది పుత్రులు కలిగిరి. వీరు కలుగక పూర్వము ప్రజా
ర్థమై వసిష్ఠుఁడు మనువుచేత మిత్రాపరుణేష్ఠి చేయించెను. ఆ యిష్ఠి
యందు మనుపత్నియైన శ్రద్ధ పయోవ్రత మాచరించునదై, హోతను
దుహితార్థమై యాహోమము చేయుమని ప్రార్థించెను. అప్పుడు హోత
యశ్వర్యుఁడేపీతుడై యామె ప్రార్థనమును ధ్యానించుచు హోమము
చేసెను. ఇట్లు హోతృవ్యభిచారము పలన నిశ యనుపేరి కన్య యుద
యించెను. అప్పుడు మనువు వసిష్ఠునిఁజూచి, 'భగవంతుడా! బ్రహ్మ

వాదులైన మీ రొనరించిన కర్మమిట్లు విపరీతమగుటకుఁ గారణమేమి? మీరు మంత్రనేత్రులు. తపోదగ్ధ కల్పిషులు, మీ సంకల్పమునకు వైషమ్యమేల కలిగినది" యనియన్నాడు. వసిష్ఠుడు హోతృ పృతి కమము నెఱిగినవాడై, 'హోతృవృథిచారము వలన నిట్టి విపరీతము కలిగినది. అయినను నాశక్తివలన నీమొను బురుషుని చేసెదనని శ్రీమన్నారాయణుని స్తుతించెను. పరమేశ్వరుడంతటఁ బ్రసన్నుడై యిశను బురుషునిఁజేసెను. ఆ పురుషునిపేరు సుద్యుముఁడు. ఆయన యొకరోజున వేటకుఁబోయి మేరుపర్వతపాదమున నొక వనమును బ్రవేశించి యశ్వముతోఁగూడ తాను స్త్రీత్వమును బొందెను. ఆయన యనుచరులందఱకుఁ గూడ లింగవిపర్యయ మొదలెను. దీనికిఁగారణమిది, ఒకప్పుడావనమునందు శివుఁ డుమాదేవితోఁ గ్రీడించుచుండెను. ఒకప్పుడు మహర్షు లాయనను జూచుట కేగిరి. వారినిఁ జూచి వివస్త్రియగుట, నుమాదేవి ప్రీతియై లేచి వస్త్రము ధరించెను. అట్టి యాదిదంపతులను జూచి ఋషులుమళ్ళి నరనారాయణాశ్రమమునకుఁబోయిరి. అప్పుడు పరమేశ్వరుడైన శివుఁడు పార్వతికిఁ బ్రియంకరుడై 'యీ స్థానమును బ్రవేశించినవారు స్త్రీలగుదు'రని వరమొసంగెను. అందుచేత నావనమును బురుషులు వర్జింతురు. ఆవన ప్రాంతములందు స్త్రీయైతిరుగుచున్న, యిళాదేవినిఁ జూచి సోమపుత్రుడైన బుధుడు కామించెను ఆమె యతని కోరిక నంగీకరించి యతనినిఁ బతిగా వరించెను. వారిద్దరకుఁ బురూరవుఁడు జన్మించెను. ఇట్లు పునః స్త్రీత్వమును బొందిన సుద్యుముఁడు స్వకులాచార్యుడైన వసిష్ఠుని స్మరించెను. వసిష్ఠుడు శంకరునిఁ బ్రార్థించెను శంకరుఁడు తాను పార్వతికిచ్చిన వరము భంగముకాకుండ వసిష్ఠునకుఁ బ్రీతికలుగునట్లు, సుద్యుముఁ డొకమాసము పురుషుఁడు. నొకమాసము స్త్రీయు నగునని వ్యవస్థకల్పించెను. ఇట్లాచార్యానుగ్రహము వలనఁ బుంస్త్యమును బొంది సుద్యుముఁడు జగత్తును బాలించెను. ఆయన కుత్సలుఁడు, గయఁడు, విమలఁడునను ముగ్గురు పుత్రులు పుట్టి యుత్తరాపథమునకు రాజులైరి. తరువాత సుద్యుముఁడు పురూరవసునకు రాజ్య

మిచ్చి వనమునకేగెను. ఇట్లు సుద్యుముండు వనమున కేగినతరువాత వై వస్వతుండు యమునానదీతీరమున బుత్రకాముడై నూఱు సంవత్సరములు తపస్సుచేసెను తరువాత నతనికి నిత్యోకువు మొదలైన దశ పుత్రులు జన్మించిరి. ఇది సూర్యసోమాన్వయ సంభవ కృమము. ఇది విస్తరించి నవమస్కంధమునందు వర్ణితమైనది. ఈ సూర్యసోమ వంశ కథనమును విస్తరింపజేసినది పరమేశ్వరుండు కావున నీకథలం దీశాను కథ గర్భితముగా నున్నది—

8. నిరోధము:—

దశమస్కంధమునందు నిరోధము వర్ణితమైనది. నిరోధమనగాఁ బ్రళయము ఇది నాలుగు విధములు. ప్రాకృతము, నైమిత్తికము, ఆత్యంతికము, నిత్యమునని. ప్రకృతియందుఁ దత్కార్యమైన బ్రహ్మాం డముయొక్క లయము ప్రాకృతము. చుతుర్ముఖుని నిద్రను నిమిత్తిక రించి సంభవించు లోకత్రయ ప్రళయము నైమిత్తికము, జ్ఞానముచేత సకార్యమైన యవిద్యను నిరసించి స్వరూపభావమున నుండుట యాత్యంతికము. ప్రతిక్షణము దేహమునందుఁ గలుగు యవస్థాభేద ములచేత సంభవించునది నిత్యము — ఈదృశమైన ప్రాకృతాది చతుర్విధ నిరోధమాయా ప్రసంగములయందు జగత్సృష్టి సంహారాది నిరూపణములచే వర్ణితమైనది. మతియు నీస్కంధమునందు శ్రీకృష్ణుని చరిత్రము వర్ణితమైనది. విశ్వస్థవిసర్గాది నవలక్షణములచేత లక్షితమైన పరమాత్మ స్వరూప మధిష్ఠానస్వరూపము. శ్రీకృష్ణతత్త్వము-అధిష్ఠాన స్వరూపనిరూపణము కొఱకు, అనగా నాశ్రయవిశుద్ధి కొఱకు నవలక్షణ ములు నిరూపితములైనవి. కాబట్టి దశమలక్షణమైన యాశ్రయమే ప్రధానముగా భాగవత గ్రంథమునందు లక్ష్యభూతమైనది. తక్కిన నవలక్షణము లాశ్రితములు. పరమాత్మ యాశ్రయండు. అట్టి యాశ్రయముయొక్క విగ్రహమే శ్రీకృష్ణుండు. పరమానందస్వరూపుండు. ఆయన భూమిపై నుదయించి యొనరించిన లీలావిశేషములు దశమ స్కంధమునందు వర్ణితములైనవి. ఆయన సత్కీర్తి వితానము కొఱకు

ధర్మగ్లానికరులగు దుష్టభూషతుల సంహారము వర్ణితమైనది. ఈ దశమ స్కంధము తొంబది యధ్యాయములు. మొదటి నాల్గవ్యాయములందు బ్రహ్మప్రార్థింపగా నవసీభారహరణమునకై శ్రీకృష్ణుడు జన్మించుట వర్ణితము. తరువాతి ముప్పదియై దధ్యాయములలో గోకులమందు, బృందావనమునందును జేసిన శ్రీకృష్ణలీల వర్ణితమైనది. శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ లీల మూడువిధములు. గోకులమందొనరించిన లీల, మధురయం దొనరించిన లీల, ద్వారపతియందలి లీల. ఒక యధ్యాయములో యమునావారియం దక్రూరుఁ డొనరించినస్తుతి. పదునొకం డధ్యాయములందు ద్వారపతీలీల వర్ణితమైనవి.

9, ముక్తి:-

ఏకాదశస్కంధమునందు ముక్తి నిరూపితమైనది. ఇది 31 యధ్యాయములు. ఇందు ముక్తి సమాసవ్యాసరూపమున నిరూపితము. నారదుఁడు వసుదేవునికి ముక్తి స్వరూపమును సంగ్రహముగాఁ జెప్పినాఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు దుద్ధవునికై విస్తరించి సోపపత్తికముగాఁ జెప్పినాఁడు. దశమస్కంధమునందుఁ బ్రవృత్తిముఖమునఁ బరానంద స్వరూపుఁడగు కృష్ణపరమాత్ముని లీల యనువర్ణితమైనది ఏకాదశస్కంధమునఁ దన్నివృత్తి ముఖమున నా పరమేశ్వరుని పరానంద పదార్థోహము వర్ణితమైనది.

ముక్తిస్వరూపము :-

సమాసకథనము-వసుదేవుఁ డొకానొకప్పు డతిథియై చనుదెంచిన దేవర్షియగు నారదు నర్పించి, సర్వభయనివారకములగు మోక్ష ధర్మములను జెల్పుచుని యడిగెను. నారదుఁడు వసుదేవునికి భాగవత ధర్మముల నార్షభ విదేహ సంవాదరూపమునఁ జెప్పెను. స్వాయంభువమనువు కుమారుఁడు ప్రియవ్రతుఁడు. ఆయన కొడు కాగ్నిధ్యుఁడు. అతనికి నాభి జన్మించెను. నాభికుమారుఁడు పృథ్వీభుఁడు. ఆయన పరమేశ్వరాంశసంభూతుఁడు. ఆయనకు నూర్గురు కుమారులు. వారిలోఁ

బెద్దవాడు భరతుడు. నారాయణ పరాయణుడు—ఆయన పేరిమీదనే భారతవర్షమున్న పేరు కలిగినది తక్కినవారిలో మొదటి తొమ్మిండు గురు నవద్వీపములకుఁ బాలకులైరి. ఎనుబదియొక్కమంది యీ భారత వర్షమునందుఁ గర్మమార్గ ప్రవర్తకులగు బ్రాహ్మణులైరి. కడమ తొమ్మిండుగురు వాతరశనులు, దిగంబరులు, నాత్మవిద్యా విశారదులునగు ముచులైరి. కవి, హరి, అంతరిక్షుడు, బ్రబుధుడు, బిష్ణులాయనుడు, నావిక్తోత్తుడు, ద్రమిళుడు, జమసుడు, గరభాజనుడు నని వారిపేర్లు. ఈ తొమ్మిండుగురు నవ్యాహతగతులై సర్వశుభములఁ ద్రిమ్మరుచు యాదృచ్ఛికముగా సతయాగమొనరించుచున్న నిమియను రాజురియొక్క యజ్ఞశాలకుఁ బోయిరి. ఆ మహారాజు వారినిఁ బూజించి, భాగవత ధర్మములను జెప్పడని యడిగెను. వారిలో మొదటివాడైన కవి యిట్లు చెప్పెను—

“ఓ మహారాజా! సంసారియగు పురుషునికి దేహాత్మభావనమే భయపేతువు. పరమేశ్వర పాదసేవనమే యతనికి సర్వశుభ నిపర్తకము. పరమేశ్వరుడు చెప్పిన భాగవత ధర్మములను నీకుఁ జెప్పెదను. ఈ భాగవతధర్మము లాత్మలబ్ధి కుపాయములు. వీనిని బొందిన నాడు ప్రమాదముల పాలుగాడు. కండ్లు మూసికొని పరుగెత్తియు వానికిఁ బతనము లేదు అనగా శ్రుతి స్మృతిజ్ఞానభ్రష్టుడై శీఘ్రము ప్రాణము చేసినను వానికిఁ బ్రత్యవాయముండ దన్నమాట. మనోవాక్కాయములు, నింద్రియములు బుద్ధి చిత్తము నహంకారము స్వభావము ననుసరించుచుండును. ఇట్టి స్వభావముచేత గాని, శాస్త్ర విధిచేతగాని, యే యే పనులొచరింతుమో, వానిని శ్రీమహారాయణునికి సమర్పించుట పరమభాగవతధర్మము. ఇట్టి సమర్పణము వలనఁ బురుషుఁ డొనరించునట్టి పనియెట్టిదైనను సర్వమును భాగవత ధర్మమగును. భయకారణము దేహాత్మభావన యని చెప్పితిని. ఇది యే విషయము. ఇట్టి విషయము పరమేశ్వరవిముఖుడైన వానికి మాయనలనఁ గలుగును. పరమేశ్వర భజనము వలన నీమాయ తొలగి పోవును. ఈ విషయ ప్రపంచము వాస్తవము గాకపోయినప్పటికిని

ధ్యాతయొక్క మనోవిలాసముచేత స్వప్నము వలె మనోరథమువలె నవభాసించుచుండును. ఈ యవభాసము వలన మనస్సు కర్మను గుఱించి సంకల్ప వికల్పములు చేయుచుండును. ఆ మనస్సును నిరోధించినచో నవభాసముండదు. అందుచేత మనోనిరోధము వలన భయము తొలగును. ఈ మనోనిరోధ మనన్యభక్తి యోగముచే గలుగును. కాబట్టి శ్రీహరి జన్మకర్మకథలను వినుచు నాయన నామములను గానము చేయుచు విలజ్జుడై విసంగుడై తిరుగవలెను. ఇట్లు పరమేశ్వర నామసంకీర్తనము వలన జాతానురాగుడై మైమఱపుతో నవ్వుచు, నేడ్చుచు, నటించుచు, బాడుచు నున్మత్తునివలె నృత్యమాచరించుచు లోకబాహ్యుడై చరింపవలెను. పృథివ్యాది పంచభూతములు, నక్షత్రములు, మృగములు దిక్కులు ద్రుమపర్వత సరితసుద్రాదులన్నియు, బరమేశ్వరుని స్వరూపమేయని సర్వభూతములకుఁ బ్రణమిల్ల వలెను. పరమేశ్వరునియందు భక్తి పరమేశ్వరానుభవమందు మైమఱపు తదన్య విషయములందు విరక్తి, యేక కాలాన్నముగా సమకూడగలవు. ఈ విధముగా, బరమేశ్వర భజనము చేయువాడు భాగవతుడు. అతనికి భక్తి, విరక్తి, భగవత్స్వరూపజ్ఞానములుగలిగి యతడు ముక్తుడగును. పరమమైన శాంతినిఁ బొందును.”

ఇట్లు కవి చెప్పిన యుపదేశమును విని, నిమి మఱల నడిగినాడు, “భాగవతుడనగా నెట్టివాడు! ఆయన ధర్మ మెట్టిది? ఆయన యెట్లు నడచు కొనును! ఆయన లక్షణము లెట్టివి?” యని. అప్పుడు హరి యిట్లు చెప్పెను-

“సర్వభూతములయందు భగవద్భావమును, భగవంతునియందు సర్వభూతములను దర్శించువాడు భాగవతోత్తముడు. పరమేశ్వరునియందు భక్తి, తదభిక్తులయందు మైతి, మూఘలయందుఁ గృప, తద్వేషులయందు నుపేక్ష కలిగియుండువాడు మధ్యముడు. పరమేశ్వర ప్రతిమలను శ్రద్ధగాఁబూజించువాడు పాకృతుడు. ఇంద్రియములవలన

సర్థగ్రహణముచేయుచు వానియందుహర్షద్వేషములు లేక యదియంతయుఁ బరమేశ్వరునిమాయయని భావించువాఁడు దేహోద్రియ ప్రాణమనోబుద్ధులయందగు జన్మమరణక్షుద్భయశ్రమతర్వాదులగు సంసారధర్మములచేతనవిమోహితుఁడగువాఁడు భాగవతప్రధానుఁడు, అతఁడు వాసుదేవుని యందే నిరతము రమించుచుండును. వానియందుఁ గామకర్మ బీజములుదయింపవు. జన్మకర్మలయందుగాని, వర్ణాశ్రమజాతులందుఁగాని వానికి నభినివేశముండదు. స్వపరభేదములేదు. అతఁడు సర్వభూతసముఁడు. శాంతుఁడు. అతనికిఁ ద్రిలోకరాజ్యమిచ్చినను భగవత్పదాగవిండమునుండి నిమిషార్థమైనను చలింపఁడు. “హరి” యన్నమాట యథాలాపముగనన్నను సర్వపాపములను నశింపఁజేయును. అట్టి పరమేశ్వరుని పాదములను జ్యేష్ఠపాశములచేత బంధించి నిరంతరము హృదయమున నిలిపికొనువాఁడు భాగవత ప్రధానుఁడు.”

మఱల రాజశిగెను. “పరమేశ్వరుని మాయ యెట్టిది?” యని. అంతరిక్షకుఁడిట్లు చెప్పెను.

“పరమేశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడు. ఆత్మస్వరూపుఁడు కేవలఁడు. ఇట్టి పరమేశ్వర తత్త్వమునందు సగుణత్వ ద్వితీయత్వావ భాసమానమైన విపర్యయము కలుగుటకు హేతువై నదే పరమేశ్వరునిమాయ. మాయచేతనే పరమేశ్వరుఁడి విశ్వమును నిర్మించెను. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులన్న యవస్థాత్రయము మిథ్యాస్వరూపము ఇందు జాగ్రదవస్థయింద్రియార్థభ్రమము. స్వప్న మంతఃకరణభ్రమము. సుషుప్తి జాగ్రత్స్వప్నసంస్కారములతోఁ గూడిన తదుపాదానభూతమగు సజ్జానము. జాగ్రదాద్రితయమునందు నన్వితమైన యాత్మస్వరూపము వానికంటె వ్యతిరిక్తమై వానిని నిరసించుటచే నవశిష్యమాణమగునట్టి వస్తువు. తురీయమైనది. సత్యమైనది. ఈ యాత్మవిశుద్ధమైన జ్ఞానస్వరూపము ఏకము. మాయచే గ్రాహకగ్రహణ గ్రాహ్యరూపమునఁ ద్రివిధముగా భాసించుచున్నది. స్వప్నము స్వప్నకాలమున సత్యమై భాసించినను మేల్కొన్నతరువాత మిథ్యయగుట మనమెరిగినదే.

సుషుప్తి జాగ్రదవస్థలు కూడ నట్టివే. స్వప్నము మిథ్యయని యెట్లు నిర్ణయించితిమి? ఆత్మస్వరూపమైన జ్ఞానమే స్వప్నమునందు గ్రాహకాది భేదముచే, ద్విధాభిన్నమై భాసించినది. గ్రాహకుఁడు సంవేత్త. గ్రాహణము సంవేదనము. గ్రాహ్యము సంవేద్యము. మేల్కన్న తరునా స్వప్నము విలభమైనది. కాదాచిత్కమగుట వ్యభిచారమైనది. మనోరథముగూడ నిట్టిదే. స్వప్నమనోరథములందు నొకే యాత్మయందు మాయాకృతమైన త్రైవిధ్యము భాసించినట్లు సుప్తజాగ్రదవస్థలందుఁగూడ భాసించుచున్నదని విమర్శించుకొనవలయును. ఇట్టివిమర్శవలన జాగ్రదవస్థ సత్యమను భ్రాంతి యుపశమించును. పరమేశ్వరుఁడీ మాయాశక్తిచేత భూతభౌతిక సృష్టి జీవునికి సంసరణ మోక్షార్థమై సృష్టించును. ఇట్టి పాంచభౌతిక సృష్టియందు నంతర్యామి రూపమునఁ బరమేశ్వరుఁడు ప్రవేశించి, యంతరింద్రియ బహిరింద్రియ రూపమున నేకాదశవిధమున విభక్తుఁడై తత్త్వద్విషయములను బ్రబోధితితముగావించును. జీవుఁడంద్రియద్వారమున విషయములవంక నాకృష్టుఁడై శరీరాదులందు నాత్మభ్రాంతి నొంది కర్మేంద్రియములచేత, గర్మముల నొనరించుచు, దత్తత్కర్మఫలముననుభవించుచు దుఃఖమయమైన సంసారమునఁ బరిభ్రమించుచున్నాఁడు. బహ్వాభద్రవహుఁడై కర్మగతి నొంది జీవుఁడు మహాభూతప్రళయ పర్యంతమున వశుఁడై జన్మమరణ ప్రవాహమున మునుకలు వేయుచున్నాఁడు-

మహాప్రళయ మాసన్నమై కాలపురుషుఁడీ స్థూలసూక్ష్మరూపమైన ప్రపంచమును బ్రకృతియందు లీనమొనరించుటకు నుపకరించును. అప్పుడు నూరు సంవత్సరములకాలము మనావృష్టి సంభవించి, తీప్రమైన యెండలుకాచి మూఁడులోకములు ప్రతపించి పోవును. సాతాశతలమునుండి సంకర్షణమభోద్భూతమైన మహానలము వాయుప్రేరితమై యూర్ధ్వశిఖిముగా మండుచు మూఁడులోకములను దగులఁజెట్టును. తరువాతి నూఱు సంవత్సరములు సంవర్తకమేఘగణము హస్తహస్తాఘ్నమైన జలధారలు వర్షించి సృష్టియంతయు జలసంస్థాపనమొనరించును. ఈ విరాడ్రూపమంతయు జలమునందు లీనమగును.

వైతాళింజైన పురుషుడు విరాహాప్రమం నుజ్జగించి కారణమైన యవ్యక్తమును బ్రవేశించును. సంపర్క వాయువుచేత నాహృతగంధయెన పృథివిజలమునందు, నాహృతరసమైన జలమగ్నియందును, దమోహృతరూపమైన యగ్నివాయువునందు, నాకాశోపహృతస్పర్శమైన వాయువాకాశమునందును, గాలాహృతశబ్దగుణమైన నభము తామసాహంకారమునందును, బుద్ధీంద్రియములు రాజసాహంకారమునందును, మనస్సును, వైకారికమైన దేవతలు సాత్త్వికాహంకారమందు, నిట్టి త్రివిధమైన యహంకారము మహత్తునందును మహత్తుప్రకృతియందును బ్రకృతి బ్రహ్మమునందును విలీనమగును. ఇదియంతయుఁ బరమేశ్వరుని మాయ. ఈ మాయయే సృష్టిపీఠిలయకాఁగి. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమైనది.”

మఱల రాజడిగెను. “మహర్షులారా ! ఈ దుస్తరమైన పరమేశ్వర మాయను స్థూలబుద్ధులైనవార లెట్లు తరింతురో యానతిండ”ని. ప్రబుద్ధుఁడెట్లు చెప్పెను.

“జరులు సుఖసంపాదనకును దుఃఖనిరాసమునకును గర్మలాచరింతురు. కాని వానికిఁ గల్గు ఫలము పర్యవసానమున దుఃఖమే. కష్టపడి విత్తమార్జింతురు. గృహోపత్వాప్త పశుసంపదలు సంపాదించురు. కాని యివి యన్నియు వినశ్యత్స్వభావములగుట దుఃఖహేతువులేకాని సుఖకరములుగావు. కర్మసాధ్యమైన యిట్టి సంపదలన్నియు నీ లోకమున నశించుట మానము చూచుచుంటిమి. పుణ్యకర్మసాధ్యమైన పరలోకముగూడ శాశ్వతముగాదు. కర్మ నిర్మితమైన దెద్దియైనను నశ్వరమగుట దుఃఖకరమేగాని సుఖసాధనము కాఁజాలదు. మండలవర్తులైనవారికిఁగూడఁ దుల్యునియందు స్పర్ధయు, నధికునియందసూయయు, ధ్వంసభావనచే భయమును, లోకమున గన్పించుచున్నవి. కాబట్టి కర్మార్జితలోకము లనర్థదాయకములని చింతించి శ్రేయోజ్ఞాసులైనవారు శబ్దబ్రహ్మ నిష్ఠాతుఁడైన గురువు నాశ్రయింపవలయును. కపటములేకుండ గురువు పరమాత్మ స్వరూపుడని

భావించి, నేవించి యతనినుండి భాగవతధర్మములను గ్రహింపవలయును. అసంగము, సాధుసంగము, దయ, మైత్రియు, బ్రశ్రియము, శౌచమును, దపస్సును, దితిక్షు, మౌనము. స్వాధ్యాయము నార్జవము. బ్రహ్మచర్యము, సహింస, ద్వంద్వసహిష్ణుత, సర్వమునందాత్మ భావనము, నేకాంతశీలత్వము, గృహోద్యభిమానరాహిత్యము, వివిధదేశములందు లభించిన పరిశుద్ధ వస్తుఖండములను ధరించుటయు దొరికినంతకుఁ దృప్తినొందుటయు, భాగవతశాస్త్రమునందు శ్రద్ధయు, నన్యశాస్త్రములందు ననిందయు మనోవాక్కర్మకండము, సత్యము, శమము, దమము, శ్రీహరిజన్మగుణకీర్తనధ్యానములును, బరమేశ్వరు నుద్దేశించి మాత్రమే యేకర్మయైనను జేయుటయు, యజన దాన తపోజప సదాచారాది సర్వకర్మఫలము గంధపుష్పదారాసుత గృహప్రాణాది సర్వమును బరమేశ్వరునికి నివేదించుటయు భాగవతులయందు సాహృదము, స్థావర జంగమకూపమైన సర్వప్రాణికోటియందుఁ బరిచర్యాభావము విశేషించి సాధుపూజయు, బరమభాగవతోత్తములతోడి నిత్య సాంగత్యము, భగవద్విషయమునగురించి వారితోఁ బరస్పరానుకథనము, మిథోరతి, మిథస్తుప్తి, మిథోనిర్వృతి మిథస్సాగ్రణము నను సీభాగవతధర్మము లన్నియు శాంతుఁడైన బ్రహ్మవేత్తయగు గురువును శుశూషించి గ్రహించి యభ్యసింపవలయును. ఇట్టి భాగవత ధర్మముల నభ్యసించి నరుఁడు నారాయణపరుఁడై దుస్తరమైన మాయను దరించి ముక్తుడగును.”

మఱల రాజుట్లడిగెను-“బ్రహ్మవేత్తలారా! బ్రహ్మవిష్ణయొక్క స్వరూపమెట్టిదో చెప్పగోరెదను” విప్లవాయనుఁడై చెప్పెను-

బ్రహ్మము స్థితుద్భవప్రళయ హేతువు. తాను హేతురహితమైనది స్వప్నజాగరసుషుపులయందు సద్రూపమున ననువర్తమానమగునట్టిది. తద్ద్యావర్తనమునఁ దురీయస్థితియందు సమాధ్యాదులందు నపశిష్టమగునట్టిది. దేహేంద్రియ ప్రాణహృదయాదు లన్నియు నట్టి బ్రహ్మముచేతనే సంజీవితములై చరించుచున్నవి. అదియే

పరమపదార్థమని తెలిసికొనుము. ఈ పరబ్రహ్మస్వరూపము మనోబుద్ధి వాక్చక్షుః ప్రాణేంద్రియములచేతఁ దెలియఁబడునదికాదు. ఈ యన్నియు నాత్మపదార్థమునుండి వచ్చినవి. అనలమునుండి వచ్చిన విస్ఫులింగాదు అనల స్వరూప మెఱుంగ నట్టివి యాత్మ స్వరూపము నెఱుంగలేవు. శబ్దప్రమాణమైన వేదముకూడ నిందుచేత బరమేశ్వర స్వరూపమును బ్రత్యక్షముగా బోధింపక నిషేధముఖము ననర్థోక్తముగాఁ జెప్పినది. సర్వనిషేధము సావధికమైనది. ఆ యవధిబ్రహ్మపదార్థము. అదిలేక నిషేధసిద్ధి కదురదు. ఏకమైన బ్రహ్మపదార్థమే సర్వ స్వరూపముగాఁ బ్రకాశించుచున్నది. సత్త్వరజస్తమో గుణాత్మకమైన ప్రకృతియు, సూత్రమహదహంకారములు జ్ఞానక్రియార్థ ఫలములు - స్థూలసూక్ష్మకారణ ప్రపంచము నీ సర్వరూపముగాఁ గూడ నాయా రూపములతో బ్రహ్మపదార్థమే భాసించుచున్నది.

ఇట్టి యాత్మ పదార్థమునకు జన్మమరణములు, క్షీణవృద్ధులు లేవు. ఆగమాపాయులైన బాలయువాదిదేహోద్భవస్థ లన్నింటికిఁ ద్రష్టమైన దాత్మపదార్థము. అందుచేత నిరవస్థతః ఉపలబ్ధి మూత స్వరూపమైనట్టిది. సర్వదేశమునందు, సర్వకాలమునందు, సర్వమునందు ననువర్తమాన మగునట్టిది. ఉద్భిజాండజస్వేదజరాయుజములగు జీవత్పదార్థములన్నింటఁ బ్రాణ మనువర్తమానమై యున్నట్లు. యింద్రియగణమునందు నహంకారమునందు సుప్తావస్థయందుఁ గూటస్థమై యాత్మ యనువర్తించుచున్నది. ఈ దృశ వికార హేతువులగు యుపాధులు లేనప్పుడు కూడ నాతనపదార్థము తురీయమై మిగులుచున్నది. జాగ్రదవస్థయందు నింద్రియజ్ఞాన ముండును. స్వప్నావస్థయందు నింద్రియము అహంకారములందు లీనమగును. అట్టి సుషుప్తి జ్ఞానము ననుస్మృతి మనకుఁ గలుగుచున్నది. ఈ యవస్థాత్రయ జ్ఞానము పొందుచున్నవాఁడు వేఱుగా నొకఁ డుండవలయును గదా అట్టి వాఁడీ త్రయమునం దేకావస్థాపన్నుఁడు కాఁజాలడు. ఏకావస్థాపన్నుఁడన్నచోఁ దక్కిన యవస్థల జ్ఞానము వాఁకుండఁ జాలదు. అందుచేత నాత్మ సద్భావమునందు నవస్థాత్రయ జ్ఞానము హేతువుగా

జెప్పబడినది. ఏనిలో జాగత్స్వప్నావస్థల జ్ఞానము వివిక్తముగా నుండును. సుషుప్తి జ్ఞాన మనుస్మృతి. ఎందుచేతననగా సుషుప్తి యందు నావరణాత్మకమైన యవిద్య మాత్రమే (అజ్ఞానము) యుపాధి. అచట విత్తేషములేదు కావున సుషుప్త్యనుభవమునందు విషయ సంబంధముండదు. అందుచేత దానికి స్వప్నప్రతిపత్తి లేదు, అచ్చటనున్న యనుభవ ముజ్ఞానావృతమైన యాత్మానుభవము. అందుచేత ననుస్మృతి వలన దాని స్వరూపము నిర్ధారితమగును. “ఇంతకాలము నేను సుఖముగా నిద్రించితిని. ఏమియు నెఱుగనైతిని.” సుఖమన్న మాట యాత్మానుభవమును, నేమియు నెఱుగనన్నమాట యజ్ఞానోపాధిని జెప్పెను. అందుచేత సుషుప్త్యనుభవమునందుకూడ నుపాధియున్నది. ఈ యవస్థాత్రయము ననుభవించువాఁడీ త్రయమునం దనువర్తమానుఁడగుచుండుట యొకటి. ఈ దృశోపాధిత్రయమును మీరి పరిశుద్ధ స్వరూపమున వ్యావర్తితుఁడై యుండుట యొకటి. ఇట్లునువర్తన వ్యావర్తనములఁ దురీయమైన యాత్మపదార్థము నిర్ధారితమగును. చరణారవిందములందు నిరంతర భక్తిచే గుణకర్మజమైన చేతో మలము వినష్టమగును. అట్టి పరిశుద్ధ చిత్తమున నందాత్మతత్త్వము సవిత్ప్రకాశమువలె దీపించును!”

మఱల రాజు “కర్మమోగము”ను గుఱించి యార్ష కులను బ్రశ్నించెను. అప్పు డావిష్టోతుఁ డిట్లు చెప్పెను.

“మహారాజా! కర్మాకర్మవికర్మలు వేదై కగమ్యములు లోకమర్యాదను బట్టి తెలియఁదగినవి కావు. వేదమ పౌరుషేయము. పరమేశ్వరునిచుండి సంభవించునది కావున, వేద తాత్పర్యావధారణ పండితులకుఁ గూడ దుష్కరమైనది. వేదము పరోక్షవాదముగా బెల్లములోమప్పి మందుపెట్టినట్లు పుగుఱునికిఁ గర్మమోక్షము కొఱకు నవారతర ఫలములచే బ్రలోభించుచుఁ గర్మలను విధించినది. వేదోక్తమైన కర్మల నాచరింపక యింద్రియపశుఁడై యజ్ఞుఁడగు జనుఁడు మృత్యు చక్రమునఁ బడిపోవును. వేదోక్తకర్మము నిస్సంగుడై యీశ్వరార్పణముగా నాచరించువాఁడు వైష్ణవ్యసిద్ధినిఁ

బొందును. కర్మఫలశ్రుతి ప్రరోచనార్థమని యెఱుంగుము, అహంకార రూపమైన హృదయగ్రంథిని హరింపఁగోరువారు తంత్రోక్త మార్గమునఁ బరమేశ్వరారాధనము చేయవలెను. ఆచార్యోక్త మార్గమున నభిమతమైనమూర్తి నర్చింపవలెను వజ్రాస్రము లాచరించి యర్చనమూర్తియందుగాని, హృదయమునందు గాని షోడశోపచారములతో మూలమంత్రములతో నర్చింపవలయును. అగ్న్యర్కతోయాశులందు, సతిఘలయందు హృదయమునందాత్మస్వరూపుడైన పరమేశ్వరుని యజించి మనుజుఁడు ముక్తుఁడగును.

తరువాత రాజు పరమేశ్వరుని జన్మకర్మలను గుఱించి భక్తి విహీనుల గతులను గుఱించి తత్తత్కాలములయందుఁ బరమేశ్వరుని వర్ణనామ పూజా విధులను గుఱించియు నార్హభులను బ్రశ్నించెను. ఆ ప్రశ్నల కన్నింటికి, ద్రవీశుఁడు, చమసుఁడు, కరభాజనుఁడును సదుత్తరముల నొసంగిరి. ఇది ముక్తి స్వరూప నిరూపణము. సమాన రూపమున నేకాదశ స్కంధమునందుఁ జెప్పఁబడినది ఇదియే శ్రీకృష్ణుఁడు విస్తరించి యుద్ధవునకు నుపదేశించినది.

10. ఆశ్రయము :- ద్వాదశస్కంధమున నాశ్రయస్వరూపము వివరింపఁబడినది. ఆశ్రయము పరమేశ్వరుఁడు పరమేశ్వరుఁ డధిష్ఠాన రూపము. అవధిరూపము. అధిష్ఠానము మహాపురుష వర్ణనమునందు నిరూపితమైనది. అవధియనగా లయావధి. ప్రాకృతలయము నాత్యంత కలయము నాశ్రయించి యవధియైన పరమేశ్వరస్వరూపము నిరూపితమైనది. ఎచ్చట నీ సృష్టియంతయు జరుగుచున్నదో, యభివృద్ధి నందుచున్నదో, దేనినాశ్రయించి వ్యక్తమగుచున్నదో. యది యధిష్ఠానము. ఎచ్చట లీనమగుచున్నదో యది యవధి ఇట్లధిష్ఠాన భూతము. నవధి భూతమునైనది పరమేశ్వర స్వరూపము. ఈ పరమేశ్వర స్వరూపమునకుఁ గాలకృతమైన పరిమాణాదులు లేవు. అనాది, యనంత తము, నవ్యక్తము, నిత్యము, కారణము, నవ్యయమైనది పరమేశ్వర స్వరూపము, వాక్కు, మనస్సు, సత్త్వ, రజస్తమోగుణములు, మహా

దాదులు, బ్రాహ్మబుద్ధిందియ దేవతా సన్నివేశములు, స్వప్న జాగ్రత్తుషువులు, బృథివ్యా పందిచభూతమాలు. నిత్యాదికమైన సవిశేష పదార్థములకంటె వ్యతిరేకమై యవికారమైన పదార్థము సుషుప్తమువలె, శూన్యమువలె నప్రత్యక్షమై మూలభూతమైనది. ఇట్టి యాత్మ స్వరూప మవధిభూతము. బ్రహ్మజ్ఞానముచేత సకలప్రపంచలయాత్మకమైన మోక్షము సమకూడును. ఇదియే యాత్యంతిక లయము ప్రపంచముకూడ సత్యమైనచో దానికి లయము సంభవింపదు. జ్ఞానరూపమైన బ్రహ్మముకంటె వేరైన ప్రపంచమసత్యము. బుద్ధి, యింద్రియములు, విషయములు. ఈ మూడును గ్రాహకకరణ గ్రాహ్యములని చెప్పబడును. ఈ మూడింటి కాశ్రయభూతమైన జ్ఞానమే త్రివిధాకారమున భాసించుచున్నదని చెప్పవచ్చును జ్ఞానముకంటె నివి వేరుకావు. ఈ మూడును దృశ్యములగుటవలన నాద్యంత వంతములగుట వలన వాస్తవములు కావు. దృశ్యములగుట స్పష్టమే. దీప చక్షూరూపములు మూడును దేజో విశేషము లగుట తేజస్సుకంటె వేరుకావు గదా! అట్లే బుద్ధింద్రియ విషయములు కార్యము లగుటవలన జ్ఞానముకంటె వేరుగావు. మఱి కార్యకారణముల కిట్లభేదము చెప్పినచో, గార్యము వాస్తవము కాదన్నచో, గారణముకూడ వాస్తవము కాకపోవచ్చునన్న, కార్యమైన ప్రపంచముకంటె గారణమైన బ్రహ్మము వ్యతిరేకముగా నున్నది. బ్రహ్మముకంటె బ్రపంచము వ్యతిరేకముగా లేదు. జాగ్రత్స్వప్నసుషువులు బుద్ధికి సంబంధించిన యవస్థలు బుద్ధిమేల్క-న్నప్పుడు జాగరణము. ఈ జాగరణమునందు విశ్వాడనియు, స్వప్నావస్థనొందినపుడు తైజసుఁ డనియు. సుషుప్తియందు బ్రాజ్ఞుడనియు నీ బుద్ధికి పేళ్ళు ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమేకము. ఆస్మిత్స్వరూపమునందు నానాత్వము బుద్ధి కల్పితము. అందుచేత మాయామాత్రము. ఈ విశ్వము మిథ్య. యథార్థమైనదికాదు. ఆద్యంత వంతమైనదేదియు యథార్థమని చెప్పటకు వీలులేదు. ఆకాశమునందు జలధరములు వర్ష కమగుచుఁ దిరోహితమగుచున్నట్టి విశ్వమంతయుఁ పరబ్రహ్మమునందు వ్యక్తమగుచుఁ దిరోహితమగుచున్నది; ఈదృశ

మైన విశ్వావిర్భావ. తిరోభావముల కవధిభూతమైనది బ్రహ్మస్వరూపము. సర్వావయవప్రలండు సత్యమైన దవయవము. అవయవికంఠె వేరుగా నవయవములు భాసించును. కాని యవయవములకంఠె భిన్నముగా నవయవికి స్థితిలేదు. మఱి బ్రహ్మము కారణస్వరూపముగదా! కార్యము మిథ్య యంటిరిగదా! కార్యము లేనప్పుడు బ్రహ్మ కారణ మగుట యెట్లన్న ప్రశ్నయున్నది. ఈ ప్రశ్నకు సమాధానమిది. ఇది నిజమే! ఇవి కారణకార్యములు రెండును బరస్పరాపేక్షములగుట నిరూపణా స్పర్శములు. కారణత్వమన్నను, నవధిత్వమన్నను, వ్యాపకత్వమన్నను నినియన్నియు సాపేక్షములు. అందుచేతనే యాద్యంతవంతములన్నియు వాస్తవముకాదని చెప్పఁబడినవి గుణ, గుణి, విశేషణ విశేష్య వ్యాప్య వ్యాపక విశేషావధికార్యకారణాది రూపమగుట పరస్పరాధీన సిద్ధమగునట్టి పదార్థజాలమంతయు స్వప్నమువంటిది. ఆద్యంతవంతమైనది. అవాస్తవమైనది. మఱి యిట్టి ప్రపంచము మనకుఁదోచుచున్నది గదా! ఖ్యాయమాన మగుచున్నదిగదా! యన్నచో నీ ప్రపంచమంతయు వికారస్వరూపము. ఆత్మప్రకాశమునదలి దీనికిఁ బ్రకాశము లేదు. దీనికి వేఱప్రకాశమున్నచో నప్పు డదికూడ చిద్రూపమేయగును. అనగా స్వప్రకాశక మనవలయును. అనగా నాత్మతో నేకరూప మనవలసివచ్చును. ప్రపంచము ప్రకాశ్య మగుచున్నదిగదా! కనుక నట్లనుటకు వీలులేదు. మఱి యాత్మయేకమైనను జీవేశ్వర రూపమున భిన్నముగా భావింపఁబడుచున్నదన్నచో నది యజ్ఞానకృతమైనది. ఉపాధికృతమైనది మఱికాశమహాకాశమునకు, నాకాశజలస్థసూర్య చింబములకు నుపాధికృతమైనభేదమెట్లొ యట్లే యాత్మవిషయమున గూడ భేదము యథార్థముగాదు. బుగారమేకమైనను వ్యవహారపథమునఁ గుండల కటక హారాదిరూపమున బహుధా వ్యవహృత మగుచున్నట్లు పరమేశ్వర స్వరూపము లొకక వైదిక మార్గముల బహుధా వ్యాఖ్యాయమానమగుచున్నది. అర్కప్రభవమై, యర్కప్రకాశితమైన మేఘ మర్కాంశభూతమైన చక్షుస్సున కర్కదర్శన ప్రతిబంధకమైనట్లు బ్రహ్మప్రభవమై, బ్రహ్మ ప్రకాశితమైన యహంకారము

బ్రహ్మాంశభూతుఁడైన జీవునికి బ్రహ్మస్వరూపదర్శన ప్రతిబంధకమగుచున్నది. ఆ మేఘము తొలగినప్పుడు చక్షుస్సు సూర్యునిఁ జూడగలిగి నట్లు జీవోపాధియైన యహంకారము విచారణవల్ల తొలగినప్పుడహంకారము జిజ్ఞాసవల్ల నశించి బ్రహ్మైక్యానుసంభావమునందు హేతువగును. ఇట్లు వివేకఖడ్గముచేత నాత్మబంధనమైన మాయామయాహంకారమును భేదించి పరిపూర్ణమైన యాత్మానుభవమును బొందుట యాత్యంతికమైన ప్రళయమని చెప్పఁబడుచున్నది.

బ్రహ్మాది సర్వభూతముల యుత్పత్తి ప్రళయములే నిత్య ప్రళయము. దేహము పరిణామి. ప్రతి క్షణము నశించు స్వభావముగలది. ప్రతిపాదకమువలె ప్రతిక్షణము నవస్థాభేదాస్పదమైనది. కాలప్రవాహ వేగముచేత నిరంతరము హీయమానమగునట్టిది. ఆకాశమునందుఁ దిరుగుచున్న జ్యోతిర్గణము గమనాద్యవస్థాభేదములు దుర్లక్ష్యములై నట్లు శరీరగతి ప్రవాహికమగుటవలన క్షణక్షణ పరిణామము దృశ్యమానమగుటలేదు. నిత్య నైమిత్తికాత్యంతిక ప్రళయములన్నియుఁ గాలగతి స్వరూపములు. పరమేశ్వరుని లీలాస్వరూపము భాగవతమునందు సమాసరూపమునఁ జెప్పఁబడినది. చతుర్ముఖుఁడుకూడ నారాయణ లీలావిశేషములు సంపూర్ణముగాఁ జెప్పఁజాలఁడు. పరమేశ్వరుని లీలా కథారస నిషేవణమును విడచి యతిదుస్తరమైన సంసార సింధువును దరించుటకు గత్యంతరము లేదు—

—ఇది తత్త్వస్వరూప నిరూపణము.

బుక్తి యోగము

శ్రీమన్నారాయణుఁడు బ్రహ్మదేవునకు సమాసరూపమునఁ జెప్పిన చతుర్శ్లోకి భాగవతమే యాదిశేషుఁడు కమారాదిమునులకు విస్తరించి దశలక్షణ లక్షితముగాఁ జెప్పెను. భాగవతమునందుఁ జెప్పఁబడిన తత్త్వ మాశ్రయ స్వరూపమనియు, నాశ్రయ విశుద్ధి కొఱకే నదలక్షణములు చెప్పఁబడినవనియు, నందుచేత నాత్మతత్త్వ నిరూప

ణమే భాగవత గ్రంథమునందుఁ బరమార్థమనియు, గ్రంథగత ప్రమా
 ణములతోఁ బూర్వము చెప్పితిని. పరమేశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడు. అవి
 కారి. సచ్చిదానంద స్వరూపుఁడు. సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేద
 రహితుఁడు. సృష్టియంతయు నాయనయందే పుట్టి, పెరిగి, లీనమగు
 చున్నది. మాయ నాశ్రయించి పరమేశ్వరుఁడు జగత్సృష్టి సంహారము
 లను జేయుచున్నాఁడు. జీవుఁడు తాను యథార్థమునకుఁ బరమేశ్వరు
 నితో నభిన్నుడయ్యు మాయచేత మోహితుఁడై యనాత్మ పదార్థ
 మైన దేహాదికమునందు నాత్మభ్రాంతి నంది సంసారమునందు
 మగుఁడై జన్మమరణ చక్రమునఁ దగుల్కొని బహుదుఃఖ భాజనుఁ
 డగుచున్నాఁడు. సూల సూక్ష్మ కారణోపాధులకంటె వ్యతిరేకమైన
 యాత్మతత్త్వమును పరమేశ్వర స్వరూపముతో నభిన్నమని యెప్పుడు
 తెలిసికొనునో, యప్పుడు ముక్తుఁడగును. ఇట్టి పరమార్థ జ్ఞానము
 ముక్తి హేతువని భాగవతము నిరూపించుచున్నది జీవుఁడు తాను
 దేహమని భావించుట బంధము. తాను పరమాత్మ స్వరూపమని
 భావించుట ముక్తి. స్వరూపజ్ఞానమే ముక్తియన్నమాట. జ్ఞానము
 ముక్తి కారణమని, బంధ మసత్యమని భాగవతము నిరూపించినది. ఈ
 విషయము విదుర మైత్రేయ సంవాదమునందు స్పష్టముగా నిరూపిత
 మైనది. విదురుఁడు మైత్రేయు నిట్లడిగినాఁడు “పరమేశ్వరుఁడు చిన్నా
 తుఁడు, నవికారి, నిర్గుణుఁడునని చెప్పితిరి. ఈ విశ్వసృష్టిసంహారాదిక
 మంతయు నతనికి లీలయంటిరి. ఇదియెట్లుకుదురును? పిల్లవానికి నాట
 లందుఁ గోరికి యుండవచ్చును అట్టి కోరికి యున్నప్పుడుమాత్రమేలీలా
 వ్యాసంగముకుదురును. పరమేశ్వరుఁడు స్వతస్త్వపుఁడు, నసంగుఁడు,
 నద్వితీయుఁడు నగుటవలన నాయనకుఁ గోరికి యుండుననుటకు వీలు
 లేదు. ఆయన నిర్గుణుఁడగుట వలన గుణసంగము కుదురదు. నిర్వికారుఁ
 డగుట వలనఁ గ్రియాపరత్వము కుదురదు. మతీయుఁ బరమేశ్వరుఁడి
 విశ్వమునంతయు, ద్రిగుణాత్మకమైన యాత్మమాయచేత సృష్టించి
 పోషించి, సంహరించునని చెప్పితిరి ఈ మాయ జీవునికి గర్భత్వ
 భోక్తృత్వాది రూపమైన మోహము కల్గించునని చెప్పితిరి. ఈ సప్టి

యంతయు నవిద్యోపాధికుడైన జీవునికిఁ బురాకృత కర్మ భోగఫలార్థము సృష్టమైనదని చెప్పితిరి. మఱియును జీవుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుఁడనియుఁ బరమేశ్వరుఁడే సర్వక్షేత్రములయందు నిండియున్నాఁడనియుఁ జెప్పితిరి. జీవుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుడైనచో నతనికి నజ్ఞానము గలుగుట యెట్లు? అవిద్యోపాధికుఁడగుట యెట్లు? పరమేశ్వరుఁడే సర్వక్షేత్రములయందున్నచో నవిద్యా కామకృతమైన క్షేత్రమతఁడు పొందుటయెట్లు?" ఇవి మిక్కిలి గడ్డుప్రశ్నలు. జీవ బ్రహ్మైక్యవాదమునందు ముఖ్యముగా నెదురగు ప్రశ్నలివి. దీనికి మైత్రేయుఁడు చెప్పిన సమాధానమిది. "సీవడిగిన ప్రిశ్న యొక్క స్వరూపమును విచారింపుము. ఈశ్వరునికిఁ గామకర్మకృతమైన క్షేత్రము, విముక్తునికి సంసార బంధమునెట్లు! అనిగదా! అనగా నిదివిరుద్ధముగాఁ గన్పించుచున్నదని గదా సీ భావము! విముక్తుడైన యీశ్వరునికిఁ గృపణత్వము, బంధము తర్కవిరుద్ధమని, ఇట్లు తర్కవిరుద్ధము గావు. ననే యిది 'మాయ' యంటిమి. యథార్థమునకు ముక్త స్వభావుడైన యీశ్వరునకీ రెండునులేవు. ఉన్నట్లు భాసించుచున్నవి. ఇదియే 'మాయ'. తర్కమునకు విరుద్ధమైనది భాసించుటయే మాయ. మఱి యిట్టి యనుభవమునకు నన్యోదాహరణము చెప్పెదను. స్వప్నమునందు స్వశిరచ్ఛేదనాదికము గన్పించుచున్నది. అది యథార్థము కాదు గదా! పట్టి విపర్యయమే! మృషయేకదా! జాగ్రదావస్థయందు దాదృశానుభవమును విచారించినచో దానియందలి వైరుధ్యము గోచరించి యది మృషయని దేలిపోవును. మఱి యిట్టి యవభాసము, నిట్టి విపర్యయము జీవునికి కలుగుచున్నది. ఈశ్వరునకుఁ గలుగదు, ఈశ్వరుఁడాకాశచంద్రుని పంటివాడు. జీవుఁడు జలచంద్రుని పంటివాడు. ఈశ్వరుఁడు బింబభూతుఁడు జీవుఁడు ప్రితిబింబ భూతుఁడు నన్నమాట. జలలక్షణమైన కంపాదికము ప్రితిబింబమునకుఁ గన్పించినట్లు దేహగుణమైన జన్మమరణాది ధర్మము తదభిమానియగు జీవునికిఁ గలుగుచున్నది. ఆకాశచంద్రునికి జలకంపాదిగుణమంటన ట్టిశ్వరునకుఁ గార్పణ్యముగాని, బంధనము గాని యంటవు. కాబట్టి మనస్థ

మంతయు ననాత్మపదార్థమైన దేహద్వైపాధులందు నాత్మభావన చేయుటచే గలుగుచున్నది. ఇదియే విపర్యయము. మృషాభావన. సంసారి కారణము. ఇట్టి విపర్యయము తొలగినచో జీవునికి ముక్తి. ఇదియెట్లు గలుగును? అనాత్మ పదార్థమునం దాత్మభావన మనర్థస్వరూపము. నివృత్తి ధర్మాశ్రయము వలన నిది (యీ యనర్థము) నివృత్తమగును. నివృత్తి ధర్మమనగా దేహాదిత్రయ పృథిరేకముగా నున్న నిరుపాధికమైన యాత్మతత్త్వమును భావించుట. ఇదియే జ్ఞానయోగము. ఇదియెట్లు సంభవించును? పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము చేతఁదప్ప నిది సంభవింపదు. పరమేశ్వరానుగ్రహము భక్తియోగము వలనఁ దప్ప లభింపదు. భక్తియోగమువలననే సర్వక్షేత్రములు నివర్తించును. అంతర్యామిరూపుఁడైన పరమాత్మయందు నిశ్చలమైన మనసు సర్వేంద్రియములతో విలీనము పొందునంతవఱకుఁ క్షేత్రములు నివృత్తి చెందినట్లు గాదు. అట్లు స్వర్వేంద్రియోపరమముఁ జెందినప్పుడు గాఢసుషుప్తి చెందినట్లు సర్వక్షేత్రములు నివృత్తమగును, మరల వానికిఁ బునరుత్థానములేదు. పరమేశ్వరుని గుణ సంకీర్తనము వలన, శ్రవణమువలన సర్వక్షేత్రములు నిశ్శేషముగా శమించును. మఱి యాయన చరణారవిందములందు నిరంతరము మనసు రమించినచో సంతకంఠఁ గావలసినదేమున్నది? ఇది మైత్రేయుఁడు చెప్పిన సమాధానము. జీవుఁడును, నీశ్వరుఁడును బ్రహ్మస్వరూపులే యైనప్పటికి, జీవుఁ డనాత్మయం దాత్మభావనవలన సంసారియైనాఁడు. ఈశ్వరుని కట్టి భావనలేదు. కాఁబట్టి యాయనకు సంసారాదికము లేదు. లేనిది యున్నట్లు భాసించుట మాయ. ఆ మాయ యీశ్వరుని యధీనమందున్నది. జీవుఁడు మాయాధీనుఁడు. కాఁబట్టి భక్తియోగము వలన నీశ్వరానుగ్రహము, నందువల్ల నాత్మజ్ఞానము, నందువల్ల మోక్షము కలుగును. ఈ యర్థమంతయు మైత్రేయుని సమాధానమునందున్నది. ఇందుచేత భక్తియోగము భాగవతమునందుఁ బ్రధానముగా నిగుపితమైనది. అందుచేతనే—

“అనర్థోపశమం సాక్షా ద్భక్తియోగ మధోక్షజే :
 లోకస్యాజ్ఞానతో విద్వాం శృతేసాత్వత సంహితామ్ ||
 యస్యాం వెళూయమాజాయాం కృష్ణే పరమపూరుషే :
 భక్తిరుత్పద్యతే పుంస శ్శోకమోహ భయాపహామ్ ||”

శ్రీ శంకరులు కూడ—

“మోక్షసాధన సామగ్ర్యాం భక్తిరేవ గరియసీ” యని జ్ఞాన
 సాధన సామగ్రియందు భక్తి కుత్కృప్తస్థాన మొసంగినారు. భాగవత
 శ్రవణాపేక్షులైన శౌనకాదులతో సూతుడన్న వాక్యములు భక్తి
 యోగముమొక్క యాత్మకృష్ణమును జూచుచున్నవి—

సవై పుంసాం ధర్మో యతో భక్తి రధోక్షజే
 ఆహైతుక్య ప్రితిహతా యయాత్మా సుపరిసదతి ||
 వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రియోజితః :
 జనయత్యాకు వైరాగ్యం జ్ఞానం చ యదహైతుకమ్ ||
 ధర్మస్వఃపృథః పుంసాం విష్వక్సేన కథాసుయః :
 నోతాపదయేద్యదిరతిం శ్రిమదవహి కేవలమ్ ||
 శ్రితమప్యోపనిషదం దూరే హరికథామృతాత్ :
 యన్నసంతి ద్రివచ్ఛిత ప్రేమాశ్రిఫంకోద్గమాః ||
 ధర్మస్య హ్యోపవర్గస్య నార్థోఽనర్థాయ కల్పితే :
 నార్థస్య ధర్మైకాంతస్య కామోలాభాయ హి స్మృతః ||
 కామస్య నేంద్రియ ప్రితి రాభో జీవేకయావతా :
 జీవస్య తత్త్వజ్ఞానో నార్థో యశ్చేహ కర్మభిః ||
 వదంతి తత్తత్త్వ విదత్తస్త్వం యజ్ఞానమవ్యయం :
 ద్విహేతి పరమాత్మేతి భగవానితి కత్యతే ||
 తచ్చుద్ధదానా మునయో జ్ఞాన వైరాగ్య యుక్తయా :
 పన్యంత్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యా శ్శ్రితిగృహీతయా ||

అతః పుంబిర్ద్విః శ్రేష్ఠా వర్జ్యమ విభాగః ।

స్వనుష్ఠితస్య దర్శస్య సంసిద్ధిర్నిరతోషణమ్ ॥

తస్మాదేకేన మనసా భగవాన్నాత్మతాం వతిః ।

శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ ద్యేయః పూజ్యశ్చ విత్యకః ॥

యదనుభ్యాసినాయక్తాః కర్మగ్రంథి నిదంధనం ।

ఛిందంతి కోవిదాస్తస్య కో నకుర్యాత్కథారతిమ్ ॥

శుక్రాషోః శ్రద్ధదానస్య వాసుదేవకథారతిః ।

స్యాన్మహాత్మేనయ్యావిపాః పుణ్యతీర్థనిషేవణాత్ ॥

శృణ్వతాం స్వః కథాః కృష్ణః పుణ్య శ్రవణకీర్తనః ।

హృద్యంతస్థో హృదద్రాణి విధునోతి సుహృత్సతామ్ ॥

—“ధర్మము పవిత్ర నివృత్తి లక్షణముచే ద్వివిధము—
స్వర్గాది ఫలపాతుకమైనది. పవిత్ర లక్షణ మపరధర్మము-శ్రవణాద
రాదిరూపమైన భక్తికి గారణమైనది. నివృత్తిలక్షణము పరధర్మము—
దీనియందు ఫలాభిసంధిలేదు. కావున “నహైతుకి” యనఁబడును.
విఘ్నాభిభవము లేమిచే నపతిహితము. మఱి జ్ఞానమున కంగముగా
ధర్మము ప్రసిద్ధమైనదిగాదా! భక్తి కంగముగుట యెట్లన్నచో ధర్మము
భక్తిద్వారమున జ్ఞానమును జనింపఁజేయునని చెప్పకొన వలయును.
ధర్మము భక్తిని జనింపఁజేయక పోయినచో నది కేవలము శ్రమ
మాత్రమే. భయోగము జ్ఞానవైరాగ్యములకు సాక్షాత్కారణము.
శుష్కతర్కముచే నొపనిషదికజ్ఞానము సముత్పన్నముగాదు. హరికథా
మృత పానముచే జిత్తము ద్రవిభూతమై ప్రేమాశుభ్రులకోర్కమము
గల్గువానికి బోక్షజ్ఞానజనకమగు నొపనిషచ్ఛ్రవణాదు లేందును?
కొండలు ధర్మమున కర్థమును, దానికి గామమును, దాని కింద్రియ
ప్రీతియు, నద్దానికి దిరిగి ధర్మాదిపరంపరయును ఫలములని తలపోయు
దురు. అది యుక్తముకాదు. అపవర్గ పర్యంతమైన ధర్మమునకు ఫల మర్థ
మనుట యుక్తముకాదు. ధర్మసాధ్యమగు నర్థమునకు ఫలము కామ
మనుటయు యోగ్యముకాదు అట్లే కామమున కింద్రియ ప్రీతి ఫల

మనుట సరికాదు. కామమనగా విషయభోగము. జీవన పర్యాప్తనంత వట్టు విషయసేవన ముచితము. అనగా జీవించుటకు పలయునంతియ నుపభోగమున కర్హము. జీవనమునకుఁ గర్మసాధ్యమగు నిహముత్యైర్థము ఫలముగాదు. మఱి తత్త్వ జిజ్ఞాసయే జీవనఫలము. అద్యయమగు జ్ఞానమే తత్త్వము. ఈ జ్ఞానమునే యాపనిపదులు బ్రహ్మమనియు, హైరణ్యగర్భులు పరమాత్మయనియు, సాత్త్వికులు భగవంతుఁడనియు జెప్పదురు. ఇట్టి తత్త్వమును వేదాంతాది శ్రీవణసంభూతమైన జ్ఞాన వైరాగ్య యుక్తమగు భక్తిచే మునులాత్మస్వరూపముగా నాత్మయందు దర్శించురు. కాఁబట్టి వర్ణాశ్రమాచార విధులచే స్వనుష్ఠితమైన ధర్మము నకు ఫల మీశ్వరా రాధనము, భక్తి విహీనమైన ధర్మము శ్రీమయని తెల్లమే గదా! కావున నేకాగ్రమైన మనసుతో శ్రవణ కీర్తనధ్యాన పూజాదివిధులఁ బరమేశ్వరు నారాధింపవలయును —

భక్తి ముక్తి ఫలదాయకము. హరిభక్తి కర్మ నిర్మూలన మొనరించును. అహంకార గ్రంథి సంసరణ కారణము. కర్మనిబంధన మహంగ్రంథి. హరిభ్యానమన్న శుద్ధముచే వివేకు లిట్టి యహంగ్రంథి నిబంధనమగు కర్మమును గోసివైతురు. పుణ్యతీర్థ నిషేవణాదికము వలనఁ బాపములు తొలఁగును. నిష్పాపునికి మహత్సేవ లభించును. మహత్సేవ వలన భాగవత ధర్మమునందు శ్రద్ధ కలుగును. శ్రద్ధవలన శ్రీవణేచ్ఛ జనించును శ్రవణము వలన రుచి కలుగును. హరికథా శోితల హృదయమునందు ఋణ్య శ్రవణ కీర్తనుఁడైన హరి నిలిచి యశేషములైన యశుభవాసనలను నిర్మూలనము గావించును. అశుభ వాసనలు విగళిత ప్రియములై నంతట నిరంతర భాగవత సేవనమును నందువలన నిశ్చలభక్తియుఁ గలుగును. నిశ్చలమైన భక్తి వలనఁ జిత్తము రజస్తమోగుణములచేతఁగాని, తత్ప్రభవములగు కామ లోభాదులచేతఁగాని, యావిధముగాక సత్త్వనిష్ఠమై యుపశాంతిఁ బొందును. ఇట్లు చిత్తము భగవద్భక్తి యోగము వలనఁ బ్రసన్న మైనవాఁడు ముక్తసంగుఁడై భగవత్తత్త్వ విజ్ఞానమును బొందును. ఇట్లు తత్త్వజ్ఞానము నధిగమించినంతఁ జిజ్ఞుడ గ్రథనరూపమైన యహం

కారము నిర్భిన్నమగును. అసంభావనాది రూపమైన సర్వసంశయములు వినష్టములగును. అనారభ్యఫలములగు సంచితకర్మములు నశించును. ఆత్మ స్వరూపుడైన పరమేశ్వరుఁడు సాక్షాత్కరించును. అందువలన జిత్త శోధకమైన వాసుదేవభక్తిని ముముక్షువులు పరమానందముతో వాశ్రయింతురు.” వాసుదేవునికి భాగవత మాధిక్యమును జెప్పుచున్నది —

“సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతేషు తాస్తే
ద్యుక్తః పరః పురుష ఏక ఇహస్య రతే
స్థిత్యాదయో హరివిరించి హరేతి సంజ్ఞాః
శ్రేయాంసి తత్త్ర యి నత్వతనోర్మృతాం సుః ॥

పార్థివాద్ధాతుణో ధూతుస్తస్మాదగ్ని త్రయాయయః ।
తమస్తస్మ రజస్తస్మా త్సత్త్వం యద్భ్రహ్మదర్శనమ్ ॥

భేజిరే మునయోఽథాగ్రే భగవంత మథోక్షజం ।
సత్త్వం వికుద్ధం క్షమాయ కల్పంతే యేను తానిహ ॥

వాసుదేవపరావేదా వాసుదేవపరామభాః ।
వాసుదేవపరాయోగా వాసుదేవపరాః క్రియాః ॥

వాసుదేవపరం జ్ఞానం వాసుదేవపరం తపః ।
వాసుదేవ పరోధర్మో వాసుదేవ పరాగతిః ॥”

“—సత్త్వరజస్తమస్సులు మూఁడును । బ్రకృతి గుణములు. పరమేశ్వరుం డొకఁడేయీ గుణములతోఁ బ్రత్యేకముగాఁ గూడుకొని హరి విరించి హర సంజ్ఞలనంది స్థితిసర్గప్రళయముల నొనరించుచున్నాఁడు. ఈ మూఁడును బరమేశ్వరుని తనువులై నను సత్త్వతమవైన వాసుదేవునివలననే నరులకు శుభఫలములు గలుగును. ఉపాధి వైశిష్ట్యము ఫలవై శిష్ట్యమునందుఁ గారణమగుచుగదా! స్వతః ప్రకాశరహితమైన దారువుకంటెఁ బ్రవృత్తిస్వభావమయిన ధూమమును, నద్దానికంటె సాక్షాత్కర్మ సాధనమగుటఁ ద్రమూమయమైన యగ్నియుఁ బరస్త తరములైనట్లు లయాత్మకమైన తమస్సుకంటె విక్షేపాత్మకమైనోపాధిక

జ్ఞానహేతువగు రజస్సు, నంతకంటె, బ్రహ్మశాస్త్రకమై నిరుపాధికమైన బ్రహ్మదర్శనమునందు హేతువగు సత్త్వమును దొడ్డవి కదా! అందు చేత దద్దుణోపాధికలగు బ్రహ్మేశానవాసుదేవులకు త్తరోత్తర వైశిష్ట్యము. గలదనుట యుక్తము. ఈ విషయమునఁ బూర్వాచారమునఁ బ్రమాణముగా గ్రహింపవచ్చును. పురాతన మహర్షులు భగవంతుఁడైన యథోక్షజుని సత్త్వమూర్తియని సేవించిరి. ఇట్టి సదాచారము ననువర్తించువారు సంసారమున జేమలాభమును జొందుచున్నారు. ముముక్షువులుగూడ ఘోరరూపులగు పితృప్రజేశాదులను విడచి దేవతాంతర నిందసేయక శాంతములై న నారాయణ కలలనే భజింతురు. వేద మఖి యోగ క్రియా జ్ఞాన తపో ధర్మస్వర్గాది ఫలరూపగతులన్నియు నాసుదేవపరములు”.

(భాగ ౩-29-8 నుండి 15)

కపిల దేవహూతి సంవాదమునందు భక్తిలక్షణము విశదముగాఁ బ్రపంచితమైనది-కపిలుఁడు దేవహూతికిఁ జెప్పెను—

“భక్తియోగో విహవిధో మార్గైర్భామిని భావ్యతే।

స్వభావ గుణ మార్గేణ పుంసాంభావో విభిద్యతే॥

అభినందాయ యద్ధింసాం దంభం మాత్సర్యమేవచ।

సంరబీ భిన్నదృగ్భావం మయి కుర్యాత్సతామసః॥

విషయానభినందాయ యశ చిశ్వర్యమేవచ।

ఆర్యాదావర్చయే ద్యోమాం పృథగ్భావః సరాజసః॥

కర్మ నిర్ధార ముద్దిశ్య పరస్మిన్వా తదరపిణం।

యతే ద్యుష్టవ్య మితివా పృథగ్భావః ససాత్త్వికః॥

మద్గుణ క్రియ మాత్రేణ మయి సర్వ గుణాశ్రియే।

మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా యథాగంగాంభసోఽంబుదౌ॥

లక్షణం భక్తిశ్చైగన్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతం।

అహైతుక్యవ్యవహితా యాభక్తిః పురుషోత్తమే॥

సాలోక్య సార్థి సామీప్య సారూప్యైకత్వ మిత్యుతః

దీయమానం నగృహ్ణంతి జనా మతేనవనం వినా॥

న ఏవ తక్తియోగాఖ్య ఆత్మంతిక ఉదాహృతః॥

యేనాతి వ్రజ్య త్రిగుణాన్ మద్భావాయోపపద్యతే॥”

—“ఫలసంకల్ప భేదమును బట్టి భక్తి నవవిధముగా విభజింపఁ జగును. అందు తామసభక్తి మూఁడు విధములు—కోఁగ సృభావుఁడై హింసా దంభ మాత్సర్య ఫలముల నభిసంధించి భేదదృష్టితో నరాఁచ్యుడుల నర్పించుట—

రాజసభక్తి మూఁడు విధములు — విషయ యశ విశ్వర్యముల నుద్దేశించి భేదదృష్టితోఁజేయు నర్చనము—

సాత్త్విక భక్తి త్రివిధము — దురితక్షయము నుద్దేశించియో పరమేశ్వరార్పణముగనో, విధియగుటచేతనే భేదదృష్టియై చేయు నర్చనము—

ఈ నవవిధమైన భక్తి సగుణభక్తి. వీనిలోఁ బూర్వపూర్వముకంటె నుత్తరోత్తర ముత్కృష్టతరము—ఈ నవవిధ భక్తియుఁ బ్రత్యేకముగా మరల శ్రవణ కీర్తన స్మరణ పాదసేవార్చన వందనదాస్య సఖ్యాత్మ నివేదన భేదముచేఁ దొమ్మిది విధములగుట మొత్తము సగుణభక్తి యెనుబడి యొక్క విధము.

(“శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనం।

అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మ నివేదనమ్॥ భా, 7- 5- 21)

నిర్గుణ భక్తి యేకవిధమైనది. సర్వగుణాశ్రయుఁడైన పరమేశ్వరునియందు గుణశ్రవణ మాత్రమున సంబుధిం జేరఁబోవు గంగా ప్రవాహమువలె నవిచ్ఛిన్నమైనట్టియు ఫలాభిసంఘాన శూన్యమైనట్టియు, భేదదర్శన రహితమైనట్టియు, మనఃప్రవృత్తి నిర్గుణ భక్తి లక్షణము—ఇట్టి నిర్గుణభక్తి సేయువారు సాలోక్య, సమానైశ్వర్య, సామీప్య, సారూప్య, సాయుజ్యము లొసంగినను స్వీకరింపక కేవల

పరమేశ్వరసేవా కాముకులై యుందురు. ఇది యాత్మంతికమైన భక్తి-
భక్తియోగమని దీనికి బేరు. ఇదియే పరమ ఫలము. దీని కిదియే
ఫలము. వేఱ ఫలములేదు. ఇట్టి భక్తియోగముచేఁ దైగుణ్యమును
నిరసించి బ్రహ్మభావమునందుదురు. బ్రహ్మభావము నందుటఁ బరమ
ఫలమైనను భక్తియోగమున కిది యానుషంగికమే యని భావము—
దాని కదియే పరమ ఫలము—భాగవతమునఁ బ్రస్తుతమైన దిట్టి భక్తి
యోగముకాని, భక్తి మాత్రము గాదు” —

..అత్కారామాశ్చ మనయో నిర్గంధా అప్యరుక్రమే।
కుర్వంత్య హైతుకీంభక్తి మిత్థిం భూతగుణో హరిః॥

ఏకాంతినో యస్య నకించనార్థం —

—వాంఛంతియే వై భగవత్ప్రపన్నాః।

అత్యద్భుతం తచ్చరితం సుమంగళం —

—గాయంత అనంద సముద్రమగ్నాః”

ఇట్టి భక్తియోగమునకు సాధనము లివి —

..విషేవితాని మిత్రేన స్వరర్మేణ మహీయసా।

క్రియాయోగేన శస్త్రేన నాతిహింసేరిణ నిత్యశః॥

మద్విష్టదర్శన స్ఫుర భూజాస్తత్యభివందనైః।

భూతేషు మద్భావనయా సత్త్వేన సంగమే నచ॥

మహతాం బహుమానేన దీనానా మనుకంపయా।

మైత్ర్యా చైవాత్మతుల్యేషు శమేన నియమే నచ॥

అధ్యత్మికానుశ్రవణా న్నామసంక్తిర్నేనచ।

ఆర్జవేనార్యసంగేన నిరహంక్రియయా తథా॥

మద్దర్శిణో గుణైరేతైః పరిసంశోదితాశయః।

పురుషస్యాం జిసాభ్యేతి కుశితమాత్ర గుణం హిమామ్॥

— (భాగవతం 3-29-16 నుండి 21 శ్లో॥)

యథావాత రథో ఘోరిణ మా వృజ్జే-గంధ ఆశయాత్॥

ఏవం యోగకత-చేత ఆత్మాన మవికారియత్॥

1. ఫలాభిసంధిరహితముగా నిత్యమై మిత్తిక ధర్మముల నిషే-
 వించుట. 2. శ్రద్ధాయుక్తమైన పూజాప్రకారము. 3. నిష్కామము.
 4. ఆహింస. 5. భగవత్ప్రతిమాదిదర్శనస్వర్ణనస్తుత్యభివందన
 ములు. 6. సర్వభూతములయందు నీశ్వర భావనము 7 ధైర్యము.
 8. వైరాగ్యము. 9. మహాత్ములయందు గౌరవము. దీనులందు దయా
 గుణము, సములందు మైత్రి, 10. శమము. 11 నియమము, 12. ఆధ్యా-
 త్మిక విషయ శ్రీవణము. 13. నామసంకీర్తనము, 14. ఋజుత్వము,
 15. పెద్దలసేవ, 16. నిరహంకారము, నీ పదునాఱు గుణములు భాగ-
 వత ధర్మములు. వీనిచే మనస్సు సంశోధితమై నిష్కల్మషమగుట.
 గుణశ్రవణమాత్రమునఁ బరమేశ్వరునియందు లీనమగును. వాయు
 పాహమగు గంధము పుష్పమునుండి ఘ్రాణమును జెందినట్లు యోగ-
 రతమగు చిత్త మాత్మస్వరూపుడైన పరమేశ్వరుని జెందును—

ఇట్టి భక్తియోగమే మోక్షమని చెప్పినను చెప్పవచ్చును.

..మద్గుణశ్రీతి మాత్రేణ మయి సర్వగుణాశ్రయే!

మనోగతి రవిచ్చిన్నా యథా గంగాంభసోఽంబుభౌ॥

గంగాప్రవాహము సముద్రమునందుఁ గలసినట్లు పరమేశ్వ-
 రునియందుఁ దద్విషయకమైన చిత్తవృత్తి యవిచ్చిన్నప్రవాహమై
 లీనమగుట! ఇదియే భక్తియోగము. ఇదియే ముక్తి స్వరూపము
 గదా! “తత్త్వమ్” పదార్థముల కేకత్యానుసంధానము జ్ఞాన
 యోగము. తత్త్వవృద్ధార్థములు భాగత్యాగలక్షణచే నిరపచ్చిన్న
 చైతన్య స్వరూపమగుట ముక్తి పరబ్రహ్మ స్వరూపము “బ్రహ్మ
 విద్రుప్తైవ భవతి;” “విముక్తశ్చవిముచ్ఛతే”; తఃప్రకారమాత్మ
 విది” త్యాద్యుపనిషద్వాక్యములచేతఁ బ్రతిపాదితమైన యర్థమిది.
 భాగవతమిట్టి బ్రహ్మస్వరూపమునే “భగవంతుడ”ని పేర్కొన్నది.
 బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి కథ్యతే” — జ్ఞానల బ్రహ్మ
 పదార్థమే సాత్త్వికుల భగవంతుడు. అందువలన జ్ఞానయోగమే
 భక్తియోగము. చిత్తవృత్తి బ్రహ్మ స్వరూపమైన భగవానునియందు

లయించుట. అద్వైత సిద్ధాంత ప్రకారమున నపుడు స్ఫురణాత్మకమైన “యహం బ్రహ్మస్మి”యను నఖండాకారాకారితథివృత్తిజ్ఞానుల కేర్పడును. భక్తులకిది యవిచ్ఛినధారాయాపమైన భగవదాకారాకారితమైన వృత్తి రూపమున నుండును. బ్రహ్మభావమునందుట రెంటును సమానమే. భావనను బట్టి మార్గ భేదము. కావుననే భక్తియోగమును బట్టి త్రైగుణ్యము నిరస్తమగునని చెప్పబడినది. త్రైగుణ్య నిరాసముచే భేదదర్శనము విగళితమగుట భక్తియోగముజ్ఞానయోగములో విలీనమగుచున్నది. ఈ స్థితి వచ్చుచున్నదిక రెండును వేరువేరుగా నుండును. ఈ స్థితి నందిన తరువాత రెండు నొకటేయని చెప్పదగును. భాగవతము దీనిని నిర్గుణభక్తియని పేర్కొనుటకుఁ గారణమియ్యదియే. ఇట్టి భక్తియే భాగవతమునం దంతటఁ బ్రతిపాదితమగుచు వచ్చినది.

కుంతీస్తుతి—

“త్వయి మేఽనన్య విషయా మతి ర్మధువత్కేఽసకృత్ ।

రతిమద్వహతాదధాగంగేవౌష ముదన్వతి ॥

(భాగవతము 1-8-43)

భీష్మ స్తవము—

తమిమ మహమజం శరీరభాజాం—

—హృది హృది దిష్టిత మాత్మ కల్పితానమ్ ॥

హృతి దృశమివ నైకధార్మమేకం — ।

— సమధిగతోఽస్మి విదూత భేద మోహః ॥

కృష్ణ ఏవం భగవతి మనో వాగ్దృష్టి నృత్తిభిః ।

ఆత్మన్యాత్మా వమావేశ్య సోఽంత శ్వాస ఉపారమత్ ॥

సంపద్యమాస మాజ్ఞాయ భీష్మం ద్రిహ్యణి నిష్కరే ।

సర్వేదిభూవుక్తే తూష్టిం వయాం సీ వదినాత్యయే ॥

జ్ఞానం వికుత్తం పరమ ర్థమేక — ।

— షనంతరం త్వ యోగ్యుహ్మ సత్యమ్ ॥

ప్రత్యక్ప్రకాశం భగవచ్చర్మ సంజ్ఞం — ।

— యద్వాసుదేవం కవయో వదంతి ॥

(భాగ-5-12-10)

స వా ఆయం బ్రహ్మ మహద్విష్ణుగ్ధం ।

— కైవల్య నిర్వాణ సుఖానుభూతిః ॥

ప్రియః సుహృద్యః ఖలు మాతురేయ — ।

— ఆత్మార్హణీయో విధిక్లృద్గురుశ్చ ॥

(ధర్మజునితో నారదుని వచనము-భా-7-15-77)

ఓం నమో భగవతే తస్మై యత ఏ తచ్చిదాత్మకం ।

పురుషాయాదిబీజాయ పరేశాయాభి రీమహే ॥

యస్మిన్నిదం యతశ్చేదం యేనేదం య ఇదం స్వయం ।

యోఽస్మాత్ప్రసాదాత్ప్రసరంతం ప్రపద్యే స్వయంభువమ్ ।

యస్సాత్మనీదం నిజమాయావృతం —

— క్వచిద్విభాతం క్వచ తత్తిరోహితమ్ ॥

అవిద్యదృశ్యాక్ష్యభయం తదీక్ష్యతే ।

— స ఆత్మ మూలోఽవకు మాం పరాత్పరః ॥

కాలేన పంచత్వమితేషు కృత్స్నో — ।

— లోకేషు పాలేషు చ సర్వ హేతుషు ॥

తమస్తదాఽఽసీద్గూఢం గర్భిరం — ।

— యస్య పారేఽభివిరాజతే విభుః ॥”

ఇత్యాదప్తమస్కంధ తృతీయాధ్యాయ శ్లోకములన్నియు (గజేంద్రుని స్తుతి) భక్తిజ్ఞానయోగముల యవినాభావ సంబంధమును జెప్పను. జ్ఞానయోగమును విడచి, భక్తియోగము లేదు. భక్తియోగమును విడచి జ్ఞానయోగము లేదు— భాగవతమంతయు నీ విషయమునే సిద్ధాంతీకరించును— భక్తి వేరు, జ్ఞానమువేరు కావచ్చును. భక్తియోగము జ్ఞానయోగము నామమాత్ర భేదముగలవేయగును. గాని వస్తుగతిచే భిన్నములుగావు. ఇట్టి యాత్యంతికమైన

భక్తియోగము భాగవత గ్రంథమునందుఁ బరమఫలస్వరూపముగా నిరూపితమైనది. భక్తియోగమే జీవన్ముక్తి. భాగవత శ్రవణము వలననే ముక్తి సులభమగును.

..రర్మః.....ఈశ్వరః!

సర్వోహృద్య వరుద్యతే సుకృతిః కుకూపుభి స్తతతాత్ ||

(భా-1-1-2)

..పిరిక భాగవతం రసమాలయం —" (1-1 3భా.)

ఇత్యాది శ్లోకములన్నియు నీ విషయమును దృఢీకరించుచున్నవి—

భక్తి రసము

శ్రీమద్భాగవతమునందు ప్రధానము భక్తి. భక్తి రసమా! భావమా! యని ప్రాచీనులు చర్చించినారు. ఈ విషయమును గురించి వారి యభిప్రాయము నైకవిధముగా నున్నది. ఆలంకారికులు భక్తికి రసత్వమంగీకరింపలేదు. భక్తిని భావమనియే తీర్మానించిరి. వారివాదమిది— మమ్ములు—

"రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచారి తథాంతః ।

భావః ప్రోక్తః" (కా. ప్ర. 4-48) — "సచాస్య రసత్వం మనః

స్వతంత్రేచ్ఛత్వాత్"—నాగేశ్వరీ వ్యాఖ్య

విశ్వనాథకవిరాజు —

"సంచారిణః ప్రధానాని, దేవాది విషయా రతిః ।

ఉద్బుద్ధమాత్ర స్థాయీ చ భావ ఇత్యభిధీయతే ॥"

(సాహిత్య ద. 3 -260)

"యత్ర ప్రాధాన్యేనాభివ్యక్తా వ్యభిచారిణో దేవమునిగురు సృష్టాది విషయాచ రతి రుద్బుద్ధమాత్రావిభావాభి రపరిపుష్పతయా

రసరూపతా మనూషద్యమానశ్చ స్థాయినో భావాభావశబ్దవాచ్యాః”
(పై శ్లోకమునకు వృత్తి)

జగన్నాథుడు—

“అధకథమేత ఏవరసాః! భగవదాలంబనస్య, రోమాంచాశ్రు
పాతాదిభిరనుభావితస్య, హర్షాదిభిః పరిపోషితస్య, భాగవతాది
పురాణ శ్రవణసమయే భగవద్భక్తై రనుభూయమానస్య భక్తి
రసస్య దురపహ్నవత్త్వాత్. భగవదనురాగరూపా భక్తిశాస్త్ర
స్థాయీ భావః. నచాసౌశాంతరసేఽంతర్భవతి, అనురాగస్య వైరాగ్య
విరుద్ధత్వాత్—

ఉచ్యతే— భక్తేర్దేవాదివిషయ రతిత్వేన భావాంతర్గత
తయా రసత్వానుప పత్తేః.

..రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచారి తథాచిత్తః;

భావః పోక్తిః... ఇతిహిప్రచిన్దంతాత్—

“నచత్స్వికామినీ విషయానూ అపిరతేర్భావత్వమస్తు,
రతిత్వా విశేషాత్, అస్తువాభగద్భక్తేః స్థాయిత్యమ్. కామిన్యాది
రతీనాంచ భావత్వమ్. విని గమకాభావాదితి వాచ్యమ్”

“భరతాది ముని పచనానా మేవాత్ర రసభావాది వ్యవస్థాప
కత్వేన స్వాతంత్ర్యయోగాత్. అన్యథా పుత్రాదివిషయానూ
అపి రతేః స్థాయీభావత్వం కుతో నస్యాత్? నస్యాద్వాకుతః శుద్ధ
భావత్వమ్. జగుప్సా శోకాదీనా మిత్యఖిల దర్శన వైయాకులీస్యాత్.
రసానాం నచత్వ గణనా ముని పచన నియంత్రితా భజ్యేత” ఇతి
యథాశాస్త్రమేవ జ్యాయః” (రసగం. ప్రథమాశనం- రససంఖ్యా
నియమము)

భక్తిని రసముగా నంగీకరింపకుమటకు మమ్మట విశ్వనాథులు
కారణము చెప్పలేదు. విశ్వనాథుడు చత్సల రసము నొకటి యతి

రిక్తముగా నొప్పుకొని భక్తికి రసత్వమంగీకరింపకుండుటలో వినిగమకాభావము వలన నొచిత్యము లేదు. జగన్నాథుఁడు- భరతాదిమూని వచనమును బ్రమాణీకరించి రసమునకు నవత్వగణనము నియతమగుట భక్తికి రసత్వ మొప్పదన్నాఁడు. మమ్మిటుని యభిప్రాయమును జగన్నాథమతాను సారము గనే నాగేశుడు వివరించిననాఁడు.

భక్తికి రసత్వమును స్థాపించినది “మధుసూదన సరస్వతి” ఈయన భక్తి రసాయన” మన్న గ్రంథము రచించి భక్తిని భావమన్న వారి వాదము నిట్లు ఖండించినాఁడు—

రతిరేవాది విషయా వ్యభిచారీ తథాంచితః;

భావః ప్రోక్తో రసో నేతి యదుక్తం రసకోవిదైః॥

దేహాంతరేషు జీవత్వాత్పరానందా ప్రకాశనాత్॥

తద్యోగ్యం పరమానందరూపే నపరమాత్మని॥

కాంతాది విషయా వాయే రసాద్యాస్తత్రనే దృశం;

రసత్వం పుష్యతే పూర్ణసుఖాశ్చుభక్త్య కారణాత్॥

పరిపూర్ణ రసా త్తద్రీరసేభ్యో భగవద్రీతిః;

బద్ధ్యోతేభ్యఇవాదిత్య ప్రభేద బలవత్తరా॥

కోద్ర శోక భయాదీనాం సాక్షాత్పున విరోధినాం;

రసత్వమభ్యుపగతం తథానుభవమాత్రీతః॥

ఇహానుభవ సిద్ధేఽపి సహస్రగుణితో రసః;

జడేనేవ త్వయా కస్మాదకస్మాద వలప్యతే॥

(భక్తి రసాయనము- 2-75నుండి 80 శ్లో)

దేవాది విషయకమైన రతి భావమన్నమాట యితరదేవతల విషయమునఁ జెల్లును. ఇతరదేవతలు జీవులు. పరానందము వారియందుఁ బ్రకాశింపదు. పరమానందరూపమైన పరమాత్మయందు (శ్రీకృష్ణునియందు) సీమాట చెల్లదు. కాంతాదివిషయములైన

శృంగారాదిరసములయందుఁగూడ రసత్వపుష్టియింతలేదు. శృంగారాదులందుఁ బూర్ణ సుఖస్వర్పలేదుకదా ! భగవద్రతి పరిపూర్ణరసము, శృంగారాదులు ఊద్రరసములు. సూర్యప్రభకు, ఖడ్గోతకాంతికి సామ్యమెక్కడ ? సాక్షాత్సుఖ విరోధులైన క్రోధశోకభయాదులకు సనుభవబలముచేతఁగదా రసత్వము నొప్పితిమి ? భక్తియందు రసానుభవము వేయిమడుంగు లెక్కువగాఁ గనుపించుచుండ, జనునివలె నిష్కారణముగా భక్తిరసముగాదని యపలపింపనేల !

ఈ వాదమునందు మధుసూదన సరస్వతి యనుభవము నాధారముఁ జేసికొన్నట్లు స్పష్టమే. అనుభవమునుబట్టి చూచినచో భక్తియందు రసపుష్టి యుత్కృటముగా నున్నట్లు గన్పించును. కాని యీ వాదమును జగన్నాథుఁడు పూర్వపక్షముగాఁ బ్రతిపాదించినాఁడు. భక్తిని రసముగా నొప్పికొన్నచో రసభావ పరిగణనమందు వ్యవస్థ లేకుండఁ బోవునన్నదే ప్రాచీనుల యభ్యంతరము. ఇది యప్రతిసమాధేయము.

మధుసూదనుని సిద్ధాంతమునుబట్టి భక్తిరసమునందొక వైచిత్ర్యము గలదు. అది “భక్తిరసమునకు భగవంతుఁడే స్థాయిభావ” మన్నది. అనగాభగవద్విషయకమైన రతి భగవద్రాసమేయని యర్థము. ఇందుచేత నాలంబన విభావమే భక్తిరసమునందు సాయిత్యము నొందుచున్నది. శృంగారాదిరసములందు జన్మాతరీయక వాసనారూపములగు రత్యాదుల కాలంబనములైన కాంతాది విభావములకీర్తి యోగ్యతలేదు. భగవంతుఁడు పరమానంద స్వరూపుఁడగుటవలన నాయనకు సాయిత్యము కుదురుచున్నదని మధుసూదనుని భావన-

శ్లోకములు.-

“దుశ్రితస్యభగవద్ధర్మాద్ధా రావాహికతాంగతా ।

సర్వేశ మనసోవృత్తిర్భక్తి రిత్యభిప్రీయతే॥

భక్తి. ర. 1-3.

“భగవాన్పరమానందస్వరూపః స్వయమేవహి ।

మనోగతప్రవాకారో రసతామేతి పుష్కలమ్॥

భక్తి. ర. 1-10.

దుగ్రితచిత్తే పరివిష్టాయా గోవిందాకారతా స్థిరా ।

సాభ క్తిరిత్యభిహితా॥

భక్తి. ర. 2-1

“రసాంతర విభావాదిరాహిత్యేతు స్వరూపభాక్”

దశమీమేతి రసతాం సనకాదేరివాధికామ్॥

భక్తి. ర. 2-74.

ఈ శ్లోకములోనికి బూర్వశ్లోకమునుండి “భగవద్రతిః” యన్న మాట కర్తృపదముగ ననువర్తమానమగును. భగవద్గుణ శ్రవణము వలన గామకోధాదు లుద్బిష్టములై తపింపఁజేయఁగఁ జిత్తము ద్రవీభూతమగును. అపుడు భగదాకారాకారితమై చిత్తవృత్తి యవిచ్ఛిన్నమై ధారావాహికముగాఁ బ్రవహించును. ఇదియేభక్తి. భగవంతుడు పరమానంద స్వరూపుఁడుగావున మనోగతమైన భగవదాకారమే పుష్కలముగా రసత్వ మొందును—

ద్రుతచిత్తమునందుఁ బ్రవిష్టమైన భగవదాకారము స్థిరముగా నుండును. అదియే భక్తియని చెప్పఁబడినది.

భగవద్రతి రసాంతర విభావాది సంబంధము ననగాఁ గామ, సంబంధ, భయరూప త్రివిధోపాధి సహితమైనచో సంకీర్ణత్వము నొందును. కామాద్యుపాధిరహితమై శుద్ధమగుట భగవద్రూపమునొంది పదియవరసము కాగలదు.

మధుసూదనుని యీ సిద్ధాంత ప్రతిపాదన వైఖరి పరమగంభీరమై దురవగాహమైనట్టిది. ఇందు దురవగాహనమైన యంశములు మూఁడు. ఒకటి — స్థాయిభావములు (రత్యాదులు) మనఃప్రవిష్టములైన విషయము లెట్లగునని. రెండు — మనః ప్రవిష్టములైన విషయములకు శాస్త్రము విభావానుభావ సంజ్ఞ చేయుచున్నది. విభావరూపమైన భగవదాకారమునకుఁ దదాలంబనమైనరతికిని నభేదమెట్లు కుదురునని. మూఁడు — రత్యాదులకు రసత్వము చెప్పవలసియుండగా భగవద్రూపమునకే రసత్వము చెప్పట యెట్లని. ఈ యంశముల సమన్వయించుకొనుటకు స్థాయిభావమును గుఱించి మధుసూదనుని యభిప్రాయమును దెలిసికొనవలసి యున్నది.

చిత్తము స్వాభావికముగా లక్కవలె కఠినమైన పదార్థము తాపక విషయముల యోగముచేతఁ జిత్తము ద్రవీభూతమగును. కామక్రోధ భయ స్నేహ హర్షాదులచేతఁ జిత్త ముద్దీప్తమై ద్రవీభూతమగును. ఇట్టి ద్రితచిత్తచూనఁ బ్రవేశించిన వస్త్రాకారమే సంస్కారమనియు, వాసనయనియు, భావమనియు, భావనయనియుఁ జెప్పఁబడును. ఈ తాపక ద్రవ్యములగు కామక్రోధాదులతో నీషత్సంయోగము గల్గినప్పుడు చిత్తమునకు శైథిల్యమే కలుగును. ద్రితి కలుగదు. అందుచేత దానియందుఁ బ్రవేశించిన వస్తువునకు 'వాసనా రూపముకలుగదు ద్రితచిత్తమునఁ బ్రవేశించిన వస్తువునకు మాత్రమే వాసనాత్వము కలుగును. కఠిన లక్కపై నముక్తికొట్టినట్లు వస్త్రాకారము చిత్తమునందు స్థిరపడుటయే వాసనయన్నమాట. ఇట్లు చిత్తమున నత్తుకొన్న వాసన లేక వస్త్రాకారము చిత్తము కఠినమై పునర్ద్రిత నొందిననుగూడ నా వస్త్రాకారము వీడిపోదు కావున స్థాయి భావమనగా నిట్లు చిత్తమునందు స్థిరపడిన వస్త్రాకారమని యర్థము. ఇది విభావానుభావసంచారి భావములచేతఁ బరిపుష్టమై పరమానంద స్వరూపమున రసత్వము నొందును.

“చిత్తద్రవ్యం హి జతువ తస్విభావాత్కఠినాత్మకం ।

తాపకైర్విషయైర్యోగే ద్రవత్వం ప్రతిపద్యతే॥

కామక్రోధ భయస్నేహ హర్షశోకాదయాదయః ।

తాపకాభిత్త జతునస్తచ్చాంతౌకఠినంతు తత్॥

ద్రితచిత్తే విరిక్షిప్తః స్వాకారోయస్యవస్తునః ।

సంస్కారవాసనా భావభావనాబ్ధి భాగసౌ॥

శిథిలీభావ మాత్మంతు మనోగచ్ఛత్య తాపకైః ।

నతత్ర వస్తువిశతి వాసనాత్వేన కించన॥

ద్రవతాయాం ప్రవిష్టం నద్యత్కఠిన్యదశాంగతం ।

చేతః పునర్ద్రితౌ సత్యామపితన్నైవముంచతి॥

స్థాయిభావగిరాతోఽసౌ వస్త్యాకారోఽభిషీయతే ।

వ్యక్తశ్చర సతామేతి పరానంద తయా పునః॥

[భక్తి. ర. 1-4 నుండి 9 - వఱకు శ్లో]

ఆలంకారికులు చెప్పిన రత్నాదిభావములు మధుసూదనుఁడు చిత్తతాపకములుగా గ్రహించినాఁడు. స్థాయిభావమనఁగాఁ జిత్తముందుఁ బ్రతిబింబించిన వస్త్యాకారమన్నాఁడు. అందుచేతనే మనోగతమైన భగవదాకారము భక్తిరసమునకు స్థాయిభావమన్నాఁడు. ఈసరణి యాలంకారికుల పద్ధతికంటె విలక్షణమైనది. ఆలంకారికులు జన్మాంతరీయకములైన వాసనలు చిత్తమునందు స్థిరములైయుండి యుచితమైన వ్యంజక సామగ్రినిఁ బొందినపుడు వ్యక్తములగుచుండునని చెప్పినారు. కాని యీ వాసనలు వస్త్యాకారముగా నుండునని చెప్పలేదు. ఇట్టి భావనలు నలువది యొకటి. వీనిలో నెనిమిది స్థాయిభావములు. ముప్పది మూఁడు వ్యభిచారిభావములు. రతిహాపాదులు స్థాయి భావాదులు. నిర్వేదాదులు వ్యభిచారులు. రత్నాదుల కాలంకారికు లిచ్చిన నిర్వచన మీకిది రీతిగా నున్నది-

"రతిర్మనోఽను కూలేఽర్థే మనసః ప్రవణాయితం॥

వాగదివైకృతైశ్చేతో వికాసో హాసశిష్యతే ।

ఇష్టవాదాదిభిశ్చేతో వైక్లబ్యం శోకశబ్దభాక్ ।

ప్రతికూలేషు తైక్ష్ణియా వదోహః కోద ఇష్యతే॥

కార్యారంభేషు సంరంభః స్థేయానుతాప ఇష్యతే ।

రౌద్ర శక్త్యాతు జనితం చిత్తవైక్లబ్యకం భయమ్॥

దోషేక్షణాదిభిర్గర్హ జగుప్సావిస్మయోద్భవా ।

వివిధేషుపార్యేషు లోకసీమాతివర్తిషు॥

స్పృశ్యేతసో యస్తు సవిస్మయ ఉదాహృతః ।

శమోవిరహవస్థాయాం స్వాత్మ విశ్రామజంసుఖమ్॥

(సా. ప. - 3-176 నుండి 180)

ఈ చెప్పబడిన శమము తత్త్వజ్ఞాన స్వరూపమనియు, దత్త్వజ్ఞాన మాత్రస్వరూపమనియు గావున శమ మాత్రస్వరూపమనియు, శమదమాది పట్కగణితమైన గుణమాత్రము కాదనియు నభినవగుప్తుడు వ్యాకరించినాడు. రత్యాదులు వ్యంజక సామగ్రిని బొంది యీ యాత్రస్వరూపము ననుభవగోచరము చేయుటయే శృంగారాది రసములు— ఆత్మస్వరూప మచ్చముగా ననుభవమునకు పచ్చుట శాంత రసమగును. అందుచేత శాంతరస మచ్చమైన రసము. ఇది రత్యాద్యుపహితమైనపుడు శృంగారాది రసమగును. ఆత్మ తక్కిన భావములన్నిటి కాధారము గావున భావసంఖ్యలో దానిని భరతుడు గ్రహింపలేదు. మఱియును భరతుడు శాంతరసమును గుఱించి రత్యాదులు నలువదియొక్కటియు వ్యభిచారులగునన్న దృష్టితోవాని నన్నింటి నొకేవరుసలో గణించినాడని యభినవగుప్తునిభావన.

రతియనగా ననుకూలవస్తువును గుఱించి మనస్సునందుఁ గల్గు ప్రీతి విశేషము. వాగాది వికృతి దర్శనముచే మనస్సునందుఁ గల్గు వికాసము హాసము. ఇష్టనాశాది దర్శనమునఁ గల్గుచిత్త వైకల్యము శోకము. విరోధి వస్తుసందర్శనముచలన హృదయమునఁ కల్గు తీవ్రత క్రోధము. కార్యారంభమున మనస్సునందుఁ గల్గు నావేశ ముత్సాహము. భీషణ వస్తుదర్శనమునఁ గల్గు చిత్తవైకల్యము భయము. దోషదర్శనమునఁ గల్గు గర్హజగుప్తి. లోకాతిశయి వస్తు దర్శనమునఁ గల్గు మనోవిస్ఫారము విస్మయము. ఈ యెనిమిదింటికి సాయ భావమనుపేరు పచ్చుటకుఁ గారణమిది —

“అః రుద్ధా విరుద్ధావా యం తిరోధాతు మక్షమాః॥

ఆస్వాదాం కురకందోఽసా భావః స్థాయీతి సమృతః॥

యదుక్తమ్—

(సక్సూత్ర) పృత్యా భావానా మన్యేషా మనుభావకాః॥
న తిరోధీయతే స్థాయీ తైరసా పుష్యతే పరమ్॥ ఇతి.

(సాహిత్య దర్పణము- 3-174)

విరుద్ధావిరుద్ధములైన భావములచేతఁ దిరోఢానమును జూందింప నట్టిదియు రసాస్వాదమునకు మూలకందమైనట్టిదియు, నగు భావముగుటచే దీనికి స్థాయి భావమని పేరు. విరుద్ధావిరుద్ధములైన భావములందుఁ బూలదండలో దారమువలె ననుగమించి యుండునట్టి భావము స్థాయి ఇతర భావములచే నిది తిరోభావమును జూదదు. విశేషించి వానిచేఁబరిపుష్టమగును. రసగంగాధర కారుఁడు గూడ నీ యభిప్రాయమును సమర్థించినాఁడు -

“తత్ర తాఽఽప్రబంధం స్థిరత్వాదమీషాంభావానాం స్థాయిత్వమ్. నచచిత్తవృత్తి విశేషరూపాణా మేషామాశువినాశిత్యేన స్థిరత్వం దుర్లభం, వాసనారూపతయాస్థిరత్వంతు వ్యభిచారివ్యతిప్రసక్తమితి వాచ్యమ్; వాసనారూపాణా మమీషాం ముశుక్కుహల రభివ్యక్తేరేవ స్థిరపదార్థత్వాత్. వ్యభిచారిణాంతునైవ. తదభివ్యక్తేర్విద్యుద్ద్యోత ప్రాయత్వాత్. యదాహుః -

“విరుద్ధైర విరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే నయః ।

ఆకృణ్ణావం నయత్యాకు స స్థాయీ యవజాకరః॥

చిరంచిత్రైః పరిష్కంఠే సుబింద్యంఠేఽను సుధిభిః ।

రసత్వంయే ప్రపద్యంఠే ప్రసిద్ధాః స్థాయినోఽత్రతే॥

సజాతీయ విజాతీయై రతిరస్కృత మూర్తిమాన్ ।

యావద్రసం పరమానః స్థాయిభావ ఉదాహృతః॥

(రసగంగాధరము - పృ. ఆ)

రతితో కాదులు స్థాయిభావములు. ఇవి కావ్యము మొదటినుండి తుదివఱకు వ్యాపించి స్థిరముగా నుండుటచేత వీనికిస్థాయిభావములని వ్యవహారము. ఒకచిన్న శంక - చిత్తవృత్తివిశేష రూపములగు నాశువినశ్యమూలములగు వీనికి స్థిరములని చెప్పవచ్చునన్నచో నట్టి స్థిరత్వము వ్యభిచారిభావములకును జెప్పవచ్చును. కావున వీనిని స్థాయిభావములనుటఁ గూడదని. ఈ శంకకు సమాధానమిది - ఇచ్చట స్థిరశబ్దమున కర్థమేమనగా వాసనారూపములైన రత్నాదులు పునః

పునరభివ్యక్తి నొందుటయే. వ్యభిచారులు మెఱపులవలె మెఱసి సురిగి పోవును. పునఃపునరభివ్యక్తి నొందవు. పూర్వులిట్లు చెప్పిరి. లవణ సముద్రము విరుద్ధా విరుద్ధములైన నదీపూరములచేత మిశ్రితమైనను స్వభావమును వీడక యానదీపూరముల నాత్మభావమును జెందించు నట్లు విరుద్ధావిరుద్ధభావములన విచ్ఛేదమునొందక వానినన్నింటి నాత్మభావము జెందించుకొన్నట్టిదే స్థాయిభావము. కావ్యానుశీలన సమయమున మొదటనుండి తుదిదాక చిత్తమునందు వీనియభివ్యక్తి యుండును. విభావాదులతో వీనికి సంబంధముండును. ఇవి రసములుగాఁ బరిణమించును. కనుక వీనికి స్థాయిభావములని ప్రసిద్ధి. సజాతీయ విజాతీయ భావములచేతఁ దిరస్కృతముగాక రసచర్వణ పర్యంతము నిలుచునది స్థాయిభావము. ఇది యాలంకారికుల స్థాయిభావ నిర్వచనము. ఆలంకారికులు చెప్పిన యాదృశ చిత్తవృత్తులను మఘసూదనుఁడు చిత్తదుత్తికారణములుగా గ్రహించినాఁడు. ద్రుతమైన చిత్తము నందుఁ బ్రవిష్టమగు వస్త్రాకారమును స్థాయిభావముగా గ్రహించినాఁడు. స్థాయిభావమును సంజ్ఞగలుగుటకుఁ గారణము చిత్తము నందుఁ బ్రవిష్టమైన వస్తువు స్థిరముగానుండుట యైనాఁడు. ఈ దృశ స్థిరత్వము సర్వసంస్కారములకు నుండును. సంస్కారమునకున్న స్థైర్యమునుబట్టి స్థాయిసంజ్ఞ చెప్పినచో నాలంకారికులు వ్యభిచారులని చెప్పిన నిర్వేదాదులుకూడ సంస్కారములేకావున వానికిఁగూడ స్థాయి సంజ్ఞ యతివ్యాప్తమగును. మఱియును మఘసూదనుఁడు వేనిని స్థాయి భావములనినాఁడో. యాలంకారికులు వాని నాలంబనవిభావము లని నారు. ఆలంబన విభావమునకు స్థాయిత్వము చెప్పినట్లయినది. ఈశంక నుద్భావించుకొని మఘసూదనుఁడు వేదాంతసిద్ధాంతమును బట్టి సమానముఁ జెప్పినాఁడు.

కాంతాది విషయైవ్యస్తీకారణం సుఖచిద్దనం !

కార్యాకారతయా భేదేప్యావృతం మాయయా స్వతః॥

సదజ్ఞాతంచతద్భ్రష్టా మేయం కాంతాది మానతః ।

మాయావృతి తిరోధానే వృత్త్యానర్తక స్థూతః॥

అతస్తదావిర్భావత్వం మనసి వృత్తి పద్యతే ।

కించిన్మునంచ రసతాం యతి జాడ్య విమిశ్రితాత్ ॥

(భక్తిరసాయనము - 1-10 నుండి 12-)

కాంతాది విషయములు మనఃప్రవిష్టములై నపుడు పూర్వము వలె వీనికి స్థాయిత్వమును జెప్పట యాలంకారికసరణిగాదు. వీనికి నాలంకారికులు విభావత్వమును జెప్పిరిగదా! మీ నిర్వచనమును బట్టి వీనికిఁ గూడ స్థాయిత్వము వట్టనలెనుగదా! యని ప్రశ్నిద్భావనము. సమాధానము — వేదాంత సిద్ధాంతమును బట్టి సచ్చిదానంద స్వరూపమైన పరమాత్మకారణము (వివర్తకారణము) ప్రపంచమంతయుఁ గార్యము. కారణమే మాయచే నావృతమై కార్యరూపముగా భాసించుచున్నది. బ్రహ్మమందు జగద్భ్రాంతి. ఈ సిద్ధాంతమును దీసికొని ప్రకృతస్థితిని విచారింపవలెను. కాంతాదివిషయములు చిత్తమునందుఁ బ్రవిష్టములై నవి. ఈ ప్రవిష్టములై న కాంతాదులు యథార్థమునకుఁ గారణముగు బ్రహ్మ స్వరూపమే. ఇవి కార్యాకారముగాఁ బ్రతిబింబించినను నది మిథ్యాభూతమే. మాయచే నావృతమగుటయే కార్యత్వము. అనగా నిట్లు ప్రతిబింబించినది నిజమునకుఁ జైతన్యమే. ఆ చైతన్యమునందుఁ గాంతాద్యాకార మవచ్చేదకముగా నున్నది. కాంతాద్యవచ్చిన్న చైతన్యమేమనస్సునందు బ్రతిబింబించినది. బ్రహ్మపదార్థము మాయావృతమగుటవలన నజ్ఞాతమై కాంతాద్యవచ్చిన్నమై ప్రమాణ ద్వారమున జ్ఞేయమగుచున్నది. సత్త్వగుణోదేకమువలన నీ మాయావృత్తి తోలగినంతనే చైతన్యమేభాసించును. కాంతాదుల వచ్చేదకములుగా భాసించును. ఇదియే రస్యమానావస్థ. సాత్త్విక వృత్తి మనస్సునం దుదయించినంతఁ బ్రతిభావమును సుఖమయముగా భాసించుట కిది కారణము. ఈ సుఖ లక్షణములతోఁ గూడిన తాపక పదార్థములనే స్థాయిభావములని యాలంకారికులు నిర్దేశించిరి. ఇట్లు చైతన్యము మనస్సునం దావచ్ఛింపించుట పొసగుచున్నది. జాడ్య విమిశ్రితమువల్ల ననగాఁ గాంతాదివిషయావచ్చిన్నమగుట

వలనఁ జైతన్యము శుద్ధముగాఁగాక కించిన్నూనముగా ననుభవ గోచరమై రసత్వమందుచున్నది. కాఁబట్టి చైతన్యమునకే రసస్థితినిఁ జెప్పవలెను. విషయావచ్చిన్న చైతన్యములో విషయమాలంబనము కాఁగాఁ జైతన్యము స్థాయియగుచున్నది. ఈ చైతన్యమునందుఁ దాపకములగు గామకోశాదులు రస్యమానావస్థయందుఁ హితమగుచున్నవి గాన వానియందు స్థాయి వ్యవహార ముపచరించుచున్నదని మధుసూదనుల భావమనవచ్చును.

మధుసూదనుఁడు సాంఖ్యసిద్ధాంతము నాశ్రయించి కూడఁ దనవాదమును స్థాపించినాఁడు. సాంఖ్యులు పరిణామవాదులు. కారణమే కార్యముగాఁ బరిణమించునని వారివాదము. కారణగుణములు కార్యమునం దనువృత్తమగును. సర్వప్రపంచమునకుఁ గారణము ప్రకృతి. ప్రకృతి త్రిగుణాత్మకము కారణమైన ప్రపంచముగూడఁ ద్రిగుణాత్మకము. సత్త్వరజస్తమస్సులు త్రిగుణములు సత్త్వము సుఖాత్మకము. రజస్సు దుఃఖాత్మకము. తమస్సు మోహాత్మకము. మనస్సంకల్ప భేదమునుబట్టి యొకే వస్తువుముగ్ధురువ్యక్తులకు మూఁడు విధములుగా భాసింపవచ్చును. ఒకే యువతి భర్తకు సుఖరూపము గను, సవతికి దుఃఖరూపముగను. మఱియొకని కలభ్యయై మోహరూపముగనుగోచరించుచున్నది. సంకల్పభేదమునుబట్టిసత్త్వాది గుణములుద్దీప్తమగుట నొకే వస్తువునకుఁ ద్రాద్యకారము చెప్పవగును. కాఁబట్టి మనస్సునందు సత్త్వగుణము నుద్దీపింపఁ జేయుచు, సుఖాకారమై వస్తువు ప్రవేశించి స్థాయి భావత్వమును జెంది రసమగును చిత్తదుతి సత్త్వధర్మము. సత్త్వము సుఖమయము. చిత్త ద్రవీభావమున కుపకరించు కామకోశాది తాపకద్రవ్యములు సుఖమయములై భాసించుట కేది హేతువు మనస్సు విష సంయోగమున విషయాకారా కారితమగుట వేదాంతము, సాంఖ్యులు కూడ నొప్పికొన విషయము. మూసలోఁ గరగించిన తామ్రము మూస యాకృతినిఁ బొందినట్లు ఘటపటాదుల సంయోగముఁ జెంది చిత్తమువాని యాకారమును జూచుదురు. చీకటిలోనున్న వస్తువును మనము చూడలేము. దానినిఁ

జూచుటకుఁ బ్రకాశము కావలెను. అనగాఁ బ్రకాశము విషయమును బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నదన్న మాట. ప్రకాశింపఁ జేయుట యనగా నేమి ప్రకాశము వస్త్రాకారమును బొందుటయే. ఇట్లే సర్వార్థములను బ్రకాశింపఁ జేయునదియగుట—బుద్ధి విషయాకారమై భాసించును. శ్రీ శంకరులు, —వార్తిక కారలును నీ విషయమును జక్కగా నిరూపించినారు. అందువల్ల మాంసమయ కాంతవేరు మనోమయ కాంతవేరు. మాంసమయ కాంత యొక్క రుక్తయయ్యును సంబంధభేదము నగు సంకల్పభేదమునుబట్టి భిన్నగుణోద్దీపనము గలుగుట. మనోమయ కాంత భిన్నముగాభాసింపవచ్చును. బాహ్యపిండనాశముచే మనోమయ కాంత నశించదు కాబట్టి విద్వాంసులు దీనినే స్థాయి యని నిరూపించినారు. మనోమయమగు వస్త్రాకారము స్థాయియని తేలినసారాంశము. మనుసూదనుఁడు సాత్త్వికమైన చిత్తవృత్తినే స్థాయిభావమని చెప్పియుండుట గమనింపవలయును. సత్త్వము చిత్తద్రుతి కారణము. ఈ చిత్తవృత్తి సత్త్వజనితము గాన సుఖరూపము—

మఱి ద్రుత చిత్తమునఁ బ్రవేశించిన కాంతాదులే సాంఖ్య సిద్ధాంతమురీతిచే స్థాయిభావములు కావలయునుగదా! యన్న ప్రశ్న యున్నది. కాని కావ్యసరణియందు సాధారణీకృతి యపేక్షితము కావున కావ్యమందు వర్ణితములైన కాంతాదులకు స్థాయిత్వము కదురదు. కాంతాద్యాకారములు సాధారణకాంతాదిరూపమునొంది సహృదయ హృదయప్రవిష్టములగుచు అనగా వానియందున్న విశిష్ట సంబంధము తొలఁగిపోవును. సంబంధము తొలఁగిపోవుటచే సంకల్ప భేదము, గుణభేదములు నుద్దీప్తములుగావు. అప్పుడవి యూరక నాలంబన మాత్రములై రస్యమానములగును. సాధారణీకృతి మహిమవలన వానికిఁ గావ్యవృత్తన సమకాలమునందే సహృదయహృదయస్థితకత్వము సంభవించును. ఆ స్థితియందవి తాపకములైనరత్నాదులనుద్బోధించుట వలన మనస్సునందు సుఖవృత్తినిబుట్టించును. సాధారణీకృతి భావనాజన్యము గాబట్టి భావమెట్టిదైనను సత్త్వగుణమునే యుద్దీపింపఁ జేయును. అందుచేత వాని నాలంబనములన్నారు. సుఖవృత్తి పుట్టు

టలో రత్నాదులు ప్రాధాన్యము వహించుచున్నవి. కావున రత్నాది రంజనా భేదమును బురస్కరించికొని రసభేదము చెప్పబడినది. అనగా గాంతాదులయ దు రత్నాదిమఖమున సుఖవృత్తి యనుభూత మగుట రసము. భక్తిరసమున కీ స్థితి లేదు. అచ్చట భగవంతుడే స్థాయిభావ మనుటకు గారణము భగవద్రతికిఁ గాంతాది రతియందు వలె భగవదాకారముతో భేదము లేదు భగవద్రతియనగా భగవ దాకారాకారిత చిత్తవృత్తి. భగవదాకారాకారితమైన చిత్తవృత్తి భగవదాకారము నాలంబించి చిత్స్వరూపమై రసమగుచున్నది. సైంధవ ఘన న్యాయమున నాలంబన విభావమైన శ్రీకృష్ణుడు చిత్స్వ రుడు. స్థాయిభావరూపమైన భగవద్రతి చిద్వృత్తి. వృత్తివిశిష్టమైన చిత్తనియర్థము, వృత్తివిశిష్టావస్థయందిది స్థాయిభావమగును. వృత్తి విశిష్టచైతన్యము వృత్త్యుపహితచైతన్యముగా మారుట రసము. ఇచ్చట వృత్తి చిద్భవ స్వరూప భగవదాకారాకారిత మగుట విశేషము. శృంగారాదిరసములందు రత్నాదులు సాధారణీకరణము నపేక్షించును గావున వానికి విభావముతోఁ దాదాత్మ్యములేదు. భగవద్రతి సాధారణీకృత్యపేక్ష లేనిదియగుట భగవదాకారముతోఁ దాదాత్మ్య ము పొందును. సామాన్యభాషలో చెప్పవలెనన్న శృంగారాది కావ్యములందు సామాజికులు పొందునది యలౌకికానుభవము నాయికా నాయకులు వారి జీవితమునందుఁ బొందిన లౌకికానుభవము కావ్యమునందు వర్ణనమానమై పాతకులకు నలౌకికానుభవముగా నను భూయమానమైనది ఎందుచేత? లౌకికానుభవము సంబంధ సంకల్ప గుణ భేదభిన్నమైయుండును. కావ్యమునందు విశిష్టసంబంధ విశిష్టమై సాధారణాకారముగఁ గాంతాదు లుప పద్యమానము లగునుగావున రత్నాదులకుఁ గాంతాదులతోడి విశిష్ట సంబంధానుబంధిత్వము తొలగిపోవును. రత్నాదులు రత్నాదులుగనే యాస్వాద్యమానము లగును. విశిష్ట సంబంధబద్ధమైనై కాదన్నమాట. భక్తిరసమునంద నుభూతిక్రమ మిట్టిదికాదు. భక్తిని గుఱించి లోకకావ్య భేదము లేదు. అనగా బ్రహ్మచారులుఁ బొందిన యనుభూతి యెట్టిదో వారి

చరితములఁ జదువుచున్నప్పుడు మనము పొందునదియు నట్టిదే. భక్తి భావమునకుఁ బ్రబోధకమైన భగవద్దాశాసము సాధారణీకరణము నపేక్షించదు. అనగా భక్తి రసమున భక్తుఁ డనుభవించు రతి భగవత్సంబంధ విశేషబద్ధమైనదే. అనగా భగవదాకారాకారితమైనదే. భగవద్దాశాసము సర్వలక్షణసంపన్నము. చిద్భవము. కావున భగవద్బ్రతికిఁ దదాకారాకారితభక్తు నకువలెనేపాతకునకుఁగూడసంభవించును. అనగా భక్తుఁడు పొందునది తొకకానుభవము. పాతకుఁడు పొందునది కావ్యానుభవము ననుభేదములేదు. ఉభయులును బొందు ననుభవము లోకోత్తరమైనదే అందుచేత భగవదాకారాకారితమైన రతి భక్తి యందు స్థాయిభావమగుట కుదురుచున్నది. చిద్రూపము నాలంబించి చిద్వృత్తి చిత్స్వరూపమగుట భక్తి రసము. అందుచేతనే దీనినిఁ బరిపూర్ణ రసమని మఘసూదన సరస్వతి నిర్దేశించినాఁడు.

“భగవంతం విభుం నిత్యం పూర్ణం బోధసుఖాత్మకం ।

యద్భూతి సుఖం చిత్తం కిమన్య దవశిష్యతే॥”

భగవంతుఁడనగా నాత్మ స్వరూపమని మఘసూదనుని యభిప్రాయము. విభువు, నిత్యుఁడు, పూర్ణుఁడు, బోధస్వరూపుఁడు, సుఖస్వరూపుఁడు ననుటచే సచ్చిదానందాత్మకమైన పరబ్రహ్మ తత్త్వమే భగవంతుఁడని చెప్పినట్లయినది.

భాగవతముగూడ నిట్లే చెప్పచున్నది—

“వదంతి తత్తత్త్వ విశత్తత్త్వం యజ్ఞానమవ్యయం ।

బ్రహ్మైవ పరమాత్మైవ భగవా నితి కథ్యతే ॥”

ఇట్టి భగవదాకారాకారిత చిత్తవృత్తి స్థాయియని చెప్పట చేత భక్తి రసమనగా శాంతరసమని చెప్పినట్లయినది.

భక్తికి శాంతరసములో నంతర్భావమని కొందఱు చెప్పిరి. భక్తియనగా భగవదనురాగరూపము. కావున ననురాగము వైరాగ్య విరుద్ధము కావునను భక్తిశాంతరసమునం దంతర్భవించుటకుదురదని రసగంగాధరకర్తయీ వాదమును ఖండించినాఁడు. కాని భక్తికి

శాంతముతో నభేదమును జెప్పిన వారి యభిప్రాయమును రసగంగా ధరకర్త లెన్నగా గమనింపలేదు. దేవతానురాగరూపమైన భక్తికి భావత్వమును జెప్పట మధుసూదన సరస్వతుల కిష్టమే. కాని భగవద్విషయకమైన భక్తి స్వరూపము వేరు. ఇచ్చటి యనురాగ శబ్దము వైరాగ్యమునకు విరుద్ధము కాదు. భాగవతమునందంతటను భగవంతున కాత్మ శబ్దము పర్యాయపదముగా బెక్కుపర్యాయములు ప్రయోగింపబడినది. గీతయందు—

..చతుర్విధాభజంతే మాం జనాః సుకృతిన్—అర్జునః ।

అర్తోజ్ఞానురర్థార్థో జ్ఞానీ చ భరతర్షభః ॥

యని చెప్పబడినది. ఇచ్చట జ్ఞానిని గురించి

..తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయక్త ఏకభక్తిర్వి శిష్యతే ।

ప్రియోహి జ్ఞానీన్—త్వర్థ మహంసచ మమ ప్రియః॥”

దీనికి శ్రీ శంకరుల వ్యాఖ్య—

ప్రియో-హి-యస్మాత్, అహమాత్మా జ్ఞానినః, అతః అహం తస్య అత్యర్థం ప్రియః-ప్రిసిద్ధం హి లోకే “ఆత్మాప్రియోభవతి” ఇతి. తస్మా జ్ఞానినః ఆత్మత్వాత్ వాసుదేవః ప్రియోభవతీత్యర్థః” అని. “ఏక భక్తిః” అనుదానికి “అన్యస్య భజనీయస్య అదర్శనాత్; అతః స ఏకభక్తిః” అని.

..సర్వభక్తాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ ।

అహంత్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్ష యష్యామి మా శుచః॥”

అని సర్వోపన్యాససారభూతముగా నంతమున గీతాశాస్త్రము నిర్దేశించినది. దానికి శ్రీ శంకరుల వ్యాఖ్య—

మామేకం, సర్వాత్మానం, సమం, సర్వభూతస్థితం, ఈశ్వరం, అచ్యుతం, గర్భజన్మ జరామరణ వర్జితం, “అహ మేవ” ఇత్యేవం శరణం వ్రజ, ‘సమత్తః అన్యత్ అస్తి’ ఇత్యవధారయ ఇత్యర్థః ।

అహం త్వాం ఏవం నిశ్చితబుద్ధిం సర్వపాపేభ్యః మోక్షయిష్యామి
స్వాత్మభావ ప్రకాశీకరణేన" యని.

శ్వేతాశ్వతరమునందు మనశ్శుద్ధి జ్ఞానసాధనమని యుపపాదిం
చుచు శ్రీవిష్ణు ధర్మపురాణశ్లోకములను శ్రీశంకరు లుదాహరించిరి-

..అనేక జన్మ సంసార చితే పాపసముచ్చయే ।

నాఽక్షితే జాయతే పుంసాం గోవిందా విముఖీమతిః ॥

జన్మాంతర సహస్రేషు తపో జ్ఞాన సమాధిభిః ।

సరాణాం క్షిణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః పరిజాయతే ॥

ఈ శ్లోకములందు 'గోవిందాభిముఖీమతిః, కృష్ణే భక్తిః
ప్రజాయతే' యన్న మాటలు జ్ఞానశబ్ద పర్యాయములని శ్రీ శంకరుల
యభిప్రాయమని యుదాహరణ్య సందర్భములను బట్టి వ్యక్తమగు
చున్నది. వై నుదాహరించిన గీతాశ్లోకముల వ్యాఖ్యానమునందు శ్రీ
శంకరులు జ్ఞానమునకు భక్తికి నభేదము కఠోక్తిగా బ్రతిపాదించిరి.
అందుచేత భగవద్రతి యాత్మరతి కన్న భిన్నముగాదు. వై రాగ్య
మాత్మరతికి సాధనముగాని విరుద్ధముగాదు. భాగవతము ప్రతిపాదించు
భక్తి యిట్టిది. అందుచేతనే భాగవతమునందు భక్త్యంగముగా
నీశ్వర ప్రతిపాదకమగు వేదాంత విచారము విస్తరించి చేయు బడి
నది. ఇట్టి భక్తి శాంతరసమునందుఁ బర్యవసించుటలో విపరీతిపత్తి
యేమియు లేదు.

శాంతరసమని యాలంకారికులన్న దానినే భక్తులు భక్తి రస
మని పిలుతురన వలెను కాని యాత్మతత్త్వము తత్త్వజ్ఞానముగాఁ
బ్రతీయమానమగుట వేరు. భగవద్దూషముగాఁ బ్రతీయమాన
మగుట వేఱు మఱియును భగవద్రతి యిచ్చుటప్రసానముగాఁబ్రతీయ
మానమగుట భక్తి రసమనవలెను. ఆత్మతత్త్వ ప్రతీతియందు రత్యా
దులు వ్యభిచారులగుట వానికిఁ బ్రధాన ప్రతీతి లేదను మాట
యున్నది. అచ్చుల రతి శబ్దమునకుఁ గాంతాది రతియని యర్థము.
భగవద్రతి యాత్మరతియే. భగవద్రతిభగవద్దూషమేయనిచెప్పటచేఁ

దత్తావగతినిఁ జెప్పినట్లేయినది. ఆత్మరతి యన్నట్లు భగవద్రతి
 వైరాగ్యమునకు విరోధికాదు. భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్యములు పరస్పర
 సహాయకములు. ఒకదానివలన నొకటి పరిపుష్టమగునట్టివి. భక్తిరసము
 నందాత్మతత్త్వమీశ్వరస్వరూపముగను, శాంతమునందు స్వస్వ
 రూపముగను బ్రతీయమానమగుట తప్ప మఱియొక భేదమీరెంటికిని
 లేదు. ఈ భేదమునుబురస్కరించుకొని యిది పదవ రసముగా మధు
 సూదనుఁడు చెప్పినాఁడు.

-: ఉదాహృత గ్రంథ సూచిక :-

1) అప్పకవీయము	కాకునూరి అప్పకవి
2) అప్పకవీయ భావప్రకాశిక	శ్రీ రావూరి వీరస్వామిశర్మ
3) అభిజ్ఞానశాకుంతలమ్	కాళిదాసు
4) ఆంధ్ర కవితరంగిణి	శ్రీ చాగంటి శేషయ్య
5) ఆంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము	శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బారావు
6) ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము	శ్రీపద్మల చినసీతారామ స్వామి.
7) ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి	నన్నయభట్టు
8) ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరము	శ్రీ బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులు
9) ఆంధ్రమహాభారతము	నన్నయభట్టు
10) " "	తిక్కన
11) " "	ఎఱ్ఱాప్రగడ
12) ఉత్తర హరివంశము	నాచన సోమన
13) ఒడయనంబి విలాసము	అజ్జరపు పేరయలింగము
14) కవుల చరిత్ర	శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులు
15) కావ్యప్రకాశము	మమ్మిట్ల
16) కావ్యాలంకార చూడామణి	విన్నకోట పెద్దన
17) కాశీఖండము	శ్రీనాథుడు
18) కైఫీయత్తులు	మెకంజీ దొర
19) క్షీడాభిరామము	శ్రీనాథుడు
20) గౌతమీ మాహాత్మ్యము	తాడూరి కృష్ణకవి
21) దశావతార చరిత్రము	
22) దాక్షాయణీ పరిణయము	కేసన, మల్లన కవులు
23) ధ్వన్యాలోకము	ఆనందవర్ధనాచార్యులు
24) ధ్వన్యాలోక లోచనము	అభినవగుప్తపాదులు

- 25) సన్నయ పదప్రయోగకోశము
 26) నరసభూపాలీయము భట్టమూర్తి
 27) నారాయణ శతకము
 28) నిర్వచనోత్తర రామాయణము తిక్కన
 29) నైషధము శ్రీనాథుడు
 30) పద్మపురాణము మడికిసింగన
 31) పండితారాధ్య చరితము పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు
 32) పుష్పాంజలి (భారతి మా.ప.రక్తాక్షి) మానవల్లి రామకృష్ణకవి
 33) పోతన నిడుదవోలు వెంకటరావు
 34) పాండురంగ మాహాత్మ్యము తెనాలి రామకృష్ణుడు
 35) ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము విద్యానాథుడు
 36) ప్రౌఢ వ్యాకరణము శ్రీ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు
 37) బసవపురాణము పాల్కురికి సోమన
 38) బాలవ్యాకరణము పరవస్తు చిన్నయసూరి
 39) భక్తి సూత్రములు నారదుడు
 40) భక్తి రసాయనము మధుసూదన సరస్వతి
 41) భాస్కరరామాయణము భాస్కరుడు
 42) భోగినీ దండకము పోతన
 43) మను చరిత్రము పెద్దన
 44) ముగ్ధ బోధకారిక శ్రీరామ తర్కవాగీశుడు
 45) రసగంగాధరము జగన్నాథుడు
 46) వికృతి వివేకము అధర్వణుడు
 47) వికృతివివేకవ్యా. (అహోబలపండితీయము) అహోబలపండితుడు
 48) విష్ణుధర్మ పురాణము
 49) వీరరాఘవీయము వీరరాఘవులు
 50) వీరభద్ర విజయము
 51) వై జయంతీ విలాసము సారంగులమ్మయ
 52) శ్రీధరీయము శ్రీధరాచార్యులు

- 53) శ్రీమద్భాగవతము (సంస్కృతము) శ్రీ వేదవ్యాసభగవానులు
 54) శ్రీమద్భాగవత చంద్రిక శ్రీమద్వేంకట కృష్ణమాచార్యులు
 55) శ్రీమద్భాగవద్గీత శ్రీ వేదవ్యాస భగవానులు
 56) శ్రీమద్భాగవద్గీతా శాంకరభాష్యము శ్రీ శంకరులు
 57) శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్
 58) శ్వేతాశ్వతరోపనిషచ్ఛాంకరభాష్యము శ్రీ శంకరులు
 59) సిద్ధాంతకౌముది శ్రీ భట్టాజీ దీక్షితులు
 60) సాహిత్య దర్పణము విశ్వనాథుడు
 61) సూత్రాంధ్రీవ్యాకరణము చిన్నయసూరి
 62) సర్వలక్షణ సార సంగ్రహము కూచిమంచి తిమ్మకవి
 63) అమరకోశము (గురుబాలప్రబోధిక) అమరసింహుడు
 64) ఉత్తర హరివంశము ఎఱ్ఱాప్రగడ
 65) రఘువంశము కాళిదాసు

-: ఉదాహృత విమర్శకులు :-

- 1) శ్రీ పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రి
- 2) శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బారావు
- 3) శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు
- 4) శ్రీ జయంతి రామయ్య పంతులు
- 5) శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు
- 6) శ్రీ పెద్దిభోట్ల వీరయ్య పంతులు
- 7) శ్రీ శేషాద్రి రమణ శాస్త్రి
- 8) శ్రీ రాయదుర్గం నరసయ్య శాస్త్రి
- 9) శ్రీ నేలటూరి వేంకటరమణయ్య
- 10) శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ
- 11) శ్రీ అనుముల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
- 12) శ్రీ పంగూరి సుబ్బారావు
- 13) శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులు
- 14) శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి
- 15) శ్రీ నిడుదవోలు వెంకటరావు
- 16) శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి
- 17) శ్రీ వజ్రల చినసీతారామస్వామి
- 18) శ్రీ రావూరి దొరస్వామిశర్మ
- 19) శ్రీ చాగంటి శేషయ్య
- 20) శ్రీ అకాడమీ భాగవతప్రితి సంపాదకులు.

—:—

-: శాసనములు :-

- 1) శ్రీశైల తులాభారశాసనము.
- 2) చిరువోలు తామ్రశాసనము

- 1) మద్రాసు మాన్యుయల్

స్థాయీ ప్రబుద్ధ హృదయే వ్యభిచారిభూతః ।

కామాకులాసు జనతాసుమహానుభావః ।

అంతర్విభావ విషయో రస మాత్రీమూర్తిః ।

శ్రీమాన్ ప్రసన్న హృదయోఽస్తు మమ త్రిణేత్రీః ॥

త ప్పొ ప్పల ప ట్టి క

పుట- సంక్తి. తప్ప.

ఒప్పు.

6 - 9	దొడు	దొడు
6 - 10	యడిగి	యడగి
6 - 13	దొడ్డ	దొడ్డు
18 - 11	శ్రీపతిన్	శ్రీసతిన్
19 - 26	బలుకు, బడి	బలుకుబడి
22 - 15	యుక్తివహణమే	యుక్తిసహమే
25 - 22	కొంచెము	కొంచెమో
25 - 22	ఈ దృశ్యమైన	ఈదృశమైన
33 - 5	బుద్ధిపూర్వకముగా	సబుద్ధిపూర్వకముగా
90 - 9	సతంత్రము	స్వతంత్రము
104 - 11	కలిం	కలిం
127 - 16	బుద్ధిమత్	బుద్ధిమత్
140 - 9	మందున్	నుందున్
148 - 8	స్వరూం	స్వరూపం
155 - 14	గుణవిజ్ఞుండును	గుణవిలక్షణుండును
187 - 4	ప్రేమాదలోక	ప్రేమావలోక
189 - 24	మనబాంధవుడున్	మనవియ్యము మనసఖుండు మన బాంధవుడున్
227 - 21	అనుభవవాసన	అనుభవాసన
269 - 19	చిత్రగుణము	చిత్రణము
328 - 12	గుణములకన్నను	గుణములకన్ననో
338 - 24	కుర్వన్నపిలిప్యతే	కుర్వన్నపి నలిప్యతే
340 - 9	పశ్చాత్తాపముకారణ	పశ్చాత్తాపము కారణ
397 - 1	సుత్సవమునకేగెను	సుత్సవము కేగెడు

ఇంకను గొన్ని స్వల్పబోధము లందందు గలవు. వానిని సహృదయులు
విద్దికొందురు గాత యని ప్రార్థన.

